

ბაკი დავითიანი

პრექვიპული ვერჯიშობა ქართულ ენაში

(მასწავლებელთა დასახეარებლად)

გამომცემლობა „განათლება“
თბილისი — 1977

~~4 I (07)~~
499.962,1(077)
~~დ 152~~

წიგნი გამოჩნულია დამხმარე სახელმძღვანელოდ საშუალო სკოლის ქართული ენისა და ლიტერატურის მასწავლებელთათვის. იგი დახმარებას გაუწევს აგრეთვე ფილოლოგიის ფაკულტეტის სტუდენტებსა და ქართული ენის სწავლების მეთოდოლოგიით დაინტერესებულ პირთ.

60501 — 047
D—148—77
M—602(08)—77

© გამომცემლობა „განათლება“, 1977

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

0.1. ენათმეცნიერება, მისი ღარბები

ენა ადამიანთა ურთიერთობის უმნიშვნელოვანესი საშუალებაა. იგი აზრის გამოხატვის ძირითად ფორმას წარმოადგენს. ჩვენ შეგვიძლია, ერთმანეთს უენოდ (უსიტყვოდ) მივუთითოთ საგნებზე, ვაჩვენოთ ისინი, მაგრამ მათ დახასიათებას, ამ საგანთა მოქმედებისა და სხვა ნიშან-თვისებების აღნიშვნას მხოლოდ ენის საშუალებით ვახერხებთ.

ენა ადამიანთა კოლექტივში წარმოიშვა, ამდენად მას საზოგადოებრივი, სოციალური მნიშვნელობა აქვს. ენა ერის ძირითადი ნიშანია. იგი ერის ჩამოყალიბებასთან ერთად წარმოიშვა და მასთან ერთად ვითარდება.

ენის შემსწავლელ მეცნიერებას ენათმეცნიერება ჰქვია. იგი სწავლობს, ერთი მხრივ, ენაში არსებულ ყოველგვარ ერთეულებს (ბგერებს, სიტყვებს, წინადადებებს), ხოლო, მეორე მხრივ, ენობრივ მოვლენებს, რომლებიც ენის ერთეულთა ურთიერთმოქმედებით არის მიღებული. ენის ერთეულების შესაბამისად ენაში გამოიყოფა სხვადასხვა დონე, ანუ მხარე, როგორცაა, მაგალითად: ბგერითი დონე, სიტყვის დონე, წინადადების დონე და ტექსტის დონე. ენათმეცნიერება რიგი დარგებისაგან შედგება, რომელთა შესწავლის ობიექტები ენის სხვადასხვა მხარეებია.

ჩვენი მეტყველება ბგერითია. ბგერა არის ენის უმცირესი ერთეული, რომელიც აღარ დაიშლება. ცალკე აღებულ ბგერას მნიშვნელობა არა აქვს, მაგრამ იგი ძალიან დიდ როლს ასრულებს სიტყვის ფორმისა და მნიშვნელობის გამოხატვაში. ამა თუ იმ ბგერას შეუძლია, შეუცვალოს სიტყვას ან მნიშვნელობა, ან ფორმა; მაგალითად:

ა) ბგერის ჩამატება სიტყვას მნიშვნელობას ან ფორმას უცვლის:
ზ ა რ ი — ბ ზ ა რ ი, წ ე რ (შენ) — ვ წ ე რ (ვე) და მისთ.

ბ) ბგერის ამოღება სიტყვას მნიშვნელობას ან ფორმას უცვლის:
რ ძ ე — ძ ე, წ ე რ ე ნ — წ ე რ ე და მისთ.

გ) ბგერის ჩანაცვლება სიტყვას მნიშვნელობას ან ფორმას უცვლის:
კ ი რ ი — ჩ ი რ ი — კ ი რ ი — ნ ი რ ი, დ ე დ ა მ — დ ე დ ა ს და მისთ.

ბგერებისაგან (ან მათი შენაერთებისაგან) სიტყვებს ვადგენთ. ბგე-

რისაგან განსხვავებით, სიტყვას შეიძლება ჰქონდეს რაიმე მნიშვნელობა — აღნიშნავდეს საგანს (სყამი, რვეული, ცხენი...), მოვლენას (წერს, ჰამს, ხტის...), საგნის ნიშან-თვისებას (დიდი, კარგი, ლამაზი...), საგანთა რაოდენობას (ორი, ასი, მილიონი...), მოქმედების ლოკალიზებას (აქ, იქ, აქეთ...) და სხვ. რიგი სიტყვები გამოხატავენ მიმართებას საგანსა და საგანს, საგანსა და მოვლენას ან მოვლენასა და მოვლენას შორის (და და ძმა, სახლი უნდა დაგავოს, ხტის და ჰიკიკიკებს...). სიტყვის საშუალებით შეიძლება აგრეთვე გრძნობის, მოწოდების, ნათქვამისადმი მოქმელის დამოკიდებულებისა და სხვა მნიშვნელობათა გამოხატვა (ეჰ, დავაგვიანეთ! დაე იწვიმოს! სამწუხაროდ, ავდაა...).

სიტყვებისაგან წინადადებებს ვადგენთ. წინადადება აზრის (მსჯელობის) ფორმაა. ყველაზე მარტივი განმარტებით, აზრი არის ადამიანის ისეთი ფსიქიკური მოღვაწეობა, როდესაც ხდება საგნის ან მოვლენის დასახელება და მისი დახასიათება; ე. ი. აზრს მსჯელობის სახე აქვს. რაიმე აზრი რომ გამოვხატოთ, საჭიროა აღვნიშნოთ საგანი (მსჯელობის სუბიექტი, ე. ი. ის, ვის ან რის შესახებაც რაიმეს ვამბობთ) და დავახასიათოთ იგი (მსჯელობის პრედიკატი, ე. ი. ის, რასაც ვამბობთ სუბიექტის შესახებ). ამრიგად, ყოველი მსჯელობა ორწევრია: ერთი მხრივ გვაქვს მსჯელობის სუბიექტი, როგორც საგნის ან მოვლენის აღმნიშვნელი, ხოლო მეორე მხრივ — მსჯელობის პრედიკატი, როგორც საგნის ან მოვლენის (მოქმედების), ნიშან-თვისების, რაოდენობის, ლოკალიზების, გარდაქცევისა და სხვათა აღმნიშვნელი. აზრის (მსჯელობის) ლოგიკური ფორმები ნაირგვარია; მაგალითად, აზრი შეიძლება გამოიხატოს დადებითად, უარყოფითად, იგი შეიძლება იყოს ჰეშმარიტი, მცდარი და ა. შ.; მაგრამ უფრო ნაირფეროვანია თვით წინადადება, როგორც აზრის (მსჯელობის) ფორმა.

ვინაიდან წინადადება მსჯელობის კონკრეტული ფორმაა, მას უფრო დაზუსტებული შინაარსი აქვს. შინაარსის გამოხატვა სიტყვებით ხდება, რომელთაც თავიანთი სემანტიკური (მნიშვნელობითი) ნიუანსები შეაქვთ წინადადებაში და ნაირგვარ კავშირებს ქმნიან. ამ კავშირთა საფუძველზე ამა თუ იმ სიტყვამ შეიძლება დაკარგოს თავისი ძირითადი მნიშვნელობა და ახალი შეიძინოს; შდრ. გვრიტი ბარტყები გამოჩეკა — ჩემი გვრიტი მალე მოვა სკოლიდან. ანალიზის გარეშეც ცხადია, რომ პირველ შემთხვევაში გვრიტი ფრინველს აღნიშნავს (ე. ი. თავისი ძირითადი მნიშვნელობით არის გამოყენებული), ხოლო მეორეში — ადამიანს, კერძოდ — ბავშვს. კიდევ მეტი, შესაძლებელია სიტყვამ სულ დაკარგოს თავისი კლასი (მეტყველების ნაწილი) და მხოლოდ ახალი მნიშვნელობით იხმარე-

ბოდეს; მაგალითად, თხრილი ნაზმნარი ზედსართავი სანელია (ვენებითი გვარის წარსული დროის მიმღეობა); შდრ. თხრილ — თხრილ-ი, გათხრილ — გათხრილ-ი, მაგრამ ამჟამად იგი მხოლოდ და მხოლოდ საგანს (სიღრმეში გათხრილ ადგილს) აღნიშნავს, ე. ი. არსებითი სახელია და მრ. სხვ.

ამრიგად, ენის სამი ძირითადი ერთეულია: ბგერა, სიტყვა და წინადადება. ენათმეცნიერებაც ამ სამ ძირითად ერთეულსა და მათ შორის არსებულ მიმართებებს სწავლობს. ენათმეცნიერების დარგებიც არსებითად ამ ერთეულებითა და მიმართებებით არის შეპირობებული; სახელდობრ:

ბგერას შესწავლის ენათმეცნიერების სპეციფიკური დარგი, რომელსაც ფონეტიკა ჰქვია. ყოველი ბგერა შეიძლება შესწავლილ იქნეს ორგვარად: ა) წარმოთქმის თავისებურებათა მხრივ და ბ) დანიშნულების მიხედვით. ამის შესაბამისად ვიწრო მნიშვნელობით ფონეტიკა შეისწავლის ბგერის წარმოთქმასა და იმ ცვლილებებს, რომლებიც ბგერებს წარმოთქმის დროს მოუდის, ხოლო ბგერის დანიშნულებითი მხარის, სიტყვაში მისი როლის შემსწავლელ დარგს ფონოლოგიას უწოდებენ.

სიტყვა უფრო მრავალმხრივი და მრავალფეროვანი ბუნებისაა, ვიდრე ბგერა. იგი რაიმე მნიშვნელობას გულისხმობს, ძირითადად საგანს ან მოვლენას აღნიშნავს. საგნები და მოვლენები ისტორიულად ცვალებადია: ზოგი ქრება, იკარგება, შესაბამისად ქრება სიტყვებიც ან, პირიქით, ჩნდება ახალი საგნები, წარმოიშვება ახალი მოვლენები, ჩნდება მათი ახალი აღმნიშვნელები — სიტყვები; ზოგიერთი სიტყვისაგან წარმოიქმნება ახალი სიტყვები და ა. შ. სიტყვათა დიდი ნაწილი ფორმაცვალეზადია; მათთან, სიტყვასთან ფორმაცვალეზობის წესებიცაა დაკავშირებული.

სიტყვის მნიშვნელობას სწავლობს ენათმეცნიერების დარგი, რომელსაც სემასიოლოგია ჰქვია.

სიტყვათწარმოქმნის კანონებს სწავლობს ლექსიკოლოგია, სიტყვის ისტორიას — ეტიმოლოგია, ხოლო სიტყვათა ფორმაცვლილების კანონებს — მორფოლოგია.

წინადადება ენის ერთეულთა შორის ყველაზე მაღალი დონისაა. მასში ერთურთთან გადახლართულია სიტყვათა არა მარტო ლექსიკურ-სემანტიკური ან მორფოლოგიური, არამედ ბევრი სხვა მხარე, რომლებიც სიტყვის ან თვით წინადადების დონის ერთეულებსა თუ მოვლენებს განეკუთვნებიან. წინადადების სპეციფიკურ კანონზოშიერებებს სწავლობს სინტაქსი. რამდენადაც წინადადება მსჯელობის ფორმაა, მასზე, რასაკვირველია, გავლენას

ახდენს ლოგიკა, რომელიც არ არის ენათმეცნიერების დარგი (იგი ფილოსოფიის დარგია).

შენიშვნა: მორფოლოგია და სინტაქსი, როგორც სიტყვისა და რამდენადმე წინადადების ფორმის შესწავლელი დარგები, გაერთიანებულია ენათმეცნიერების ერთ დარგში, რომელსაც გრამატიკა ჰქვია.

ენათმეცნიერების ზემოაღნიშნულ დარგებს თეორიულ დარგებს უწოდებენ, რადგან მათ თავიანთი სპეციფიკური კანონები აქვთ. თეორიულ დარგთა პარალელურად ენათმეცნიერებაში აღინიშნება პრაქტიკული დარგები, როგორცაა: გ რ ა ფ ი კ ა, ო რ თ ო გ რ ა ფ ი ა, ო რ თ ო ე პ ი ა, ს ტ ი ლ ი ს ტ ი კ ა და პ უ ნ ქ ტ უ ა ც ი ა.

გ რ ა ფ ი კ ა სწავლობს ასოთა დაწერილობის წესებს, მასვე განეკუთვნება ასოთა ან სიტყვათა შორის ინტერვალების დაცვის, ასოთა გადაბმისა და სხვა წესები.

ო რ თ ო გ რ ა ფ ი ა, ანუ მართლწერა, სწავლობს სიტყვათა სწორად წერას. ორთოგრაფია წერით მეტყველებას უკავშირდება. ზეპირ მეტყველებაში სიტყვათა სწორად წარმოთქმას სწავლობს ო რ თ ო ე პ ი ა, ანუ მართლწარმოთქმა. ს ტ ი ლ ი ს ტ ი კ ი ს საგანია წინადადებაში სიტყვათა სწორად შეხამების, ხოლო პ უ ნ ქ ტ უ ა ც ი ა — სასვენიშნათა სწორად ხმარების წესები.

ენათმეცნიერების ეს პრაქტიკული დარგები უკავშირდებიან ერთ ან მეტ თეორიულ დარგს და თავიანთი წესების დასადგენად იყენებენ მათს კანონებს; მაგალითად, ორთოგრაფიის წესები ფონეტიკისა და მორფოლოგიის კანონებს ეფუძნება. ნიმუშისათვის განვიხილოთ ორმაგი თანხმოვნების წერის წესი. ქართულ ენაში ორმაგი თანხმოვნები მხოლოდ და მხოლოდ მაშინ იწერება, როდესაც ისინი მორფოლოგიურად არის შეპირობებული; შდრ. რუსული Класс, Анна, коммунист, გერმანული die Klasse, Anna, kommunist და ქართული კლ ა ს ი, ა ნ ა, კ ო მ უ ნ ი ს ტ ი. ამ ნიმუშებში არ არის მორფოლოგიური შეპირობებულობა, მაგრამ ექიმ-მა, კლას-ს, ქარქაშ-ში და მისთ. სიტყვებში ორი თანხმოვანი უნდა დაიწეროს, რადგან ერთი ფუძისეულია, ხოლო მეორე — ბრუნვისნიშნისეული ან თანდებულისეული. ასევეა ნიმუშებში: კ ა რ ქ ა თ თუ კ ა რ გ ა დ, გ ა ვ ა კ ე თ ო თ თუ გ ა ვ ა კ ე თ ო დ, ი ქ ი თ თუ ი ქ ი დ და სხვ. პუნქტუაცია არსებითად სინტაქსზე არის დაფუძნებული და სხვ.

ენის ესა თუ ის მხარე (ფონეტიკურ-ფონოლოგიური, მორფოლოგიური. სინტაქსური, სემასიოლოგიური და სხვ.) განცალკევებული არაა სხვა მხარეებისაგან — მათ შორის მკიდრო კავშირია. რიგი მორფოლოგიური მოვლენები აპირობებენ სინტაქსურს, სიტყვათა მნიშვნელობის დადგენა თუ დაზუსტება მხოლოდ შესიტყვებაში შეიძლება

(შდრ. ბარის ტარი — ბარის მდინარეები, მწერს ვხედავ — მწერს წერილს და მისთ.), რომელიც სინტაქსური რიგისაა. მხოლოდ და მხოლოდ სიტყვათშეხამებებში შეიძლება გარეგნულად შესაგესი ფორმების (ომოფორმების) ერთურობისაგან გამოიყვნა; შდრ.:
გ ი ა მ ბ ო ბ თ მე თქვენ მას — იგი თქვენ მას;

უ გ ღ ი ა ჩანთა კუთხეში (სტატ. ვნ., აწმყო) — ბევრჯერ უ გ ღ ი ა ბურთი კალათში (მოქმ., I თურმ.) და მისთ.

0.2. ენა და მატერიალუბა, მათი ურთიერთობა

თანამედროვე ენათმეცნიერებაში ენობრივ მოვლენებს ხშირად ორგვარად, ორ დონეზე იხილავენ ხოლმე. ესენია: ენის დონე და მეტყველების დონე. ენა ერთიანია, მაგრამ მას ორი მხარე აქვს: ერთია მისი შინაგანი, ე. ი. ენობრივ ერთეულთა წარმომშობი, ხოლო მეორე — გარეგანი, გამოყენებითი მხარე.

მიუხედავად იმისა, რომ ენასა და მეტყველებას შორის საკმაოდ მნიშვნელოვანი სხვაობაა, ისინი ერთურობითან მეტად მჭიდრო კავშირშია. მეტყველება არსებითად ენაზე არის დაფუძნებული, ენის ერთეულებსა და მოვლენებს იყენებს. ყოველი სამეტყველო ფრაზა იმავე დროს წინადადებაა, რომელიც ენის კანონების მიხედვით არის შედგენილი, მაგრამ მეტყველება, გარდა ენის კანონებისა, ითვალისწინებს გარკვეულ სიტუაციას ენობრივი კომუნიკაციის, აზრთა გაცვლა-გამოცვლის, პროცესში; მაგალითად, ენობრივი ანალიზის თვალსაზრისით ზუსტად ერთნაირია წინადადებები: (მავანი) გარეთ გ ა ვ ი და — (მავანი) გარეთ გ ა ბ რ ძ ა ნ და — (მავანი) გარეთ გ ა ე თ რ ა და მისთ. სამსავე შემთხვევაში ხაზგასმული სიტყვები ერთნაირი სემანტიკისაა, მათ ერთნაირი მნიშვნელობა აქვთ (აღნიშნავენ მოძრაობას შიგნიდან გარეთ), სინტაქსურად მარტივი შემასმენლებია, ქვემდებარე სახელობითი ბრუნვის ფორმით შეეწყობათ (შემასმენელი მართავეს ქვემდებარეებს სახელობით ბრუნვაში). მორფოლოგიურად ისინი ზმნებია, ერთპირიანნი, III სუბ. პირის მხ. რიცხვის ფორმისა, წარსული დროისა, სრული ასპექტისა და ა. შ., მაგრამ დიდი დაკვირვება არ სჭირდება იმას, რომ ისინი ერთურობისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან სამეტყველო დანიშნულების მხრივ.

მეტყველების პროცესში ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვთ საუბარში მონაწილე პირებს. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მეტყველება ნაირგვარია იმისდა მიხედვით, თუ ვინ ლაპარაკობს, ვის ელაპარაკება და რას (რაზე, რის შესახებ) ლაპარაკობს. ეს არის მეტყველების პრაგმატიკული სფერო, რომელიც გავლენას ახდენს წინადადებათა არა მარტო ინტონაციურ გაფორმებასა და სიტყვათა რიგზე, არამედ

თვით წინადადებათა სახეებზე და სხვ. ერთი და იგივე აზრი შეიძლება ნაირგვარი ინტონაციით გაფორმდეს და ამან გავლენა მოახდინოს თვით წინადადების აზრზეც (იხ. გ. ახვლედიანი. ზოგადი ფონეტიკის შესავალი. თბ., 1966, გვ. 127).

რამდენადმე იშვიათად, მაგრამ მაინც ხდება, რომ მეტყველებაში ვრცელდება ენობრივად არასწორი ფორმა, რომელიც დაკანონდება ხოლმე, ხოლო სწორი ფორმა უკვე შეცდომად ითვლება; შდრ. ინგლის-ელ-ი, გორ-ელ-ი და მისთ., რომელთა სწორი კითხვაა სადა(ვ)-ელ-ი, რომელიც შემონახული გვაქვს მთის დიალექტებში, მაგრამ სალიტერატურო ქართულისათვის უკვე არასწორი ფორმაა; მაშასადამე, მისი ხმარება შეცდომაა და სხვ.

ჩვენი მეტყველება მიისწრაფვის ლაკონიურობისაკენ. ყოველი მთქმელი ცდილობს, რაც შეიძლება მეტი ინფორმაცია მიაწოდოს მსმენელს, ხშირად შიგ თავის ნებასაც აქსოვს, ე. ი. ცდილობს, არა მარტო შეატყობინოს თავისი აზრი სხვას, არამედ ისიც მიანიშნოს, თუ როგორ უნდა გაიგოს ეს აზრი მსმენელმა. ამ მიზნით იგი ხშირად იყენებს როგორც ენობრივს (შორისდებულებს, ჩართულს, სხვადასხვა კილოს ზმნებს), ისე არაენობრივ საშუალებებს (მიმიკას, ექსტიკულაციას), რაც მთქმელს საშუალებას აძლევს, ბევრი რამ აღარ თქვას, შეამოკლოს წინადადებები და ზოგჯერ უსიტყვოდაც შეატყობინოს თავისი აზრი სხვას (მაგ., ზელის დაქნევით დამახეზა, თავის გაქნევით უარის თქმა და სხვ.). მნიშვნელობა აქვს იმასაც, თუ ვის ესაუბრება იგი. როცა მოსაუბრე პირთათვის საუბრის ობიექტი (ვისზედაც ან რაზედაც საუბრობენ) ნაცნობია; ბუნებრივია, მეტყველებაში მას არ აღნიშნავენ. ამის შედეგად მეტყველება (საუბარი) ზოგჯერ შეიძლება წინადადების ისეთი ნაწყვეტებისაგან შედგებოდეს, რომლებიც გარეშე მსმენელს არაფერს ეუბნება; მაგ.:

— ნახე?

— არა, ხვალ.

— არ დაგავიწყდეს!

— არა.

ეს დიალოგი ჩვენ არაფერს გვეუბნება, მაგრამ სრულიად ნორმალურია იმათთვის, ვინც იცის, თუ ვინ ან რა უნდა ენახა ერთ-ერთ მოსაუბრეს, ან რა არ უნდა დაავიწყდეს მას.

მეტყველების პროცესში ხშირად ხდება ისეთი მოვლენები, რომლებიც მნიშვნელოვან ენობრივ ცვლილებებს იწვევენ ხოლმე. ასეთია, მაგალითად, საზღვრული წვერის „ჩავარდნა“ მსაზღვრელ-საზღვრულის შეხამებაში (შესიტყვების შეკუმშვა), რის შედეგადაც ქვემდებარისა და დამატებათა ფუნქციის შესრულება შეიძლება დაეკისროს ზედსარ-

თავ, რიცხვითსა და მათს მონაცვლე ნაცვალსახელებს, რომელთა ფუნქცია განსაზღვრების გამოხატვაა; შდრ.:

მ ა ლ მ ა კაცმა გაიღიმა — მ ა ლ მ ა გაიღიმა.

მ ე ხ უ თ ე მ გზავრმა მარცხნივ გაუხვია — მ ე ხ უ თ ე მ მარცხნივ გაუხვია.

ჯერ ჩ ე მ ი ხალათი შეკერე — ჯერ ჩ ე მ ი შეკერე და მისთ.

ამავე მიზეზით ჩვენებით ნაცვალსახელთა ერთი წყება მყარად იქცა პირის ნაცვალსახელებად; შდრ. ის კაცი გეძახის — ის გეძახის და მისთ.

ზეპირი მეტყველების პროცესში დიდი მნიშვნელობა აქვს ინტონაციას, რომელმაც შეიძლება სრულიად შეცვალოს წინადადების საშუალებით გამოხატული აზრი; მაგალითად, წინადადება — როგორ გინდება ეგ კაბა! — შეიძლება ისეთი ინტონაციით წარმოითქვას, რომ კაბის პატრონს კი არ ვასიამოვნოთ, არამედ, პირიქით, გულიც კი ვატყობოთ და მისთ.

შენიშვნა: ენისა და მეტყველების ურთიერთმიმართებაში ბევრი საკითხი წამოიჭრება, რომელთაც მეტ-ნაკლები მნიშვნელობა აქვთ ან ენისათვის, ან მეტყველებისათვის, ან კიდევ ორივესათვის ერთად. მათი განხილვა ძალიან შორს წაგვიყვანდა. შევეცდებით, მათგან ყველაზე მნიშვნელოვანი განვიხილოთ ქვემოთ, შესაბამის კონკრეტულ საკითხებთან დაკავშირებით.

0.8. ენობრივი ერთეული და ენობრივი მოვლენა, შუალედური ერთეულვაგი

ენობრივი ანალიზის პროცესში ძირითადად ორგვარი მასალის განხილვა გვიხდება. ერთი მხრივ, გვაქვს ერთეულები, რომელთაც ფიზიკური გამოხატულება აქვთ, რეალურად არსებობენ ენაში. ასეა: ბგერა, სიტყვა, მეტყველების ნაწილი, წინადადების წევრი, სინტაქსური წყვილი და თვით წინადადება (ეკმაყოფილებით სასკოლო გრამატიკის ტერმინოლოგიით), მეორე მხრივ — მათი ურთიერთობით გამოწვეული მოვლენები; მაგალითად: ასიმილაცია, როგორც ბგერათა ურთიერთგავლენით გამოწვეული მოვლენა; ბრუნება, როგორც სიტყვათა ურთიერთგავლენით გამოწვეული მოვლენა; მართვა, როგორც წინადადების წევრთა ურთიერთგავლენით გამოწვეული მოვლენა და მისთ.

აღნიშნულის მიხედვით ენობრივი ანალიზის პროცესში აუცილებელია დადგინდეს ზღვარი ენობრივ ერთეულსა და ენობრივ მოვლენას შორის. ენობრივ ერთეულად ითვლება ნებისმიერი ფაქტი, რომელსაც აქვს რაიმე ფუნქცია მეტყველებაში, მაგრამ ენობრივი ერთეულები ხშირად განზოგადდებიან კლასებად ან ქვეკლასებად; მაგალი-

თად, ყოველ სიტყვას აქვს რაიმე მნიშვნელობა, იცვლება რაიმე კატეგორიის მიხედვით (აქვს ფორმა ან უფორმოა ახასიათებს) და რაიმე ფუნქციას ასრულებს. სიტყვები ერთიანდებიან კლასებად, რომელთაც მეტყველების ნაწილები ჰქვიათ. მეტყველების ნაწილი კი სიტყვათა ისეთი ჯგუფია, რომელშიც შემავალ სიტყვებს

ა) აქვთ ერთნაირი მნიშვნელობა (სემანტიკური მხარე),

ბ) ახასიათებთ ერთნაირი ფორმაცვლილება (მორფოლოგიური მხარე),

გ) ერთნაირ დანიშნულებას ასრულებენ მეტყველებაში (ფუნქციური მხარე).

ენობრივი ერთეულები ქმნიან ენის ამა თუ იმ სისტემას; მაგალითად, ენაში არსებული ყველა ბგერა ქმნის ფონეტიკურ სისტემას, ყველა სიტყვა — მეტყველების ნაწილთა სისტემას, ყველა ფორმა — მორფოლოგიურსა და ყველა წინადადება (როგორც თვით წინადადება, ისე მისი ელემენტები) — სინტაქსურ სისტემას და ა. შ.

ერთეულთა შორის ურთიერთობა მოვლენაა, რომელსაც სისტემის ხასიათი აქვს. მოვლენა ორ ერთეულს (ან კლასს) შორის არსებული მიმართებაა. მიმართებანი შეიძლება ნაირგვარად განვიხილოთ, მაგალითად, ბგერის მიმართება ბგერასთან თკ — ტკ (ქვითკირი — ქვიტკირი), ბგერის (ფონემის) მიმართება სიტყვასთან (ხალი — ვალი — ბალი) და მისთ. ასევე სიტყვის მიმართება სიტყვასთან (წინადადების წევრისა წინადადების წევრთან: ხავსიანი-ი ქვ-ის), წინადადების წევრის მიმართება წინადადებასთან; მაგ., თევზი სუნთქავს (გაუვრც.) — თევზი ლაყუჩებით სუნთქავს (გავრც.) და მისთ.

იმისდა მიხედვით, თუ რომელი სისტემის ერთეულებს შორის მიმართებას განვიხილავთ, გვექნება სხვადასხვა დონის მოვლენები, როგორცაა: ფონეტიკური, მორფოლოგიური, სინტაქსური და სხვ.

შენიშვნა: თეორიულ ენათმეცნიერებაში ენობრივ მიმართებად ითვლება მოვლენა, რომლის შედეგადაც დაბალი დონის ერთეული გადადის უფრო მაღალი დონის ერთეულში; მაგალითად, სიტყვები ქმნიან შესიტყვებებს, შესიტყვებანი — წინადადებებს.

ენობრივი ანალიზის პროცესში აუცილებლად უნდა გათვალისწინებულ იქნეს ე. წ. შუალედური დონე. შუალედური დონისა შეიძლება იყოს როგორც ერთეული, ისე მოვლენა.

შუალედური ერთეულები სხვადასხვა კლასის ერთეულთა ვითარებას გვიჩვენებენ. ასეთია, მაგალითად, სახელზმნები, რომლებიც სახელთა ვითარებასაც ავლენენ და ზმნებისასაც; კერძოდ, ფორმაცვლილება და ფუნქცია სახელებისა აქვთ: იბრუნვიან, როგორც სახელები (საწყისი — როგორც არსებითი სახელი, მიმლეობა — როგორც ზედ-

სართავი), წინადადებაში ასრულებენ სახელთა სინტაქსურ ფუნქციას: საწყისით ქვემდებარე, დამატებანი და შედგენილი შემსმენლის სახელადი ნაწილი გამოიხატება, მიმღობით — განსაზღვრება; იმავე დროს სახელზმნებს მნიშვნელობა ზმნისა აქვთ: აღნიშნავენ მოქმედებას (სირბილი, კერვა, ხვნა და მისთ.) ან მდგომარეობას (შეკერილი, გატეხილი, დაწერილი და მისთ.). გარდა ამისა, მათ გადმოყოლოლი აქვთ რიგი ზმნური კატეგორიები, ე. ი. ახასიათებთ ისეთი მოვლენები, რომლებიც გააჩნია ზმნას და არა — სახელს; შდრ.: ხატვა — და ხატვა, ქებული — შექებული (ასპექტი), გამშული — გაშული (გვარი), აშენება — აშენებინება (კონტაქტი) და მისთ. სახელზმნებთან სინტაქსური დაქვემდებარებაც გაორებულია: როგორც გაბატონებული წევრი, სახელზმნა ზმნურ თვისებას გვიჩვენებს: მას შეიძლება დაექვემდებაროს გარემოება (გუშინ ჩამოსული, იქ წასვლა...) და უბრალო დამატება (მასწავლებლად მუშაობა, შენზე გაბრაზებული...), ხოლო, როგორც დაქვემდებარებული წევრი, იგი სახელია: ქვემდებარე-დამატებათა როლის შესრულების დროს მართულია ბრუნვაში (შეუდგა ხვნას, წერამ დამალა...), განსაზღვრების ფუნქციის გამოხატვისას — შეთანხმებული (დალილი-მა მუშა-მ, მაცოცხლებელ-მა ძალა-მ...).

შუალედური ერთეული რაიმე გარდაქცევის შედეგია. ისინი გვხვდება მაშინ, როდესაც რაიმე ერთეული ტოვებს თავის კლასს (ჯგუფს) და სხვა კლასში, სხვა ერთეულთა წყებაში გადადის, მაგრამ თავის ძირეულ კლასთან კავშირი ჯერ კიდევ არა აქვს გაწყვეტილი. ასეთი მდგომარეობა იქმნება სახელზმნათა და ზმნიზედათა წარმოებისას. პირველი ზოგადად უკვე დაეახასიათეთ (უფრო დეტალური ცნობები იხ. 3,2. თ. სახელზმნათა გარჩევა). რაც შეეხება ზმნიზედათა წარმოებას, აქ ზოგადად შეიძლება აღინიშნოს შემდეგი: ზმნიზედათა წარმოების ბაზა სახელებია, ე. ი. ზმნიზედები სახელთაგან არის ნაწარმოები. ხშირ შემთხვევაში ეს თვალნათლივ ჩანს (მაგ.: ძლივს, შორს, კარგად, ნელა და მისთ.), ზოგჯერ კი ძნელია მათი წარმოების დადგენა (მაგ., ე. წ. „ოღინდელი“ ზმნიზედები: აქ, იქ, გუშინ და მისთ.). ზმნიზედათა წარმოქმნა ამჟამადაც გრძელდება და ეს აშკარად ჩანს ისეთ შუალედურ ერთეულებში, რომლებიც „გაორებული“ მნიშვნელობას გამოხატავენ: ხან ზმნიზედებია. ხან — სახელები; შდრ. დღეს (არს. სახ.) ღამე მოჰყვება — დღეს (ზმნიზ.) სკოლაში დამაგვიანდა და მისთ. ზოგი ამგვარი შუალედური ერთეული მხოლოდ ზმნიზედის ფუნქციით არის გამოყენებული, სახელისა კი დაკარგული აქვს; მაგალითად, სოფელში, ზამთარში და მისთ., რომლებიც მეტყველებამი მხოლოდ და მხოლოდ ზმნიზედის ფუნქციით გვხვდება, თუმცა „მორფოლოგიურად“ თანდებულთან სახელებს წარმოადგენენ.

შუალედურ ერთეულთა ანალიზის პროცესში აუცილებლად გასათვალისწინებელია კონკრეტული ვითარება, რომელიც მის კონკრეტულ გარემოცვაში (კონტექსტში) ვლინდება; მაგალითად, სიტყვა ბ ა რ ი ამჟამად რამდენიმე მნიშვნელობით იხმარება:

- 1) სწორი, ვაჟე ადგილი: „რომ შეიქნა თექვსმეტი წლის, მთა და ბ ა რ ი შეაჯერა“ (ხალხ.).
- 2) სასოფლო-სამეურნეო იარაღი: თოხი და ბ ა რ ი ფარდულში შეინახეს.
- 3) ავეჯი, საღაც სასმელებს ინახავენ (ნასესხები მნიშვნელობა): ფანჯარასთან ბ ა რ ი იდგა.
- 4) ადგილი (შენობა), საღაც სასმელებს სვამენ (ნასესხები, ვადატანიით მნიშვ.): ხილული წყლების ბ ა რ ი, ლუღის ბ ა რ ი და მისთ.

შუალედური ლექსიკური ერთეულები ომონიმებია, მაგრამ გვაქვს შუალედური გრამატიკული ერთეულებიც, რომლებიც არსებითად განსხვავდებიან ომონიმებისაგან თუნდაც იმით, რომ სიტყვათა სხვადასხვა კლასს განეკუთვნებიან (ომონიმები ერთი და იმავე კლასის ერთეულებია).

შუალედურ ერთეულებს განსხვავებული აქვთ ერთი (ან სემანტიკური, ან მორფოლოგიური, ან ფუნქციური) ან ერთდროულად ორი ნიშანი. ძირითადად ხდება, ერთი მხრივ, სემანტიკურ, ხოლო, მეორე მხრივ, მორფოლოგიურ-ფუნქციურ ნიშანთა დაპირისპირება; მაგალითად, საწყისის სემანტიკა ზმნისა აქვს, ფორმა და ფუნქცია კი — სახელისა.

ომონიმები ენაში ძალიან ცოტაა, მაგრამ საკმაოდ ხშირად გვხვდება ე. წ. ომორმები, რომელთა კონკრეტული გრამატიკული მნიშვნელობა მხოლოდ და მხოლოდ კონტექსტში დგინდება; შდრ.: წყ ა რ ო ს (ნათ. ბრ.) წყალი — წყ ა რ ო ს (მიც. ბრ.) მიუუახლოვდით; ამ დ რ ო ს (არს. სახ.) ველოდი, მოვესწარ (ა. წ.) — ამ დ რ ო ს (ზმნი-ზედა თანდ. მნიშვ.) ქუხილმა დაიგრიალა (ი. კ.); გაქებ-თ მე თქვენ — ის თქვენ — ჩვენ თქვენ — ჩვენ შენ და მისთ.

ამრიგად, ენობრივი ანალიზის პროცესში დგინდება, ერთი მხრივ, ენობრივი ერთეული, რომელსაც ფიზიკური გამოხატულება აქვს (ბგერა, სიტყვა, წინადადება, არსებითი სახელი, ზმნა, თანდებულია: შავი, ასეთი, დაბმული და მისთ.), ხოლო, მეორე მხრივ, ენობრივი მოვლენა, რომელიც ამ ერთეულთა შორის ურთიერთობას ასახავს (სახელთა ცვლა ბრუნვათა და რიცხვის მიხედვით, ზმნის ცვლა პირის, რიცხვის, დროის, ასპექტისა და სხვ. მიხედვით).

ერთნაირი ერთეულები ქმნიან ერთი რიგის (წყების) ჯგუფებს — კლასებსა და ქვეკლასებს, ხოლო ერთნაირ მოვლენათა წყება ქმნის

ენობრივ (ფონეტიკურ, სემანტიკურ, გრამატიკულ, მორფოლოგიურ და სინტაქსურ) კატეგორიას, რომელიც ამა თუ იმ მოვლენათა წყების განზოგადებულ სახეს წარმოადგენს.

0.4. გრამატიკული კატეგორია, მისი ძირითადი მხარეები

რამდენადაც ენობრივ ანალიზში გამოიყოფა ორი რიგის ცნებები: ერთეული (ფაქტი) და მოვლენა, ენის შესწავლა უნდა წარიმართოს, ძირითადად ორი გზით: ენის ერთეულთა დახასიათებისა და მოვლენათა ანალიზის გზით. ვინაიდან პირველთა წყება ქმნის ენის სისტემას, ხოლო მეორე — ენის სტრუქტურას, ენის შესწავლა, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ხდება მისი სისტემისა და სტრუქტურის შესწავლის გზით.

ენის სტრუქტურული ანალიზის ძირითადი ცნებაა გრამატიკული კატეგორია, რომელიც წარმოადგენს ერთგვარ (ჰომოგენულ და რამდენადმე ჰომოგენურ) მოვლენათა წყების განზოგადებას; მაგალითად, ქართულ ენაში ყოველი სახელი იბრუნვის, ე. ი. მას შეუძლია შეიცვალოს ფორმა. სახელთა ცვლა ბრუნვათა მიხედვით მორფოლოგიური მოვლენაა, რომლის განზოგადება ხდება ბრუნების გრამატიკულ კატეგორიაში. ასევე ზმნის ცვლა პირისა და რიცხვის მიხედვით განზოგადდება პირისა და რიცხვის კატეგორიებში.

გრამატიკულ კატეგორიას ქმნის ერთგვარ მოვლენათა განზოგადებული წყება. ერთეული მოვლენები, რომლებიც მხოლოდ ცალკეულ შემთხვევებში გვხვდება, ვერ განზოგადდება გრამატიკულ კატეგორიად. ნიმუშისათვის შეიძლება დავასახელოთ იცის და უწყის ზმნები, რომელთა გრამატიკული თვისებაა სუბიექტის მოთხოვნილი ბრუნვის ფორმა აწყობის წრის მწკრივებთან (მან — იცის, იცოდა, იცოდეს; უწყის, უწყოდა, უწყოდეს), მაგრამ ამ მიმართებას არ ექნება კატეგორიალური ხასიათი, ვინაიდან იგი მხოლოდ ორი ზმნისათვის არის დამახასიათებელი. ამათგან თანამედროვე ქართულ ენაში პროდუქტიულია მხოლოდ ერთი — იცის — ზმნა (აღნიშნულ ფორმათა დიაქრონიული ანალიზი მოცემულია არნ. ჩიქობავას ნაშრომში „პერმანსიის („ხოლმეობითის“) ისტორიული ადგილისათვის ქართული ზმნის უღვლილების სისტემაში (ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემასთან დაკავშირებით)“. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. IV, № 1, 1943).

ამრიგად, კატეგორია არა ერთი ან რამდენიმე ერთეულისათვის, არამედ ერთეულთა წყებისათვის (სიმრავლისათვის) დამახასიათებელი მოვლენაა. ამ მხრივ ერთეულთა წყებისათვის დამახასიათებელი ყველა გრამატიკული მოვლენა შეიძლება კატეგორიად განზოგადდეს, მაგრამ არა ყველა ერთეულთა წყებისათვის, არამედ მხოლოდ იმათ-

თვის, რომელსაც ამის გრამატიკულად გამოხატვა შეუძლიათ; მაგალითად, კუთვნილება-დანისწულლების მნიშვნელობა შეიძლება ნაირგვარად გამოიხატოს, როგორცაა ნათესაობითი ბრუნვა (ამხანაგის წიგნი), თანდებული (ძმისათვის ააშენა) და ქცევის ფორმებზე (ძმას აუშენა). ამოგან ქცევა კუთვნილება-დანისწულლების მნიშვნელობას გამოხატავს სუბიექტითა და ობიექტით, ე. ი. პირიელი მიმართების მქონე საგნებით. ამდენად ქცევის კატეგორია შეიძლება მხოლოდ ზმნას გააჩნდეს (სუბიექტური და ობიექტური პირები მხოლოდ ზმნასთან არის დაკავშირებული).

გრამატიკული კატეგორიის ძირითადი მხარეებია: გრამატიკული მნიშვნელობა და გრამატიკული ფორმა.

გრამატიკული მნიშვნელობა არის ის აღსანიშნი, ის შინაარსი, იმნიშან-თვისებათა ერთობლიობა, რომელიც გააჩნია ამა თუ იმ ერთეულთა წყებას; მაგალითად, რიცხვის გრამატიკული კატეგორიის მნიშვნელობაა (სახელებში) ერთნაირ საგანთა ნაკრები (ერთზე მეტი ერთნაირი საგანი), ბრუნვის კატეგორია აღნიშნავს სხვა სიტყვებთან დამოკიდებულებას, პირის კატეგორია — მოქმედ ან სამოქმედო საგნებს, ასპექტის კატეგორია — მოქმედების დასრულებულობასა თუ დაუსრულებლობასა და მისთ.

გრამატიკული ფორმა არის ის აღმნიშვნელი, რომლითაც ესა თუ ის გრამატიკული მნიშვნელობა გამოიხატება.

გრამატიკული მნიშვნელობა და გრამატიკული ფორმა ერთერთთან მჭიდრო კავშირშია. ისინი ერთერთს აპირობებენ, ხოლო ორივე ერთად ქმნიან გრამატიკულ კატეგორიას. ეს ურთიერთმიმართება შეიძლება გამოიხატოს შემდეგი წესით: გრამატიკული კატეგორია გვაქვს მაშინ და მხოლოდ მაშინ, როდესაც გრამატიკული მნიშვნელობა გამოხატულია გრამატიკული ფორმით; სახლი — სახლები (რიცხვი), წერს — იწერს (ქცევა), აშენებს — აშენებინებს (კონტაქტი) და მისთ. ზმნის ქცევის კატეგორიის მნიშვნელობა არის სუბიექტურ და ობიექტურ ან მხოლოდ ობიექტურ პირთა შორის კუთვნილება-დანისწულებითი ურთიერთობა, რომელიც შესაბამისი ფორმებით გამოიხატება. ბრუნების კატეგორიის მნიშვნელობა არის დამოკიდებულება ზმნასა და სახელს ან სახელსა და სახელს შორის, რომლებიც გამოიხატება შესაბამისი ბრუნვის ფორმით და მისთ.

გრამატიკული ფორმის არსებითი ნიშანია დაპირისპირება, რომლის საფუძველზეც ამა თუ იმ ერთეულმა შეიძლება გამოხატოს ან არ გამოხატოს რაიმე გრამატიკული მნიშვნელობა. გრამატიკული ფორმა გამოხატულია (ან, როგორც ახლა ამბობენ, მარკირებულია, ნიშანდებულია) შესაბამისი ნიშნით, რომელიც ფორმათა შორის დაპირისპირების მარკერებელია. ნიშნის ქონა ან არქონა რომელსავე

ფორმაში ჭერ კიდევ არ ნიშნავს იმას, რომ გვაქვს გრამატიკული კატეგორია. საჭიროა, რომ ნიშანი ქმნიდეს რაიმე დაპირისპირებას როგორც ფორმის, ისე მნიშვნელობის მიხედვით. ნიშნიან ფორმას აუცილებლად უნდა მოეპოვებოდეს საპირისპირო (უნიშნო ან სხვა ნიშნიანი) ცალი, რადგან იქ, სადაც დაპირისპირება არ არის, არც გრამატიკული კატეგორია გვექნება (ა. შანიძე. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები. თბ., 1973, გვ. 384); ამის შესაბამისად გრამატიკულ ფორმად ჩაითვლება ისეთი ენობრივი ერთეული, რომელსაც საპირისპირო ფორმა (ერთი მიანც) მოეპოვება; მაგალითად, სიტყვა სახელი მხოლოდობით რიცხვშია იმიტომ, რომ საპირისპირო ცალი სახლები || სახლნი მოეპოვება. წყალი, ფქვილი, სიტურფე და მისთ. არ განარჩევენ რიცხვს, რადგან საპირისპირო ფორმები არ მოეპოვებათ. ამდენად ისინი მხოლოდობით რიცხვში კი არ არის, არამედ რიცხვგაურჩეველი სახელებია.

დაპირისპირება ორგვარია:

1) ერთუბრთს უპირისპირდება უნიშნო და ნიშნიანი ფორმები; მაგ.; სახელთა რიცხვისა: ცხენი — ცხენ-ებ-ი, ცხენ-ნ-ი; ზმნის კონტაქტისა: წერს — აწერ-ინ-ებს და მისთ. ასეთ დაპირისპირებას თანამედროვე ენათმეცნიერებაში პრივატულ ოპოზიციას უწოდებენ (ოპოზიცია — დაპირისპირება).

2) ერთუბრთს უპირისპირდება ნიშნიანი ფორმები; მაგ., ზმნის ქცევისა: ა-კეთებს (საარვისო) — ი-კეთებს (სათავისო) — უ-კეთებს (სასხვისო); სახელთა ბრუნვისა: კაც-ი — კაც-მა — კაც-ს და ა. შ. ასეთ დაპირისპირებას თანამედროვე ენათმეცნიერებაში ეკვიპოლენტურ ოპოზიციას უწოდებენ.

დაპირისპირება უპირატესად ორობითია, თუმცა შესაძლებელია რიგ კატეგორიებში ორზე მეტი ფორმა გვექონდეს.

ორ-ორი ფორმა გვაქვს შემდეგ კატეგორიებში:

- 1) რიცხვი: მხოლოდობითი — მრავლობითი;
- 2) პირი: სუბიექტური — ობიექტური,
- 3) ობიექტური პირი: პირდაპირი — ირიბი,
- 4) აქტი: ნაწახი — უნაწახი,
- 5) ჭერობა: ერთგზისი — მრავალგზისი,

შენიშვნა: აქტისა და ჭერობის კატეგორიები საშუალო სკოლაში ცალკე არ ისწავლება. ისინი შესაბამის მწკრივებთან არის დაკავშირებული.

- 6) გეზი: მიმართული — მიუმართავი,
- 7) ორიენტაცია: — მაშორებელი — მახლოებელი,

შენიშვნა: გეზისა და ორიენტაციის კატეგორიები საშუალო სკოლაში მართლებს საკითხთან არის დაკავშირებული, სადაც მეტი ყურადღება ექცევა

ორიენტაციას; შდრ.: აქეთა მიმართულება (ე. ო. შახლობელი ორიენტაცია) —
აქითა მიმართულება (ე. ო. შაშორებელი ორიენტაცია).

8) გარდამავლობა: გარდამავალი — გარდაუვალი,

9) კონტაქტი: შუალობითი — უშუალო.

სამ-სამი ფორმა გვაქვს შემდეგ კატეგორიებში:

1) პირი (რომლობა პირისა): პირველი — მეორე — მესამე,

2) დრო: წარსული — ახლანდელი — მომავალი,

3) კილო: თხრობითი — კავშირებითი — ბრძანებითი,

4) გვარი: მოქმედებითი — ვნებითი — საშუალო,

5) ქცევა: საარვისო — სათავისო — სასხვისო.

თუ კარგად დაუვყვირდებით, ამ სამფორმიან დაპირისპირებებშიც ორობით დაპირისპირებას აღმოვაჩინებთ. საქმე ისაა, რომ პირის, დროის, გვარისა და ქცევის კატეგორიათა ფორმები გრამატიკულად ორობით დაპირისპირებას ქმნიან; მაგალითად: მესამე სუბიექტური პირი არა მარტო შინაარსობრივად, არამედ ფორმოზომიერად უპირისპირდება პირველსა და მეორეს. თუკი საუბრის მომენტში პირველი და მეორე პირების ერთადმყოფობაა აუცილებელი (ეს ერთადმყოფობა შეიძლება არა მარტო რეალური, არამედ წარმოსახვითიც იყოს; მაგ., ყოველ ჩვენგანს შეუძლია მიმართოს გარდასულ, აგრეთვე მომავლის პირებს), ეს მესამე პირისათვის არ არის არსებითი ნიშანი. დაპირისპირება ამ პირთა ნიშნებშიც ჩანს: I და II სუბ. პირის ნიშნები თავსართებია, ხოლო III პირისა — ბოლოსართი (III სუბ. პირის ნიშნები უფრო გვიანდელი წარმოშობისაა).

ზმნის გვარიც ორობით დაპირისპირებას ქმნის; სახელდობრ, საშუალო გვარის ფორმები უპირისპირდება მოქმედებითსა და ვნებითს, რომლებიც თავად ურთიერთსაპირისპირო ფორმებია; შდრ. დაპირისპირებანი: მოქმედებითი — ვნებითი: ა ც ო ც ხ ლ ე ბ ს — ც ო ც ხ ლ დ ე ბ ა, ა დ უ ლ ე ბ ს — დ უ ლ დ ე ბ ა და მისთ.; მოქმედებითი — საშუალო: ა ც ო ც ხ ლ ე ბ ს — ც ო ც ხ ლ ო ბ ს, ა დ უ ლ ე ბ ს — დ უ ლ ს და მისთ.; ვნებითი — საშუალო: ც ო ც ხ ლ დ ე ბ ა — ც ო ც ხ ლ ო ბ ს, დ უ ლ დ ე ბ ა — დ უ ლ ს და მისთ.

ასევე ორობითი დაპირისპირება შეინიშნება ზმნის დროის ფორმებში; შდრ.: წარსული — ახლანდელი: წ ე რ დ ა — წ ე რ ს; ქ ა მ დ ა — ქ ა მ ს და მისთ.; ახლანდელი — მომავალი: წ ე რ ს — დ ა წ ე რ ს, ქ ა მ ს — შ ე ქ ა მ ს და მისთ. ორობითი დაპირისპირება თვით დროის ფორმათა განმარტებაშიც ჩანს: „წარსულია ფორმა, რომელიც გვაგებინებს, რომ მოქმედება უზნობის მომენტს უსწრებდა, და მომავალია ფორმა, რომელიც აღნიშნავს, რომ მოქმედება უზნობის მომენტის შემდეგ მოხდება“ (ი. შ ა ნ ი ძ ე. ქართული ენის გრამატიკის სა-

ფუძვლები, გვ. 203). როგორც ვხედავთ, ორივე ფორმის განმარტებაში არის დაპირისპირება ახლანდელ დროსთან.

ანალოგიურად ორობითი დაპირისპირება ჩანს. ქცევის ფორმაშიც; შდრ.: სათავისო — საარვისო: ი-ხატავს — ხატავს, ი-შენებს — ა-შენებს და მისთ.; სასხვისო — საარვისო: უ-ხატავს — ხატავს, უ-შენებს — ა-შენებს და მისთ.; სათავისო — სასხვისო: ი-ხატავს — უ-ხატავს, ი-შენებს — უ-შენებს და მისთ.

შე ნ ი შ ე ნ ა: მიუხედავად აღნიშნულისა, სკოლაში მეთოდოლოგიური მიზანდასახულობით სკოებს აღნიშნოს სამფორმიანობა, თუმცა დაპირისპირებას მაინც უნდა მიეკცეს ყურადღება (უფრო ლეტალურად ამის შესახებ იხ. ქვემოთ, შესაბამის კატეგორიათა ფორმების განხილვისას).

მრავალი ფორმა გვაქვს შემდეგ კატეგორიებში:

- 1) ბრუნება: შეიდი ფორმა (ბრუნვა),
- 2) მწკრივი: თერთმეტი ფორმა.

გრამატიკული ფორმის არსებითი ატრიბუტია მორფემა (ნიშანი), მაგრამ ნიშნიანის პარალელურად გვაქვს უნიშნო ფორმებიც, რომელთათვისაც სწორედ ეს უნიშნობა არის ნიშანი. იმ მიზნით, რომ 'უნიშნო ფორმები განეახლებოთ' საერთოდ უნიშნო ერთეულებისაგან. თანამედროვე ენათმეცნიერებაში შემოტანილია \emptyset მორფემის (ნულ-ნიშნის) ცნება; მაგალითად, ბრუნვის ნიშანი არა აქვს ამ ორ სიტყვას: დე და და ზე გ. ორივე უნიშნოა, მაგრამ მათ შორის ძალიან დიდი სხვაობაა: დე და სახელობითი ბრუნვის უნიშნო ფორმაა. ხოლო ზე გ — საერთოდ ენის ფორმაუცვლელი (უფრო სწორად. უფორმო) ერთეული. ასევე რვე უ ლ ი მხოლოდითი რიცხვის ფორმაა, ი ქ სიტყვა კი არ განარჩევს რიცხვს. მართალია, არც ერთ მათგანს არა აქვს ნიშანი, მაგრამ რვე უ ლ ი სიტყვას გააჩნია საპირისპირო ნიშნიანი ფორმა (რვეულ-ებ-ი, რვეულ-ნ-ი), ხოლო ზე გ სიტყვას არა აქვს იგი.

უნიშნო ფორმად, ე. ი. ნულ-ნიშნიან ფორმად, ჩაითვლება მხოლოდ ისეთი ერთეული, რომელსაც საპირისპირო ფორმა გააჩნია. ენობრივ ანალიზში ფორმაუცვლელ თუ უფორმო ერთეულებისა და უნიშნო ფორმების ერთურთისაგან განსხვავებას ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს.

ამრიგად, გრამატიკული მნიშვნელობა შესაბამისი ნიშნიანი (ან უნიშნო) ფორმით გამოიხატება, მაგრამ ენაში ყველა კატეგორიას არა აქვს სპეციფიკური ნიშანი, ხოლო ზოგი კატეგორიის გამოხატვა საერთოდ უნიშნოდ ხდება; მაგალითად, ზმნის დრო საერთოდ უნიშნო კატეგორიაა, მის არც ერთ ფორმას არა აქვს ნიშანი. ზმნის კილოს ორი ფორმა (თხრობითი და ბრძანებითი) თანამედროვე ქართულში

ერთუროს მხოლოდ ინტონაციით უპირისპირდება. ხოლო ინტონაცია გრამატიკული ნიშანი (მორფემა) არაა; მეორე მხრივ, შესაძლებელია ამა თუ იმ სიტყვას გააჩნდეს რაიმე ფორმის ნიშანი, მაგრამ შესაბამისი გრამატიკული მნიშვნელობა არ გამოხატოს; მაგალითად, ი ც ი ს ზმნა სათავისო ქცევის ფორმის ყველა თავისებურებას გვიჩვენებს: იგი გარდამავალია, ორპირიანი, თანამედროვე ქართულში მხოლოდ სუბიექტური წყობა აქვს. ძველ ქართულში ამ ზმნას ობიექტური წყობაც გაჩნდა: მ-ი-ც(ი) შენ მე, გ-ი-ც(ი) მე შენ. რაც მთავარია აქვს მ- ნიშანი; მაგრამ ი ც ი ს ზმნა არ არის სათავისო ქცევისა, რადგან საპირისპირო საარვისო ან სასხვისო ქცევის ფორმები მას არ გააჩნია (ა-ცის და უ-ცის ფორმები არ იხმარება), ამიტომ იგი უქცევია.

როდესაც გრამატიკული მნიშვნელობა გრამატიკული ფორმით არ არის გამოხატული, იგი შეიძლება გამოიხატოს არა მორფემული, არამედ ლექსიკური საშუალებით, რაიმე ლექსიკური ერთეულის (არააფიქსის) დამატებით; მაგ.: სკამები — ბე ვ რ ი სკამი, მოთეთრო — ო დ ნ ა ვ თეთრი, ულამაზესი — ყ ვ ე ლ ა ზ ე ლამაზი და მისთ. გრამატიკულ კატეგორიასთან ამ შემთხვევაში არა გვაქვს საქმე, რადგან „გრამატიკული“ მნიშვნელობა გამოხატულია არაგრამატიკული საშუალებით. ამგვარი შემთხვევა შეიძლება კვალიფიცირებულ იქნეს, როგორც ფუნქციური ეკვივალენტი, ე. ი. ისეთი მდგომარეობა, როდესაც მორფემის როლს სიტყვა (ლექსიკური ერთეული) ასრულებს. ამ ორ უკიდურესობას (მორფემულ და ლექსიკურ გამოხატვას) შორის არის რიგი ნიშან-თვისებანი, რომლებიც გრამატიკული მნიშვნელობის გამოხატვას ემსახურებიან. მათგან ზოგი მორფემული ღირებულებისაა, ზოგს კი დამხმარე როლი, ფუნქციური ეკვივალენტობა, ეკისრება.

გრამატიკული მნიშვნელობისა და გრამატიკული ფორმის ურთაერთმიმართების განხილვისას ზოგადად ვარჩევთ ორ ძირითად შემთხვევას:

1. ერთეული ავლენს იმ მნიშვნელობას, რომელიც გრამატიკული ფორმით უნდა გამოხატულიყო, მაგრამ ეს მნიშვნელობა გამოიხატება არა მორფემებით, არამედ ლექსიკურად, ე. ი. გრამატიკული მნიშვნელობა თვით სიტყვის სემანტიკაში არის ჩართული; მაგ., ხ ა ლ ხ ი. ამ სიტყვაში გამოხატულია მრავლობითობის მნიშვნელობა, რომელიც სხვა შემთხვევაში შესაბამისი ფორმით გამოიხატებოდა; შდრ.:

ადამიანი — ხალხი, ადამიანი — ადამიანები.

ღორი — კოლტი, ღორი — ღორები.

ცხვარი — ცხვარი, ცხვარი — ცხვრები და მისთ.

ასეთივე მდგომარეობა, ოღონდ რამდენადმე უფრო დაშორებულ-

ლი მნიშვნელობით, გვაქვს ზმნებში: ჰამს, სეამს და მისთ. ვველა ადა-
მიანი თუ ცხოველი თავისათვის ჰამს და სეამს, მაგრამ ეს ზმნები
არ შეიძლება იყოს სათავისო ქცევისა, რადგან მათ არა აქვთ სათა-
ვისო ქცევის აუცილებელი ნიშანი (ი-მორფი) და სხვ.

ამგვარ შემთხვევებში გვაქვს მნიშვნელობა, მაგრამ არა გვაქვს
ფორმა; მაშასადამე, ხალხი, კოლტი, ცხვარი (ცხვარი
ეწოდება შეეფინა) და მისთანანი არ არის მრავლობითი რიცხვისა;
ჰამს, სეამს და მისთ. არ არის სათავისო ქცევისა.

2. გვაქვს „ფორმა“, მაგრამ არა გვაქვს მნიშვნელობა, ე. ი. ამა თუ
იმ ერთეულს აქვს რაიმე გრამატიკული ნიშანი, მაგრამ ეს ნიშანი თავის
ფუნქციას არ ასრულებს; მაგ.: უ-შენებია. უ-კეთებია და მისთ.
ფორმებში აშკარად გამოიყოფა თავსართი უ-, რომელიც სხვა შემ-
თხვევაში სახელისო ქცევას გააფორმებდა (შდრ.: უ-შენებს, უ-კეთებს
და მისთ). გრამატიკული კატეგორია არც ამ შემთხვევაში გვექნება
(ამ კონკრეტული ვითარებისათვის ქცევისა). ასეთივე მდგომარეობაა
კუთვნილებით ნაცვალსახელებში: მ-ის-ი (შდრ. ის—მ-ის-თვის),
სხვ-ის-ი (შდრ. სხვა—სხვ-ის-კენ), თავ-ის-ი (შდრ. თავ-ი—თავ-ის-
თვის) და მისთ.; აგრეთვე წილობით რიცხვით სახელებში: მერვე-დი
(შდრ. მერვე — მერვე-დ), მეასე-დი (შდრ. მეასე — მეასე-დ) და
მისთ.

ამგვარი შემთხვევები განსაკუთრებით ხშირია ისეთ ზმნიზებებში,
რომლებიც სახელის ამა თუ იმ ბრუნვის უთანდებულო ან თანდებუ-
ლიან (მეორე უფრო ახალია) „გაქვავებულ“ ფორმებს წარმოადგენ-
ენ; მაგ.: დღეს (← დღე), კარგად (← კარგი), ზამთარში (← ზამთარი)
და მისთ.

როდესაც გრამატიკული „ფორმა“ აღარ გამოხატავს თავის მნიშ-
ვნელობას, იგი ან საერთოდ კარგავს მისი გამოხატვის უნარს და
უფუნქციო აფიქსად იქცევა, ან სხვა ფუნქციას ასრულებს, ან კიდევ
სიტყვათწარმოქმნელ აფიქსად (დერივატად) გადაიქცევა. ორსავე
შემთხვევაში ამგვარი აფიქსი, რომელიც მორფოლოგიური ფორმის
გამომხატველი უნდა ყოფილიყო, ფუძის კუთვნილება ხდება.

აფიქსად ითვლება ყოველგვარი ბგერა თუ ბგერათკომპლექსი, რო-
მელიც დაერთვის ძირს (ძირეულ მორფემას) და რაიმე განსხვავებულ
მნიშვნელობას აძლევს ან არ აძლევს მას. ტრადიციულად აფიქსები
ორ ჯგუფად იყოფა, როგორცაა: ფორმაცვლილებისა და წარმო-
ქმნელი. ფორმაცვლილების (ანუ დამოკიდებულების) აფიქსი სი-
ტყვათა შორის მიმართებას ამყარებს და მას ფლექსიურ მორფემას
უწოდებენ; ხოლო წარმოქმნის აფიქსი ახალ მნიშვნელობას აძლევს
სიტყვას და მას დერივაციულ მორფემას (დერივატს) უწოდებენ.
გვაქვს ე. წ. შუალედური აფიქსები, რომლებიც სიტყვათა შორის

მიმართებას აფორმებს და იმავე დროს სემანტიკურ ელფერსაც უცვლელს მას; მაგალითად, სახლ-ებ-ი სიტყვაში -ებ აფიქსი პრავლობით რიცხვსაც აფორმებს და იმავე დროს ერთგვარ საგანთა წყების (ჭგუფის) ლექსიკურ მნიშვნელობასაც გამოხატავს.

თავიანთი ფუნქციის შესრულების მიხედვით აფიქსები შეიძლება დაიყოს ორ ჯგუფად: უფუნქციო აფიქსებად და მორფემებად. პირველ შემთხვევაში გვექნება აფიქსი, რომელსაც აღარ შეუძლია მნიშვნელობის გამოხატვა, მაგრამ მისი აფიქსურობა ნათელია არა მარტო დიაქრონიაში (ისტორიულად), არამედ სინქრონიაშიც (თანამედროვე ვითარების მიხედვით), ხოლო მეორე შემთხვევაში — აფიქსი, რომელიც რაიმე მნიშვნელობას (ან გრამატიკულს, ან ლექსიკურს) სძენს სიტყვას. ამის შესაბამისად მორფემად ჩაითვლება მხოლოდ მნიშვნელობის გამომხატველი აფიქსი.

თანამედროვე ენათმეცნიერებაში, განსაკუთრებით დესკრიფციულ ლინგვისტიკაში, მორფემა ტერმინით აღინიშნება სიტყვის უმცირესი ერთეული, რომელსაც რაიმე მნიშვნელობა აქვს. მორფემად ჩათვლილია სიტყვის ძირიც (ძირეული მორფემა), სიტყვათწარმოქმნის აფიქსიც (დერიატი) და დამოკიდებულების აფიქსიც (ფლექსია). სიტყვის ნაწილთა ერთურობისაგან გასამიჯნავად უმჯობესია ისინი განვასხვაოთ ტერმინებით: ლექსემა (ძირი, ძირეული მორფემა), დერიატი (წარმოქმნის აფიქსი) და მორფემა (დამოკიდებულების, ფორმაცვლილების აფიქსი, ფლექსია). ამის შესაბამისად მორფემა (ეიწრო მნიშვნელობით) შეიძლება განვიხილოთ, როგორც დამოკიდებულების აღმნიშვნელ ნიშანთა განზოგადებული წყება, რომელიც ერთსა და იმავე გრამატიკულ მნიშვნელობას გამოხატავს. მორფემა ან თვით წარმოადგენს მორფს, ნიშანს (ერთმორფიანი მორფემა; მაგ., მიცემითი ბრუნვის მორფი -ს), ან შედგება რამდენიმე მორფისაგან, რომლებიც ერთურობის მიმართ ალომორფებს წარმოადგენენ (მრავალმორფიანი მორფემა; მაგ., III სუბ. პირის ნიშნები: -ს, -ა, -ო მხ. რიცხვში და -ეს, -ენ, -ენ, -ან, -ნ მრავლობით რიცხვში).

უფუნქციო აფიქსები შეიძლება რეგულარული ხასიათისა იყოს, როდესაც ისინი არც ერთ შემთხვევაში არ გამოხატავენ მნიშვნელობას (იგულისხმება ერთნაირი ფორმები); მაგალითად, გარდამავალ ზმნათა II თურმეობითში გვაქვს აფიქსი ე-, რომელიც ცნებითის ნიშანი (მორფი) უნდა იყოს, მაგრამ არც ერთი ზმნის — არც გარდაუვლისა და, მით უმეტეს, არც გარდამავლის — II თურმეობითში ცნებითი გვარი ნიშნით არ გამოიხატება; შდრ.:

იმალემა — დამალულიყო, ემალემა — დაჰმალყო, დაჰმალ(ე)ოდა:
შავდება — გაშავებულიყო, უშავდება — გაჰშავებიყო, გაჰშავებო-

და:

ეჯახება — დასჯახებიყო, დასჯახებოდა და მისთ.

უფუნქციო აფიქსებთან დაკავშირებით ყურადღებას იქცევს თემის ნიშნის საკითხი შუალობითი კონტაქტის ფორმებში. თემის ნიშნის ფუნქციაა, განასხვავოს I და II სერიის თემები. ამის შესაბამისად ის, რაც ზმნას I სერიიდან II სერიაში გადაჰყვება, არ არის (ან აღარ არის) თემის ნიშანი; შდრ. ვათბ-ობ — (ვა)ვათბე, ვკლ-ავ — (მო)ვკალ და მისთ. შუალობითი კონტაქტის ფორმათა წარმოებისას მისი მორფი (ვთქვათ, -ინ) მორფემათა განაწილების წესის შესაბამისად დაერთვის უშუალო კონტაქტის ზმნის თემის ნიშანს; მაგ.: აქრ-ობ-ს — აქრ-ობ-ინ... ობ თემის ნიშანი უკვე ველარ ასრულებს თავის ფუნქციას, ამიტომ ზმნას მეორე თემის ნიშანი უჩნდება აქრ-ობ-ინ-ებ-ს. ობ „თემის ნიშანი“ ამ ზმნას II სერიის ფორმებში გადაჰყვება აქრ-ობ-ინ-ა; ამდენად იგი ველარ განასხვავებს I და II სერიათა თემებს და აღარ არის თემის ნიშანი, უ ფ უ ნ ქ ც ი ო ა ფ ი ქ ს ი ა.

ასევე უფუნქციო აფიქსად შეიძლება იქცეს თვით კონტაქტის მორფი ე. წ. „ორმაგი“ კონტაქტის (ორმაგი კაუზატივის) შემთხვევაში; მაგ.:

1	2	3	4	5	6	7	8
ა	კეთ	ებ	ინ	ებ	ინ	ებ	ს.

ამ ფორმაში მორფემული ღირებულება (რასაკვირველია, სხვადასხვა) აქვს მხოლოდ 1, 2, 6, 7, 8 აფიქსებს, ხოლო 3, 4, 5 უფუნქციო აფიქსებია (მათგან 4 კონტაქტის „ნიშანია“).

როგორც ცნობილია, მორფემებს ხშირად უხდებათ დერვივატების ფუნქციის შესრულება. ეს ყველაზე ხშირია ბრუნვის ნიშნებში. გარდა ზემოთ აღნიშნული შემთხვევებისა (მ-ის-ი, თავ-ის-ი და მისთ.), სახელებში საკმაოდ ხშირად გვხვდება ბრუნვის ნიშნები (მორფები), რომლებიც აღარ აღნიშნავენ შესაბამის ბრუნვას; მაგალითად, სიტყვები: გ უ ლ ი თ ა დ ი, პ ი რ ო ბ ი თ ი, ც ვ ლ ა დ ი, მ ე ა თ ე დ ი და მისთ. მხოლოდ სახელობით ბრუნვაშია, მიუხედავად იმისა, რომ მათში აშკარად გამოიყოფა სხვა ბრუნვის ნიშნებიც; მაგ.: გულ-ით(მოქმ.)-ად(ვით.)-ი, პირობ-ით(მოქ.)-ი, მეათე-დ(ვით.)-ი და მისთ. ბრუნება ფორმაცვლილების კატეგორიაა, ბრუნვა კი სიტყვათა შორის დამოკიდებულების ფორმაა; მაშასადამე ის, რაც ველარ განასხვავებს ფორმებს, რაც ვერ ქმნის სხვა სიტყვებთან დამოკიდებულებას, აღარ არის ბრუნვის ნიშანი. ზემოაღნიშნული სიტყვები ბრუნებისას იცვლიან მხოლოდ ბოლო მორფს, მხოლოდ მათი ცვალებადობის საშუალებით ქმნიან სხვა სიტყვებთან დამოკიდებულებას; მაშასადამე, ისინი სახელობით ბრუნვაშია (ყველა ნიშნულში შერჩეულია სახელობითი ბრუნვის ფორმა); შდრ.: გულითად-ი მეგობარ-ი — გუ-

ლითად-მა მეგობარ-მა... პირობით-ი ნიშანი — პირობით-მა ნიშან-
მა... მეათელი-ი ნაწილი-ი — მეათელი-მა ნაწილი-მა და მისთ.

ამრიგად, გრამატიკული კატეგორიის ფორმათა გამოხატვისას მაქ-
სიმალურად გამოყენებულია შესაბამისი ნიშნები (მორფემები), მაგ-
რამ გვაქვს გადახვევის შემთხვევები, როდესაც „გრამატიკული მნიშ-
ვნელობა“ გაიხატულია, მაგრამ არა გვაქვს შესაბამისი ნიშანი, არ
ჩანს ფორმათა დაპირისპირება რაიმე მორფემის მიხედვით, ან გვაქვს
„ფორმა“. „ნიშანი“. მაგრამ იგი აღარ გამოხატავს შესაბამის მნიშ-
ვნელობას.

პირველი რიგის გადახვევა მეტად საყურადღებოა, რადგან, თუ
გრამატიკული კატეგორიის არსებით პირობად მივიღებთ ნიშანს
(მორფემას), მაშინ გრამატიკულად არ ჩაითვლება ისეთი კატეგორი-
ები, რომელთაც მორფემული გამოხატვა არა აქვთ; მაგალითად, ზმნის
ღრო, გარდამავლობა და მისთ.

ამის შესაბამისად შეიძლება გამოიყოს ორი რიგის კატეგორიები:

1) წმინდა მორფოლოგიური კატეგორიები, რომელთა ერთ-ერთ ფორ-
მას მაინც აქვს ნიშანი, და 2) კატეგორიები, რომელთა არც ერთ
ფორმას არა აქვს ნიშანი. მეორე შემთხვევაში ნიშნის მაგივრობას
ასრულებს რაიმე სხვა საშუალება, თუნდაც იგი სხვა გრამატიკული
კატეგორიისა იყოს. ეს უკვე არის არა ნიშანი, არამედ — თვისება;
მაგალითად, გარდამავლობა ზმნის „მორფოლოგიური“ კატეგორიაა,
მაგრამ არც გარდამავალ, არც გარდაუევალ ზმნებს არა აქვთ სპეცი-
ფიკური ნიშანი (მორფემა). მიუხედავად ამისა, გარდამავალ და გარ-
დაუევალ ზმნათა ერთურთისაგან გარჩევა არც თუ ისე ძნელია, თუ
პირდაპირობიექტური პირის შეწყობას დაჯავირობებით (საყოველ-
თაოდ ცნობილი წესი: თუ ზმნას პირდაპირობიექტური პირი შეეწყო-
ბა, იგი გარდამავალია, ხოლო, თუ არ შეეწყობა, გარდაუევალია). პი-
რის შეწყობა არ არის მორფოლოგიური ნიშანი, იგი სინტაქსური
თვისებაა, მაგრამ ზმნის ფორმათა ერთურთისაგან განსხვავებას აპი-
რობებს. ამ თვისებას განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა აქვს ისეთ
ფორმათა გარჩევისას, რომლებსაც ნაირგვარი კატეგორიის, მაგრამ
ერთნაირი ბგერითი გამოხატულების ნიშნები გააჩნიათ (ე. წ. ომო-
ფორმები); მაგ.: ი-დულებს — სათავისო ქცევა (თინა წყალს იდუ-
ლებს) და ი-დულებს — საშუალ-მოქმედებითის ფორმა (წყალი ღიდ-
ხანს იდულებს), შე-ი-კრა — სათავისო ქცევა (ბავშვმა სახელოს ღილი
შეიკრა) და შე-ი-კრა — ვნებითი გვარის ფორმა (ხალხი ერთბაშად
ბურთივით შეიკრა), წე რ ა — ზმნა (მან ღიდხანს წერა ბარათი) და
წე რ ა — საწყისი (დაიწყო ბარათის წერა) და მრ. სხვ.

მეორე რიგის გადახვევა (როცა ნიშანი არის, მაგრამ გრამატრ-
კულ მნიშვნელობას არ გამოხატავს) გვაქვს მაშინ, როდესაც ამა თუ

იმ „ფორმას“ საპირისპირო ცალი არ გააჩნია. ამ მოვლენას უბირატესად ისტორიული საფუძველი აქვს: ხშირად დაპირისპირების ცალი დაკარგულია; მაგალითად სხედან ზმნას ადრე სხედს ფორმაც უნდა ჰქონოდა, მაგრამ ახალ ქართულში მას ზის ფორმა დაუბირისპირდა, რომელმაც ამავე მიზეზით დაკარგა მრავლობითის საპირისპირო ფორმა ზიან. საინტერესოა ამ მხრივ გარდამავალ ზმნათა I თურმეობითის ფორმები, რომლებშიც სასხვისო ქცევის ნიშნები აშკარად ჩანს; შღრ.:

სასხვისო ქცევა	I თურმეობითი
მ-ი-წერს	მ-ი-წერია
გ-ი-წერს	გ-ი-წერია
უ-წერს	უ-წერია

მიუხედავად ამისა, I თურმეობითის ფორმები ქცევას არ განარჩევენ, რადგან დაპირისპირებას ვერ ქმნიან. ქცევის სამივე ფორმას ამ მწკრივში ერთი ფორმა შეესატყვისება; მაგ.:

ქცევის ფორმები	I თურმეობითი
ა-შენებს (საარვისო)	უ-შენებია
ი-შენებს (სათავისო)	უ-შენებია
უ-შენებს (სასხვისო)	უ-შენებია

ასევეა გარდამავალ ზმნათა II თურმეობითის ე- თავსართი, რომელიც ზემოთ გვახანალიზეთ. იგი ენებითის ნიშანია, მაგრამ მოქმედებითი გვარის ზმნებს მოუღის ხოლმე.

შენიშვნა: უღლების თავისებურებათა მიხედვით III სერიაში ყველა ზმნა გარდაუვალი ხდება, სტატიკურ ენებითთა უღლებას მიჰყვება, მაგრამ I და II სერიებში გარდამავალი (მოქმედებითი გვარის) ზმნები III სერიაშიც პირობით გარდამავალ ზმნებად არის ჩათვლილი.

მაშასადამე, კატეგორიას ვერ ქმნიან ერთეულები, რომელნიც რამდენადმე მაინც გამოხატავენ ამა თუ იმ კატეგორიის მნიშვნელობას, რიგ შემთხვევაში ნიშნებიც აქვთ, მაგრამ საპირისპირო ცალი არ გააჩნიათ. ასეთი „ფორმები“ ე. წ. „უგვარო“ (არის, იცის, სწამს და მისთ.), „უქცევო“ (იცის, უჭირავს, უყვარს, აქვს, ჰყავს და მისთ.) ზმნები და, საერთოდ, ყველა ისეთი „ფორმა“, რომელსაც საპირისპირო ცალი არ გააჩნია (ა. შ ა ნ ი ძ ე. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 318, 355 და სხვ.).

ენობრივ ერთეულთა ანალიზის პროცესში ნიშნის ქონა ან უქონლობა როგორც წესი, განაპირობებს ფორმის ამოცნობას; მაგალითად,

აწესებით სახელებში -ი ნიშანი ან უნიშნობა (Ø მორფი) ნათლად მიუთითებს სახელობითი ბრუნვის ფორმაზე, რადგან არც ერთ სხვა ბრუნვაში ანალოგიური მდგომარეობა არა გვაქვს, მაგრამ ამასვე ვერ ვიტყვით ანალოგიურ მდგომარეობაზე ზედსართავ, რიცხვითსა და მათს ეკვივალენტ ნაცვალსახელებზე, რომელთა ბრუნება დამოკიდებულია. ქართულ ენაში სახელთა ბრუნების ერთიანი სისტემა გვაქვს. ყველა სახელი, საერთოდ, ერთნაირად იბრუნვის, ბრუნების ტიპებს შორის სხვაობა არსებითად ფონეტიკური ხასიათის ცვლილებებით არის გამოწვეული, მაგრამ ერთურობისაგან უნდა გაიმიჯნოს თავისთავადი და დამოკიდებული ბრუნება. თავისთავადი ბრუნება ახასიათებს არსებით სახელებს, მათს ეკვივალენტ ნაცვალსახელებსა და წინადადებაში დამოუკიდებლად გამოყენებულ ზედსართავეებს, რიცხვითებსა და ნაცვალსახელებს, რომლებიც მეტყველებაში არსებით სახელთა ფუნქციას ასრულებენ; დამოკიდებული ბრუნება კი მსაზღვრელად გამოყენებულ სახელებს აქვთ. გარკვეულ პოზიციაში (მსაზღვრელ-საზღვრულის „დაწმულ შეხამებაში“) მსაზღვრელსა და საზღვრულს შორის კავშირი იმდენად მჭიდროა, რომ დამოკიდებული სახელები ხშირად კარგავენ ბრუნვის ნიშანთა ელემენტებს ან მთლიანად ბრუნვის ნიშნებს. -ი ნიშანი დამოკიდებულ ბრუნვებში (მსაზღვრელებში) შეიძლება ერთსა და იმავე დროს გამოხატავდეს სახელობითსაც, ნათესაობითსაცა და მოქმედებითსაც; შდრ.:

სახ. ჩემ-ი ახალ-ი ქულ-ი
ნათ. ჩემ-ი ახალ-ი ქულ-ის
მოქ. ჩემ-ი ახალ-ი ქულ-ით

ამ შემთხვევაში გადაწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება მიმართებას გარემომცველ სიტყვასთან (ან სიტყვებთან). ასეთი შემთხვევა შეიძლება თვით დამოუკიდებელ ბრუნებაშიც გვქონდეს: მაგალითად -ს ნიშანი შეიძლება მიცემით ბრუნვაზეც მიუთითებდეს და ნათესაობითზეც (წყარო-ს ვხედავ, წყარო-ს წყალი). აქაც მნიშვნელობა ენიჭება გარემომცვას (მიმართებას).

0.5. გრამატიკული მნიშვნელობის გამოხატვის საშუალებანი

როგორც აღვნიშნეთ, ესა თუ ის გრამატიკული მნიშვნელობა გამოხატება სათანადო გრამატიკულ ფორმათა დაპირისპირებით, მაგრამ ყველა შემთხვევაში გრამატიკულ მნიშვნელობას არა აქვს ნიშნისანი (მორფემული) გამოხატვა. ნიშანთა პარალელურად ენა ძალიან ხშირად იყენებს სხვა საშუალებებს, რომელთაც ნიშნის საკომპენ-

საციო მნიშვნელობა აქვთ. ასეთია, მაგალითად, გრამატიკული თვისება (სხვა კატეგორიათა მიხედვით დახასიათება), ფონეტიკური ცვლილებები ფუძეში, თვით ფუძეთა შენაცვლება, ფუძის გაორკეცება და დამხმარე ლექსიკური ერთეულები. (ფუნქციური ეკვივალენტები). ეს საშუალებები ენას გრამატიკული ფორმის როლის შესასრულებლად, მის საკომპენსაციოდ აქვს გამოყენებული. ზოგ მათგანს ნიშანთა როლის შესრულება შეუძლია, ე. ი., როგორც თანამედროვე ენათმეცნიერებაში აღნიშნავენ, მორფემული ღირებულება გააჩნა.

0.5. ა. ნიშნიანი (მორფემული) გამოხატულების კატეგორიები

ნიშნიანი გამოხატულების კატეგორიები ენობრივ ანალიზში წმინდა გრამატიკულ კატეგორიებად არის ჩათვლილი. ამ კატეგორიათა ძირითადი თვისებაა ნიშანი (მორფემა), რომლის საფუძველზეც იქმნება უნიშნო-ნიშნიანი (პრივატული) და თანაბარნიშნიანი (ეკვიპოლოენტური) დაპირისპირებანი: სახიოლოზრ.

ა) უნიშნო-ნიშნიანი დაპირისპირება

1) სახელთა რიცხვი: მხოლოდობითი — მრავლობითი:

წიგნი — წიგნ-ებ-ი, წიგნ-ნ-ი;

დედა — დედ-ებ-ი, დედა-ნ-ი და მისთ.

2) ზმნის ასპექტი: უსრული — სრული (ასპექტის ნიშნად ჩათვლილია ზმნისწინი):

წერს — და-წერს, ჰამა — შე-ჰამა, თხარა — გამო-თხარა და მისთ.

3) ზმნის კილო: დაპირისპირება თხრობითი — კავშირებითი (წერს — წერ-ო-ს, კედებოდა — კედებოდ-ე-ს, გადავჭრი — გადავჭრ-ო-და მისთ).

4) ზმნის კონტაქტი: უშუალო — შუალობითი (წერს — აწერ-ინ-ებს, თხრ-ს — ათხრ-ევინ-ებს, ანგრევს — ანგრე-ე-ინ-ებს და მათ).

5) ზმნის გვარი: დაპირისპირება მოქმედებითი — დინამიკური ვნებითი (წერს — ი-წერება, ე-წერება; აშავებს — შავ-დ-ება, ათეთრებს — თეთრ-დ-ება და მისთ.).

6) ზმნის ქცევა: დაპირისპირებანი: ა) საარვისო (უნიშნო) — სათავისო. ბ) საარვისო (უნიშნო) — სასხვისო (წერს — ი-წერს, უ-წერს; ხატავს — ი-ხატავს, უ-ხატავს; წუხს — უ-წუხს, წითლდება — უ-წითლდება და მისთ.).

ბ) თანაბარნიშნიანი დაპირისპირება

1) სახელთა ბრუნება: სახელობითი, მოთხრობითი, მიცემითი და ა. შ.; მაგალითად:

სახ.	სახლ-ი	დედა	უთო
მოთხ.	სახლ-მა	დედა-მ	უთო-მ
მ-ც.	სახლ-ს	დედა-ს	უთო-ს
ნათ.	სახლ-ის	დედ-ის	უთო-ს(ი)
მოქ.	სახლ-ით	დედ-ით	უთო-თი
ვით.	სახლ-ად	დედა-დ	უთო-დ
წოდ.	სახლ-ო	დედა-ო(ოც)	უთო-ვ

შენიშვნა: ფუძეებოლობოვნთან სახელებში ერთ შემთხვევაში გვაქვს უნიშნო ფორმა (სახ. ბრუნვაში). საესებით თავისუფლად შეიძლება ითქვას, რომ ამ ტიპის სახელთათვის უნიშნობა არის ნიშანი, რადგან ასეთი შემთხვევა მხოლოდ და მხოლოდ ამ ბრუნვაში გვაქვს.

2) ზმნის პირი: პირველი — მეორე — მესამე; მაგ.:

ვ-ჩივი	ვ-ხდები	მ-ყავს	მ-წყინს	მ-აქებს
ჩივი	ხდები	გ-ყავს	გ-წყინს	გ-აქებს
ჩივი-ს	ხდებ-ა	ჰ-ყავს	ს-წყინს	აქებს და მისთ.

შენიშვნა: ვინაიდან პირის ნიშნები ხშირად იკარგება ფონეტიკურ თუ სხვა მიზეზთა გამო, პირთა დაპირისპირება შეიძლება ნარევ სახედ ჩაითვალოს. საქმე ისაა, რომ ზოგ შემთხვევაში თანაბარნიშნიანის პარალელურად ხშირად გვაქვს უნიშნო-ნიშნიანი დაპირისპირება; მაგალითად, ასეთი მდგომარეობა გვაქვს II სუბიექტური პირის და III ობიექტური პირის ფორმებში, რომელთა ნიშნები 3- და ს- (განსაკუთრებით 3-) ადვილად იკარგება.

3) ზმნის ქცევა: ა) საარვისო (ნიშნიანი) — სათავისო (ა-შენებს — ი-შენებს, — ა-კეთებს — ი-კეთებს, ა-თეთრებს — ი-თეთრებს და მისთ.); ბ) სათავისო (ნიშნიანი) — სასხვისო (მ-აქებს — მ-იქებს, გ-ა-წუხებს — გ-ი-წუხებს, ა-ნგრევს — უ-ნგრევს, ა-თეთრებს — უ-თეთრებს და მისთ.); გ) სათავისო — სასხვისო (ი-კერავს — უ-კერავს, ვ-ი-ხატავ — მ-ი-ხატავს და მისთ).

0.5. ბ. ფონეტიკური ცვლილებანი ფუძეში

მეტყველების პროცესში ენობრივ ერთეულებს, მათ შორის გრამატიკულ ფორმებს, ხშირად მოუდის ფონეტიკური ცვლილებები. ეს ცვლილებები ზოგჯერ იმდენად დიდია, რომ სიტყვა საგრძნობლად განეწესგავლება თავის პირვანდელ სახეს და ზოგჯერ სხვაგვარ გავებას ქმნის; მაგალითად, მოვა ზმნაში ფონეტიკური ცვლილებების შედე-

გად მოკვეცილია თანხმომავნი ბგერები. გარეგნულად ეს ზმნა ასეთ-
ნაირი დაშლისაკენ გვიბიძგებს: მო — ზმნისწინი, ვ — ფუძე (ძირი)
და ა — III სუბ. პირის ნიშანი (ამგვარი ანალოზი ხშირად არა მარტო
საშუალო, არამედ უმაღლესი სკოლის მოსწავლეებს „ემარჯვებათ“
ხოლმე). ფაქტიურად ა ხმოვანი ამ ზმნაში ფუძისეულია. მისი პირვან-
დელი სახე იყო მო-ვალ-ს, რომელიც არა თუ ძველ ქართულში, არა-
მედ მე-19 საუკუნეშიც იხმარებოდა („ვით მტრელი მადლის, მშვიდი
და წყნარი, ეგრეთ მშვენებით მოვალს თამარი; გრ. ორბ.); შდრ.:
მო-ვალ, მო-ზ-ვალ, მო-ვა[ლ-ს]. ასეთივეა ა რის ზმნის შეკვეცილი
ფორმა ა, რომელიც არა მარტო მაშინ „მოკლდება“, როდესაც მეშველი
ზმნის როლს ასრულებს, არამედ — მაშინაც, როდესაც დამოუკიდებე-
ლი მნიშვნელობით არის ნახმარი; შდრ.: ყოფილ-ა (ყოფილ არს), თინა
პიონერია — ჯგუფში ოცი პიონერია და მისთ.

რამდენიმე ამგვარი მოკვეცილი ფორმა სახელებშიც გვხვდება; მაგ.:
ამბავ-ი — ამბ[*ვ]-ის, ღმერთი — ღვთ-ის (ღმრთ-ის), ხუცეს-ი — ხუც-
ის (ხუცს-ის) და სხვ.

აღნიშნული ცვლილებები რამდენადმე აძნელებს გრამატიკულ
ფორმათა სწორ ანალიზს, მაგრამ ისინი მხოლოდ ცალკეულ სიტყვებში
გვხვდება, ამდენად არა აქვთ გრამატიკული კატეგორიის ან მისი ეკვი-
ვალენტობის მნიშვნელობა.

გრამატიკული ფორმის (ნიშნის) მაგივრობას ასრულებს ფონეტიკუ-
რი ცვლილება ისეთ ზმნებში, რომლებიც I და II სერიათა თემას არა
თემის ნიშნების დართვა-დაურთველობით, არამედ ფუძის ხმოვნის
მონაცვლეობით ასხვავებენ; მაგ.: აბჯენს — აბჯინა, გაიბზეკს — გაიბ-
ზიკა, დაბნელს — დაბნიდა, დაუბღვერს — დაუბღვირა, მოდრეკს —
მოდრიკა, უკბენს — უკბინა, შეარცხვენს — შეარცხვინა, შეხვრება —
შეხვრიბა და მისთ.

ამ ტიპის ზმნებში, რომელთა არასრული სია არის მოცემული, თე-
მის ნიშნის მაგივრობას სწევს ე/ი ხმოვანთა მონაცვლეობა, ე. ი. ფონ-
ნეტიკურ მოვლენას გრამატიკული მნიშვნელობა ეძლევა.

შ ვ ნ ი შ ვ ნ ა: ზოგჯერ თემისნიშნის ფორმათა ანალოგიით შეტყვევლებაში ხმა-
რობენ ამ ზმნათა თემის ნიშანდართულ ფორმებს, რომლებიც არასწორია; მაგ.:

ვგრეხავ ან ვგრიხავ, სწორი ფორმაა ვ გ რ ე ხ.

ვკრეპავ ან ვკრიპავ, სწორი ფორმაა ვ კ რ ე პ და მისთ.

ზოგჯერ მორფემის მნიშვნელობა აქვს ინტონაციას, რომელსაც შე-
უძლია შექმნას დაპირისპირება კატეგორიის „ფორმებს“ შორის. ასეთი
დაპირისპირება იქმნება კილოს ფორმებში თხრობითი — ბრძანებითი,
რომლებიც თანამედროვე ქართულში მხოლოდ ინტონაციით განსხვავ-
დებიან; შდრ.: მოკალ — მოკალ(!), აიღე — აიღე(!) და მისთ., ამიტომ

ინტონაციას უკვე მორფოლოგიურ ფორმათა განსხვავების უნარი ენიჭება (თ. უ თ უ რ გ ა ი ძ ე. ინტონაციის ფონოლოგიური ღირებულება-სათვის ქართული ენის მასალის მიხედვით. კრებ. „მეტყველების ანალიზის, სინთეზისა და სტატისტიკის საკითხები“. თბ., 1967, გვ. 144; ტ. გ უ დ ა ვ ა. მახვილის ადგილისათვის მეგრულში. კრებ. „თბილისის უნივერსიტეტი გიორგი ახვლედიანს“. თბ., 1969. გვ. 108—109). ასევე ინტონაციით შეიძლება განვასხვაოთ წინადადების წევრთა მიმართება და მასთან დაკავშირებით — ერთეულთა ფორმებიც; მაგ.: ბავშვი // პატარა სახლში შევიდა — ბავშვი პატარა//სახლში შევიდა (ლ. კ ვ ა ჭ ა ძ ე. თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი. თბ., 1966, გვ. 13).

შენიშვნა: თხრობითისა და ბრძანებითის განსხვავების შესახებ გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ძველ ქართულში მათ ობიექტური პირის ნიშნთა ხმარება თუ უხმარებლობა განსხვავებდა. „წართქმით ბრძანებითს საკუთარი მწკრივი ჰქონდა და 11 პირის ფორმის განსხვავება თხრობით კილოსაგან წყვეტილის მწკრივი მკაფიოდ იყო გატარებული: ბრძანებითს ობიექტური ნიშანი არ ჰქონდა, თხრობითს კი ჰქონდა. მაგალითები:

ბრძანებითი კ.		თხრობითი კ.	
მო-კალ!	მო-კალთ!	მო-ჰ-კალ,	მო-ჰ-კალთ.
და-მალე!	და-მალეთ!	და-ჰ-მალე,	და-ჰ-მალეთ და მის თ.

(ა. შ ა ნ ი ძ ე. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 206).

დ.ს. ბ. ბრამატიკული თვისება, უნიფონო (უმორფიზმო) „ფორმაგი“

ენობრივ ანალიზში ხშირად გვხვდება დაპირისპირებული ფორმები, რომელნიც ერთურთისაგან განსხვავდებიან არა რაიმე ნიშნით (მორფემით) ან ფუძით, არამედ — რაიმე თვისებით. შესაძლებელია დაპირისპირება მოხდეს სხვა კატეგორიის ან კატეგორიათა წყების (ორი ან რამდენიმე კატეგორიის) მიხედვით, რაც მკაფიოდ ასხვავებს ერთურთისაგან ფორმებს; მაგალითად, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გარდაამავალ და გარდაუვალ ზმნებს ერთურთისაგან ასხვავებს არა ნიშანი, არამედ ერთ-ერთი მათგანის გრამატიკული თვისება: პირდაპირი ობიექტური პირის შეწყობა. ასევე არამორფემული დაპირისპირება გვაქვს დროის ფორმებში. მართალია, ზოგჯერ აღნიშნავენ, რომ დროის ფორმებს ზმნისწინი განასხვავებს. ეს შესაძლებელია მისაღები იყოს ვჭამ — შე-ვჭამ, ეხნავ — მო-ეხნავ და მისთ. დაპირისპირებებში, მაგრამ ასეთი დაპირისპირება ვერ იქმნება ვხატე — და-ვხატე, ვაკეთო — გა-ვაკეთო. მიჭამია — შე-მიჭამია. მეხატოს — და-მეხატოს, მეწეროს — და-მეწეროს და მისთ. ფორმებში. ზმნისწინი, თუნდაც მან შექმნას დროის მიხედვით დაპირისპირება, მაინც არ იქნება დროის

ნიშანი, რადგან მიუთითებს ასპექტის მიხედვით დროის ფორმათა განსხვავებაზე (თუმცა არც ასპექტის წმინდა ნიშანია იგი).

ასეთივე უნიშნო კატეგორიაა აქტი. I და II თურმეობითის ფორმები წარსული დროის სხვა მწკრივთაგან მხოლოდ აქტით განსხვავდებიან, მაგრამ თვით აქტის ფორმათა განსხვავება ამ მწკრივთა მიხედვით ხდება.

გრამატიკულ თვისებათა მიხედვით განსხვავდებიან მწკრივები ერთმანეთისაგან. როგორც ცნობილია, მწკრივი ზმნის უღლებიან რთულ ფორმათა ერთობლიობაა, რომლის „ფორმები“ ერთურთისაგან განსხვავდებიან ერთი ან რამდენიმე კატეგორიის მიხედვით: ზოგ მწკრივებს დრო ასხვავებს (მაგ., აწმყო — უწყვეტელი), ზოგს — კილო (მაგ., აწმყო — აწმყოს კავშირებით), ზოგს — დრო და ასპექტი (მაგ., აწმყო — მყოფადი) და ა. შ. მართალია, სპეციალურ ლიტერატურაში გამოყოფილია მწკრივის ნიშნები, რომლებიც დაერთვიან მარტივ ან რთულ თემას და აწარმოებენ ამა თუ იმ მწკრივებს, როგორცაა ა, ვ, ი და ლ ხმოვნები (ა. შ ა ნ ი ძ ე ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 423). მწკრივები შეიძლება განსხვავდებოდნენ საერთოობითაც, მაგრამ თანამედროვე ქართულში ზმნის ფორმათა დიფერენციაციისათვის მათი როლი მეტად მცირეა: ჯერ ერთი, იმიტომ, რომ I სერიის მწკრივთა ორ წრედ გაყოფამ (აწმყოს წრედ და მყოფადის წრედ) ერთნაირი ნიშნები და საერთოებები გაუჩინა წყვილულ მწკრივებს; (შდრ.: უწყვეტელი — ხოლმეობითი: ეწერ-დ-ი — დაეწერ-დ-ი, აწმყოს კავშირებითი — მყოფადის კავშირებითი: ეწერ-დ-ე — დაეწერ-დ-ე და მისთ.); მეორე, თანამედროვე ქართულში მწკრივის „ნიშნები“ ხშირად მეორდება სხვადასხვა მწკრივში და მესამე, რაც მთავარია, მწკრივის ნიშნები უპირატესად თვით მწკრივთა მაჩვენებლები კი არ არის, არამედ — ამა თუ იმ კატეგორიისა, რომელიც თავის მხრივ მწკრივის ელემენტია: მაგალითად, ა, ვ, ლ კავშირებითის ნიშნებია. ბუნებრივია, ისინი შეგვხვდება იმ მწკრივებში, რომელთა ელემენტსაც ეს კილო წარმოადგენს და სხვ.

ამრიგად, მწკრივთა სპეციფიკის დასადგენად, ყოველ შემთხვევაში, მის ამოსაცნობად საჭიროა სხვა კატეგორიის გათვალისწინება, რითაც ესა თუ ის მწკრივი არის შეპირობებული; ეს კი უკვე ზმნათა თვისებაა და არა ნიშანი.

0.5. დ. სუალბრძევი (ფუძის შენაცვლება)

რიგი სიტყვები დაპირისპირებას საკუთარი ფორმებით ვერ ქმნიან. მათ ან საერთოდ არ გააჩნიათ საპირისპირო ფორმები, ან ჰქონდათ და დაეკარგათ. ამის შედეგად მივიღეთ ცალფორმიანი ერთეულები, რომლებიც ხშირად გამოხატავენ რაიმე გრამატიკულ მნიშვნელობას,

მაგრამ ვერ ქმნიან დაპირისპირებას და ამიტომ ველარ განარჩევენ კატეგორიას. ამის საკომპენსაციოდ საკმაოდ ხშირია ისეთი შემთხვევები, როდესაც ამა თუ იმ ენობრივი ერთეულის „ცალ ფორმას“ მეტყველებაში დაუპირისპირდება სხვა ერთეული, რომელსაც მიახლოებით იგივე ლექსიკური მნიშვნელობა აქვს და იქმნება სხვადასხვა ფუძის ერთეულთა მონაცვლეობა, რომელსაც უკვე გრამატიკული ღირებულება ეძლევა. სხვადასხვა ფუძის ერთეულებით გრამატიკული დაპირისპირების შექმნას ფუძის მონაცვლეობა, ანუ სუბლექტივიზმი ჰქვია, ხოლო ფუძეთმონაცვლე ერთეულს — სუბლექტივი.

სუბლექტივები პროდუქტიულია როგორც ზმნებში, ისე სახელებში; მაგ.: გღია — ყრია, ვარდება — ცვივა, გააგლო — გაყარა, გავიდა — გაიყვანა, მე — ჩვენ, ცხენი — რემა და მისთ.

ფუძის მონაცვლეობა ბევრ კატეგორიაში გვხვდება, მაგრამ მას ყოველთვის არა აქვს ფორმის ღირებულება, რადგან საერთოდ ყველა ფორმისათვის კი არ არის დამახასიათებელი, არამედ — მხოლოდ ცალკეული შემთხვევებისათვის; მაგალითად, ამა თუ იმ პირის რიცხვის ფორმათა დაპირისპირება შესაბამისი ნიშნებით ხდება (ხატავს — ხატავენ, ვამბობ — ვამბობთ და მისთ), მაგრამ სხვადასხვა ფუძე არის გამოყენებული დაპირისპირებებში: (ფოთოლი) ვარდება — (ფოთლები) ცვივა, დააგლო (ქვა) — დაყარა (ქვები) და მისთ. სუბლექტიურად განირჩევა ერთუბრთისაგან პირის ნაცვალსახელები: მე — შენ (-ის), აგრეთვე მათი რიცხვის „ფორმები“: მე — ჩვენ, შენ — თქვენ.

შენიშვნა: III პირის ნაცვალსახელები, რომლებიც წარმოშობით ჩვენებითია (მითითებითია), რიცხვს მორფოლოგიურად განასხვავებენ; მაგ.: ის — ისი-ნი. იგი — იგი-ნი, ანალოგიით — ეს — ესე-ნი, ეგ — ეგე-ნი, და მისთ.

ფუძეთმონაცვლე ფორმები შეიძლება დაეყოს ორ ჯგუფად: ა) სხვადასხვა ფუძისა და ბ) მსგავსი ფუძისა. ამათგან სუბლექტივებად ითვლება პირველი, რადგან სუბლექტივიზმის არსებითი ნიშანია ნაირძირიანობა. მეორე შემთხვევაში ხდება „ფორმათა“ მონაცვლეობა. ერთი ფორმა გადადის მეორეში და ახალ მნიშვნელობას გამოხატავს (ბუნებრივია, ძველი მნიშვნელობა იკარგება); შდრ.: ცოცხლობს — ი-ცოცხლებს და ა-ცოცხლებს — ი-ცოცხლებს. ორსავე შემთხვევაში ი ც ო ც ხ ლ ე ბ ს ზმნა ერთი და იგივეა, მაგრამ გრამატიკული მნიშვნელობა საგრძნობლად განსხვავებული აქვს: პირველ შემთხვევაში იგი საშუალ-მოქმედებითი გვარისაა, ხოლო მეორე შემთხვევაში — მოქმედებითი გვარის ზმნის სათავისო ქცევის ფორმაა, ე. ი. ი ც ო ც ხ ლ ე ბ ს ზმნა გამოყენებულია თავისი ძირითადი მნიშვნელობით. დაუპირისპირდა რა ც ო ც ხ ლ ო ბ ს ზმნას, როგორც მწკრივის ფორ-

მა, ამავე ზმნამ დაკარგა პირდაპირობიექტური პირი და შესაბამისად — ქცევის გაგებაც. შენაცვლება აქაც ხდება, მაგრამ ერთი და იმავე ფუძის ფარგლებში (ა. შ ა ნ ი ძ ე. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები: გვ. 472).

მეტყველებაში ყველაზე ხშირად გვხვდება შემდეგა სუბლექტიური ფორმები:

1) სახელთა მრავლობითი რიცხვის მნიშვნელობით

აღამიანი — ხალხი, ერი; ცხვარი — ფარა, ღორი — კოლტი, ცხენი — რქმა, ძროხა — ჯოგი, მგელი — ხროვა, ფრინველი — გუნდი და მისთ.

ამ ფორმებს, გარდა ფუძემონაცვლეობისა, შეიძლება მრავლობითის საპირისპირო ფორმებიც გააჩნდეთ; მაგ.: აღამიანი — აღამიანები — ხალხი, ღორი — ღორები — კოლტი, მგელი — მგლები — ხროვა და მისთ.

შენიშვნა: ზოგჯერ მრავლობითობის (კრებითი) მნიშვნელობა აქვს მხოლოდობის, ფორმას. მათ მნიშვნელობათა განსხვავება მხოლოდ შეწყობილი სხვა სიტყვების (გარემოების) საშუალებით შეიძლება; მაგ.:

ცხვარი (ერთი) — მასპინძელმა ცხვარი დაკლა.

ცხვარი (მრავალი) — ცხვარი ფერდობს შეეფინა.

ცრემლი — წამწამზე ცრემლი ეიოდა.

ცრემლი — ვისაც გული არა სტკივა, ცხარე ცრემლი არა სცივია (ხალა.) და მისთ.

2) ჩვენებით ნაცვალსახელთა (აგრეთვე III პირის ნაცვალსახელთა) სახელობითი და სხვა ბრუნვის ფორმები

იგი — მა-ნ, მა-ს და ა. შ.; ის(ი) — იმა-ნ, იმა-ს და ა. შ.; ეს(ე) — ამა-ნ, ამა-ს და ა. შ.; ეგ(ე) — მაგა-ნ, მაგა-ს და ა. შ.

ეს ნაცვალსახელები სუბლექტიურად ქმნიან დაპირისპირებას მსაზღვრელად ბრუნების დროსაც; მაგ.:

ეს წიგნი — ამ წიგნმა, ამ წიგნს და ა. შ.

ის კაცი — იმ კაცმა, იმ კაცს და ა. შ.

3) შენაცვლება ზმნის პირთა რიცხვში

ა) სუბიექტური პირის რიცხვში; მაგ.: დაჯდა — დასხდნენ, ჩამოვარდა — ჩამოცვივდა, გღია — ყრია, გატყდა — დაიმტვრა და მისთ.

ბ) ობიექტურ პირთა რიცხვში; მაგ.: დასვა — დასხა, მოიბა — მოისხა, დაეცა (მტერი) — დაესხა, მოკლა, დაკლა — დახოცა, ჩააგო — ჩაყარა, გააგლო — გარეკა, წაიყვანა — წაასხა, აიღო (ქვა) — აკრიფა (ქვები) და მისთ.

4) შენაცვლება მწკრივის ფორმებში

ვარ — ვიქნები — ვიყავ, ვზივარ — ვიჯდომები — ვიჯექ, მიდის — მივალ — მივედ, ვშვრები — ვიზამ — ვქენ, ვამბობ — ვიტყვი — ვთქვი, ვეუბნები — ვერტყვი — ვუთხარ, ვხედავ — ვნახავ, დავდივარ — ვივლი — ვიარე, მიმაქვს — წავიღებ, მიმაქვს — მივიტან და მისთ.

5) შენაცვლება ასპექტის ფორმებში

ვაძლევ — მივცემ, ვსვამ — დავლევი, უმზერს — შეხედა და მისთ.

6) შენაცვლება გვარის ფორმებში

დადგა — დააყენა, ჩავარდა — ჩაავლო, მოკვდა — მოკლა, დაჯდა — დასვა, გავიდა — გაიყვანა და მისთ.

შენიშვნა: გვარის კატეგორიაში შენაცვლებული ფორმების შთაბეჭდილებას ტოვებს დაპირისპირება გატეხა — გატყდა, მაგრამ ესენი ერთი ძირისანი არიან. გატყდა მიღებულია გატეხა-საგან ფონეტიკური ცვლილებების შედეგად: გატეხა — (გატეხდა) — [*გატხდა] — გატყდა.

7) სტილური დანიშნულების შენაცვლება

ამ ჩგუფის ზმნებს ხშირად საკუთარი ფორმები მოეპოვებათ, მაგრამ მეტყველებაში მათ მაინც უჩნდებათ ე. წ. „სინონიმური“ პარალელები, რომლებითაც მოქმელი მსჯელობის ობიექტისადმი თავის დამოკიდებულებას (უპირატესად პატივისცემას ან, პირიქით, უპატივისცემლობას) გამოხატავს; მაგ.: არის — გახლავთ — ბრძანდება — გდია (მამასახლისიც იქა გდია), მოკვდა — გარდაიცვალა — ჩაძალდა, თქვა — ბრძანა, წავიდა — წაბრძანდა — წაეთრია — წაშავდა, დაჯდა — დაბრძანდა — დაგდო, მოვიდა — გეახლათ — მოეთრია, შექამა — მიირთვა — ჩახეთქა. შევქამე — გეახელი (იხმარება მხოლოდ I სუბ. პირის ფორმით). წაულე — მიუტანე — მიართვი — მიაშავე და მისთ.

0.5. მ. ფუძის ბარაკეცება

რიგ შემთხვევაში გრამატიკული ფორმის მნიშვნელობას ასრულებს ფუძის (ძირის) გაორკეცება; მაგ.: მაღაღ — მაღაღალი სახლები, რაღაღა მოგეწონათ? და მისთ. ფუძის გაორკეცებას ენა, ძირითადად, მაშინ მიმართავს, როდესაც ამა თუ იმ ერთეულს არა აქვს გრამატიკულ ფორმათა წარმოების უნარი; მაგალითად, ვინ კითხვით ნაცვალსახელს მრავლობითი რიცხვის ფორმა არა აქვს (ვინ-ებ-ი ან ვინ-ნი არასწორია), ამიტომ, როცა ამ ნაცვალსახელებით მრავლობითობას

მნიშვნელობის გამოხატვა არის საჭირო, მას ფუძის გაორკეცებით აღენიშნათ ხოლმე: ვ ი ნ და ვ ი ნ.

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: რიგ შემთხვევაში ხდება ფორმათა გაორკეცება ან ლა კეჟირის საშუალებით სიტყვათა დაკავშირება, მაგრამ ყველა ამ შემთხვევას ფუძის გაორკეცების ტერმინით აღნიშნავენ ხოლმე.

ზოგჯერ ენა ფუძის გაორკეცებას მაშინაც მიმართავს, როდესაც ერთეულს შეუძლია რიცხვის გრამატიკული გამოხატვა; მაგ.: გუნდი და გუნდი (ფრინველთა); შდრ.: გუნდ-ებ-ი, გუნდ-ნ-ი; რაზმი და რაზ-მი (პიონერების); შდრ.: რაზმ-ებ-ი, რაზმ-ნ-ი და მისთ. ამ შემთხვევაში ფუძის გაორკეცებას გრამატიკულთან ერთად სტილური დანიშნულებაც აქვს. სტილური მიზანდასახულობით ხდება ფუძის (უფრო სწორად, სიტყვათა) გაორკეცება იმ შემთხვევაშიც, როცა მთქმელს სურს საგანთა რეალური რიცხვის აღნიშვნა, მათი ჩამოთვლა; მაგ.: ტანკი და ტანკი შეეჯახნენ ერთმანეთს; შდრ.: ტანკები შეეჯახნენ ერთმანეთს. ქვა და ქვა დაალაგა ყორეზე; შდრ.: ქვები დაალაგა ყორეზე და მისთ.

0.5. 3. დამხმარე ლექსიკური საშუალებები

არამორფემულ საშუალებებს განეკუთვნება ლექსიკური ერთეულები, რომლებიც გრამატიკულ ფორმათა ფუნქციურ ეკვივალენტებს წარმოადგენენ. ფუნქციურ ეკვივალენტად ითვლება გრამატიკული ფორმის საკომპენსაციო ყოველგვარი საშუალება, რომლითაც სიტყვა იძენს იმ მნიშვნელობას, რომელიც გრამატიკული ფორმით უნდა გამოხატულიყო. ფუნქციური ეკვივალენტები არსებითად ლექსიკური ხასიათისაა. ასეთია ზემოთ აღნიშნული სუბლექტივიზმი, ფუძის გაორკეცება, აგრეთვე დამხმარე ლექსიკური საშუალებანი, მაგრამ ვიწრო მნიშვნელობით ფუნქციურ ეკვივალენტებად ითვლება მესამე, დამხმარე ლექსიკური საშუალებანი.

ფუნქციური ეკვივალენტობა ენობრივ ერთეულთა თითქმის ყველა კატეგორიაში შეინიშნება, გარდა ბრუნებისა და პირის კატეგორიებისა, რომლებიც სახელთა (ბრუნება) და ზმნათა (პირი) წმინდა მორფოლოგიური კატეგორიებია.

მორფემული მნიშვნელობის ფუნქციური ეკვივალენტები შეიძლება წარმოადგენდნენ როგორც თავისთავადს, ისე დამხმარე მეტყველების ნაწილებს, უპირატესად — ნაწილაკებს; მაგ.: წიგნ-ებ-ი — ბ ე ვ რ ი წიგნი, მ რ ა ვ ა ლ ი წიგნი, ყოფილა — თ უ რ ზ ე ი ყო და მისთ.

ამ რიგის ფუნქციურ ეკვივალენტებთან განსახილველია საკითხი, რა ფორმებად უნდა ჩაითვალოს ისინი; მაგალითად, არის თუ არა თ უ რ მ ე ი ყ ო თურმეობითის (უნახავი აქტის) ფორმა ან უ ფ რ ო დ ი დ ი უფროობითი ხარისხის ფორმაა თუ დადებითისა (ეს საკითხი ყველაზე მწვავედ დაისმის სასკოლო მუშაობის პროცესში).

ზემოთ ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ გრამატიკული კატეგორიის ძირითადი კანონის შესაბამისად (იხ. 0.4) გრამატიკული ფორმის აუცილებელ პირობად უნდა მიჩნეულ იქნეს ფორმათწარმოება, მისი მოდელი, რომელიც უნიშნო-ნიშნიანი ან ნაირგვარნიშნიანი ფორმების დაპირისპირებით იქმნება. რაც ამ მოდელის გარეშეა, ე. ი. დაპირისპირებას ვერ ქმნის, არ არის მორფემული გამოხატულებისა, არ ჩაითვლება ფორმად. ამდენად ფუნქციური ეკვივალენტები ვერ ქმნიან ფორმებს; მაგ.: მ რ ა ვ ა ლ ი ს ა კ ი თ ხ ი, ბ ე ვ რ ი ს კ ა მ ი და მისთ. მიუხედავად იმისა, რომ ერთზე მეტ საგანს აღნიშნავს, მხოლოდობით რიცხვშია, რადგან არა აქვს მრავლობითის ნიშანი (-ებ ან ნ/თ), რომელიც აუცილებელია მრავლობითი რიცხვის გასაფორმებლად. თ უ რ მ ე წ ე რ ს აწმყოს მწკრივშია (არ არის თურმეობითში), უ ფ რ ო ლ ა მ ა ზ ი არ არის უფროობითი ხარისხისა, ო დ ნ ა ვ წ ვ რ ი ლ ი არ არის ოდნაობითი ხარისხისა, ა წ ე რ ი ნ ე ბ ს ხ ო ლ მ ე არ არის ხოლმეობითისა და ა. შ., რადგან არც ერთი ზემოაღნიშნული მნიშვნელობა არ არის გამოხატული შესაბამისი ფორმით.

ფუნქციური ეკვივალენტები არსებითად მეტყველების სფეროს განეკუთვნება. მათი გამოყენება ხდება მაშინ, როდესაც მთქმელს არ სურს გრამატიკული ფორმის ან მისი თვისების (იხ. 0.5. გ) შეცვლა, მაგრამ დამატებითი მნიშვნელობით ტვირთავს მას.

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: დამხმარე ლექსიურ საშუალებებს ზოგჯერ გრამატიკულ ფორმებზე დამატებით ხმარობენ ხოლმე, რაც არასწორია; მაგ.: თ უ რ მ ე მოსულა, ბ ე ვ რ ი ს აკითხები და მისთ. ეს ფორმები არასწორია, რადგან ქმნიან გრამატიკული მნიშვნელობის გამოხატვის ე. წ. სიჭარბეს.

ქვემოთ ჩამოვთვლით გრამატიკულ ფორმებთან შეპირისპირებით მათი ფუნქციური ეკვივალენტების ნიმუშებს.

სახელთა მრავლობითი რიცხვი

<p>ფორმა</p> <p>მოდელი: ——— ებ</p> <p>სახლ-ებ-ი</p> <p>წიგნ-ებ-მა</p> <p>ძმ-ებ-ს</p>	<p>ფუნქციური ეკვივალენტი</p> <p>(არსებითი სახელები მხოლოდობით რიცხვშია)</p> <p>ბევრი სახლი</p> <p>მრავალმა წიგნმა</p> <p>რამდენიმე ძმას ლა მისთ.</p>
--	--

ზედსართავი სახელის ხარისხები

უფრობითი

ფუნქციური ეკვივალენტები
(ზედსართავი სახელები დადებითი ხარისხის ფორმებია)

მოდელი: უ——ეს

უ-მადლ-ეს-ი

ყველაზე მაღალი

უ-კეთ-ეს-ი

უფრო კარგი და მისთ.

ოდნობითი

მოდელი: მო——ო

მო-წითალ-ო

ოდნავ წითელი

მო-მწვან-ო

ოდნავ მწვანე და მისთ.

ზმნის უნახავი აქტი

თვისება: I ან II თურმობითის
მწკრივები

ფუნქციური ეკვივალენტები
(ზმნები არ არის უნახავი აქტისა, არ არის თურმობითის მწკრივებში)

აუშენებია

თურმე ააშენა

გაეხსენებინა

თურმე გაიხსენა და მისთ.

ზმნის მრავალგზისობა

თვისება: ხოლმეობითის მწკრივი

ფუნქციური ეკვივალენტები

გადააწერინებდა

აწერინებდა ხოლმე

გადაარჩევინებდა

არჩევინებს ხოლმე და მისთ.

ამრიგად, ლინგვისტური ანალიზის პროცესში გამოიყოფა გრამატიკული მნიშვნელობის გამოხატვის ნაირგვარი საშუალებანი; როგორცაა:

- 1) გრამატიკული ფორმა (გრამატიკული მნიშვნელობის გამოხატვა მორფემით);
- 2) გრამატიკული თვისება (გრამატიკული მნიშვნელობის გამოხატვა მიმართებით ან ნიშან-თვისებათა ერთობლიობით);
- 3) ფონეტიკური ცვლილებები ფუძეში;
- 4) ფუძეთა მონაცვლეობა (სუბლექტივები);
- 5) ფუძეთა (ან სიტყვათა) გარკეცება;
- 6) ფუნქციური ეკვივალენტები (გრამატიკული მნიშვნელობის გამოხატვა დამხმარე ლექსიკური საშუალებებით).

ამათგან მორფოლოგიური ღირებულება (ფორმის მნიშვნელობა) აქვს პირველ ოთხს, ხოლო მეხუთე და მეექვსე მათი საკომპენსაციო საშუალებებია.

პრაქტიკული პარჯიზოზა და მისი სახეები

1.1. პართული ენის სასკოლო კურსი. მაცნეირული და სასკოლო გრამატიკა

მშობლიურ ენას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ადამიანის აზროვნების განვითარებისათვის, საზოგადოების წევრად მისი ფორმირებასათვის. სწორედ ამიტომ არის, რომ მშობლიური ენის სწავლებას ჩვენს სკოლაში ესოდენ დიდი ყურადღება ექცევა.

ამა თუ იმ ენის შესწავლა ნიშნავს, ერთი მხრივ, ამ ენის ბგერითი და ლექსიკური შედგენილობის შესწავლას, ხოლო, მეორე მხრივ, იმ საშუალებათა დაუფლებას, რომლითაც ესა თუ ის ლექსიკა, როგორც საშენი მასალა, დასრულებულშინაარსიან ერთეულებს (წინადადებებს) ქმნის, ე. ი. — ენის სტრუქტურის (გრამატიკული წყობის) დაუფლებას.

მშობლიური ენის სასკოლო სწავლება ენათმეცნიერული შესწავლისაგან უმთავრესად იმით განსხვავდება, რომ ენის კვლევისას ხდება ახალ მოვლენათა თუ ერთეულთა აღმოჩენა, ხოლო სწავლებისას — უკვე დადგენილის გაცნობა. მშობლიურ ენაში ენის ზემოთ აღნიშნული სამი კომპონენტიდან ორს (ბგერათწარმოთქმასა და ლექსიკას) მოსწავლე მეტნაკლებად ჭერ კიდევ სკოლაში მოსვლამდე (შინ და სკოლამდელ დაწესებულებებში) ეუფლება. სკოლამ მხოლოდ უნდა გაამდიდროს მისი ლექსიკური მარაგი და დახვეწოს ამ ლექსიკური მარაგის გამოყენების წესები; მოსწავლის მეტყველება ხატოვანი, მრავალფეროვანი და, რაც მთავარია, სწორი უნდა გახდეს. სწორი მეტყველების დაუფლება სკოლაში მშობლიური ენის სწავლების უპირველესი ამოცანაა. ამ მიზნის მიღწევას, უწინარეს ყოვლისა, ემსახურება გრამატიკა, როგორც ენის აგებულების საფუძველი.

გრამატიკა ცალკეული წესებისაგან შედგება, ამიტომ სრულიად ბუნებრივია იმის მოთხოვნა, რომ მოსწავლეებმა იცოდნენ წესები და ასახელებდნენ ამა თუ იმ წესის დამადასტურებელ მაგალითებს. ასევე კანონიერია წესების გაგების მოთხოვნაც, რომელიც სწავლებაში შეგნებულობის პრინციპზეა დამყარებული. მართალია, „სწავლა მეხსიერების აქტიურ ფორმას წარმოადგენს“ (დ. უზნაძე. ზოგადი ფსიქოლოგია. თბ., 1940, გვ. 271), მეხსიერება კი „ამ შემთხვევაში სრულიად განსაკუთრებულ როლს თამაშობს. იგი ძირითადი ფუნქციაა,

რომელიც სწავლის უძირითადეს პირობას შეადგენს. უამისოდ კი სწავლა თავისი უმარტივესი სახითაც კი შეუძლებელი იქნებოდა“ (იქვე, გვ. 301); მაგრამ ენის სწავლებაში, ისევე როგორც რიგი სხვა საგნების სწავლებაში, მხოლოდ მეხსიერებას ვერ დავეყრდნობით. მით უფრო დაუშვებელია, სწავლება მეხსიერების მექანიკურ ვარჯიშობად ვაქციოთ. დამახსოვრება ყოველთვის არ ნიშნავს გაგებას. თვით დამახსოვრების არსებითი საფუძველია გაგება, მაგრამ არც გაგება და არც დამახსოვრება ჭერ კიდევ არ ნიშნავს რაიმე საკითხის დაუფლებას. მოსწავლე ამა თუ იმ ცნებას დაეუფლება მხოლოდ და მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც მას წესი ესმის, ახსოვს და, რაც მთავარია, პრაქტიკულად იყენებს მას, ე. ი. გამოიშვებულე აქვს ჩვევა. ამდენად, მცდარია ის აზრი, რომ ენობრივ მოვლენათა სწავლების მეთოდოლოგია მხოლოდ ამ მოვლენათა ახსნისა და მოსწავლეთათვის გაგებინების ტექნიკას ნიშნავს.

შენიშნა: სწავლების თავისებურებანი არსებითად თვით საგნის სპეციფიკასა და მის პედაგოგიურ მიზანდასახულობაზე არის დამოკიდებული. სასწავლო გეგმაში გათვალისწინებული რიგი საგნები მოსწავლეთათვის მხოლოდ ცნობარული ხასიათის მასალის მიწოდებით კმაყოფილდებიან (მაგ., საზღვარგარეთის ქვეყნების ეკონომიური გეოგრაფია, ძველი მსოფლიოს ისტორია და მისი.), მაგრამ რიგი საგნები არა მარტო სასწავლო მასალის მიწოდებას ისახევენ მიზნად, არამედ შესაბამისი უნარ-ჩვევების და, საერთოდ, აზროვნების განვითარებას ემსახურებიან (მაგ., მშობლიური ენა, მათემატიკა და მისი.).

ჩვენს მიზანს არ შეადგენს სპეციალური ლიტერატურისა თუ სასკოლო პროგრამა-სახელმძღვანელოების კრიტიკული მიმოხილვა, მაგრამ ერთი რამ გულისტკივლით უნდა აღენიშნოთ: თანამედროვე მეთოდოლოგიურ ლიტერატურაში უმეტესად მხოლოდ ახსნის მეთოდოლოგია მოცემულია. ამ მხრივ სათანადო ხარკს იხდიან პროგრამაცა და სახელმძღვანელოც. მართალია, უკანასკნელ ხანებში ქართული ენის პროგრამები რამდენადმე დაიხვეწა, მაგრამ ჭერ კიდევ ხშირია შემთხვევები, როდესაც თითო კატეგორიის შესწავლას თითო საათი ეთმობა; მაშასადამე, არის შემთხვევები, როდესაც მოსწავლე ყოველ გაკვეთილზე ახალ ცნებას იღებს, ახალ წესს ეუფლება, ხოლო წესის განმტკიცებისათვის, პრაქტიკული ჩვევების გამოსამუშავებლად მას უკვე დრო აღარ რჩება. ინფორმაციის ჯარბი მოძალების პერიოდში, როდესაც მოსწავლის გონება უწყალოდ, შეუბრალებლად იტენება ნაირგვარი, საჭირო თუ არასაჭირო, მისთვის შესაფერისი თუ მეცნიერების მდლანი სფეროებიდან ძალთ ჩამოტანილი და სხვა ინფორმაციით, ყველაზე დიდი მოფრთხილება ბავშვის ნიჭიერების განვითარებას სჭირდება. ვფიქრობთ, უკვე დადგა დრო, რომ გაიჩვენეს, სკოლაში, საშუალო სკოლის მოსწავლისათვის რა არის აუცილებელი და რას უნდა ჰქონდეს მიმოხილვითი, ცნობარული ხასიათი. ზედმეტ დაძალებას შეუძლია საერთოდ უყურადღებობა გამოიწვიოს.

მშობლიური ენის სწავლებისას არ უნდა დავკავიწყდეს, რომ იგი არა მარტო სასწავლო საგანია, არამედ განათლების საფუძველიც; ეს კი დიდ პასუხისმგებლობას აკისრებს არა მარტო ქართული ენისა და ლიტერატურის, არამედ ყველა საგნის მასწავლებელს. მათემატიკისა თუ სხვა საგნის მასწავლებელმა უნდა ცოდეს, რომ მის მეთველებაში არასწორი გამოთქმები საგრძნობ ზიანს აყენებს არა მარ-

ტო შობლიური ენის, არამედ მათემატიკისა თუ სხვა საგნის სწავლებასაც (თვით დასწავლებლის ავტორიტეტზე რომ არა ვთქვათ რა).

პრაქტიკულ ჩვევთა უქონლობით არის გამოწვეული ერთი მეტად სამწუხარო წესი: სკოლებში მოსწავლეთა წერითი ნამუშევრების შესწავლამ გვიჩვენა, რომ V—VI კლასებში მოსწავლეები წესებისა და მავალითების დამაკმაყოფილებელ ცოდნას ამტკიცებენ, მაგრამ მართლწერისა და მართლმეტყველების ჩვევები ნაკლებად აქვთ. საგულისხმოა აგრეთვე, რომ რიგ შემთხვევაში ეს ჩვევები VIII-IX-X კლასებში სუსტდება. ამასთან მეტად სამწუხარო ფაქტი შეინიშნება: რიგ შემთხვევაში IX კლასის მოსწავლეთა ნამუშევრებში მეტად შეიმჩნევა ენობრივი ხასიათის შეცდომები, ვიდრე VIII კლასის მოსწავლეთა ნაწერებში, X კლასელთა ნაწერებში უფრო მეტია, ვიდრე IX კლასელთა ნაწერებში და ა. შ. ამის გამომწვევი ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზია სათანადო ჩვევთა უქონლობა, სწავლების ნამდვილად ფორმალური ხასიათი, როდესაც მოვლენის გაცნობას არ ახლავს სათანადო ვარჯიშობა, ჩვევთა გამოუმუშავება და განმტკიცება.

„ზეპირი და წერითი მეტყველების გრამატიკული სისწორე არის არა მარტო ცოდნა, — წერდა კ. უშინსკი, — არამედ ჩვევაიც, ან, უკეთ რომ ითქვას, მეტყველებისა და წერის დროს თავისი აზრის გამოხატვის წერილმან ჩვევთა ძალიან რთული და ფართო სისტემა. წიგნიერებისათვის ცოტაა, რომ აღაშინანა იტოლეს გრამატიკული წესი (ისინი კი უამრავია); აუცილებელია, რომ იგი მიეჩვიოს მათს სწრაფად შესრულებას (კ. უშინსკი, რჩეული თხზულებანი, ტ. II, 1939, გვ. 388 (რუსულად)).

ენის სწავლება ჩვენს სკოლებში გულისხმობს, ძირითადად, ოთხი სახის მუშაობას, როგორცაა: ა) ზეპირი მეტყველების განვითარება, ბ) კითხვა, გ) წერა და დ) ენის გრამატიკული სტრუქტურის დაუფლება. მუშაობის ეს სახეები ერთმანეთს კი არ უპირისპირდებიან, არამედ ავსებენ და ენობრივ ერთეულებსა და მოვლენებს მთლიანობაში შეისწავლიან. ამთავან IV—VIII კლასებში წამყვანი მნიშვნელობა ენიჭება გრამატიკას, მაგრამ გრამატიკის სასკოლო კურსის სრულებითაც არ გულისხმობს რაიმე „წმინდა, თავისთავადი გრამატიკული“ კანონების შესწავლას. სასკოლო გრამატიკის კურსში აუცილებლად შედის სემასიოლოგიის, ფონეტიკის, სტილისტიკისა და, განსაკუთრებით, ლექსიკოლოგიის საკითხები, რომელთა ხვედრითი წონა შეპირობებულია ენის სწავლების ძირითადი მიზანდასახულობით, როგორცაა ენის პრაქტიკულად დაუფლება და აზროვნების განვითარება.

ამრიგად, შობლიური ენის სწავლებას ჩვენს სკოლაში აქვს როგორც პრაქტიკული, ისე ზოგადსაგანმანათლებლო მნიშვნელობა, მეორე პირველზე არის დაფუძნებული (ამას სასკოლო პრაქტიკაში ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს).

ენის (≈ გრამატიკისა) სწავლების წინაშე სხვადასხვა დროს ნაირგვარი ამოცანა იყო დასახული. ძველი ქართველი გრამატიკოსები ენის შესწავლის მიზნად უპირატესად კანონიერ წერასა და სწორი მეტყველების დაუფლებას აღნიშნავდნენ. „ღრამატიკა არს შემძლებლობა მართლუნობად და წესიერ-წერად“. — წერდა ანტონ კათალიკოსი (ანტონ I. ქართული ღრამატიკა, თბ., 1885, გვ. 115), ასევე ფიქრობდა მთელი წყება გრამატიკოსებისა. „ღრამატიკა ქართული ასწავებს კანონიერსა უბრუნებსა და წერასა ქართულად.“ — წერდა პლ. იოსელიანი (პ. იოსელიანი, პირუძღ-დაწყებითი კანონნი ქართულისა ღრამატიკისა.

თფილისი, 1863, გვ. 5). ასე გრძელდებოდა დიდხანს. ჩვენს საუკუნეშიც გაი-
მოდა. ხმები გრამატიკის სწავლების მხოლოდ უტილიტარულ-პრაგმატული მნიშ-
ვნელობის დასაცავად. „გრამატიკის სწავლებას მხოლოდ პრაქტიკული მიზანი უნ-
და ჰქონდეს: ყმაწვილმა სწორი ლაპარაკი და კანონიერი წერა-კითხვა შესწავ-
ლოს“ (ს. ხუნდაძე. ქართული გრამატიკა. ქუთაისი, 1907, გვ. 111); მაგრამ
ძველ ქართულ გრამატიკისგან გრამატიკის ზოგადსაგანმანათლებლო მნიშვნელო-
ბაც ესმოდათ. იგივე ანტონ კათალიკოსი აღიარებდა: „მამა სადამე ღრამატიკად
თვნიერ იქუსა არს კარი სიბრძნისა“ (დასახ. ნაშრ., გვ. 1).

ამრიგად, უდავოა გრამატიკის მნიშვნელობა ენის სწავლებისათვის. შესაბამი-
სად უსაფუძვლოა ის ნიპილიზმი, რომელიც გრამატიკის როლისადმი ამ ბოლო
ხანებში წარმოიშვა (სამწუხაროდ, ამ ნიპილიზმს მომხრეები მისწავლებელთა
შორისაც გაუჩნდა).

უკანასკნელ ხანებში გაჩნდა აზრი, რომ ენის შესწავლისათვის გრამატიკას
მნიშვნელობა არა აქვს და ზაყესით შესაძლებელია სწორი მეტყველების დაუფ-
ლება უგრამატიკოდ. ამ აზრის გავრცელებას, ძირითადად, ორმა გარემოებამ
შეუწყო ხელი: ერთია უცხოურ ენათა სწავლების მეთოდოლოგიაში „ახალი“, თარგმნის-
გარეშე მეთოდის გავრცობის აღდგენა, ხოლო მეორე — გრამატიკისადმი ზედმეტრ,
ქარბი ყურადღების გამახვილება, რის შედეგადაც ზემოაღნიშნული ნიპილიზმი თავ-
ვისებური უკუქმედებაა.

როგორც ვხედავთ, ქართული ენის სწავლებაში გრამატიკის როლის უარყოფა
ან თუნდაც მისი როლის დამცირება ორი მიზეზით ხდება. ერთი მიზეზი გარვევანია,
ხოლო მეორე — შინაგანი. გარვევანი მიზეზის შესახებ არაფერს ვიტყვით, რადგან იქ
არაფერი ახალი არ არის. ეს განვილი ეტაპია უცხოურ ენათა სწავლებაში (სა-
ზღვარგარეთ) და სამართლიანადაა გაკრიტიკებული ჩვენს მეთოდიკურ ლიტერატუ-
რაში. მართალია, ზეპირი მეტყველების განვითარებაზე ქარბი ყურადღების გამახვი-
ლებით მოსწავლე პრაქტიკულად ეუფლება ენას, მაგრამ ეს მხოლოდ გარკვეულ
პერიოდში ხდება (მოსწავლის ასაკობრივ თავისებურებათა გათვალისწინებით) და
გაცილებით მეტი დრო და მეტი ენერგია სჭირდება, ვიდრე გრამატიკული შეს-
წავლას. ამასთან არ უნდა დავავიწყდეს ის, რომ მშობლიური ენის წმინდა პრაქ-
ტიკული ცოდნა მოსწავლეს სულ მცირე ასაკიდან აქვს, მაგრამ ენის ამგვარი
ცოდნა საკმარისია ადამიანის მხოლოდ საკმაო შეზღუდულ საკომუნიკაციო მოთხოვ-
ნა დასაკმაყოფილებლად, რომლებიც შეიძლება დაკავშირებული იყოს ადამიანთა
საყოფაცხოვრებო ურთიერთობასა და უშუალო გარემოს საგნებისა და მოვლენების
ზერკულ ცოდნასთან. სასკოლო სწავლების წინაშე უფრო ფართო მიზანია დასა-
ზღვი: მოსწავლე იმგვარად უნდა დაეუფლოს მშობლიურ ენას, რომ იგი გამოიყუ-
ნოს არა მარტო სხვა ინდივიდებთან ურთიერთობის საშუალებად, არამედ — აზრო-
ვნების განსაეითარებლად, მეცნიერების ამა თუ იმ დარგის დასაუფლებლად. ამ
ამოცანის გადაწყვეტა ენის შეგნებულად შესწავლასთან არის დაკავშირებული. ენის
თავისებურებათა და მის გამოხატულებით საშუალებათა დაუფლება მეტყველებელთა
მისი აგებულების, ე. ი. გრამატიკის, შესწავლის გარეშე. შეგნებულობასთან ერთად
ენის გრამატიკულად შესწავლა დროისა და ენერჯიის დიდ ეკონომიას გვაძლევს
(ენის გრამატიკულად შესწავლა არსებითად განსხვავდება გრამატიკის შესწავლ-
საგან). „გრამატიკის შემწეობით, — წერდა ს. ხუნდაძე, — ყმაწვილი მალე ეჩვევა
კანონიერ ლაპარაკს; რასაც უგრამატიკოთ ათი წლის განმავლობაში შეიგნებდა,
იმას გრამატიკით ორ წელს შეითვისებს“ (ს. ხუნდაძე. ქართული გრამატიკის
ტერმინოლოგია. ქუთაისი, 1887, გვ. 2); მაგრამ მხოლოდ ეს არ აძირბებს გრამა-
ტიკის სწავლების მნიშვნელობას. შეუძლებელია ენის შესწავლა მისი გრამატიკული
წყობის გავების გარეშე. ამის შესახებ ცნობილი რუსი ენათმეცნიერი ლ. შჩერბა

აღნიშნავდა: „ჩვენი საენათმეცნიერო გამოცდილება რომ მოწესრიგებული არ იყოს რაიმე სისტემის სახით, რომელსაც გრამატიკას ვეძახით, მაშინ ჩვენ უბრალოდ ვიქნებოდით თეთიყუშები, რომელთაც მხოლოდ გაგონილის განმეორება და გავება შეუძლიათ (Л. В. Щерба. Очередные проблемы языкознания. Изв. АН СССР ОЛЯ, 1945, № 5, გვ. 179). მშობლიური ენის გრამატიკის ცოდნას დიდი მნიშვნელობა აქვს სხვა ენათა დაუფლებისათვის. „ქართული ენის გრამატიკა შეისწავლება არა მარტო ქართული ენის კანონების შეთვისების მიზნით, არამედ რუსული გრამატიკის კანონების შეგნებულად ათვისებისა და მეხსიერებაში განმტკიცების მიზნითაც. რუსული და ქართული გრამატიკის კანონების შედარებით მაწაფლებელს შეუძლია დიდი სარგებლობის მოტანა მოსწავლეთა გონებრივი ნიჭიერების სწორი განვითარების საქმეში, როგორც ქართული, ისე რუსული გრამატიკის მიზანშეწონილ შეთვისებაში“ — წერდა ნ. ლომოური თავის მიერ 1886 წელს შედგენილ პროგრამაში (იხ. საქართველოს სსრ ცენტრალური ისტორიული არქივი, ფ. № 422, საქმე № 2909, ფურც. 76).

საკითხს მეორე მხარეც აქვს. როგორც აღვნიშნეთ, შეუძლებელია ენის სრულყოფილად შესწავლა მისი გრამატიკული წყობის დაუფლების გარეშე, მაგრამ ეს სრულებითაც არ ნიშნავს, რომ გრამატიკას შეუძლია, გასწიოს ენის მაგიერობა ან თუნდაც მეტყველების განვითარების მაგიერობა შეიძლოს. „მეტყველების განვითარება და გრამატიკა ერთმანეთისათვის აუცილებელი და ურთიერთშემესებები არიან, მაგრამ ენის მიანც სხვადასხვა მხარეა, ისინი, ერთმანეთს ვერ ცვლიან“ (ვ. თოფურია. ბოლოსიტუაცია მ. თალაკვაძის წიგნისა „ქართული ენის გრამატიკის სწავლების მეთოდისა“. თბ., 1959, გვ. 400).

გრამატიკული მოვლენების სწორად გაგებასა და ცოდნაზე დამოკიდებულ სწორი კითხვის, მართლწერისა და სწორი ზეპირი მეტყველების დაუფლება, მაგრამ გრამატიკა მინც მხოლოდ გრამატიკაა და არა — ენა.

ენის შესწავლის აუცილებელ პირობას წარმოადგენს გრამატიკის მჭიდრო კავშირი წერითი და ზეპირი მეტყველების ჩვევათა დაუფლებასთან, ლექსიკურ და ფრაზეოლოგიურ მუშაობასთან და სხვ. ამას განსაკუთრებული მნიშვნელობა სანაკლო სწავლებაში ენიჭება.

ენობრივი მუშაობის სხვა მხარეებთან გრამატიკის დაკავშირებას მოითხოვდნენ ჯერ კიდევ XIX საუკუნის II ნახევრის ქართველი გრამატიკოსები: მაგალითად, პ. კვიციანიძე წერდა: „ეს კი არ არის დასავიწყარი, რომ მარტოცა გრამატიკურის ფორმების შეთვისება ენას ვერ შეგასწავლის. ამისათვის საჭიროა სამაგალითო მწერლების კითხვა და გადაკითხვა, ცოცხალი საუბრის დაკვირვება, საკუთარი ვარჯიშობა და სხ. და სხ.“ (პ. კვიციანიძე. ქართული სწორმეტყველება. ტფილისი, 1888, გვ. 22-23).

აი, რას ამბობდა ენობილი რუსი პედაგოგი კ. უშინსკი: „მხოლოდ გრამატიკის შესწავლა არ ავითარებს ბავშვში სიტყვის ნიჭს, უგრამატიკობა არ აძლევს სიტყვის ნიჭს შეგნებულობას და ტოვებს ბავშვს მერყეულ მდგომარეობაში; მხოლოდ ჩვევასა და სიტყვის განვითარებულ ინსტინქტზე, ყოველ შემთხვევაში, დაყრდნობა ძნელია; მაგრამ გრამატიკის ცოდნა ჩვევისა და სიტყვის ნიჭის განვითარების გარეშე არაფერს გვაძლევს (К. Д. Ушинский. Избранные педагогические сочинения. М., 1945, გვ. 349).

ამრიგად, ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, რომ „სკოლაში ისწავლება ენა (მშობლიური, რუსული, უცხოური ენა) და არა მხოლოდ ამა თუ იმ ენის გრამატიკა“ (ვ. თოფურია. მშობლიური ენის სწავლების საკითხები საშუალო სკოლაში. კრებ. „ქართული ენისა და ლიტერატურის სწავლების საკითხები საშუალო სკოლაში“, V, თბ., 1953, გვ. 19).

ასეთი ვრცელი მსჯელობა და ავტორიტეტების შეწყობა იმისათვის დაგეგმილია რომ სკოლაში ამ მხრივ ჩვენ სერიოზული საფრთხის წინაშე ვდგავართ. ჩვენს სკოლებში აბსოლუტურად უმრავლეს შემთხვევაში ენის მაგიერ გრამატიკა ისწავლება. ამას ხელს უწყობს ქართული ენის ზასკოლო პროგრამა, სახელმძღვანელოებიცა და მეთოდოლოგიური ლიტერატურაც.

ამრიგად, გრამატიკამ უნდა პოვის თავისი მკაცრად განსაზღვრული ადგილი ენის სასკოლო კურსში. ენის თეორიის (გრამატიკის) შესწავლამ არავითარ შემთხვევაში არ უნდა დაახიანოს პრაქტიკული უნარ-ჩვევების გამომუშავება. საბატიკად უნდა დაეგმოს ისეთი მუშაობა, როდესაც ყოველ გაცვეთილზე ახალი მასალა იხსნება და მისი განმტკიცებისათვის დრო აღარ რჩება.

1.2. პრაქტიკული ვარჯიშობის როლი ცოდნის დაუფლავისათვის

ენობრივი მოვლენების გაცნობა სკოლაში სამგვარად წარმოებს:

1. წმინდა პრაქტიკული გზით, განმარტებათა მიწოდების გარეშე. მოსწავლეები სწავლობენ ტერმინებს, მაგრამ მათი განმარტება (წესი) არ იციან. ასეთია: სიტყვა, ფორმა (გრამატიკული), ბგერა და სხვ.

2. მოსწავლეები პრაქტიკული ვარჯიშობით იძენენ ცოდნა-ჩვევებს ამა თუ იმ კატეგორიის შესახებ, ხოლო მათი განმარტება საკმაო ხნის შემდეგ ხდება. ასეთია: ბრუნვა, პირი, რიცხვი, წინადადება და სხვ., რომელთა შესახებ მოსწავლეები საწყის ჩვევებს (როგორც ორ-თოგრაფიულ-პუნქტუაციური, ისე გრამატიკული თვალსაზრისით) დაწყებითს კლასებში იძენენ, ხოლო მათს დამუშავებას აწარმოებენ (წესებს სწავლობენ) V-VI კლასებში.

შენიშვნა: ეს არ არის გრამატიკული მოვლენის ახსნის ინდუქციური გზა (მაგალითი — წესი). დრო ამ ორ ეტაპს — საწყისი ჩვევის გამომუშავებასა და განსაზღვრის მიწოდებას — შორის საკმაოდ დიდია. გარდა ამისა, მათ შორის სხვა კატეგორიებიც ისწავლება.

3. გრამატიკულ მოვლენათა ახსნით, ე. ი. ცნებათა განმარტებით. ასეთია: გვარი, კილო, ქცევა, კონტაქტი და მრ. სხვა.

აქედანაც ჩანს, თუ რაოდენ დიდია პრაქტიკულ ვარჯიშობათა როლი ენის სწავლებაში. პირველი ორი რიგის მოვლენებს მოსწავლეები პრაქტიკული ვარჯიშობის გზით ეცნობიან. რაც შეეხება მესამე რიგის მოვლენებს, მათი ცოდნის სიმტკიცე ისევე ვარჯიშობაზე დაფუძნებული. სრულიად სამართლიანად შეიძლება ითქვას, რომ ფუჭად იყარება დრო და ენერგია მოვლენის იმგვარად ახსნისათვის, როდესაც ახსნას თან არ ახლავს ვარჯიშობა, ამასთან როგორც ერთდროული ვარჯიშობა (ახსნისთანავე), ისე მიზნობრივი (ახსნიდან სათანადო დროის გასვლით შემდეგ). „განათლება ვერ მიადრევეს საფუძვლიანობას, — წერდა დიდი ჩეხი პედაგოგი იან ამოს კომენსკი, — რაც შეიძლება უფრო ხში-

რი და რაც შეიძლება უფრო სწორი ვარჯიშობის გარეშე“ (ი ა ნ ა მ ო ს კ ო მ ე ნ ს კ ი. დიადი დიდაქტიკა. თბ., XVIII, X, 43).

ამრიგად, ვარჯიშობა სკოლაში ენის სწავლების ერთ-ერთი საუკეთესო საშუალებაა. იგი ამტკიცებს და აღრმავებს მოსწავლეთა ცოდნას, აძლევს მათ ენობრივი მოვლენის გააზრებისა და ანალიზის უნარ-ჩვევებს.

პრაქტიკული ვარჯიშობის ამოცანები მკიდროდა დაკავშირებული უნის სწავლების მთელ პროცესთან და ზოგადად — სკოლის მთლიან სასწავლო-სააღმზრდელო მუშაობასთან.

ენობრივი ვარჯიშობა მოსწავლეთა დამოუკიდებელი მუშაობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სახეა. მოსწავლე ენობრივი მოვლენების პრაქტიკულად გამოყენების ჩვევებს მხოლოდ და მხოლოდ პრაქტიკული ვარჯიშობის გზით იძენს. ვარჯიშობის დროს შესაბამის მაგალითებზე ხდება შესწავლილი თეორიული საკითხების დაკონკრეტება. საკმაოდ მნიშვნელოვანია იგი აგრეთვე განვლილი მასალის განმეორებისათვის, რადგან ვარჯიშობის პროცესში საჭიროა არა ერთი, არამედ რამდენიმე პროგრამული საკითხის ცოდნა, მათი ურთიერთშეჭერება. ამდენად პრაქტიკული ვარჯიშობა ენობრივ მოვლენათა განზოგადების საშუალებაა. ყოველი ცნება განზოგადების შედეგია. არკვევს რა ამა თუ იმ მოვლენის ან ერთეულის ძირითად, დამახასიათებელ ნიშნებს, მოსწავლე ვარჯიშობის პროცესში კონკრეტული მაგალითებით ამტკიცებს ცნებას, განსაზღვრას, წესს, რომელიც მან მოვლენის შესწავლისას მიიღო და ამ ნიშნებს აზოგადებს სხვა მსგავს მოვლენებსა და ერთეულებზე.

ვარჯიშობას მნიშვნელობა აქვს მოსწავლეთათვის ორთოგრაფიული თუ პუნქტუაციური წესების ხმარების ჩვევათა გამოსამუშავებლად, მაგრამ ვარჯიშობის მიზანი მხოლოდ უნარ-ჩვევათა გამომუშავება არაა. ვარჯიშობის ცალკეულ სახეთა, მაგალითად გრამატიკული გარჩევის, გამოყენება ახალი მასალის ახსნის დროსაც ძალიან დიდ როლს ასრულებს. სწავლების ნაცნობიდან უცნობზე გადასვლის პრინციპი სწორედ ადრე შესწავლილი მასალის საფუძველზე ახლის ახსნას გულისხმობს, ხოლო გაკვეთილის მასალიდან ადრე შესწავლილის გამოყოფა ვარჯიშობის (გარჩევის) გზით ხდება.

დასასრულ, ვარჯიშობას ძალიან დიდი აღმზრდელობითი მნიშვნელობა აქვს, რადგან ავითარებს მოსწავლეებში დაკვირვებულობის, აქტიურობის, დამოუკიდებლობის, ნათქვამის დადასტურებისა და, საერთოდ, განზოგადების უნარ-ჩვევებს, რომლებიც არა მარტო მოსწავლეს, არამედ საზოგადოების ყველა ნორმალურ წევრს სჭირდება.

V—VIII კლასებში ენობრივი მოვლენების სწავლებისას მოსწავლეებს უპირატესად წესებსა და განმარტებებს ვაწვდით. ასეთია ამ

კლასების პროგრამული მასალის 80%-ზე მეტი. აღნიშნულ საკითხთა სწავლება სამი ძირითადი ეტაპისაგან შედგება:

1. მოვლენის პირველადი გაცნობა (წესისა და მაგალითების მიწოდება);
2. ამ მოვლენის სხვა მოვლენებისაგან განსხვავების უნარის გამომუშავება;
3. შესწავლილი მოვლენის პრაქტიკულ მეტყველებაში გამოყენების ჩვევათა გამომუშავება (მოკლედ: I — წესი, II — უნარი, III — ჩვევა).

1.3. პრაქტიკული ვარჯიშების სახეობა

პრაქტიკული ვარჯიშობა შეიძლება ნაირგვარად ჩავატაროთ იმისა და მიხედვით, თუ როგორია გაკვეთილის მიზანდასახულობა, ცოდნის რომელ მხარის (უნარისა თუ ჩვევის) ან პროგრამის რომელი საკითხის შემოწმება გვინტერესებს, ფრონტალურად ვატარებთ მუშაობას თუ ინდივიდუალურად და სხვ.

სავარჯიშოთა შერჩევისას მასწავლებელმა მხედველობაში უნდა მიიღოს, თუ რამდენად შეუწყობს ხელს ესა თუ ის სავარჯიშო ენობრივი მოვლენის ცოდნის განმტკიცებას, უნარ-ჩვევათა გამომუშავებას. ამასთან ერთად უნდა გათვალისწინებულ იქნეს მოსწავლეთა ცოდნა, მათ მიერ ამა თუ იმ ენობრივი მოვლენის შესახებ მიღებული ცნობების გაგება. თავისთავად ცხადია, ვარჯიშობის სახეთა შერჩევისას მხედველობაში უნდა იქნეს მიღებული პროგრამული მოთხოვნები, რომლებიც განსაზღვრავენ ამა თუ იმ მუშაობის თანამიმდევრობასა და მოცულობას. პროგრამასთან შეფარდებით საჭიროა დაცულ იქნეს შემდეგი ძირითადი მოთხოვნები:

- 1) ვარჯიშობა არ უნდა გულისხმობდეს ისეთ მოვლენებზე მუშაობას, რომლებიც მოსწავლეებს ჯერ კიდევ არა აქვთ შესწავლილი;
- 2) ვარჯიშობის პროცესში მოსწავლეებს არ უნდა მოვთხოვოთ იმ კატეგორიათა დეტალური ანალიზი, რომლებიც მათ საკმაო ხნის წინათ შეისწავლეს (ეს არ ეხება განმეორების სპეციალურ გაკვეთათლებს);
- 3) ვარჯიშობა სახალისო უნდა იყოს, იგი არ უნდა ატარებდეს ადრე ჩატარებული სამუშაოს მექანიკური განმეორების ხასიათს და სხვ.

პრაქტიკული ვარჯიშობის სახეები მოიცავენ როგორც ვარჯიშობის ტექნიკას, პროგრამული მასალის მოცულობასა და გაკვეთილის მიზანდასახულობას, ისე მსჯელობის ფორმასა და სხვ.

ზოგადად პრაქტიკული ვარჯიშობა (როგორც ანალიზური, ისე სინთეზური) შეიძლება იყოს:

- 1) ზეპირი ან წერილობითი (მსჯელობის ფორმის მიხედვით);
- 2) სრული ან ნაწილობრივი (პროგრამული მასალის მოცულობის მიხედვით);
- 3) კერძო (მიზნობრივი) ან ზოგადი (გაკვეთილის მიზანდასახულობის მიხედვით).

1.3. ა. ზეპირი და წერილობითი ვარჯიშობა

ენობრივი სავარჯიშოები მოსწავლეებს შეუძლიათ შეასრულონ ზეპირად (დაფასთან ან ადგილზე) ან წერილობით (დაფაზე ან რვეულზე). ზეპირი ვარჯიშობისას მოსწავლე დავალებულ ენობრივ ერთეულს ახასიათებს მისი კატეგორიების მიხედვით ან ასრულებს რაიმე დავალებას, ანალოგიურად მუშაობს იგი წერილობითი გარჩევის დროსაც. ამრიგად, მუშაობის შინაარსის მიხედვით ზეპირი და წერილობითი ვარჯიშობანი არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, მაგრამ წერილობითთან შედარებით ზეპირი ვარჯიშობა უფრო ეკონომიურია დროის თვალსაზრისით; მაგალითად, თუ არსებითი სახელის წერილობით გარჩევას 8-10 წუთი სჭირდება, ზეპირი გარჩევისათვის 2-3 წუთი არის საკმარისი და მისთ.

ზეპირ ვარჯიშობას ჩვეულებრივ მოსწავლეთა ცოდნის შემოწმებისას მივმართავთ, დროადადრო — ახალი მასალის ახსნისას, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ გამოკითხვის პროცესში ზეპირი ვარჯიშობა უფრო მეტად ინდივიდუალურია, ხოლო ახალი მასალის ახსნისა და ახსნილის ცოდნის განმტკიცებისას — ფრონტალური.

ზეპირი ვარჯიშობა არ ნიშნავს იმას, რომ ყოველთვის ზეპირად მოფიქრებული მაგალითების შესახებ წარმოებს ზეპირი მსჯელობა. ჯერ ერთი, ზეპირი ვარჯიშობის პროცესში მსჯელობა წარმოებს უპირატესად მაგალითის შესახებ, რომელიც დაფაზე ან მოსწავლის რვეულში არის დაწერილი; მეორე, მსჯელობას თითქმის ყოველთვის თან ახლავს სათანადო გრაფიკული გაფორმება (აფიქსების გამოყოფა, სიტყვათა გახაზვა, სქემების შედგენა და სხვ.).

წერილობითი გარჩევა გაცილებით მეტ დროს მოითხოვს, ვიდრე ზეპირი, მაგრამ მისი ფრონტალურად ჩატარება უფრო ეკონომიურია. ჩვეულებრივ, წერილობითი ვარჯიშობა ტარდება საკლასო-სავარჯიშო და საკონტროლო წერათა სახით, რეგულარული ხასიათი აქვს მას საშინაო დავალებებში. წერილობითი ვარჯიშობის დროს მოსწავლე წერს არა მარტო ნიმუშებს, არამედ — მსჯელობასაც; ამიტომ იგი უფრო რთული და შრომატევადია, მაგრამ იმავე დროს მეტად სასარ-

გებლო ფორმაა მუშაობისა, რადგან ამ დროს მოსწავლეზე ერთდროულად მოქმედებს მხედველობითი და მოტორული ფაქტორები; ხოლო ამ უკანასკნელს წერის ჩვევათა გამომუშაებისათვის უდიდესი მნიშვნელობა აქვს.

1.3. ბ. სრული და ნაწილობრივი ვარჯიშობა

პროგრამული საკითხების შესწავლის შესაბამისად ვარჯიშობა შეიძლება იყოს ნაწილობრივი ან სრული. ნაწილობრივი ვარჯიშობის დროს ესა თუ ის სიტყვა ან წინადადება ყველა კატეგორიის მიხედვით კი არ იქნება დახასიათებული, არამედ ნაწილობრივ: ან მხოლოდ შესწავლილი კატეგორიების მიხედვით (მაგალითად, ზმნის გარჩევა V კლასში), ან ძირითადი კატეგორიების მიხედვით (მიმდინარე განმეორების პროცესში), ან კიდევ მიზნობრივად, იმ კატეგორიათა მიხედვით, რომლებზედაც ყურადღების გამახვილება არის საჭირო სწავლების განსაზღვრულ ეტაპზე (მაგალითად, ახალი მასალის ახსნის პროცესში); მაგალითად, წინადადების გარჩევა წევრთა მიხედვით V-VI კლასებში ნაწილობრივი იქნება, ვინაიდან მოსწავლეები ამ კლასებში წინადადების წევრებს დეტალურად არ იცნობენ და მისთ.

შენიშვნა: ცნებები: ნაწილობრივი და სრული პირობითია. გათვალისწინებულია მხოლოდ და მხოლოდ მეთოდური სისრულე, ე. ი. პროგრამის მოცულობა.

სრული ვარჯიშობა საერთოდ თემის შესწავლის დასასრულს ხდება ხოლმე; მაგალითად, ამა თუ იმ ერთეულის (მეტყველების ნაწილის, წინადადების წევრისა და მისთ.) სრული გარჩევა გულისხმობს მის დახასიათებას ყველა კატეგორიის მიხედვით.

1.3. ბ. კერძო და ზოგადი ვარჯიშობა

მიზანდასახულობის მიხედვით ვარჯიშობა შეიძლება იყოს კერძო ან ზოგადი. სხვაგვარად ამ სახეებს თემატიკურს (მიზნობრივს) და ფრონტალურ ვარჯიშობას უწოდებენ; მაგალითად, პროფ. პ. აფანასიევი გარჩევის მხოლოდ სახეობას ასახელებს (იხ. П. О. Афанасьев. Методика русского языка в средней школе. М., 1947, გვ. 136).

ზოგადი გარჩევა გულისხმობს ტექსტის ან წინადადების მთლიანად გარჩევას, ხოლო კერძო — ერთ-ერთი საკითხის (მაგ., შემასმენლის, ნაცვალსახელისა და მისთ.) ცალკე, მაგრამ სრულ ანალიზს. სასკოლო პრაქტიკაში უფრო ხშირად მიმართავენ კერძო გარჩევას ამა თუ იმ თემის მიხედვით, ვინაიდან წინადადების (და, მით უმეტეს, ტექსტის)

ზოგად გარჩევას ძალიან დიდი დრო სჭირდება; მაგალითად, ერთი მარტივი (7-8 სიტყვიანი) წინადადების სინტაქსურ-მორფოლოგიურ ანალიზს მოსწავლე საშუალოდ 20—25 წუთს ანდომებს, ეს კი საკმაოდ დიდი დროა.

ზოგადი გარჩევა უფრო მეტად უნდა გამოვიყენოთ განმეორების პროცესში ან ვარჯიშობის სპეციალურ გაკვეთილებზე.

შენიშვნა: უნდა აღმოთხვრას სკოლაში საკმაოდ გავრცელებული მანე პრაქტიკა, როდესაც მასწავლებელი ახალი მასალის (ეთქვით, განსაზღვრების თავისებურებათა) ახსნისას ატარებს ზოგად ვარჯიშობას, ე. ი. დეტალურად ანალიზებს შემასმენელს, ქვემდებარეს, დამატებას, გარემოებებს და, მათ შორის, განსაზღვრებასაც. ამგვარი გარჩევა არავითარ შედეგს არ მოგვცემს, რადგან მოსწავლეებს ერთმანეთში აერევათ წინადადების სხვადასხვა წევრთა თავისებურებანი. ახალი მასალის ახსნისას, როგორც წესი, უნდა გამოყენებულ იქნეს კერძო, მიზნობრივი ანალიზი, რათა მოსწავლემ ნათლად დაინახოს ის ძირითადი გრამატიკული ნიშნები, რომლებიც ამა თუ იმ ენობრივ ერთეულს ახასიათებს.

1.4. მასალა ვარჯიშობისათვის

პრაქტიკული ვარჯიშობა განყენებულად არ წარმოებს. იგი გულისხმობს რაიმე კონკრეტული მასალის ანალიზს ან წინადადებათა და ტექსტების შედგენას კონკრეტულ თემაზე.

მოცულობის მიხედვით მასალა ნაირგვარია, რაც თვით ვარჯიშობის ამა თუ იმ სახით არის შეპირობებული, როგორცაა, მაგალითად:

ა) ნიმუშების (ბგერათა, მორფემათა, სიტყვათა, წინადადებათა) დასახელება;

ბ) ცალკე სიტყვების, წინადადებათა და ტექსტის ანალიზი;

გ) ბგერათაგან სიტყვების, სიტყვათაგან წინადადებათა, წინადადებათაგან ტექსტების შედგენა;

დ) სიტყვებში ასო-ბგერათა, წინადადებებში სიტყვათა, ტექსტში წინადადებათა ჩანაცვლება და სხვ.

სავარჯიშოდ შერჩეული მასალა ზოგადად უნდა აკმაყოფილებდეს შემდეგ ძირითად მოთხოვნებს:

1) ტექსტი (ან ფრაზა) იდეურ-პოლიტიკურად გამართული უნდა იყოს;

2) ტექსტი (ან ფრაზა) საკმაო რაოდენობით უნდა შეიცავდეს იმ ფორმებს, რომლებზედაც წარმოებს ვარჯიშობა.

ამა თუ იმ ტექსტის იდეურ-პოლიტიკური გამართულობა არ გამორიცხავს საგანმანათლებლო მნიშვნელობას, მაგრამ საგანმანათლებლო, შემეცნებითი შინაარსის ტექსტისა და ფრაზების გამოყენება, მათი წინასწარი შინაარსობრივი ანალიზის გარეშე მიჩქმალავს ვარჯიშობის ძირითად მიზანს — ამა თუ იმ ენობრივი კატეგორიის თავი-

სებურებებზე დაკვირვებას კონტექსტში, მეტყველებაში და მის საფუძველზე შესაბამისი უნარ-ჩვევების გამომუშავებას.

სავარჯიშო მასალაზე შესჯელობისას ყოველთვის წამოიჭრება სადავო საკითხები; სახელდობრ: რას უნდა მიეცეს უპირატესობა — გაბმულ ტექსტს თუ სპეციალურად შერჩეულ წინადადებებსა და სიტყვებს ან საიდან, რა შინაარსის ტექსტებიდან, უნდა შეირჩეს სავარჯიშო მასალა.

სავარჯიშო მასალა უმჯობესია ლიტერატურული ტექსტებიდან იყოს შერჩეული. იდეალურად უნდა იქნეს მიჩნეული ისეთი მთლიანი ტექსტისა თუ მისი ნაწყვეტის შერჩევა, რომელშიც საკმარაოდენობით იქნება ამა თუ იმ კატეგორიის ნიმუშები, მაგრამ ასეთი ტექსტის შერჩევა ძალიან ძნელია. თუნდაც შეირჩეს კიდევ, მას შინაარსობრივი ანალიზი არ უნდა დასჭირდეს, რადგან მოსწავლეთა ყურადღება ტექსტის შინაარსზე გადავა და მიჩქმალება ენობრივი მხარე, გრამატიკულ ფორმათა თავისებურებანი.

უმჯობესია, სავარჯიშოდ გამოვიყენოთ სპეციალურად შერჩეული წინადადებები ან სპეციალური ენობრივი ტექსტი. სპეციალური ენობრივი ტექსტები, ჩვეულებრივ, სპეციალურ პრაქტიკულ სავარჯიშოთა კრებულებშია მოთავსებული. ასეთი კრებულები კი, სამწუხაროდ, ქართულ ენაზე ჯერჯერობით არ მოგვეპოვება (ამიტომ მასწავლებელს მოუხდება მათი შედგენა). მხატვრული ნაწარმოებიდან ამოღებული ტექსტები ხშირად საჭიროებენ ადაპტაციას (შემოკლებას, ზმნის პირთა შეცვლას, განკერძოებულ სიტყვა-გამოთქმათა ამოღებას ან, პირიქით, მათ ჩამატებას და სხვ.). ამ მუშაობის ჩატარებისას საჭიროა დაცულ იქნეს სათანადო ზომიერება: ჯერ ერთი; არ უნდა დაზიანდეს აზრი, არ შეიცვალოს იგი; მეორე, შეძლებისდაგვარად უნდა იქნეს შენარჩუნებული ავტორის ენის თავისებურებანი (სტილი); მესამე, რაც მთავარია, შესაბამისი გრამატიკული ფორმებით „გაჯერება“ საესებით შესაძლებელი უნდა იყოს.

გაცილებით უკეთეს შედეგს გვაძლევს წინადადებათა შერჩევა; მაგრამ ეს სრულებითაც არ ნიშნავს იმას, რომ ტექსტი საერთოდ უნდა უგულებელვყოთ; მაგალითად, რიცხვით სახელთა გარჩევისათვის ძალიან კარგია მწერლის ან სხვა საზოგადო მოღვაწის ბიოგრაფიის, ან კიდევ თვით მოსწავლის ავტობიოგრაფიის გამოყენება. წინადადებათა ხელოვნური ნაკრები აქ ნაკლებად ეფექტური იქნება.

ვარჯიშობისათვის მასალა უნდა აღებულ იქნეს არა მარტო მხატვრული (როგორც კლასიკური, ისე თანამედროვე) ლიტერატურიდან, არამედ მეცნიერულ-პოპულარული სტატიებიდან, ჟურნალ-გაზეთებიდანაც. განსაკუთრებით ისეთი შინაარსის ტექსტები და ფრაზები უნდა შეირჩეს, რომლებშიც ნათლად ჩანს თანამედროვე ცხოვრების

სურათები. ამგვარი მასალის გამოყენებას როგორც საგანმანათლებლო, ისე პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს: ერთი მხრივ, მოსწავლე იღებს ზოგად განათლებას, უფრო ახლოს დგება თანამედროვეობასთან, მაღლდება მისი იდეურ-პოლიტიკური დონე და ფართოვდება პოლიტიკური პორიზონტი; მეორე მხრივ, ცხოვრებისეული მაგალითები მოსწავლეთა უფრო მეტ დაინტერესებულობას იწვევს.

რასაკვირველია, ეს სრულებითაც არ ნიშნავს მხატვრული ლიტერატურის ნიმუშების უგულვებელყოფას ან, საერთოდ, მათთვის რაიმე ჩრდილის მიყენებას, მაგრამ, თუ რიგ შემთხვევაში მხატვრული ლიტერატურიდან აღებული ნიმუშების პარალელურად ზემოაღნიშნული ხასიათის მასალას გამოვიყენებთ, ამით ხელს შევუწყობთ ცხოვრებასთან სასკოლო სწავლების დაკავშირებას და ამასთან ერთად მოსწავლეებს უფრო მეტი ინტერესი აღძვრებათ არა მარტო ვარჯიშობისადმი, არამედ საერთოდ ენის შესწავლისადმი; მაგალითად, რატომ უნდა ვაწვდიდეთ მოსწავლეებს მხოლოდ ისეთ ტექსტებსა და ფრაზებს, რომლებშიც ბატონყმობის სურათებია აღწერილი? განა საკოლმეურნეო ცხოვრება, სოციალისტური სოფლის ფაქტობრივი მონაცემები და მხატვრული სურათები მათთვის უფრო ახლობელი არაა?

მეცნიერულ-პოპულარული პოლიტიკური, ტექნიკური, საბუნებისმეტყველო და მისთ. ტექსტების გამოყენება არანაკლებ უწყობს ხელს მოსწავლეთა პრაქტიკული მეტყველების განვითარებას. საქმე ისაა, რომ საშუალო სკოლის კურსდამთავრებულთა საგრძნობი ნაწილი შემდგომ სპეციალურ ტექნიკურ, სამეურნეო, სამედიცინო და სხვა არაფილოლოგიურ განათლებას იღებს; მშობლიური ენა კი, როგორც სასწავლო საგანი, უმაღლეს სასწავლებელთა მხოლოდ ფილოლოგიის ფაკულტეტზე ისწავლება; ამდენად მოსწავლეთა უმეტესობა მშობლიური ენის კანონებისა და ფორმების შესახებ ცნობებს მხოლოდ სკოლაში იღებს. იბადება კითხვა: სად უნდა მიიღოს მოსწავლემ, მომავალმა სტუდენტმა და სათანადო სამეურნეო დარგის მუშაქმა ე. წ. საქმიანი მეტყველების ჩვევები? რასაკვირველია, სკოლაში. სწორედ ამ მეტყველების დაუფლება განსაზღვრავს ვარჯიშობისათვის მეცნიერულ-პოპულარული სტატიების გამოყენების პრაქტიკულ მიზანს.

შენიშვნა: როგორც ცნობილია, მეცნიერულ-პოპულარული სტატიები წარმოადგენს ახსნიით კითხვის მასალას, ახსნიით კითხვა კი მიჩნეულია მხოლოდ დაწყებით კლასებში მუშაობის სახედ; V-VII კლასებში ისწავლება მშობლიური ლიტერატურის ეპიზოდური, ხოლო VIII-X კლასებში — მოკლე ისტორიულ-ქრონოლოგიური კურსი. ამდენად V კლასიდან მოსწავლეებს მშობლიური ლიტერატურის სახელმძღვანელოებში აღარ ხვდებათ მეცნიერულ-პოპულარული სტატიები.

ლიტერატურული ტექსტისა თუ ფრაზების შერჩევისას უნდა დაცულ იქნეს შემდეგი ძირითადი მოთხოვნა: მასალა უნდა შეირჩეს გავლილი, შესწავლილი ლიტერატურული ნაწარმოებიდან, რათა ტექსტისა თუ მისი ნაწყვეტის შინაარსმა არ მიჩქმალოს ენობრივი მოვლენა, ვარჯიშობა არ აქციოს შინაარსობრივ ანალიზად ან მის რაიმე დანამატად.

გრამატიკულ ფორმათა სიჭარბის მოთხოვნა გულისხმობს იმგვარი საანალიზო მასალის შერჩევას, რომელშიც საკმარის რაოდენობით იქნება სათანადო ენობრივი ფორმები. აქ გასათვალისწინებელია შემდეგი: საილუსტრაციო მასალაში, რომელსაც კლასში ახალი მასალის ახსნის ან ცოდნის განმტკიცების დროს ვიყენებთ, ჭარბად უნდა ერიოს ესა თუ ის ენობრივი ფორმა, მაგრამ მოსწავლეთათვის დამოუკიდებელი მუშაობისათვის განკუთვნილ მასალაში უნდა ერიოს ისეთი ნიმუშებიც (სიტყვებიცა და წინადადებებიც), რომლებშიც ეს ფორმა არაა. თუ მოსწავლე მიეჩევა იმ აზრს, რომ რომელიმე ფორმა აუცილებლად არის დავალებულ წინადადებაში, მაშინ იგი დავალებას რამდენადმე მექანაქურად შეასრულებს, რაც თანდათან კლავს მასში ძიების ინტერესს, აფერხებს დაკვირვებულობის უნარის განვითარებას; მაგრამ ეს სრულებითაც არ ნიშნავს იმას, რომ დავალების შესასრულებლად მოსწავლეს მიუუთითოთ ისეთი ტექსტი, რომელშიც ან საერთოდ არაა ესა თუ ის ფორმა, ან ძალიან იშვიათად გვხვდება იგი.

მოსწავლეებმა პრაქტიკულად უნდა შეითვისონ სალიტერატურა ენის ის ნორმები, რომელთაც სწავლობენ. ამ ამოცანის გადაწყვეტა შეუძლებელია მხოლოდ მზა ნიმუშების მოტანითა და მათი გაანალიზებით. სავარჯიშოები, მაგალითები, რომლებიც სახელმძღვანელოშია მოცემული, ძირითადად შესწავლილი წესების ცოდნის განმტკიცებას ემსახურება. თუ მაგალითები სრულფასოვანია, მოსწავლეებს შეიძლება დავალოთ მათი შესწავლა, მაგრამ მხოლოდ ამით დაკმაყოფილება არ შეიძლება. მეტყველების განვითარება ურყევადაა დაკავშირებული აზროვნების განვითარებასთან, ხოლო აზროვნება განსაკუთრებით მაშინ ვითარდება, როდესაც იგი დამოუკიდებელი მოღვაწეობის პროდუქტია. ასევე მოსწავლის აზროვნება კარგად ვითარდება მაშინ, როდესაც იგი თვითონვე, თავის მასალაზე აგებს გარკვეული ტიპის წინადადებას, იყენებს რა ამა თუ იმ გრამატიკულ ფორმას.

საკმარის ხშირად მოსწავლეებს ავალებენ ამა თუ იმ ენობრივი ფორმის მოძებნას რომელიმე ლიტერატურული ტექსტიდან. ეს ფრიად სასარგებლოა, მაგრამ არც აქ უნდა გადავაჭარბოთ, რადგან ასეთი მუშაობაც ბოკავს მოსწავლეთა დამოუკიდებელ აზროვნებას,

შაბლონს ქმნის ვარჯიშობაში, მოსწავლეებს მხოლოდ და მხოლოდ მზამზარეული მასალის ანალიზს აჩვენებს. სავარჯიშოების გამოყენებისა და ტექსტიდან მაგალითების ამოკრების პარალელურად მოსწავლეებს უნდა მოეთხოვოთ, თვითონვე შეადგინონ წინადადებები, მოიფიქრონ ანალოგიური ნიმუშები და სხვ. თუკი მოსწავლეთა მიერ მოფიქრებული მაგალითები უშინაარსო, ღარიბია (ცხადია, „ჩიტი ხეზე ზის“, „მუშა აშენებს სახლს“ და სხვა ამგვარი მაგალითებით ყოველთვის ვერ დაკმაყოფილდებით), მით უფრო საჭიროა, რომ მასწავლებელმა მეტი ყურადღება მიაქციოს ამ საკითხს.

მაგალითების მოფიქრებისას უნდა ვებრძოლოთ „შტამპს“, შაბლონურ მაგალითებს, სახელმძღვანელოში მოცემული მაგალითების პერიფრასტულ განმეორებას; მაგალითად, თუ სახელმძღვანელოში მოტანილია მაგალითი შვილი დედას ემალება, ხოლო მოსწავლე ასახელებს წინადადებას — ვანო მამას ემალება, ასეთი დასახელება ნიმუშისა ვერაფერს შეგვმატებს.

დასასრულ, უნდა აღვნიშნოთ ერთი ფრიად მნიშვნელოვანი საკითხი. ქართული ენა მეტად მდიდარია ხატოვანი, „ფრთიანი“ სიტყვებით, გამოთქმებით, ანდაზებითა და გამოცანებით, რომლებიც ძალიან სასარგებლო მასალას შეიცავენ ვარჯიშობისათვის. მშობლიური ენის გაკვეთილებზე ამგვარი მასალის გამოყენება უფრო სახალისოს გახდის მუშაობას და ამასთან ერთად მომავალი თაობის მეტყველებაში შეგვიანარჩუნებს იმ სიბრძნის ნიმუშებს, რომელიც ჩვენმა ხალხმა მრავალსაუკუნოვანი ბრძოლის ქარ-ცეცხლში გამოატარა.

1.5. თვალსაჩინოება პრაქტიკულ ვარჯიშობაში

თვალსაჩინოებას ენის სწავლებაში ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს. იგი აზუსტებს, აკონკრეტებს ურთიერთკავშირს აღსანიშნსა (საგანსა თუ მოვლენასა) და აღმნიშვნელს შორის. მიუხედავად იმისა, რომ VI-VIII კლასების მოსწავლეთა აზროვნება უკვე ცნებითია, მასში მაინც საკმაოდ არის წარმოდგენილი ხატოვანი აზროვნების ელემენტები, რაც თავის მხრივ მოითხოვს თვალსაჩინო საშუალებათა გამოყენებას სკოლაში.

სწავლების პროცესში ცოდნის მიწოდების ძირითადი საშუალება არის მეტყველება (თხრობა, საუბარი), მაგრამ ამა თუ იმ მოვლენის სწავლება მხოლოდ მსჯელობის გზით მშრალი, მომაბეზრებელი ხდება. სწავლება გაცოლებით უფრო ეფექტურია, როდესაც მსჯელობის პარალელურად გამოვიყენებთ თვალსაჩინო საშუალებებს, რომლებიც მოსწავლეებს გაუადვილებს შესასწავლი ობიექტის უშუალო აღქმას,

ბუნების საგნებსა და მოვლენებზე რეალური წარმოდგენების შექმნას. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ თვალსაჩინოების გამოყენება გაკვეთილს უფრო ხალისიანს ხდის, იზრდება მოსწავლეთა აქტივობა, მათი ინტერესი ენის შესწავლისადმი.

თვალსაჩინოების შესახებ მსჯელობისას ერთურობისაგან უნდა განვასხვაოთ თვალსაჩინო სწავლება და მისი ერთ-ერთი ფორმა—თვალსაჩინო საშუალებათა გამოყენება სწავლებას პროცესში. თვალსაჩინო სწავლება ზოგადდიდაქტიკური პრინციპია, რომლის გამოყენება ყოველთვის არ უკავშირდება თვალსაჩინო დიდაქტიკურ საშუალებათა გამოყენებას.

სწავლების შეგნებულობის პრინციპი მოითხოვს თვალსაჩინოების ფართოდ გამოყენებას ყოველი სასწავლო (საბუნებისმეტყველო, ტექნიკური თუ ჰუმანიტარული) საგნის სწავლებაში. ენის სწავლებაში, რომლის კანონები სხვა სასწავლო საგნებთან შედარებით უფრო განყენებული, აბსტრაქტიზებულია, თვალსაჩინოების ყველა სახის გამოყენება რამდენადმე შეზღუდულია.

საერთოდ, სასკოლო სწავლების პროცესში ვიყენებთ სამი სახის თვალსაჩინოებას, როგორცაა:

1) საეგზობრივი (უმშალოდ საგნის ჩვენება ან მოვლენის, საგნის მოქმედების დემონსტრირება),

2) ილუსტრაციული (სურათი, ნახატი, მოდელი, ფიტული, ჰერბარიუმი, კინოფილმი, ტელეფილმი და სხვ.),

3) გრაფიკული.

ამთგან ენის სწავლებაში, განსაკუთრებით პრაქტიკული ვარჯიშობის დროს, ვიყენებთ მესამეს—გრაფიკულ თვალსაჩინოებას, რომელიც გულისხმობს ნაირგვარი ტაბულებისა და სქემების გამოყენებას.

საგნობრივ-ილუსტრაციული თვალსაჩინოების გამოყენება, ჩვეულებრივ, დაწყებითი კლასებით იფარგლება, ვინაიდან დაწყებითი სკოლის მოსწავლეების (6-10 წლის ბავშვების) აზროვნება ხატოვანია, მათ არა აქვთ განყენებული, ლოგიკური აზროვნების ჩვევები; მაგალითად, დაწყებით კლასებში სხვადასხვა მიმართულების აღმნიშვნელ ზმნისწინთა სწავლებისას კარგ შედეგს გვაძლევს სურათი (იხ. ვ. რამიშვილი. ქართული ენა, გრამატიკა და მართლწერა, III კლასის სახელმძღვანელო, თბ., 1973, გვ. 31). I და II კლასებში ზედსართავ სახელთა სწავლებისას შეიძლება თვით საგნებიც ვუჩვენოთ ბავშვებს და დაეხასიათოთ ისინი სხვადასხვა ნიშნების მიხედვით (ფანჯარა—ნათელი, დიდი, ფართო და სხვ.), მაგრამ VI-VIII კლასებში მოსწავლეებს უკვე აქვთ ვერბალური აზროვნების უნარი (რასაკვირველია კლასების შესაბამისად მეტნაკლებად განვითარებუ-

ლი) და მათთვის საცხებიტ დასაძლევიტ გრადიკული ტვალსაჩინოების ნიმუშების — ტაბულებისა და სქემების — ანალიზი.

შენიშვნა: გრადიკულ ტვალსაჩინობას (მის ყველაზე მარტივ ნიმუშებს) დაწყბითს კლასებშიც მიემართავტ.

ვიდრე ტვალსაჩინოების ამ სახეტა დახასიათებას შევეუდგებოდეტ, უნდა აღვნიშნოტ, რომ ტვალსაჩინოების გამოყენება სწავლების პროცესში თვითმიზნად არ უნდა იქცეს. ყოველთვის უნდა გვანსოვდეს, რომ ტვალსაჩინობას მიემართავტ, როგორც მხოლოდ და მხოლოდ დამხმარე საშუალებას ენობრივი მოვლენის უკეტ ასათვისებლად.

1.5. ა. ტაბულანი

ტაბულა, ანუ ცხრილი, ენის სწავლებაში დიდი ხნიდან არის ცნობილი. დანიშნულებისა და შინაარსის მიხედვით ასხევეებენ მის რამდენსამე სახეს, როგორიცაა, მაგალითად:

ა) ცნობარული ტაბულა: მაგალითად, ორთოგრადიკული ტაბულა თ-ანზე დაბოლოებული ზმნიზედებისა;

ბ) ახალი მასალის ასახსნელი; მაგალითად, სპეციალური ტაბულა ქემედებარისა და გარდამავალი (მოქმედებითი გვარის) ზმნით გამოხატულ შემსმენელს შორის სინტაქსური დამოკიდებულების შესახებ;

გ) განსამეორებელი ტაბულა. ჩვეულებრივ, ეს ტაბულა დგება რამდენიმე წესის ან საკითხის მიხედვით.

შენიშვნა: გრადიკულ ტვალსაჩინობას ენობრივ პლაკატებსაც მიაკუთვებენ ხოლმე. პლაკატი წარმოადგენს დიდი ფორმატის ქალაღზე დაწერილ მასალას, რომელშიც რიგ შემთხვევაში ნაირგვარად გამოყოფილია საანალიზო ფორმები. პრაქტიკული ვარჯიშობის პროცესში მზამზარეული მასალის გამოყენება არ არის მიზანშეწონილი.

ენიდან პრაქტიკული ვარჯიშობის მიზანი უნარ-ჩვევათა გამოშუშავებაა, სავარჯიშო ტაბულაში, ზემოაღნიშნულ სახეტაგან განსხევეებით, ყველა მხარე თუ სვეტი არ არის შევსებული სათანადო ფორმებით. მათი შევსება მოსწავლეებს ევალებატ.

სავარჯიშო ტაბულა ძირითადად ორი სახისაა: ანალიზური და სინთეზური:

ანალიზური ტაბულა მოითხოვს ფორმატა ამოწერასა და მათს დაჯგუფებას სათანადო სვეტებში; მაგალითად, მოსწავლეებს მიეცემატ დავალება — ამოწერონ ტექსტიდან ერთპირიანი, ორპირიანი და სამ-

პირიანი ზმნები და მოათავსონ ისინი ტაბულაში. სამუშაოს შესრულების შემდეგ ტაბულა ასეთ სახეს მიიღებს:

ზმნის პირიანობა

ერთპირიანი	ორპირიანი	სამპირიანი
ცხოვრობს ქრის იმალება	აშენებს ებრძვის უშავდება	აწერინებს უკერავს შესჩივლა

შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ე. წ. „საანალიზო ტაბულა“, რომელიც შემდეგი სამუშაოს შესრულებას გულისხმობს: მოსწავლეებს დაევალებათ — ტექსტიდან ამოწერონ ტაბულაში და განსაზღვრონ რაიმე კატეგორია, აღნიშნოთ ჯგუფი, ფორმა და სხვ.; მაგალითად,

ზმნიზელა

ზმნიზელა	ჯგუფი
იქ სადაც კარგად	ადგილისა მიმართებითი ვითარებისა

ტაბულის სინთეზური სახე გულისხმობს რაიმე დავალების შესრულებას, ძირითადად, სიტყვათა გარდაქცევას (ფორმის შეცვლას; წარმოქმნას და მისთ.); მაგალითად, მოსწავლეებს ეძლევათ დავალება — აწარმოონ საწყისი.

საწყისის წარმოება

ზმნა	საწყისი
აქრობს განათებს რეკავს ხტის მალავს	ქრობა განათება რეკვა ხტომა მალვა

ტაბულებს უპირატესად ფონეტიკისა და მორფოლოგიის საკითხთა სწავლებისას იყენებენ, მაგრამ მათი გამოყენება შეიძლება სინტაქ-

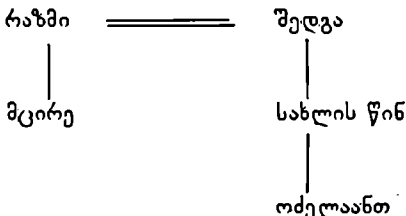
სის საკითხთა სწავლების დროსაც; მაგალითად, ტაბულა ძალიან ეფექტურია წინადადების წვერთა, მათი კითხვებისა და გამოხატვის საშუალებათა გასაანალიზებლად.

№/№	წინადადება	წინადადების წვერი	კითხვა	რით არის გამოხატული?
1	მშვენიერი	განსაზღვრება	როგორი?	ზედს. სახ.
2	ხეები	ქვემდებარე	რა?	არს. სახ.
3	ამკობდა	შემასმენელი	რას შერებოდა?	ზმნა
4	იქაურობას	პირდ. დამ.	რას?	არს. სახ.

1.5. ბ. სქემები

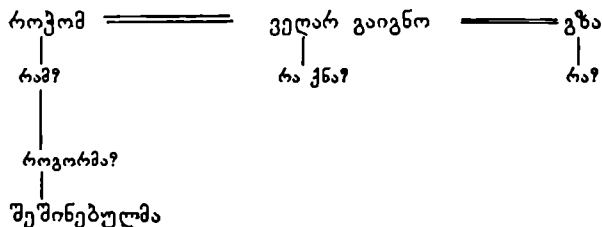
სქემებს საერთოდ წინადადებათა ანალიზის დროს იყენებენ. ისინი საშუალებას გვაძლევენ, უკეთ გავარკვიოთ კავშირი წინადადების წვერებს შორის. მეთოდოლოგიურ ლიტერატურაში წინადადების გარჩევის სქემათა ძალიან ბევრი ვარიანტი გვხვდება; მაგალითად, ძალიან ხშირია ასეთი სქემა:

მცირე რაზმი ოძელანთ სახლის წინ შედგა (მ. ჯავ.).

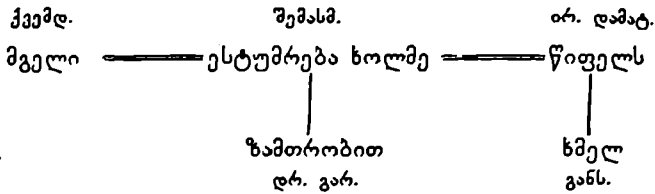

ეს სქემა შეიძლება უფრო გართულებული სახითაც შეგვხვდეს: წინადადების წვერებს მიეწეროს კითხვები, სახელები, გამოხატვის საშუალებანი (ცალ-ცალკე ან ერთად); მაგ.:

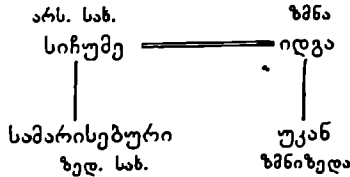
1. შეშინებულმა როკომ გზა ველარ გაიგნო (ვაჟა).

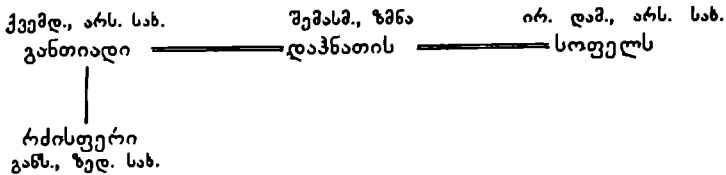
2. ზამთრობით მგელი ესტუმრება ხოლმე ხმელ წიფელს (ვაჟა).

3. უკან სამარისებური სიჩუმე იდგა (ლ. ქიაჩ.).

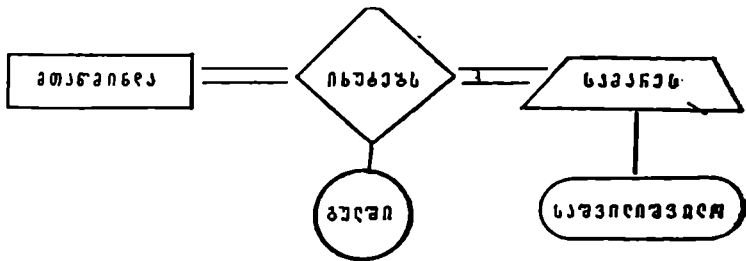

4. სოფელს დაქნათის რძისფერი განთიადი (დ. შენგ.).

სქემებში შესაძლებელია გამოყენებული იყოს სხვადასხვა გეომეტრიული ფიგურა (წრე, ოვალი, რომბი, კვადრატი, სწორკუთხედი და სხვ.); მაგ.,

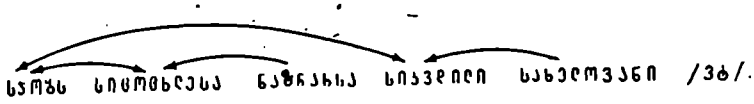
მთაწმინდა გულში იხუტებს საშვილიშვილო სამარეს (აკაკი).

ამ ტიპის სქემებს ერთი მნიშვნელოვანი ნაკლი აქვთ: ისინი არ-
ლევენ სიტყვათა რიგს წინადადებაში. ამასთან ერთად უნდა აღინიშ-
ნოს აგრეთვე ისიც, რომ, მიუხედავად სქემების მომხიბვლელობისა

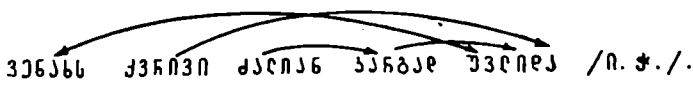
და რამდენადმე სილამაზისა, მათი გამოყენება ტექნიკურ სიძნელე-
ებთან არის დაკავშირებული. რეაწლიანი სკოლის მოსწავლეებს, გან-
საკუთრებით IV—VI კლასებში, ვერ მოვთხოვთ სხვადასხვა გომეტ-
რიული ფიგურისა თუ სიმბოლოს ისე სრულყოფილად დახაზვას,
როგორც სქემისათვის არის საჭირო. გარდა ამისა, მოსწავლეებს ხში-
რად ერთმანეთში ერევათ ფიგურებისა და სიმბოლოების მნიშვნე-
ლობა; დასასრულ, ფიგურები და სიმბოლოები მოითხოვენ დიდ
დროს და ხშირად მათ დასახაზავად თუ დასახატავად სპეციალური
ხელსაწყოებია საჭირო.

უმჯობესია გამოვიყენოთ შემდეგი სახის სქემა:

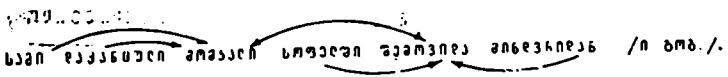

ამ სქემაში წინადადების წევრები ერთმანეთს რკალისებრი ისრე-
ბით უკავშირდებიან; ამასთან ისრის მიმართულება გაბატონებული
წევრისკენაა და გვიჩვენებს, რომ წინადადების ესა თუ ის წევრი
უკავშირდება სხვა წევრს და რაიმე ნიშნით ახასიათებს მას. მთავარ
წევრთა დასაკავშირებლად ვხმარობთ ორმხრივად წაისრულ რკალს,
რომელიც კოორდინაციის (ორმხრივი დაქვემდებარების) მაჩვენე-
ბელია.

რკალების დახაზვის დროს არ უნდა დაეუშვათ მათი გადაკვეთა;
მაგალითად, არ შეიძლება სქემის დახაზვა ასეთი სახით:

იმ შემთხვევაში, როდესაც რკალების სიხშირე გადახლართვის სა-
შიშროებას ქმნის, შეიძლება რომელიმე ჯგუფის (ქვემდებარისა, შე-
მასმენლისა ან პირმომართ დამატებათა) რკალები ქვევით მოვათავ-
სოთ; მაგ.

წინადადების წევრთა რკალებით დაკავშირება ტექნიკურად ადვი-
ლია, არ საჭიროებს არც სახაზავსა და არც რაიმე სხვა ხელსაწყოს.
სინტაქსის სწავლების სხვადასხვა ეტაპზე შეიძლება ამ სქემაზე და-

ვაწეროთ წინადადების წევრთა სახელები, კითხვები, გამოხატვის საშუალებანი (მეტყველების ნაწილები) და სხვ.

ბევრ ღირსებასთან ერთად, ერთი ნაკლი ამ სქემასაც აქვს. მისი გამოყენებისათვის აუცილებელია, რომ წინადადება ერთ სტრიქონზე დაეტიოს, სტრიქონიდან სტრიქონზე რკალების გადატანა ვერ ხერხდება.

საერთოდ, სქემების შედგენას სიფრთხილით უნდა მოვეკიდოთ. არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ სქემა ენობრივი ანალიზისათვის მიზანი კი არ არის, არამედ — მხოლოდ და მხოლოდ დამხმარე საშუალება. წინადადებათა ანალიზი მხოლოდ სქემათა შედგენით არ შეიძლება ამოიწუროს, ვინაიდან, რაც უნდა რთული და ეფექტური იყოს სქემა, იგი მაინც ვერ გადმოგვცემს სრულყოფილად წინადადების თუნდაც მხოლოდ სტრუქტურულ თავისებურებებს.

სქემებს მხოლოდ გრამატიკული ანალიზის დანიშნულება არა აქვთ. მათი გამოყენება ძალიან კარგ ეფექტს გვაძლევს რთული წინადადებისა და სხვათა სიტყვის კომპონენტთა შორის სასვენი ნიშნების სწორად გამოყენების სწავლებასა და სხვ.

ენობრივი ანალიზის სახეები და ხარხეზი

2.1. ენობრივი ანალიზის სახეები

სწავლების ზემოაღნიშნული სამი საფეხურიდან (გაგება — უნარი — ჩვევა) ენობრივი ანალიზი, ანუ, როგორც მას სასკოლო პრაქტიკაში უწოდებენ, გრამატიკული გარჩევა, უნარის გამოსამუშავებელ ვარჯიშობას მიეკუთვნება. მის პროცესში ხდება ენობრივი ერთეულების გამოწვევა და მათი დახასიათება გრამატიკული თუ სხვა დონის კატეგორიათა მიხედვით.

გრამატიკული გარჩევის შესახებ ბევრი მოსაზრება არის გამოთქმული როგორც ქართულ, ისე რუსულ მეთოდოლოგურ ლიტერატურაში. ცალკეულ სტატიებსა თუ წიგნებში გარკვეულია გრამატიკული გარჩევის მიზანი და ამოცანები, მისი როლი ცოდნის განმტკიცებისა თუ ახალი მასალის ახსნისათვის, დახასიათებულია მისი სახეები, ძალიან ხშირად მოტანილია ნიმუშები, მაგრამ ჭერჭერობით მკაფიოდ, ჩამოყალიბებული სახით არ ჩანს გრამატიკული გარჩევის არსებითი საფუძველი, არაა გარკვეული ის სპეციფიკური ნიშნები, რომელთა მიხედვითაც უნდა მოხდეს ენობრივ მოვლენათა კლასიფიკაცია.

გრამატიკული გარჩევა ფორმათა ანალიზს გულისხმობს. იგი ამტკიცებს და აღრმავებს იმ ცოდნას, რომელიც მოსწავლეებმა თეორიული ცნობების (წესებისა და განმარტებათა) სახით მიიღეს. გრამატიკული გარჩევის დროს მოსწავლეებს უმუშავებდათ ამა თუ იმ ენობრივი ფორმის სხვა ფორმისაგან განსხვავების უნარი. ამ უნარის მტკიცედ დანერგვისათვის კი საჭიროა გამოიმუშავებულ იქნეს ენობრივ მოვლენათა ანალიზის ოპტიმალური საკლასიფიკაციო ნიშნები. გრამატიკული გარჩევის საკითხთა მეცნიერულ-მეთოდოლოგიური დამუშავების ამოცანა სწორედ ამ ნიშნების გამოიმუშავებაში მდგომარეობს: მაგალითად, მეთოდოლოგიური ლიტერატურაში ჭერ კიდევ სათანადო სიღრმით არ დასმულა საკითხი: როგორ, რა ძირითადი საკლასიფიკაციო ნიშნის მიხედვით უნდა მოხდეს ამა თუ იმ ენობრივი ერთეულის, ვთქვათ, წინადადების წევრის ან მეტყველების ნაწილის, ამოცნობა; როგორ უნდა მოხდეს დამოკიდებულ წინადადებათა ცალკეული სახეების გარკვევა გრამატიკული გარჩევის პროცესში და სხვ.

მართალია, მოსწავლეები ეცნობიან წესებსა და განმარტებებს,

მაგრამ გრამატიკული გარჩევის პროცესში ხშირად საკლასიფიკაციო ნიშნად უმჯობესია არა იმანენტური, არამედ სხვა კატეგორიისათვის დამახასიათებელი (ტრანსცენდენტული) ნიშნის გამოყენება; მაგალითად, რთული წინადადების სახეების შესწავლისას მოსწავლეები იგებენ, რომ რთული თანწყობილი წინადადება შედგება ერთმანეთის მიმართ თანასწორი, ხოლო რთული ქვეწყობილი წინადადება — ერთმანეთის მიმართ არათანაბარი წინადადებებისაგან, რომელთაგან ერთი ხსნის მეორეს. მოსწავლეები ახასიათებენ ამ წინადადებას აზრობრივი მიმართებისა და კომპონენტთა სისრულის მიხედვით, მაგრამ ამ წინადადებათა გასამიჯნავად ძალიან კარგ შედეგს გვაძლევს მათი საკლასიფიკაციო ნიშანი — მიმართებითი სიტყვა (მიმართებითი ნაცვალსახელი, მიმართებითი ზმნიზედა და მაქვემდებარებელი კავშირი). ამ ცნების ჩეროვნად დამუშავება საშუალებას მოგვცემს, ერთი და იმავე ნიშნით გავარკვიოთ არა მარტო რთული თანწყობილი-ქვეწყობილის დაპირისპირება, არამედ გამოვიცნოთ დამოკიდებულება. თუ წინადადებაში მიმართებითი სიტყვა არის, იგი დამოკიდებულებაა, ხოლო დამოკიდებული წინადადება მხოლოდ და მხოლოდ რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში გვხვდება; მაგ:

რომ გაგეცალო, ვისლა მიემართო? (ი. ჭავ.).

სადაც აქამდინ ხმლით და ძალით ჰვლობდა ქართველი, მუნ სამშვიდობო მოქალაქის მართავს აწ ხელი (ნ. ბარ.) და მისთ.

ბუნებრივია, ისეთი რთული წინადადება, რომელშიც არ არის მიმართებითი სიტყვა, თანწყობილი იქნება.

ამავე საკლასიფიკაციო ნიშნად ვერ გამოგვადგება რთული თანწყობილი წინადადების კავშირები (მაერთებელი), ვინაიდან: ა) მაერთებელი კავშირები შერწყმულ წინადადებებშიც გვხვდება, ბ) არ არის იშვიათი ისეთი შემთხვევები, როდესაც მაერთებელი კავშირები რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში გვხვდება; მაგალითად, ორ ერთნაირ დამოკიდებულ წინადადებას ხშირად და კავშირი აერთებს.

სამწუხაროდ, ხშირად ვერ ხერხდება ერთი კატეგორიისათვის რაიმე ერთი საკლასიფიკაციო ნიშნის დადგენა; მაგალითად, დამოკიდებული წინადადების ტიპის ამოსაცნობად ოთხი ნიშანია საჭირო: ა) კითხვა, ბ) მისათითებელი სიტყვა, გ) კავშირი და დ) მარტივად გარდაქცევა. რასაკვირველია, ოთხივე ხერხი (ნიშანი) ერთდროულად არ არის გამოყენებული, მაგრამ ისინი ისე ხშირად მონაცვლეობენ სხვადასხვა წინადადების სახეთა ამოსაცნობად, რომ საკვებით თავისუფლად შეიძლება ერთი საკლასიფიკაციო ნიშნის ვარიანტებად ჩითვალოს. კონკრეტულ შემთხვევაში კონკრეტული ნიშანი უნდა გამოვიყენოთ, ხოლო სხვა ნიშნებს მხოლოდ იმ შემთხვევაში უნდა მივმართოთ, როდესაც ამა თუ იმ ენობრივი ერთეულის ან მისი ფორ-

მის ამოსაცნობად ერთი ნიშანი არაა საკმარისი; მაგალითად, თითქმის ყველა სახის დამოკიდებულ წინადადებაში გვხვდება რომ მაქვემდებარებელი კავშირი; მაშასადამე, წინადადების ტიპის კლასიფიკაციისათვის მას არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს; ამიტომ რომ კავშირიანი დამოკიდებული წინადადების სახის ამოსაცნობად სხვა ხერხი უნდა გამოვიყენოთ და სხვ.

გრამატიკული გარჩევა, როგორც აღვნიშნეთ, ანალიზური, უნარის გამოსამუშავებელი ვარჯიშობაა. იგი ძირითადად შემდეგი მუშაობის ჩატარებას გულისხმობს:

1. ფორმის მოძებნა ტექსტში ან წინადადებაში, ან კიდევ მორფემის მოძებნა სიტყვაში.
2. ერთეულის ან მისი ფორმის დახასიათება ძირითად კატეგორიათა მიხედვით.
3. ფორმათა ანალიზი სათანადო ნიშნების გამოყოფით (სიტყვათა დაშლა შემადგენელ ნაწილებად) და სხვ.

• • •

მშობლიურ ენათა სწავლების მეთოდოლოგიაში გრამატიკული გარჩევა ცნობილია, როგორც კანონებისა და წესების მტკიცედ დაუფლების საშუალება, მაგრამ მიდგომა გრამატიკული გარჩევისადმი ნაირგვარი იყო. გრამატიკული გარჩევის ისტორიაში ცნობილია პერიოდები, როდესაც მას გადაქარბებულ ყურადღებას აქცევდნენ, მაგრამ მთავ დროს ცნობილია ისეთი მომენტებიც, როდესაც გრამატიკულ გარჩევას ხელაღებით უარყოფდნენ.

ძველი სკოლის სქოლასტიკურმა რეჟიმმა გრამატიკული გარჩევა, ისევე როგორც საერთოდ ენათა სწავლება, მექანიკურ მუშაობად აქცია. მექანიკურობა და დოგმატიზმი, რომელიც თან ახლდა ენობრივ მუშაობას ძველ სკოლაში, მოსწავლეთა „რისხვად“ აქცევდა მას. გრამატიკული გარჩევის დამახინჯებული სახით გამოყენებამ შექმნა ისეთი მდგომარეობა, რომ იგი სქოლასტიკურ, მანე ხერხად იქნა აღიარებული.

ძველი სკოლის სქოლასტიკური რეჟიმის წინააღმდეგ თავის დროზე ილაშქრებდნენ მოწინავე პედაგოგ-მთაბროვნენი. კ. უშინსკი, თ. ბუსლაევი, დ. ტიხომიროვი, პ. სოლონინა და სხვები გრამატიკულ გარჩევას ენობრივი მუშაობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საშუალებად აღიარებდნენ.

გრამატიკული გარჩევის შესახებ ნაირგვარი შეხედულება ამჟამადაც არის. მართალია, ახლა არავინ დავობს ვარჯიშობის ამ სახის მნიშვნელობაზე, მაგრამ მისი რაობისა და მიზნის შესახებ შეხედულებათა ნაირგვარობას ვხვდებით; მაგალითად, ამჟამად გრამატიკული გარჩევის შესახებ სამგვარი შეხედულება არსებობს:

1. გრამატიკული გარჩევა სწავლების მეთოდია.
2. გრამატიკული გარჩევა სწავლების ხერხია.
3. გრამატიკული გარჩევა მუშაობის სახეა, რომელსაც თავისი მეთოდები და ხერხები გააჩნია.

არანაკლებ ნაირფეროვანია შეხედულებანი გრამატიკული გარჩევის მიზნის შესახებ.

რიგი მკვლევრები მას მხოლოდ და მხოლოდ ცოდნის განსამტკიცებელ ვარჯიშობად მიიჩნევენ, ზოგნი ახალი მასალის ახსნისათვის მის გამოყენებას მიზანშეწონილად არ მიიჩნევენ, ზოგნი, პირიქით, მოითხოვენ გარჩევის მაქსიმალურად გამოყენებასა და ა. შ. (გრამატიკული გარჩევის საკითხის შესახებ რამდენადმე სრულყოფილი ცნობები იხ. ვ. რამიშვილი, ქართული ენის სწავლების მეთოდოლოგია დაწვებით კლასებში. თბ., 1969 და ა. ტყეუჩევის წიგნში, რომელიც სპეციალურად გრამატიკული გარჩევისადმი არის მიძღვნილი, А. Текучев. Методика грамматического разбора. М., 1952, გვ. 20—28).

• • •

ენობრივი ანალიზი (გრამატიკული გარჩევა) ძალიან მნიშვნელოვანია ამა თუ იმ საკითხის სწავლებაში. იგი შეიძლება გამოყენებულ იქნეს როგორც ახალი მასალის ახსნის, ისე ცოდნის განმტკიცებისათვის თუ შემოწმების დროს, მაგრამ ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, რომ იგი სწავლების თვითმიზნად არ უნდა გადაიქცეს. სკოლაში ენობრივი ანალიზი წარმოებს არა თვით ანალიზის, არამედ ენის შესწავლის მიზნით. გარჩევამ ხელი უნდა შეუწყოს მოსწავლეებში სწორი ქართული მეტყველების განვითარებას, წარმოდგენა უნდა შეუქმნას მათ ქართული ენის სტრუქტურულ თავისებურებათა შესახებ.

თავისი შინაარსით, ფორმითა თუ მოცულობით ენობრივი ანალიზი შეიძლება ნაირგვარი იყოს. იგი როგორც საერთოდ ვარჯიშობის ერთ-ერთი სახე, მოცულობის მიხედვით შეიძლება იყოს სრული ან ნაწილობრივი, სწავლების მიზანდასახულობის მიხედვით — კერძო (მიზნობრივი) ან ზოგადი, ჩატარების (ფორმის) მიხედვით მას შეიძლება ზეპირი, წერილობითი ან ნარევი სახე ჰქონდეს. გარდა ამისა, თვით ანალიზის თავისებურებათა მიხედვით იგი შეიძლება იყოს უშუალო (დავადგინოთ და დავახასიათოთ ერთეულები), „ლოგიკური“ (ერთეულების დადგენისა და დახასიათების პარალელურად ვიმსჯელოთ, თუ რატომ არის ამ ფორმაში), „ეტიმოლოგიური“ (გავარკვიოთ ფორმათა წარმოქმნის გზა) და სხვ.

დასასრულ, შინაარსის მიხედვით ენობრივი ანალიზი შეიძლება იყოს ფონეტიკური, მორფოლოგიური, ორთოგრაფიული, სინტაქსური, პუნქტუაციური, სტილური ან ნარევი სახისა. ყოველ ამ სახეს თავისი სპეციფიკური ნიშნები და მიზანდასახულობა გააჩნია.

2.1. ა. უშუალო („ჩვეულებრივი“) ბარჩევა

ენობრივი ანალიზის უმარტივესი სახეა ერთეულების, ფორმებისა და მოვლენათა აღწერა, რომლის პროცესში ხდება მხოლოდ ფაქტის დადგენა (კონსტატაცია). გარჩევის ეს სახე, მიუხედავად მისი პრიმი-

ტიულობისა, მეტად ფართოდ არის გავრცელებული სასკოლო პრაქტიკაში.

ფაქტების დადგენა თავისთავად მნიშვნელოვანია, მაგრამ იგი ცოდნის მხოლოდ პრიმიტიული საფეხურია, რომლის საშუალებითაც ერთი ფაქტი ან მოვლენა განსხვავდება ხოლმე მეორისაგან. ამ ტიპის გარჩევისათვის არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება საკლასიფიკაციო. ანუ მადიფერენცირებელ, ნიშანს, რომელიც შეიძლება იყოს ფორმა (მორფემა), სუბლექტივი, ფონეტიკური ცვლილება და სხვ. (იხ. 0.5). ცალკეულ ფორმებს სხვადასხვა მადიფერენცირებელი ნიშანი, ზოგჯერ კი ნიშნები (ვინაიდან ვერ ხერხდება რაიმე ერთი ნიშნის მიხედვით დახასიათება) აქვს.

ფაქტების დადგენა შეიძლება ნაირგვარ დონეზე წარმოებდეს. შესაძლებელია ამოვიცნოთ ბგერები (სიტყვაში), სიტყვები (წინადადებაში) და თვით წინადადებებიც. იგი შეიძლება იყოს ნაწილობრივი ან სრული, კერძო ან ზოგადი.

ნიმუშისათვის სინტაქსურად და მორფოლოგიურად გავაანალიზებთ ერთ წინადადებას; მაგ., სანამ ხმალი მოვიდოდა, ენამ სისხლი დაღვარაო (ხალხ.).

სინტაქსური გარჩევა

წინადადება არის თხრობითი, რთული ქვეწყობილი, შედგება ორი ნაწილისაგან. მთავარია ენამ სისხლი დაღვარაო, დამოკიდებული — სანამ ხმალი მოვიდოდა. შეერთება კავშირიანია (სანამ — წევრ-კავშირი). დამოკიდებული წინადადება ადგილის მიხედვით არის მთავრის წინ, ფუნქციის მიხედვით იგი დროის გარემოებითაა.

პირველი წინადადება არის მარტივი გავრცობილი, სრული, წართქმითი.

წინადადების წევრები

მოვიდოდა — შემასმენელი.

ხმალი — ქვემდებარე.

სანამ — დროის გარემოება.

სინტაქსური წყვილები

(წყვილი ორია, სამი წევრი — ერთით ნაკლები წყვილი)

ხმალი მოვიდოდა — ქვემდებარე და შემასმენელი, ქვემდებარე

შემასმენელს ითანხმებს III სუბ. პირში, შემასმენელი მართავს ქვემდებარეს სახელობით ბრუნვაში.

სანამ მოვიდოდა — დროის გარემოება და შემასმენელი. დროის გარემოება მიერთვის შემასმენელს.

მეორე წინადადება არის მარტივი გაუვრცობელი, სრული, წართმითი.

წინადადების წევრები

დაღვარა(ო) — შემასმენელი.

ენამ — ქვემდებარე.

სისხლი — პირდაპირი დამატება.

სინტაქსური წყვილები

(წყვილი ორია, სამი წევრი — ორი წყვილი)

ენამ დაღვარა — ქვემდებარე — შემასმენელი. ქვემდებარე შემასმენელს ითანხმებს III სუბ. პირში, შემასმენელი მართავს ქვემდებარეს მოთხრობით ბრუნვაში.

სისხლი დაღვარა — პირდაპირი დამატება და შემასმენელი. შემასმენელი პირდაპირ დამატებას მართავს სახელობით ბრუნვაში.

მორფოლოგიური გარჩევა

სანამ — მიმართებითი ზმნა-ზედა.

ხმალი — არსებითი სახელი, კონკრეტული, უსულოთა, რა ჯგ. საზოგადო; ფუძე — ხ მ ა ლ — ბოლოთანხმოვნისანი, კუმშვა-დი; სახელობითი ბრუნვა (ნიშანი -ი); მხოლოდობითი რიცხვი.

მოვიდოდა — ზმნა, ერთპირიანი (ის), III სუბ. პირი მხოლოდობითი რიცხვისა (ნიშანი ა-); დრო — წარსული, კილო — თხრობითი, ასპექტი — სრული (სასკოლო განმარტებით, მყოფადის წრის მწკრივები სრული ასპექტისაა), მწკრივი — ხოლმეობითი, გარდაუვალი, საშუალო გვარისა, საარვისო ქცევა, კონტაქტი არა აქვს; ფუძემონაცვლე ზმნაა.

ენამ — არსებითი სახელი, კონკრეტული, უსულოთა, რა ჯგუფისა. საზოგადო; ფუძე — ე ნ ა — ბოლოხმოვნისანი, კვეცადი; მოთხრობითი ბრუნვა (ნიშანი -მ), მხოლოდობითი რიცხვი (სასკოლო გაგებით, თორემ ამ სახელს რიცხვი არა აქვს).

სისხლი — არსებითი სახელი, კონკრეტული, უსულოთა, რა ჯგ., საზოგადო; ნივთიერებისა; ფუძე—სისხლ—ბოლოთანხმოვნია ნიანი უკუმშველი; ბრუნვა—სახელობითი (ნიშანი -ი), რიცხვი არა აქვს.

დაღვარა — ზმნა, ორპირიანი (მან იგი); მ ა ნ — სუბ. პირი, III, მხ. რიცხვისა (ნიშანი -ა); იგი — III პირდ. ობ. პირი მხ. რიცხვისა. დრო — წარსული, კილო — თხრობითი, ზმნისწინი — და- (მარტივი), ასპექტი — სრული, მწკრივი — წყვეტილი. II სერია, გარდამავალი, გვარი — მოქმედებითი, ქცევა — საარვისო, კონტაქტი — უშუალო.

ო — სხვათა სიტყვის ნაწილაკი.

2.1. ბ. „ლოგიური“ ბარჩევა

როგორც დაინახეთ, უშუალო („ჩვეულებრივ“) გარჩევას ბევრი დაფიქრება არ სჭირდება. მას არც დიდი შედეგი მოაქვს, რადგან მის პროცესში მხოლოდ ფაქტების კონსტატაცია ხდება და არ არის მსჯელობა მოვლენის არსსა თუ ფორმის დამახასიათებელ თავისებურებებზე. გარჩევის ზემოაღნიშნული სახის მეშვეობით ვერ ხერხდება იმის დადასტურება, თუ რატომ არის ესა თუ ის ერთეული რომელსაზე ფორმაში. „ჩვეულებრივს“ გარჩევასთან შედარებით უფრო საინტერესო, მაგრამ რამდენადმე რთული სახეა „ლოგიკური“ გარჩევა (ტერმინი პირობითია), როდესაც მოსწავლე დაადგენს ამა თუ იმ ფორმას და დასაბუთებს მას. ანალიზის ეს სახე მნიშვნელოვანია არა მარტო ცოდნის განმტკიცებისათვის, არამედ მოსწავლეთა ლოგიკური აზროვნების განსაერთარებლადაც. ასაბუთებს რა მსჯელობით ამა თუ იმ ფორმას, მოსწავლე საერთოდ ეჩვევა მსჯელობას, იძენს საკუთარ აზრის დასაბუთებისა და ფაქტებით დადასტურების ჩვევებს.

ნიმუშისათვის კვლავ წინადადების სინტაქსურ-მორფოლოგიური გარჩევა მოვიშველიოთ.

მაშინ თორმეტი წლისა ვიყავი, როცა ბატონმა სახლს მომამორა (ი. ვ.).

სინტაქსური გარჩევა

წინადადება არის თხრობითი, რთული ქვეწყობილი.

1) თხრობითი — რადგან არ შეიცავს არც კითხვას, არც ბრძანებას და არც რაიმე გრძნობას გამოხატავს, უბრალოდ მოგვითხრობს ამბავს.

2) რთული, რადგან შედგება ორი წინადადებისაგან.

3) ქვეწყობილი, რადგან ერთი მთავარია, ხოლო მეორე — დამოკიდებული. როცა ბატონმა სახლს მომავორა არის დამოკიდებული, რადგან მასში არის მიმართებითი ზმნიზედა როცა (როდესაც).

4) დამოკიდებული წინადადება დროის გარემოებითია, რადგან უპასუხებს კითხვაზე როდის (ვიყავი თორმეტი წლისა)?, მთავარ წინადადებაში მისი მისათითებელი სიტყვა არის მაშინ (დროის გარემოება).

პირველი წინადადება არის მარტივი, რადგან მასში არ არის ერთგვარი წევრები და ერთი წინადადებაა (საშუალო სკოლაში მარტივი წინადადების ამგვარი განმარტებით ვკმაყოფილდებით), უსრული, რადგან არ არის („იგულისხმება“) ქვემდებარე; გავრცობილი, რადგან არამთავარ წევრს შეიცავს; წართქმითი, რადგან აზრი დადებითად არის გამოხატული.

წინადადების წევრები

წლისა ვიყავი — შედგენილი შემასმენელი, რადგან შედგება სახელადი ნაწილისა და მეშველი ზმნისაგან.

თორმეტი — განსაზღვრება, რადგან ახლავს და აზუსტებს არსებითი სახელით გამოხატულ წევრს.

მაშინ — დროის გარემოება, რადგან ახლავს შემასმენლის ზმნურ ნაწილს და გამოხატულია დროის ზმნიზედით.

სინტაქსური წყვილები

(წინადადებაში ორი წყვილია, რადგან სამი წევრია)

თორმეტი წლისა (ვიყავი) — განსაზღვრება და შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი. სახელადი ნაწილი ითანხმებს განსაზღვრებას ნათესაობით ბრუნვაში.

მაშინ (წლისა) ვიყავი — დროის გარემოება და შემასმენელი. დროის გარემოება მიერთვის შემასმენელს, რადგან გამოხატულია ზმნიზედით და ა. შ.

მორფოლოგიური გარჩევა

მაშინ — დროის ზმნიზედა, რადგან აღნიშნავს დროს, დამოუკიდებელი, მაგრამ უფორმო მეტყველების ნაწილია.

თორმეტი — რაოდენობითი რიცხვითი სახელი, რადგან აღნიშნავს საგანთა, ამ შემთხვევაში წელთა, რაოდენობას. მსაზღვრელია,

რადგან ახლავს არსებით სახელს (წლისა), უშუალო შეხამებაა, რადგან მსაზღვრელსა და საზღვრულს შორის არ არის სხვა წყერი.

ფუძე — თორმეტ — ბოლოთანხმოვნიანია, რადგან ბოლოვდება ტ ბგერაზე; რთულია, რადგან მიღებულია ათ-ორ-მეტისაგან; ნათესაობით ბრუნვაშია, რადგან შეთანხმებულია საზღვრულთან (წლისა); რიცხვი არა აქვს, რადგან, ჯერ ერთი, თვით არის რიცხვითი სახელი; მეორე, საზღვრულის წინ მდგომი მსაზღვრელები რიცხვს არ განარჩევენ.

წლისა — არსებითი სახელი, რადგან აღნიშნავს საგანს (დროის ერთეულს); კონკრეტულია, რადგან დროის ერთეულები გამოკვეთილი სახისაა; უსულოთაა, რადგან საკუთარი ნებით არ შეუძლია მოძრაობა; რა ჯგუფისაა, რადგან არ აღნიშნავს ადამიანს; საზოგადოა, რადგან ჰქვია ყველა ერთნაირ დროს (რომელიც თორმეტი თვისაგან შედგება); ფუძე — წელ — ბოლოთანხმოვნიანი, რადგან ლ ბგერაზე ბოლოვდება, ხოლო ლ თანხმოვანია; კუმშვადი, რადგან ნათესაობით, მოქმედებითსა და ვითარებით ბრუნვებში ფუძის შიგნიდან ვარდება ე ხმოვანი; ნათესაობით ბრუნვაშია, რადგან აქვს ისა ნიშანი (-ის-ა); მხოლოდობით რიცხვში, რადგან აღნიშნავს ერთ საგანს და, რაც მთავარია, არა აქვს მრავლობითის ნიშანი.

კიყავი — ზმნა და ა. შ.

შენიშვნა: ვინაიდან მეშველი ზმნა (არის — იყო — იქნება) ხშირად არის გარჩევის ობიექტი, მის ნაცვლად გავარჩევთ მ ო მ ა შ ო რ ა ზმნას.

მომამორა — ზმნა, რადგან მოქმედებას აღნიშნავს და იცვლება პირის მიხედვით; სამპირიანი, რადგან სამი სახელი შეეწყობა (მან მე მას);

მ ა ნ — სუბიექტური პირი, რადგან გამოხატავს მოქმედს, მხოლოდობითი რიცხვისა, რადგან ერთ მოქმედ საგანს აღნიშნავს; მესამე, რადგან შეეწყობა მ ა ნ ნაცვალსახელი და მისი ნიშანია -ა (ზმნაში);

მ ე — პირდაპირობიექტური პირი, რადგან აღნიშნავს სამოქმედო საგანს, ე. ი. ისეთ საგანს, რომელსაც უშუალოდ ეხება მოქმედება; პირველი, რადგან შეეწყობა მ ე ნაცვალსახელი და გამოხატულია მთავსართით;

მ ა ს — ირიბობიექტური პირი, რადგან აღნიშნავს მოქმედებასთან დაკავშირებულ საგანს; მესამე, მხოლოდობითი რიცხვისა, რადგან შეეწყობა მ ა ს ნაცვალსახელი.

დრო — წარსული, რადგან მოქმედება მოხდა უბნობის მომენტამდე.

კილო — თხრობითი, რადგან არც ბრძანებას შეიცავს და არც შესაძლებლობაა გამოხატული.

ზმნისწინი — მო-, რადგან პირის ნიშნის წინაა და აღნიშნავს აქეთა მიმართულებას.

ასპექტი — სრული, რადგან ზმნით გამოხატული მოქმედება უკვე დასრულებულა.

მწკრივი — წყვეტილი, რადგან უპასუხებს კითხვაზე რა ქნა? (კითხვები მწკრივთა გამოცნობის სასკოლო ხერხია).

სერია — მეორე (წყვეტილი მეორე სერიის ფორმაა).

გარდამავალი, რადგან პირდაპირი ობიექტი შეეწყობა.

გვარი — მოქმედებითი, რადგან გარდამავალია.

ქცევა — საარვისო, რადგან არ გამოხატავს კუთვნილება-დანაშნულებას (არ არის არც სათავისო და არც სასხვისო), აქვს ა- ნიშანი.

კონტაქტი — უშუალო, რადგან სუბიექტი თვით ასრულებს მოქმედებას და ა. შ.

შენიშვნა: ანალიზის პროცესში რამდენადმე უხეში მოსასმენია რადგან კავშირი, მაგრამ მისი გამოტოვება თავისუფლად შეიძლება.

„ლოგიური“ ხერხი დიდ ღროსა და დაკვირვებას მოითხოვს, მაგრამ გაწეული ღროსა და ენერჯიის „ხარჯი“ კარგად ანაზღაურდება, რადგან მოსწავლეები მყარ ცოდნას იძენენ.

2.1. ბ. სიტყვათა „დაშლა“

სიტყვათა ანალიზის ერთ-ერთი ეფექტური ხერხია მათი დაშლა აფიქსებად და შესაბამის მორფემათა კვალიფიკაცია.

სიტყვათა „დაშლის“ ტექნიკა ნაირგვარია: შეიძლება მისი ნაწილები გამოიყოს დეფისით (მაგ., გადა-ტან-ილ-ი) ან ვერტიკალური ხაზებით (მაგ., თავ | ქედ | მო | გლეჯ | ილ | ი) და სხვ. წერილობითი გარჩევის პროცესში სიტყვათა „დაშლას“ შეიძლება შემდეგი სახე ჰქონდეს:

წამო		ვ		ი		ლ		ო		თ
ზმნისწინი										
I სუბ. პ. ნიშ.										
სათ. ქც. ნიშ.										
პირი										
კავშ. კილოს ნიშ.										
მრ. რ. ნიშ.										

ყველაზე კარგია სიტყვის ნაწილების ვერტიკალურ სვეტში ამოწერა და მათი კვალიფიკაცია სტრიქონზე (პორიზონტალში); მაგ.:

სა—ო — დანიშნულების მაწარმოებელი აფიქსები.

გამო — ზმნისწინი.

ც — ძირი.

ემ — თემის ნიშანი.

მ — (ე)ლ — მოქმედებითი გვარის მიმღობის მაწარმოებელი.

ანალიზის დროს დასაშვებია როგორც თავიდან დაწყება, ისე ბოლოდან; მაგ., მეთექვსმეტელი:

-ი — სახელობითი ბრუნვის ნიშანი.

-დ — ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი (წილობითი რიცხვითის მაწარმოებელი).

მე—ე — რიგობითი რიცხვითი სახელის მაწარმოებელი.

მეტ — რთულ რიცხვით სახელთა მაწარმოებელი (ათიდან ოცამდე).

ექვს — რაოდენობითი რიცხვითი სახელის ფუძე.

თ — რაოდენობითი რიცხვითი სახელის ათ ფუძის ნაწილი.

საერთოდ, უფრო ეფექტურია იმ ნაწილების გამოყოფა, რომლებიც შედარებით ნათელია და ექვს არ იწვევს.

2.1. ლ. „ეტიმოლოგიური“ გარჩევა

სიტყვათა ანალიზის რამდენადმე თავისებურ სახეობას წარმოადგენს ე. წ. „ეტიმოლოგიური“ გარჩევა. ეტიმოლოგია საერთოდ სიტყვათა ისტორიას, მათ წინა ვითარებასა და ცვალებადობას იკვლევს. თავისთავად ცხადია, სკოლაში სიტყვათა მნიშვნელობის ლინგვისტურ ძიებას ვერ გავმართავთ, ყოველი სიტყვის მნიშვნელობის ისტორიულ ცვალებადობაზე ვერ ვიმსჯელებთ, მაგრამ რიგ შემთხვევაში სიტყვის მკაფიოდ გამოვლენილ თავისებურებათა გარკვევა (ე. წ. „ისტორიული ექსკურსი“) ახალისებს მოსწავლეთა მუშაობას, შეაქვს მასში ძიების ელემენტები. მეთოდოლოგიაში, ჩვეულებრივ, აღიარებულია ისტორიულ ექსკურსთა სასარგებლო როლი რიგ გრამატიკულ ფორმათა სწავლებისას. ამდენად სკოლაში ეტიმოლოგიურ გარჩევას უმთავრესად ისტორიული ექსკურსის სახე ექნება.

როგორც აღვნიშნეთ, ეტიმოლოგია სიტყვის მნიშვნელობას არკვევს. იგი ორგვარ მუშაობას გულისხმობს, რომელთაც პირობით შეიძლება ვუწოდოთ შინაარსობრივი (სემანტიკური) და ფორმობრივი ეტიმოლოგია. შინაარსობრივი ეტიმოლოგია არკვევს სიტყვის კონკრეტული მნიშვნელობის ისტორიულ ცვალებადობას, ხოლო ფორ-

მობრვი — სიტყვის მნიშვნელობის ცვლას საწარმოქმნო საშუალებებით, მეტყველების ერთი ნაწილისაგან მეორის მიღებას.

ეტიმოლოგიური გარჩევა გარეგნულად ემსგავსება სიტყვათა „დაშლას“, მაგრამ სრულიად სხვაგვარ მუშაობას გულისხმობს. თუკი სიტყვათა „დაშლის“ დროს ხდება აფიქსთა გამოყოფა და მათი კვალიფიკაცია, ეტიმოლოგიური გარჩევის დროს აღინიშნება ეტაპები, რომელთაც სიტყვა გაივლის ძირეული სიტყვისაგან უშუალოდ ან სხვა მეტყველების ნაწილთა წარმოქმნის დროს.

სიტყვათა „დაშლა“ რამდენადმე ზოგადია, ამიტომ მშრალია და მოსწავლეებს ადრე ჰბეზრდებათ. სულ ცოტა ცნობებს თუ დაეუწაბტებთ, მივიღებთ ეტიმოლოგიურ გარჩევას, რომელიც მუშაობას უფრო საინტერესოს ხდის და ამიტომ მოსწავლეებს რამდენადმე უფრო მეტად უადვილებს ცოდნის დაუფლებას.

ეტიმოლოგიური გარჩევა, ჩვეულებრივ, სიტყვათწარმოების საკითხებს უკავშირდება, სიტყვათწარმოების საკითხები კი სასკოლო მორფოლოგიის კურსში რამდენსამე ადგილზე გვხვდება; მაგალითად, ცალ-ცალკეა წარმოდგენილი სახელთა წარმოქმნა, ზმნის წარმოქმნის კატეგორიები (გვარი, ქცევა, კონტაქტი), სახელზმნათა წარმოება და სხვ. ეს ბუნებრივია, რადგან ლექსიკოლოგია, რომლის სფეროსაც სიტყვათწარმოება განეკუთვნება, საშუალო სკოლაში ცალკე არ იწავლება. მისი ის ძირითადი ელემენტები, რომელთაც მნიშვნელობა აქვთ ენის შესწავლისათვის, სასკოლო კურსში შესაბამის გრამატიკულ საკითხებთან არის დაკავშირებული, მათთან ერთად განიხილება.

ეტიმოლოგიური გარჩევა მორფოლოგიურისაგან იმითაც განსხვავდება, რომ მის პროცესში ხდება არა აფიქსების გამოყოფა, არამედ ფუძეთა (ძირთა) ამოწერა და მათი მნიშვნელობის გარკვევა. ნიმუშისათვის მოვიტანთ ეტიმოლოგიური გარჩევისა და სიტყვათა „დაშლის“ სქემებს:

სიტყვათა „დაშლა“

ეტიმოლოგიური გარჩევა

ჩ ა შ ა ე ე ბ უ ლ ი

ჩა — ზმნისწინი

ჩაშავებული — მიმღეობა.

შავ — ძირი.

ჩააშავებს — ზმნა.

ებ — თემის ნიშანი.

შავი — ზედსართავი სახ.

ულ — მიმღეობის მაწარმ.

ი — სახ. ბრ. ნიშ.

ეტიმოლოგიური გარჩევისას სიტყვათწარმოების რამდენიმე საფეხური აღინიშნება. ყველაზე მეტად ხშირია ორი, თუმცა საკმაოდ ხშირად გვხვდება მრავალსაფეხურიანი სიტყვები (უმეტესად ნაზმნარი სახელები); მაგალითად:

- 1) სიმამაცე — არსებითი სახელი.
მამაცი — ზედსართავი სახელი.
- 2) კლდოვანი — ზედსართავი სახელი.
კლდე — არსებითი სახელი.
- 3) გულითადად — ზმნიზედა.
გულითადი — ზედსართავი სახელი.
გულით — ზმნიზედა.
გული — არსებითი სახელი.
- 4) დაქკვიანებული — მიმღეობა.
დააქკვიანებს — ზმნა.
ქკვიანი — ზედსართავი სახელი.
ქკუა (ქკვა) — არსებითი სახელი.

ეტიმოლოგიური გარჩევის პროცესში უნდა ვერიდოთ ე. წ. კლასშენაცვლებულ სიტყვებს, როგორცაა გაარსებითებული ზედსართავი ან რიცხვითი, გაზედსართავებული არსებითი და მისთ. ეტიმოლოგიური გარჩევისათვის არსებითი მნიშვნელობა აქვს სიტყვათა მნიშვნელობის ცვლას საწარმოქმნო საშუალებათა (მაწარმოებელთა) დართვის გზით, ხოლო სიტყვათა კლასის შენაცვლება: გაარსებითება (სუბსტანტივაცია), გაზედსართავება (ადიექტივაცია), გაზმნიზედება (ადვერბიალიზაცია) და სხვ. სიტყვის ფუნქციის შეცვლით არის გამოწვეული; მაგალითად: დაქრილმა (გაარსებითებული ზედსართავი) წამოიწია და მისთ.

ეტიმოლოგიურ გარჩევას სკოლაში იშვიათად მივმართავთ. იგი უნდა გამოყენებულ იქნეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც საანალიზო სიტყვა „ეტიმოლოგიური“ თვალსაზრისით საინტერესო იქნება. წინააღმდეგ შემთხვევაში მუშაობა მექანიკურსა და უაზრო, უინტერესო ხასიათს მიიღებს.

2.2. ენობრივი ანალიზის ხარხაზი

ენობრივი ანალიზის პროცესში, როგორც ზემოთ დავინახეთ, ხდება ამა თუ იმ ენობრივი ფაქტის დადგენა და მისი დახასიათება (კლასიფიკაცია). ანალიზისათვის არსებითი მნიშვნელობა აქვს სპეციფიკურ საკლასიფიკაციო ნიშანს, რომელიც შეიძლება არა მარტო გრამატიკულ საშუალებათა წყებას განეკუთვნებოდეს, არამედ ლოგი-

კურ-სემანტიკური ან გარემოცვის სახე ჰქონდეს. ენობრივ ერთეულთა და ფორმათა ანალიზისათვის ძალიან ზშირად არის გამოყენებული აგრეთვე მათი აღწერა, დახასიათება სხვა კატეგორიის ნიშნებით (მაგალითად, სასკოლო კურსში მოქმედებითი გვარის ზმნათა საკლასიფიკაციო ნიშანი გარდამავლობა). საკლასიფიკაციო ნიშნების დადგენა, ენობრივ ერთეულთა და მათი ფორმების დახასიათება სხვადასხვა ხერხით ხდება, როგორცაა, მაგალითად, კითხვების ხერხი და მისთ.

ენობრივი ანალიზის პროცესში დგება საკითხი: შეიძლება თუ არა საკუთარი, შინაგანი საშუალებებით განისაზღვროს ესა თუ ის ფორმა, საკმარისია თუ არა თვით ერთეულის კატეგორიები ან მისი ფორმები მის დასახასიათებლად? რასაკვირველია, სასკოლო კურსში, რომელიც მეტ-ნაკლებად ენათმეცნიერების როგორც თეორიულ: ისე პრაქტიკულ დარგებს მოიცავს (იხ. 0.1), ეს შეუძლებელია. თვით მეცნიერულ გრამატიკაშიც არ არის აკრძალული ენის ერთეულთა ანალიზი სხვა დარგებიდან შერჩეული ნიშნებით, თუკი ისინი ერთეულის ან მოვლენის დასახასიათებლად გამოგვადგება.

ენობრივ ერთეულთა, ფორმათა თუ მოვლენათა საკლასიფიკაციო საშუალებებიდან ზოგი წმინდა გრამატიკული ხასიათისაა (მაგალითად, მორფემები, ფორმები), ზოგი — ლექსიკურ-გრამატიკული (მაგალითად, სუბლექტივები), ზოგი — ფონეტიკური (მაგალითად, ფუძის ხმოვანმონაცვლეობა), ზოგი — ლექსიკური (მაგალითად, ნაწილაკები) და სხვ. ზოგისათვის ეს ნიშნები თავისთავადია (იმანენტურია), ზოგი სხვის ნიშნებს „სესხელობს“ ან სხვადასხვა ნიშანთა ერთობლიობით (ტრანსცენდენტულად) გამოხატავს მას და ა. შ. ნაირგვარია მათი დადგენის ხერხებიც.

2.2. ა. კითხვების ხარხი

გრამატიკული ანალიზის ხერხთაგან სკოლაში ყველაზე მეტად გავრცელებულია კითხვების ხერხი. სწავლების მეთოდოლოგიაში დიდი ხანია დავაა ამ ხერხის პრაქტიკული ღირებულების შესახებ: ერთხანს მას ძირითადი ადგილი ეჭირა სწავლებაში, კითხვების საშუალებით ხდებოდა ყოველგვარი ენობრივი ფორმის ამოცნობა და ანალიზი. კითხვების დასმა ლოგიკურ ხერხთა წყებას განეკუთვნება და, ბუნებრივია, ლოგიკისტური გრამატიკა მას ფართოდ გამოიყენებდა. როგორც ცნობილია, ლოგიკისტურ გრამატიკას სკოლაში 20-იან წლებში დაუპირისპირდა ფორმალისტური, რომელიც ლოგიკისტურთან შედარებით მეორე უკიდურესობა იყო. ფორმალისტური გრამატიკის მიმდევრებმა სრულიად უარყვეს კითხვები და მავნე მეთოლდაც კი

გამოაცხადეს იგი (საკითხის ისტორია იხ. მ. თაღაჯეაძე, ქართული ენის გრამატიკის სწავლების მეთოდთა, თბ., 1959, გვ. 37 და შმდ.; ვ. თოფურია. კითხვების მეთოდით გრამატიკის სწავლებებისათვის. ურნ. „ახალ სკოლისაკენ“, 1928, № 1-2).

ამჟამად კითხვების ხერხი სკოლაში მეტად ფართოდ (შეიძლება ითქვას, გადაქარბებითაც კი) არის გამოყენებული. ამას, უწინარეს ყოვლისა, იწვევს ენის სასკოლო სწავლების ძირითადი თავისებურება — ენობრივი საკითხებისადმი ლოგიკურ-სემანტიკური მიდგომა.

საერთოდ, ყველა კითხვა, რომელსაც სკოლაში ენის სწავლებისას ვიყენებთ, შეიძლება ორ ძირითად ჯგუფად დაიყოს:

1) კითხვები, რომლებიც ამოწმებენ, თუ რამდენად გაიგეს და დაიმახსოვრეს მოსწავლეებმა მათთვის მიწოდებული მასალა (ფაქტები, მოვლენები, მათი თავისებურებანი, ურთიერთკავშირი და მისთ.);

2) კითხვები, რომლებიც მოსწავლეთა წინაშე აყენებენ რაიმე პრობლემას, მოითხოვენ არა მარტო მეხსიერების, არამედ სხვა გონებრივ შესაძლებლობათა დაძაბვას, ავითარებენ ალღოს, მსჯელობის ჩვევებს აძლევენ მოსწავლეებს და მისთ.

ამის მიხედვით ნაირგვარი იქნება თვით კითხვების თანამიმდევრობა, შინაარსი და მათთან მიმართებით — მოსწავლეთა პასუხებიც.

კითხვის სახეებზე მსჯელობისას, უწინარეს ყოვლისა, უნდა განვსხვავოთ, თუ ვინ იყენებს მას, რა დანიშნულებით ხდება კითხვების გამოყენება: ენობრივი ერთეულის (ან მოვლენის) ამოსაცნობად თუ მოსწავლეთა ცოდნის შესამოწმებლად ან მათს გასაწაფავად (გასავარჯიშებლად). პირველ შემთხვევაში კითხვების ხერხს ენობრივ ერთეულთა მადიფერენცირებელი მნიშვნელობა აქვს, ხოლო მეორეში — მხოლოდ მეთოდოლოგიური.

განვიხილოთ თითოეული მათგანი ცალ-ცალკე.

2.2. ა. § 1. ენობრივ ერთეულთა ამოსაცნობი კითხვები

ენობრივ ერთეულთა ამოსაცნობად კითხვების ხერხს ვიყენებთ როგორც მორფოლოგიის, ისე სინტაქსის სწავლებისას. კითხვების ხერხით ხდება მეტყველების ნაწილთა, წინადადების წევრთა, დამოკიდებული წინადადების სახეთა და მათი ფორმების ამოცნობა; მაგალითად, არსებითი სახელი უპასუხებს ვინ? და რა? კითხვებზე, ზედსართავი — რომელი?, როგორი? კითხვებზე და ა. შ. კითხვები ერთადერთი საშუალებაა სკოლაში მწკრივის ფორმათა ამოსაცნობად და სხვ., მაგრამ არის რიგი საკითხები, რომელთა ამოცნობა მხოლოდ კითხვებით ან საერთოდ კითხვებით არ შეიძლება; ჯერ

ერთი, ბევრ ენობრივ ერთეულს ან მის ფორმას საერთოდ არ შეეწყობა კითხვები (თანდებულო, ნაწილაკი, კავშირი, შორისდებული, ასპექტი, გვარი, კონტაქტი და სხვ.); მეორე, რიგ გრამატიკულ ფორმებს საზიარო კითხვები გააჩნიათ (მაგ., ქვემდებარისა და დამატების კითხვები: ვინ?, რა?, ვის?, რას?) და სხვ. განსაკუთრებით საფრთხილოა კითხვათა საზიარო ფორმები, როგორცაა, მაგალითად, კითხვა როგორ?, რომელიც, ერთი მხრივ, ვითარების ზმნიზედისაა, ხოლო, მეორე მხრივ, დავსმის ზედსართავი სახელის მიცემით და ვითარებით ბრუნვათა ფორმებს. ეს კითხვა აღნიშნულ მეტყველების ნაწილთა შესაბამისად საზიარო ხდება მათი ფუნქციებისათვისაც, რის შედეგად მოსწავლეებს ძალიან უძნელდებათ ვითარების გარემოებათა და განსაზღვრებათა ერთურობისაგან გამიჯვნა; შდრ.: კ ა რ გ ა დ (როგორ?) სწავლობს — კ ა რ გ (როგორ?) საქმეს დაფარვა არ უნდა და მისთ.

ასევე საზიაროა ნათესაობითი ბრუნვის ფორმიანი განსაზღვრებისა და უბრალო დამატების კითხვები; შდრ.: ა მ ხ ა ნ ა გ ი ს ჩ ა ნ თ ა მ ო მ წ ო ნ ს. კითხვა ვ ი ს ი? განსაზღვრებისაა. — ა მ ხ ა ნ ა გ ი ს მოსვლა გამეხარდა. კითხვა ვ ი ს ი? უბრალო დამატებისაა და მისთ.

კითხვა შეიძლება იყოს მოკლე (უშუალო, ერთსიტყვიანი) ან ვრცელი (მრავალსიტყვიანი). ვრცელ კითხვას შეიძლება შესიტყვების ან წინადადების სახე ჰქონდეს; მაგალითად:

ქარი გიმღერის ნანასა (ან: კალ.). კითხვები:

1) მოკლე — რა?

2) ვრცელი — რა გიმღერის? ან რა გიმღერის ნანასა? და მისთ.

2.2 .ა. § 2. მეთოდოლოგიური კითხვები

ყოველ გაკვეთილზე, რა მეთოდითაც უნდა წარიმართოს იგი, მასწავლებელს როგორც ახსნის, ისე ვარჯიშობის ან ცოდნის შემოწმების პროცესში უხდება საკმაო რაოდენობის კითხვების დასმა, რომელზედაც მოსწავლეებმა პასუხი უნდა გასცენ. კითხვების მართებულად დასმა რიგ შემთხვევაში კარგად ჩატარებული გაკვეთილის საწინდარია.

მეთოდურ კითხვათა წყებას განეკუთვნება ის კითხვები, რომელთაც მასწავლებელი სვამს მოსწავლეთათვის ცოდნის მიწოდების, განმტკიცებისა თუ შემოწმების მიზნით. კითხვა მასწავლებელმა შეიძლება დასვას კლასის წინაშე (ფრონტალური კითხვები) ან ცალკე მოსწავლეს მისცეს იგი ინდივიდუალური გამოკითხვის პროცესში. ბუნებრივია, ფრონტალური კითხვა კლასის წინაშე დაისმება, მაგრამ პასუხი აბსოლუტურად უმრავლეს შემთხვევაში ინდივიდუალურია (მას ერთი მოსწავლე გვიძღვებს); ძალიან იშვიათად (როგორც წესი,

დაწყებით კლასებში) შეიძლება ჯგუფური პასუხიც მივიღოთ. ფრონტალური კითხვის აუცილებელი პირობაა შემდეგი: ჯერ კითხვა უნდა დაესვათ, ხოლო შემდეგ უნდა დავალოთ ვისმე პასუხის გაცემა. ამ დროს დასმულ კითხვაზე მთელი კლასი (ყოველ შემთხვევაში, მისი დიდი ნაწილი) ფიქრობს, მთელი კლასის ყურადღება არის მოზილუნებული. შებრუნებით (ე. ი. ჯერ მოსწავლის გაძახება, ხოლო შემდეგ კითხვის დასმა) მიზანშეუწონელია, რადგან კითხვა კარგავს ფრონტალურ ხასიათს. ამასთან ერთად გაძახებულ მოსწავლეს მოფიქრებისათვის ნაკლები დრო რჩება.

ინდივიდუალური გამოკითხვის პროცესში გასათვალისწინებელია ცალკეული მოსწავლის ინდივიდუალური ფსიქიკური თავისებურებანი; მაგალითად, ზოგ მოსწავლეს მეტი დრო სჭირდება დაფიქრებისათვის, ზოგს — ნაკლები; ზოგი მოკლე კითხვაზე უფრო ადვილად პასუხობს, ზოგს ვრცელი ურჩევნია და სხვ.

გაკვეთილზე გამოყენებული კითხვები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან როგორც ფორმით, ისე შინაარსითა და მიზანდასახულობით. მშობლიური ენის სწავლების მეთოდოლოგიაში ცნობილია მრავალი კითხვა, მათი ნაირგვარი ჯგუფები და ქვეჯგუფები, რომლებიც დიფერენცირებულია მიზანდასახულობის, ფორმისა და სხვა ნიშნების მიხედვით.

მიზანდასახულობის მიხედვით კითხვები შეიძლება იყოს შემდეგი სახისა:

- ა) ახალი მასალის გაგების დამხმარე,
- ბ) ცოდნის განსამტკიცებელი,
- გ) ცოდნის შესამოწმებელი.

შინაარსის მიხედვით კითხვებს ყოფენ ანალიზურ და სინთეზურ ჯგუფებად, ხოლო ფორმის მიხედვით სრულ და არასრულ კითხვებად.

პრაქტიკული ვარჯიშობის პროცესში მოსწავლეები უნდა მივიწვიოთ დამოუკიდებელ მუშაობას, ჩვენერგოთ მათ მსჯელობის ელემენტარული ჩვენები, მაგრამ ეს სრულებითაც არ ნიშნავს იმას, რომ პრაქტიკული ვარჯიშობის პროცესში მასწავლებლის როლი მხოლოდ და მხოლოდ მაყურებლის როლამდე დავიდეს. მასწავლებლის როლი ვარჯიშობის დროს შეიძლება გარეგნულად იმდენად აშკარად არ ჩანდეს, როგორც ახალი მასალის ახსნის პროცესში, მაგრამ მისი ხელმძღვანელობა არანაკლებ მნიშვნელოვანია, ვიდრე სხვა ტიპის გაკვეთილებზე ან გაკვეთილის სხვა მომენტებში.

უნდა აღინიშნოს, რომ კითხვების პარალელურად მასწავლებელს ვარჯიშობის პროცესში ძალიან ხშირად უხდება დავალებათა მიცემა სხვადასხვა ფორმით; მაგალითად, „აუღლეთ!“, „ჩაზი გაუსვით!“, „გა-

მოყავით ნიშანი!" და სხვ., რომლებიც პირობით ისევ კითხვებთან ერთად განიხილება.

საერთოდ, კითხვები და დავალებები უნდა აკმაყოფილებდნენ შემდეგ ძირითად მოთხოვნებს:

1) კითხვა (დავალება) გასაგებია უნდა იყოს. იგი უნდა ეხებოდეს ისეთ მოვლენას, რომელიც მოსწავლეებს უკვე შესწავლილი აქვთ ან რომლის მიხედვრაც არ გაუჭირდებათ.

2) კითხვა (დავალება) კონკრეტული უნდა იყოს. მასში მკაფიოდ უნდა ჩანდეს ის მიზანი, რისი გარკვევაც ევალება მოსწავლეს. გარდა ამისა, კითხვა (დავალება) განსაზღვრული მუშაობის შესრულებას უნდა მოითხოვდეს, მოსწავლეს ერთი „სიძნელის“ წინაშე უნდა აყენებდეს; მაგალითად, ნაკლებად ეფექტურია ასეთი კითხვა: „რომელ ბრუნვაშია არსებითი სახელი ცხენს და როგორია მისი ფუძე?“ რაც შეეხება დავალებას, აქ შეიძლება ჩამოთვლილ იქნეს რამდენიმე საკითხი, რომელთა მიხედვითაც მსჯელობა დავალება მოსწავლეს; მაგალითად, მოძებნეთ არსებითი სახელები (1), გარკვეით მათი ფუძეები (2), ბრუნვები (3) და რიცხვი (4).

3) კითხვა (დავალება) ლაკონური უნდა იყოს. ჰარბსიტყვიანობა ენის სწავლებაში, კერძოდ კი ენობრივი ანალიზის პროცესში, არა თუ სასარგებლო, არამედ მავნებელია კიდევ. ზოგჯერ, როდესაც მსჯელობა ერთსა და იმავე მოვლენას ეხება, შეიძლება კითხვა შემოკლდეს კიდევ; მაგალითად: (დაფაზე დაწერილია წინადადება: სკოლაში მიდიხ):

კითხვა: როგორია ეს წინადადება შინაარსის მიხედვით?

პასუხი: შინაარსის მიხედვით ეს წინადადება არის თხრობითი (შეიძლებაოდა მოკლედ — თხრობითი).

კითხვა: აგებულების მიხედვით? (ნაცვლად კითხვისა: როგორია ეს წინადადება აგებულების მიხედვით?).

პასუხი: მარტივი.

კითხვა: შედგენილობის მიხედვით? (ნაცვლად კითხვისა: როგორია ეს წინადადება შედგენილობის მიხედვით?) და ა. შ.

4) კითხვა განსაზღვრული თანამიმდევრობით უნდა დანერგოს, ერთმანეთში არ უნდა იქნეს არეული კატეგორიები.

5) კითხვა არ უნდა შეიცავდეს პასუხს; მაგალითად, გაუმართლებელია ასეთი კითხვის დასმა: რამდენპირიანია სამპირიანი ზმნა? და მისთ.

6) კითხვა მოსწავლისაგან გააზრებასა და დაკვირვებას უნდა მოითხოვდეს. გაუმართლებელია ისეთი კითხვის დასმა, რომელიც მოსწავლისაგან პასუხად მოითხოვს ჰო-ს ან არა-ს.

7) კითხვა (დავალება) გრამატიკულ-სტილურად სწორი და ჩა-
მოყალიბებული უნდა იყოს.

დან იშულებების მიხედვით მეთოდური კითხვები ძირითადად
ორგვარია: ა) საკონტროლო და ბ) მიმახვედრებელი. საკონტროლო
კითხვებს უპირატესად ანალიზის პროცესში ვიყენებთ, მიმახვედრე-
ბელს—ახალი მასალის ახსნისას, მაგრამ ეს დაყოფა პირობითია. არაა
გამორიცხული ახსნის პროცესში საკონტროლო ან ვარჯიშობის პრო-
ცესში მიმახვედრებელ კითხვათა გამოყენება. ამას არსებითად კონ-
კრეტული გაკვეთილის კონკრეტული სიტუაცია განაპირობებს.

მიმახვედრებელი კითხვები რამდენიმე სახისაა.

მიმახვედრებელს განეკუთვნება კითხვათა თანამიმდევრული წყება,
რომლის მიზანია მოსწავლის დაკვირვება ამა თუ იმ ენობრივი ფორ-
მის თანმხლებ თავისებურებებზე, როდესაც იგი ფორმას სპეციფიკუ-
რი ნაშენებით ვერ ამოიცნობს. ეს „შემოვლითი გზის“ კითხვები შეიძ-
ლება საკმაოდ მრავალი იყოს, მაგრამ ძირითადად ვიყენებთ ისეთს,
რომელთა რაოდენობა ორ-სამს არ აღემატება; მაგალითად, თუ მოს-
წავლე ვერ არკვევს ი-თ ა მ ა შ ე ბ ს ზმნის გვარის ფორმას (ამ ტიპის
ზმნა მეტად საფრთხილოა, ვინაიდან ერთპირიანია და თავში ი- ნი-
შანი მოუღის, ე. ი. გარეგნულად ვნებითის თავისებურებებს გვიჩვენ-
ებს), მიმახვედრებელ კითხვათა წყება შეიძლება შემდეგი თანამიმ-
დევრობით მიეცეს:

მასწ.: რომელი გვარის ფორმაა ი-თ ა მ ა შ ე ბ ს?

მოსწ.: ვნებითი (პასუხი მცდარია. ამის შემდეგ იწყება მიმახვედრე-
ბელ კითხვათა წყება).

მასწ.: რომელი მწკრივის ფორმაა?

მოსწ.: მყოფადი (ითამაშებს — რას იზამს?).

მასწ.: როგორ იქნება წყვეტილში?

მოსწ.: ითამაშა.

მასწ.: რომელი ბრუნვის ფორმით შეეწყობა სუბიექტი?

მოსწ.: მოთხრობითი, ი თ ა მ ა შ ა მ ა ნ.

მასწ.: რომელ ბრუნვაშია ვნებითი გვარის ზმნის სუბიექტი?

მოსწ.: ყოველთვის სახელობით ბრუნვაში.

მასწ.: რომელი გვარისა შეიძლება იყოს ერთპირიანი ზმნა, რომელიც
ვნებითი არაა?

მოსწ.: საშუალი.

მასწ.: მაშასადამე, რომელი გვარისაა ი თ ა მ ა შ ე ბ ს ზმნა?

მოსწ.: საშუალი.

რასაკვირველია, ყველა საკითხთან ამდენი კითხვა არ არის საკი-
რო. ჩვენ ნიმუშისათვის რთული შემთხვევა ავიღეთ (სხვათა შორის
გაკვეთილზე ეს უფრო ოპერატიულად, სხარტად კეთდება). მიმახ-

ვედრებელ კითხვათა რაოდენობა დამოკიდებულია თვით საკითხზე, ენობრივი ერთეულის სპეციფიკურ ნიშან-თვისებებზე; მაგალითად, თინა დედასთან იყო. ამ წინადადებაში დედასთან შეიძლება ადგილის გარემოებად იქნეს განხილული (კითხვა — სად?), მაგრამ იგი უბრალო დამატებაა (კითხვა — ვისთან?). მთი გასამიჯნავად მიმხვედრებელი კითხვები შეიძლება შემდეგი თანამიმდევრობით იქნეს დასმული:

— რით არის გამოხატული წინადადების წევრი დედასთან? (არსებითი სახელით).

— როგორი არსებითი სახელია? (სულიერთა, ვინ ჯგუფისა).

— რა წევრია?

(უბრალო დამატება; ყურადღება მახვილდება იმ გარემოებაზე, რომ წინადადების არამთავარი წევრი, რომელიც საგანს გამოხატავს, უბრალო დამატებაა).

მიმახვედრებელ კითხვათა წყების გამოყენებისას კარგ შედეგს გვაძლევს შემდეგი წესი: ამ წყების პირველი და ბოლო კითხვა ერთი და იგივე უნდა იყოს, ე. ი. კითხვათა რამდენადმე „გენერალური ხაზის“ გადახვევიდან ისევ იმავე წერტილს უნდა დავუბრუნდეთ, საიდანაც დავიწყეთ ეს „გადახვევა“.

მიმახვედრებელ კითხვებს განეკუთვნება ალტერნატიული (შერჩევითი) კითხვა. ალტერნატიულია ისეთი კითხვა, როდესაც მოპასუხეს ეძლევა ორი (იშვიათად მეტი) დაშვებიდან ერთ-ერთის არჩევის შესაძლებლობა (ალტერნატივა) და ამ შესაძლებლობათაგან ერთ-ერთი სწორია; მაგალითად:

1) რომელი გვარის ფორმაა ე შე ნ ე ბ ი ნ ა: მოქმედებითისა თუ ვნებითისა?

2) რომელ ბრუნვაშია მ ა ლ ა ლ ი (სახლის): ნათესაობითში თუ (სახელობითში)?

3) რასთან არის შეხამებული წინადადებაში ზმნიზედა: საგნისა თუ მოქმედების აღმნიშვნელ სიტყვასთან? და მისთ.

ალტერნატიული კითხვისაგან არსებითად განსხვავდება ე. წ. „ცრულალტერნატიული“ კითხვა, როდესაც მოპასუხეს ასარჩევად ეძლევა შესაძლებლობანი (პასუხები), რომელთაგან არც ერთი არაა სწორი; მაგალითად:

1) რამდენპირიანია ბტის ზმნა: ორპირიანი თუ სამპირიანი?

2) რას აღნიშნავს ზედსართავი სახელი: საგანთა რაოდენობას თუ მოქმედებას?

3) როგორი ბგერაა გ: ყრუ მკვეთრი თუ ფშვინვიერი? და მისთ.

თავისთავად ცხადია, ამგვარი კითხვების გამოყენებას უნდა ვერიდოთ, რადგან თითქმის ყოველთვის არასწორ პასუხს მივიღებთ. ცრულ-ალტერნატიული კითხვა შეიძლება გამოვიყენოთ წრებრივ მუშაობაში, ე. წ. „სახალისო გრამატიკაზე“ მუშაობის პროცესში.

ალტერნატიულ კითხვებს უკანასკნელ ხანებში საკმაოდ დიდი ყურადღება მიექცა დაპროგრამებულ სწავლებაში. ამ სისტემის მსწავლებელი მანქანები და სავარჯიშოები ძირითადად ალტერნატიული პრინციპის საფუძველზე არის აგებული; მაგალითად, მსწავლებელი მანქანის (ე. წ. „ტრენაეერის“) გამოყენებისას მოსწავლეებს ეძლევათ კითხვა: რომელ ბრუნვაშია ცხენებად? იქვე მოცემულია სავარაუდო პასუხები: 1) წოდებითი, 2) სახელობითი, 3) ვითარებითი, 4) მოქმედებითი. მოსწავლე შესაბამის დილაქს (დილაქები დანომრილია) დააქერს თითს და გაირკვევა პასუხის სისწორე.

შენიშნავ: დაპროგრამებულ სწავლებას რიგი სპეციფიკა გააჩნია. აქ მხოლოდ პრიმიტიული ნიშში მოვიტანეთ.

მიმახვედრებელ კითხვად არ ჩაითვლება ე. წ. „მოკარნახე“ კითხვა. „მოკარნახე“ კითხვა ნაირგვარია, მაგრამ ყველა მათგანს ერთი საერთო თვისება აქვს — თვით კითხვაში ჩანს პასუხი. მოკარნახედ ჩათვლილია აგრეთვე კითხვა, რომელიც პასუხად ჰო-სა და არა-ს მოითხოვს; მაგალითად:

- 1) ხომ გარდამავალია წერს ზმნა?
- 2) ხომ მოთხრობით ბრუნვაშია კაცმა სახელი?
- 3) არსებითი სახელი საგანს ხომ არ აღნიშნავს? და მისთ.

„მოკარნახე“ კითხვის ყველაზე მახინჯ ფორმად უნდა ჩაითვალოს ე. წ. კითხვა-თვითპასუხი; მაგალითად: ჩემი არის ნაცვალ... ან რა არის ჩემი? — ნაცვალ... მოსწავლეს აქ საფიქრებელი აღარაფერი რჩება და მექანიკურად იმეორებს ნაცვალსახელი, ზოგჯერ კი მხოლოდ სიტყვის დანაკლის მარცვლებს ავსებს; მაგალითად:

მასწ.: რომელი ქცევის ფორმაა იხატავს ზმნა? სათა...
მოსწ.: ...ვისთ.

არის კითხვის ერთი ფორმა, რომელსაც სკოლაში საერთოდ უნდა ვერიდოთ. ესაა ე. წ. „მატუნებელი“ კითხვა; მაგალითად:

- 1) რომელ ბრუნვაშია სიტყვა აშენებს?
- 2) რამდენპირიანია ხატვა? და მისთ.

მასწავლებლის კითხვას ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს ამა თუ იმ მოვლენის შესასწავლად, მაგრამ პრაქტიკული ვარჯიშობის პროცესში მათი გამოყენება რამდენადმე უნდა შეიზღუდოს. მოსწავლეს

დამოუკიდებელი მუშაობის მეტი საშუალება უნდა მიეცეს. გარდა ამისა, კლასის წინაშე არ უნდა დაისვას ისეთი კითხვა ან მოსწავლეებს არ უნდა მიეცეთ ისეთი დავალება, რომელსაც დაფიქრება არ სჭირდება, რაც უკვე დიდი ხანია იციან მოსწავლეებმა. ასეთ კითხვებზე პასუხის გაცემა (ან დავალების შესრულება) მოსწავლეებს უკარგავს ინტერესს, თვით ვარჯიშობას კი უხალისო, მექანიკურ სამუშაოდ აქცევს.

კითხვების განხილვას ბუნებრივად უკავშირდება საკითხი მოსწავლეთა პასუხის შესახებ. თავისთავად ცხადია, მოსწავლეთა პასუხი უნდა აკმაყოფილებდეს ყველა იმ მოთხოვნას, რომლებიც კითხვებისადმი არის წაყენებული, ე. ი. კითხვების მსგავსად პასუხებიც უნდა იყოს კონკრეტული, გასაგები, ლაკონიური, გრამატიკულ-სტილურად სწორი და დახვეწილი (სხვაგვარად რომ ვთქვათ, როგორც კითხვაა, პასუხიც ისეთი იქნება). აქ გვინდა შევეხოთ მხოლოდ ერთ საკითხს — მოსწავლეთაგან სრული პასუხის მოთხოვნას — რასაც ძალიან ხშირად ვხვდებით სასკოლო პრაქტიკაში.

ძალიან ხშირად მოსწავლეებს ყოველი კითხვის შემდეგ სრულ პასუხს სთხოვენ. ეს არ არის სწორი, ვინაიდან ყოველ კითხვაზე სრული პასუხი ბუნებრიობას უკარგავს მეტყველებას, რაღაც ხელოვნურ-სქოლასტიკურ ელფერს ანიჭებს მას. სრულიად სამართლიანად აღნიშნავს ნ. პოზდნიაკოვი, რომ ჩვენ სკოლაში მოსწავლეებს ცხოვრებისათვის ვამზადებთ და არა რაიმე „სრულპასუხობანას“ თამაშისათვის (იხ. Н. С. Поздняков. Методика преподавания русского языка. М., 1952, გვ. 52).

მართლაცდა, ყველა ადამიანი რომ სრული კითხვებითა და სრულ პასუხებით ლაპარაკობდეს, ძნელი წარმოსადგენია ისეთი დახლართული და სტილურად დაშტამპული მეტყველება, რომელსაც ამ შემთხვევაში მივიღებდით. კითხვა-მიგება დიალოგის ფორმაა, დიალოგი კი ძალიან ხშირად (80%-ზე მეტს) შეიცავს უსრულ წინადადებებს, რომლებიც სრულიად ბუნებრივი და ტიპური ზეპირი მეტყველებისათვის. ისევე როგორც მასწავლებლის კითხვები, მოსწავლეთა პასუხებიც შეიძლება შემოკლდეს. ამით, ერთი მხრივ, მოვიგებთ გაკვეთილზე დროს, ხოლო, მეორე მხრივ, მოსწავლეთა მეტყველება და, საერთოდ, კითხვა-მიგება, უფრო ლაკონიური და ბუნებრივი გადდება, ასცილდება შტამპსა და შაბლონს.

შესადარებლად მოვიტანთ ერთ-ერთი გაკვეთილის ფრაგმენტს ორ ვარიანტად: ა) სრული კითხვებისა და პასუხების სახითა და ბ) შემოკლებული (უსრული) კითხვებისა და პასუხების სახით:

სრული კითხვები და სრული პასუხები

მასწ.: მოძებნეთ შემასმენელი წინადადებაში „ორ ზღვას შუა ძველთაგანვე საომარი იყო ლელო!“

მოსწ.: წინადადებაში „ორ ზღვას შუა ძველთაგანვე საომარი იყო ლელო“ შემასმენელი არის ი ყ ო.

მასწ.: როგორი შემასმენელია წინადადებაში ი ყ ო?

მოსწ.: წინადადებაში ი ყ ო არის მარტივი შემასმენელი.

მასწ.: რომელია წინადადებაში „ორ ზღვას შუა ძველთაგანვე საომარი იყო ლელო“ ქვემდებარე?

მოსწ.: წინადადებაში „ორ ზღვას შუა ძველთაგანვე საომარი იყო ლელო“ ქვემდებარე არის ლ ე ლ ო და ა. შ.

თავისთავად ცხადია, ამგვარი კითხვა-მიგების დროს სრულიად უმიზნოდ იხარჩება დროის ბიუჯეტის საკმაოდ მნიშვნელოვანი ნაწილი, მაგრამ ამასთან ერთად, რაც უფრო მნიშვნელოვანია, მოსწავლეები ვერ ახერხებენ გაკვეთილის საკვანძო, ძირითადი საკითხის გამოკვეთას. მისი არსებითი ნიშნები მეორეხარისხოვანსა და ზოგჯერ უმნიშვნელო მსჯელობაში იჩქმალება. გაცილებით უკეთეს შედეგს მოგვცემს ლაკონიური, კონკრეტული მსჯელობა; მაგალითად, ასეთი:

მასწ.: წაიკითხეთ წინადადება!

მოსწ.: „ორ ზღვას შუა ძველთაგანვე საომარი იყო ლელო“.

მასწ.: მოძებნეთ შემასმენელი! (ან: რომელია შემასმენელი?)

მოსწ.: იყო.

მასწ.: როგორი შემასმენელია?

მოსწ.: მარტივი.

მასწ.: რომელია ქვემდებარე?

მოსწ.: ლელო და ა. შ.

ზემოაღნიშნული არ უნდა გავიგოთ ისე, რომ ჩვენ საერთოდ სრულ პასუხს ვებრძვით. თავისთავად ცხადია, რომ ადამიანის მეტყველებისათვის მხოლოდ ელიფსური ფორმები არ არის დამახასიათებელი, ხშირ შემთხვევაში კონტექსტური მსჯელობაც საჭიროა. ჩვენ მხოლოდ იმის აღნიშვნა გვინდა, რომ სრული პასუხის გადაჭარბებით მოთხოვნაც სწავლებას არავითარ სარგებლობას არ მოუტანს (ჯარგია, თუ ზიანს არ მიაყენებს მოსწავლეთა მეტყველებას).

2.2. ბ. ოპოზიციის ხარხი (საპირისპირო ფორმების
მიხედვით გარჩევა)

ენობრივი ანალიზის პროცესში ძალიან დიდი მნიშვნელობა ენიჭება საპირისპირო ფორმების არსებობას. როგორც ზემოთაა აღნიშნული (იხ. 0.4), დაპირისპირება თვით ფორმათა არსებობის საფუძველია, ე. ი. ესა თუ ის ფორმა ერთეულში (იმავე მნიშვნელობისა) გვექნება მაშინ და მხოლოდ მაშინ, თუ საპირისპირო ცალი (ფორმა) გააჩნია.

სასკოლო ანალიზის პროცესში საპირისპირო ფორმის მნიშვნელობა რამდენადმე მიჩქმალულია. ფორმათა დახასიათებისას მათს ფორმალურ ნიშნებსა და, განსაკუთრებით, სემანტიკას მეტი ყურადღება ექცევა. ეს მნიშვნელოვნად აზიანებს ჰეშმარიტებას. რიგ შემთხვევაში რაიმე ერთეული, რომელიც საერთოდ არ განარჩევს რომელიმე კატეგორიის ფორმებს, ამა თუ იმ ნიშნის (მორფემის) არსებობის მიხედვით გრამატიკულ ფორმად მიაჩნიათ; მაგალითად, სკოლაში ხშირად მოისმენთ, რომ ჰაერი მხოლოდითი რიცხვისაა, რადგან მრავლობითის -ებ ან ნ/თ ნიშნები არა აქვს, ფაქტიურად კი ეს სიტყვა არ განარჩევს რიცხვს. კიდევ მეტი, შესაძლებელია სიტყვას რაიმე ფორმის ნიშანიც კი ჰქონდეს, მაგრამ კატეგორიას არ განარჩევდეს; შდრ.:

უშენებია (მ-ი-შენებია, გ-ი-შენებია),
უ-ყვარს (მ-ი-ყვარს, გ-ი-ყვარს) და
უ-შენებს (მ-ი-შენებს, გ-ი-შენებს).

ფორმობრივად ეს ზმნები ერთურობისაგან არაფრით განსხვავდებიან, მაგრამ მათი ერთნაირობა მხოლოდ მოჩვენებითია, რადგან პირველი ორი ზმნა (უშენებია, უყვარს) უქცევია, ისინი ქცევას არ განარჩევენ, ვინაიდან საპირისპირო ფორმები არა აქვთ, ხოლო მესამე (უშენებს) სასხვისო ქცევის ფორმაა, რადგან საპირისპირო სათავისო და საარვისო ფორმები გააჩნია; შდრ.:

უ-შენებია — (ი-შენებია, ა-შენებია — არასწორი საპირისპირო „ფორმები“),
უ-ყვარს — (ი-ყვარს, ა-ყვარს — არასწორი საპირისპირო „ფორმები“) და
უ-შენებს — ი-შენებს, ა-შენებს.

ენობრივი ანალიზის პროცესში ოპოზიციის ხერხის გამოყენება გულისხმობს ფორმის ანალიზთან ერთად მისი საპირისპირო ფორმის დასახელებას. საპირისპირო ფორმათა მიხედვით კატეგორიების ანა-

ლიზი ძალიან კარგ შედეგს გვაძლევს თვით კატეგორიის ფორმათა დადგენისასაც.

ზოგადად ოპოზიციის (საპირისპირო ფორმათა) ხერხით ანალიზი შეიძლება შემდეგნაირად წარმართოს:

ფორმა	საპირისპირო ფორმა
თხრის — ზმნა	
ორპირიანი (იგი მას)	— უთხრის (იგი მას მას)
III სუბ. პირი (ას)	— უთხრი (II სუბ. პირი)
მხ. რიცხვისა	— უთხრიან (მრ. რიცხვისა)
III პირდ. ობ. პირი	— გ-თხრის (II პირდ. ობ. პირი)
მხ. რიცხვისა	— (საპირისპ. ფორმა არა აქვს)
ახლ. დრო	— თხრიდა (წარსული დრო)
თხრ. კილო	— თხრიდეს (კავშ. კილო)
უსრ. ასპექტი	— გა-თხრის (პრ. ასპ.)
აწმყო	— თხრიდა (უწყვეტელი)
I სერია, აწმყოს წრე	— (გა)თხარა (II სერია, წყვეტილი)
გარდამავალი	— ი-თხრება (გარდაუვალი)
მოქმედებითი გვარი	— ი-თხრება (ვნეებითი)
საარვისო ქცევა	— ი-თხრის (სათავისო ქცევა)
უშუალო კონტაქტი	— ათხრ-ევიენ-ებს (შუალოებითი კონტაქტი)

ზედსართავი სახელი; მაგ.

ჭრელი პეპელა დაათრო და გააბრუა იამა (ა. წ.).

ჭრელი	საპირისპირო ფორმა
ვითარებითი	— აჭრელბული (მიმართ.)
დადებითი ხარისხი	— უ-ჭრელ-ეს-ი (უფროობითი)
მსაზღვრელი	— ჭრელი დაათრო (დამოუკიდ.)
საზღვრულის წინ	— პეპელა ჭრელი (საზღვრულის შემდეგ)
უშუალო შეხამება	— ჭრელი დაათრო პეპელა (გათიშული)
ფუძე — ჭრელ	— _____
ბოლოთანხმოენიანი	— _____
სახელობითი ბრ.	— ჭრელ-მა პეპელამ (მოთხრ.)
რიცხვი არა აქვს	— _____

ობოზიციის ხერხის გამოყენებისას უნდა გვახსოვდეს, რომ შეიძლება მხოლოდ საპირისპირო ფორმათა (და არა ერთეულთა) გამოძენა; მაგალითად, არ შეიძლება საპირისპირო ფორმა მოეუნახოთ ერთსა და იმავე ერთეულში სახელის ან ზმნის ფუძეს, ზმნისწინსა და სხვ., რადგან ისინი სიტყვათა ფორმები კი არაა, არამედ — მისი ნაწილები.

ობოზიციის (საპირისპირო ფორმათა) ხერხი ყველაზე ეფექტურია ზმნის გარჩევისას, რადგან ზმნას ყველაზე მეტი და მრავალფეროვანი კატეგორიები გააჩნია ქართულში.

2.2. ბ. ჩანაცვლების ხერხი

ჩანაცვლების (სხვაგვარად შენაცვლების) ხერხი მეტად ეფექტურია ენობრივ ერთეულთა გარჩევისას, განსაკუთრებით ისეთ შემთხვევებში, როდესაც გვაქვს ომოფორმები, ე. ი. ისეთი ფორმები, რომლებსაც გარეგნულად ერთნაირი სახე აქვთ, მაგრამ ფუნქციურად და გრამატიკული მნიშვნელობითაც ერთურთისაგან არსებითად განსხვავდებიან; მაგალითად, ფუძებოლოზმოვნიან უკვეცელ სახელებს ზუსტად ერთნაირი ფორმა აქვთ მიცემითსა და ნათესაობითს ბრუნველში; შდრ.:

ო რ მ ო ს (ნათ.) ფსკერზე წყალი ჩადგა — ო რ მ ო ს (მიც.) თხრიან.

ო ქ რ ო ს ბეჭედი ეკეთა — ო ქ რ ო ს ციმბირში ეძებენ და მისთ.

ამ ფორმათა ერთურთისაგან გამიჯვნა ისეთი ერთეულის ჩანაცვლებით შეიძლება, რომელსაც ეს ფორმები განსხვავებული აქვს; მაგ.:
ქ ი ს ფსკერზე წყალი იდგა — ქ ა ს თხრიან.

ე ე რ ც ხ ლ ი ს ბეჭედი ეკეთა ხელზე — ე ე რ ც ხ ლ ს ციმბირში ეძებენ და მისთ.

ჩანაცვლების ხერხით შეიძლება აგრეთვე წინადადების წევრთა ერთურთისაგან გამიჯვნაც. სინტაქსური ანალიზის პროცესში ძალიან ხშირად ხდება წინადადების არამთავარ წევრთა მნიშვნელობათა აღრევა და ხშირად გვიჭირს მათი ამოცნობა. ამ შემთხვევაში ჩანაცვლების ხერხი მნიშვნელოვან ეფექტს გვაძლევს; მაგ., ო თ ა ხ შ ი გრძელი მაგიდა იდგა. ამ წინადადების წევრს — ოთახში — ორი კიოხვა დაესმის: ს ა დ? და რ ა შ ი? ერთი გარემოებისაა, ხოლო მეორე — უბრალო დამატებისა; მაგრამ წინადადებაში ამ წევრის ჩანაცვლება მხოლოდ იქ ზმნიზებით შეიძლება (იქ გრძელი მაგიდა იდგა და არა: ი მ ა შ ი გრძელი მაგიდა იდგა); მაშასადამე, ო თ ა ხ შ ი ადგილის გარემოებაა.

განსაკუთრებით ხშირია ჩანაცვლების ხერხის გამოყენება II მრავლობითის თ-ანიან ფორმებში. როგორც ცნობილია, II მრავლობითს

ხუთი ბრუნვა აქვს, რომელთაგანაც სამი ერთნაირი ფორმით გვხვდება; მაგ.: ყვავილ-თ, ძმა-თა, კაც-თა და მისთ. მოთხრობითი, მიცემითი და ნათესაობითი ბრუნვებისათვის; მაგ.:

ფ რ ი ნ ვ ე ლ თ გააბეს ჭიკჭიკი.
 ფ რ ი ნ ვ ე ლ თ დაესხნენ ფუტკრები.
 ფ რ ი ნ ვ ე ლ თ ხორცსა ჭამს მელია.

ამ ფორმათა ერთურთისაგან გარჩევა ჩანაცვლებით შეიძლება; შლრ.:

ფრინველ-ებ-მა გააბეს ჭიკჭიკი.
 ფრინველ-ებ-ს დაესხნენ ფუტკრები.
 ფრინველ-ებ-ის ხორცსა ჭამს მელია და მისთ.

2.2. ღ. ჩასმის ხმანი

ჩასმის ხერხი ძალიან ჰგავს ჩანაცვლების ხერხს, მაგრამ მათ შორის საკმაო სხვაობაცაა. საქმე ისაა, რომ ჩანაცვლება გულისხმობს ერთი ერთეულის (ფორმის) მაგიერ მეორის გამოყენებას, ჩასმის ხერხის გამოყენების დროს კი ხდება ახალი ერთეულის (ფორმის) ჩამატება. მიუხედავად ამისა, როგორც აღვნიშნეთ, მათ შორის მნიშვნელოვანი მსგავსებაა, რის გამოც ამ ხერხებს ხშირად ერთ ცნებაში აერთიანებენ ხოლმე და ჩასმა-შენაცვლების ხერხს უწოდებენ.

ჩასმის ხერხის გამოყენება მეტად ეფექტურია ისეთი ფორმების ანალიზის დროს, რომელთაც მორფემური გამოხატულება არა აქვთ, ფორმებს ისე განასხვავებენ, რომ არ დაირთავენ ნიშანს. ასეთია, მაგალითად, პირისა (მე, შენ, ჩვენ, თქვენ) და კითხვითი (ვინ?) ნაცვალსახელები. როგორც ცნობილია, I პირის ნაცვალსახელებს ოთხი ბრუნვა აქვთ, II პირისას — ხუთი. ამ ბრუნვებს ისინი ფორმით ვერ განარჩევენ (I პირის ნაცვალსახელებს სუბლექტიურად დაპირისპირებული ორი „ფორმა“ აქვთ: მე — ჩემ); შლრ.:

სახ.	მე	შენ	ჩვენ	თქვენ
მოთხ.	მე	შენ	ჩვენ	თქვენ
მიც.	მე	შენ	ჩვენ	თქვენ
ნათ.	ჩემ	შენ	ჩვენ	თქვენ
მოჭ.	—	—	—	—
ვით.	—	—	—	—
წოდ.	—	შენ (შე)	—	თქვენ (თქვე)

ვინ? კითხვით ნაცვალსახელსაც ოთხი ბრუნვა აქვს, მაგრამ ამ ოთხი ბრუნვის გასარჩევად ორად-ორი ფორმა გააჩნია; მაგ.:

სახ.	ვი-ნ
მოთხრ.	ვი-ნ
მიც.	ვი-ს
ნათ.	ვი-ს

ამ ნაცვალსახელთა ანალიზის დროს ბრუნვის ფორმათა გარჩევა შეიძლება დანართის დამატებით (ჩასმით); მაგალითად:

მე მივდივარ — მე, მოსწავლე, მივდივარ.

მე — სახ. ბრ.

მე ვთქვი — მე, მოსწავლემ, ვთქვი.

მე — მოთხრ. ბრ.

მე მინახავს — მე, მოსწავლეს, მინახავს.

მე — მიც. ბრ.

შენ ფიქრობ — შენ, ბავშვი, ფიქრობ.

შენ — სახ. ბრ.

ჩვენ გავაკეთეთ — ჩვენ, პიონერებმა, გავაკეთეთ.

ჩვენ — მოთხრ. ბრ.

თქვენ გელიან — თქვენ, სტუმრებს, გელიან.

თქვენ — მიც. ბრ. და მისთ.

2.2. მ. მიმართების ხარზი

მიმართების, ანუ გარემოცვის, ხერხი საკმაოდ ეფექტურია ენობრივ ანალიზში. მისი საშუალებით რიგ გრამატიკულ ფორმათა შესახებ რამდენადმე უფრო სწორ ცნობებს ვიღებთ, ვიდრე სხვა ხერხების გამოყენებისას. ცნობილია, რომ ყოველი გრამატიკული ფორმა სხვა ფორმასთან ურთიერთობის საფუძველზე არის მიღებული. სიტყვათა ფორმაცვლილება მორფოლოგიურია. იგი გულისხმობს ერთი და იმავე ერთეულის ფორმათა მორფოლოგიკის (ე. ი. პარადიგმატულია), მაგრამ ამა თუ იმ ფორმის წარმოშობის მიზეზი უცილობლად მიმართებაა (ე. ი. სინტაგმატურია).

მიმართების ხერხით ყველაზე კარგად წინადადების ფუნქციური ერთეულების (წინადადების წევრთა) გამოცნობა ხდება ხოლმე. ამ მხრივ სინტაქსში მეტად მწყობრი კანონებია შემუშავებული, რომელთაც ქვემოთ, წინადადების წევრთა ანალიზისას, შევეხებით. აქ მხოლოდ ნიმუშისათვის განვიხილავთ ერთ შემთხვევას: უთანდებულო ნათესაობითი ბრუნვის ფუნქციას.

ცნობილია, რომ უთანდებულო ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას ორი ფუნქცია აქვს: იგი ან უბრალო დამატებაა, ან განსაზღვრება. გააგვარებულად მათ შორის არავითარი სხვაობა არაა; შდრ. ა გ უ რ ი ს გამოწვა და ა გ უ რ ი ს კედელი. მათ გასარჩევად ვიყენებთ მიმართების ხერხს; სახელდობრ: თუ ეს ფორმა სახელმწიფას მიემართება, იგი უბრალო დამატებაა; ხოლო, თუ არსებით სახელს მიემართება, განსაზღვრებაა.

მიმართებათა ანალიზის გზით ხდება ბოლოხმოვნისანი მსაზღვრელისა და რიგ შემთხვევაში ბოლოთანხმოვნისანი მსაზღვრელის ბრუნვის ფორმის გამოცნობა; მაგალითად, თანამედროვე ქართულში ბოლოხმოვნისანი მსაზღვრელს დახშულ შეხამებაში სულ არა აქვს ბრუნვის ნიშანი. კოხტა ზედსართავი სახელი შეიძლება ნებისმიერ ბრუნვაში იყოს, მაგრამ შესაბამის არსებით სახელთან მიმართება აზუსტებს მის ფორმას; შდრ.: კოხტა ბავშვ-ის (ნათ.), კოხტა ბავშვ-ად (ვით.) და მისთ.

2.2. 3. გამორიცხვის ხიზი

ენობრივი ანალიზის პროცესში ხშირად გვიხდება ე. წ. გამორიცხვის (სხვაგვარად — შერჩევითი) ხერხის გამოყენება. საზოგადოდ, გამორიცხვა ჰქვია რამდენიმე შესაძლებლობიდან მხოლოდ ერთის დატოვებას, რაც გარკვეული ნიშნის (ან ნიშნების) საფუძველზე ხდება; მაგალითად, თუ გვინდა სიტყვათა სიმრავლიდან (ცხენი, რვეული, წიგნი, ჭამს, ზეგ, ცხოვრობს, სკამი, ხატვა, წითელი და მისთ.) შვეარჩიოთ მოქმედების აღმნიშვნელი სიტყვა, რომელიც იბრუნვის, ჯერ გამორიცხება სიტყვები, რომლებიც მოქმედებას არ აღნიშნავენ (რვეული, წიგნი, ცხენი, ზეგ, სკამი, წითელი), ხოლო შემდეგ — სიტყვები, რომლებიც არ იბრუნვის (ჭამს, ცხოვრობს). დაგვრჩება ხ ა ტ ვ ა .

გამორიცხვის ხერხი ყველაზე კარგ შედეგს გვაძლევს ისეთ კატეგორიათა ანალიზის დროს, რომლის ფორმებსაც ერთი საკლასიფიკაციო ნიშანი გააჩნია, ასეთი კატეგორიები კი ენაში არსებული ძირითადი წესის — ორობითი დაპირისპირების — საფუძველზე საკმაოდ მოგვეპოვება; ამიტომ გამორიცხვის ხერხი უნდა გამოვიყენოთ ყოველთვის, როდესაც ესა თუ ის ნიშანი ან თვისება აპირობებს რაიმე ფორმას; მაგალითად, გავრცობილ და გაუვრცობელ წინადადებათა საკლასიფიკაციო ნიშანია არამთავარი წევრი (მისი ქონა ან არქონა). ამის შესაბამისად გავრცობილ წინადადებათა წყვილიდან გამორიცხება ყველა წინადადება, რომელშიც რომელიმე არამთავარი წევრი არა გვაქვს. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, გაუვრცობელია წინადადება, რომელ-

შიც არამთავარი წევრი არ მოიპოვება, სხვა დანარჩენი გავრცობილია.

როგორც ცნობილია, ზმნის I და II პირები შესაბამისი ნაცვალსახელებით გამოიხატება. I პირი — მე, ჩვენ; II პირი — შენ, თქვენ; სხვა პირი შესაშვია; ე. ი. III პირი რომ დავადგინოთ, საჭიროა გამოვრიცხოთ I და II პირები.

გამორიცხვის ხერხი კარგ შედეგს გვაძლევს გვარის ფორმათა ანალიზისას, რომლის პროცესში გვიხდება ჭერ მოქმედებითის, ხოლო შემდეგ ვნებითის ფორმათა გამორიცხვა. რაც დავგვრჩება, იქნება საშუალი; მაგალითად; ხ უ მ რ ო ბ ს ზმნა გარდაუვალია, მაშასადამე, არ არის მოქმედებითი, გარეგნული ფორმა მას მოქმედებითისა აქვს (III სუბ. პირის ნიშანი -ს), მაშასადამე, არ არის ვნებითი; დავგვრჩა საშუალი (გვარის ფორმათა ანალიზის შესახებ უფრო დეტალური ცნობები იხ. 3.2. ზ. § 9).

ასევე კარგ შედეგს გვაძლევს გამორიცხვის ხერხი წინადადების ემოციურ-ინტონაციურ სახეთა სწავლების დროს; მაგალითად, ყველაზე რაციონალურია თხრობითი წინადადების დახასიათება, რომ იგი არც ძახილისაა (არ გამოხატავს გრძნობას), არც ბრძანებითია (არ გამოხატავს ბრძანებას ან თხოვნას) და არც — კითხვითი (არ გამოხატავს კითხვას).

გამორიცხვის ხერხი ზოგჯერ წესშიც აისახება ხოლმე. ასეთია, მაგალითად, მირთვის დახასიათება, რომ იგი არც შეთანხმებაა და არც მართვა; შდრ.: „მირთვა ეწოდება ორი სრულმნიშვნელოვანი სიტყვის აზრობლივ შეწყობას ისე, რომ ერთი სიტყვა მეორეზე არ იყოს დამოკიდებული არც შეთანხმებისა და არც მართვის მიხედვით“ (იხ. სახელმძღვანელო, II, გვ. 13). ნაწილობრივ არის იგი ასახული უბრალო დამატებათა განსაზღვრაშიც, მაგ.: „ისეთ დამატებას, რომელიც არ არის შეწყობილი ზმნის ობიექტურ პირთან, უბრალო დამატება ჰქვია“ (იხ. სახელმძღვანელო, II, გვ. 32) და მისთ.

ამრიგად, გამორიცხვის ხერხთან გვაქვს საქმე ყოველთვის, როდესაც ფორმაში (ან, საერთოდ, ერთეულში) დავადგენთ რაიმე ნიშნის უქონლობას და ამ ნიშნის უქონლობის საფუძველზე ვახასიათებთ მას.

გამორიცხვის ხერხის გამოყენება ყველაზე მეტად ეფექტურია „ლოგიკური“, ანუ მტკიცებითი, ანალიზის დროს (იხ. 2.1. ბ).

2.8. ენობრივი ანალიზის ტაქნიკა

როგორც ზეპირი, ისე წერიითი ენობრივი ანალიზის პროცესში სკოლაში გამოყენებულია გრამატიკულ ფორმათა და კატეგორიათა გრა-

ფიკული გაფორმების სხვადასხვა ხერხი. სასკოლო პრაქტიკაში ვხვდებით შემდეგ ძირითად ხერხებს:

1) ფორმათა ქვეშ ხაზის გახმა ტექსტში ან წინადადებებში.

ხაზი შეიძლება გაეყვას ერთ ან რამდენიმე ერთეულს (ფორმას) იმისდა მიხედვით, თუ რამდენი კატეგორია გვინტერესებს; მაგალითად, ზმნის ქცევის სწავლებისას თუ მხოლოდ სათავისო ქცევის ფორმები გვინტერესებს, მოსწავლეებს დაევალებათ, აღნიშნულ ფორმებს გაუსვან ხაზი; მაგრამ, თუ ერთდროულად სათავისო და სასხვოსო ან სათავისო, სასხვისო და საარვისო ქცევის ფორმები გვინტერესებს, მაშინ მოსწავლეები ერთდროულად გამოიყენებენ ერთ, ორ და სამ ხაზს. ფორმათა გახაზვას (ქვეშ ხაზის გასმას) ძალიან ხშირად იყენებენ წინადადებათა ანალიზისას. ვინაიდან ხშირად ბევრი ხაზის გასმა არის საჭირო, მათ ნაცვლად შეიძლება გამოყენებულ იქნეს წყვეტილი ხაზი (— — —), პუნქტირი (.), კლაკნილი (—— და სხვ. ხაზებს ხშირად სიმბოლურ მნიშვნელობას ანიჭებენ ხოლმე; მაგალითად, სასკოლო პრაქტიკაში ხშირად არის გამოყენებული შემდეგი წესი: შემასმენელს ერთი ხაზით აღნიშნავენ, ქვემდებარეს — ორი ხაზით, დამატებას — კლაკნილით, განსაზღვრებას — წყვეტილით, ხოლო გარემოებას — პუნქტირით.

გაფიკული აღნიშვნისათვის სიმბოლური მნიშვნელობის მინიჭება მეტად სასარგებლოა, მაგრამ საჭიროა დაცულ იქნეს ერთიანი რეჟიმი, ე. ი. მოხდეს სიმბოლოთა უნიფიკაცია. სასურველია, დაწესდეს ამ ნიშანთა ხმარების ერთიანი სასკოლო რეჟიმი, რათა ერთი და იგივე ნიშანი ყოველთვის ერთსა და იმავე კატეგორიას (ფორმას) აღნიშნავდეს. თავისთავად ცხადია, რომ, თუ ერთ შემთხვევაში (ან ერთ კლასში) განსაზღვრებას წყვეტილი ხაზით აღნიშნავთ, მეორეში — კლაკნილით, მესამეში — პუნქტირით და ა. შ., ამგვარი აღნიშვნა არავითარ შედეგს არ მოგვეცემს.

2) გრამატიკულ ფორმათა ამოწერა და განსაზღვრა

ეს ხერხი სასკოლო პრაქტიკაში ყველაზე ხშირად წერილობითი გარჩევის დროს არის გამოყენებული. სიტყვების ან ფორმების ამოწერას რამდენიმე სახე აქვს. მათგან ყველაზე მარტივია (და ამასთან ერთად — ყველაზე მეტად გავრცელებულიც) ფორმათა ამოწერა ტექსტიდან; მაგალითად, მოსწავლეებს ევალებათ ფუძებოლოხმოვნიან კვეცად სახელთა ამოწერა რაიმე ტექსტიდან, მარტივ გაუვრცობელ წინადადებათა ამოწერა და მისთ.

წინადადებათა ანალიზისას საჭირო ხდება ყველა სიტყვის ამოწერა და მათი განსაზღვრა სათანადო (სინტაქსურ, მორფოლოგიურ, ფონეტიკურ და სხვ.) მოთხოვნათა შესაბამისად. შედარებით უფრო რთუ-

ლი სახეა ტექსტიდან ფორმათა ამოწერა და დაჯგუფება სათანადო კატეგორიათა მიხედვით (დაჯგუფებისათვის შეიძლება შესაბამისო ტაბულაც იქნეს გამოყენებული); მაგალითად, მოსწავლეებს დაევალებათ, ამოიწერონ ტექსტიდან ვითარებითი და მიმართებითი ზედსართავი სახელები, დააჯგუფონ ისინი სვეტებად (ან ჰორიზონტალურად).

გრამატიკული ფორმების ამოწერის ყველაზე მნიშვნელოვანი სახეა ფორმათა ამოკრება, რომელიც გართულებულია რაიმე ენობრივი ოპერაციით; მაგალითად, მოსწავლეებს დაევალოთ, ამოიწერონ ტექსტიდან მოქმედებითი გვარის ზმნები და გადაიყვანონ ისინი ვნებითში და მისთ.

თავისთავად ცხადია, რომ ფორმათა ამოწერისა და მათი დახასიათებისას დაცული უნდა იქნეს გარკვეული თანამიმდევრობა. პირველი და მეორე სახეობა (მხოლოდ ამოწერა და ამოწერა-დაჯგუფება) შეიძლება გამოვიყენოთ მასალის პირველადი გაცნობისას, მესამე (ამოწერა და დახასიათება) ვარჯიშობა-შემოწმებისა თუ ცოდნის განმტკიცებისა, ხოლო მეოთხე (ამოწერა და რაიმე გრამატიკული ოპერაციის ჩატარება), როგორც ყველაზე რთული, — მხოლოდ მას შემდეგ, როდესაც მოსწავლეებს მტკიცედ ექნებათ შეთვისებული წესი და ექნებათ ფორმათა განსხვავების სათანადო უნარი

3) გრამატიკულ ფორმებზე ზედ წარწერა ან მიწერა

სასკოლო პრაქტიკაში ხშირად ვიყენებთ ენობრივ ერთეულთა სახელების ან მათი ფორმების ზედ წარწერას ან კიდევ მიწერას თვით ტექსტში (წინასწარ მომზადებულ ადგილებში). ამ ხერხის გამოყენებისას მოსწავლეები წააწერენ წინადადების წევრთა სახელებს ან მეტყველების ნაწილებს; მაგ.:

ქვემდ. განს. პ. დამ. შემ.

არჩილი ახალ ვენახს აშენებდა (ი. ქ.).

შეიძლება ერთდროულად წაეწეროს წინადადების წევრთა სახელები და იქვე მიეწეროს შესაბამისი კითხვა ან მეტყველების ნაწილი: შესაძლებელია აგრეთვე რომელიმე დონის განმარტებანი ქვეშ მიეწეროს; მაგ.:

ქვემდ.	შემ.	პ. დამ.	განს.	ადგ. გარ.
ვაჟიამ	ახსნა	ნაბადი	თავისი	უნაგირიდან (ა. ყაზბ.)-
არს.	ზმნა	არს.	ნაცვ.	არს. თანდ.

წარწერას, ქვეშ თუ გვერდზე მიწერას, უპირატესად დაფაზე მიემართავთ ხოლმე. იმ შემთხვევაში, თუ ასეთი საშუალო მოსწავლეებს

რვეულებში შესასრულებლად დაევალებათ, საჭირო იქნება სათანადო ჩაოდენობის სტრიქონთა გამოტოვება.

აღნიშნული ხერხი ენობრივი ანალიზის პროცესში ძალიან კარგ ეფექტს გვაძლევს, მაგრამ იგი რამდენადმე შეზღუდულია: მხოლოდ რამდენიმე კატეგორიის წარწერა შეიძლება, რადგან შეიძლება ამ ხერხით გარჩევამ შემდეგი სახე მიიღოს:

განს., განს., ნაშნ.
განს., ვაქს. კვაძე., ქანს. ჟემ., ზენა ჰ. ჯემ., ქანს.
ნათქა უბნუაჲ თაბუნაჲ იუხადინსა თაბოჯა / ა. ნ. / .

ასევე შეზღუდულია სიტყვათა განმარტებებისა და კატეგორიების მიწერა ტექსტში საეციალურად გამოტოვებულ ადგილებში, ვინაიდან ძალიან ძნელი განსასაზღვრავია, თუ რამდენ ადგილს დაიკავებს ამა თუ იმ სიტყვის კატეგორიები; მაგრამ რამდენიმე (ერთი-ორი) კატეგორიის მიწერა მაინც შეიძლება; მაგალითად:

გათენდა (ზმნა) მეორე (რიცხ. სახ.) დილაც (ნაწილაკიანი არ. ზახ.) და (კავშ.) იმედმა (არს. სახ.) არსაიდან (ზმნიზ.) მოგვიტანა (ზმნა) ნუგეში (არს. სახ.) — ი. ჭ.

4) სქემები და ტაბულები

სქემებისა და ტაბულების გამოყენება ძალიან ეფექტური ხერხია ენობრივი ანალიზის პროცესში, მაგრამ, როგორც ზემოთაცაა აღნიშნული (იხ. 1.5. ა. ბ), მათ გამოყენებას ძლიერ აძნელებს ის, რომ საჭიროა დამატებითი საშუალებანი (სახაზავი, ფანქარი, საშლელი), რომლებიც ხშირად ფანტავენ მოსწავლეთა ყურადღებას (სქემებისა და ტაბულების ნიმუშები იხ. ზემოთ).

საბოლოოდ უნდა აღინიშნოს, რომ გრაფიკული გაფორმების სხვადასხვა ხერხებიდან კარგ შედეგს გვაძლევს და ყველაზე მარტივია ტექსტიდან ერთეულთა ამოწერა და მათ განმარტებათა მიწერა; მაგალითად, წინადადების მორფოლოგიური გარჩევა შემდეგ სახეს მიიღებს:

ბაღში კვიპაროსები ნაზად ირხეოდნენ.

ბაღში — თანდებულებიანი არს. სახ., უსულოთა, რა ჯგ., საზოგადო; ფუძე — ბაღ — ბოლოთანხმოვნიათი, უკუმშველი; მიც. ბრ., მხ. რ.

კვიპაროსები — არს. სახ., უსულოთა, რა ჯგ., საზოგადო; ფუძე — კვიპაროსები — ბოლოთანხმოვნიათი, უკუმშველი; სახ. ბრ., მრ. რიცხვი.

ნაზად — ვითარების ზმნიზება.

ირხეოდნენ — ზმნა, ერთბირიანი, III სუბ. პირი მრ. რიცხვის; წარს. დრო, თხრ. კილო, უსრ. ასპ., უწყვეტელი, I სერია, აწმყოს წრე, გარდაუვალი, ენებითი გეარისა და ა. შ.

**ენობრივი ანალიზის სახეები შინაარსის
მიხედვით**

ენობრივი ანალიზი ზოგადად გულისხმობს ერთეულისა თუ მოვლენის გამონაწევრებასა და მის დახასიათებას. მუშაობის ეს სახე სკოლაში გრამატიკული გარჩევის ტერმინით არის ცნობილი.

გარჩევის შინაარსს ძირითადად პროგრამით გათვალისწინებული მუშაობის სახეები განსაზღვრავს. შინაარსის მიხედვით გარჩევა შეიძლება იყოს ფონეტიკური, მორფოლოგიური, სინტაქსური, ორთოგრაფიული, პუნქტუაციური, სტილური ან ნარევი (კომბინირებული) სახისა. ანალიზის თითოეული სახე გულისხმობს სათანადო მიზნობრივ ვარჯიშობას: ფონეტიკური — სიტყვათა ბგერითი და მარცვლოვანი შედგენილობის ანალიზს, მორფოლოგიური — სიტყვათა სემანტიკურ-ფორმობრივ ანალიზს, სინტაქსური — წინადადების, მის წევრთა ურთიერთობისა და თავისებურებათა გარკვევას და ა. შ.

სკოლაში ენის სწავლება სემანტიკური მიდგომით წარმოებს. გრამატიკის სწავლებაში იგულისხმება არა მარტო მოვლენათა კლასიფიკაცია და მათი ფორმაცვლილების (ბრუნების, უღლების) ან ფორმათა შეხამების (სინტაქსური ურთიერთობის) სახეთა გარკვევა, არამედ — შინაარსობრივი (სემანტიკური) მხარეც. რასაკვირველია, ფორმობრივ თავისებურებათა ანალიზი ამით არ უნდა დაზიანდეს, მაგრამ არც მხოლოდ გრამატიკაა საკმარისი. ენობრივ ანალიზს საფუძვლად უნდა დაედოს სიტყვათა მნიშვნელობისა და ფორმის ან წინადადებათა შინაარსისა და ფორმობრივ თავისებურებათა ურთიერთკავშირი. ამდენად წმინდა სახით რომელიმე სახის გამოყენება იშვიათად მოგვიხდება. რამდენადაც სკოლაში ენის სწავლების ძირითადი მიზანი პრაქტიკულ უნარ-ჩვევათა დაუფლებაა, ფონეტიკურ, მორფოლოგიურ თუ სინტაქსურ გარჩევას აუცილებლად უნდა დაუკავშირდეს ორთოგრაფიის, პუნქტუაციისა თუ სტილისტიკის შესაბამისი საკითხები. თავისთავად ცხადია, რომ ფონეტიკის კურსის შესწავლისას უპირატესად გამოყენებული იქნება ფონეტიკური გარჩევა, მორფოლოგიის შესწავლისას — მორფოლოგიური და ა. შ., მაგრამ ცალკეულ შემთხვევებში საჭიროებისამებრ (და ამ საჭიროებას ხშირად საანალიზო მასალა განსაზღვრავს) ყურადღება უნდა გავამახვილოთ ფონეტიკის, მორფოლოგიისა თუ სინტაქსის იმ საკითხებზე, რომლებიც შესასწავლ თემას ან საანალიზო მასალას უკავშირდებიან.

ენობრივი ანალიზის პროცესში შესაძლებელია ყურადღება გამახვილდეს ისეთ საკითხებზე, რომლებიც შესასწავლ ან შესწავლილ თემას, მის ფარგლებს სცილდება, მაგრამ მათ არ უნდა დაფარონ ძირითადი, რომლის უნარ-ჩვევათა განმტკიცებასაც მოცემულ ეტაპზე ემსახურება ანალიზი.

ანალიზის პროცესში, როდესაც იგი კურსის ერთ-ერთი საკითხის ან მთლიანად კურსის მასალის განმეორებას ემსახურება, ბუნებრივია, შესაბამისად გარჩევის მოცულობაც ფართოვდება, მაგრამ მხედველობაში უნდა გვქონდეს, რომ დაუშვებელია ანალიზის მოცულობის ხელოვნურად გადიდება, მოსწავლის წინაშე არ უნდა დავაყენოთ მრავალფეროვანი ან დაუძლეველი, ან კიდევ არასაჭირო თემასთან დაუკავშირებელი ამოცანები.

3.1. ფონეტიკური ბარჩავა.

ფონეტიკური ანალიზის მიზანია მოსწავლეთა მიერ სიტყვის ფონეტიკური აღნაგობის დაუფლება, ამდენად ფონეტიკური ანალიზის ძირითადი ბაზა სიტყვაა. ფონეტიკურ გარჩევას მიეკუთვნება მუშაობის შემდეგი სახეები:

1) სიტყვათა ბგერითი შედგენილობის ანალიზი (ხმოვანი და თანხმოვანი ბგერები, თანხმოვანთა კლასიფიკაცია და სხვ.);

2) ბგერა და ასო, მათი ურთიერთმიმართების დადგენა;

3) სიტყვებში მარცვალთა რაოდენობისა და მათი სახეების გარკვევა;

4) სიტყვათა ფონეტიკურ თავისებურებათა გარკვევა (კუმშვის, კვეცის, ბგერათდაკარგვის, ბგერათგაჩენისა და ა. შ. ფონეტიკურ მოვლენათა დახასიათება სათანადო საანალიზო მასალასთან დაკავშირებით).

ფონეტიკურ ანალიზს, ჩვეულებრივ, ფონეტიკის საკითხთა სწავლებისას ვიყენებთ, მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, რომ სხვა დროს (სხვა თემებთან დაკავშირებით) არ გამოვიყენოთ იგი. ფონეტიკური გარჩევა ენის სწავლების მთელ მანძილზე უნდა გამოვიყენოთ. ამას თვით პროგრამული მოთხოვნები აპირობებს: ფონეტიკის რიგი საკითხები, მაგალითად: კუმშვა, კვეცა, ასიმილაცია, დისიმილაცია და მისთ., ირკვევა სათანადო ლექსიკურ-მორფოლოგიურ კატეგორიებთან დაკავშირებით; მაგალითად, კუმშვა და კვეცა უკავშირდება სახელთა ბრუნებას, ასიმილაცია-დისიმილაცია — სახელთა წარმოქმნასა და ა. შ. სიტყვათა გადატანის წესების პრაქტიკულად დაუფლებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს მარცვალთა ანალიზს და ა. შ., ამიტომ ფონეტიკურ ანალიზს უნდა მიემართოთ როგორც ფონეტიკის საკითხთა,

ისე მორფოლოგიისა და სინტაქსის საკითხთა სწავლების დროსაც. რასაკვირველია, ამ შემთხვევაში მას არ ექნება დამოუკიდებელი სახე. იგი საერთო გარჩევის ელემენტად იქცევა. თავისთავად ცხადია, როცა ფონეტიკური ანალიზი გარჩევის სხვა სახეს დაუკავშირდება, საჭირო აღარ იქნება სრული გარჩევის გამოყენება, რადგან ყურადღება გამახვილდება მხოლოდ იმ ფაქტზე ან იმ თავისებურებებზე, რომელიც ამა თუ იმ ენობრივ ერთეულს ახლავს; მაგალითად, სიტყვათა წარმოქმნის სწავლებისას ყურადღება უნდა გამახვილდეს არა მარტო წარმოქმნის აფიქსებზე, არამედ მათ ურთიერთობაზეც ძირეულ სიტყვასთან (ფონეტიკური თვალსაზრისით); მაგ.:

თავი — სათავური — სათაური (ბგერათდაკარგვა),

ტყე — მეტყევე (ბგერათგაჩენა) და სხვ.

ლექსიკურ-მორფოლოგიური ანალიზისათვის მნიშვნელობა ექნება ბოლო მხოლოდ ფუძესა და აფიქსებს (სა—ურ, მე—ურ, ნე—ე), მაგრამ აღნიშნული მაგალითების ანალიზისას უნდა გაირკვეს ის ფონეტიკური ცვლილებებიც, რომლებიც სიტყვებს მოუღიოთ (პირველ ნიმუშში — ბგერათდაკარგვა, მეორეში — ბგერათგაჩენა).

ამრიგად, ფონეტიკური გარჩევა ხელს უწყობს მოსწავლეთა მიერ ორთოგრაფიისა და ორთოეპიის საკითხთა დაუფლებას. არანაკლები მნიშვნელობა მას, როგორც გარჩევის თავისებურ სახეს, აქვს გრამატიკისა თუ ლექსიკოლოგიის რიგი საკითხების სწორად გარკვევისათვის.

ფონეტიკური გარჩევის ნიმუშები

1) მზე უცინის გიგლასა (რ. ერისთ.).

ამ წინადადებაში არის სამი სიტყვა.

პირველი სიტყვა — მზე — შედგება სამი ბგერისაგან, მათგან ერთი ხმოვანია (ე), ორი — თანხმოვანი (მ — ბაგისმიერი მჟღერი და ზ — წინანუნისმიერი მჟღერი). სიტყვა ერთმარცვლიანია, რადგან ერთი ხმოვანია მასში. მარცვალი ღიაა.

უცინის შედგება ექვსი ბგერისაგან. მათგან სამი ხმოვანია (უ, ი, ი), სამი — თანხმოვანი (ც — წინანუნისმიერი ყრუ ფშვინვიერი, ნ — წინანუნისმიერი მჟღერი, ს — წინანუნისმიერი ყრუ ფშვინვიერი. სისინა). სიტყვა შედგება სამი მარცვლისაგან უ-ცი-ნის. ამათგან პირველი ორი (უ, ცი) ღიაა, მესამე (ნის) — დახურული.

გიგლასა შედგება შვიდი ბგერისაგან. მათგან სამი ხმოვანია (ი, ა, ა), ოთხი — თანხმოვანი (გ — უკანასასისმიერი მჟღერი. ლ — ნუნისმიერი მჟღერი, ნარნარა; ს — წინანუნისმიერი ყრუ ფშვინვიერი, სისინა). სიტყვა შედგება სამი მარცვლისაგან გიგ-ლა-სა. ამათგან პირველი დახურულია, ხოლო მეორე და მესამე — ღია.

2) სოფლის სამღურავე არ უნდა დაიმსახურო (ხალხ.).

ამ წინადადებაში არის ხუთი სიტყვა.

სოფლის შედგება ექვსი ბგერისაგან. მათგან ორი (ო, ი) ხმოვანია, ოთხი — თანხმოვანი (ს — წინანუნისმიერი ყრუ ფშვინვიერი, სისინა; ფ — ბაგისმიერი ყრუ ფშვინვიერი, ლ — ნუნისმიერი მჟღერი, ნარნარა; ხ — წინანუნისმიერი ყრუ ფშვინვიერი, სისინა). სიტყვა შედგება ორი მარცვლისაგან (სოფ-ლის), ორივე დახურულია. ამ სიტყვაში ხდება ფონეტიკური მოვლენა — ფუძის კუმშვა: ფუძის შიგნით იკარგება ხმოვანი ე (სოფელი — სოფლის).

სამღურავე შედგება ცხრა ბგერისაგან. მათგან ოთხი (ა, უ, ა, ი) ხმოვანია, ხუთი — თანხმოვანი (ს — წინანუნისმიერი ყრუ ფშვინვიერი, სისინა; შ — ბაგისმიერი მჟღერი, ღ — კბილისმიერი მჟღერი, რ — ნუნისმიერი მჟღერი, ნარნარა; ვ — კბილბაგისმიერი მჟღერი). სიტყვა შედგება ოთხი მარცვლისაგან (სა-მღუ-რა-ვე). ოთხივე მარცვალი ღიაა.

არ შედგება ორი ბგერისაგან: ერთი (ა) ხმოვანია, მეორე (რ) — თანხმოვანი. სიტყვა ერთმარცვლიანია, მარცვალი — დახურული.

უნდა შედგება ოთხი ბგერისაგან: ორი (უ, ა) ხმოვანია, ორი (ნ, დ) — თანხმოვანი. სიტყვა შედგება ორი მარცვლისაგან (უნ-და): პირველი მარცვალი დახურულია, მეორე — ღია.

დაიმსახურო შედგება ათი ბგერისაგან. მათგან ხუთი (ა, ი, ა, უ, ო) ხმოვანია, ხუთი — თანხმოვანი (ღ — კბილისმიერი მჟღერი, შ — ბაგისმიერი მჟღერი, ხ — წინანუნისმიერი ყრუ ფშვინვიერი, სისინა; ხ — უკანასასისმიერი ყრუ ფშვინვიერი, რ — ნუნისმიერი მჟღერი, ნარნარა). სიტყვა შედგება ხუთი მარცვლისაგან (და-ი-მსა-ხუ-რო). ხუთივე მარცვალი ღიაა.

შენიშვნა: ფონეტიკური გარჩევის პროცესში ხშირად შეგვევლება ერთი და იგივე ბგერები. მათი დახასიათება ყოველთვის არაა საკირო (ზემოთ მოტანილ ნიმუშებში განშეორება ხელოვნურია).

ფონეტიკურ გარჩევას, როგორც აღვნიშნეთ, არა აქვს რეგულარული ხასიათი. მას უფრო ხშირად მივმართავთ მაშინ, როდესაც ფონეტიკის კურსს ვსწავლობთ, შემდეგ სუსტდება მისი როლი, მაგრამ დროდადრო უნდა გაეიხსენოთ ხოლმე, განსაკუთრებით ისეთ შემთხვევაში, როდესაც საანალიზო მასალაში ურევია ფონეტიკური თვალსაზრისით საინტერესო სიტყვა. ასეთია, ძირითადად, ის სიტყვები, რომელთაც რაიმე ფონეტიკური მოვლენა მოუღის, აგრეთვე — სიტყვები, რომელთა წერა და წარმოთქმა რამდენადმე განსხვავდება ერთურთისაგან; მაგ.: კ ა რ გ ა დ, ბ ა ლ შ ი და მისთ. ჩვეულებრივ სიტყვათა

გარჩევა ბევრს არას მპატებს მოსწავლეებს, პირიქით, შეიძლება მო-
მაზბერებელიც კი გახდეს.

ფონეტიკურ გარჩევას უკავშირდება გრაფიკული გარჩევა. მარ-
თალია, სკოლაში გრაფიკა არ ისწავლება, მაგრამ კალიგრაფიის ჩვე-
ვებზე მუშაობა საკმაოდ ხშირად გვიხდება, განსაკუთრებით ისეთ
შემთხვევებში, როდესაც მოსწავლეები არღვევენ სიტყვათა დაწერი-
ლობის წესებს, სტრიქონებზე მათი სწორად განლაგების კანონებს. ამ
დროს საკირო იქნება შევახსენოთ მოსწავლეებს, რომ, მაგალითად,
ე შუა-ქვემო ასოა, ო — შუა, ხ — შუა-ზემო და მისთ., ე. ი. ძალიან
პრიმიტიული სახით ჩავატაროთ გრაფიკული გარჩევა.

მ. 2. მორფოლოგიური ანალიზი

მორფოლოგია სასკოლო გრამატიკის თვალსაზრისით სწავლობს სი-
ტყვათა შინაარსობრივ ჯგუფებს (სემანტიკურ კლასებსა და ქვეკლას-
ებს) და მათი ფორმაცვლილების წესებს, ამდენად მორფოლოგიური
ანალიზისათვის, ისევე როგორც ფონეტიკურისათვის, ძირითადი სა-
ანალიზო ბაზა არის სიტყვა: მორფოლოგიური გარჩევა გულისხმობს
ცალკე სიტყვის შინაარსობრივსა და მორფემურ თავისებურებათა
გარკვევას. გარჩევის ამ სახის დახასიათებისას ამბობენ, რომ არა
აქვს მნიშვნელობა იმას, სიტყვა ცალკე იქნება აღებული თუ ტექსტ-
ში, მორფოლოგიური გარჩევა მაინც ცალკე სიტყვის ანალიზს გუ-
ლისხმობს; მაგრამ აუცილებლად უნდა გვახსოვდეს, რომ მეტყველე-
ბაში ცალკე სიტყვა არ გვხვდება. იგი რაღაც გარკვეულ გარემოცვაშია
და ეს გარემოცვა სიტყვის არა მარტო ფორმას, არამედ მის ლექსი-
კურ მნიშვნელობასაც განაპირობებს. ამდენად მორფოლოგიური ანა-
ლიზის ბაზა არის სიტყვა, რომელიც გარკვეული გარემოცვიდან
(კონტექსტიდან) არის აღებული. სიტყვათა უმეტესობა ენაში რაიმეს
აღნიშნავს და რაიმე ფორმაცვლილება ახასიათებს, მაგრამ, თუ სახელ-
დობრ რას აღნიშნავს იგი ან რომელ ფორმაშია, ეს ხშირად თვით სი-
ტყვაში არა ჩანს, დამოკიდებულია მის გარემომცველ სიტყვებზე-
მეტყველებაში საკმაოდ გვხვდება როგორც ომონიმური მნიშვნელობის.
სიტყვები, ისე ომოფორმები, რომელთაც ერთნაირი ბეპირითი შედგე-
ნილობა აქვთ, მაგრამ საგრძნობლად განსხვავდებიან როგორც მნიშ-
ვნელობით, ისე გრამატიკული ფორმებით; მაგალითად, სიტყვა დ დ ე ს
შეიძლება არსებითი სახელიც იყოს და ზმნიზუდაც; შდრ. ამ დ დ ე ს
მოვესწარ (ა. წ.) და დ დ ე ს მერცხალი შემოფრინდა (ა. წ.); ზედსარ-
თავი სახელი პ ა ტ ა რ ა შეიძლება ნებისმიერ ბრუნვაში იყოს, რად-
გან მსაზღვრელ-საზღვრულს პრეპოზიციულ წყობაში უშუალო შე-
ხამებისას ფუძებოლოზმონიანი ზედსართავი სახელი საერთოდ არ

დაირთავს ბრუნვის ნიშანს და სხვ. ამგვარ შემთხვევაში ძალიან დიდ დახმარებას გვიწევს გარემომცველი სიტყვების ანალიზიც; შდრ. დღეს მოვესწარ — დღეს სიტყვა ზმნის ობიექტური პირის ფარდია, ამიტომ არსებითი სახელია, ხოლო შეხამებაში დღეს შემოფრინდა იგივე სიტყვა ზმნიზედურ მნიშვნელობას გამოხატავს (როდის შემოფრინდა?) და ამიტომ ზმნიზედაა; პატარა ბავშვ-ის შეხამებაში ზედსართავი სახელი პატარა ნათესაობით ბრუნვაშია, ხოლო პატარა ბავშვო შეხამებაში—წოდებით ბრუნვაში და მისთ.

გასათვალისწინებელია აგრეთვე, რომ სიტყვებს, გარდა პოლისემიურობისა (მრავალმნიშვნელობიანობისა) და პოლიფორმებისა, აქვთ ძირითადი და ვადატანითი მნიშვნელობა, რომელიც მხოლოდ და მხოლოდ კონტექსტში დგინდება (უფრო დეტალურად იხ. ცალკეულ მეტყველების ნაწილთა რაობის ანალიზი), ამიტომ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, საჭიროა სიტყვათა გარემოცვის გათვალისწინება. სიტყვა აუცილებლად კონტექსტში უნდა იქნეს აღებული. იმისდა მიხედვით, თუ რამდენი გვაქვს დრო ან როგორ მასალაზე ვმუშაობთ (ვანალიზებთ სიტყვებს, წინადადებებსა თუ ტექსტს), ზეპირი გარჩევის დროს დაფაზე წინადადება შეიძლება არ დაიწეროს, მაგრამ აუცილებლად საჭიროა ერთხელ მაინც ზეპირად წარმოითქვას იგი, რათა მოსწავლეებს თავიდანვე სწორი წარმოდგენა ჰქონდეთ სიტყვის მნიშვნელობასა და ფორმაზე.

მორფოლოგიური ანალიზის დროს ძირითადად წარმოებს მეტყველების ნაწილთა ამოცნობა და მათი დახასიათება როგორც სემანტიკური ჯგუფების, ისე ფორმაცვლილებისა და წარმოქმნის მიხედვით.

მორფოლოგიურ გარჩევას ხშირად ახლავს სიტყვათა დაშლა მორფემებად და თითოეული მათგანის დანიშნულების განსაზღვრა. მსჯელობის გზა ორგვარია: შეიძლება ჯერ გამოიყოს აფიქსი (მორფემა) და აღინიშნოს მისი ფუნქცია ან სიტყვა დახასიათებულ იქნეს ძირითად კატეგორიათა მიხედვით და ამ დახასიათებას თან ახლდეს სათანადო მორფების გამოყოფა; მაგრამ მორფოლოგიური ანალიზის დროს მხოლოდ ფორმათა დახასიათებით არ უნდა შემოვიფარგლოთ. მოსწავლეებს უნდა მოვთხოვოთ სიტყვათა დახასიათებასთან ერთად ამ სიტყვათა ცვალებადობა სხვადასხვა კატეგორიების მიხედვით (ტრანსფორმაცია), საპირისპირო ფორმათა წარმოქმნა და სხვ. ამგვარი მუშაობა, ერთი მხრივ, მოსწავლეებს განუმტკიცებს ამა თუ იმ წესის ცოდნას, ხოლო მეორე მხრივ, გამოუმუშავებს მეტყველებაში ნაირგვარ ფორმათა გამოყენების ჩვევებს და უფრო დააინტერესებს მათ.

მორფოლოგიური ანალიზისათვის ძალიან დიდი მნიშვნელობა ენიჭება იმ ძირითადი ნიშნების დადგენას, რომლებითაც ესა თუ ის სა-

ტყვა (მეტყველების ნაწილი) სხვა სიტყვისაგან (მეტყველების ნაწილისაგან) განსხვავდება. ასეთი ნიშნები ზოგადად შემდეგია:

1) მნიშვნელობა: არსებითი სახელებისათვის საგნობრიობა, ზედსართავათვის საგანთა ხიშან-თვისებები, რიცხვითათვის — საგანთა რაოდენობა ან რიგი, ზმნათათვის — მოქმედება ან მდგომარეობა და სხვ.

2) ფორმაცვლილება: სახელათვის — ბრუნება, ზმნათათვის — უღლება.

3) მაწარმოებელი აფიქსები (ძირეულ და წარმოქმნილ სახელათათვის) და სხვ.

ცალკეულ ფორმათა ანალიზისათვის ნიშნები სხვადასხვაგვარი იქნება: ზოგადი ანალიზისას — უფრო საერთო; კერძო, დეტალური (კატეგორიათა მიხედვით) ანალიზისას — უფრო კონკრეტული.

წინადადების ან ტექსტის ზოგადი მორფოლოგიური გარჩევისას, როგორც წესი, ანალიზი კონტექსტში მოცემული სიტყვათა რიგის მიხედვით უნდა წარიმართოს. აქ უპირატესობა არ ენიჭება ცალკეულ მეტყველების ნაწილებს, რაც უნდა მდიდარი და მრავალფეროვანი იყოს იგი გრამატიკული ფორმების, სემანტიკური ტევადობის ან სტილური ელფერის მიხედვით. რასაკვირველია, ეს ეხება ზოგად ანალიზს, კერძო (მიზნობრივი) ანალიზის დროს გარჩევა შერჩევით წარმოებს.

3.2. ა. მეტყველების ნაწილთა ზოგადი დახასიათება

ენაში არსებული ყველა სიტყვა ერთიანდება გარკვეულ ჯგუფებში, რომელთაც ზოგადად ერთნაირი სემანტიკა და ფუნქცია აქვთ, აგრეთვე ერთნაირი ფორმაცვლილება (ან უფორმოება) ახასიათებთ. სიტყვათა ამ კლასების, რომელთაც მეტყველების ნაწილებს უწოდებენ, დახასიათება ძირითადად სამი ნიშნის მიხედვით ხდება; ესენია:

- 1) მნიშვნელობა (სემანტიკური ნიშანი),
- 2) ფორმაცვლილება (მორფოლოგიური ნიშანი),
- 3) ფუნქცია (სინტაქსური ნიშანი).

ამ ნიშანთა შესაბამისად მეტყველების ნაწილები შემდეგნაირად დახასიათდება; მაგალითად, მკრთალი ნათელი საესე მთვარისა მშობელს ქვეყანას ზედ მოჰყენოდა (ი. ჯ.).

მკრთალი — ზედსართავი სახელი, რადგან აღნიშნავს საგნის ნიშანთვისებას, იბრუნვის და წინადადებაში ასრულებს განსაზღვრების ფუნქციას.

ნათელი — არსებითი სახელი, რადგან აღნიშნავს საგანს, იბრუნვის

და წინადადებაში ასრულებს ქვემდებარის ფუნქციას (ეკვივალენტია სინათლე სიტყვისა).

საესე — ზედსართავი სახელი, რადგან აღნიშნავს საგნის ნიშან-თვისებას, იბრუნვის და წინადადებაში ასრულებს განსაზღვრებას ფუნქციას.

მთვარისა — არსებითი სახელი, რადგან აღნიშნავს საგანს, იბრუნვის და წინადადებაში ასრულებს განსაზღვრების ფუნქციას (ნათესაობითი „ბრუნვის“ ფორმით).

შობელ — ზედსართავი სახელი (ნაზმნარი — მიმღობა), რადგან აღნიშნავს საგნის ნიშან-თვისებას, იბრუნვის და ასრულებს განსაზღვრების ფუნქციას.

ქვეყანას — არსებითი სახელი, რადგან აღნიშნავს საგანს, იბრუნვის და ასრულებს დამატების ფუნქციას.

ზედ — ზმნიზედა, რადგან ფორმაუცვლელი სიტყვაა, აღნიშნავს მოქმედების ადგილს და ასრულებს გარემოების ფუნქციას.

მოპფენოდა — ზმნა, რადგან აღნიშნავს მოქმედებას, იუღლება და ასრულებს შემასმენლის ფუნქციას.

ზემოაღნიშნული სამი ნიშნიდან სკოლაში ვიყენებთ ორს; ესენია: ა) სემანტიკური (სიტყვის შინაარსობრივი მხარე, მნიშვნელობა) და ბ) გრამატიკული (ბრუნება და უღლება). ამის მიხედვით დაჯგუფებაც ორგვარია: სემანტიკური თვალსაზრისით გვექნება ორი ძირითადი ჯგუფი: თავისთავადი და არათავისთავადი (სხვაგვარად — დამოუკიდებელი და დამხმარე) სიტყვები. თავისთავადი, ანუ დამოუკიდებელი, სიტყვა რაიმე მნიშვნელობას გამოხატავს. ასეთი სიტყვა ექვსნაირია: არსებითი სახელი, ზედსართავი სახელი, რიცხვითი სახელი, ნაცვალ-სახელი, ზმნა და ზმნიზედა; არათავისთავადი ოთხია: თანდებული, კავშირი, ნაწილაკი და შორისდებული. თითქმის ასეთსავე სურათს გვაძლევს ფორმაუცილების მიხედვით სიტყვათა დაჯგუფება. განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ ზმნიზედა ფორმაუცვლელთა ჯგუფში გადავა. უნდა აღინიშნოს, რომ მეტყველების ნაწილთა ანალიზის დროს ეს ჯგუფები არაა ძირითადი, მნიშვნელოვანი. გრამატიკული გარჩევითავე მნიშვნელობა აქვს კონკრეტულ ფორმას კონკრეტულ სიტუაციაში, ამდენად გრამატიკული გარჩევის პროცესში ვერც ფორმაუცილების შინაგანი დიფერენციაციით (ბრუნებადი და უღლებადი სიტყვები) დაკმაყოფილებით.

სკოლაში მორფოლოგიის შესწავლის პროცესში მეტყველების ნაწილთა კლასიფიკაციისათვის ხშირად საკმარისად უნდა მივიჩნიოთ სემანტიკური ნიშანი. ამასთან ერთად სემანტიკურში აუცილებლად ლოგიკურიც (კითხვა) უნდა ვიგულისხმოთ, თუმცა ზოგჯერ გრამატიკულის მოშველიებაც დაგვჭირდება; მაგალითად, არსებითი სახელის

გარკვევისათვის საკმარისია აღინიშნოს, რომ იგი აღნიშნავს საგანს და უპასუხებს კითხვებზე: ვინ? ან რა?, მაგრამ ზმნის გარკვევისათვის მორფოლოგიური ნიშანიცაა საჭირო: ზმნა მოქმედებას ან მდგომარეობას აღნიშნავს და იცვლება პირის მიხედვით.

შენიშვნა: ზმნის ანალიზის პროცესში გრამატიკული ნიშნის საჭიროება იმანაკ განაპირობა, რომ მისი ანალოგიური სემანტიკა ნაზმნარ სახელებსაც აქვთ. სასკოლო სახელმძღვანელოში ეს სახელები ჩათვლილია უპირო ზმნებად, რაც საკმაო უხერხულობას ქმნის (უფრო დეტალურად იხ. 3.2. თ. სახელზმნათა ანალიზი).

ამრიგად, რომელიმე კლასისადმი ამა თუ იმ სიტყვის მისაკუთვნებლად, ე. ი. მეტყველების ნაწილთა ამოსაცნობად, ყოველთვის არ არის საჭირო ყველა ნიშანი, მაგრამ არც ერთი რომელიმე ნიშანი გამოდგება უნივერსალურ საშუალებად. სასკოლო პრაქტიკაში შეიძლება გამოვიყენოთ სხვადასხვა ხერხი, როგორცაა, მაგალითად, კითხვებისა:

- 1) არსებითი სახელი — ვინ?, რა?
- 2) ზედსართავი სახელი — რომელი?, როგორი?
- 3) რიცხვითი სახელი — რამდენი?, მერამდენე?, მერამდენედი?
- 4) ზმნა — რას შვრება?, რას იზამს?, რა ქნა?
- 5) ზმნიზედა — სად?, როდის?, როგორ?; რატომ?; რისთვის? და მისთ.

კითხვების ხერხი, როგორც ზემოთაც არის აღნიშნული (იხ. 2.2. ა), სასკოლო პრაქტიკაში ძალიან ფართოდ არის გამოყენებული, მაგრამ მას მნიშვნელოვანი ნაკლი გააჩნია: ჯერ ერთი, ბევრ მეტყველების ნაწილს (მაგალითად თანდებულს, კავშირს, ნაწილაკს, შორისდებულს) კითხვა არ შეეწყობა; მეორე, ზოგიერთი მეტყველების ნაწილი ნაირგვარ კითხვას იგუბებს; მაგალითად, ნაცვალსახელს სხვადასხვა მეტყველების ნაწილის კითხვა შეეწყობა იმისდა მიხედვით, თუ რომელი სახელის ნაცვალად არის მეტყველებაში გამოყენებული იგი; შდრ.:
ი ს მიდიოდა — ვ ი ნ მიდიოდა? — პ ე ტ რ ე მიდიოდა.

ა ს ე თ ი ჯოხი — რ ო გ ო რ ი ჯოხი? — გ რ ძ ე ლ ი ჯოხი.

ა მ დ ე ნ ი წიგნი — რ ა მ დ ე ნ ი წიგნი? — ო ც ი წიგნი და მისთ.

რიგ შემთხვევაში დაგვეკირდება მიმართებოთ ხერხის მოშველიება, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ორმაგი ბუნების სიტყვები გვაქვს გასაანალიზებელი, როგორცაა, მაგალითად, ზმნიზედა თავისი და თანდებულის მნიშვნელობით; შდრ.: დედის წი ნ (თანდ.) იღვა ბავშვი — დედას წი ნ (ზმნიზედა) ეღვა ბავშვი და მისთ.

მეტყველების ნაწილთა მიხედვით ანალიზის პროცესში განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს მათს შეცვლას (სიტყვათა კლასის შენაცვლებას — გაარსებითებას, გაზედსართავებასა და სხვ.). რო-

გორც ცნობილია, მეტყველებაში სიტყვები ყოველთვის არ გვხვდება თავიანთი ძირითადი მნიშვნელობით. საკმაოდ ხშირია შემთხვევები, როდესაც მათ სამეტყველო ფუნქციის შესაბამისად სხვა მნიშვნელობა ეძლევათ. ამგვარ შენაცვლებას ზოგჯერ რეგულარული ხასიათი აქვს: სიტყვები ახალ ძირითად მნიშვნელობას იძენენ; მაგალითად, მყარად არის გაარსებული ზედსართავი სახელები (მიმღეობანი): მ ა ს - წ ა ვ ლ ე ბ ე ლ ი, მ ფ რ ი ნ ა ვ ი, კ რ ი ლ ი, წ ე რ ი ლ ი და მისთ., რომელთაც საგნობრივი მნიშვნელობა დაუკავშირდათ. ასეთი ერთეულები ანალიზის პროცესში, ბუნებრივია, არსებით სახელებად ჩაითვლება. მყარად კლასშენაცვლებული ერთეულებისაგან უნდა განვსხვაოთ დროებით (ფაკულტატიურად) კლასშენაცვლებული ერთეულები, რომლებიც კონტექსტში დაკავებული ადგილის შესაბამისად ახალ მნიშვნელობას იძენენ, რომელიც მათს ძირითად მნიშვნელობას უპირისპირდება. ასეთ ერთეულთა ანალიზისას ხშირად სადავო ხდება საკითხი, თუ რომელ მეტყველების ნაწილს უნდა მიეკუთვნოს იგი; მაგალითად, რომელი მეტყველების ნაწილია სიტყვა უ ფ რ ო ს ი შემდეგ კონტექსტში: უ ფ რ ო ს მ ა ლ ი მ ი ლ ი თ და უ მ ო წ მ ა (ი. ჭ.) და მისთ.

დროებით კლასშენაცვლებულად შეიძლება ნებისმიერი მეტყველების ნაწილი მოგვევლინოს, მათ შორის ზმნაც, რომელსაც შეიძლება ბრუნვის ფორმაც კი გაუჩინდეს; მაგ., ნამდვილ სახელს წაგართმევ და მ ი ყ ი დ ე ს გ ი წ ო დ ე ბ (ი. გრიშ.). მ ი ყ ი დ ე ზ მ ნ ა ა, მაგრამ ამ კონტექსტში იგი არსებითი სახელის ფუნქციას ასრულებს და შესაბამისად მიცემით ბრუნვაშია (მიყიდე-ს გიწოდებ). ასევე კლასშენაცვლებულად შეიძლება მოგვევლინოს შედგენილი შემასმენელი; მაგ., „გ ი ე ი ა ს“ დაუძახებს ამ მოთხრობის უხეირო დამწერსა (ი. ჭ.) და წინადადებაც კი; მაგ.; მ ე ხ ი კ ი დ ა გ ე ც ა ს ა ც ზ ე დ და ა ტ ა ნ დ ა (ი. ჭ.) და მისთ.

ანალიზის პროცესში მყარად კლასშენაცვლებული ერთეული მიეწერება ახალ კლასს, ხოლო დროებითის შესახებ უმჯობესია აღინიშნოს მისი ძირითადი კლასი და ახალი მნიშვნელობა; მაგ.:

ბავშვები დიდებს ეხმარებიან. დ ი დ ე ბ ს — ზედსართავი სახელი არსებითის მნიშვნელობით.

ორმა მარჯვნივ გაუხვია. ო რ მ ა — რიცხვითი სახელი არსებითის მნიშვნელობით.

მებატონეს ქვა გული ჰქონდა. ქ ვ ა — არსებითი სახელი ზედსართავის მნიშვნელობით.

ხვალებს ველოდით (ი. ჭ.). ხ ვ ა ლ ე ს — ზმნიზედა არსებითი სახელის მნიშვნელობით და მისთ.

8.2. ბ. § 1. არსებით სახელთა რაობა

არსებითი სახელი საგანს აღნიშნავს, მაშასადამე, მეტყველების სხვა ნაწილთაგან მის გამოსაყოფად საჭიროა საგნობრიობის ცნებაზე ყურადღების გამახვილება. სასკოლო პრაქტიკაში არსებით სახელთა გამოსაცნობად კითხვებსაც იშველიებენ. ეს უფრო სწორია, ვინაიდან საკმაოდ ბევრი არსებითი სახელი არ აღნიშნავს კონკრეტულ საგანს, მის ცნებაში მკაფიოდ არ ჩანს საგნობრიობის მნიშვნელობა. ასეთია; მაგალითად, აბსტრაქტული და მოქმედების სახელები. ამ კონკრეტულ შემთხვევაში კითხვების ხერხი ყველაზე ეფექტურად უნდა მივიჩნიოთ. მართალია, ვინ? და რა? კითხვებზე პასუხობს ნაცვალსახელთა რიგი წყუფები: პირისა, განუსაზღვრელობითი და უარყოფითი, მაგრამ ამ უკანასკნელთა ნაცვალსახელობა იმდენად მკაფიოა, იმდენად გამოკვეთილი, რომ მოსწავლეებს თითქმის არასოდეს არ ერევათ ისინი არსებით სახელებში; მაგალითად, მოსწავლე ძალიან იშვიათად ამბობს, რომ სიტყვა ის არსებითი სახელია და, თუ ამბობს, ამის მიზეზი უცოდინარობაში უნდა ვეძიოთ და არა ცნებათა ინტერფერენციაში.

აქ შეიძლება დაისვას კითხვა: განა მოსწავლეებს ასე უჭირთ არსებით სახელთა ამოცნობა, რომ საჭირო გახდეს სპეციალური ვარჯიშობის ჩატარება? მართალია, მოსწავლეები ძალიან იშვიათად ექვლედიან არსებით სახელთა ამოცნობაში, თუკი საანალიზო მაგალითებში იქნება სახელები, რომლებიც ნივთიერად არსებულ საგნებს გამოხატავენ; როგორცაა: ცხენი, სახლი, ქვა, ბაუშვი და მისთ., მაგრამ საგრძნობლად ფერხდებიან, როდესაც აბსტრაქტული სახელები ხვდებათ (სიხარული, სიძულვილი, სითეთრე და მისთ.) ან ნაშმნარ არსებითებს (მოქმედების სახელებს) აანალიზებენ (რბენა, კითხვა, ჭრა და მისთ.).

რიგ შემთხვევაში უნდა მივმართოთ კონტექსტს. მართალია, არსებით სახელთა დიდი ნაწილი სხვა სიტყვებთან კავშირის გარეშე გამოხატავს საგანს, მაგრამ საკმაოდ ხშირად იგი მეტყველებაში თავისი ძირითადი მნიშვნელობით არ არის გამოყენებული. მნიშვნელობა ძალიან ხშირად ეცვლებათ ხელობის, დანიშნულების, ნაწილობრივ პროფესიისა და მისთ. სახელებს, რომელთა სუბსტანტივაცია-ადიექტივაცია მეტყველებაში თავისუფლად ხდება ხოლმე; მაგალითად:

ინჟინერი — 1) ჩვენს ეზოში ინჟინერი ცხოვრობს (ვინ? — არსებითი სახელის კითხვა), 2) ჩვენს ეზოში ინჟინერი პეტრე ცხოვრობს (რომელი? — ზედსართავი სახელის კითხვა).

აქ უკვე საგრძნობ სიძნელეს ვაწყდებით, რადგან არ შეიძლება ერთი და იგივე სიტყვა ერთდროულად არსებითი სახელიც იყოს და ზედსართავიც და მისთ.

**8.2. ბ. § 2. არსებით სახელთა სემანტიკური
ჯგუფების ანალიზი**

არსებით სახელთა სწავლებისას მოსწავლეებს ვაცნობთ მათს სემანტიკურ ჯგუფებს (ქვეკლასებს). ესენია: სულიერთა და უსულოთა, ვინ ჯგ. და რა ჯგ., კონკრეტული და აბსტრაქტული, საკუთარი და საზოგადო, კრებითი, ნივთიერებისა და მოქმედების სახელთა დაჯგუფებანი. ამთგან ოთხი დაჯგუფება წყვილეული—ორობითია, ხოლო ბოლო სამი—ცალეული, მათ საპირისპირო ფორმა არა აქვთ.

წყვილეულ დაჯგუფებას (ქვეკლასს) რეგულარული ხასიათი აქვს, ე. ი. ყოველი არსებითი სახელი დაპირისპირების ერთ-ერთ მხარეს აუცილებლად უნდა მიეკუთვნოს; მაშასადამე, იგი აუცილებლად ან კონკრეტულია, ან აბსტრაქტული; ან სულიერთა, ან უსულოთა; ან საკუთარი, ან საზოგადო და ა. შ. ცალეულ დაჯგუფებებს საპირისპირო ერთეულები არ გააჩნიათ, რადგან ფაკულტატიური ხასიათის გამო გამონაკლისთა წყებას განეკუთვნებიან. ამის შედეგად ანალიზის პროცესში ისინი მხოლოდ და მხოლოდ მაშინ აღინიშნება, როდესაც ესა თუ ის არსებითი სახელი მიეკუთვნება რომელსამე ამ ჯგუფთგანს; მაგალითად, ანალიზის პროცესში ჩვენ არ აღვნიშნავთ, რომ წიგნი არაკრებითია ან იატაკი არანივთიერებათაა, ან კიდევ კედელი—არამოქმედებისა. ანალიზის დროს საკმარისია რეგულარულ დაჯგუფებათა აღნიშვნა, ხოლო, თუ რომელიმე სიტყვა ცალეულ დაჯგუფებათა თავისებურებას ავლენს, მასზე დამატებით მივითითება; მაგ.:

რძე — არსებითი სახელი, კონკრეტული, უსულოთა, რა ჯგუფისა, საზოგადო, ნივთიერებისა და ა. შ.

ხითხითი — არსებითი სახელი, კონკრეტული, უსულოთა, რა ჯგუფისა, საზოგადო, მოქმედებისა და ა. შ.

ჯოგი — არსებითი სახელი, კონკრეტული, სულიერთა, რა ჯგუფისა, საზოგადო, კრებითი და ა. შ.

შენიშვნა: ერთი შეხედვით, არსებით სახელთა სემანტიკურ ჯგუფებს თითქოს გრამატიკასთან არავითარი კავშირი არა აქვთ, ამდენად შეიძლება მათი მოცილება გრამატიკის სასკოლო კურსიდან, მაგრამ ეს ასე არაა. ჯერ ერთი, საშუალო სკოლაში გრამატიკის წმინდა თეორიული კურსი არ ისწავლება; მეორე, თითოეულ ამ ჯგუფს თავისი გრამატიკული მნიშვნელობა აქვს და ეს მნიშვნელობა იმდენად ღილია, რომ არსებით სახელთა შინაარსობრივ ჯგუფებს ადგილი მეცნიერულ, „წმინდა“ გრამატიკაშიც კი მოეძებნათ; მაგალითად, სულიერთა და უსულოთა დაჯგუფებას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ფრაზის მართებულად აგებისათვის, კერძოდ მაქვს და მყავს ზმნათა დიფერენცირებისათვის ფრაზაში (მაქვს წიგნი—მყავს ცხენი), მაგრამ ესეც ცოტაა; სულიერთა და უსულოთა დაჯგუფების ცოდნის გარეშე შეუძლებელია ქვემდებარე-შემასწავლის რიცხვში შეთანხმების კანონთა დაჯგუფება. სხვა სემანტიკურ ჯგუფებს მნიშვნელობა აქვთ რიცხვის წარმოებისათვის და სხვ.

სულიერთა და უსულოთა ჯგუფებად სახელთა დაყოფა ორი ნიშნის მიხედვით ხდება. პრაქტიკაში ხშირად ყურადღება გამახვილებულია „საკუთარი ძალით მოძრაობაზე“, რაც ხშირად იწვევს შეცდომას, რადგან ძალიან ბევრ შემთხვევაში საკუთარი ძალით „მოძრაობენ“ უსულო საგნებიც (მანქანა, გემი, თვითმფრინავი, ტრაქტორი და სხვ.). შეიძლებოდა საკლასიფიკაციო ნიშნად აგველო სიცოცხლე, ე. ი. ყოველი ცოცხალი საგანი სულიერთა ჯგუფისათვის მიგვეკუთვნებინა, მაგრამ ეს ნიშანიც არაა საკმარისი. მართალია, ყოველი სულიერი საგანი ცოცხალია, მაგრამ ყოველი ცოცხალი საგანი არაა სულიერი. ეს საკლასიფიკაციო ნიშანი მით უმეტეს არ გამოგვადგება V კლასში, სადაც მოსწავლეები სწავლობენ ბოტანიკას: მცენარეებს ცოცხალი ბუნების საგნებს აკუთვნებენ და უპირისპირებენ არაცოცხალი ბუნების საგნებს. სახელმძღვანელოში ამ დაჯგუფებათა ამოსაცნობად მითითებულია ორი ნიშანი: „სულიერი ეწოდება საკუთარი ძალით მოძრავ ცოცხალ არსებას“ (გვ. 6), ე. ი. საგანი რომ სულიერი იყოს, იგი უნდა ცოცხალი იყოს და ამასთან ერთად საკუთარი ძალით მოძრაობის უნარი გააჩნდეს. ორივე ეს ცნება სავსებით თავისუფლად შეიძლება ჩაეტიოს საკუთარი ნების ცნებაში, ე. ი. სულიერ საგანს საკუთარი ნებით მოძრაობის უნარი უნდა გააჩნდეს. ამის შესაბამისად ცოცხალი საგნები (ხე, მუხა, ნაძვი და მისთ.) უსულოა, რადგან მათ საერთოდ მოძრაობის უნარი არ გააჩნიათ, ასევე უსულოთაა საკუთარი ძალით მოძრავ საგანთა (მანქანის, მატარებლის, გემისა და მისთ.) სახელები, რომელთაც საკუთარი ნებით მოძრაობა არ შეუძლიათ (მძლოლი, მემანქანე, მესაქე სჭირდებათ).

ვინ და რა ჯგუფებისათვის საკლასიფიკაციო ნიშანი ერთია: პიროვნების (ადამიანთა) აღმნიშვნელი სახელები ვინ ჯგუფში ერთიანდება, დანარჩენი კი (სულიერთაცა და უსულოთაც) რა ჯგუფში შედის.

საკუთარ და საზოგადო სახელთა დაჯგუფებაც თავისთავად სიძნელეს არ შეიცავს, თუმცა სასურველია რამდენადმე დაზუსტდეს სახელმძღვანელოში წესი, რომ საზოგადო სახელი „აღნიშნავს მრავალ ერთნაირ საგანს“ (I, გვ. 33), უმჯობესია ვიხმაროთ „ყველა ერთნაირ საგანს“. გრამატიკული გარჩევის პროცესში ხშირად დავას იწვევს ცალეულ სახელთა ადგილი, რომელთაც ხან საკუთარ სახელებს მიაკუთვნებენ, ხან — საზოგადოს. ასეთია: მზე, მთვარე, დედამიწა. ეს სახელები საზოგადოა, მაგრამ ცალეული, ისინი თითო საგანს ჰქვია. საკუთარ სახელთაგან ისინი თუნდაც იმით განსხვავდებიან, რომ სხვა ენებზე მათი გადათარგმნა შეიძლება, ხოლო საკუთარი სახელი არ ითარგმნება, მას შეიძლება მხოლოდ და მხოლოდ ფონეტიკური ვარიანტი ჰქონდეს (შდრ.: მზე — солнце, die Sonne, მთვარე — луна,

der Mond და თბილისი — Тбилиси — Tbilissi, მაცვალა — Маква-
ла, Makvala და მისთ.).

შენიშვნა: საკუთარ სახელებს შეიძლება პარალელური ვარიანტი გააჩნდეს; მაგ.: ბიკვინთა და პიკუნდა. მეორე სახელი მიღებულია ბერძნული პიტონტისაგან. ასეთივე მტკვარი და კურა და სხვ.

კონკრეტულ და აბსტრაქტულ სახელთა საკლასიფიკაც-
იო ნიშნად მიღებულია ნივთიერი სახის ცნება (სახელმძღვ., I, გვ.
7), რაც სავსებით საკმარისია წესისათვის, მაგრამ პრაქტიკულად ამ
დაჯგუფებათა ანალიზი ხშირად ძალიან ჭირს. საქმე ისაა, რომ რიგ შემ-
თხვევაში მოსწავლეებს აბსტრაქტულად მიაჩნიათ ისეთი სახელები,
რომელთაც ნივთიერი სახე საზოგადოდ გააჩნიათ, მაგრამ რაიმე სა-
განს არ შეესაბამებიათ. ასეთია გვაროვნულ-სახეობრივ ცნებათა სახე-
ლები (ადამიანი, ხე, მანქანა, ბუჩქი და სხვ.), აგრეთვე მოქმედების სა-
ხელები (ჭრა, თხრა, სირბილი, სიცილი და მისთ.). მოსწავლეთა უდი-
დეს ნაწილს ჰაერი რატომღაც აბსტრაქტულ სახელად მიაჩნია, ალ-
ბათ, იმიტომ, რომ მისი „ხელით შეხება არ შეიძლება“, ხოლო ეს „ხე-
ლით შეხება“ კონკრეტულ და აბსტრაქტულ სახელებად დაყოფის ძი-
რითადი კრიტერიუმია მოსწავლეებში (და, სამწუხაროდ, არა მარტო
მოსწავლეებში).

ამრიგად, აბსტრაქტულია სახელი, რომელიც რეალურად არსებულ
საგანს არ აღნიშნავს, დანარჩენი სხვა კონკრეტულია.

კრებითი სახელები ერთნაირ საგანთა ჯგუფს აღნიშნავენ. მათი
რაოდენობა იმდენად მცირეა, რომ ზეპირად დასწავლაც კი შეიძლება.
კრებით სახელთა დიდი ნაწილი თანამედროვე ქართულში არაა პრო-
დუქტიული, რადგან ზოგიერთი მათგანი დაიკარგა, ხოლო ზოგიერთს
პარალელური მნიშვნელობა გაუჩნდა. გადატანითმა მნიშვნელობამ
დაასუსტა კრებითი სახელის გამოყენების არე.

კრებით სახელთა სწავლებისას, კერძოდ მისი ანალიზის პროცეს-
ში მოსწავლეები უნდა შევაჩვიოთ მათს მართებულად ხმარებას; მაგ.:

ხ ა ლ ხ ი, ე რ ი, ბ რ ბ ო ითქმის ადამიანებზე,

ჯ გ უ ფ ი — ადამიანებსა და ცხოველებზე, სამეცნიერო მსჯელობი-
სას — უსულოთა საგნებზეც;

ხ რ ო ვ ა — მტაცებელ ცხოველებზე (მგლებზე, ვეფხვებზე და
მისთ.), გადატანით — მტერზე,

რ ე მ ა — ცხენებზე, ირმებზე,

ჯ ო გ ი — მსხვილფეხა საქონელზე,

კ ო ლ ტ ი — ღორებზე,

ე ს კ ა დ რ ა — სამხედრო გემებზე, ე ს კ ა დ რ ო ნ ი — ცხენოსან
მოლაშქრეებზე, ხოლო ე ს კ ა დ რ ი ლ ი ა — თვითმფრინავებზე და სხვ.

კრებითი სახელები უნდა განსხვავებულ იქნეს გვაროვნულ-სახეობრივ ცნებათა სახელებისაგან. მოსწავლეებს ძალიან ხშირად ამ ტიპის სახელები კრებითად მიაჩნიათ (ფრინველი, ცხოველი, ბოსტნეული და მისთ.). მართლაც, თუ კრებითი სახელების საკლასიფიკაციო ნიშნად მივიღებთ იმას, რომ იგი საგანთა ჯგუფს აღნიშნავს (სემანტიკური ნიშანი), მაშინ არა მარტო გვაროვნული ცნება (მაგ. ფრინველი), არამედ სახეობრივიც (მაგ. ჩიტი) კრებით სახელად უნდა ჩაითვალოს, რადგანაც ისიც საგანთა ჯგუფს (მაგ.: ბელურას, მერცხალს, მტრედს და სხვ.) აღნიშნავს. კრებით სახელთა ანალიზისას გასათვალისწინებელია, რომ ზოგიერთი სახელი ხან კრებითია, ხან — არაკრებითი; მაგ.:

კრებითი

არაკრებითი

ც ხ ვ ა რ ი ფერდობს შეეფინა.
ტყემ მოისხა ფოთოლი (ი. ჭ.).
პეპელა დაესია კომბოსტოს.

მეცხვარემ ცხვარი დაკლა.
ხიდან ფოთოლი ჩამოვარდა.
პეპელა ყვავილზე დაჭდა და სხვ.

ამგვარ გაორებულ ნიმუშთა ანალიზის პროცესში ყურადღება უნდა მიექცეს კონტექსტს. გარდა ამისა, კრებითი სახელის ანალიზის დროს ყოველთვის მხედველობაში უნდა გვქონდეს მისი ძირითადი თავისებურება: კრებით სახელს არ შეუძლია I მრავლობითის (ებ-ა-ნისა) წარმოება.

ნივთიერებათა სახელების საკლასიფიკაციო ნიშნად ის გამოდგება, რომ ისინი აღნიშნავენ ისეთ რაიმეს, რომელსაც საგნობრივი სახე არა აქვს, არა ნივთი, საგანია, არამედ — მასალა; მაგ.: რკინა, წყალი, ქვიშა და სხვ.

დასასრულ. რამდენიმე სიტყვა მოქმედების სახელების შესახებ. სიტყვათა ეს ქვეკლასი ყველაზე მეტ დავას იწვევს არა მარტო სასკოლო გრამატიკაში, არამედ ენათმეცნიერებაშიც კი. რამდენადმე აღრეულია მათი ადგილი და განმარტებანი პროგრამასა და სახელმძღვანელოშიც, რაც ძალიან დიდ სიძნელებებს ქმნის ამ საკითხის სწავლებისას: ჯერ ერთი, სახელმძღვანელოში ერთი და იგივე ერთეული სამგან გვხვდება და სამივეგან სხვადასხვაგვარად ბრის დახასიათებული: იგი ხან მოქმედების სახელია (გვ. 9), ხან უპირო ზმნა (გვ. 82), ხან კიდევ — სახელზმნა, საწყისი (გვ. 174). მეორე, მართალია, სახელმძღვანელოში აღნიშნულია, რომ უპირო ზმნას „მოქმედების სახელსაც ეძახიან“, ან „სახელზმნას“ (გვ. 82), მაგრამ ეს არ შველის საქმეს. მესამე, მოქმედების სახელებში, გარდა საწყისისა, ხშირად ნამდვილი მოქ-

მედების სახელებიც გვხვდება (ვარჯიში, ჭიკჭიკი, ჩურჩული და მისთ.), რომელთათვისაც საწყისის გამოხატვა მეორეული მნიშვნელობაა (შდრ. ჭიკჭიკი — ჭიკჭიკებს — [*ჭიკჭიკება], ხარხარი — ხარხარებს — [*ხარხარება] და მისთ.).

ნაზმნარი სახელები ა. შანიძის წიგნში მიკუთვნებულია ზმნებისადმი „ფართო მნიშვნელობით“ (ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 164). სასკოლო სახელმძღვანელოში ისინი კვალიფიცირებულია როგორც უპირო ზმნები (გვ. 82), მაგრამ სახელზმნა მაინც სახელია და არა ზმნა. მას სახელის უფრო მეტი გრამატიკული კატეგორია გააჩნია, ვიდრე ზმნისა (რასაკვირველია, არა რაოდენობრივი თვალსაზრისით, არამედ მეტყველების ნაწილათვის მათი მიკუთვნების მნიშვნელობის თვალსაზრისით). ზმნური კატეგორიები ნაზმნარ სახელებს ნაშთის სახით აქვთ შემორჩენილი.

ნაზმნარ სახელებს, დროის გარდა, ზმნასთან მხოლოდ წარმოქმნის კატეგორიები აქვთ საერთო (ასპექტი, გვარი, კონტაქტი), დროს მხოლოდ მიმღეობა განარჩევს და ისიც — ძალიან საეჭვოდ, რადგან არ ქმნის დროის კატეგორიის „ნორმალურ“ დაპირისპირებას; შდრ. დროის დაპირისპირებანი: ახლანდელი — მომავალი (ვწერ — დავწერ) და წარსული — ახლანდელი (ვწერე — ვწერ), ხოლო, მეორე მხრივ, მიმღეობის „დროის ფორმათა“ დაპირისპირება: წარსული — მომავალი (გაკეთებული — გასაკეთებელი). წარმოქმნის კატეგორიები შეიძლება თან გაჰყვეს ძირეულ სიტყვას რაიმე ლექსიკური გარდაქცევის დროს, რასაკვირველია, თუ ისინი ხელს არ უშლის სიტყვის ახალი მნიშვნელობის გამოხატვას. ნაზმნარ სახელებს ზმნასთან მხოლოდ წარმოქმნის ბაზა აერთიანებს, რომელიც არ შეიძლება იყოს გადამწყვეტი ამა თუ იმ კლასისადმი სიტყვის მისაკუთვნებლად. თუ წარმოების ბაზის მიხედვით ვიმსჯელებთ, მაშინ ნასახელარი ზმნები (შავდება, კაცდება და მისთ.) სახელებად უნდა ჩავთვალოთ ან ნაზმნარსა და ახალი არსებითი სახელები (სითერთე, ნაზობა, სიმამაცე და მისთ.) — ზედსართავებად, რადგან მათ შენახული აქვთ თავიანთი სემანტიკური ელფერი: პირველ შემთხვევაში საგნობრიობისა, ხოლო მეორეში — თვისებისა.

როდესაც მეტყველების ნაწილებს ვახასიათებდით (იხ. 3.2. ა), აღვნიშნეთ სიტყვათა კლასების სამი ძირითადი ნიშანი, რომელთაგან არსებითია ფორმაცვლილება და ფუნქცია. მართალია, სასკოლო გრამატიკის თვალსაზრისით, წინ წამოწეულია ლოგიკურ-სემანტიკური ფუნქცია, მაგრამ ამ ნიშნების მიხედვით ნაზმნარი სახელები (ე. ი. „უპირო ზმნები“) სახელთა იდენტურ ვითარებას გვიჩვენებენ: საწყისი იბრუნვის, როგორც არსებითი სახელი, წინადადებაში მისივე ფუნქციით არის გამოყენებული. რაც მთავარია (სასკოლო გრამატიკისათვის მაინც), მას არსებითი სახელის კითხვა შეეწყობა (რა?).

ამრიგად, გრამატიკული გარჩევის პროცესში ნაზმნარი სახელები უნდა განვიხილოთ, როგორც სათანადო სახელთა ცალკეული ფორმები: საწყისი — როგორც მოქმედების აღმნიშვნელი არსებითი სახელი, ხოლო შესაბამისად მიმღეობა — როგორც ნაზმნარი ზედსართავი სახელი. რაც შეეხება მათს ზმნურ ნიშნებს, ისინი დამატებით აღინიშნება სახელზმნების თავისებურებათა შესწავლის შემდეგ.

8.2. ბ. წ. 3. არსებით სახელთა ფუძისა და ბრუნვათა გარჩევა

ფუძის მიხედვით არსებითი სახელები ორგვარია: ბოლოთანხმოვნისანი და ბოლოხმოვნისანი, შესაბამისად ფუძეთა ცვლილების მიხედვით — კუმშვადი ან უკუმშველი, კვეცადი ან უკვეცელი, ან კიდევ კუმშვად-კვეცადი.

ფუძის ამოცნობა არ არის ძნელი, თუ ყურადღებას არ მივაქცევთ მეთოდოლოგიაში ხელოვნურად შექმნილ დეაქს: სახელი მიცემითში უნდა გადავიყვანოთ თუ მოთხრობითში. არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს ბრუნვის შერჩევას. ფუძესთან სხვა, უფრო მნიშვნელოვანი საკითხები არის დაკავშირებული; მაგალითად, როგორ უნდა გაანალიზდეს კვეცადფუძიანი სახელები ნათესაობითსა და მოქმედებითში ან ფუძე-ხმოვნისანი სახელების ფუძე მრავლობით რიცხვში და, დასასრულ, როგორ აღინიშნოს ფუძე II (ნ/თ-იან) მრავლობითში. გარდა ამისა, ფუძის დახასიათებისას გასათვალისწინებელია, რომ ზოგიერთ პოლსემიურ სიტყვას ერთი მნიშვნელობით რაიმე ფონეტიკური ცვლილება მოუდის, ხოლო მეორე მნიშვნელობით — არა (შდრ. თ ვ ა ლ ი ს გ უ გ ა — უ რ მ ის თ ვ ლ ი ს ტ რ ი ა ლ ი და მ ის თ.).

ამრიგად, ფუძის მიხედვით სახელთა ანალიზისას უნდა დადგინდეს საზოგადოდ მისი ფუძე და მისი ვარიანტი (თუკი იგი სახეშეცვლილია) კონკრეტულ შემთხვევაში; მაგალითად, მ დ ი ნ ა რ ე ს ფორმაში სახელის ფუძე არის მდინარე, რომელიც კვეცადია, მაგრამ მ დ ი ნ ა რ -ის ფორმაში იგი უკვე შეკვეცილი სახით არის წარმოდგენილი. ასევე ხ ე ე ბ ი სიტყვის ფუძე ბოლოთანხმოვნისანია მრავლობითში, მაგრამ მხოლოდობით რიცხვში იგი ბოლოხმოვნისანია (ხე). II (ნ/თ-იან) მრავლობითში სახელს ერთდროულად ეცვლება რიცხვისა და ბრუნვის ნიშნები და მაშინაც კი, როდესაც რიცხვი და ბრუნვა აგლუტინაციურად არის გამოხატული (კაც-ნ-ი, კაც-ნ-ო და მისთ.), მათი ჩანაცვლება ერთი მორფით ხდება, რომელიც ერთსა და იმავე დროს რიცხვსაც აღნიშნავს და ბრუნვასაც (კაც-თა); ამიტომ II მრავლობითში სახელს უნდა ჩამოვაცილოთ ბრუნვისა და რიცხვის ნიშნები.

ბრუნვის ფორმათა გამოცნობა არ არის ძნელი, რადგან სრულიად საკმარისია მათ ნიშანთა (მორფთა) დასწავლა. რამდენადმე სირთულეს

ქმნის მიცემით და ნათესაობით ბრუნვათა ფორმები ფუძეუპყვეცელ სახელებში (წყაროს მივადექ — წყაროს წყალი) და მოთხრობით, მიცემით და ნათესაობით ბრუნვათა ფორმები II მრავლობითში (კლდეთ იცინეს — კლდეთ გადასცდნენ — კლდეთ სილამაზე). ორსავე შემთხვევაში კარგ შედეგს გვაძლევს ჩანაცვლების ხერხი: პირველ შემთხვევაში ჩავანაცვლებთ ბოლოთანხმოვნიან ან ბოლო-ხმოვნიან კვეცად სახელებს; მაგალითად:

ვეძებ ოქროს — ვეძებ ვერცხლს,
ოქროს ბეჭედი — ვერცხლის ბეჭედი.
გიორგის ვხედავ — არჩილს ვხედავ,
გიორგის ქული — არჩილის ქული და მისთ.

მეორე შემთხვევაში თ-ანიანი ფორმის ნაცვლად ებ-იანი მრავლობითი უნდა გამოვიყენოთ; მაგალითად:

კომკავშირელთა ფიცი — კომკავშირელ-ებ-ის ფიცი.
ფრინველთ დაიწყეს გალობა — ფრინველ-ებ-მა დაიწყეს გალობა და მისთ.

მიცემითი და ნათესაობითი ბრუნვის ფორმათა ერთურობისაგან გამიჯვნა მიმართების ხერხითაც შეიძლება. თუ სადავო ფორმა არსებით სახელთან არის შეწყობილი, იგი ნათესაობით ბრუნვაშია, თუ ზმნასთან, მაშინ — მიცემითში; მაგალითად:

წყაროს წყალი (ნათ. ბრ.),
წყაროს უახლოვდება (მიც. ბრ.).

არსებით სახელთა გარჩევისას გასარკვევია რიცხვის საკითხი აბსტრაქტულ, კრებით, ნივთიერებათა და მოქმედების სახელებთან. აქ სახელებს, როგორც წესი, არ შეუძლიათ I მრავლობითის ფორმათა წარმოება, მაგრამ სავსებით დასაშვებია მათთან II მრავლობითის ფორმები; შდრ.: მამაცობა — მამაცობა-ნი, წყალი — წყალ-ნი, კბენა — კბენა-ნი და მისთ.; მაგ.: ჰერაკლეს მამაცობა-ნი; წყალ-ნი, მთით დაქანებულნი, აღმასებრ უფსკრულს ჰსცვივიან (გრ. ორბ.), დასხდნენ და შექმნეს საქმისა სამჯობინაროს რჩევა-ნი (დ. გურ.). და მისთ. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ისინი ვერ ქმნიან მხოლოობითისა და მრავლობითის დაპირისპირებას; მაშასადამე, ურიცხვო სახელებია; მაგრამ ეს ასე არაა. მრავლობითის მხოლოდ ერთი ფორმის გამო დაპირისპირების უარყოფა არ შეიძლება. იქ, სადაც თუნდაც ერთი დაპირისპირებაა, გრამატიკული ფორმა გვაქვს. მით უმეტეს ეს დასაშვებია სკოლაში, რადგან ფორმის მიხედვით ასეთი სახელები მხოლოობითს ჰგვანან: მათ ნიშნები არა აქვთ.

შენიშვნა: I მრავლობითის ფორმებს ზემოაღნიშნული სახელები ხშირად აწარმოებენ, მაგრამ არა საკუთრივ მრავლობითის, არამედ ნაირგვარობის გავებით; მაგ.: მარილ-ებ-ი (სხვადასხვა მარილი), წერ-ებ-ი (სხვადასხვა წერა) და მისთ.

სასურველია, ანალიზის პროცესში აღინიშნოს, რომ ამა თუ იმ სახელს აქვს ან არა აქვს მრავლობითის რომელიმე ფორმა; მაგ.:

რ ძ ე — არსებითი სახელი, კონკრეტული, უსულოთა, რა ჭგუფისა, საზოგადო, ნივთიერებისა; ფუძებოლოზმოვნიანი, კვეცალი; სახელობით ბრუნვაში, მრავლობითი რიცხვის ფორმა საერთოდ არა აქვს, ე. ი. ურიცხვია.

მ ა რ ი ლ ი — არსებითი სახელი, კონკრეტული, უსულოთა, რა ჭგუფისა, ნივთიერებისა; ფუძე — მარილ — ბოლოთანზმოვნიანი, უკუ-მშველი; სახელობით ბრუნვაში; მხოლ. რიცხვში, I მრავლობითი არა აქვს (მ ა რ ი ლ ე ბ ი იხმარება მხოლოდ ნაირგვარობის მნიშვნელობით), II მრავლობითში — მარილ-ნ-ი და ა. შ.

მ. 2. ბ. § 4. არსებით სახელთა გარჩევის ცხრილი

იხევე როგორც საერთოდ ყველა მეტყველების ნაწილის ანალიზისათვის, არსებითი სახელის გარჩევისათვის ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს გარჩევის ცხრილს, რომლითაც ხშირად მომდევნო კატეგორია თავისთავად შეპირობებულია წინა კატეგორიის მიხედვით; მაგალითად, თუ სახელი აბსტრაქტულია, ამით თავისთავად შეპირობებულია, რომ იგი უსულოთაა, რაც თავის მხრივ აპირობებს, რომ იგი რა ჭგუფისაა და ყოველთვის — საზოგადო და მისთ.

გარჩევის ცხრილი ასეთია:

I. ჭგუფი შინაარსის მიხედვით (სემანტიკური ჭგუფები)

1. კონკრეტული თუ აბსტრაქტული,
2. სულიერთა თუ უსულოთა,
3. ვინ ჭგუფისა თუ რა ჭგუფისა,
4. საკუთარი თუ საზოგადო,
5. კრებითი,
6. ნივთიერებისა,
7. მოქმედებისა.

II. ჭგუფი ფუძის მიხედვით

1. თანზმოვნიანი თუ ხმოვნიანი,
2. უკუმშველი თუ კუმშვადი (თუ ბოლოთანზმოვნიანი),
3. უკვეცალი თუ კვეცალი (თუ ბოლოზმოვნიანი) ან კუმშვად-კვეცალი (გარკვეულ შემთხვევებში),

III. ბრუნვა, მისი ნიშანი;

IV. რიცხვი, მისი ნიშანი.

8.2. ბ. § 5. არსებით სახელთა გარჩევის ნიმუშები

1. „ჩვეულებრივი“ გარჩევა

სიკვდილი ყველას ათანასწორებს (ა. წ.).

სიკვდილი — არსებითი სახელი, უსულოთა, რა ჭგუფისა, აბსტრაქტული, საზოგადო; ფუძე — სიკვდილ — ბოლოთანმოვნიანი, უკუმშველი; სახელობით ბრუნვაში (-ი), რიცხვს არ განარჩევს.

ვარდს გაეფურჩქნა კოკორი (სოსელი).

ვარდს — არსებითი სახელი, უსულოთა, რა ჭგუფისა, კონკრეტული, საზოგადო; ფუძე — ვარდ — ბოლოთანმოვნიანი, უკუმშველი; მიცემით ბრუნვაში (-ს), მხოლ. რიცხვში.

კოკორი — არსებითი სახელი, უსულოთა, რა ჭგუფისა, კონკრეტული, საზოგადო; ფუძე — კოკორ — ბოლოთანმოვნიანი, კუმშვადი; სახელობით ბრუნვაში (-ი), მხოლ. რიცხვში.

2. ლოგიკური („მტკიცებითი“) ხერხით გარჩევა

დედათა გული ჩივილი მამულისთვის მაგრდება (ი. ჭ.).

დედათა — არსებითი სახელი (აღნიშნავს საგანს),

სულიერთა (საკუთარი ნებით მოძრაობის უნარი აქვს),
ვინ ჭგ. (აღამიანის სახელია),

კონკრეტული (რეალურ საგანს აღნიშნავს),

საზოგადო (ყველა ერთნაირი საგნის აღმნიშვნელია).

შენიშვნა: დედა, მამა, პაპა და მისთ. შეიძლება საკუთარ სახელთა თვისებასაც გვიჩვენებდნენ, როდესაც საკუთარ დედაზე ვლაპარაკობთ (იხ. არნ. ჩიქობავა. ქართული ენის ზოგადი დახასიათება. გლ. I, 1950, გვ. 038), მაგრამ სკოლაში ამ საკითხზე არ ვამახვილებთ ყურადღებას.

ფუძე — დედა (მოთხრობით ბრუნვაში იქნება დედა-მ),

ბოლოხმოვნიანი (ა ხმოვანი ბგერაა),

კვეცადი (ნათესაობითში იქნება დედ-ის).

ნათესაობით ბრუნვაში (I მრავლობითის ფორმის ჩანაცვლების შემდეგ მივიღებთ დედ-ებ-ის),

მრავლობით რიცხვში (ერთზე მეტ საგანს აღნიშნავს).
გული — არსებითი სახელი (აღნიშნავს საგანს),

აბსტრაქტული (გრძნობის მნიშვნელობით არის ნახმარი),
უსულოთა (საკუთარი ნებით ვერ მოძრაობს),
რ ა ჯგუფისა (ადამიანს არ აღნიშნავს),
საზოგადო (ყველა ერთნაირ საგანს აღნიშნავს);
ფუძე — გულ (მოთხრობითში იქნება გულ-მა),
ბოლოთანხმოვნია (მთავრდება ლ ბგერაზე, იგი თან-
ხმოვანია),

უკუმშველი (ფუძეში ხმოვანი არ იკარგება),
სახელობით ბრუნვაში (აქვს -ი ნიშანი),
რიცხვი არა აქვს (აბსტრაქტულია).

მამულისთვის — თანდებულიანი არსებითი სახელი.

მამულის — არსებითი სახელი (აღნიშნავს საგანს),
კონკრეტული (რეალური საგნის აღმნიშვნელია),
უსულოთა (საკუთარი ნებით ვერ მოძრაობს),
რ ა ჯგ. (არ აღნიშნავს ადამიანს),
საზოგადო (ყველა ერთნაირ საგანს ჰქვია);
ფუძე — მამულ (მოთხრობით ბრუნვაში იქნება მამულ-მა).
ბოლოთანხმოვნია (მთავრდება ლ ბგერაზე),
უკუმშველი (ფუძის შიგნით ხმოვანი არ იკარგება);
ნათესაობით ბრუნვაში (აქვს ბრუნვის ნიშანი -ის),
რიცხვი არა აქვს (ს ა მ შ ო ბ ლ ო ს გაგებით არის ნახმარი,
სამშობლო კი ერთადერთია, ამიტომ სახელი ცალობითია).

შენიშვნა: მამული მყარად გაარსებითებული ზედსართავი სახელია, ამიტომ იგი ყოველთვის გაირჩევა, როგორც არსებითი სახელი.

3.2. ბ. ზედსართავ სახელთა ბარჩევა

3.2. გ. § 1. ზედსართავი სახელის რაობა

ზედსართავ სახელთა ამოცნობა არ არის ძნელი, რადგან იგი მიმართებას ამყარებს არსებით სახელთან და აღნიშნავს მის ნიშან-თვისებას; მიუხედავად ამისა, არის შემთხვევები, როდესაც მოსწავლეებს უჭირთ მეტყველების ამ ნაწილის ამოცნობა. ასეთი შემთხვევა ძირითადად ორია:

1. როდესაც ზედსართავი სახელი მიცემით ან ვითარებით ბრუნვებშია და შესაბამისად შეეწყობა კითხვა როგორ?

2. როდესაც მსაზღვრელად გამოყენებულია პროფესიის, ხელობა-საქმიანობის, ზომა-წონის, ოდენობისა და სხვა სემანტიკის მქონე

არსებითი სახელები, რომელთაც შესაბამისად შეეწყობათ კითხვები: რ ო მ ე ლ ი?, რ ო გ ო რ ი? ან რ ა მ დ ე ნ ი? (უკანასკნელი რიცხვითი სახელის კითხვა).

პირველ შემთხვევაში მოსწავლეებს კითხვის მიხედვით ზედსართავი სახელი ერევათ ზმნიზედებში; შდრ.: მ ა ლ ა ლ კ ი ბ ე ს (როგორ?)— კ ა რ გ ა დ ს წ ა ვ ლ ო ბ ს (როგორ?) და მისთ. ამ შემთხვევაში მოსწავლეებს უნდა შეეახსენოთ მიმართების ხერხი, რომელიც თვით ზედსართავი სახელის განმარტებიდან გამომდინარეობს: „ზედსართავი სახელი აღნიშნავს საგნის ნიშან-თვისებას“; მაშასადამე, იგი არსებით სახელს ახლავს, არსებითთან არის მიმართებაში.

მეორე შემთხვევაში მოსწავლეებს უნდა შეეახსენოთ ერთეულისა და მისი ფუნქციის ურთიერთობა; სახელდობრ, ზედსართავ სახელთა გაარსებითება ან, პირიქით, არსებითთა გაზედსართავება; მაგალითად, ზ ღ ვ ა არსებითი სახელია, მაგრამ მ ი ტ ი ნ გ ს ზ ღ ვ ა ხ ა ლ ხ ი ე ს წ რ ე ბ ო ღ ა, წინადადებაში იგივე სიტყვა ზედსართავის ფუნქციას ასრულებს. ასეთივეა ტ ო ნ ა (ქვანახშირი), უ რ ე მ ი (შეშა), მ ი ს ხ ა ლ ი (ოქრო), ქ ი ლ ა (მაწონი) და მისთ. ყველა ამ შემთხვევაში უნდა აღინიშნოს, რომ ეს სიტყვები არსებითი სახელებია, მაგრამ ამ კონკრეტულ შემთხვევაში გამოყენებულია ზედსართავის მნიშვნელობით.

მ.შ. გ. § 2. ზედსართავ სახელთა სემანტიკური ჯგუფები

ზედსართავ სახელებში ორი სემანტიკური ჯგუფი (ანუ, როგორც სახელმძღვანელოში არის აღნიშნული, ჯგუფი შინაარსის მიხედვით) აღინიშნება. ესენია: ვითარებითი და მიმართებითი ზედსართავი სახელები. მათ შორის განსხვავება ლექსიკურია: პირველადი ზედსართავი სახელები ვითარებითია (შავი, თეთრი, მძიმე, კარგი და მისთ.), ხოლო ნაწარმოები — მიმართებითი (ღრუბლიანი, ჩვენებური, უშვილო და მისთ.).

ზედსართავ სახელთა სემანტიკური ჯგუფების გარჩევა არ არის ძნელი. ცოტაოდენი სიფრთხილე დაგვეპირდება ისეთ ზედსართავთა ანალიზისას, რომლებიც დიაქრონიულად (ისტორიულად) მიმართებითია, ხოლო სინქრონიულად (თანამედროვე ვითარების მიხედვით) ვითარებითთა ჯგუფში არის გადასული; მაგ.: წით-ელ-ი (შდრ. წით-ს), მწით-ე (შდრ. მწით-ს), ჰრ-ელ-ი (შდრ.: ჰრი-ს) და მისთ. ამგვარ სიტყვებში ნათლად ჩანს მაწარმოებლები, მაგრამ მათ სიტყვათწარ-

მოების ფუნქცია დაკარგული აქვთ, ამ სიტყვათა ძირეული ფორმები აღარ გვხვდება მეტყველებაში ან ნაკლებად პროდუქტიულია, ამიტომ ისინი ნაწარმოებად მხოლოდ დიაქრონიაში ჩაითვლება.

ზედსართავ სახელთა სემანტიკური ჯგუფების საკლასიფიკაციო ნიშნად ზოგჯერ ხარისხის ფორმებს იშველებენ; კერძოდ, თუ ზედსართავი აწარმოებს ხარისხის ფორმებს, მაშინ იგი ვითარებითია, ხოლო, თუ არ აწარმოებს, — მიმართებითი. ეს ხერხი უმრავლეს შემთხვევაში ემთხვევა სემანტიკურ ჯგუფებს, მაგრამ ზოგჯერ ვერ გვიჩვენებს ნამდვილ ვითარებას; მაგალითად, ქვეიანი ზედსართავ სახელს შეუძლია უფროობითი ხარისხის წარმოება, მაგრამ იგი ვერ იქნება ვითარებითი, რადგან მისი წარმოქმნილობა აშკარაა; შდრ.: ქკუა (ქკვა) — ქკვ-იანი — უ-ქკვიანი-ეს-ი და მისთ.

8. 2. 2. § 3. ზედსართავ სახელთა ხარისხის ფორმები

ზედსართავ სახელებში აღნიშნავენ ხარისხის სამ ფორმას, რომლებიც ორობით დაპირისპირებას ქმნიან. ესენია: დადებითი — უფროობითი — ოდნაობითი (დაპირისპირებანი: დადებითი — უფროობითი, დადებითი — ოდნაობითი).

დადებითი ხარისხის ფორმა ნეიტრალურია. იგი არავითარ ხარისხს არ აღნიშნავს, მაგრამ დაპირისპირების საფუძველზე ისიც ხარისხის ფორმად არის ჩათვლილი.

უფროობითი ხარისხი საგნის ნიშან-თვისებასთან ერთად ამ ნიშან-თვისების მეტ ოდენობას აღნიშნავს. იგი იწარმოება უ — ეს თავსართ-ბოლოსართის საშუალებით; მაგ., ლამაზ-ი — უ-ლამაზ-ეს-ი და მისთ.

ოდნაობითი ხარისხიც საგნის ნიშან-თვისებასთან ერთად ამ ნიშან-თვისების ნაკლებ ოდენობას (დადებითთან შედარებით) აღნიშნავს. იგი იწარმოება მო — ო თავსართ-ბოლოსართის საშუალებით; მაგ., დიდ-ი — მო-დიდ-ო და მისთ.

ზედსართავ სახელთა ხარისხის ფორმათა გარჩევის დროს განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს მათს აღწერის ფორმებს. როგორც ზემოთ არის აღნიშნული (იხ. 0.5. ვ), მეტყველებაში ხშირად არის გამოყენებული გრამატიკულ თუ ლექსიკურ ფორმათა საკომპენსაციო საშუალებები, რომლებიც იმავე მნიშვნელობას გადმოგვცემენ, რასაც — შესაბამისი ფორმა, მაგრამ თავად არ წარმოადგენენ ფორმებს. უფროობითი ხარისხის მნიშვნელობა შეიძლება გამოიხატოს უფრო ან ყველაზე ნაწილაკებით, ხოლო, ოდნაობითი ხარისხი-

სა — ო დ ნ ა ვ ნაწილაკით. ეს ნაწილაკები დაერთიან დადებითი ხარისხის ფორმას და ახალ მნიშვნელობას სძენენ მას; შდრ.:

მაღალი — უმაღლესი — უ ფ რ ო მაღალი, ყ ვ ე ლ ა ზ ე მაღალი.
ლამაზი — ულამაზესი — უ ფ რ ო ლამაზი, ყ ვ ე ლ ა ზ ე ლამაზი.
თეთრი — მოთეთრო, ო დ ნ ა ვ თეთრი და მისთ.

აღწერითი საშუალებით ხარისხის წარმოებისას ნაწილაკები დაერთვის დადებითი ხარისხის ფორმას; მაშასადამე, ისინი დადებითი ხარისხის ფორმებად უნდა ჩაითვალოს.

დასაზუსტებელია აგრეთვე ხარისხის ფორმათა ადგილი ზედსართავი სახელის სემანტიკურ ჯგუფებში. როგორც წესი, ხარისხის ფორმების წარმოება ვითარებით ზედსართავ სახელებს შეუძლიათ, მაგრამ გადადიან (იწარმოებიან). რა ამა თუ იმ ხარისხში, ისინი უკვე მიმართებით ზედსართავ სახელებად იქცევიან; მაშასადამე, რომელიღე მითეთრო, უდიდესი, უძლიერესი თუ მისთ. ვითარებითი ზედსართავი სახელის ნაწარმოები ფორმებია, ე. ი. მიმართებითი ზედსართავი სახელებია. იმისათვის, რომ უფრო ნათელი იყოს სხვაობა სხვა მეტყველების ნაწილთაგან ნაწარმოებ ზედსართავ სახელებსა და ხარისხის ფორმებს შორის, სასურველია აღინიშნოს, რომ ეს უკანასკნელი ვითარებით ზედსართავთა ამა თუ იმ ხარისხის ფორმებია, ნაწარმოები ვითარებითი ზედსართავის დადებითი ხარისხის ფორმებისაგან.

8.2. ბ. § 4. ზედსართავ სახელთა ბრუნვისა და რიცხვის ფორმები

ზედსართავი სახელი იბრუნვის, მაგრამ, არსებითისაგან განსხვავებით, მისი ბრუნება დამოკიდებულია. მეტყველებაში ზედსართავი სახელი შეიძლება დამოუკიდებლადაც შეგვხვდეს. მაშინ იგი გაარსებითებულია და ისევე იბრუნვის, როგორც შესაბამისი ფუძის არსებითი სახელი. ამ შემთხვევაში აღინიშნება, რომ ზედსართავი სახელის ბრუნება დამოუკიდებელია.

შენიშვნა: ტერმინი — დამოუკიდებელი — პირობით არის ნახმაზი, რადგან არსებითი სახელის ბრუნები ზმნასთან (შემასმენელთან), მიმართებით არის გამოწვეული, მაგრამ სახელთა შორის არსებითს (და გაარსებითებულ სხვა) სახელებში აღინიშნება დამოუკიდებელი ბრუნება და ბრუნებები.

ზედსართავი სახელი წინადადებაში უპირატესად გარკვეულ პოზიციაში გვხვდება. თანამედროვე ქართული ენისათვის ნორმაჲ პრეპოზიციული წყობა, რომლის უშუალო შეხამება ქმნის მსაზღვრელ-საზღვრულის დახშულობას, რის შედეგადაც ზედსართავი სახელის ბრუნვის ნიშნები სიჭარბედ იქცევა და ზშირად მოეკეცება ხოლმე.

ანალიზის პროცესში ამას განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს, რადგან მოკვეცილი ბრუნვის ნიშნები ფორმათა დამთხვევას იწვევს; შღრ.:

შავ-ი	კატა	ცხარე კამათი
შავ-მა	კატამ	ცხარე კამათმა
შავ	კატას	ცხარე კამათს
შავ-ი	კატის	ცხარე კამათის
შავ-ი	კატით	ცხარე კამათით
შავ	კატად	ცხარე კამათად
შავ-ო	კატავ	ცხარე კამათო და მისთ.

ამრიგად, ზედსართავი სახელის ბრუნვა რომ ამოვიცნოთ, აუცილებლად უნდა გავითვალისწინოთ მისი საზღვრული არსებითი სახელი. რომელ ბრუნვამაც იქნება არსებითი, იმავე ბრუნვაშია მასთან შეწყობილი ზედსართავიც.

რიცხვის ფორმები (I მრავლობითისა) მსაზღვრელად გამოყენებულ ზედსართავს, როგორც წესი, არა აქვს. მისი გამოხატვა არსებით სახელს ეკისრება. იშვიათია I მრავლობითის ფორმები პოსტპოზიციურ (შებრუნებულ) რიგშიც, მაგრამ რეგულარულია ზედსართავი სახელის დამოუკიდებლად ბრუნებისას; რეგულარულია აგრეთვე II მრავლობითის ფორმები (მთანი მაღალნი, მთათა მაღალთა, მთანო მაღალნო; მაღალნი მთანი, მაღალნო მთანო და მისთ.).

8.2. გ. § 5. ზედსართავ სახელთა გარჩევის ცხრილი

სასკოლო პრაქტიკაში მიღებულია ზედსართავ სახელთა გარჩევის შემდეგი ცხრილი:

- I. სემანტიკური ჯგუფები:
 - ვითარებითია თუ მიმართებითი,
 - II. ხარისხი (თუკი განარჩევს),
 - III. დამოუკიდებელია თუ მსაზღვრელი,
 - IV. წყობა (თუ მსაზღვრელია):
 - არსებითის წინაა თუ შემდეგ,
 - V. ჯგუფი ფუძის მიხედვით:
 - ბოლოთანხმოვნიათა თუ ბოლოხმოვნიათა,

შენიშვნა: როცა ზედსართავი არსებითის მნიშვნელობით არის წინადადებაში ნაშარი, ამის აღნიშვნასთან ერთად გაიკრევა, მისი ფუძე იკუმშება თუ არა ან იკვეცება თუ არა.

- VI. ბრუნვა (მისი ნიშანი),
- VII. რიცხვი, მისი ნიშანი (თუკი აქვს).

3.2. გ. § 6. ზედსართავ სახელთა გარჩევის ნიმუშები

ჩვეულებრივი გარჩევა

1. კარებში იქაჩრებიან ცნობისმოყვარე ბალები (ვაჟა).
ცნობისმოყვარე — ზედსართავი სახელი, მიმართებითი; მსაზღვრელი. არსებითის წინ; ფუძე — ცნობისმოყვარე — ბოლო-ხმოვნია; სახელობით ბრუნვაში.
2. მისთვის არ ეძღერ, რომ ვიმღერო, ვით ფრინველმა გარეგან-მა (ი. ჭ.).
გარეგანმა — ზედსართავი სახელი, მიმართებითი; მსაზღვრე-ლი, არსებითის შემდეგ; ფუძე — გარეგან — ბოლოთანხმოვნია; მოთხრობით ბრუნვაში, ნიშანი -მა.

ლოგიკური გარჩევა

1. შავ ლულსა, წითელ ღვინოსა განა სუყველას სმა უნდა? (ხალხ.)
შავ — ზედსართავი სახელი (აღნიშნავს საგნის ნიშან-თვისებას, შეეწყობა კითხვა როგორ?),
ვითარებითი (ძირეულია),
დადებითი ხარისხი (არა აქვს უფროობითისა და ოდნაო-ბითის მაწარმოებლები),
მსაზღვრელი (განსაზღვრავს არსებით სახელს ლულსა),
არსებითის წინ,
ფუძე — შავ — ბოლოთანხმოვნია (მთავრდება ვ თანხმო-ვანზე).
მიცემით ბრუნვაში (მისი საზღვრული მიცემითშია: ლულ-სა).

3.2. დ. რიცხვით სახელთა გარჩევა

3.2. დ. § 1. რიცხვით სახელთა რაობა

რიცხვითი სახელის ამოსაცნობად სავსებით საკმარისია კითხვე-ბის ხერხის გამოყენება. როგორც ცნობილია, რიცხვით სახელებს სემანტიკური ჯგუფების შესაბამისად სამი კითხვა შეეწყობა: რამდენი?, მერამდენი?, მერამდენედი?

შენიშვნა: რიგობით რიცხვით სახელებს ხშირად უწყობენ რომელი? კითხვას ან მის ხელოვნურ ვარიანტს რიგით რომელი?, მაგრამ მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით ჭობია კითხვა მერამდენედი?

რიცხვით სახელთა ამოცნობისას ფრთხილად უნდა მოვეპყროთ რიცხვით სახელთა მონაცვლე ნაცვალსახელებს, რომელთაც იგივე კითხვა შეეწყობათ, როგორც — რიცხვით სახელებს; მაგ.: რამდენი? — ამდენი, იმდენი, მაგდენი; რამდენიმე და მისთ.

რიცხვით სახელებს უღარესად კონკრეტული სემანტიკა ახასიათებთ: ისინი ზუსტად მიუთითებენ საგანთა რაოდენობაზე, მათ როგზე ან ნაწილზე. რამდენიმე რაოდენობითი რიცხვითი სახელი, ნაცვალსახელთა მსგავსად, ზოგადად მიუთითებს საგანთა რაოდენობაზე. ესენია ე. წ. გაურკვეველი ან განზოგადებული რიცხვითი სახელები: ბევრი, ცოტა, მრავალი.

შენიშვნა: ბევრი, ცოტა, მრავალი მეტყველების ნაწილთა სამივე ძირითადი ნიშნის მიხედვით ნაცვალსახელთა ვითარებას გვიჩვენებენ. ამდენად არაფერი დაშვებოდა, რომ ისინი ნაცვალსახელთა კლასში მოვეთავსებინა, მაგრამ სასკოლო გრამატიკაში ისინი რიცხვით სახელებშია მოთავსებული. ამიტომ მეთოდური თვალსაზრისით ჩვენც რიცხვით სახელებად ვივლისებებთ მათ.

რიცხვით სახელებს სამი სემანტიკური ჯგუფი აქვთ: რაოდენობითი, რიგობითი და წილობითი. მათგან ძირეულია რაოდენობითი, ხოლო რიგობითი — მისგან, წილობითი კი — რიგობითისაგან არის ნაწარმოები. ამ ჯგუფების ამოსაცნობადაც კითხვების ხერხი სავსებით საკმარისია; სახელდობრ: რიცხვითი სახელი, რომელიც პასუხობს კითხვაზე რამდენი? რაოდენობითია (ასი, რვა, თხუთმეტი, ოცდაშვიდი, ორმოცდათერთმეტი, ათასი და მისთ.), რიცხვითი სახელი, რომელიც პასუხობს კითხვაზე მე რამდენი? — რიგობითი (მეცხრე, მეასე, მემილიონე, ოცდამეშვიდე, ასმეთრამეტე და მისთ.), ხოლო რიცხვითი სახელი, რომელიც პასუხობს კითხვაზე მე რამდენედნი? — წილობითი (ნახევარი, მესამედი, მეასედი, მეათასედი, მეჩვიდმეტედი, ორმოცდამეცხრედი, ასმეთრამეტედი და მისთ.).

3.2. დ. § 2. რიცხვით სახელთა ფუძე

რიცხვითი სახელის ფუძე შეიძლება იყოს როგორც თანხმოვნიანი, ისე ხმოვნიანი. იმ შემთხვევაში, თუ რიცხვითი სახელი დამოუკიდებლადაა ნახმარი წინადადებაში, მისი ფუძე შეიძლება შეიკვეცოს ან შეიკუმშოს (ცხრა — ცხრის, ნახევარი — ნახევრის და მისთ.), მაგრამ, თუ რიცხვითი სახელი თავისი ძირითადი მნიშვნელობით, ე. ი. მსაზღვრელად, არის გამოყენებული, მაშინ მის ფუძეს ცვლილება არ მოუდის.

რიცხვით სახელთა ფუძესა და მათს სემანტიკურ დაჯგუფებებში გარკვეული შესაბამისობა შეინიშნება; კერძოდ:

1) რაოდენობითი რიცხვითი სახელი, გარდა ორიოდე გამონაკლი-

სისა (რვა და ცხრა სხვადასხვა ვარიანტით; მაგ.: ოცდარვა, ას ცხრა და მისთ.), ბოლოთანხმოვნია (ერთ-ი, სამ-ი, ას-ი, მილიონ-ი და მისთ.).

2) რიცხობითი რიცხვითი სახელი; გარდა ერთი გამონაკლისისა (პირველი), ბოლოთანხმოვნია (მესამე, მეცხრე, მეასე, მეათასე და მისთ.).

3) წილობითი რიცხვითი სახელი ბოლოთანხმოვნია (მესამედ-ი, მეასედ-ი, მეათასედ-ი და მრ. სხვ.).

3.2. დ. § 3. რიცხვით სახელთა ბრუნვები და რიცხვი

რიცხვით სახელთა ბრუნვები, ისევე როგორც ზედსართავი სახელებისა, დამოკიდებულია (რასაკვირველია, თუ იგი დამოუკიდებლად არ არის გამოყენებული წინადადებაში). როცა რიცხვითი სახელი არსებითს ახლავს, ე. ი. მსაზღვრელია, მაშინ გასათვალისწინებელია მისი პოზიცია და შეხამება, რადგან ზედსართავთა მსგავსად ე. წ. დახშულ შეხამებაში რიცხვით სახელთა ბრუნვის ნიშნებს ცვლილებები მოუდით.

ამრიგად, დამოუკიდებელი რიცხვითი სახელები არსებითის მსგავსად იბრუნვის, ხოლო მსაზღვრელად გამოყენებული — ზედსართავის მსგავსად.

ზემოაღნიშნულ სახელთაგან განსხვავებით, რიცხვითს ერთი თვისება გააჩნია: მას, ჩვეულებრივ, არა აქვს წოდებითი ბრუნვის ფორმა. ერთეული გამონაკლისის სახით შეიძლება შეგვხვდეს ფორმები: გამარჯობათ, ა ს ო ბატო! (ხალხ.), ო თ ხ ო წელიწადო (ი. ჯ.) და მისთ.

რიცხვის წარმოებისას რიცხვითი სახელი რიგ თავისებურებებს ავლენს:

1. რაოდენობითი რიცხვითი სახელის მსაზღვრელად გამოყენებისას საზღვრულ არსებითს არ შეიძლება ჰქონდეს მრავლობითი რიცხვი; მაგ.: ოცი ქათამი (და არა: ოცი ქათმები), ასი რვეული (და არა: ასი რვეულები) და მისთ.

2. მსაზღვრელ რიცხვით სახელს საზოგადოდ არა აქვს I მრავლობითის ფორმები. დასაშვებია II მრავლობითის ფორმათა წარმოება; მაგ., გუშინ შვიდნი გურჯანელნი სანადიროდ წასულოყვნენ (ხალხ.), მაგრამ თანამედროვე ქართულში რიცხვით სახელებს II მრავლობითიც იშვიათად აქვთ.

შენიშვნა: დამოუკიდებლად გამოყენებული რიცხვითი სახელები შეიძლება მრავლობითის ფორმათაც შეგვხვდეს; მაგ., გივის ატესტატში სულ ხუთები უწერია და მისთ., მაგრამ ამ შემთხვევაში რიცხვითი სახელი გაარსებითებულია, წამსადაჟე, არსებითი სახელის ვითარებას გვიჩვენებს.

3.2. დ. § 4. რიცხვით სახელთა გარჩევის ცხრილი

- I. სემანტიკური ჯგუფი:
 - რაოდენობითი, რიგობითი თუ წილობითი;
- II. დამოუკიდებელია თუ მსაზღვრელი;
- III. წყობა (თუ მსაზღვრელია):
 - არსებითის წინაა თუ შემდეგ;
- IV. ჯგუფი ფუძის მიხედვით:
 - ბოლოთანხმოვნია თუ ბოლოხმოვნია;
- V. ბრუნვა (მისი ნიშანი);
- VI. რიცხვი, მისი ნიშანი (თუკი აქვს).

3.2. დ. § 5. რიცხვით სახელთა გარჩევის ნიმუშები

ჩ ვ ე უ ლ ე ბ რ ი ვ ი გ ა რ ჩ ე ვ ა

შვიდ სამთავროს მოგვაგონებს მოელვარე ის შვიდფერი (ა. წ.).

შვიდ — რიცხვითი სახელი, რაოდენობითი; მსაზღვრელი, არსებითის წინ; ფუძებოლოთანხმოვნია; მიცემით ბრუნვაში.

მეხუთე დღეს შინ მშვიდობით ამოვიდნენ ჩვენი ბედნიერი ცოლქმარნი (ი. ჰ.).

მეხუთე — რიცხვითი სახელი, რიგობითი; მსაზღვრელი, არსებითის წინ; ფუძებოლოხმოვნია; მიცემით ბრუნვაში.

ლო გ ი კ უ რ ი გ ა რ ჩ ე ვ ა

სამნი ძმანი გურულები მუშაობდნენ ყანასა (ხალხ.).

სამნი — რიცხვითი სახელი (აღნიშნავს საგანთა რაოდენობას), რაოდენობითი (შეეწყობა კითხვა რამდენი?), მსაზღვრელი (არსებითთან ერთადაა), არსებითის წინ,

ფუძე — სამ — ბოლოთანხმოვნია (ფუძის ბოლო ბგერა მთანხმოვანია),

სახელობით ბრუნვაში (მისი მსაზღვრელი ძმანი სახელობით ბრუნვაშია), ნიშანი -მ.

მრავლობით რიცხვში (II მრავლობითის ფორმა აქვს), ნიშანი -ნ.

ძველად მებატონე მოსავლიდან მხოლოდ მეოთხედს აძლევდა გლეხს.

მეოთხედი — რიცხვითი სახელი (აღნიშნავს საგნის ნაწილს), წილობითი (მთელის წილს აღნიშნავს), დამოუკიდებელი (არ ახლავს არსებით სახელს),

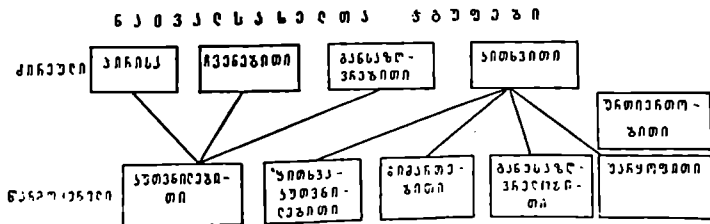
ფუძე — მესამედ — ბოლოთანხმოვნია (ფუძის ბოლო ბგერა დ თანხმოვნია),
მიცემით ბრუნვაში, ნიშანი -ს.

3.2. ე. ნაცვალსახელთა გარჩევა

3.2. ე. § 1. ნაცვალსახელის რაობა და ჭგუფები

ნაცვალსახელის რაობა მისი ძირითადი თვისებით—სუბსტიტუციურობით (შენაცვლების უნარით) — განისაზღვრება, მაგრამ ეს თვისება ნაცვალსახელთა ამოსაცნობად საკმაოდ დიდ დროს მოითხოვს; თუმცა ეს არ ნიშნავს იმას, რომ მოსწავლეებს ძალიან უჭირთ ნაცვალსახელთა ამოცნობა. მათ რიგ ჭგუფებს მოსწავლეები ჯერ კიდევ დაწყებითი კლასებიდან ეცნობიან. ამასთან ერთად მეტყველებაში იმდენად ხშირად იხმარება ნაცვალსახელები, რომ მოსწავლეებს მათი გამოყენების ჩვევები ჯერ კიდევ სკოლაში მოსვლამდე აქვთ გამომუშავებული. რასაკვირველია, ეს არ ეხება ყველა ჭგუფის ნაცვალსახელს. მოსწავლეები, როგორც წესი, პირის, ჩვენებითს, კუთვნილებითსა და კითხვით ნაცვალსახელებს ამოიცნობენ ხოლმე (ყველაზე ხშირია პირის ნაცვალსახელთა ამოცნობა), ხოლო უჭირთ განსაზღვრებით, განუსაზღვრელობით და სხვა ნაკლებად პროდუქტიულ ნაცვალსახელთა დასახელება ან ამოცნობა.

ნაცვალსახელთა ანალიზისას ყოველთვის უნდა გვეჭონდეს მხედველობაში მისი ზოგადი სემანტიკა. მართალია, ნაცვალსახელები მეტყველებაში იხმარება არსებითის, ზედსართავისა ან რიცხვითი სახელების ნაცვლად, მაგრამ — ისე, რომ ზუსტი მნიშვნელობით არ მიუთითებენ არც საგანზე, არც კონკრეტულ ნიშან-თვისებაზე და არც ზუსტ რაოდენობაზე. რიგ შემთხვევაში დაგვეკვირდება ნაცვალსახელთა წარმოქმნის განხილვა, განსაკუთრებით — იმ შემთხვევებში, როდესაც განუსაზღვრელობით, მიმართებით ან უარყოფით ნაცვალსახელებს ვაანალიზებთ. საერთოდ, კარგ შედეგს მოგვეცემს მათი წარმოების სქემის განხილვა.

შეიძლება გამოვიყენოთ სქემის სხვა ვარიანტიც; მაგ.,

ნაცვალსახელთა ჯგუფები

ძირეული

წარმოქმნილი

პირისა

ჩვენებითი

განსაზღვრებითი

;

კუთვნილებითი

კითხვითი

;

კითხვა-კუთვნილებითი

მიმართებითი

განუსაზღვრელობითი

უარყოფითი

შენიშვნა: 1. გარდა ამ ჯგუფებისა, წარმოქმნილ ნაცვალსახელებს განეკუთვნება ურთიერთობითი: ერთმანეთი, ერთერთი, ურთიერთი.

2. სასკოლო გრამატიკაში, მეთოდური მიზანდასახულობით, გათვალისწინებულია ნაცვალსახელთა რვა ჯგუფი: პირისა, ჩვენებითი, კუთვნილებითი, კითხვითი, მიმართებითი, უარყოფითი, განუსაზღვრელობითი და განსაზღვრებითი (იხ. I, გვ. 57—58), უუქმევეთი ნაცვალსახელი თავი პირის ნაცვალსახელებშია მოქცეული, ხოლო კითხვა-კუთვნილებითი ვისი? და რისა? — კითხვითში.

3. 2. ე. წ. ნაცვალსახელთა ბრუნვები და რიცხვი

სახელთაგან ბრუნების თვალსაზრისით ნაცვალსახელი ყველაზე თავისებურია. ეს არა მარტო ცალკეულ ჯგუფებს ეხება, არამედ თვით ჯგუფს შიგნითაც ვლინდება თავისებურებები. თავისებურად აწარმოებენ ისინი რიცხვსაც, ამიტომ უმჯობესია მათი თავისებურებანი ცალ-ცალკე აღინიშნოს.

1. პირის ნაცვალსახელები

პირის ნაცვალსახელები, ძირითადად, ოთხია: მე, შენ, ჩვენ, თქვენ. ამათგან მე და შენ ნაცვალსახელებს მხოლოდობითი რიცხვის გაგება აქვთ, ხოლო ჩვენ და თქვენ ნაცვალსახელებს — მრავლობითისა. ამ პირის ნაცვალსახელთა რიცხვი თავისებური მნიშვნელობისაა. თუ რიცხვის კატეგორია სხვა სახელებში აღნიშნავს ერთზე მეტ ერთნაირ საგანს, ნაცვალსახელი ჩვენ არ აღნიშნავს ბევრ მე-ს, არც თქვენ აღნიშნავს ბევრ შენ-ს. ჩვენ ნაცვალსახელში იგულისხმება მე და შენ, მე და თქვენ, მე და ის, მე

და ისინი; შესაბამისად თქვენ ნაცვალსახელში იგულისხმება შენ და ის, ან შენ და ისინი (იხ. ა. შანიძე. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 99). ამდენად ჩვენ და თქვენ ნაცვალსახელები მხოლოდ მნიშვნელობით გამოხატავენ მრავლობითის გაგებას, თორემ მრავლობითი რიცხვის ფორმა მათ არა აქვთ.

იგი, ის, იგინი, ისინი, ეს, ესენი და მისთ. ჩვენებითი ნაცვალსახელებია. ამ სიტყვებს ორმაგი ფუნქციის შესრულება შეუძლიათ: ზმნასთან მიმართებაში ისინი პირის ნაცვალსახელებია იგი მოკვდა, ის მოვიდა, ეს წაიღე, იგინი ჩასხდნენ, ისინი გაფრინდნენ, ესენი დარჩნენ და მისთ.), ხოლო სახელებთან მიმართებაში — ჩვენებითი. იგი ნაცვალსახელი თანამედროვე ქართულ ენაში ჩვენებითის ფუნქციით აღარ იხმარება, მაგრამ მისი დამოუკიდებელი მრავლობითი იგინი ნაკლებად პროდუქტიულია პირის ნაცვალსახელის ფუნქციითაც. მას ისინი ენაცვლება, რამაც ის ნაცვალსახელის პირის ნაცვალსახელის ფუნქციით გამოყენების პროდუქტიულობა გაზარდა.

ბრუნების თვალსაზრისით პირის ნაცვალსახელები თავისებურებას იჩენენ: არ ქმნიან ბრუნვის ფორმათა დაპირისპირებას; შდრ.:

სახ.	მე	შენ	ჩვენ	თქვენ
მოთხრ.	მე	შენ	ჩვენ	თქვენ
მიც.	მე	შენ	ჩვენ	თქვენ
ნათ.	ჩემ-	შენ	ჩვენ	თქვენ
მოქ.	—	—	—	—
კით.	—	—	—	—
წოდ.	—	შენ, შე	—	თქვენ, თქვე

მაგრამ ეს სრულგებობა არ ნიშნავს, რომ მათ ბრუნვა არა აქვთ. ეს ნაცვალსახელები, მიუხედავად მათი ფორმალური უცვლელობისა (დაპირისპირებას მხოლოდ ერთი ნაცვალსახელი ქმნის; შდრ. მე — ჩემ), სხვადასხვა ბრუნვის ფუნქციას ასრულებენ და მათი ბრუნვის გამოცნობა სრულიად თავისუფლად შეიძლება ჩასმის ხერხით, რის შედეგადაც დანართი არსებითი სახელი იმავე ბრუნვის ფორმას იღებს, რომელიც უნდა ჰქონოდა ნაცვალსახელს; შდრ.: მე (მოსწავლე) ვწერ — მე (მოსწავლე-მ) დავწერე — მე (მოსწავლე-ს) დამიწერიო; შენ (ამხანაგ-ი) კითხულობ — შენ (ამხანაგ-მა) წაიკითხე — შენ (ამხანაგ-ს) წაგიკითხავს; ჩვენ (ახალგაზრდებ-ი) ვსწავლობთ — ჩვენ (ახალგაზრდებ-მა) ვისწავლეთ — ჩვენ (ახალგაზრდებ-ს) გვისწავლია;

თქვენ (პიონერებ-ი) მღერით — თქვენ (პიონერებ-მა) იმღერეთ — თქვენ (პიონერებ-ს) გიმღერიათ.

როგორც ზემოთაც არის აღნიშნული, პირის ნაცვალსახელებში შეიქმნა უკუქცევითი ნაცვალსახელიც. იგი ერთადერთია — თ ა ვ ი. ეს სიტყვა შეიძლება არსებითი სახელიც იყოს. განსხვავება მათ შორის ასეთია: თუ თ ა ვ ი სიტყვა ადამიანის სხეულის ნაწილს აღნიშნავს (თ ა ვ ი დახარა, თ ა ვ ი დაიბანა და მისთ.), იგი არსებითი სახელია, ხოლო, თუ — მთლიანად პიროვნებას (თ ა ვ ი ისახელა, თ ა ვ ი გამოიჩინა და მისთ.), მაშინ იგი ნაცვალსახელია. ბრუნების თვალსაზრისით თ ა ვ ი ნაცვალსახელი ინარჩუნებს არსებითი სახელის თვისებებს, ოღონდ მრავლობითი რიცხვი არა აქვს: მაგ.: მაკულატურის მოგროვებაში ჩვენი ჯგუფის მოსწავლეებმა თ ა ვ ი ისახელეს; ყველაფერი შენმა თ ა ვ მ ა დაგმართა; თ ა ვ ს გუფრთხილდი!, თ ა ვ ი ს ქება კიტრად ღირს (ხალხ.); რაც მოგივა, დავითაო, ყველა — შენი თ ა ვ ი თ ა ო (ხალხ.); თ ა ვ ო ჩემო, ბედი არ გიწერია (ა. წ.) და მისთ.

შენიშვნა: მეტყველებაში ზოგჯერ თ ა ვ ი ნაცვალსახელის მნიშვნელობით გვხვდება თ ა ვ ი ს თ ა ვ ი, მაგრამ უპირობესია თ ა ვ ი ფორმის ხმარება.

2. ჩვენებითი ნაცვალსახელი

ჩვენებით ნაცვალსახელთა ბრუნების ძირითადი თავისებურება მათი ორფუძიანობაა. ამ ნაცვალსახელებს, უმრავლეს შემთხვევაში, სახელობითისათვის სხვა ფუძე აქვთ გამოყენებული, დანარჩენი ბრუნვებისათვის კი — სხვა.

ჩვენებით ნაცვალსახელთა ბრუნებისას გასარჩევია ორი შემთხვევა: ა) როცა ჩვენებითი ნაცვალსახელი დამოუკიდებლად არის ნახმარი და ბ) როცა იგი თავის ძირითად ფუნქციას ასრულებს. ორსავე შემთხვევაში ორფუძიანობა რჩება, მაგრამ ბრუნებისას მათ თავთავისი სპეციფიკა აქვთ; კერძოდ, დამოუკიდებლად ნახმარ ჩვენებით ნაცვალსახელს ბრუნვის ნიშნები აქვს, შესაზღვრელად გამოყენებულს კი ეკვეცება. გარდა ამისა, მსაზღვრელად გამოყენებულ ჩვენებით ნაცვალსახელებს მრავლობითი რიცხვი საერთოდ არა აქვთ, დამოუკიდებლად გამოყენებულთ მხოლოდ II მრავლობითის ფორმები ეწარმოებათ, I (ებ-იანი) მრავლობითი მათ არა აქვთ; მაგ.: ეს — ესენ-ი, ის — ისინ-ი, მა-ნ — მათ და მისთ.

ანალოზის პროცესში ყურადღება უნდა გამახვილდეს ჩვენებით ნაცვალსახელთა სხვა ფუძის სწორად ჩანაცვლებაზე: ეს — ამა-ნ, ეგ — შაგა-ნ, იგი — მა-ნ, ის — იმა-ნ და ა. შ. გასათვალისწინებელია

აგრეთვე, რომ ჩვენებით ნაცვალსახელებს, როგორც დამოუკიდებელთ, ისე მსაზღვრელებს, წოდებითი ბრუნვა საერთოდ არა აქვთ.

შ ე ნ ი შ ვ ა: ჩვენებითი ნაცვალსახელები მითითებასთან ერთად ადგილის მიხედვით მოსაუბრე პირთა ლოკალიზებაააც განარჩევენ: ეს მოსაუბრე პირებთან ახლო მყოფს აღნიშნავს. ის — პირველი პირისაგან დაშორებულს, ეს — პირველ პირთან. ე გ — მეორე პირთან ახლო მყოფს.

გარდა ზემოაღნიშნულისა, მეტყველებაში ხშირად გვხვდება ჩვენებითი ნაცვალსახელები: ასეთი, ისეთი, ამნაირი, იმნაირი, ამისთანა, იმისთანა, მაგისთანა, ამდენი, იმდენი, მაგდენი და სხვ. ეს ნაცვალსახელები ბრუნების თვალსაზრისით რაიმე თავისებულებას არ გვიჩვენებენ; დამოუკიდებლად იბრუნვიან, როგორც არსებითი სახელები, ხოლო მსაზღვრელად გამოყენებისას — როგორც ზედსართავი სახელები, ოღონდ, მათგან განსხვავებით, წოდებითი ბრუნვის ფორმას ვერ აწარმოებენ, თუ ყურადღებას არ მივაქცევთ ისეთ ერთეულ შემთხვევებს, როგორიცაა გინების ევფემისტური ფორმა: შ ე ა ს ე თ ო და ის ე თ ო და მისთ.

3. კითხვითი ნაცვალსახელები

კითხვითი ნაცვალსახელებია: ვინ?, რა?, რომელი?, როგორი?, სადაური?, რამდენი?, მერამდენი?, როდინდელი? და მისთ. ამათგან ბრუნებისას თავისებულებას ავლენს ვინ? და რა? ნაცვალსახელები. დანარჩენი ისე იბრუნვის, როგორც სხვა სახელები: დამოუკიდებლად ზმარებისას — როგორც არსებითი სახელი, მსაზღვრელად გამოყენებისას — როგორც შესაბამისი ფუძის ზედსართავი სახელი; მაშასადამე, მათი ბრუნვების გამოცნობა იმავე ხერხით იწარმოებს, როგორც გამოყენებული იყო შესაბამისი (არსებითი ან ზედსართავი) სახელების ბრუნვის ფორმათა ამოცნობისას. გასათვალისწინებელია აგრეთვე, რომ ამ ნაცვალსახელებს წოდებითი ბრუნვის ფორმა არა აქვთ.

ვ ი ნ ნაცვალსახელი ბრუნებისას შემდეგი თავისებულებებით ხასიათდება:

1) აქვს მხოლოდ ოთხი ბრუნვა, რომელთაც ორი ფორმით განარჩევს, სახელობითისა და მოთხრობითისათვის საზიარო ფორმაა ვ ი ნ. ხოლო მიცემითისა და ნათესაობითისათვის — ე ი ს.

2) მრავლობითი რიცხვის ფორმა არა აქვს, თუმცა მის მნიშვნელობის გამოხატვა ლექსიკური საშუალებით (ფუძის გაორკეცვით) ხდება — ვ ი ნ და ვ ი ნ.

ვინ ნაცვალსახელის საზიარო ბრუნვის ფორმათა ერთურობისა-
გან განსასხვავებლად ჩასმის ან ჩანაცვლების ხერხი უნდა გამოვიყუ-
ნოთ; მაგ.:

ჩ ა ს მ ი ს ხ ე რ ხ ი

ვინ მოდის? — ვინ (ამხანაგი) მოდის?

ვინ თქვა? — ვინ (ამხანაგმა) თქვა?

ჩ ა ნ ა ც ვ ლ ე ბ ი ს ხ ე რ ხ ი

ვინ მოდის? — ამ ხ ა ნ ა გ ი მოდის.

ვინ თქვა? — ა მ ხ ა ნ ა გ მ ა თქვა.

რაც შეეხება უის საზიარო ფორმას, მიცემითისა და ნათესაობი-
თის გარჩევა არ არის ძნელი, თუკი დავიმახსოვრებთ, რომ ვინ
ნაცვალსახელის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა მხოლოდ და მხოლოდ
თანდებულებიანი ფორმით იხმარება (ვის-თვის, ვის-კენ, ვის-გან და
მისთ.); მაშასადამე, უთანდებულო ფორმა მიცემით ბრუნვაშია.

რა ნაცვალსახელის ბრუნების თავისებურება შემდეგია:

1) აქვს ექვსი ბრუნვის ფორმა (წოდებითს ვერ აწარმოებს),

2) ბრუნვებს სათანადო ნიშნებით განარჩევს (რა, რა-მ, რა-ს, რ-ის,
რ-ით, რა-დ),

3) ნათესაობითსა და მოქმედებითში ფუძე ეკვეცება (რა-ის—რ-ის,
რა-ით—რ-ით),

4) შეუძლია I მრავლობითის წარმოება (რა-ებ-ი, რა-ებ-მა
და ა. შ.). შეიძლება შეგვხვდეს სასაუბრო მეტყველებაში მისი ასიმი-
ლირებული ფორმა (რე-ებ-ი), II მრავლობითში მხოლოდ სახელო-
ბითი ბრუნვის ფორმა აქვს (რა-ნ-ი).

4. კუთვნილებითი ნაცვალსახელები

კუთვნილებითი ნაცვალსახელები ბრუნების მხრივ რაიმე თავისე-
ბურებას არ იჩენენ. მათ ისეთივე ფუნქცია აქვთ მეტყველებაში, რო-
გორც — ზედსართავ სახელებს, ამიტომ ისევე იბრუნვიან, როგორც
ზედსართავი სახელები. იმ შემთხვევაში, როდესაც წინადადებაში
ისინი დამოუკიდებლად არის ნახმარი, ზედსართავის მსგავსად არსე-
ბითდება და შეუძლია მრავლობითი რიცხვის წარმოება (ჩემ-ებ-ი,
შენ-ებ-ი და მისთ.). წოდებითი ბრუნვის ფორმა აქვს მხოლოდ ჩემი
და ჩვენი ნაცვალსახელებს; მაგ.: ჩემო ციციწათელავ, საით
ფრენ ნელა-ნელა? (ა. წ.), ჩვენო არაგვო, რარიგ მიყვარხარ! (ი. ჭ.)
და მისთ.

კუთვნილებითი ნაცვალსახელების ბრუნებასთან მართლწერის საკითხები არის დაკავშირებული:

1) იმ მიზნით, რომ კუთვნილებითი ნაცვალსახელები არ აირიოს პირის ნაცვალსახელებში, მათ მიცემით ბრუნვაში -ს ნიშანი უნარჩუნდებათ: მაგ.: შენ სახლს აშენებ — შენს სახლს აშენებ, ჩვენ სოფელში მივემგზავრებით — ჩვენს სოფელში მივემგზავრებით, თქვენ ეზოში ითამაშეთ! — თქვენს ეზოში ითამაშეთ! და მისთ. (ანალოგიით ხშირად ფუძით განსხვავებულ ჩემ კუთვნილებით ნაცვალსახელსაც უჩნდება მიცემითი ბრუნვის ნიშანი: ჩემს ძმას აქებენ და მისთ.).

კუთვნილებით ნაცვალსახელთა მსგავსად იბრუნვის კითხვა-კუთვნილებითი ვიისი და რისი? ნაცვალსახელები, რომლებიც სკოლაში კითხვით ნაცვალსახელებად არის ჩათვლილი.

2) მეტაჲ პირის კუთვნილების აღსანიშნავად ქართულში გვხვდება ორი ნაცვალსახელი: მისი და თავისი. თავისი (თვისი) მაშინ იხმარება, როდესაც ჰამოქმედო საგანი მოქმედ პირს ეკუთვნის; მაგ., მაკამ თავისი წიგნი შეინახა. თუ საგანი მოქმედ პირს არ ეკუთვნის, სხვისაა, მაშინ იხმარება მისი; მაგ., ქეთინომ ნანას წიგნი ათხოვა. ნანამ მისი წიგნი წაიკითხა და მისთ.

შენიშვნა: კუთვნილებითი ნაცვალსახელები სხვა ჯგუფის ნაცვალსახელებთან იწარმოება შემდეგი წესით: ამა თუ იმ ნაცვალსახელს ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა გაგებულია ფუძედ და თავიდან იბრუნვის. კუთვნილებით ნაცვალსახელთა წარმოებას ბაზა სავსად დიდია, თუმცა ყველაზე პროდუქტიულია პირის ნაცვალსახელთაგან წარმოქმნა; მაგ.: მე — ჩემ — ჩემი, შენ — შენი, ჩვენ — ჩვენი, თქვენ — თქვენი; ასევე პროდუქტიულია პირის ნაცვალსახელის ფუნქციის გამოყენებული ჩვენებითი ნაცვალსახელებსაგან წარმოქმნა; მაგ.: იგი — მის — მისი, ის — იმის — იმის, ეს — ამის — ამისი, ეგ — მაგის — მაგისი და მისთ. თავი ნაცვალსახელსაგან ვიღებთ თავისი კუთვნილებითს, რომელსაც მრავლობითი სუბლექტიურად ეწარმოება: თავიანთი, თუმცა შეიძლება ფუძის გაორკეცვითაც გამოიხატოს მისი მნიშვნელობა — თავ-თავისი, ანალოგიით — თავ-თავიანთი.

კუთვნილებითი ნაცვალსახელები შეიძლება სხვა ჯგუფის ნაცვალსახელებისაგანაც იწარმოოს; მაგალითად:

განსაზღვრებითი: ყველა — ყველას — ყველასი, სხვა — სხვის — სხვისი.

განუსაზღვრელობითი: ვინმე — ვინმეს — ვინმესი, რამე — რამის, ვიღაცა — ვიღაცასი და მისთ.

უარყოფითი: არავინ — არავისი, ვერავინ — ვერავისი, ნურავინ — ნურავისი და მისთ.

5. მიმართებითი და უარყოფითი ნაცვალსახელები

ამ ჯგუფის ნაცვალსახელები ნაწარმოებია კითხვითისაგან: მიმართებითი — კითხვით ნაცვალსახელებზე ც ნაწილაკის დართვით, ხოლო უარყოფითი — იმავე ნაცვალსახელებზე თავში არა, ვერა და ნუ ნაწილაკების დართვით; მაგ.: მიმართებითი: ვინ — ვინც, რა — რაც, რომელი — რომელიც, რამდენი — რამდენიც და მისთ.; უარყოფითი: ვინ — არავინ, ვერავინ, ნურავინ (ნუვინ), რა — არარა, ვერარა, ნურა; არაფერი, ვერაფერი, ნურაფერი და სხვ.

ვინაიდან ამ ნაცვალსახელთა საფუძველი სათანადო კითხვითი ნაცვალსახელებია, ისინი ისევე იბრუნვის, როგორც შესაბამისი კითხვითი, ოღონდ მხედველობაში უნდა გვქონდეს, რომ მეტყველებაში ისინი ყველა ბრუნვის ფორმით არ გვხვდება; მაგ., არარა, ვერარა, ნურა უარყოფითი ნაცვალსახელები უპირატესად სამ ბრუნვაში: სახელობითში, მიცემითსა და ვითარებითში გვხვდება (იხ. სახელმძღვანელო, I. გვ. 90).

6. განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები

ამ ჯგუფის ნაცვალსახელებიც კითხვითისაგან იწარმოება: შესაბამის კითხვით ნაცვალსახელს ერთვის მე ან და ც (ა) ნაწილაკები. ბრუნების თვალსაზრისითაც არ განსხვავდებიან ისინი შესაბამისი კითხვითებისაგან, მაგრამ ანალიზის პროცესში გასათვალისწინებელია ბრუნვის ნიშნის ადგილი. როგორც ცნობილია, მე ნაწილაკის დართვისას ზოგ ბრუნვაში (განსაკუთრებით ხშირია ეს მიცემითში) ბრუნვის ნიშანი ან ნაწილაკის წინაა (ვი-ს-მე), ან ნაწილაკის შემდეგ (ვინ-მე-ს), იშვიათად კი შეიძლება ორივეგან შეგვხვდეს (ვი-ს-მე-ს). მეორე და მესამე შემთხვევაში სიტყვაში გვაქვს ორი ბრუნვის ნიშანი, მაგრამ ნამდვილ ბრუნვის ნიშნად (ყოველ შემთხვევაში, ვინ-მე-ს ფორმაში) ჩაითვლება მხოლოდ ბოლო მორფი.

7. სხვა ჯგუფის ნაცვალსახელები

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სკოლაში მეთოდოლოგიური მიზანდასახულობით ნაცვალსახელთა ყველა ჯგუფი არ ისწავლება, მაგრამ ეს სრულებითაც არ ნიშნავს იმას, რომ მეტყველებაში ან საანალიზო მასალაში ისინი არ შეგვხვდება. რასაკვირველია, მათ ანალიზი სჭირდებათ, რადგან გვერდის ავლა გამართლებული არ იქნება. რიგი ნაცვალსახელები მსგავსი ფუნქციის ჯგუფებს „შიეტმასნა“ (მაგ., უკუ-ქცევითი — პირისას, კითხვა-კუთვნილებითი — კითხვითისას), ზოგი კი სულ არაა ჩახსენები (მაგ., ურთიერთობითი). ანალიზის პროცესში უნდა შეივისოს ის ცნობები, რომლებსაც მოსწავლეები გაკვეთი-

ლის ახსნის დროს იღებენ. რასაკვირველია, ამას არ უნდა ჰქონდეს თეორიული ხასიათი: მოსწავლეებს მარტივად, უბრალო ცნობის სახით უნდა მივაწოდოთ, რომ, გარდა შესწავლილი ჯგუფებისა, არის კიდევ სხვაგვარი ნაცვალსახელები, და აღვნიშნოთ ის კონკრეტული მნიშვნელობა და ის კონკრეტული ფორმა, რომელიც ამა თუ იმ ნაცვალსახელს მოცემულ კონკრეტულ ტექსტში (ან წინადადებაში) აქვს; მაგ.:

შეუხუხმაცხილოთ ერთმანეთს (ა. წ.).

ერთმანეთს — ნაცვალსახელი, ურთიერთობითი; დამოუკიდებელი, სახელობით ბრუნვაში და მისთ.

8.2. ე. § 3. ნაცვალსახელთა გარჩევის ცხრილი

როგორც დავინახეთ, ნაცვალსახელი შეტად მრავალფეროვანია იმისდა მიხედვით, თუ რომელი სახელის ნაცვლად არის გამოყენებული, ნაცვალსახელს შეიძლება ნაირგვარი ჰქონდეს როგორც ფუნქცია, ისე ფორმა. იგი შეიძლება ნაირგვარ პოზიციაში შეგვხვდეს, რაც კვლავ შესანაცვლებელი სახელის მდგომარეობით არის გამოწვეული; ამიტომ ნაცვალსახელთა გარჩევის პროცესში უნდა გამოვიყენოთ როგორც არსებითი, ისე ზედსართავი და რიცხვითი სახელების გარჩევის დროს შეძენილი უნარ-ჩვევები.

სასკოლო პრაქტიკაში ზოგჯერ ერიდებიან ნაცვალსახელთა გარჩევას; უკეთეს შემთხვევაში შეიძლება ჯგუფი და ბრუნვის ფორმა დაასახელონ, მაგრამ ეს არ არის სწორი, რადგან ნაცვალსახელი შეტყველებაში უფრო ხშირად არის გამოყენებული, ვიდრე სხვა სახელები.

ზოგადად ნაცვალსახელთა გარჩევა შეიძლება შემდეგი ცხრილის მიხედვით წარიმართოს:

1. ჯგუფი,
2. დამოუკიდებელია თუ მსაზღვრელი,
3. პოზიცია (თუ მსაზღვრელია),
4. ბრუნვა (მისი ნიშანი),
5. რიცხვი, მისი ნიშანი (თუკი აქვს).

8.2. ე. § 4. ნაცვალსახელთა გარჩევის ნიმუშები

ჩვეულებრივი გარჩევა

შენ რაღას ფიქრობ, არაგვო?

შენ — ნაცვალსახელი, პირისა; დამოუკიდებელი; სახელობით ბრუნვაში.

შენი გამჩენის ჰირიმე, შენი! (ი. ჰ.)

შენი — ნაცვალსახელი, კუთვნილებითი, არსებითთან ერთად, მის წინ; ნათესაობით ბრუნვაში, ნიშანი-ი(ს).

ლოგიკური ხერხით გარჩევა

ჩვენო არავო, რარიგ მიყვარხარ! (ი. ჰ.)

ჩვენო — კუთვნილებითი ნაცვალსახელთ (აღნიშნავს I პირის კუთვნილებას). არსებითთან ერთად (მსაზღვრელია არავო სიტყვისა), მის წინ (შებრუნებულ წყობაში იქნება არავო ჩვენო), ფუძე — ჩვენ — ბოლოთანხმოვნისანი (ნთანხმოვანი ბგერაა), წოდებით ბრუნვაში (ი ნიშანი აქვს), გრამატიკულ რიცხვს არ განარჩევს (აქვს მრავლობითის ლექსიკური მნიშვნელობა).

მათ დაუხოცავთ ერთერთი (ხალხ.).

მათ — პირის ნაცვალსახელი (შეეწეობა III სუბ. პირს), III პირისა (I ან II პირში იქნებოდა მე, შენ, ჩვენ, თქვენ), დამოუკიდებელი (არ ახლავს საზღვრული), მიცემით ბრუნვაში (ჩანაცვლების შედეგად მივიღებთ მებრძოლებს), მრავლობით რიცხვში (მხოლოდობითის საპირისპირო ფორმა მას).

ერთერთი — ურთიერთობითი ნაცვალსახელი. დამოუკიდებელი (არ ახლავს საზღვრული), სახელობით ბრუნვაში (ი ნიშანი აქვს) და ა. შ.

3.2. მ. მსლმგზმბიანი სახლმბის ბარჩმვა

მეტყველებაში ხშირად გვხვდება სახელები, რომელთაც მხლებლები აქვთ დართული. ესენია: თანდებული და ნაწილაკი. ანალიზის პროცესში, რასაკვირველია, მათ შესაბამისი კლასიფიკაცია სჭირდება.

მხლებლებიან ბრუნვათა ანალიზის დროს გასათვალისწინებელია მოსწავლეთა ცოდნის დონე ამა თუ იმ ეტაპზე. მას შემდეგ, რაც მოსწავლეები გაეცნობიან მეტყველების ფორმაუცვლელ ნაწილებს, საჭიროა ცალკე სახელისა და ცალკე მხლებლის ანალიზი, მაგრამ მანამდე უმჯობესია უბრალოდ აღინიშნოს, რომ ამა თუ იმ სიტყვას ახლავს თანდებული ან ნაწილაკი და გაირჩეს მხოლოდ სახელი; მაგალითად:

ა) მხლებელთა შესწავლამდე

მიაგლო ცხენი ზედ ორბელიძემ, ხმალი პირდაპირ შუბლში უსწორა (ა. წ.).

შუბლში — არსებითი სახელი, თანდებულიანი (შუბლ-ში); კონკრეტული, უსულოთა, რა ჯგუფისა, საზოგადო; ფუძე — შუბლ-ბოლოთანხმოვნიანი, უკუმშველი; მიცემით ბრუნვაში (ნიშანი დაკარგული აქვს თანდებულის დართვის გამო), მხოლოდით რიცხვში.

შენზე ამბობენ, რომ ხარ მამაცი (ი. ჯ.).

შენზე — ნაცვალსახელი, თანდებულიანი, პირისა, მიცემით ბრუნვაში.

ჩემი სიბერის სანუგეშოდ ესღა მშენია (ი. ჯ.).

ესღა — ნაცვალსახელი, ჩვენებითი (პირის ნაცვალსახელის ფუნქციით), ღა ნაწილაკიანი; სახელობით ბრუნვაში, მხოლოდით რიცხვში.

ბ) მხლებელთა შესწავლის შემდეგ

მას დედის ძუძუ ტუბილი შხამადაც შერგებია, მამული ისთვის სიყვდილი ვისაც დაზარებია (ი. ჯ.).

შხამადაც — არსებითი სახელი, -ც ნაწილაკიანი.

შხამადა — არსებითი სახელი, კონკრეტული, უსულოთა, რა ჯგუფისა, საზოგადო, ნივთიერებისა; ფუძე — შხამ — ბოლოთანხმოვნიანი, უკუმშველი; ვითარებით ბრუნვაში, ნიშანი -ადა (გავრცობილი).

ც — ნაწილაკი, სიტყვის მნიშვნელობას აძლიერებს (გაძლიერებით).

შამულით — თანდებულიანი არსებითი სახელი.

შამული — არსებითი სახელი, კონკრეტული, უსულოთა, რა ჯგუფისა, საზოგადო; ფუძე — მამულ — ბოლოთანხმოვნიანი, უკუმშველი; ნათესაობით ბრუნვაში, ნიშანი -ის.

-თვის — თანდებული, სიტყვას დანიშნულების მნიშვნელობას აძლევს; იწერება შერწყმით და მისთ.

ზღლებებს, განსაკუთრებით ნაწილაკს, ხშირად სიტყვათწარმოქმნელი მნიშვნელობა აქვთ; მაგალითად, კითხვით ნაცვალსახელზე ან ზმნიზედაზე ც ნაწილაკის დართვა მიმართებითად აქცევს მათ; ასევე შეიძლება ნაწილაკების დართვის შედეგად განუსაზღვრელობის ვიღებთ და მისთ. ანალიზის პროცესში აუცილებლად უნდა აღინიშნოს ამ ტიპის სიტყვათა წარმოების ბაზა; მაგალითად, რომ სადღაც განუსაზღვრელობითი ზმნიზედა მიღებულია სად კითხვით ზმნიზედაზე ღაც ნაწილაკის დართვით. ამ შემთხვევაში მათი ცალკე გამოყოფა არ არის საჭირო, მაგრამ, თუ ისეთი მხლებელი გვაქვს, რომელიც თავის ძირითად ფუნქციას ასრულებს, მაშინ მას ცალკე გამოყოფა დასჭირდება; მაგალითად:

მაგრამ, მამულო, სად არის გმირი, რომელსაც ვეძებ... (ი. ჭ.).

რომელსაც — მიმართებითა ნაცვალსახელი. მიღებულია კა^რთხვით ნაცვალსახელზე ც ნაწილაკის დართვით; დამოუკიდებელი: ფუძე — რომელ — ბოლოთანხმოვნიანი, კუმშვადი; მიცემით ბრუნვაში, ნიშანი -სა (გავრცობილი), მხოლოდობით რიცხვში.

სადღა მამულის მტერთან მდგარი ბრძოლა? (ი. ჭ.).

სადღა — ნაწილაკიანი ზმნიზედა.

სად — კითხვითი ზმნიზედა.

ღა — ნაწილაკი, სიტყვას სინანულის ელფერს ანიჭებს.

3.2. ზ. ზმნის ბარჩავა

3.2. ზ. § 1. ზმნის რაობა

ზმნა მეტყველების ყველაზე რთული ნაწილია. იგი არა მარტო მორფოლოგიური კატეგორიებით მდიდარი სიტყვაა, არამედ თავისი გამომხატველობით-ექსპრესიული ძალით უძლიერესი ენობრივი ერთეულია. ზმნის ფორმათა ნაირგვარობა განაპირობებს იმ მრავალფეროვან სინტაქსურ კონსტრუქციებს, რომელთაც აზრის გამოსახატავად და სხვისათვის მის შესატყობინებლად ეყენება. კატეგორიათა სიმდიდრე ზმნას, მის მნიშვნელობას, ნაირგვარ ელფერს ანიჭებს, მაგრამ იმავე დროს გარკვეულ სირთულეს ქმნის მის სწავლებაში.

სასკოლო გრამატიკაში ზმნის ყველა კატეგორია არ არის განხილული. ეს სავსებით ბუნებრივია, ვინაიდან სკოლაში უპირატესობა ეძლევა. ამა თუ იმ საკითხის სწავლების პრაქტიკულ მხარეს. ზმნის შესწავლამ, უწინარეს ყოვლისა, ხელს უნდა შეუწყოს მოსწავლეთა მეტყველების დახვეწას, ნაირფეროვან კონსტრუქციათა დაუფლებას საკუთარი აზრის გამოსახატავად. ზმნის კატეგორიათა სწავლების მეთოდოლოგიური რიგი საკმაოდ ხანია დადგინდა. ამ რიგში უურადღებია არ ექცევა ფორმათწარმოქმნისა და ფორმაცვლილების კატეგორიათა ერთურობისაგან გამიჯვნას: კატეგორიები იმგვარადაა დალაგებული, რომ აღვილდება არა მარტო თვით ამ კატეგორიის, არამედ სხვა კატეგორიის შესწავლაც. ნიმუშისათვის განვიხილოთ გარდამავლობა. იგი საერთოდ მორფოლოგიური კატეგორია არაა, უფრო მეტად სინტაქსის სფეროს განეკუთვნება. გარდა ამისა, თვით გარდამავლობის შესწავლა თავისთავად გადაწყვეტილია, როდესაც მოსწავლეებს ობიექტურ პირებს ვასწავლით, რადგან გარდამავალ ზმნათა საკლასიფიკაციო ანიშანი პირდაპირობიექტური პირის შეწყობაა; მაგრამ გარდამავლობა პირის კატეგორიისაგან საკმაოდ დაცილებით ისწავლება. ვინაიდან მას ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს გვარის ფორმათა გან-

სასხეველად (ორიოდე გამოწაკლისის გარდა, ყველა გარდამავალი ზმნა მოქმედებითი გვარისაა), ამიტომ მისი სწავლება მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით უმჯობესია გვარის კატეგორიის წინ და მისთ.

ზმნის რაობა ადვილი გასარკვევია მისი სემანტიკური ნიშნის მიხედვით: ზმნა მოქმედებას ან მდგომარეობას აღნიშნავს, მაგრამ მოქმედების ან მდგომარეობის მნიშვნელობა აქვს ზოგიერთ სახელს (იხ. მოქმედების სახელები: რბენა, კრჩინი, ღრიალი, ვარჯიში და მისთ.), რომელთა საწინაო დიდი ნაწილი ზმნისაგან არის ნაწარმოები. მოქმედების სახელებს ზმნებისაგან მკვეთრად განსხვავებული ფორმაცვლილება და ფუნქცია აქვთ (იბრუნეიან, წინადადებაში ასრულებენ ქვემდებარის, დამატებისა და განსაზღვრების ფუნქციას), ამიტომ ზმნათა განმარტებაში აუცილებლად უნდა დაემატოს მორფოლოგიური ნიშანი; სახელდობრ პირის კატეგორია, პირის მიხედვით ცვალებადობა.

ამრიგად, ზმნის განმარტება ასეთ სახეს მიიღებს: ზმნა არის მეტყველების ნაწილი, რომელიც მოქმედებას აღნიშნავს და იცვლება პირის მიხედვით.

შენიშვნა: შეიძლება კრიტიკულად აგველო პირის კატეგორია, რომლის მიხედვითაც ზმნად ჩათვებოდა ყველა სიტყვა, რომელიც პირის მიხედვით ცვალებად იქნებოდა (იხ. არს. ჩიქობავა. უღვლილების ერთა თვისებებზეა ქართულ ზმნაში „საქართველოს განათლების მუშაკი“, 1926, № 14), მაგრამ პირის ნაცვალსახელებიც განარჩევნ. მართალია, ნაცვალსახელთა პირი ლექსიკურია, ხოლო ზმნისა — წმინდა გრამატიკული, მაგრამ 10-12 წლის ბავშვებისათვის ძალიან ძნელი განსახვავებელია გრამატიკული და არაგრამატიკული კატეგორიები. გარდა ამისა, მეტყველების ნაწილთა რაობის დახასიათებისას ისინი სემანტიკურ ნიშანს აქცევენ ყურადღებას (მაგ.: არაბითი სახელი აღნიშნავს სივანს, ზედსართავი — სავანის ნიშან-თვისებას და სხვ.).

სასკოლო სახელმძღვანელოში ყურადღება გამახვილებულია ზმნის სემანტიკაზე და ყველა სიტყვა, რომელიც მოქმედებას გამოხატავს, ზმნად არის ჩათვლილი (იხ. I, გვ. 82). ამ ნიშნის მიხედვით ზმნათა წყებაში გვხვდება რიგი სიტყვები, რომელთაც მოქმედების სემანტიკა აქვთ, მაგრამ იბრუნეიან და ფუნქციაც სახელებისა აქვთ (მოქმედების სახელები, ანუ სახელზმნები), ამიტომ ზმნა დაყოფილია ორ ჯგუფად: პირიან და უპირო ზმნებად. ჩვენ აქ არ შევუდგებით იმის მტკიცებას, არის თუ არა ენათმეცნიერულად მისაღები უპირო ზმნის ცნება, მაგრამ მეთოდოლოგიურად რომ იგი არაფერს გვმატებს, ეს სასკოლო პრაქტიკიდან აშკარად ჩანს.

ქერ ერთი, ერთა და იგივე ერთეული არც თუ იშვანად დიდი ხნის განმავლობაში სამაჩიარდ არის კლასიფიცირებული: იგი ხან მოქმედების სახელია, ხან უპირო ზმნა, ხან კიდევ სახელზმნა, რაც არა მარტო მოსწავლეებს აბნევს, არამედ ხშირად მასწავლებლებშიც გაუგებრობას იწვევს.

მეორე, უპირო ზმნათა ცალკე ჯგუფად გამოყოფა ფაქტურად მხოლოდ და მხო-

ლოდ ფორმალბაა, რაღვან შემდგომ, კატეგორიათა შესწავლისას, იგი არ აღინიშნება და არც არის სპირო, რადგან ზმნის თითქმის ყველა კატეგორია მის პირის კატეგორია:თან არის დაკავშირებული ჯა სხვ.

შესაბამ, მეტყველების ნაწილთა კლასიფიკაციისათვის, მართალია, სემანტიკურ ნიშნის საკმაოდ დიდი მნიშვნელობა აქვს, მაგრამ იგი არ არის გადაწყვეტი არა მარტო საერთოდ ენათმეცნიერებაში, არამედ სკოლაშიც. მართალია, სასკოლო სწავლებაში სემანტიკური ნიშნით ვიწყებთ კატეგორიათა დახასიათებას, მაგრამ ეს მხოლოდ პირველი ეტაპია, რადგან სემანტიკურიდან უნდა გადავიდეთ ფორმო-ბირებზე (მორფოლოგიურზე) და სხვ.

მ. 2. ზ. § 2. პირისა და რიცხვის კატეგორიები

ზმნა საგნის მოქმედებას ან მდგომარეობას აღნიშნავს, ე. ი. ყოველ ზმნაში იგულისხმება მოქმედი ან სამოქმედო საგანი, ან კიდევ ორივე ერთად. ზმნის მოქმედებასთან დაკავშირებულ საგანს მისი პირი ჰქვია.

ზმნით აღნიშნულ მოქმედებასთან დაკავშირებული საგანი შეიძლება ნაირგვარი იყოს; მაგალითად, წინადადებაში ბ ა ბ უ ა მ შ ე ი ლ ი ს ა თ ე ი ს დ ა ნ ი თ გ ა თ ა ლ ა ჯ ო ხ ი ზმნას ოთხი სახელი (საგანი) უკავშირდება, მაგრამ ყველა სახელი პირი არაა. ზმნის პირი ისეთი საგნის სახელია, რომელიც სათანადო ნიშნით არის ასახული მასში, ე. ი. ზმნასთან შეწყობილი სახელი რომ მისი პირი იყოს, ერთ ფორმაში მაინც უნდა ჰქონდეს ნიშანი.

ზმნის პირი შეიძლება ერთს ან რამდენიმე საგანს აღნიშნავდეს, ე. ი. წარმოდგენილი იყოს მხოლოდბითი ან მრავლობითი რიცხვის ფორმით. და ზმნაც შესაბამისი ნიშნებით ასახავს მას. ამის შესაბამისად ზმნის პირი შეიძლება იყოს მხოლოდბითი ან მრავლობითი რიცხვისა.

ზმნის ანალოზის დროს ზოგჯერ აღნიშნავენ, რომ ზმნა მხოლოდბითი ან მრავლობითი რიცხვისაა. ეს არ არის სწორი. ზმნას არა აქვს რიცხვი. რიცხვი აქვს მხოლოდ ზმნის პირს, რომელიც სათანადოდ არის ზმნაში ასახული. ქართული ზმნა რომ მარტო ერთპირიანი (აბსოლუტური აგებულებისა) იყოს, როგორც ეს არის, მაგალითად, ინდოევროპულსა და სლავურ ენებში, მაშინ შეიძლებოდა დაგვეშვა ამგვარი დაპირისპირება, მაგრამ ქართული ზმნის მრავალპირიანობის გამო ძალიან ხშირად გვხვდება ფორმები, რომლებშიც სუბიექტური და ობიექტური პირები სხვადასხვა რიცხვის ფორმით არის ასახული; მაგ.:

მ-ხატავ-ს — სუბ. მხ. რიცხვში. ობ. მხ. რიცხვში.

მ-ხატავ-ენ — სუბ. მრ. რიცხვში, ობ. მხ. რიცხვში.

გვ-ხატავ-ს — სუბ. მხ. რიცხვში, ობ. მრ. რიცხვში.

გვ-ხატავ-ენ — სუბ. მრ. რიცხვში, ობ. მრ. რიცხვში.

ამრიგად. დაპირისპირება: ზმნა მხოლოდით რიცხვში — ზმნა მრავლობით რიცხვში ქართული ენისათვის არასწორია. ანალიზის პროცესში უნდა აღინიშნოს არა ზმნის, არამედ მის პირთა რიცხვი.

პირისა და რიცხვის კატეგორიათა ანალიზი გულისხმობს შემდეგი საკითხების გარკვევას:

- 1) რომლობა პირისა,
- 2) როგორობა პირისა,
- 3) პირისა და რიცხვის ნიშნები.

რომლობა პირისა ადვილი გასარკვევია პირის ნაცვალსახელთა შეწყობით. როგორც ცნობილია, პირველია ის პირი, რომელიც მოუბარია. მოუბარი თავის თავს მე (მხ. რიცხვის გაგებით) ან ჩვენ (მრ. რიცხვის გაგებით) ნაცვალსახელებით აღნიშნავს; მამასადამე, პირველი პირის ფორმაა ის, რასაც მე ან ჩვენ ნაცვალსახელები შეეწყობა; შესაბამისად მეორე პირისაა ის ფორმა, რომელსაც შენ ან თქვენ ნაცვალსახელები შეეწყობა, სხვა დანარჩენი კი — მესამე პირისა.

შენაშენა: ზმნის სწავლების დასაწყის ეტაპზე ფრთხილად უნდა მოეუბარებო მტყუალბაში საკმაო ვარცხლებულ ფორმებს, რომლებშიც დანართი იკავებს პირის ნაცვალსახელთა ადგილს: მაგ.: პიონერები ვღებთ პირობას, ახალგაზრდებს გეკუთვნით მომავალი და მისთ.: შდრ.: ჩვენ, პიონერები, ვღებთ პირობას: თქვენ, ახალგაზრდებს, გეკუთვნით მომავალი და მისთ. ასეთი ფორმები აღარ არის სახიფათო მან შეშუფე. როდესაც მოსწავლეები დაეუფლებიან პირის ნიშნებს და ზმნის პირის ფორმების გარკვევას სათანადო მორთვებით (ნიშნებით) შეძლებენ.

როგორობა პირისა ირკვევა მოქმედებასთან დაკავშირებულ საგანთა ურთიერთმომართებით. როგორც ცნობილია, ქართულ ზმნას წუთძლია ასახოს არა მარტო მოქმედი, არამედ სამოქმედო პირიც, რაც ზმნის მრავალპირიანობას (პოლიპროსოპიას) ქმნის. მოქმედ და სამოქმედო პირთა ანალიზი დასაწყის ეტაპზე სემანტიკური ნიშნით, მოქმედების პროცესში მათი როლის გათვალისწინებით წარმოებს, მაგრამ სემანტიკური ნიშანი ყოველთვის არ არის სანდო, რადგან სუბიექტური პირი ყოველთვის არ არის მოქმედი, პირდაპირობიექტური პირი ყოველთვის არ არის უშუალო სამოქმედო და ირიბობიექტური პირიც არღვევს თავისი სემანტიკის ფარგლებს. ამ პირებს თავ-თავიანთი თავისებურებანი გააჩნიათ, როგორიცაა სპეციფიკური პირის ნიშნები (მაგალითად ვ- თავსართი პირველ სუბიექტურ პირში, ბრუნვეცვალბალობა და სხვ.). მართალია, ახსნის პროცესში სუბიექტურ და ობიექტურ პირთა განსასხვავებლად ყურადღება უნდა მიექცეს სემანტიკურ მხარეს (მოქმედი საგანი სუბიექტური პირია, უშუალო სამოქმედო — პირდაპირობიექტური, მოქმედებასთან ირი-

ბად დაკავშირებული — ირიბობიექტური); მაგრამ ამ მხარეზე გადა-
ქარბებული ყურადღება არ უნდა გამახვილდეს, რადგან მოსწავლე-
ებს მყარად რჩებათ მეხსიერებაში და ამის საფუძველზე ხშირად არა-
სწორ პასუხს იძლევიან. სუბიექტური პირი უნდა გაირკვეს I პირის
ვ ნიშნის მიხედვით. მართალია, ინვერსიულ ზმნებში სუბიექტი ობი-
ექტის ნიშნით არის გამოხატული, მაგრამ აქ უკვე წყებაში ჩაყენების
ხერხი უნდა მოვიშველიოთ, სახელდობრ, ზმნა უნდა გადავიყვანოთ
I ან II სერიის რომელსამე მწკრივში და მაშინ მას აუცილებლად
ვ- ნიშანი ექნება.

ობიექტურ პირთა ერთურობისაგან გარჩევა აუცილებლად ბრუნ-
ვაცვალებადობის მიხედვით უნდა მოხდეს. მართალია, დასაწყის
ეტაპზე მოსწავლეებმა არ იციან მწკრივები და სერიები, მაგრამ
სახელმძღვანელოში სავსებით მართებულად არის მითითებული რა
ქნა? კითხვაზე (იხ. I, გვ. 87). საქმე ისაა, რომ რიგ ზმნებში სუ-
ბიექტური პირის პირდაპირ მოქმედება ობიექტზე სემანტიკურად
ნათლად ჩანს, მაგრამ ზმნა გარდაუვალაია, ე. ი. ობიექტი ირიბაა;
მაგ: ეჭახება, ეფერება, ეალერსება, ეჩხუბება და
მისთ. სემანტიკურად ამ ზმნათა ობიექტები უშუალოდ. ე. ი. პირდა-
პირ, განიცდიან სუბიექტის მოქმედებას, მაგრამ ბრუნვაუცვლე-
ბია, ამიტომ ირიბი ობიექტებია.

პირთა როგორობას უკავშირდება პირთა რაოდენობის საკითხი.
რიგ ქართულ ზმნებში ასახულია მხოლოდ ერთი საგნის, ერთი პირის
მოქმედება; მაგ.: ხურს, დუღს, იმალება, თბება, დნე-
ბა და მისთ. ეს ზმნები ერთპირიანებია. ზოგ ზმნებში ორი პირია
ასახული (წერს, ხატავს, თხრის, ეხეთქება, უშავდება. უწუხს და
მისთ.). ეს ზმნები ორპირიანებია. ზმნათა ერთ ნაწილში სამი პირი
არის ასახული (სწერს, უშენებს, აძლევს, აკეთებინებს და მისთ.). ეს
ზმნები სამპირიანებია. პირთა რაოდენობის გამორკვევის ხერხს სა-
ხელმძღვანელოში მთელი პარაგრაფი ეთმობა (იხ. I, გვ. 84). მინიშ-
ნებულია ნაცვალსახელთა შეწყობაზე, რაც გამართლებულია, მაგრამ
ანალიზის პროცესში შეიძლება სხვა სახელებიც შევეუწყოთ. ეს გან-
საკუთრებით საჭიროა მაშინ, როდესაც ზმნას წინადადებაში ვარჩევთ.
ამ შემთხვევაში სრულებითაც არ არის საჭირო, რომ ზმნას უკვე შე-
წყობილ სახელთა ნაცვლად ნაცვალსახელები შევეუწყოთ და შემდეგ
ისევ სხვა სახელები ჩავანაცვლოთ. ერთი შეხედვით, ამას არსებითი
მნიშვნელობა არა აქვს, მაგრამ წინადადების წევრთა ანალიზისათვის
საკმაოდ მნიშვნელოვანია (იხ. 3.4. დ. წინადადების წევრთა გარჩევა).

პირთა რაოდენობის ანალიზს უკავშირდება ოთხპირიანი ზმნის სა-
კითხი. წინადადებაში სტრუქტურულ გარდაქცევათა შედეგად ზოგ
ზმნას, გარდა პირდაპირი და ირიბი ობიექტებისა, დამატებით უჩნდე-

ბა „მოჩვენებითი“ პირი, ე. ი. შეეწყობა სახელი მიცემითი ბრუნვის ფორმით; მაგ.: მიმიკერა მან მე ის მას, მიმიბა, მან მე ის მას და მისთ. ამგვარი დამატებითი პირი შეიძლება ორპირიან ზნნაშიც გაჩნდეს; მაგ.: უყვება ის მას მას, ჰპირდება ის მას მას. ევედრება ის მას მას და მისთ. ორივე შემთხვევაში აღნიშნულია. რომ გვაქვს ორი ირიბი. საბედნიეროდ, ასეთი „არანორმალური“ ზნნები ძალიან ცოტაა. ამასთან ერთად ენა ცდილობს მათს ნორმალიზებას: „ოთხპირიან“ ზნნებში მოჩვენებითს პირს გაუჩნდა თანდებულები, მაგ.: მიმიკერა მან მე ის მასზე და მისთ., ხოლო „სამპირიან“ ზნნებში სასაუბრო მეტყველებაში უკვე არის ტენდენცია, რომ ეს დამატებითი პირი პირდაპირად იქცეს, ე. ი. ბრუნვაცვალებადი ობიექტის თვისებებს იძენს; შდრ.: უყვება ბებია შვილიშვილს ზღაპარს — მოუყვა ბებია შვილიშვილს ზღაპარს (მოუყვა ბებია შვილიშვილს ზღაპარი) და მისთ.

ამრიგად, პირთა რაოდენობის მიხედვით ქართული ზნნა შეიძლება იყოს ერთპირიანი, ორპირიანი ან სამპირიანი. ეს ნორმაა, მაგრამ გასათვალისწინებელია პირნაკლი ზნნები, რომლებიც მორფოლოგიურად ორი ან სამპირიანია, რეალურად კი აკლიათ პირები. პირნაკლ ზნნებს ჩვენ სპეციალურად შევეხებით (იხ. 3.2. ზ. § 12. თავისებური ზნნები), აქ კი ზოგადად აღვნიშნავთ, რომ სასურველია პირნაკლ ზნნათა სპეციალურად აღნიშვნა; სახელობრ, მძინავს ტიპის ზნნათა ანალიზის პროცესში უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ზნნა ორპირიანია, მაგრამ ერთი პირი დაკარგული აქვს. ამით ერთურთისაგან გამოიჩნება ნამდვილი ერთპირიანი და პირნაკლი ერთპირიანი ზნნები.

პირისა და რიცხვის კატეგორიათა ანალიზი პირის ნიშანთა აღნიშვნით მთავრდება. პირის ნიშანთა ცხრილი ცნობილია, იგი სახელმძღვანელოშიც კარგად არის წარმოდგენილი (იხ. I, გვ. 91—93); მაგრამ აქ ერთი სადავო საკითხი ჩნდება. ეს არის II სუბიექტური პირის ნიშანთა ჩმარების საკითხის საკითხი. II სუბ. პირის ნიშნებად სახელმძღვანელოებში აღნიშნულია ოთხი ალომორფი: ხ- (ხ-არ, მო-ხ-ვედ. მო-ხ-ვალ), ჰ- (ჰ-გალობ, ჰ-კივი, ჰ-ფეთქავ და მისთ.), ს- (ს-ტირი, ს-ღებ. ს-ჩივი და მისთ.), Ø (Ø-აშობ, Ø-ემალები. Ø-იცი-ნი და მისთ.). სახელმძღვანელოში გაკვრით არის ნათქვამი, რომ II სუბიექტური პირის ჰ და ს ნიშნები თანამედროვე ქართულში ხშირად არ იხმარება (იხ. I, გვ. 90). ეს რამდენადმე გაუგებრობას ქმნის. საქმე ისაა, რომ ჰ და ს თავსართები II სუბიექტური პირის აღსანიშნავად საერთოდ არ იხმარება. ამის შესახებ ჯერ კიდევ 20-იან წლებში აღნიშნავდა გ. ახვლედიანი: „ქართულ ენაში არის მიდრეკილება ჰაე და სანი მოისპოს, განსაკუთრებით ჰაე; ამის მიუხედავად

აზრის გამოხატვა არ ზიანდება (გ. ახვლედიანი. პე და სანი ქართულ ზმნებში. უტრნ. „განათლება“, 1920, № 4—5, გვ. 25).

იქმნება გაორებული მდგომარეობა. ერთი მხრივ, ვასწავლით II სუბიექტური პირის ნიშნებს, ხოლო, მეორე მხრივ, ისინი ფაქტიურად აღარ იხმარება. მასწავლებლებიც უხერხულ მდგომარეობაში ვარდებიან, განსაკუთრებით წერით სამუშაოთა გასწორების დროს.

ანალიზის პროცესში ტექსტებიდან აღებული მასალა ისე უნდა გავარჩიოთ, როგორც არის წარმოდგენილი წინადადებაში.

თელსაჩინო საშუალებათაგან კარგ შედეგს გვაძლევს ცხრილის გამოყენება (იხ. სახელმძღვანელო, I, 91), მაგრამ მოსწავლეებს აუცილებლად უნდა ვასწავლოთ გარდაქცევის, პირის ფორმათა ჩანაცვლების, ხერხი.

შენიშვნა: გარდაქცევის ხერხი სინთეზურ სავარჯიშოთა კუთხილებაა, მაგრამ ანალიზის პროცესშიც შეიძლება მისი გამოყენება, რადგან გარდაქცევის ან ჩანაცვლების დროს ხშირად თავს იჩენს ამა თუ იმ ფორმისათვის დამახასიათებელი თავისებურებანი.

პირის ნიშნების ზეპირად დამახსოვრების შედეგად მოსწავლეები ხშირად მექანიკურად გამოყოფენ ზმნისაგან პირის ნიშანთა მსგავს ნაწილებს; მაგალითად: III სუბიექტური პირის მრავლობითი რიცხვის ნიშნის ანალოგიით — მოკლ-ან, გააბ-ან და მისთ. (უ. ი. მოკლა-ნ, გააბა-ნ და სხვ.). ამ შემთხვევაში დაგვეპირდება იმავე პირის მხოლოდობითი რიცხვის (მოკლა-ს, გააბა-ს) ან იმავე რიცხვის II პირის (მოკლა-თ, გააბა-თ) ფორმათა ჩანაცვლება. საერთოდ. პირის ნიშანთა შესწავლისა და მათი ანალიზის საფუძველზე მოსწავლეებს უნდა გამოუშუშვადეთ იმის ცოდნა-ჩვევები, რომ ამა თუ იმ ფორმის ნიშანი არის მხოლოდ და მხოლოდ ის, რაც მართო ამ ფორმას აქვს, მაშასადამე, სხვა ფორმებში არ გვხვდება. ამას არსებითი მნიშვნელობა აქვს როგორც საერთოდ გრამატიკულ ფორმათა ანალიზისათვის, ისე მოსწავლეთა დედუქციური აზროვნების განვითარებისათვის.

სასკოლო პრაქტიკაში ხშირად წამოიჭრება დავა იმის შესახებ. თუ როგორ უნდა იქნეს განხილული პირის ნიშნები ინვერსიულ ზმნებში, როგორ უნდა იქნეს კვალიფიცირებული. მაგალითად, მ-თავსართი მ-ი შენებია და მისთ. ზმნებში: პირი ობიექტურია, მაგრამ სუბიექტის პირს გამოხატავს. ვფიქრობთ, ყველაზე მისაღებია მეცნიერულად ჭეშმარიტი ახსნა, რომ მ-ობიექტური პირის ნიშანია, მაგრამ I და II სერიის ფორმათა ანალოგიით სუბიექტურ პირს აღნიშნავს. რასაკვირველია, დასაწყის ეტაპზე, როდესაც მოსწავლეები ეცნობიან პირისა და რიცხვის ნიშნებს, ამგვარ ზმნათა ანალიზისაგან თავი უნდა შევიკავოთ.

მ.2. ზ. § 8. ზმნისწინთა ფუნქციების ანალიზი

ზმნისწინი, მორფემათაგან განსხვავებით, ისეთი ნაწილია ზმნისა, რომელსაც მრავალფეროვანი მორფემული ღირებულება აქვს. იგი ზმნას თავში დაერთვის და, ძირითადად, შემდეგ მნიშვნელობას ანიჭებს:

1. გამოხატავს მიმართულებას (მი-დის, მო-დის. ჩა-დის, ამო-დის, გადა-დის, გადმო-დის და მისთ.),

2. აწარმოებს სრული ასპექტის ფორმებს (ვხატე — და-ვხატე, ვკამ — შე-ვკამ, მიშენებია — ა-მიშენებია და მისთ.);

3. შეუძლია ზმნის ლექსიკური მნიშვნელობის შეცვლა (და-იგო — გა-იგო — მო-იგო — ჩა-იგო და მისთ.).

ამათგან ზმნისწინის ძირითადი ფუნქცია მიმართულების გამოხატვაა, თუმცა თანამედროვე ქართულში ძალიან პროდუქტიულია ზმნისწინთა საშუალებით სრული ასპექტის წარმოებაც.

მიმართულების ცნება ქართულში საკმაოდ რთულია. სხვა (ინდო-ევროპული, სლავური და სხვ.) ენებისაგან განსხვავებით, ქართულ ზმნაში არა მარტო გამოხატულია საგნის გადანაცვლება ერთი წერტილიდან მეორესთან მიმართებით, არამედ მასთან დაკავშირებულია მიმართება მთქმელთან (თანამედროვე ქართულში — მოსაუბრე პირებთან).

შენიშვნა: მიმართულების გამოხატვა თუ გამოუხატველობა ზოგადად გეზის კატეგორიასთან არის დაკავშირებული: ზოგი ზმნა, თუნდაც ზმნისწინიანი იყოს იგი, არ გამოხატავს მიმართულებას (ზის, წევს, გა-იფიქრა, ჩა-ილაპარაკა და მისთ.). ასეთ ზმნებს უგეზო ჰქვია. ზოგ ზმნას საერთოდ შეუძლია მიმართულების გამოხატვა (ასეთია უპირველესად მოძრაობის აღმნიშვნელი ზმნები), მაგრამ როგორცაღე კონკრეტულ ფორმაში არ ჩანს იგი. ასეთ ზმნებს მიუშარტავე გეზისა უწოდებენ. ხოლო ზოგ ზმნაში მიმართულება აშკარად ჩანს (მაგ. რწყილი ახტა, დახტა და მივიდა მუხასთან; ხალხ. და მისთ.). ასეთი ზმნები მიმართული გეზისაა.

მოსაუბრე პირებთან მიმართება გამოხატულია ორიენტაციის კატეგორიაში. ამის შესაბამისად გეზის შქონე ზმნებს შეიძლება ჰქონდეთ მახლობელი, ანუ სააქეთო, ორიენტაცია (მო-დის, ამო-ფრინდა, ჩამო-გორდა და მისთ.) ან მშორებელი, ანუ საიქითო, ორიენტაცია (მი-ღის, ა-ფრინდა, ჩა-გორდა და მისთ.).

გეზისა და ორიენტაციის კატეგორიები სასკოლო კურსში არ არის გათვალისწინებული: ზმნისწინები დაყოფილია ორ ჯგუფად: იქითა მიმართულებისა და აქეთა მიმართულების ზმნისწინებად (იხ. სახელმძღვანელო, I, გვ. 96—97).

ზმნისწინთა ანალიზის პროცესში, უწინარეს ყოვლისა, უნდა გამოიყოს თვით ზმნისწინი, რაც არაა ძნელი, გარდა ორიოდ შემთხვევისა. როდესაც მი- ზმნისწინი ემსგავსება I ობიექტური პირისა და ქცევის ნიშნის შენაერთს; (შდრ. მი-რბის — მი-რჩევს, მი-აშენა —

მი-შენებს და მისთ) ან გა- ზმნისწინი — II ობიექტური პირის ნიშ-
ნისა და საარვისო ქცევის ნიშნის შენაერთს (მაგ.: გა-ზომავს — გ-ა-
ზომებს, გა-წამდა — გ-ა-წამებს და მიათ.) და სხვ.

იმ შემთხვევაში, როდესაც გვევსება, არის თუ არა ესა თუ ის
ნაწილი ზმნისა ზმნისწინი, უნდა გამოვიყენოთ ჩანაცვლების ხერხი:
ავილოთ რომელიმე ნაცნობი ზმნისწინი და დაუერთოთ საანალოზო
ზმნას: თუ რომელიმე ზმნისწინი ჩაენაცვლა ზმნის რაიმე ნაწილს, მა-
შინ ჩანაცვლებული ნაწილიც ზმნისწინი ყოფილა; მაგ.: მი-კეთებს —
შე-მი-კეთებს (მი-ამ ზმნაში ზმნისწინა არაა), მი-აშენა — ა-აშენა (მი-
ამ ზმნაში ზმნისწინია), გა-წუხებს — შე-გა-წუხებს (გა- ამ ზმნაში
ზმნისწინი არაა), გა-რბის — მო-რბის (გა- ამ ზმნაში ზმნისწი-
ნია) და მისთ. შეიძლება გარდაქცევის (ფორმათა ჩანაცვლე-
ბის) ხერხიც გამოვიყენოთ. როგორც ცნობილია, პირის მიხედვით
ზმნისწინი არ იცვლება, ამიტომ, თუ ზმნის რაიმე ნაწილი სხვა პირში
გადაყვანისას შეიცვალა, მაშინ იგი ზმნისწინი არაა; მაგ.: მი-ხატავს —
გ-ი-ხატავს, გა-ქებს — მ-ა-ქებს და მისთ. კარგ შედეგს გვაძლევს შემ-
დეგი წესი: ის, რაც ზმნის პირის ნიშნის წინაა, ზმნისწინია. როგორც
ცნობილია, მორფმათა განაწილების კანონების მიხედვით, ზმნის ძი-
რიდან „მარცხენა“ რიგის სასრული ელემენტი ზმნისწინია, მეორე
რიგში პირის თავსართი. ზოლო: პირველ რიგში გვარის ან ქცევის
ნიშნებია. ამ ხერხის გამოყენებისას სასურველია ავიღოთ I სუბიექ-
ტური პირის ფორმა, რადგან ამ ფორმაში პირის ნიშანი აბსოლუტუ-
რად უმრავლეს შემთხვევაში რეალურად გვაქვს.

ზმნისწინებს მარცვალთა შედგენილობის მიხედვით ორად აჯგუ-
ფებენ: ესენია: მარტივი და რთული ზმნისწინები. მარტივი ზმნისწი-
ნი ერთმარცვლიანია, რთული — ორმარცვლიანი. ამგვარი ახსნა, რო-
მელიც სასკოლო პრაქტიკაში ხშირად გვხვდება, არ არის სწორი.
რთულია ისეთი ზმნისწინი, რომელიც მო ელემენტს (რომელიც თა-
ვად არის ზმნისწინი) შეიცავს. სახელმძღვანელოში სავსებით სამარ-
თლიანადაა მითითებული, რომ იქითა მიმართულებს ზმნისწინები
(მათ შორის ორმარცვლიანი გადა- ზმნისწინიც) მარტივია. ხოლო
აქეთა მიმართულებისა (გარდა მო- ზმნისწინისა) — რთული (იხ. I,
გვ. 97). განსაკუთრებული ყურადღებით უნდა მოვეპყრათ ორმარ-
ცვლიან ზმნისწინებს, რომელთა მარცვლები ან ელემენტები თავადაც
დამოუკიდებელი ზმნისწინებია; ამიტომ მოსწავლეები ხშირად მარ-
ტო პირველ მარცვალს გამოყოფენ ხოლმე; მაგ.: გადა-ფრინდა. შდრ.
გა-ფრინდა, და-ფრინდა; წამო-ეფარა. შდრ. წა-ეფარა, მო-ეფარა და
მისთ. ამ შემთხვევაშიც ჩანაცვლების ხერხი უნდა გამოვიყენოთ,
ოღონდ ისეთი ზმნისწინი უნდა ჩავანაცვლოთ, რომელიც არ შეიცავს
სადავო („საეკვო“) ელემენტს.

ამრიგად, მორფოლოგიური ანალიზის პროცესში უნდა გაირკვეს ზმნისწინის ძირითადი ფუნქცია — მიმართულების გამოხატვა. სხვა ფუნქციები (ასპექტის წარმოება, ლექსიკური მნიშვნელობის შეცვლა) შენაძნისად დაუკავშირდება ასპექტის კატეგორიას ან ლექსიკურ ანალზს. როგორც მათი მაწარმოებელი ელემენტები. საკუთრივ ზმნისწინთა ანალიზის პროცესში საჭიროა გაირკვეს მხოლოდ შემდეგი: როგორი ზმნისწინია (მარტივი თუ რთული, აქეთა თუ იქითა მიმართულებისა).

ზმნისწინთა ანალიზის პროცესში ყურადღება უნდა გამახვილდეს მათს ძველ ფორმებზე, რომლებიც, მართალია, არარეგულარულად, მაგრამ მაინც საკმაოდ ხშირად გვხვდება მეტყველებაში. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ რიგ შემთხვევაში (ცალკეულ სიტყვებში) მათ თანამედროვე პარალელები არ გააჩნიათ, თანამედროვე ფორმით ზმნისწინთა ხმარება ასეთ სიტყვებში მნიშვნელობის რამდენადმე ცვლილებას იწვევს; შდრ.: გან-მეორება — გა-მეორება და გან-ვითარება, აღ-ტაცება (გრძნობა) — ა-ტაცება (ნიეთისა), წარმოთქმა და მისთ.

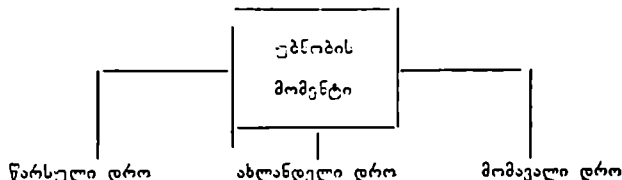
აჩის ერთი საკითხი, რომელსაც სკოლაში სათანადო ყურადღება უნდა მიექცეს. ესაა ზმნისწინთა შერჩევითობა. ყველა ზმნასთან ყველა ზმნისწინი არ იხმარება. ცალკეულ ზნებთან მიმართებაში გამოიყოფა სამი რიგის ზმნისწინები: 1) პროდუქტიული, 2) არაპროდუქტიული და 3) „აკრძალული“; მაგალითად, ავსებს ზმნასთან პროდუქტიულია ზმნისწინები: ა- (ავსებს), ამო- (ამოავსებს), შე- (შეავსებს), გა- (გაავსებს), გამო- (გამოავსებს); არაპროდუქტიულია და- (მრავლობითის მნიშვნელობით: და ა ა ვ ს ე ბ ს ან ფრაზეოლოგიურ გამოთქმაში თვლები და უ ვ ს ო მ ტ ე რ ს და მისთ.), ზოლო აკრძალულია სხვა დანარჩენი (ჩა-ავსებს, ჩამო-ავსებს, წა-ავსებს, წამო-ავსებს, გადა-ავსებს, გადმო-ავსებს, მი-ავსებს, მო-ავსებს, შემო-ავსებს არასწორი ფორმებია). ზოგი ზმნა მეტ ზმნისწინს იკუთვნებს, ზოგი — ნაკლებს, ზოლო ზოგი საერთოდ უზმნისწინთა (უფრო დეტალურად იხ. 4.3. გ. § 3).

3.2. ზ. § 4. ზმნის დროის ფორმათა გარჩევა

დრო ზმნის იმ კატეგორიებს განეკუთვნება, რომელთაც მორფე-მული გამოხატულება არა აქვთ. ზმნის დროის ფორმებს არა აქვთ ნიშანი. მათი გარკვევა ლოგიკური მიმართებით ხდება; ამიტომ, რომ დროის ფორმებს ყველაზე მეტად ახასიათებთ ერთურთში გადასვლა, რაც საგრძნობლად აძნელებს მათს დადგენას.

შენიშვნა: დროის ფორმათა ნიშნად ზოგჯერ ზმნისწინი მიაჩნიათ, მაგრამ ეს არაა ზუსტი, რადგან ზმნისწინის მიხედვით დროის ფორმათა დაპირისპირებას არა აქვს რეგულარული ხასიათი. მართალია, ახლანდელი — მომავალი დროის ფორმათა დაპირისპირებისას ხშირად ისინი ზმნისწინით განსხვავდებიან (ზღრ.: ვწერ — დავეწერ, ვკამ — შევკამ, ვხნავ — მოვხნავ და მისთ.), მაგრამ მომავალი დროის ფორმებში საკმაოდ გვაქვს უზმნისწინო ფორმებიც (მაგ.: ვიცხოვრებ, ვიტოვებ, ვიყვლებ და მისთ.). ზმნისწინს აღნიშნულ ფორმებში ასპექტის წარმოება ეცისრება, ხოლო სრული ასპექტის გაგება მომავალი დროის ზმნებს თითქმის ყოველთვის აქვთ.

დრო საწინევერა კატეგორიაა, მაგრამ დაპირისპირება მდინე ორობითი აქვს. ამოსავალი ახლანდელი დროის ფორმაა, რომელიც ისეთ მოქმედებას აღნიშნავს, რომელიც უზნობის მომენტს ემთხვევა (ხატავს, კრის, ლაპარაკობს და მისთ.). უზნობის მომენტიდან უკუხედვითი განსჯა მოვლენისა (ე. ი. რაც უზნობის მომენტამდე ზღებოდა ან მოხდა) წარსული დროის ფორმაა, ხოლო წინხედვითი (ე. ი. რაც უზნობის მომენტის შემდეგ მოხდება) მომავალი დროისაა. ეს დამოკიდებულება კარგად ჩანს სქემაზე:

დროის ფორმათა ანალიზისას სწორედ ეს მიმართება უნდა გვექონდეს მხედველობაში. აუცილებლად გასათვალისწინებელია კონკრეტული კონტექსტის ვითარება, რადგან, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, დროის ესა თუ ის ფორმა თავისი კონტექსტური მნიშვნელობით შეიძლება სულ სხვა დროს გამოხატავდეს; მაგ.: ხვალ დილით ავდგები და ვწერ. ზმნა ვწერ საერთოდ ახლანდელი დროისაა, მაგრამ ამ გარემოცვაში მას მომავალი დროის გაგება აქვს. წუხელ მესიზმრა, რომ ვწერ. ამ კონტექსტში კი იმავე ზმნას წარსული დროის გაგება აქვს. გასათვალისწინებელია აგრეთვე, რომ ზოგიერთ კონტექსტში ზმნები განუსაზღვრელი დროის გაგებით იხმარება; მაგ.: ნელად მოდელავს მოდულუნე მტკვარი ანკარა (ნ. ბარ.). ვოლგა კასპიის ზღვას ერთვის. დედამიწა მზის ირგვლივ ბრუნავს და მისთ.

3.2. § 5. ზმნის ასპექტის ფორმათა გარჩევა

ასპექტი, ანუ სახე, არის ზმნის კატეგორია, რომელიც მოქმედებას ან დაუსრულებლად, ან დასრულებულად წარმოგვიდგენს. ამის შესაბამისად ზმნებში გარჩევა ორი ასპექტი: უსრული (ვარწმუნებ,

ეხატე. მითხრია და მისთ.) და ს რ უ ლ ი (დავარწმუნებ, დავხატე, გა-
მითხრია და მისთ.).

ასპექტი აღრე მწკრივთა მიხედვით გაირჩეოდა, მაგრამ ენაში მომხდარი ძვრების შედეგად მისი განსხვავება ამჟამად უპირატესად ზმნისწინს ეკისრება, მოხდა გადასვლა „ბერძნული სისტემიდან სლავურზე“ (ა. შანიძე. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 268). მაგრამ რიგ ზმნებში ძველი ვითარება შემოგვრჩა: ჰკითხა, ბრძანა და მისთ. ფორმები უზმნისწინოდაც სრულ ასპექტს აღნიშნავენ. სრული ასპექტის გაგება აქვს აგრეთვე საშუალ-მოქმედებით (ე. წ. თემის ნიშანმონაცვლე) ზმნებს წყვეტილში; მაგ.: იტრი-
ალა, იცხოვრა, იცოცხლა და მისთ., რომლებიც ზმნისწინს საერთოდ არ დაირთავენ.

როგორც ვხედავთ, ასპექტი არც თუ ისე ადვილად გამოსაცნობი კატეგორიაა. რასაკვირველია, ისეთ შემთხვევებში, როდესაც სრული ასპექტი ზმნისწინით არის ნაწარმოები, მისი დადგენა არც თუ ისე ძნელია, მაგრამ ანალიზის პროცესში ჩვენ არა ვართ გარანტირებუ-
ლი, რომ მხოლოდ „კანონიერი“ (ნორმული) მდგომარეობა შეგვხვდება; ამიტომ ასპექტის ფორმათა ანალიზისას ყოველთვის უნდა გვქონ-
დეს მხედველობაში კონკრეტული კონტექსტი.

სასკოლო კურსის თვალსაზრისით, კარგ შედეგს მოგვეცემს ასპექტისა და დროის კატეგორიათა მიმართების დადგენა; მაგალითად:

- 1) ახლანდელი დროის ფორმები (ზმნისწინიანი თუ უზმნისწინო) უსრული ასპექტისაა;
 - 2) მომავალი დროის ფორმები სრულ ასპექტისაა.
 - 3) წარსული დროის ფორმები შეიძლება სრული ასპექტისაც იყოს და უსრულისაც.
- ეს მიმართებანი კარგად ჩანს სქემაზე:

დრო	წარსული	ახლანდელი	მომავალი
ასპექტი			
უსრული	წერდა წერა უწერია ეწერა ეწეროს	წერს წერდის	არის (არ)
სრული	დაწერა დაწეროს დაუწერია დაეწერა დაეწეროს	არის (არ)	დაწერს დაწერდის

ზმნის კილო მეტად თავისებური კატეგორიაა. დროის მსგავსად, იგიც სანწევრაა და ორობით დაპირისპირებას ქმნის, მაგრამ, იმავე დროის კატეგორიისაგან განსხვავებით, მის ერთ-ერთ ფორმას — კავშირებითს — მორფემული გამოხატულება აქვს. კილოს სამი ფორმისაგან, როგორცაა: თხრობითი, კავშირებითი და ბრძანებითი, თხრობითი ნეიტრალურია, ხოლო ბრძანებითი და კავშირებითი — მასთან დაპირისპირებული ფორმები. ამის შედეგად იქმნება შემდეგი ორობითი დაპირისპირებანი: თხრობითი — ბრძანებითი, თხრობითი — კავშირებითი.

ბრძანებითი კილო თხრობითს თანამედროვე ქართულში მხოლოდ ინტონაციით უპირისპირდება. ძველ ქართულში მათ შორის მორფემული სხვაობა იყო: II პირის ბრძანებითს სუბიექტური პირის ნიშანი არ ჰქონია (მო-კალ, და-წერე და მისთ.), ხოლო თხრობითს ჰქონდა (მო-ჰ-კალ, გა-ს-ტეხე და მისთ); III პირის ბრძანებითს კი საკუთარი ფორმა ჰქონდა (იყავნ ნება თქუენი და მისთ).. ამჟამად ეს სხვაობა მოშლილია.

ბრძანებითი კილოს ფორმათაგან საინტერესოა უკუთქმითი, ანუ აკრძალვითი, ბრძანებითი, რომელიც იყენებს არა ბრძანებითი, არამედ თხრობითი ან კავშირებითი კილოს ფორმებს. უარყოფითი ნაწილაკებიდან (ვერ. არ, ნუ) აკრძალვითი ბრძანებითის საწარმოებლად გამოყენებულია არ და ნუ. ვერ ნაწილაკი იშვიათად გვხვდება, ისიც მხოლოდ გაძლიერებული ინტონაციის მეოხებით ასრულებს ბრძანებითის როლს; მაგ.: ვერ წახვალ! (არ წახვალ!); ვერ დაწერ! და მისთ.

ნუ ნაწილაკი თხრობითი კილოს ზმნას დაერთვის და აქცევს მას ბრძანებრად (მაგ.: ნუ წერ, ნუ ხმაურობ და მისთ.), ხოლო არ ნაწილაკი — კავშირებითი კილოს ზმნას (მაგ.: არ აიღო, არ შეგეშინდეთ, არ მოვიდეს და მისთ.).

კავშირებითი კილოს ფორმებს, როგორც ვთქვით, ნიშნები აქვს. ესენია: ა, ე და ო; მაგ.: მოკლ-ა-ს, მოვიდ-ე-ს, აიღ-ო-ს და მისთ.

საკუთრივ ბრძანებითს მხოლოდ II სუბიექტური პირის ფორმები გააჩნია, მაგრამ მეტყველებაში ხშირად გვხვდება სხვა პირის ფორმებიც. ამ შემთხვევაში გამოყენებულია კავშირებითი კილოს ფორმები. ანალიზის პროცესში სწორედ ეს ფორმებია საფრთხილო, რადგან კავშირებითის ფორმები გარეგნულად არაფრით განსხვავდებიან ნაკავშირებითალი ბრძანებითისაგან; შდრ.: მო ვ ი დ ე ს პეტრე! — (კარგი იქნება.) მო ვ ი დ ე ს პეტრე.

როგორც წესი, კავშირებითის ფორმები რთულ ქვეწყობილ, სა-

ხელდობრ დამოკიდებულ, წინადადებებში გვხვდება. ეს არის კავშირების აუცილებელი პირობა. იგი ისეთ მოქმედებას გამოხატავს, რომელიც სხვა მოქმედებასთან არის დაკავშირებული. ჩვეულებრივ, კავშირების განმარტება, როგორც შესაძლებელი ან სასურველი მოქმედებისა, ყოველთვის ზუსტი არაა, რადგან სასურველობა ხშირად ნატერასთან არის დაკავშირებული, ხოლო ნატერა უფრო მეტად თხოვნით-ბრძანებით ელფერს ატარებს, ვიდრე კავშირებისა. დამოუკიდებლად ნახმარი კავშირების ფორმა, როგორც წესი, ბრძანებითია; და ილოცოს საქართველოს მთა და ზეცა! (ლ. ასათ.); მოვიდეს წვიმა; წეროს წერილი, ჩაიწეროს მაგალითი და მისთ. შეიძლება გამოვიყენოთ შემდეგი წესი, რომელიც ზემოაღნიშნული თვისებისაგან გამომდინარეობს: თუ ზმნის ფორმა რომ კავშირს გულისხმობს, იგი კავშირებითია (იხ. მ. თალაკვაძე. ქართული ენის გრამატიკის სწავლების მეთოდика, გვ. 204).

ბრძანების ფორმათა ანალიზისას სასურველია აღინიშნოს მისი კონკრეტული სემანტიკური ელფერი, რომელსაც ესა თუ ის ზმნა კონტექსტში იძენს. როგორც ცნობილია, ბრძანებითი კილოს ზმნას ნაირგვარი ელფერი აქვს, როგორცაა: მოწოდება; მაგ., მეგობრებო, წინ, წინ გასწით! (ი. ევდ.); დაე, რისხვით ცამ იჭექოს! (ი. ევდ.) და მისთ.; თხოვნა-მუდარა; მაგ.: დედავ, ისმინე ქართლის ვედრება! (ი. ჭ.); დედამიწავ, კიდევ გაგვიჩინე ბინა! (ვაჟა) და სხვ.

3.2. ზ. § 7. ზმნის მწკრივებისა და ხერხების გარჩევა

ზმნა უღლებადი სიტყვაა: იგი იცვლება პირის, რიცხვის, დროის, კილოს და სხვა კატეგორიათა მიხედვით. ზმნის უღლების კატეგორიები თავს იყრიან მწკრივის კატეგორიაში. მწკრივი ზმნის რთული კატეგორიაა, რომლის შიგნით ზმნები ერთურთისაგან განსხვავდებიან მხოლოდ პირის და რიცხვის მიხედვით, ხოლო ცალკეული მწკრივები ერთურთისაგან განსხვავდებიან დროის, კილოს, ნაწილობრივ ასპექტისა და სხვა კატეგორიათა მიხედვით.

მწკრივი ზმნის საქმაოდ რთული კატეგორიაა, მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ამიტომ იგი სასკოლო გრამატიკის კურსიდან უნდა ამოვიღოთ (სამწუხაროდ, ზოგჯერ მასწავლებელთა შორისაც გაისმის ასეთი უსაფუძვლო მოთხოვნა). მწკრივებისა და სერიების შესწავლა ხელს უწყობს არა მარტო ქართული ზმნის სტრუქტურის ჭეოვნად დაუფლებას, არამედ — სინტაქსის საკითხების სწავლებასაც და ამის შესაბამისად სწორი ქართული მეტყველების დაუფლებას.

მწკრივის ფორმათა ანალიზისათვის ფართოდ არის გამოყენებული კითხვების ხერხი. ამ მიზნით სახელმძღვანელოში მოცემულია მწკრივ-

თა ცხრილი (იხ. I, გვ. 154—155). კითხვების გამოყენებისას პირველ რიგში მოსწავლეებს უნდა დაევალოთ თვით მწკრივთა კითხვების უღლება (ისინიც ზმნებია). ეს თავიდან აგვაცილებს მწკრივის ფორმათა გადაყვანას I სუბიექტურ პირში (სახელმძღვანელოში კითხვები I სუბიექტური პირის ფორმითაა მოცემული). მოსწავლეებს შესაბამისი ვარჯიშობის შედეგად უნდა შეეძლოთ კითხვის შეწყობა ამა თუ იმ მწკრივის პირისა და რიცხვის ნებისმიერი ფორმისათვის.

საგანგებო ყურადღება უნდა მიექცეს მწკრივის ფორმათა დახასიათებას მისი ელემენტების მიხედვით. სახელმძღვანელოში თითოეულ მწკრივს თან ახლავს დახასიათება იმ ძირითად კატეგორიათა მიხედვით, რომლებითაც იგი განსხვავდება სხვა მწკრივებისაგან. ამ თვისებათა კარგად ცოდნას ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს არა მარტო მწკრივის ფორმათა სწორად ამოცნობისათვის, არამედ — მოსწავლეთა ლოგიკური აზროვნების განვითარებისათვისაც. თუ მოსწავლე, ამოიცნობს რა ამა თუ იმ მწკრივის ფორმას, იქვე შეძლებს იმის დადასტურებას, თუ რატომ არის ზმნა ამა თუ იმ მწკრივში, მას, რასაკვირველია, გაცილებით უფრო მყარი ცოდნა ექნება. ვიდრე მხოლოდ კითხვების საშუალებით ამოცნობისას; მაგ.:

ჩ ა ნ ს — აწმყო, კითხვა — რას შერება?; აწმყოს მწკრივია იმიტომ, რომ მისი დრო ახლანდელია, კილო — თხრობითი და ეს თვისებები ზმნას მხოლოდ აწმყოს მწკრივში აქვს.

გ ა ბ რ ა ზ დ ე ბ ა — მყოფადი, კითხვა — რას იზამს?; მყოფადის მწკრივია იმიტომ, რომ დრო მომავალია, კილო — თხრობითი.

ჩ ა უ ტ ვ ა მ ს — I თურმეობითი, კითხვა — რა უქნია? დრო — წარსული, კილო — თხრობითი, გამოხატავს უნახავ მოქმედებას და სხვ.

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: რასაკვირველია, მწკრივთა დახასიათება სრულყოფილი არ იქნება, რადგან სკოლაში არ ისწავლება მწკრივის ისეთი აუცილებელი ელემენტები, როგორცაა ჭერობა და აქტი; მაგრამ ანალიზის საწყისი ჩვეულებისათვისაც ზემოაღნიშნულ მსჯელობას საკმარის დიდი მნიშვნელობა აქვს.

მწკრივთა საერთოებები და ნიშნები, რომელთა შესახებ ზოგადი ცნობები არის მოცემული სახელმძღვანელოში, უმჯობესია, დავუკავშიროთ „სიტყვათა დაშლას“. მწკრივთა ფორმების ამოსაცნობად მათ არც თუ ისე დიდი როლი ენიჭებათ.

სერიებად მწკრივთა დაჯგუფება გარკვეული ნიშნების მიხედვით ხდება, მაგრამ ანალიზის პროცესში უპირატესობა მაინც მეხსიერებას ენიჭება. მოსწავლე ამა თუ იმ მწკრივს ცხრილის შესაბამისად აკუთვნებს სათანადო სერიას.

მწკრივის ღორმათა ანალიზის პროცესში მხედველობაში უნდა გვქონდეს, რომ ზოგჯერ მწკრივის ამა თუ იმ ელემენტის მნიშვნელობა, მაგალითად, აქტისა და ჯერობისა, შეიძლება დამხმარე ლექსიკური საშუალებებით გამოიხატოს (იხ. 0.5. ვ.). უნახავი აქტის თვისება (მნიშვნელობა) სპეციალური მწკრივებით: I და II თურმეობითებით გამოიხატება, ასევე მრავალგზისობის კატეგორიისათვის თანამედროვე ქართულში სპეციალური მწკრივი გაგვაჩნია (ხოლმეობითი). ამ კატეგორიათა მნიშვნელობის გამოსახატავად მეტყველებაში ხშირად გვხვდება თ უ რ მ ე და ხ ო ლ მ ე ნაწილაკიანი ფორმები, რომლებიც არ არის შესაბამისად თურმეობითსა და ხოლმეობითში; მაგ.: თ უ რ მ ე დაწერა. თ უ რ მ ე ხატავს... მოდის ხ ო ლ მ ე, ლაპარაკობს ხ ო ლ მ ე და იისთ. მოსწავლეები ყურადღებას ამახვილებენ ნაწილაკებზე და ზემოაღნიშნული ფორმები თურმეობითის ან ხოლმეობითის წყვილებად მიაჩნიათ, რაც, რასაკვირველია. არ არის სწორი (იხ. 0.5. ვ.).

მ.2. ზ. წ 8. ზმნის გარდამავლობის გარჩევა

გარდამავლობა ზმნის ძირითადი კატეგორიაა, რომელიც ხელს უწყობს სწორი ქართული მეტყველების დაუფლებას. გარდამავლობის (და გვარის) კატეგორიათა საფუძველზე იქმნება წინადადების გაჯგვეული კონსტრუქციები, დგინდება გრამატიკულად სწორი და არასწორი წინადადებები.

ანალიზის პროცესში გარდამავალ და გარდაუვალ ზმნათა ამოცნობა არ არის მწელი. ეს საკითხი არსებითად გადაჭრილია ზმნის ობიექტურ პირთა დიფერენციაციის შემდეგ. მართალია, გარდამავლობის კატეგორიას მორფემული გამოხატულება არა აქვს, მისი გამორკვევის ხერხიც მორფოლოგიური არაა, სინტაქსურია (პირთა მიმართება), მაგრამ ეს თვისება, რომლის დადგენა ა. შანიძეს ეკუთვნის, მკაფიო საკლასიფიკაციო ნიშანს წარმოადგენს. ეს საკლასიფიკაციო ნიშანი (წესი) შეიძლება ერთი წინადადებით გამოიხატოს: თუ ზმნას პირდაპირი (ე. ი. ბრუნვაეცალებადი) ობიექტი შეეწყობა, იგი გარდამავალია (იხ. ა. შანიძე. ზმნათა გარდამავლობის საკითხისათვის ქართველურ ენებში. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. 3, № 2, 1942. გვ. 184). ამიტომ, რომ საუნივერსიტეტო გრამატიკაში გარდამავლობა უშუალოდ ზმნის პირისა და რიცხვის კატეგორიათა შემდეგაა განხილული (იხ. ა. შანიძე. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 172).

გარდამავლობის სწავლებისას არსებითად მხოლოდ მის საკლასიფიკაციო ნიშანზე გვექრდება მუშაობა, მაგრამ ეს სრულებითაც არ ნიშნავს იმას, რომ მხოლოდ ამ ნიშნის მიწოდებით შემოვიფარდლოთ.

საკიროა სისტემატური ვარჯიშობა ზმნათა გარდამავლობის ამოცნობაზე წინადადებებში.

გარდამავალ ზმნებზე ვარჯიშობის პროცესში ყურადღება უნდა მიექცეს კონტექსტს, რადგან მოქმელის მიზანდასახულობის მიხედვით შეიძლება ბევრი გარდამავალი ზმნა გარდაუვლად იქცეს. მოქმელს შეუძლია, მოქმედება ისე წარმოგვიდგინოს, რომ სრულიად მოიშალოს წინართება პირთა შორის ან უბრალოდ დააკლოს პირდაპირობიექტური პირი; მაგალითად, მიიძღვრის ზმნა ორპირიანი, გარდამავალი (მიიძღვრის იგი მას), მაგრამ წინადადებაში — ორნი არიან, ტოლნი არიან, ერთად მიდიან, მიიძღვრიან (ხალხ.) — იგივე ზმნა ერთპირიანი, გარდაუვალია (შდრ. მღვრით მიდიან). ასეთივე მდგომარეობაა ზმნებში: მოუსვა, მოცოცხა და მისთ. პირის დაკლება, განსაკუთრებით პირდაპირობიექტური პირის დაკარგვა, ძალიან ხშირია მეტყველებაში. ეს მოვლენა შეიძლება რეგულარული ან ფაქულტატიური იყოს. რეგულარულად იკარგება პირი საშუალო-მოქმედებითი გვარის ზმნებში; მაგ.: იცოცხლა მან (-იგი); შდრ. თავს აღარ იცოცხლებს; უდარაჯა მან მას (იგი), ჩაუნისკარტა მან მას (-იგი). მიუხაღერსა მან მას (იგი) და მისთ.; ხოლო ფაქულტატიურია ისეთ შემთხვევებში, როდესაც საზოგადოდ გარდამავალი ზმნა კონკრეტულ წინადადებაში გარდაუვლად არის წარმოდგენილი; მაგ., მიუსტვენს გაგნა აღმართ-აღმართ (ი. ევლ.) და მისთ.

გარდამავლობის სწავლებისას ყურადღება პირთა რაოდენობაზეც მახვილდება. ამის შესაბამისად მოსწავლეები ეცნობიან ზმნათა თვისებებს, სახელდობრ, რომ ერთპირიანი ზმნა გარდაუვალია, სამპირიანი — გარდამავალი, ხოლო ორპირიანი — ხან ვარდამავალი. ხან გარდაუვალი; მაგრამ ეს წესი ანალიზისათვის არ არის იმდენად ეფექტური, რადგან საფუძვლით საკმარისია პირდაპირობიექტურ პირზე მითითება. საბედნიეროდ, ამ კატეგორიის სწავლებისას გვაქვს იმის საშუალება, რომ საკლასიფიკაციოდ ერთი ნიშანი გამოვიყენოთ: ამიტომ მეტი ყურადღება უნდა მიექცეს მოსწავლეთა მუხსიერებაში მის განმტკიცებას.

გარდამავლობას გვარის ფორმათა დიფერენციაციისათვის აქვს მნიშვნელობა. გარდამავალი ზმნები მოქმედებითი გვარისაა, შესაბამისად გარდაუვალ ზმნებში მოთავსდება ვნებითი და საშუალო გვარის ზმნები.

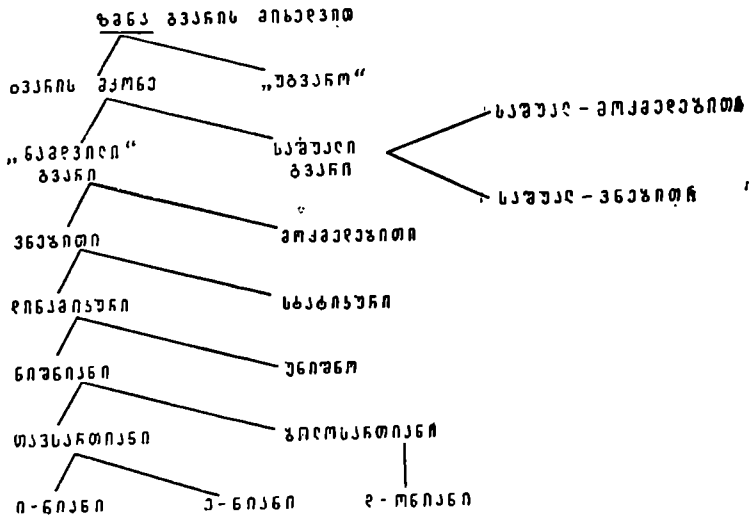
შენიშვნა: არის ორიოდე ზმნა (იქის, უყის), რომლებიც გარდამავალია, მაგრამ მოქმედებითი გვარისა არაა, მაგრამ ეს ზმნები ადვილად თავსდება გამოხატვის: წყებაში.

3.2. ზ. § 9. ზმნის გვარის ფორმათა გარჩევა

გვარი ზმნის ერთ-ერთი ძირითადი კატეგორიათაგანია, რომლის ფორმათა ამოცნობა ურთულეს საკითხად რჩება ქართული ენის სა-

სკოლო კურსში. მართალია, მოსწავლეთა უმრავლესობა გარდამავლობის საფუძველზე ადვილად გამოყოფს მოქმედებითი გვარის ფორმებს, მაგრამ უჭირს ვნებითისა და საშუალი გვარის ფორმათა ერთურობისაგან განსხვავება.

გვარი სამწევრა კატეგორიაა, მაგრამ დაპირისპირება აქაც ორბილია. საქმე ისაა, რომ თავისი გრამატიკული მნიშვნელობით (სუბიექტურ და ობიექტურ პირთა მიმართება ზმნით აღნიშნულ მოქმედებასთან) გვარი ორია: მოქმედებითი და ვნებითი. საშუალი გვარის ფორმებზე ჩათვლილია ზმნათა საკმაოდ დიდი ჯგუფი, რომელიც ერთდროულად მოქმედებითსაც უპირისპირდება და ვნებითსაც, იმავე დროს მოქმედებითსაც ჰგავს და ვნებითსაც: „ფორმით მოქმედებითს ჰგავს, შინაარსით — ვნებითს“ (იხ. სახელმძღვანელო, I, გვ. 136). ამის შესაბამისად გვარის ფორმათა დაპირისპირება შეიძლება შემდეგნაირად წარმოვიდგინოთ (დაპირისპირების ნათელსაყოფად წარმოვადგენთ სქემას):

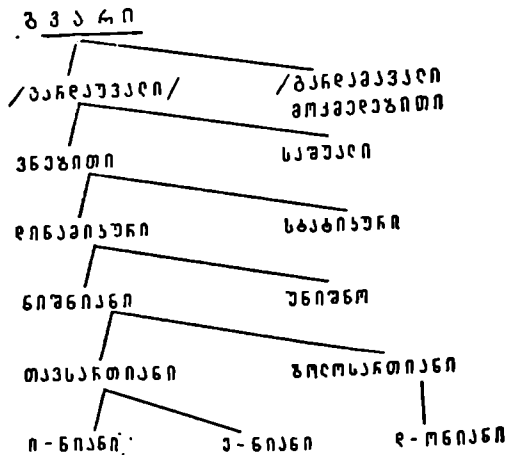
მოქმედებითი გვარის ზმნათა დასახასიათებლად სავესებით საკმარისია მათი გარდამავლობის აღნიშვნა (იხ. 3.2. ზ. § 8).

ვნებითი გვარის ზმნები გარდაუვალია, მაგრამ ყველა გარდაუვალი ზმნა ვნებითთა ჯგუფში ვერ თავსდება. ვნებითთა ისეთი გარდაუვალი ზმნა, რომლის სუბიექტი მოქმედი კი არაა, არამედ თვით განიციდის მოქმედებას, ე. ი. ლოგიკურ ობიექტად არის წარმოდგენილი: მაგ.: ი ნ გ რ ე ვ ა, ე ჩ ვ ე ნ ე ბ ა, ჰ კ ი დ ი ა და მისთ. ვნებითი გვა-

რის ზმნა მოქმედებას ხან პროცესის სახით წარმოგვიდგენს (მაშინ იგი ღინამიყურია; მაგ.: ეფინება, იხატება, შავდება, ლღვება და მისთ.), ხან ამ პროცესის ერთ მომენტს აღნიშნავს, რომელსაც შედეგის სემანტიკური ელფერი აქვს (მაშინ იგი სტატიკურია; მაგ.: აფენია, გღია, ყრია და მისთ.).

საშუალო გვარის ზმნები სემანტიკურად მოქმედების პროცესს აღნიშნავენ. მათი სუბიექტი უმრავლეს შემთხვევაში მოქმედად არის წარზოდგენილი, მაგრამ სამოქმედო ობიექტი მათ არა აქვთ, ამიტომ გარდაუვალ ზმნათა წყებაში თავსდებიან. საშუალო გვარის ზმნები მწკრივნაკლია. როგორც წესი, მათ მხოლოდ აწმყოს წრის მწკრივები აქვთ, დანაკლის ფორმებს ისინი ივსებენ მოქმედებითი ან ვნებითი გვარის ზმნებით. ამის შესაბამისად ვიღებთ საშუალო გვარის ზმნათა ორ წყებას: საშუალ-მოქმედებითსა და საშუალ-ვნებითს. საყუთარი მწკრივების მიხედვით საშუალო გვარის ზმნები მოქმედებითს ჰგვანან. ეს მსგავსება მხოლოდ ფორმობრღია (მათ ერთნაირი აქვთ III სუბიექტური პირის ნიშნები, მწკრივის სავრცობები და ნიშნები), მაგრამ გარდაუვლობა ვნებითი გვარის ზმნებთან აახლოებს მათ. ეს გაორებული მდგომარეობა ქმნის სიძნელეს ზმნათა გარჩევის პროცესში.

გვარის ფორმათა ამოსაცნობად უნდა დავეყრდნოთ მის ბინარულ სისტემას. ზემოთ მოტანილი ენათმეცნიერული ბინარული სისტემისაგან განსხვავებით, მეთოდოკური სისტემა შეიცავს გარდამავლობას, რომელიც მოქმედებითი გვარის ზმნათა საკლასიფიკაციო საშუალებაა. გვარის მეთოდოკური ბინარული სისტემა (გარდამავლობის გათვალისწინებით) ჩვენ ასე გვესახება:

ვნებთ და საშუალო გვარის ფორმათა ერთფეროვნებაზე გასამიჯნავად მეთოდოლოგიაში რამდენიმე ხერხია გათვალისწინებული. პროგრამა უზრუნველყავს ამხეილებს აწმყოს I და II პირებში -ები დაბოლოებულზე (ვღნ-ები, ვკვდ-ები და მისთ.), მითითებულა აგრეთვე ზმნათა სემანტიკაზე, საშუალო გვარის ზმნათა სუბიექტის ბრუნვაცვალეზბადობაზე (გორავს იგი — იგორა მან), თემის ნიშანმონაცვლეობაზე (ცოცხლ-ობ-ს — ცოცხლ-ებ-ს და მისთ). ვნებთის ნიშნებზე (ი-კრ-ენა. ე-ფარება, წილ-დ-ება და მისთ.); ოდ სავრცობზე (ეფარებ-ოდ-ა, იხატებ-ოდ-ა და მისთ.). ამ ნიშნათა უდიდესი ნაკლი ისაა. რომ არ მოიცავს ყველა ზმნას, ისინი გარდაუვალ ზმნათა მხოლოდ გარკვეული წყებრსათვის არის დამახასიათებელი და არ გამოდგება ვნებთი და საშუალო გვარის საკლასიფიკაციო ნიშნად: სახელდობრ:

1. -ები დაბოლოება აქვს ვნებთი გვარის ზმნათა უმეტესობას, მაგრამ არა ყველას; ჯერ ერთი, ებ თემის ნიშანი არ არის ვნებთისათვის სპეციფიკური. იგი მოქმედებითი გვარის ზმნებსაც აქვს (აეეთ-ებ-ს, აბერ-ებ-ს და მისთ.); მეორე, ები დაბოლოება მხოლოდ დინამიკური ვნებთის ფორმებს აქვს, ისიც არა ყოველთვის; შღრ.: ილ-ე-ვა. ინგრ-ე-ვა. (და)ილ-ე-ვა — ელ-ე-ვა, ენგრ-ე-ვა, ეძლ-ე-ვა; იყ-ო-ფა — ეყ-ო-ფა; იკრ-ობ-ა — ეკრ-ობ-ა და მისთ. სტატიკური ვნებთის ფორმები ამ საკლასიფიკაციო ნიშნის მიხედვით საერთოდ გამოთიშული რჩება.

2. ზმნათა სემანტიკა უმრავლეს შემთხვევაში ეძახევა გრამატიკულ მნიშვნელობას. მაგრამ, სამწუხაროდ, რეგულარული ხასიათი არა აქვს (წინააღმდეგობა სემანტიკასა და კლასს შორის დინამიკური ვნებთის ფორმებშიც ჩანს, ვნებთი გვარის ფორმებისათვის ზოგადად დამახასიათებელია სუბიექტური პირის პასიურად წარმოდგენა (სუბიექტი თვით განიცდის მოქმედებას, ვნებას): მაგ.: სახლი აშენდა (შღრ. ააშენა სახლი), ქვა დაგორდა (შღრ. დააგორა ქვა) და მისთ; მაგრამ ვნებთის ფორმას შეუძლია სუბიექტი სემანტიკურად მოქმედად (თანაც აქტიურად მოქმედად) წარმოგიდგინოს; მაგ.: ეჭახება მანქანა ხეს, ესალმება ბავშვი მოხუცს, ეფერება დედა შვილს, ესლება ტალღა ნაპირს და მისთ. (იხ. არნ. ჩიქობავა. სახელისა და ზმნის ანალიზის პრინციპები ქართულში. თურნ. „კომუნისტური აღზრდისათვის“, 1934, № 6—8, გვ. 43).

3. საშუალო გვარის ზმნის სუბიექტის ბრუნვაცვალეზბადობა მართლაც კარგი საკლასიფიკაციო ნიშანი იქნებოდა, რომ რეგულარული იქოს. საქმე ის არის, რომ საშუალო-ვნებთის ფორმებს ეს თვისება არ ახასიათებთ. როგორც ცნობილია, საშუალო-ვნებთის ფორმებში საშუალო გვარის ზმნის დანაკლისი ფორმების შევსება ვნებთის

ფორმებით ხდება, ე. ი. გარდაუვალი ენაცვლება გარდაუვალს, რის შედეგადაც საშუალი გვარის ზმნის სუბიექტი, რომელიც სახელობითი ბრუნვის ფორმით არის წარმოდგენილი (დგას, წევს... ი გ ი: უყვარს, სძულს, აქვს, ჰყავს... ი გ ი მას), კვლავ სახელობითში რჩება (იდგომება, იწოლება... ი გ ი; ეყვარება, ეძულება, ექნება, ეყოლება... ი გ ი მას).

4. საშუალი გვარის ზმნათა თემისნიშანმონაცვლებობაც არ არის რეგულარული. ეს თვისება ახასიათებს ზოგ გარდამავალ ზმნებს, რომლებიც, მართალია, შეენაცვლენ საშუალს, მაგრამ არ დაჟარგეს პირდაპირობიექტური პირი; პირიქით, საშუალი გვარის ზმნებს „გაუჩინეს“ იგი (ანალოგიით) და მოქმედებითი გვარის ზმნებში გადაიყვანეს (სასკოლო გრამატიკის გაგებით): მაგ.: სწავლობს იგი (+მას) — ისწავლეს იგი მას, მღერის იგი (+მას) — იმღერებს იგი მას და მისთ. გარდა ამისა, თემა და თემის ნიშნები საშუალო სკოლაში არც ისე დეტალურად ისწავლება, რომ საკლასიფიკაციო ნიშნად გამოდგეს. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ საშუალ-ვნებითისა და სტატიკური ვნებითის ფორმების მსგავსება საგრძნობლად გააძნელებს ერთურთისაგან მათს გამიჯნვას.

5. ვნებითის ნიშნები (ი-, ე-, -დ-) დიფერენციაციის გარეშე ტოვებს უნიშნოთა ქვეჯგუფსა და სტატიკური ვნებითის ფორმებს. გარდა ამისა, მოსწავლეებს ვნებითის ნიშნებად მიაჩნიათ ხოლმე იგივე ნიშნები, რომლებიც სხვა კატეგორიაზე მიუთითებენ ან საერთოდ უფუნქციონი არიან, მაგ.:

ა) რიგ ერთპირიან ზმნებს თავში აქვთ ი-. რომელიც არ არის ვნებითის ნიშანი: მაგ.: ი-ცხოვრებს, ი-ხტუნებს, ი-ცოცხლებს და მისთ. როგორც ცნობილია, ამ ტიპის ზმნებში ი- უფუნქციო აფიქსია, რომელიც ადრე სათავისო ქცევის ნიშანი იყო, მაგრამ ზმნამ დაკარგა სათავისო ქცევის გაგება პირდაპირობიექტური პირის დაკარგვის გამო.

ბ) II თვრემობითში მოქმედებითი გვარის ზმნებს თავში მოუღდის ე-, რომელიც ვნებითის ნიშანი იყო, მაგრამ ამჟამად უფუნქციო აფიქსია (წინააღმდეგ შემთხვევაში რა უნდა ესაქმებოდეს მოქმედებითი გვარის ზმნებში?).

გ) ვნებითის -დ- ბოლოსართი მოსწავლეებს ზმირად ერევათ მოქმედებითი და საშუალი გვარის ზმნების უწყვეტლის -დ- სავრცობაში.

6. ოდ სავრცობი შეიძლება ჰქონდეს არა მარტო ვნებითს, არამედ საშუალი გვარის ზმნებსაც; მაგ.: კივის — კი(ვ)-ოდ-ა. რინის — იცინოდ-ა... აგრეთვე — საშუალი გვარის „გამოქმედებითებულ“ ფორმას; მაგ.: ჩივის — ჩი(ვ)-ოდ-ა, მღერის — მღერ-ოდ-ა და მისთ.

გვარის ფორმათა ანალიზი უმჯობესია წარმართოს მათი ცალკე-

ული ფორმების გამოორიცხვის გზით. ჯერ გამოორიცხოს მოქმედებითი, შემდეგ ვნებითის გამოორიცხვის შედეგად დაგვრჩება საშუალო გვარის ზმნები (იხ. არნ. ჩიქობავა. დასახ. ნაშრომი, გვ. 44).

გარდაუვალ ზმნათაგან ვნებითის გამოორიცხვა საკმაოდ ადვილად შეიძლება მათთვის მარტივი კითხვის (რას უვრება?) მიყენებით. ეს კითხვა, როგორც ცნობილია, აწმყოს მწკრივისაა, ხოლო აწმყოს მწკრივში ვნებითი გვარის ზმნას ერთი თვისება აღმოაჩნდა: მხოლოდ-ობით რიცხვში III პირის გამოსახატავად იგი რეგულარულად იყენებს -ა ბოლოსართს, რომელიც მოქმედებითი და საშუალო გვარის ზმნებში არ გვხვდება.

საყურადღებოა, რომ ეს ა დაბოლოება ორგვარად არის წარმოდგენილი: ა ან აა დაბოლოების სახით. ეს ვითარება ასხვავებს დინამიკური და სტატიკური ვნებითის ფორმებს; სახელდობრ, თუ ზმნას ბოლოში მხოლოდ ა ექნება, იგი დინამიკურია; ხოლო, თუ ია-ზე დაბოლოვდება. მაშინ სტატიკურია. რაც მთავარია, არც ერთი საშუალო გვარის ზმნა ამ თვისებას არ აკლენს.

შეიძლებოდა საკლასიფიკაციო ნიშნად ს ბოლოსართი აგველო საშუალო გვარის ზმნებში, მაგრამ ჯერ ერთი, იგივე ნიშანი მოქმედებითსაც აქვს (საშუალო გვარის ზმნები ფორმით მოქმედებითს ჰგავს; შდრ.: ხურ-ს — წერ-ს, ჩან-ს — აჩენ-ს და მისთ.); მეორე, საშუალო გვარის გამოორიცხვა უფრო მიზანშეწონილია, ვიდრე მისი დეტალური ანალიზი, რადგან გვარის სახეებიდან მხოლოდ ვნებითს აქვს მორფოლოგიური ფორმები, მათსადაამე, მეტი ყურადღება უნდა მიექცეს მას.

ამგვარად, თუ მივიღებთ ზემოაღნიშნულ ხერხს, ზმნის გვარის ფორმათა ანალიზი შემდეგნაირად წარიმართება (ბინარული სისტემიდან ერთ-ერთი ფორმის გამოორიცხვის გზით):

ა) გარდამავლობის მიხედვით ბინარიდან (მოქმედებითი-ვნებითი და საშუალო) გამოორიცხება მოქმედებითი გვარის ზმნები;

ბ) გარდაუვალ ზმნას დაესმება კითხვა რას უვრება? თუ ბოლოში ა ექნება, ვნებითია. ამასთან, თუ მარტო ა ექნება, დინამიკური ვნებითია; ხოლო, თუ ია ვარიანტით შეგვხვდება, სტატიკური ვნებითია.

გ) თუ გარდაუვალ ზმნას ზემოაღნიშნული თვისება (ბოლოში -ა) არ ექნება, იგი საშუალოა.

საშუალო გვარის ფორმების (საშუალო-მოქმედებითისა და საშუალო-ვნებითის) ერთურთისაგან გასამიჯნავად დამატებით დაგვიჩვენება წყვეტილის კითხვა რა ქნა? და სუბიექტის ბრუნვაცვალებადობაზე დაკვირვება. თუ სუბიექტი ბრუნვაცვალებადია, ზმნა საშუალო-მოქმედებითია. თუ ბრუნვაცვალეელია, საშუალო-ვნებითი.

ნიმუშისათვის გავაანალიზოთ რამდენიმე ზმნა:

1. წვიმა ასველებს მგზავრებს. ზმნა — ასველებს — გარდამავალია, რადგან პირდაპირობიექტური პირი შეეწყობა (ასველა მან იგი); მაშასადამე, მოქმედებითი გვარისაა.

2. მზე მთის ფერდობს მოჰფარებია. ზმნა — მოჰფარებია — გარდაუვალია, რადგან პირდაპირობიექტური პირი არ შეეწყობა. დავუსვით კითხვა რას შერება? — ეფარება. ამ ზმნას ბოლოში აქვს ა; მაშასადამე, იგი დინამიკური ვნებითის ფორმაა.

3. ლობესთან ქვიშა ეყარა. ზმნა — ეყარა — გარდაუვალია. დავუსვით კითხვა რას შერება? — ყრია. ბოლოში აქვს ია; მაშასადამე, იგი სტატიკური ვნებითის ფორმაა.

4. მარად იცოცხლებს ქართველი ერი. ზმნა — იცოცხლებს — გარდაუვალია. დავუსვით კითხვა რას შერება? — ცოცხლობს. ამ ზმნას ბოლოში არა აქვს ა, მაშასადამე, იგი საშუალი გვარისაა. შევუწყოთ დამატებითი კითხვა რა ქნა? — იცოცხლა მან; მაშასადამე, იგი საშუალ-მოქმედებითია და სხე.

ანალიზის პროცესში მასწავლებელმა უნდა გაითვალისწინოს საშუალი გვარის ფორმები, რომელთაც სინონიმის საფუძველზე ვნებითის ანალოგიურად გაუჩნდათ ვნებითის ნიშნები; შდრ.: ი-წვის (საშ.) — ი-წება (ვნ.), ე-წვის (საშ.) — ე-წება (ვნ.), ი-კვრის (საშ.) — ი-კვრება (ვნ.), ე-კვრის (საშ.) — ე-კვრება (ვნ.) და მისთ.; აგრეთვე სტატიკური ვნებითის ანალოგიური ფორმები: მხურავს — მახურია, აკრავს — აც(ე)რია და მისთ. ამ ზმნათათვის თითქმის ყოველთვის შეიძლება პარალელის გამოჩვენება, რის საფუძველზეც ისინი (ს ნიშნი-ანნი) საშუალი გვარის ფორმებად ჩაითვლება, ხოლო ა და ია ბოლოსართიანები — ვნებითის ფორმებად.

ბუნებრივად ჩნდება კითხვა: ხომ არ იყო მცდარი გვარის სწავლების ის გზა, რომელსაც აქამდე მივმართავდით? რასაკვირველია, არა. სკოლაში ამა თუ იმ ერთეულისა თუ მოვლენის სწავლებისას აუცილებლად უნდა დავიცვათ გარკვეული მეთოდოლოგიური რიგი, რომელიც გულისხმობს შემდეგს:

1. კატეგორიის სახეთა სემანტიკურ დახასიათებას (რას აღნიშნავს?),

2. ფორმათა ანალიზს (რა გრამატიკული ნიშნები აქვს?),

3. გარდაქცევას (ფორმათა შენაცვლებას) და ა. შ.

გარდა ამისა, გვარის საკითხთან მართლწერის რიგი საკითხები დაკავშირებული, რომელთა უგულებელყოფა არაფრით არ შეიძლება.

ამგვარად, ზმნის გვარის სწავლებისას მიზანშეწონილია გავყვეთ შემდეგ გზას (წინ წამოვწევთ გვარის ფორმათა საკლასიფიკაციო ნიშნებს):

ა) გვარის რაობის სწავლებისას დავახსიანოთ მისი სახეები გარ-

დამავლობის მიხედვით, გავამახვილოთ ყურადღება სუბიექტურ და ობიექტურ პირთა მიმართებაზე ზმნით აღნიშნულ მოქმედებასთან (მოქმედებრივი გვარი — სუბიექტი მოქმედებს, პირდაპირი ობიექტი არის; ვნებითი გვარი — სუბიექტი თვით განიცდის მოქმედებას, პირდაპირი ობიექტი არ არის; საშუალი გვარი — სუბიექტი მოქმედებს, პირდაპირი ობიექტი არ არის);

ბ) გვარის ფორმებიდან გამოვრიცხოთ მოქმედებითი (საკლასიფიკაციო ნიშანი — გარდამავლობა);

გ) გარდაუვალ ზმნათა წყებიდან გამოვრიცხოთ საშუალი (საკლასიფიკაციო ნიშანი — ვნებითის ა დაბოლოება კითხვაზე რას შერებ ა?). ხოლო გარდაუვალი ზმნა, რომელიც ვნებითი არ არის, საშუალია);

დ) ვნებითის ფორმებიდან გამოვრიცხოთ სტატეკური (საკლასიფიკაციო ნიშანი — ა დაბოლოების ია ვარიანტი იმავე კითხვაზე რას შერებ ა?);

ე) გავეანალიზოთ დინამიკური ვნებითის ნიშნიანი და უნიშნო ფორმები;

ვ) საშუალი გვარის ფორმებში დავადგინოთ მისი სახეები; საშუალ-მოქმედებითი და საშუალ-ვნებითი (საკლასიფიკაციო ნიშანი — კითხვა რა ქნა?).

3.2. ზ. § 10. ზმნის ქცევის ფორმათა გარჩევა

ქცევის კატეგორია ზმნაში აღნიშნავს პირთა მიმართებას კუთვნილება-დანისნულების მიხედვით. ქცევის ფორმები შიშთითებენ. თუ ვისთვისაა განკუთვნილი ზმნით აღნიშნული მოქმედება: სუბიექტისათვის თუ ირიბი ობიექტისათვის. არის ზმნები, რომლებშიც ეს მნიშვნელობა არ ჩანს. პირთა მოქმედება ნეიტრალურია. ამგვარი ზმნები თავიანთი ნეიტრალურობით უპირისპირდებიან კუთვნილება-დანისნულების გამომხატველ ფორმებს და ქმნიან ცალკე ჯგუფს. ამის შესაბამისად ქცევა სამგვარია: სათავისო, ანუ სასუბიექტო, სასხვისო, ანუ საობიექტო. და საარვისო, ანუ ნეიტრალური. როგორც ვხედავთ, ქცევა სამწევრა კატეგორიაა, მაგრამ, გვარის მსგავსად, ორობითს დაპირისპირებას ქმნის, როგორცაა: საარვისო — სათავისო (აშენებს — იშენებს), საარვისო — სასხვისო (აშენებს — უშენებს) და სათავისო — სასხვისო (იშენებს — უშენებს).

ქცევის ფორმებს საკუთარი ნიშნები გააჩნია, რაც მნიშვნელოვნად აადვილებს მათ ანალიზს. ეს ნიშნებია: სათავისო ქცევისა ი, სასხვისოსი ი/უ. ხოლო საარვისოსი ა/Ø.

ანალიზის პროცესში, გარდა ამ ნიშნებისა, საჭიროა დამატებითი თვისებების აღნიშვნა, რადგან იგივე ნიშნები შეიძლება სხვა კატე-

გორიბსაც ჰქონდეს; მაგალითად, ი- ვნებიტის ნიშანიცაა, ა ძალიან წააგავს ზმნისწინს და სხვ.

უწინარეს ყოვლისა, საჭიროა ზმნათა ქცევის დახასიათება გარდამავლობის მიხედვით. ქცევა არსებითად გარდამავალ ზმნათა კატეგორიაა. თუმცა კონვერსიის შედეგად შეიძლება გარდაუვალ ზმნებად გადაპყვეს. გარდაუვალი ზმნები ქცევის მხოლოდ ორ სახეს განარჩევენ: საარვისოსა და სასხვისოს, ისიც არა ყოველთვის, არამედ გარკვეული წყების ზმნებში.

ქცევის ფორმათა ანალიზისას თავიდან უნდა ავიცილოთ მათი ერთერთში და სხვა კატეგორიათა ფორმებში აღრევა. ამ მხრივ კი საკმაოდ დიდი საშიშროებაა; მაგალითად, მოსწავლეებს ხშირად ერევათ სათავისო და სასხვისო ქცევის ფორმები, განსაკუთრებით იმ შემთხვევებში, როდესაც სასხვისო ქცევის ზმნას I ობიექტური პირის ფორმა აქვს. მი-ი-შენებს, მი-ი-კეთებს და მისთ. ფორმები მათ სათავისო ქცევის ზმნებად მიაჩნათ. ასევე სასხვისო ქცევის ფორმებად მიაჩნათ ე. წ. „უქცევო“ ზმნები: უყვარს, უკირს და მისთ. გარდა ამისა, ხშირად ისინი ქცევას „აღგენენ“ I თურმეობითის ფორმებში მაშინ, როდესაც III სერიის მწკრივებში ქცევა საერთოდ არ გაიჩევა და სხვ.

ქცევის ფორმათა ანალიზისას კარგ დახმარებას გავიწევს მის ნიშანთა სისტემა:

	სათავისო	სასხვისო	საარვისო
I პირი	0	0	ა/Ø
II პირი	0	0	ა/Ø
III პირი	0	უ	ა/Ø

ანალიზის პროცესში უნდა გარკვევს ქცევის ფორმათა გრამატიკული თვისებები (ე. წ. „აკრძალები“ ან „შეზღუდვები“):

1. სათავისო ქცევის ზმნები მხოლოდ და მხოლოდ გარდამავალია, მოქმედებითი გვარისა. როგორც წესი, მათ სუბიექტური წყობა აქვთ.

შენიშვნა: არის რამდენიმე გამონაკლისი, როცა სათავისო ქცევის ფორმებს ობიექტური წყობაც გააჩნიათ; მაგ.: დაძიებირა მან მე, ჩამისვა მან მე (კალთაში) და მისთ.

2. სასხვისო ქცევის ზმნები, თუ გარდაუვალია, ორპირიანია, თუ გარდამავალია, მაშინ — სამპირიანი.

3. III სერიის მწკრივებში ზმნები ქცევას არ განარჩევენ.

ქცევის არსებითი პირობაა დაპირისპირება. ცალფორმიანი ზმნა, რაგინდ მკაფიოდ უნდა იყოს მასში გამოხატული სუბიექტურ და ობიექტურ პირთა კუთვნილება-დანაშნულება. მაინც უქცევოა: მაგალითად, უქცევოა უყვარს ზმნა, რომელსაც გარეგნულად სასხვი-

ხო ქვევის ყველა ნიშანი აქვს (შდრ. მ-ი-ყვარს, გ-ი-ყვარს), მაგრამ საპირისპირო ფორმები არ გააჩნია (ი-ყვარს ან ა-ყვარს ფორმები არასწორია). ასევე უქვევოა ი ც ი ს ზმნა, რომელიც ყოველმხრივ გამოხატავს სათავისო ქვევის სემანტიკას: ორპირიანია, გარდამავალი, თანამედროვე ქართულში მხოლოდ სუბიექტური წყობა აქვს, სამსავე პირში ი თავსართით არის წარმოდგენილი; მაგრამ საპირისპირო ფორმები არ გააჩნია (ა-ცის ან უ-ცის ფორმები არასწორია) და სხვ. ამავე მიზეზითაა, რომ III სერიის მწკრივებში ქვევა არ განირჩევა. ამ მწკრივებში ზმნები ვერ ქმნიან ქვევის საპირისპირო ფორმებს.

ქვევის ფორმათა ანალიზის პროცესში განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს ფუნქციური ეკვივალენტების საკითხს. ქვევა ქართულ ენაში მორფოლოგიური კატეგორიაა, რომლის ფორმებსაც მორფემული გამოხატულება აქვთ, მაგრამ ქართულშივე შეიძლება კუთვნილება-დანიშნულების მნიშვნელობა არამორფოლოგიურადაც გამოიხატოს; შდრ.: აშენებს თავისთვის — იშენებს, აშენებს სხვისათვის—უშენებს და მისთ. მოსწავლეები ხშირად გადაჭარბებულ ყურადღებას აქცევენ სემანტიკას და მნიშვნელობის მიხედვით თავისთვის აკეთებს, წერს, კერავს სათავისო ქვევად. ხოლო სხვისთვის აკეთებს, წერს, კერავს და მისთ. სასხვისო ქვევის ფორმებად მიიჩნიათ. ამგვარ შემთხვევაში მოსწავლეებს უნდა შევახსენოთ ქვევის ნიშნები და მტკიცედ დავამახსოვროთ, რომ იქ, სადაც არა გვაქვს ნიშანი, არ შეიძლება სათავისო ან სასხვისო ქვევა გვქონდეს.

საყურადღებოა, რომ ზოგი ზმნა მხოლოდ და მხოლოდ სათავისო ქვევის გაგებას ატარებს; მაგალითად კამს, სვამს, სუნთქავს და მისთ. ზმნები სემანტიკურად მხოლოდ და მხოლოდ სათავისო ქვევის მნიშვნელობას გამოხატავენ (სხვისათვის არავინ კამს, სვამს ან სუნთქავს), მაგრამ იმავე მიზეზის გამო (ნიშნები რომ არა აქვთ) ეს ზმნები საარვისო ქვევისაა.

თავსართიანი ვნებითის ფორმები ქვევას არ განარჩევენ, თუმცა სემანტიკურად რამდენადმე აქვთ საარვისო (ი-ნიან ვნებითებს) ან სასხვისო (ე-ნიან ვნებითებს) ქვევათა ელფერი (იხ. სახელმძღვანელო, I, გვ. 165).

§ 2. ზ. § 11. ზმნის კონტაქტის ჭორმათა გარჩევა

კონტაქტი არის ზმნის კატეგორია, რომელიც სუბიექტურ პირს მოქმედების რეალურად ჩამდენად წარმოგვიდგენს ან არ წარმოგვიდგენს, ე. ი. გვიჩვენებს, სუბიექტური პირი მოქმედებას თითონ თუ სხვა პირის მეშვეობით ასრულებს. ამის შესაბამისად გვაქვს უშუალო და უშუალოებითი, ანუ მეშვეობითი, კონტაქტი.

კონტაქტი გარდამავალ ზმნათა კატეგორიაა. მართალია, ზოგ კი-
ლოში გვხვდება გარდაუვალ ზმნათა შუალობითი კონტაქტის ფორმე-
ბი; მაგ.: ეთრეინება, ელანძღვინება, ეცეპინება და
მისთ., მაგრამ ისინი დიალექტიზმებად უნდა ჩაითვალოს.

შუალობითის ფორმები მორფემული წარმოებისაა. მათ შესაბამი-
სი ნიშანი მოეპოვებათ. ეს ნიშნებია: 1) ევ, რომელიც ორიოდ ზმნას
მოეპოვება (სვამს — ასმევს, ჰვამს — აჰმევს და მისთ.). იგი შეიძლება
არც კი ჩაითვალოს შუალობითის ნიშნად, რადგან მისი საშუალებით
ნაწარმოებ ფორმებს კონტაქტის გაგება თითქმის აღარა აქვთ: ამი-
ტომ შედარებით ახალი წესით აწარმოებენ შუალობითის ფორმებს;
შდრ.: ასმევს — ასმევ-ინ-ებს და მისთ. 2) ინ, რომელიც ყველაზე მე-
ტად პროდუქტიულია (აკეთებს — აკეთებ-ინ-ებს, წერს — აწერ-ინ-
ებს და მისთ.); 3) ევინ, რომელიც მიღებულია ევ და ინ ნიშანთა შე-
ერთებით (თხრის — თხრ-ევინ-ებს, ჰკრის — აჰრ-ევინ-ებს და მისთ.).

ზმნათა ანალიზის პროცესში განსაკუთრებული ყურადღება უნდა
მიექცეს II თურმეობითისა და III კავშირებითის ფორმებს, რო-
მელთაც ზმნის ფუძეში უჩნდებათ -ინ-, რომელიც არ არის კონტაქ-
ტის ნიშანი: მაგ.: ეკეთებ-ინ-ა, ეშენებ-ინ-ოს და მისთ. მოსწავლეები
გამოყოფენ ამ „უფუძეციო აფიქსს“ და კონტაქტის ნიშნად მიიჩნე-
ვენ, რაც არ არის სწორი. კონტაქტის ფორმათა გარჩევის დროს ყუ-
რადღება უნდა გაძახილდეს, რომ შუალობითი კონტაქტის ფორმები
მხოლოდ და მხოლოდ საპირიანია, რადგან მისთვის აუცილებელია
ხელმძღვანელი (სუბიექტური) პირი, მოქმედების რეალურად შემსრუ-
ლებელი (ირიბობიექტური) პირი და სამოქმედო (პირდაპირობიექ-
ტური) პირი. კარგ შედეგს გვაძლევს დაპირისპირების ხერხის გამო-
ყენება. ამ თუ იმ მწკრივის ფორმაში შუალობით კონტაქტს საპირის-
პირო უშუალო კონტაქტის ფორმა უნდა გააჩნდეს. ამ მხრივ II თურ-
მეობითისა და III კავშირებითის ზემოაღნიშნული და მისთ. ფორმე-
ბი თავად არიან შუალობითი კონტაქტის საპირისპირო ცალები: მა-
შასადამე, ისინი უშუალო კონტაქტის ფორმებია; შდრ.: ეშენებინა —
ეშენებინებ-ინ-ა, ეკეთებინოს — ეკეთებინებ-ინ-ოს და მისთ. საერ-
თოდ უნდა აღინიშნოს, რომ III სერიის მწკრივებს სკოლაში კონ-
ტაქტის ფორმათა ანალიზისას იშვიათად უნდა მივმართოთ.

8.4. ზ. § 12. თავისებურ ზმნათა გარჩევა

როგორც საერთოდ მეტყველების, ისე გრამატიკულ ფორმათა ანა-
ლიზის პროცესში ხშირად გვხვდება თავისებური ფორმები, რომლე-
ბიც არ ემორჩილებიან წესს. განსაკუთრებით ხშირია თავისებური
ზმნები, რომლებიც არსებითად გრამატიკულ ფორმათა დაპირისპირე-

ბისას სუბლექტივებს იყენებენ (იხ. 0.5. დ.), ე. ი. ამა თუ იმ ფორმის მნიშვნელობას ფუძის მონაცვლეობით გამოხატავენ. თავისებურ ზმნათა სისტემაში შედის აგრეთვე რთული ზმნები და მიმღეობიანი ზმნები. ამათგან პირველი ძველის ნაშთია, ხოლო მეორე — ინოვაციას (ახლგანვითარებულთ) მიეკუთვნება (ა. შ ა ნ ი ძ ე. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 496).

რთული ზმნები ძველ ქართულში მეტად ფართოდ იყო გავრცელებული. ეს ზმნები ორი ნაწილისაგან — სახელისა და მეშველი ზმნისაგან — შედგება. მეშველ ზმნებად სხვადასხვა ზმნები გვხვდება, როგორცაა. მაგალითად, ვყოფ, ვღებ, ვიღებ და მისთ.; მაგ.: ამბორს-ჟყო. ნუგეშინის-სცა, ძალ-შიც (ძალ-მიძს) და მისთ. ამგვარი წარმოების ზმნები თანამედროვე ქართულშიც შემოგვრჩა; მაგ.: უზრუნველ-ყო, უარ-ყო, ყურად-ილო და მისთ.

მ-ზღეობიანი ზმნები თანდათან უფრო მეტად იკიდებს ფეხს თანამედროვე ქართულში. ამ ზმნებს ფუძედ შესაბამისი ზმნების მიმღეობანი აქვთ გამოყენებული: მაგ.: ვიღებ — ღებული — ღღებულობ, ვცნობ — ცნობილი — ვცნობილობ, ვყიდი — ყიდული — ვყიდულობ, ვნახე — ნახული — ვნახულობ და მისთ.

ანალოზის პროცესში ყურადღება უნდა გამახვილდეს აგრეთვე შემოკლებულ ზმნებზე, როგორცაა: ა დ ე (აღეჭი), დ ა ჯ ე, ი ჯ ე, დ ა დ ე, ჩ ა დ ე, მ ო მ ე, მ ო ი ტ ა, შ ე ზ ე, დ ა ხ ე, დ ა ი ც ა, მ ო ი ც ა, დ ა მ ა ც ა, გ ა მ ე ე ც ა, დ ა ი ჳ ი, გ ა ს წ ი და მისთ. ამ ზმნათა გარჩევის დროს უნდა აღვადგინოთ შესატყვისი სრული ფორმები.

თავისებურ ზმნათაგან საშუალო სკოლაში ყველაზე მეტი ყურადღება მონაცვლე ზმნებს ექცევა. მონაცვლეობის მიზეზი, როგორც წესი, კატეგორიის ფორმათა ნაკლებობაა, რაც სუბლექტივიზმის საფუძველს ქმნის. შენაცვლება ზმნის სხვადასხვა კატეგორიის მიხედვით ხდება; მაგ.:

1. შენაცვლება რიცხვში: ზის — სხედან, ვარდება — ცვივა, გღია — ყრია. დასვა — დასხა, აბია — ასხია, დაეცა (თავს) — დაესხა (თავს). მოკლა — დახოცა, გააგდო — გარეკა, იღებს — კრეფს და მისთ.

2. შენაცვლება მწკრივებში: არის — იქნება — იყო, ზის — იჯდა, მიღის — მივა[ღლს] — წვიდა, ამბობს — იტყვის — თქვა, ეუბნება — ეტყვის — უთხრა, ხედავს — ნახავს, დაღის — ივლის, მიაქვს — წაიღებს — მიიტანს, მირბის — გაიქცევა და მისთ.

3. შენაცვლება ასპექტში: აძლეეს — მისცა. სვა — დალია და მისთ.

4. შენაცვლება გვარში: დაღება — დააყენებს, გაღის, გავა, გავიღა — გაჰყავს, გაიყვანს, დაგარდა — დააგდო, მოკვდა — მოკლა და მისთ.

4. სტილური ხასიათის შენაცვლება: არის — ბრძანდება — გღია,

მოკვდა — გარდაიცვალა — ჩაძაღლდა, მოვიდა — მობრძანდა, მო-
ვალ — გეახლენით და მისთ. (თავისებურ ზმნათა შესახებ უფრო დე-
ტალური ცნობები იხ. ა. შანიძე. ქართული გრამატიკის საფუძ-
ვლები, გვ. 496—556; ივ. ქავთარაძე. ზმნის ძირითადი კატე-
გორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში. თბ., 1954 და სხვ.).

თავისებურ ზმნათა ანალიზისას კარგ შედეგს გვაძლევს ოპოზიცი-
ისა და ჩანაცვლების ხერხები (იხ. 2.2. ბ და 2.2. გ).

3.4. § 13. უღლების ტიპების სწავლების საკითხი

უღლების ტიპების სწავლებას საკმაოდ დიდი მნიშვნელობა აქვს
ზმნის კატეგორიათა ღრმად და საფუძვლიანად შესწავლისათვის.
ორიოდე წელია, რაც ეს საკითხი ამოღებულია საშუალო სკოლის
პროგრამიდან და შესაბამისად — სახელმძღვანელოდანაც. ამოღებუ-
ლია სრულიად უსაფუძვლოდ, რადგან უღლების ტიპების სწავლებას
მნიშვნელობა აქვს არა მარტო ზმნის მორფოლოგიისათვის, არამედ
სინტაქსისათვისაც. რაც მთავარია, ამ თემის შესწავლა ხელს უწყობ-
და ზმნის კატეგორიათა შესახებ სისტემატური ცოდნის შეძენას, რაც
მოსწავლეთა გონებრივი განვითარების საფუძველია.

ზემოთ არაერთხელ არის აღნიშნული, რომ გრამატიკა (როგორც
მეცნიერული, ისე სასკოლო) წარმოადგენს მეცნიერულ სისტემას,
რომლის ელემენტები ერთუბრთთან გარკვეულ მიმართებას ქმნიან.
ენის გრამატიკული წყობის სისტემის სახით შესწავლა მისი, როგორც
მეცნიერების, არსებითი საფუძველია. არანაკლები მნიშვნელობა აქვს
სისტემას სწავლების მეთოდისათვის. სისტემის კანონზომიერებათა
გაცნობა ენას მთლიანობაში წარმოგვიდგენს, აგვაცდენს იმ უხერხუ-
ლობას, რომელიც ამჟამად სკოლაში იქმნება. ენის სასკოლო სწავ-
ლების დევიზია „გრამატიკა ენისათვის“ და არა „გრამატიკა გრამა-
ტიკისათვის“. რაიმე საგნის ცალკეული დეტალების ცოდნა სრულე-
ბითაც არ ნიშნავს თვით საგნის ცნების დაუფლებას. ცნება „სპილო“
არ არის ცალ-ცალკე მისი ფეხების, ხორთუმებისა და კუდის თავისებუ-
რებანი. მთავარია მათ შორის გენერალიზებული მიმართების დადგე-
ნა. რაც სისტემის აუცილებელი თვისებაა. ცალკე კატეგორიები, რა-
გინდ დეტალურადაც უნდა შევისწავლოთ ისინი, მხოლოდ ამა თუ
იმ კატეგორიის თავისებურებებს გაგვაცნობენ. მაგრამ სკოლაში ენის
სწავლების მთავარი მიზანი კატეგორიათა გაცნობა არაა. ესა თუ ის
კატეგორია ჩვენ, უწინარეს ყოვლისა, მოსწავლეთა აზროვნების გან-
ვითარებისა და სწორი მეტყველების დასაუფლებლად გვჭირდება.

პროგრამაში გათვალისწინებულია ზმნათა უღლება ცალკეული
გვარის ფორმებთან დაკავშირებით (იხ. პროგრამა, გვ. 30—31), შესა-

ბამისად სახელმძღვანელოშიც მოცემულია მათი უღლების ნიმუშები.

უღლების ტიპების უგულვებელყოფამ და ცალკეულ ზმნათა უღლებაზე ყურადღების გამახვილებამ საკითხს მეტად პრიმიტიული სახე მისცა. რაც მთავარია, დაიკარგა ზმნის კატეგორიათა შემაჯამებელი რგოლი, რომელშიც დგინდებოდა ხოლმე კატეგორიათა ურთიერთმიმართება; მაგალითად, უღლება საგრძნობლად დასცილდა ქცევის კატეგორიას და ახლა სპეციალური მსჯელობა გვჭირდება იმის დასადგენად, თუ რატომ ვერ განარჩევენ III სერიის ფორმები ქცევას. აღარ წარმოებს მსჯელობა თემის ნიშანთა პროდუქტიულობაზე მწკრივთა მიხედვით და სხვ.

ზმნის უღლების ტიპები აუცილებლად უნდა აღდგეს როგორც პროგრამაში, ისე სახელმძღვანელოში.

უღლების ტიპთა სწავლებისას და, მით უმეტეს, მათი ანალიზისას მოსწავლეებს არ ვაწვდით ახალ ცნობებს ცალკეულ კატეგორიათა შესახებ. ამ საკითხზე მსჯელობისას მოსწავლეთათვის ახალი მხოლოდ კატეგორიათა შორის ურთიერთმიმართებაა.

უღლების თავისებურებათა მიხედვით ქართული ზმნები იყოფა ოთხ ჯგუფად, ანუ ტიპად, როგორცაა: I ტიპი (მოქმედებითი გვარის ზმნები), II ტიპი (დინამიკური ვნებითი გვარის ზმნები), III ტიპი (საშუალ-მოქმედებითი გვარის ზმნები) და IV ტიპი (სტატიკური ვნებითისა და საშუალ-ვნებითი გვარის ზმნები).

ზმნათა უღლების ტიპების ერთშრთისაგან გარჩევა უნდა მოხდეს სხვადასხვა კატეგორიების მიხედვით. სასკოლო გრამატიკის თვალსაზრისით ეს კატეგორიებია შემდეგი:

1. გარდამავლობა და გვარი,
2. პირიანობა (რამდენპირიანი ზმნები შედის ამა თუ იმ ტიპში, როგორია პირთა მიმართება, რა თავისებურებანი ახასიათებს ცალკეულ პირებს, რა სპეციფიკური ნიშნები აქვთ მათ და სხვ.),
3. რა თავისებურებანი ახასიათებთ მწკრივთა წარმოებისას, რა სპეციფიკური ელემენტები აქვთ ამა თუ იმ მწკრივში.

I ტიპის უღლების ზმნები შემდეგ თავისებებს ავლენენ:

1. ამ ჯგუფში შედის მოქმედებითი გვარის, ე. ი. გარდამავალი ზმნები, ორპირიანი (წერს, ხატავს, აშენებს...) ან სამპირიანი (სწერს, სტეხს, უკეთებს...).

2. სუბიექტური პირი ბრუნვაცვალებადია: I სერიის ფორმებთან სახელობით ბრუნვაშია (ის აქვებს, ხნავს, იგრუნს...), II სერიის ფორმებთან — მოთხრობითი (მ ან აქო, მოხნა, დაიგრინა...), III სერიის ფორმებთან — მიცემითში (მ ას უქია, მოუხნავს, დაუგრეხია...).

3. ობიექტური პირიც (სამპირიან ზმნაში ერთ-ერთი ობიექტიც)

ბრუნეაცვალებადია: I სერიის ფორმებთან მიცემითშია (აწუხებს. იყვრავს, ხატავს... მას). II და III სერიის ფორმებთან — სახელო-ნიოთი (შეაწუხა, შეიკვრა, დახატა... შეუყვრა, შეუწუხა, დაუხატა... შეუწუხებია, დაუხატავს, შეუყვრავს... ი გ ი).

4. III სერიის მწკრივები ინვერსიულია (წაუღია, გაუქვებია, წა-ღლო. გაექვებინა. წაღლოს, გაექვებინოს... მას იგი). ინვერსიის გამო სამპირიანი ზმნები III სერიაში ორპირიანად იქცევა: იკარგე-ბა ირბობლექტური პირი. რომელიც -თვის თანდებულისანი ნათესა-ობითის ფორმას იღებს და უბრალ დამატებად იქცევა (სწერს ის მას მას — მიუწერია მას ის მისთვის).

5. III სუბექტური პირის ნიშნად მხოლოდობით რიცხვში აწმყო-ში ყოველთვის აქვს -ს.

6. III სუბექტური პირის ნიშნად მრავლობით რიცხვში წყვე-ტილში — -ის.

7. შეუძლია ყველა მწკრივის წარმოება საკუთარი საშუალებით (ფუძით).

8. უწყვეტელში, აწმყოს კავშირებითში, ხოლმეობითსა და მყო-ფადის კავშირებითში ფუძის სავრცობად აქვს -დ- („უწყვეტლის“ სავრცობი).

9. აწმყოსა და მყოფადის წრეთა მწკრივები ზმნისწინით განსხვავ-დებიან.

II ტიპის უღლების ზმნებს ზოგადად შემდეგი თავისებურებანი ახასიათებთ:

1. ამ ჯგუფში შედის გარდაუვალი, დინამიკური ვნებითის ზმნები, ერთპირიანი (იგრინება, ჩნდება, თბება...) ან ორპირიანი (ეგრინება, უჩნდება, უთბება...).

2. სუბექტური პირი ბრუნეაუცვლელია: მუდამ სახელობით ბრუნეაშია (ის ხდება, ქრება, ემალება, უწითლდება...).

3. ობიექტური პირიც (თუკი აქვს, ე. ი. ორპირიან ფორმებში) ბრუნეაუცვლელია: მუდამ მიცემით ბრუნეაშია (ეზრდება, უშავდება, უჩნდება... მას).

4. III სერიის მწკრივები მემველზმნიანია (დავბრუნებულვარ, გაწვითლებულიყო, გაშლილიყოს...). ორპირიან ზმნებს II თურმე-ობითსა და III კავშირებითში აქვთ პარალელური -რდ- სავრცობი-ანი ფორმები (გაეჩენილიყავ — გაეჩენოდი, დაჰმალვიყოს — დაჰმალ-ვოდეს).

5. III სუბექტური პირის ნიშნად მხოლოდობით რიცხვში აწმყო-ში მუდამ აქვს -ბ.

6. III სუბექტური პირის ნიშნად მრავლობით რიცხვში წყვე-ტილში აქვს -ნენ.

7. შეუძლია ყველა მწკრივის წარმოება საკუთარი საშუალებებით (ფუძით).

8. „უწყვეტლის“ სავრცობად აქვს -ოღ-.

9. აწმყოსა და მყოფადის წრეთა მწკრივები ერთმანეთისაგან ზმნისწინებით განსხვავდებიან.

III ტიპის უღლება შემდეგი თავისებურებებით ხასიათდება:

1. ამ ჯგუფში შედის გარდაუვალი, საშუაალი გვარის ერთპირიანი (ხურს, დულს, წუხს...) ან ორპირიანი (სდარაჯობს, უწუხს, უხურს...) ზმნები.

2. სუბიექტური პირი ბრუნვაეცვალეზადია (ი ს ცოცხლობს, მ ან იცოცხლა, მ ა ს უცოცხლია).

3. ობიექტური პირი (თუკი აქვს, ე. ი. ორპირიანია) ბრუნვაეცვლელია: მუდამ მიცემითშია (სდარაჯობს ი ს მას, უდარაჯა მან მ ა ს), III სერიის ფორმებში ერთპირიანად იქცევა, რადგან ირიბი ობიექტი უბრალო დამატებითად გადაკეთდება (უდარაჯნია მას მი ს-თ ე ი ს).

4. III სერიის მწკრივები „ინვერსიულია“ პირდაპირობიექტური პირის გარეშე (უცოცხლია მ ა ს).

5. III სუბ. პირის ნიშნად მხ. რიცხვში აწმყოში აქვს -ს.

6. III სუბ. პირის ნიშნად მრ. რიცხვში წყვეტილში აქვს -მს.

7. არ შეუძლია ყველა მწკრივის წარმოება საკუთარი საშუალებით (ფუძით), საკუთარი აქვს მხოლოდ აწმყოს წრის მწკრივები, დანარჩენს სესხულობს მოქმედებითი გვარის ზმნებისაგან: ერთპირიანი — სათავისო ქცევის ფორმებს (ცოცხლობს — იცოცხლებს, წუხს — იწუხებს...), ორპირიანი — სასხვისო ქცევისას (სდარაჯობს — უდარაჯებს...), რომელთაც ეკარგებათ პირდაპირობიექტური პირი, გარდაუვლად იქცევიან და შესაბამისად ქცევის გაგებასაც კარგავენ.

8. „უწყვეტლის“ სავრცობად აქვს -ღ-.

9. აწმყოსა და მყოფადის წრეთა მწკრივები უზმნისწინოდ განსხვავდებიან. აწმყოს წრის მწკრივები საკუთარი აქვთ, მყოფადის წრის მწკრივებში მოქმედებითი გვარის აწმყოს წრის შესაბამის მწკრივებს იყენებენ. ამის შედეგად ხშირად ეცვლებათ თემის ნიშნები.

IV ტიპის უღლების ზმნებს შემდეგი თავისებურებანი ახასიათებს:

1. ამ ჯგუფში შედის გარდაუვალი, სტატიკური ვნებითისა და საშუალ-ვნებითის ზმნები, ერთპირიანი (აფენია, გდია, ყრია... დგას, წვეს...) ან ორპირიანი (უფენია, უგდია, უყრია... სძულს, უყვარს, უდგას...).

2. სუბიექტური პირი ბრუნვაეცვლელია: მუდამ სახელობით ბრუნვაშია.

3. ობიექტური პირი (თუკი აქვს, ე. ი. ორპირიანია) ბრუნვაუც-
ვლელია: მიცემითი ბრუნვის ფორმა აქვს.

4. III სერიის მწკრივები მეშველზმნიანია (დინამიკური ვნებითის
ჩანაცვლების გამო).

5. III სუბ. პირის ფორმაში მხ. რიცხვში აწმყოში სტატიკური
ვნებითის ფორმებს აქვთ -ია დაბოლოება, საშუალ-ვნებითებს —ს.

6. III სუბ. პირის ნიშნად მრ. რიცხვში წყვეტილში (თუკი ეს
ფორმა გააჩნიათ) აქვთ -ნენ.

7. არ შეუძლია ყველა მწკრივის წარმოება საკუთარი საშუალე-
ბით (ფორმით), საკუთარი აქვს სტატიკურ ვნებითს მხოლოდ აწმყოს
მწკრივი, საშუალ-ვნებითებს — ან მხოლოდ აწმყოს მწკრივი, ან
აწმყოს წრის მწკრივები, დანარჩენს სესხულობს დინამიკური ვნები-
თის ფორმებისაგან. მიუხედავად სესხებისა, მაინც ვერ აწარმოებს
ყველა მწკრივს, აკლია ან უწყვეტელი და აწმყოს კავშირებითი, ან
II სერიის მწკრივები: წყვეტილი და II კავშირებითი.

8. „უწყვეტლის“ სავრცობად (თუკი ეს მწკრივი გააჩნია-
აქვს -დ-.

9. აწმყოსა და მყოფადის წრის მწკრივები უზმნისწინოდ განსხვავ-
დებიან. მყოფადის წრეში გამოყენებულია დინამიკური ვნებითის
აწმყოს წრის შესაბამისი მწკრივები.

უღლების ტიპთა თავისებურებანი შეიძლება წარმოვიდგინოთ
ცხრილის სახით:

№ №	კატეგორიები	უღლების ტიპების თავისებურებანი			
		I	II	III	IV
1	გარდაშავლობა	გარდაშავალი	გარდაშავალი	გარდაშავალი	გარდაშავალი
2	გვიარი	მოქმედებითი	დინამიკური ვნებითი	საშუალის	სტატიკური ვნებითი და საშუალ- ვნებითი
3	პირიანობა	2 და 3	1 და 2	1 და 2	1 და 2
4	სუბ. პირი	ბრუნვა(ცვა- ლებადი ბრუნვა(ცვალე- ბადი	ბრუნვა(ცვა- ლებადი ლი	ბრუნვა(ცვა- ლებადი ლი	ბრუნვა(ცვა- ლებადი ლი
5	ობ. პირი		ბ რ უ	ნ ე ა ე ც ვ ლ ე	ლი
6	მხ. აწმყოში	-ბადი	-ბ	-ს	ია/-ს
7	მრ. წყვეტილში	-ს	ნენ	-ს	-ნენ
8	მწკრივთა წარ- მოება	-ეს		-ეს	
9	III სერიის მწკრივები	საკუთარი	საკუთარი	ნასესხები	ნასესხები
		ინერგისიული	მეშველზმნიანი	ინერგისი- ული	მეშველ- ზმნიანი
10	„უწყვეტლის“ სავრცობი	-დ-	-ოდ-	-დ-	-დ-
11	აწმყოსა და მყო- ფადის წრის მწკრივთა განსხვავება	ზმნისწინით	ზმნისწინით	უზმნისწი- ნოდ	უზმნისწი- ნოდ

3.4. ზ. § 13. ზმნის გარჩევის ცხრილი

1. პირისა და რიცხვის კატეგორიები:
 - ა) რამდენპირიანია,
 - ბ) როგორი პირია (სუბიექტური თუ ობიექტური),
 - გ) რომელი პირია (I, II თუ III),
 - დ) რომელ რიცხვშია (თითოეული პირისათვის ცალკე);
2. დრო,
3. კილო,
4. ზმნისწინი,
5. ასპექტი,
6. მწკრივი და სერია,
7. გარდამავლობა,
8. გვარი,
9. ქცევა,
10. კონტაქტი.

3.4. ზ. § 14. ზმნის გარჩევის ნიმუშები

ა) ჩვეულებრივი გარჩევა

გადავწყვიტე, მეცხვარეობა დამეწყო (ა. ყაზბ.).

გადავწყვიტე — ზმნა, ორპირიანი (მე იგი);

მე — I სუბიექტური პირი მხ. რიცხვისა (ვ-),

ი გ ი — III პირდ. ობ. პირი მხ. რიცხვისა.

დრო — წარსული, კილო — თხრობითი, ზმნისწინი — გადა, ასპექტი — სრული, წყვეტილი, II სერია, გარდამავალი, გვარი — მოქმედებითი, ქცევა — საარვისო, კონტაქტი — უშუალო.

დამეწყო — ზმნა, ორპირიანი (მე იგი), ინვერსიული.

მე — I სუბ. პირი მხ. რიცხვისა (მ-),

ი გ ი — III პირდ. ობ. პირი მხ. რიცხვისა (-ო).

დრო — წარსული, კილო თხრობითი, ზმნისწინი — და, ასპექტი — სრული, მწკრივი — II თურმეობითი (უ. ი. — დამეწყოს — III კავშირებითი), III სერია, გარდამავალი, გვარი — მოქმედებითი, ქცევა ან განარჩევს, კონტაქტი — უშუალო.

ბ) საპირისპირო ფორმათა მიხედვით გარჩევა

დედობრივმა აღერსმა მალე მოასულეირა მიბნედილი ბავშვი (ი. გოგ.).

მოასულეირა — ზმნა,

ორპირიანი (მან იგი) — საპ. სამპირიანი მოუსულეირა (მან მას იგი),

მ ა ნ — III სუბ. პირი — საპ. II სუბ. პირი მ ო ა ს უ ლ ი ე-
რ ე (შენ),
მ ა ნ — მხ. რიცხვისა — საპ. მრ. რიცხვისა მ ო ა ს უ ლ ი ე-
რ ე ს (მათ),
ი გ ი — III პირდ. ობ. პირი — საპ. II პირდ. ობ. პირი მ ო-
გ ა ს უ ლ ი ე რ ა (შენ),
ი გ ი — მხ. რიცხვისა — საპ. ფორმა არა აქვს.

დრო — წარსული — საპ. ახლანდელი ა ს უ ლ ი ე რ ე ბ ს.
კილო — თხრობითი — საპ. კავშირებითი მ ო ა ს უ ლ ი ე რ ო ს.
ასპექტი — სრული, საპ. უსრული — ა ს უ ლ ი ე რ ა.
მწკრივი — წყვეტილი, საპ. II კავშ. — მ ო ა ს უ ლ ი ე რ ო ს.
გარდამავალი, საპ. გარდაუვალი — მ ო ს უ ლ ი ე რ დ ა.
გვარი — მოქმედებითი, საპ. ვნებითი — მ ო ს უ ლ ი ე რ დ ა.
ქცევა — საარვისო, საპ. სათავისო — მ ო ი ს უ ლ ი ე რ ა.
კონტაქტი — უშუალო, საპ. შუალობითი — მ ო ა ს უ ლ ი ე რ ე ბ ი ნ ა.

გ) ლოგიკური ხერხით გარჩევა

ურემი და საქონელი ერთმა გლეხმა ჩაიბარა (ნ. ლომ.).

ჩაიბარა — ზმნა (აღნიშნავს მოქმედებას, იცვლება პირის მიხედ-
ვით), ორპირიანი (შეეწყობა ორი პირი: მ ა ნ ი გ ი),

მ ა ნ — სუბიექტური პირი (მოქმედდა, I პირში ექნება ნიშანი ვ-), მხ.
რიცხვისა (ერთ საგანს აღნიშნავს), III (შეეწყობა მ ა ნ),

ი გ ი — პირდ. ობ. პირი (სამოქმედო საგანს აღნიშნავს, ბრუნეაცვა-
ლებადია: იბარებს მ ა ს — ჩაიბარა ი გ ი), III (შეეწყობა
ი გ ი, წინადადებაში არსებითი სახელით არის გამოხატუ-
ლი — ურემი, საქონელი).

მრ. რიცხვისა (ერთზე მეტ საგანს აღნიშნავს).

დრო — წარსული (მოქმედება მოხდა უბნობის მომენტამდე).

კილო — თხრობითი (არ გამოხატავს არც ბრძანებას, არც რაიმე სხვა
მოქმედებასთან არის დაკავშირებული).

ზმნისწინი — ჩა- (მოთავსებულია პირის ნიშნის წინ: I პირში იქნება
ჩა-ვ-იბარე).

ასპექტი — სრული (დასრულებულ მოქმედებას აღნიშნავს, აქვს
ზმნისწინი).

მწკრივი — წყვეტილი (კითხვა — რა ქნა?).

სერია — მეორე (წყვეტილი მეორე სერიაშია).

გარდამავალი (შეეწყობა პირდ. ობიექტური პირი).

გვარი — მოქმედებითი (გარდამავალია).

ქცევა — სათავისო (ორპირიანი გარდამავალი ზმნაა, III პირში ქცევის ნიშანია -ი).

კონტაქტი — უშუალო (სუბიექტი უშუალოდ მოქმედებს, ორპირიანი გარდამავალია, არა აქვს შუალობითი კონტაქტის ნიშანი).

დ) სიტყვათა „დაშლის“ ხერხით გარჩევა

ჩვენ წინ ერთ ხმელ ხეს გარშემო კოდალა ევლებოდა (ვაყა).

ე-ვლ-ებ-ოდ-ა

ე — ვნებითი გვარის ნიშანი.

ვლ — ძირი.

ებ — თემის ნიშანი.

ოდ — უჟღის საერთობი.

ა — III სუბ. პირის ნიშანი მხ. რიცხვში.

3.2. თ. სახელზმნათა გარჩევა

სახელზმნები თავისებური ენობრივი ერთეულებია, რომელთა ანალიზი საკმაოდ რთულდება მათი ორმაგი ბუნების გამო. სახელზმნები ისეთ შუალედურ ერთეულთა წყებას ქმნიან, რომლებიც სახელის თვისებებსაც გვიჩვენებენ და ზმნისაც. მეორენი მათ წინა ვითარებიდან აქვთ გადმოყოლილი, მაგრამ, სხვა წარმოქმნილი სიტყვებისაგან განსხვავებით, ამ გადმოყოლილ ფორმებს კატეგორიის თვისება აქვთ: ისინი სახელზმნებშიც ისევე ქმნიან დაპირისპირებულ ფორმებს, როგორც წინა ვითარებისას — ზმნებში.

მეტყველების ნაწილთა ძირითადი ნიშნების მიხედვით, სახელზმნებს არ ახასიათებთ ისეთი სემანტიკურ-მორფოლოგიური და ფუნქციური მთლიანობა, როგორც აქვთ სახელებს ან ზმნებს, ან კიდევ ზმნიზედებს. სემანტიკურად ისინი ზმნათა კლასის ვითარებას გვიჩვენებენ: აღნიშნავენ მოქმედებას ან მდგომარეობას, ფორმაცვლილება კი სახელისა აქვთ: იბრუნვიან; სახელისა აქვთ აგრეთვე ფუნქცია: წინადადებაში არსებითი ან ზედსართავი სახელების ფუნქციის შესაბამისად ქვემდებარე-დამატებად, განსაზღვრებად ან შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად გვევლინებიან.

სახელზმნათა კვალიფიკაცია თანამედროვე ენათმეცნიერებაშიც სადავო საკითხად რჩება. რიგი მკვლევრები მას ზმნად მიიჩნევენ და აღნიშნავენ მის ორ ჯგუფს: პირიანსა და უპირო ზმნებს, სხვანი ნაზმნარ სახელებად განიხილავენ და შესაბამისად ათავსებენ არსებითი სახელისა და ზედსართავი სახელის კლასებში. ეს წინააღმდეგობა ტერმინოლოგიაშიც გამოვლინდა. ნაზმნარი არსებითი სახელებისათვის გვაქვს ორი ტერმინი: საწყისი და მასდარი.

შენიშვნა: საწყისი ტერმინი ინდოევროპულ ზმნათა ინფინიტივის კლასი. ინფინიტივი ჰქვია ზმნის საწყის ფორმას, რომლისგანაც ნაწარმოებია ზმნის სხვა ფორმები. ქართული საწყისი უფრო შედგება, ვიდრე საწყისი, რადგან იგი ზმნათგან არის ნაწარმოები (და არა პირიქით). ამდენად უფრო მისაღები ჩანს არაბული ტერმინი მასდარი, რომელიც ნაზმნარ არსებით სახელს აღნიშნავს.

სახელზმნათა გარჩევისას ყველაზე მეტ სირთულეს ქმნის თვით მათი მიკუთვნება მეტყველების ამა თუ იმ ნაწილისათვის. როგორც ზემოთაც არის აღნიშნული, ამ ენობრივ ერთეულებს მოსწავლეები ნაირგვარად ეცნობიან; მაგალითად, მე-5 კლასში საწყისს ეცნობიან, როგორც მოქმედებრს აღმნიშვნელ არსებით სახელს, მე-6 კლასში, დასაწყისში — როგორც უპირო ზმნას, ხოლო იმავე მე-6 კლასში სწავლის დასასრულს — როგორც საწყისს, სახელზმნის ერთ-ერთ სახეობას. ეს რამდენადმე აბნევს მოსწავლეებს. მათ არ იციან, თუ რომელი მეტყველების ნაწილს მიაკუთვნონ საწყისი. შედარებით უკეთესი მდგომარეობაა მიმღეობათა ანალიზისას, მაგრამ მოსწავლეები კითხვის (როგორი?) მიხედვით მას ზედსართავ სახელად თვლიან, რაც საერთოდ არაა ჭეშმარიტებას მოკლებული, მაგრამ სასკოლო გრამატიკის მოთხოვნათა შესაბამისად მასწავლებლები ძალიან ხშირად ამ პასუხს სწორად არ თვლიან.

სახელზმნათა ანალიზის პროცესში როგორც ენათმეცნიერული, ისე მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით უმჯობესია სახელზმნები ნაზმნარ სახელებად გაირჩეს; მაგალითად, საწყისის ანალიზის პროცესში იგი დახასიათდეს, როგორც მოქმედების არსებითი სახელი, გაირკვეს მისი ფუძე, ბრუნვა და დამატებით დასახელდეს ის ზმნური კატეგორიები, რომლებიც ამა თუ იმ საწყისს გააჩნია, ხოლო მიმღეობათა ანალიზისას აღინიშნოს, რომ იგი მიმართებითი, ნაზმნარი ზედსართავი სახელია, გაირკვეს მისი პოზიცია, ფუძე, ბრუნვა და დამატებით აღინიშნოს მისი ზმნური კატეგორიები. ეს მით უფრო საჭიროა, რომ საწყისისა და მიმღეობის ზმნური კატეგორიებიდან ყველა ფორმა მეტყველებაში არ არის პროდუქტიული, რაც, როგორც ჩანს. მათი გაქრობის დასაწყისია.

ამრიგად, საწყისის გარჩევა შეიძლება შემდეგი ცხრილის მიხედვით ჩატარდეს:

I. სახელის ნიშნები:

ა) სემანტიკური ჯგუფები (ჯგუფებზე შინაარსის მიხედვით):

- 1) კონკრეტული — აბსტრაქტული,
- 2) სულიერთა — უსულოთა,
- 3) ვინ ჯგ. — რა ჯგ.
- 4) საკუთარი — საზოგადო,
- 5) მოქმედებისა;

შენიშვნა: ვინაიდან ყოველი საწყისი კონკრეტული, უპელოთა, რა ჭგუფის საზოგადო სახელია, ანალიზის პროცესში შეიძლება (და ეს უკეთესიცაა) არ აღინიშნოს მისი სემანტიკური ჭგუფები, რასაკვირველია, მას შემდეგ, როდესაც დადგინდება საწყისის ზემოაღნიშნული თვისებები; ე. ი. ზემოაღნიშნულ სემანტიკურ ჭგუფთა მიხედვით საწყისის დახასიათებას მხოლოდ დასაწყის ეტაპზე მივმართოთ, ხოლო მას შემდეგ, როცა მოსწავლეები გაერკვევიან მის მუდმივ თვისებებში, აღარ განვიხილოთ ისეთი სემანტიკური ჭგუფები, რომლებშიც საწყისი დაპირისპირებას არ ქმნის.

ბ) ჭგუფები ფუძის მიხედვით:

- 1) ბოლოთანხმოვნია — ბოლოხმოვნია,ნი,
- 2) კუმშვადი — უკუმშველი (ბოლოთანხმოვნიათათვის),
- 3) კვეცადი — უკვეცელი (ბოლოხმოვნიათათვის).

გ) ბრუნვა, მისი ნიშანი;

დ) რიცხვი, მისი ნიშანი;

II. ზმნური კატეგორიები:

- 1) ზმნისწინი, მიმართულება;
- 2) ასპექტი,
- 3) კონტაქტი.

შენიშვნა: ზმნური კატეგორიები უმჯობესია აღინიშნოს მხოლოდ მაშინ, როცა საანალიზო საწყისი განარჩევს მათ.

ნიმუშები:

უკულმართად ხვნამ და თესვამ ეს ნაყოფი გამოიღო (დ. გურ.).

ხვნამ — არსებითი სახელი, კონკრეტული, უსულოთა, რა ჭგუფისა, მოქმედებისა; ფუძე — ხვნა — ბოლოხმოვნია,ნი, კვეცადი; მოთხრობით ბრუნვაში; მხოლოდობით რიცხვში (I მრავლობითი არა აქვს); უზმნისწინოდ, უსრული ასპექტი, უშუალო კონტაქტი.

თესვამ — მოქმედების არსებითი სახელი, ფუძე — თესვა — ბოლოხმოვნია,ნი, კვეცადი; მოთხრობით ბრუნვაში, ნიშანი -მ; მხოლოდობით რიცხვში; უზმნისწინოდ, უსრული ასპექტი, უშუალო კონტაქტი.

მოისმა კივილი დათვის ასაგდებად გაგზავნილი კაცებისა (ვაჟა).

კივილი — საწყისი, მოქმედების არსებითი სახელი, ფუძე — კივილ — ბოლოთანხმოვნია,ნი, უკუმშველი; სახელობით ბრუნვაში, ნიშანი -ი; უზმნისწინოდ (საერთოდ არ დაერთვის ზმნისწინს), ასპექტისა და კონტაქტის გაგება არა აქვს.

მიმღობათა გარჩევის ცხრილი შემდეგია:

I. სახელის კატეგორიები

- 1) სემანტიკური ჯგუფი (მიმართებითი, ნაზმნარი),
- 2) ცალკეა თუ არსებითთან ერთად (დამოუკიდებელია თუ მსაზღვრე-ლი),
- 3) არსებითის წინაა თუ მის შემდეგ (თუ მსაზღვრელია),
- 4) ფუძე (ბოლოთანხმოენიანი — ბოლოხმოენიანი),
5. ბრუნვა, მისი ნიშახი;
- 6) რიცხვი, მისი ნიშანი (თუკი აქვს).

II. ზმნური კატეგორიები

- 1) ზმნისწინი, მიმართულება;
- 2) ასპექტი,
- 3) გვარი,
- 4) დრო,
- 5) კონტაქტი.

შენიშვნა: იძის გამო, რომ მიმღობას, ისევე როგორც საწყისს, შესესტე-ბული აქვს ზმნური კატეგორიები, ფორმათა დაპირისპირება ზშირად ვერ ხერხდე-ბა. მეტყველებაში ორივე დაპირისპირებული ფორმა იშვიათად იხმარება; მაგალი-თად: თხრილი — გათხრილი, კრილი — დაქრილი და მისთ. დაპირის-პირებული წყვილებიდან უსრული ასპექტის ფორმები მყარად არის გაარსებითებუ-ლი, არსებით სახელთა კლასშია გადასული; ხოლო სრული ასპექტის ფორმები მიმ-ღობათა კლასში დარჩა. თავისებურად არის გამოხატული მიმღობებში აკრთვე დროის კატეგორია. მისი ძირითადი ფორმა — ახლანდელი — მიმღობებს არა აქვთ. ვნებითი გვარის მიმღობები განარჩევენ მხოლოდ დროის ორ ფორმას, რომელთა დაპირისპირებას ასეთი სახე აქვს: წარსული — მომავალი (ჩაწერილი — ხასაწერი. მოხული — მოსახნაი და მისთ.).

ნიმუშები:

გაყეყილს გატეხილი სჯობიო (ხალხ.).

გაყეყილს — მიმართებითი (ნაზმნარი) ზედსართავი სახელი — მიმღობა; დამოუკიდებელი. ფუძე — გაყეყილ — ბოლოთან-ხმოენიანი, მიცემით ბრუნვაში, ნიშანი -ს; მხოლოდობით რი-ცხვში: ზმნისწინი — გა-, მარტივი, იქითა მიმართულებისა: სრული ასპექტი, ვნებითი გვარი, წარსული დრო, უშუალო კონტაქტი.

შეიძლება ზმნური კატეგორიები თავშივე განვიხილოთ; მაგ.:

გატეხილი — მიმართებითი (ნაზმნარი) ზედსართავი სახელი: ვნებითი გვარის, წარსული დროის, სრული ასპექტის, უშუა-ლო კონტაქტის მიმღობა; დამოუკიდებელი. ფუძე — გატე-ხილ — ბოლოთანხმოენიანი; სახელობით ბრუნვაში, ნიშანი -ი.

ნ ა ც ე მ ი მ გ ე ლ ი ქ შ ე ნ ი თ გ ა რ ბ ო რ ა დ (ხ ა ლ ხ .) .

ნ ა ც ე მ ი — ვ ნ ე ბ ი თ ი გ ვ ა რ ი ს , წ ა რ ს უ ლ ი ღ რ ო ი ს მ ი მ ლ ე ო ბ ა , მ ი მ ა რ თ ე ბ ი თ ი (ნ ა შ ნ ნ ა რ ი) ზ ე ღ ს ა რ თ ა ვ ი ს ა ხ ე ლ ი ; ა რ ს ე ბ ი თ თ ა ნ ე რ თ ა დ , მ ი ს წ ი ნ ; ფ უ ძ ე — ნ ა ც ე მ — ბ ო ლ ო თ ა ნ ხ მ ო ვ ნ ი ა ნ ი , ს ა ხ ე ლ ო ბ ი თ ი ბ რ უ ნ ვ ა , ნ ი შ ა ნ ი - ა .

სახელსმნები წარმოქმნილი ერთეულებია. ძალიან ხშირად მათში ნათლად გამოიყოფა მორფემები და უფუნქციო აფიქსები, რაც საშუალებას გვაძლევს, უფრო საინტერესოდ ჩავატაროთ მათი „დაწვლილი“. ე. ი. მორფემების გამოყოფა და დახასიათება; მაგ.:

დასაკლავ ხარს რაილა ყურება უნდა?! (ა. ყაზბ.).

დასაკლავ — და-სა-კლ-ავ

და — ზმნისწინი,

სა — მომავალი ღროის მიმღობის მაწარმოებელი,

კლ (კალ) — ძირი,

ავ — თემის ნიშანი.

კარგი შვილი დედის გულის გამხარებელიაო (ხალხ.).

გამხარებელი — გა-მ-ხარ-ებ-ელ-ი

გა — ზმნისწინი,

მ — ელ — მოქმედებითი გვარის მიმღობის მაწარმოებელი,

ხარ — ძირი,

ებ — თემის ნიშანი.

ი — სახელობითი ბრუნვის ნიშანი.

სამი არის მოყვრისათვის მოყვრობისა გამოჩენა (ვტ).

მოყვრობისა — მო-ყვრ-ობ-ის-ა

მო — საშუალო გვარის მიმღობის მაწარმოებელი (ამ ზმნის ფუძე-ძირში: მოყვარე),

ყვრ (ყვარ) — ძირი,

ობ — თემის ნიშანი,

ისა — ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი, გავრცობილი (-ის-ა).

გამოჩენა — გამო-ჩენ-ა

გამო — ზმნისწინი,

ჩენ — ძირი,

ა — აწყობის მაწარმოებელი.

სახელსმნებს, ზმნათა მსგავსად, კატეგორიათა სიმრავლე და მრავალფეროვნება ახასიათებს, ეს კი საშუალებას გვაძლევს. ხშირად გამოვიყენოთ გარჩევის მრავალნაირი სახეები: სახელსმნები გავარჩიოთ არა მარტო ჩვეულებრივი ან „სიტყვათა დაშლის“, არამედ ლო-

გიკური, საპირისპირო ფორმათა და სხვა ხერხებით; განსაკუთრებით საინტერესოა სახელშვნათა გარჩევა „ეტიმოლოგიური“ ანალიზის ტერხით; მაგალითად:

პირზე მომდგარსა სიტყვასა განა სუყველას თქმა. უნ-
და? (ხალხ.).

ლოგიკური ანალიზი

მომდგარსა — ზედსართავი სახელი (აღნიშნავს საგნის თვისე-
ბას, იბრუნვის და წინადადებაში განსაზღვრებად არის გამო-
ყენებული).

მიმართებითი (ნაწარმოებია),

ნაშენარი (ზმნისაგან არის ნაწარმოები; შდრ. მოადგა).

მსაზღვრელი (ახლავს არსებით სახელს სიტყვასა).

საზღვრულის წინ,

ფუძე — მომდგარ — ბოლოთანხმოენიანი (ფუძის ბოლო ბგე-
რა რ თანხმოენიანი),

მიცემით ბრუნვაში (საზღვრულ არსებით სახელს აქვს მიცე-
მითი ბრუნვის ფორმა. გარდა ამისა, თვით მას შენარჩუნებუ-
ლი აქვს მიცემითი ბრუნვის ნიშანი -სა),

მიმღეობა (ზმნისაგან ნაწარმოები ზედსართავი სახელია).

საშუალო გეარისა (თავისთავად შესრულებულ მოქმედებას
აღნიშნავს).

წარსული დროისა (მოქმედება უკვე მოხდა),

სრული ასპექტისა (ასპექტის გაგება შესუსტებული აქვს,
თუმცა საპირისპირო ფორმები გააჩნია: შდრ.: გაღმო-მდგარი,
ჩამო-მდგარი — მდგარი).

თქმა — მოქმედების არსებითი სახელი, საწყისი (აღნიშნავს მოქმე-
დებას, იბრუნვის, წინადადებაში ქვემდებარეა),

ფუძე — თქმა — ბოლოხმოენიანი (ფუძის ბოლო ბგერა ა
ხმოენიანი), კვეცადი (ნათესაობით ბრუნვაში იქნება თქმ-ის);
სახელობით ბრუნვაში (არსებითი სახელები ფუძის სახით
მხოლოდ სახელობით ბრუნვაში გვაქვს),

მხოლოდობით რიცხვში (მეორე, ანუ ნ/თ-იან, მრავლობითში იქ-
ნება თქმა-ნი, თქმა-თა და ა. შ.),

საწყისი (ზმნისაგან ნაწარმოები არსებითი სახელია),

უზმნისწინოდ,

უსრული ასპექტი (დაუმთავრებელ მოქმედებას გამოხატავს;
შდრ.: გამო-თქმა, წარმო-თქმა და მისთ.),

უშუალო კონტაქტი (არა აქვს კონტაქტის ნიშანი; შდრ.: თქმ-
ეგინ-ება).

ლამის წყვილადში ჩაფლული, გამტკნარებულის სახითა მოსჩანს ქისტების მიდამო... (ვაჟა).

ჩაფლული — ნაზმნარი ზედსართავი სახელი, მიმღეობა (ჩაფლავს — ზმნა).

სრული ასპექტისა (ფლული — უსრ. ასპექტისა),
ენებითი გვარი (ჩამფვლელი — მოქ. გვარი),
წარსული დრო (ჩასაფვლელი — მომ. დრო),
უშუალო კონტაქტი (ჩაფლევინებული — შუალობითი კონტაქტი),

მსაზღვრელი (ჩაფლული მიდამო),
არსებითის წინ (მიდამო ჩაფლული),
ფუძე — ჩაფლულ — ბოლოთანხმოვნიათი,
ბრუნვა — სახელობითი (ჩაფლულ-მა მიდამო-მ).

გამტკნარებული — მიმღეობა (გამტკნარება — საწყისი),
გვარი — ენებითი (გამამტკნარებელი — მოქ.),
დრო — წარსული (გასამტკნარებელი — მომავ.),
ასპექტი — სრული (მტკნარებული — უსრ.),

კონტაქტი — უშუალო (გამტკნარებინებული — შუალ.),

ნაზმნარი (გამტკნარებს — ზმნა).

მსაზღვრული (გამტკნარებული სახითა),
არსებითის წინ (სახითა გამტკნარებულთა),
ფუძე — გამტკნარებულ — ბოლოთანხმოვნიათი,
ბრუნვა — მოქმედებითი (გამტკნარებულ სახედ — ვით.).

შენიშვნა: მიუხედავად იმისა, რომ გამტკნარებულის სიტყვას ფორმალურად ნათესაობითი ნიშანი აქვს (-ის), იგი მოქმედებით ბრუნვაშია. -ის ნიშანი გადმოყოლილი აქვს იმ დროის შეხამებიდან, როდესაც ენაში საზიარო ნათესაობით-მოქმედებითი ბრუნვა გვექონდა (იხ. არნ. ჩიქობავა. ისტორიულად განსხვავებული ორი მორფოლოგიური ტიპისათვის ქართულ ბრუნვათა შორის. წგნ. „სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში“. თბ., 1951, გვ. 267—268; ვ. თოფურია. ბრუნვის სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნვებთან შედარებით. საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, V, № 3, 1944, გვ. 347). ამ და ამავე საკითხთა ანალიზისას, როგორც ჩანს, დაგვეპირება ცნობარული ხასიათის ისტორიული ექსტრისი.

„ეტიმოლოგიური“ გარჩევის ხერხი

სამშობლოს ცასა ბნელად გაშლილი მწუხრის ზეწარი გადაღვარა (ი. ჭ.).

გაშლილი — ვნებიითი გვიარის წარსული დროის მიმდებარეობა.

გაშლის — მომავალი დროის სრული ასპექტის ზმნა.

შლის — ახლანდელი დროის უსრული ასპექტის ზმნა.

გ ა ა ფ თ რ ე ბ უ ლ ი ბ რძოლა გაიმართა.

გააფთრებული — ვნებიითი გვიარის წარსული დროის მიმდებარეობა.

გაააფთრებს — მომავალი დროის სრული ასპექტის ზმნა.

ააფთრებს — ახლანდელი დროის უსრული ასპექტის ზმნა.

აფთარ — არსებითი სახელის ფუძე.

3.2. ი. ზმნიზმადათა გარჩევა

ზმნიზმადა, სახელზმნადა მსგავსად, შუალედური ენობრივი ერთეულია, მაგრამ მათ შორის ძალიან დიდი სხვაობაა. სახელზმნები ზმნი-საგან ნაწარმოები ერთეულებია, რომელთაც შენარჩუნებული აქვთ ზმნის რამდენიმე კატეგორია. მათი წარმოქმნა ხდება სათანადო აფიქსების (დერივატების) დართვით. ზმნიზმადებიც წარმოქმნილი ერთეულებია, მაგრამ მათი წარმოქმნის ბაზა სახელებია (იხ. მ. ჩინჩა-ლაძე. ზმნიზმადის სწავლება სკოლაში. თბ., 1955, გვ. 17: გ. შალაძე. ზმნიზმადის სწავლება სკოლაში. კრებ. „ქართულურ ენათა სტრუქტურის საკითხები“. I, თბ., 1959, გვ. 41). ზმნიზმადათა წარმოქმნა ლექსიკური საშუალებით (მხლებელთა დართვით) ხდება; მაგ.: ერთი — ერთ+ხელ, სამი — სამ+გზის და სხვ. რიგი ნაწილაკები ან სხვაგვარი წარმოშობის აფიქსები ზმნიზმადათა მაწარმოებლებად იქცნენ; მაგ.: გან — სხვა-გან, ერთ-გან..., ივ (ყოფილი ბრუნვის ნიშანი) — მარცხნ-ივ, ყოველწლ-ივ..., რე — ავ-რე, მეტად-რე... და სხვ. (უფრო დეტალური ცნობები იხ. ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 592—594). ზმნიზმადათა მიღების გზად ენამ უფრო ხშირად ბრუნვის ფორმათა „გაქვევება“ აირჩია. თანდებულნი ან უთანდებულო ბრუნვის ფორმები „გაქვევებიან“ და ადვერბიალურ (ზმნიზმადურ) სემანტიკას იძენენ. ზმნიზმადური მნიშვნელობა მათ კითხვასაც უცვლის, რის შედეგადაც რთულდება მათი გარჩევა სახელებისაგან. სახელის ზოგი „გაქვევებული ფორმა“ მხოლოდ და მხოლოდ ზმნიზმადური მნიშვნელობით იხმარება, მაგრამ ხშირ შემთხვევაში გვაქვს ენობრივი ერთეულები, რომლებიც კონტექსტის (გარემოცვის მიხედვით) ხან სახელებია და ხან — ზმნიზმადები. ამგვარი ერთეულები ქმნიან ყველაზე მეტ სირთულეს როგორც საერთოდ ზმნიზმადათა სწავლებისას, ისე, განსაკუთრებით, მათი გარჩევის პროცესში; მაგ.: დილას (არს. სახ.) ჭიკჭიკით შეეგებნენ ფრინველები — დილასა (ზმნიზმად) აღრე მოვიდა იგი

ნაზარდი სოსანი (ეტ), ბავშვი კარს (არს. სახ.) ხურავს — სტუმარ-კარს (ზმნიზედა) მომადგა, და მისთ.

ზმნიზედათა ანალიზისას ყოველთვის უნდა გვექონდეს მხედველობაში კონკრეტული გარემოცვა (კონტექსტი). გარდა ამისა, გასათვალისწინებელია მისი ფორმალუცველობა, რითაც ზმნიზედა არსებობდა განსხვავდება სახელისაგან.

ზმნიზედათა სემანტიკური ჯგუფები საშუალო სკოლაში არასრულად ისწავლება. გათვალისწინებულია მხოლოდ 6 ჯგუფი: ადგილის, დროის, ვითარების, მიზეზის, მიზნის, ზომა-ოდენობისა და ჯერობისა (იხ. სახელმძღვანელო, I, გვ. 205); მაგრამ მეტყველებაში ძალიან ხშირად გვხვდება სხვა ჯგუფის ზმნიზედებიც. ამასთან ზოგიერთ შესწავლილ ჯგუფთან შედარებით, როგორცაა, მაგალითად, მიზეზისა და მიზნის ზმნიზედები, განუსაზღვრელობითი და უარყოფითი გაცილებით უფრო პროდუქტიულია, ამიტომ გარჩევის პროცესში ისინი ყურადღების გარეშე არ უნდა დაგვრჩეს.

ვინაიდან ზმნიზედა მეტყველების ფორმალუცველი ნაწილია, მისი ანალიზის პროცესში აღინიშნება მხოლოდ სემანტიკური ჯგუფი (ზმნიზედა ოდენსემანტიკური ენობრივი ერთეულია). სახელმძღვანელოში გათვალისწინებული ზმნიზედის „ფორმები“, როგორცაა, მაგალითად, ზმნიზედა მიცემითის ფორმით, ზმნიზედა ნათესაობითის ფორმით და მისთ. (იხ. I, გვ. 184), ძალიან გვიშლის ხელს გარჩევაში, რადგან, ჯერ ერთი, ზმნიზედათა არსებითი ნიშანი ფორმალუცველობაა; მაშასადამე, მათ საპირისპირო ფორმები არა აქვთ (და არც უნდა ჰქონდეთ); მეორე, მოსწავლეები ზმნიზედას ეცნობიან, როგორც ფორმალუცველ მეტყველების ნაწილს და იქვე მსჯელობა „ფორმის“ შესახებ აბნევენ მათ.

სასურველია ზმნიზედათა ანალიზის პროცესში აღინიშნოს მათი წარმომავლობის ბაზა და გზა. ეს მოსწავლეებს უფრო განუმტკიცებს ზმნიზედათა ამოცნობის უნარს. ზმნიზედები უპირატესად „ლოგიურად“ უნდა გაეარჩიოთ, რადგან მტკიცების გზა განუფითარებს მათ მსჯელობის უნარს და საშუალებას მისცემს, უფრო ზუსტად გაარჩიონ ზმნიზედები.

ნი მ უ შ ე ბ ი :

დღეს მერცხალი შემოფრინდა (ა. წ.).

დღეს — დროის ზმნიზედა, მიღებულია დღე არსებითი სახელის მიცემითი ბრუნვის ფორმის „გაქვავებით“.

ბლაჭიაშვილი იქ იმალება (ი. ჭ.).

იქ — ადგილის ზმნიზედა.

მე ჩანგური მისთვის მინდა (ა. წ.).

მისთვის — მიზნის ზმნიზედა, მიღებულია ის ნაცვალსახე-
ლის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაზე თვის თანდებულის დარ-
თვით.

3.2. კ. მხლემბელთა გარჩევა

მხლებლები მეტყველების ისეთი ნაწილებია, რომელთაც თავის-
თავადი მნიშვნელობა არა აქვთ, როგორც წესი. თან ახლავან სხვა
სიტყვებს რაიმე სემანტიკური ელფერის შესაცვლელად თუ გრამა-
ტიკული მნიშვნელობის მისანიჭებლად (მიმართების დასამყარებლად).
მხლებელთაგან გამოიყოფა ორი ჯგუფი: დამხმარენი და არაწევრნი.
ამ დაჯგუფებას საფუძვლად მათი სინტაქსური ხვედრითი წონა
უქვს: პირველნი, რომლებიც შოიცივენ თანდებულსა და ნაწილა-
კებს, წინადადების წევრის როლს დამოუკიდებლად ვერ ასრულებენ,
მაგრამ სხვა სიტყვასთან ერთად შედიან წინადადების წევრის შედგე-
ნილობაში; ხოლო მეორენი (კავშირი, შორისდებელი, მიგებითი და
სხვათა სიტყვის ნაწილაკები) არც დამოუკიდებლად და არც სხვა სი-
ტყვასთან ერთად არ ასრულებენ წინადადების წევრის ფუნქციას
(რასაკვირველია, თავიანთი ძირითადი მნიშვნელობით). მათი ფუნქცია
მხოლოდ სინტაქსურია: კავშირისა — გრამატიკული (სინტაქსური).
შორისდებულისა — სამეტყველო (ემოციურ-სინტაქსური).

სახელმძღვანელოში მოცემულია მხლებელთა დაჯგუფების ცდა:
მაგალითად, განხილულია ნაწილაკთა ჯგუფები: კითხვითი, უარყოფი-
თი, განუსაზღვრელობითი, მიახლოებითი, გაძლიერებითი, გამორჩე-
ვითი, ნება-სურვილისა და გრძნობისა, სიტყვა-სიტყვითი და მიგები-
თი: შორისდებულთა დაჯგუფებანი: სიხარულისა, მწუხარებისა, მო-
წონებისა, დანანებისა, ზიზღისა, გაკვირვებისა, მოწოდებისა და ნატ-
ვრისა (იხ. I, გვ. 193—197), მაგრამ ანალიზის პროცესში ყოველთვის
უნდა გვექონდეს მხედველობაში, რომ მხლებელთა მნიშვნელობა (უფ-
რო ზუსტად ის სემანტიკურ-ემოციური ელფერი, რომელსაც ზოგი-
ერთი მხლებელი სიტყვას ან წინადადებას ანიჭებს) ყველაზე ზუსტად
ვლინდება კონტექსტში. იმდენად დიდია კონტექსტის მნიშვნელობა,
რომ თავისუფლად ხდება მათი გადანაცვლება ერთი ჯგუფიდან მე-
ორეში; მაგალითად, ვაი ტკივილის, მწუხარების შორისდებულთა
(ვაი, მტკივა!), მაგრამ იგივე ვაი აღტაცების ელფერს ანიჭებს გა-
მონათქვამს კონტექსტში: ვაი, რა ლამაზია! და მისთ.

ამრიგად, მხლებელთა გარჩევისას აღინიშნება მათი რაობა, ჯგუ-
ფი და კონტექსტური მნიშვნელობა; სახელდობრ:

თანდებული — რომელ ბრუნვას მოითხოვს?

შენიშვნა: თანდებულთა დართვისას ხშირად ბრუნვის ნიშანში ან თვით თანდებულში, ან კიდევ ორივეში ხდება რაიმე ფონეტიკური ცვლილება; ამიტომ სასურველია მორფოლოგიურ ანალიზს დაუკავშირდეს ნაწილობრივი ფონეტიკური ანალიზი (ფონეტიკური ანალიზის შესახებ იხ. 3.1.).

ნაწილაკი — რა სემანტიკურ ელფერს აძლევს სიტყვას ან რა გრამატიკული როლი ეკისრება (კონკრეტული კონტექსტის მიხედვით).

კავშირი — რომელი ჯგუფისაა: მათემატიკური თუ მატერიალური; რომელი ქვეჯგუფისაა (მათემატიკური კავშირთათვის).

შორისდებული — რომელი ჯგუფისაა (კონკრეტული კონტექსტის მიხედვით).

ნ ი მ უ შ ე ბ ი :

რომ ბედში მყოფი შენ ძმად მიგაჩნდეს, ეგ ვერაფერი სიყვარულია (ი. ქ.).

რომ — მაქვემდებარებელი კავშირი.

ბედში — თანდებულიანი არსებითი სახელი.

ში — თანდებული, სახელს დაერთვის მიცემით ბრუნვაში. მისი დართვის გამო ბრუნვის ნიშანი იკარგება ხოლმე: ბედ-ს-ში—ბედ-ში

რომ გაგეცალო, ვისლა მივმართო? (ი. ქ.).

ვისლა — ნაწილაკდართული ნაცვალსახელი.

ლა — ნაწილაკი, დაერთვის სახელებს და შემეცირებით-კნინობით ელფერს ანიჭებს მათ.

ოპ, რა საამოდ გალობს ბუღბული!

ოპ — შორისდებული, გამოხატავს აღტაცებას.

3.3. ორთოგრაფიული გარჩევა

მართებულად წერისა და მართლმეტყველების ჩვევათა გამოშვება მშობლიური ენის სწავლების ძირითადი ამოცანაა. საყოველთაოდ ცნობილია, რომ მართლმეტყველებისა და მართლწერის მყარი, სწორი წესების დაცვის გარეშე ენა ვერ შეასრულებს თავის ძირითად — საკომუნიკაციო — ფუნქციას, ვერ გახდება ადამიანთა ურთიერთობის საშუალება.

ორთოგრაფია ენათმეცნიერების პრაქტიკულ-გამოყენებითი დარგია, რომელიც სწავლობს სიტყვათა მართლწერის წესებს. ქართული ენის სწავლების სასკოლო კურსში სწორედ წერის კანონები მოიცავენ არა მარტო სიტყვათა მართლწერას, არამედ საერთოდ წერის რიგ საკითხებს, როგორცაა, მაგალითად: სიტყვათა დაწერილობა (ბგერების აღნიშვნა შესაბამისი ასოებით), აბზაცის დაცვა, სიტყვათა გა-

ჯატანა და სხვ. რაც შემთხვევაში ორთოგრაფიულ გარჩევას კალიგრაფიის საკითხებიც უკავშირდება (ასოთა მართებულად წერა, სიტყვათა გადაბმა და სხვ.).

ქართული ენის ერთ-ერთი უღირესად კარგი თვისებაა დაწერილობის მაქსიმალური სიახლოვე წარმოთქმასთან, ამიტომ ხშირად ამბობენ ხოლმე, რომ ქართულში სიტყვები როგორც წარმოითქმება, ისე იწერება ან, პირაქუ, როგორც იწერება, ისე იკითხება. წერისა და წარმოთქმის აბსოლუტური იდენტურობა, რასაკვირველია, გამოჩიხვლა, მაგრამ ორთოეპიისა და ორთოგრაფიის მაქსიმალური სიახლოვე ქართულ ენაში აშკარაა.

ჩვეულებრივ, ორთოგრაფიის შესახებ მსჯელობისას აღნიშნავენ მის პრინციპებს, როგორცაა:

- 1) ისტორიზმისა (ტრადიციული დაწერილობა),
- 2) ფონეტიკური (ორთოეპიული დაწერილობა),
- 3) გრამატიკული (ფონეტიკული ცვალებადობისადმი მორფემათა გამძლეობა).

სამრევე ეს პრინციპი თანაბარი ხვედრითი წონისა არაა. ტრადიციული დაწერილობა ძალიან მნიშვნელოვანია ისეთ ენებში, რომელთაც წერა და წაკითხვა ძალიან განსხვავებული აქვთ, მაგალითად ინგლისურში, ფრანგულში, რამდენადმე რუსულში და სხვ. ქართულ ენაში წერასა და წარმოთქმას შორის მისი დახვეწილი ურთიერთობის გამო ტრადიციულ პრინციპს არა აქვს დიდი ღირებულება, თუ არ ჩავთვლით ისეთ შემთხვევებს, როდესაც გვხვდება ე. წ. გარდამავალი „შუალედური“ ფორმები; რომლებიც ინარჩუნებენ მორფემათა ძველ ვარიანტებს; მაგ.:

განთავისუფლება თუ გათავისუფლება,

განმეორება თუ გამეორება და მისთ.

ამგვარი გარდამავალი ფორმები ორივე დასაშვებია, მაგრამ გვაქვს ისეთი შემთხვევები, როდესაც უპირატესობა ძველს, ტრადიციულს, ენიჭება; მაგ.:

წარმოთქმა და არა: წამოთქმა,

აღტაცება და არა: ატაცება,

განვითარება და არა გავითარება და მისთ.

რაც შემთხვევაში ფორმათა ძველ და ახალ ვარიანტებს მორფემული ან სტილური ღირებულება აქვთ, ისინი სემანტიკურად განასხვავებენ ერთურთისაგან სიტყვებს; შდრ.:

აღმტაცებს ხოლმე ის ხმა (ი. ჰ.).

აიტაცა ქარმა ჩამოცვენილი ფოთლები და მისთ.

ფონეტიკური პრინციპი ძირითადია ორთოგრაფიისათვის. წერამ

უნდა ააახოს არა მარტო ენის ფონეტიკურ-გრაფიკული შედგენილობა, არამედ — ყველა ის ცვლილება, რომელიც სიტყვას მოუღის. აღსანიშნავია ისიც, რომ სტრიქონიდან სტრიქონზე სიტყვათა გადატანის საფუძველი მათი დამარცვლაა, ხოლო მარცვლი ფონეტიკის სფეროს განეკუთვნება.

გრამატიკულ პრინციპს უფრო მეტად შემზღუდავი მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე წესების შემქმნელი; მაგალითად, ქართული ენისათვის არ არის დამახასიათებელი გოგორკეცებული თანხმოვნები, თუ მათ მორფემული ღირებულება არა აქვთ (ან, როგორც ახლა ამბობენ, მორფემათა ზღვარზე არ ვგხვდება); შდრ., ერთი მხრივ, Анна, коммунист, класс; ანა, კომუნისტი, კლასი; ხოლო, მეორე მხრივ, ჩვენ-ი, ექიმ-მა, კლას-ს და მისთ. თანხმოვანთა ასეთი „დუბლეტები“ ინდოევროპულ ენათათვის არის დამახასიათებელი, სადაც ერთმანე და ორმანე თანხმოვნების დაპირისპირება ქმნის გრძელ (ლია) და მოკლე ხმოვნებს, რომელთაც მორფემული, კერძოდ სიტყვათგანმასხვავებელი, ფუნქცია აქვთ.

ქართულში ღია თუ მოკლე ხმოვნებს არა აქვთ მორფემული ღირებულება. ისინი ვერ ასრულებენ სიტყვათგანმასხვავებელ ფუნქციას. თუ ქართულში გოგორკეცებული თანხმოვანი ან ხმოვანი შეგვხვდა, იგი, მხოლოდ და მხოლოდ გრამატიკული (მორფემული) მნიშვნელობის გამოხატვის აუცილებლობით არის გამოწვეული; მაგ.: ატამ-მა, მწყემს-ს და მისთ., რომლებშიც თანხმოვანთა კომპლექსი მორფემათა (ამ შემთხვევაში ფუძისა და ბრუნვის ნიშნის) ზღვარზეა. საქმარისია, შესუსტდეს ამ კომპლექსის მორფემული ღირებულება. რომ ერთ-ერთი მათგანი დაიკარგოს. ასე ხდება, მაგალითად, კომპოზიტებში, რომლებშიც გაერთიანებული კომპონენტები კარგავენ გრამატიკულ დამოუკიდებლობას, რასაც მათი „ფორმოზრიობის“ გაქრობა მოჰყვება ხოლმე; შდრ.: ათ+სამ+მეტი — ცამეტი, ტანის+სამოსი — ტანისამოსი და მისთ. გრამატიკული აუცილებლობით არის გამოწვეული ორი (ზოგჯერ სამი) ერთნაირი ხმოვნის აღმნიშვნელი გრაფემების წერა, თუმცა ზეპირ მეტყველებაში მათ მაგიერ ვამბობთ და გვესმის ერთი გრძელი ხმოვანი; მაგ.: შე-ე-ერთებინა, გა-ა-აფთარა, გა-ა-ახლა; გა-აკეთა, შე-ეშინდა, მი-იმალა, მო-ოქროვებული, უ-უთოვებს და მისთ.

ამრიგად, ქართულ ენაში სიტყვათა მართლწერისათვის ძირითადი მნიშვნელობა ენიჭება ფონეტიკურსა და გრამატიკულ პრინციპებს. იმ წესბეჭევაში, როდესაც მათ შორის წინააღმდეგობა იქმნება ხოლმე, ზეპირატესობა გრამატიკულს ეძლევა; მაგალითად, ზეპირ მეტყველებაში ხშირად დ ზგერის ნაცვლად თ გვესმის ხოლმე ვითარებით ბრუნვაში, მაგრამ უნდა ვწეროთ დ, რადგან იგია ვითარებითი ბრუნ-

ვის ნიშანი ან მისი კომპონენტი; შდრ.: კარგად და არა: კარგ-ათ, უთუო-დ და არა: უთუო-თ და მისთ.

ორთოგრაფიის სფეროს განეკუთვნება აგრეთვე დიალექტური ფორმები. დიალექტისებებში, საზოგადოდ, ასხვავებენ ორ ცნებას: დიალექტურ სიტყვასა (ლექსიკურ ერთეულსა) და დიალექტურ ფორმას. პირველს განეკუთვნება ისეთი ლექსიკური ერთეულები, რომლებიც არ გვხვდება სალიტერატურო ენაში, მხოლოდ ამ თუ იმ დიალექტისათვის არის დამახასიათებელი, მაგალითად: ყაზილარი, კვაპიჭვი, ელანძე და მისთ., ხოლო მეორეს — ისეთი ფორმა, რომელიც, როგორც ლექსიკური ერთეული, არის ენაში, მაგრამ ამა თუ იმ დიალექტში სხვა „ფორმით“, სხვაგვარი ბგერითი შედგენილობით გვხვდება; მაგ.:

მო-იტანა — მა-იტანა, მე-იტანა;

გა-უგზავნა — გო-უგზავნა, გუ-უგზავნა, გუგზავნა;

ბავშვი — ბაუში, ბოვშვი და მისთ.

ორთოგრაფიულ გარჩევას სკოლაში არა აქვს რეგულარული ხასიათი. იგი, ჩვეულებრივ, უნდა ჩავატაროთ მაშინ, როდესაც საანალიზო მასალაში გვაქვს ორთოგრაფიული თვალსაზრისით საინტერესო სიტყვა: ე. წ. ო რ თ ო გ რ ა მ ა.

ორთოგრაფიული გარჩევა ყველაზე ხშირად ტარდება მოსწავლეთა წერით ნამუშევრებში დაშვებული შეცდომების გასწორების დროს. მოსწავლეთა წერით ნამუშევრებში დაშვებული შეცდომები ზოგადად შემდეგი სახისაა:

1. სიტყვაში უნდა იყოს, მაგრამ არ არის რომელიმე ასო; მაგ.: ექიმა (ექიმმა), გაგულისა (გააგულისა), ცხეთა (მცხეთა), ჩატარა (ჩაატარა) და მისთ.

2. სიტყვაში არ უნდა იყოს, მაგრამ მაინც არის (ზედმეტია) ასო; მაგ.: მენდალი (მედალი), ანვითარებს (ავითარებს), ანთავისუფლებს (ათავისუფლებს), ღზრდის (ზრდის) და მისთ.

3. სიტყვაში ერთი ასოს მაგიერ გამოყენებულია (არასწორად ჩანაცვლებულია) სხვა ასო; მაგ.: საბარცხალი (სავარცხელი), დილექტორი (დირექტორი), არაფელი (არაფერი), ლევორველი (რევოლვერი) და მისთ.

4. შეცდომები სიტყვათა გადატანაში; მაგალითად, სიტყვათა ასე გადატანა (განკვეთა): წა-რმოთქმა, მარც-ხენა და მისთ.

შენიშვნა: რასაკვირველია, ამ შეცდომათა მიზეზი ნაირგვარია. ზოგი გამოწვეულია შესაბამისი გრამატიკული წესის უცოდინარობით, ზოგის მიზეზი დიალექტურია და სხვ., მაგრამ ორთოგრაფიული თვალსაზრისით ზემოაღნიშნული შეცდომები ოთხი ტიპისაა.

ვინაიდან ორთოგრაფიის საკითხთა სწავლების ძირითადი მიზანი სიტყვის მართლწერის დაუფლებაა, ორთოგრაფიული გარჩევის ძირითადი საანალიზო ბაზა სიტყვაა.

ორთოგრაფიული გარჩევა ძირითადად შემდეგი მუშაობის ჩატარებას გულისხმობს:

1) ვარჯიშობას სიტყვათა გადატანაში,

2) რთული ორთოგრაფიების ანალიზს მართლწერის თვალსაზრისით;

3) კარნახის ან სხვა ტექსტიდან ორთოგრაფიების ამოწერას, მათს და; გულფებას მართლწერის საკითხთა მიხედვით და სხვ.

როგორც აღენიშნეთ, ორთოგრაფიულ გარჩევას (მისი წმინდა სახით) სკოლაში იშვიათად მიმართავენ ხოლმე. მას უმეტესად სათანადო გრამატიკულ საკითხს უკავშირებენ. ყველაზე ხშირად ორთოგრაფიულ საკითხზე ყურადღების გამახვილება მოგვიხდება ფონეტიკური და მორფოლოგიური ანალიზის დროს, ისიც — იმ შემთხვევაში, როდესაც საჭიროა საანალიზო სიტყვის მართლწერაზე დაკვირვება. თავისთავად ცხადია, რომ მასწავლებელი არ უნდა ელოდებოდეს ტექსტში „შემთხვევითს“ ფორმებს; მან ხშირად სპეციალურად უნდა შეარჩიოს ისეთი საანალიზო ტექსტები, რომლებშიც საკმარაოდენობით იქნება ე. წ. ორთოგრაფიები. სიტყვათა შერჩევისას მასწავლებელმა მხედველობაში უნდა იქონიოს მართლწერის ის წესები, რომლებიც ახლად შესწავლილი აქვთ მოსწავლეებს, ან აღრე აქვთ შესწავლილი, მაგრამ მათს ხმარებაში შეცდომებს უშვებენ.

როგორც ვთქვით, ორთოგრაფიული გარჩევა მართლწერის შესაბამის საკითხებს უკავშირდება, ე. ი. შესაბამის გრამატიკულ საკითხებთან არის დაკავშირებული; ძირითადად, ესენია:

1. სიტყვათა დამარცვლა — სიტყვათა გადატანა.

2. აზრებით სახელთა ბრუნება

ა) ორი მ მოთხრობით ბრუნვაში (ექიმ-მა, ატამ-მა, ქათამ-მა და მისთ.),

ბ) ორი ს მიცემით ბრუნვაში (თბილის-ს, კლას-ს, მანგლის-ს და მისთ.),

გ) კუმშვად ფუძეთა შეკუმშვა (პამიდვრის და არა: პამიდორის, ნიგვზის და არა: ნიგოზის და მისთ.),

დ) ვითარებით ბრუნვაში დ და არა: თ (სახლ-ად, კაც-ად, ხე-დ და მისთ.),

ე) ორი ი ნათესაობითსა და მოქმედებით ბრუნვებში (სი-ის, სი-ით; ისტორი-ის, ისტორი-ით და მისთ.),

ვ) ორი ე ე-ზე დაბოლოებულ სახელთა მრავლობით რიცხვში (ხე-ები, დღე-ები, ღამე-ები და მისთ.),

ზ) აღამიანთა პირის სახელების ფუძის სახით წარმოდგენა წოდებით ბრუნვაში (ნუგზარ და არა: ნუგზარი, თამარ და არა: თამარო და მისთ.).

3. თანდებულიანი ბრუნვები

- ა) ერთმარცვლიან თანდებულთა შერწყმით წერა,
- ბ) ორი ზ მიცემით ბრუნვაში (კოვზ-ზე, ხაზ-ზე და მისთ.),
- გ) ორი შ მიცემით ბრუნვაში (ბალიშ-ში, ქარქაშ-ში და მისთ.),
- დ) ორი თ-ს წერა (რუსეთ-თან, ჩინეთ-თან და მისთ.),
- ე) მიცემითი ბრუნვის ნიშნის დაკარგვა ზე და ში თანდებულების დართეიასს, ბრუნვის ნიშნის ხმარების წესი თან თანდებულის დართეიასს (სახლ[*ს]-თან, მაგრამ ღედა-ს-თან და მისთ.).

4. რიცხვითი სახელები

რიცხვითი რიცხვითი სახელების გამოხატვა რომაული და არაბული ციფრებით.

5. ზმნის პირი და რიცხვი

- ა) I სუბ. პირის ნიშნის წერა ვ და უ ბგერებით დაწყებულ ფუძეებთან (ვ-ვარჯიშობ, ვ-უამბობ და მისთ.),
- ბ) II სუბ. პირის ნიშანთა უხმარებლობა,
- გ) III ირიბობიექტური პირის ნიშანთა ხმარება (პ-ყავს და არა: ყავს, პ-ქონდა და არა: ქონდა და მისთ.),
- დ) ორი ვ პირველი სუბ. პირის ფორმებში (ვ-ვარდები და მისთ.),
- ე) ორი მ I ობ. პირის ფორმებში (მ-მალავს, მო-მ-მართა და მისთ.),
- ვ) ორი გ II ობ. პირის ფორმებში (გ-გონია, გ-გავს და მისთ.),
- ზ) ორი გვ გვ გვ რის ზმნაში.

6. ზმნისწინები

- ა) ზმნისწინთა გადატანის წესი (ორმარცვლიანი ზმნისწინები არ გაიკვეთება),
- ბ) ძველი ფორმის ზმნისწინთა სწორად ხმარება,
- გ) ზმნისწინის დიალექტურ ფორმათა ანალიზი.

7. სერიები და მწკრივები

- ა) ღნენ და არა ღენ უწყვეტელში, აწყყოს კავშირებითში, ხოლმეობითსა და მყოფადის კავშირებითში,
- ბ) ინა და არა: ია დაბოლოება II თურმეობითში; შდრ.: გაეკეთებინა და არა: გაეკეთებია და მისთ.

8. ზმნის ძირი, თემა და ფუძე

ა) თემის ნიშანთა სწორად წერა (ვ წერ, ვ ტ ე ხ და არა: ვწერ-ავ, ვტეხ-ავ ან ვწერ-ამ, ვტეხ-ამ და მისთ.),

ბ) ავ და ამ თემის ნიშანთა სწორად ხმარება (ვხატ-ავ და არა: ვხატ-ამ, ვსვ-ამ და არა: ვსვ-ავ და მისთ.). ამ თემის ნიშანთა ხმარების აუცილებლობა I თურმეობითში (დამიხატ-ავ-ს და არა: დამიხატია, დამიბ-ამ-ს და არა: დამიბია და მისთ.),

გ) ებ და ობ თემის ნიშანთა სწორად ხმარება (აძლ-ებ-ს და არა: აძლ-ობ-ს, იწყ-ებ-ს მუშაობას და არა: იწყ-ობ-ს მუშაობას, მაგრამ იწყ-ობ-ს წიგნებს ჩანთაში და მისთ.).

9. ზმნის გარდამავლობა

ა) გარდამავალ ზმნათა წყვეტილში სუბიექტური პირის ნიშნად ეს და არა: ნენ ან ენ (გააკეთ-ეს, აილ-ეს და მისთ.),

ბ) გარდაუვალ ზმნათა წყვეტილში ნენ და არა: ენ (მიესალმ-ნენ, წავიდ-ნენ და მისთ.).

10. ზმნის გვარი

ა) ორი ი ი-ნიან ვნებითებში (მი-იპარება, მი-იმალა და მისთ.),

ბ) ორი ე ე-ნიან ვნებითში (შე-ეშინდა, შე-ეპარა და მისთ.),

გ) ორი დ დ-ონიან ვნებითებში (ბინდ-დება, დიდ-დება და მისთ.).

11. ზმნის ქცევა

ა) ორი (ან სამი) ა საარვისო ქცევის ფორმებში (ა-აშენა, გა-აკეთა, გა-ა-აწაღიზა, გა-ა-ადვილა და მისთ.),

ბ) ორი ი სათავისო ქცევის ფორმებში (მი-იშენა, მი-იწერა და მისთ.),

დ) ორი უ სასახვისო ქცევის ფორმებში (გა-უ-უბედურა, უ-უთოვებს და მისთ.),

12. ზმნის კონტაქტი

ინ და ევინ ნიშანთა მართლწერა (ვაწერ-ინ-ებ და არა: ვაწერი-ებ, ვაჭრ-ევინ-ებ და არა: ვაჭრევიებ და მისთ.).

13. ზმნიზედა

ა) დ და არა: თ ვითარებითი ბრუნვის ფორმის „გაქვავებულ“ ზმნიზედებში ცუდ-ად და არა: ცუდათ, არსად და არა: არსათ და მისთ.),

ბ) თ და არა დ მოქმედებითი ბრუნვის „გაქვავებულ“ ფორმებში (აქეთ, იქით, ზემოთ, ქვემოთ, ზევით, ქვევით, გარეთ, შიგნით, წინათ,

უნებლიეთ, დლით, დღისით, ღამით, გვერდით, გაღმით, გამოღმით, უკეთ, ალბათ, დროგამოშვებით და მისთ.).

14. ნაწილაკი

ა) ზმნასთან ხმარებულ ნაწილაკთა ცალკე წერა (არ მოვა, უნდა და გააკეთოს, კითხულობს ხოლმე, თურმე წაიკითხა და მისთ.),

ბ) სახელებთან ხმარებულ ნაწილაკთა შერწყმით წერა (ორიღა, სამიოდე, კაცივე და მისთ.),

გ) სხვათა სიტყვის ნაწილაკთა (მეთქი, თქო, თქვა) დეფისით წერა (მოვალ-მეთქი, მოიტანე-თქო, წადი-თქვა და მისთ.).

15. სიტყვათა წარმოქმნა

ა) საწარმოქმნო აფიქსების მართებულად ხმარება (ცოლ-იან-ი და არა: ცოლ-ოსან-ი, უ-ფულ-ო და არა: უ-ფულ-ურ-ი და მისთ.),

ბ) ფონეტიკურ წესთა დაცვა სიტყვათა წარმოქმნის დროს (ნათესაობა და არა: ნათესაეობა, სა-თაგ-ურ-ი და არა: სა-თაგვ-ურ-ი და მისთ.).

შენიშვნა: რასაკვირველია, ზემოაღნიშნულ წესებში ყველა არაა, ბევრი სიტყვა მართლწერა მისი ინდივიდუალური თავაებებებებით არის გამოწვეული; შღრ. ა მ ბ ა ე ი — ა მ ბ ბ ი ს (და არა: ამბეს), ღ მ ე რ თ ი — ღ ე თ ი ს (და არა: ღმრთის ან ღმერთის), ხ უ ც ე ს ი — ხ უ ც ი ს (შღრ. გვარი ხუციშვილი) და არა: ხუცის და მისთ., მაგრამ ჩვენ მხოლოდ გრამატიკულ კატეგორიებთან დაკავშირებული არსებითი ხასიათის საკითხები წამოვწიეთ წინ.

3.3. ა. ორთოგრაფიული ბარჩხვის ნიშნები

ექიმმა ნიკოს წამალი გამოუწერა.

ექიმმა — არსებითი სახელი მოთხრობით ბრუნვაში. ამ სიტყვაში იწერება ორი მ, რადგან სახელის ფუძე მთავრდება მ თანხმოვანზე (ექიმ) და დაერთვის მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანი (-მა).

მატარებელი ქუთაისს უახლოვდება.

ქუთაისს — არსებითი სახელი მიცემით ბრუნვაში. ამ სიტყვაში იწერება ორი ხ, რადგან სახელის ფუძე მთავრდება ხ თანხმოვნით (ქუთაის) და დაერთვის მიცემითი ბრუნვის ნიშანი (-ს).

გეოგრაფიის გაკვეთილი დაიწყო.

გეოგრაფიის — არსებითი სახელი ნათესაობით ბრუნვაში. ამ სიტყვაში იწერება ორი ი, რადგან სახელის შეკვეცილი ფუძე (გეოგრაფია — გეოგრაფი) მთავრდება ი ხმოვანზე და მას დაერთვის ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი (-ის).

ხმალი ქარქაშში ჩააგო.

ქ ა რ ქ ა შ შ ი — ში თანდებულიანი არსებითი სახელი. ამ სიტყვაში იწერება ორი შ, რადგან სახელის ფუძე მთავრდება შ თანხმოვანზე (ქარქაშ) და მიცემით ბრუნვაში დაერთვის ში თანდებული. ფონეტიკური მიზეზის გამო მიცემითი ბრუნვის ნიშანი დაიკარგა და ში თანდებული უშუალოდ ფუძეს დაერთვის (ქარქაშ-ში).

თაგუნა სოროში მიიმალა.

მ ი ი მ ა ლ ა — ზმნა. ამ სიტყვაში გვაქვს ორი ი, რადგან ი-ნიანი ვნებითის ფორმას დაერთვის მი ზმნისწინი და სხვ.

3.4. სინტაქსური ბარჩევა

სინტაქსური ანალიზის პროცესში ხდება წინადადების ანალიზი როგორც შინაარსის, ისე აგებულებისა და წევრთა შედგენილობის მიხედვით. ფონეტიკურისა და მორფოლოგიურისაგან განსხვავებით. სინტაქსური ანალიზის ბაზა არის არა სიტყვა, არამედ წინადადება.

სინტაქსი სწავლობს წინადადებას, მის სახეებსა და წინადადებაში სიტყვათა სწორად შეხამების წესებს. სიტყვათა ჯგუფის გარდაქმნა წინადადებად ნებისმიერად კი არ ხდება, არამედ — გარკვეული მკაცრად ჩამოყალიბებული წესების მიხედვით, რომელთაც სინტაქსურ მიმართებას უწოდებენ. ამდენად სინტაქსური ანალიზის პროცესში საჭიროა მიმართების წესების ცოდნა.

ზოგადად სინტაქსური ანალიზი სამი ძირითადი „პრობლემის“ გადაწყვეტას გულისხმობს; ესენია:

- ა) წინადადების დახასიათება,
- ბ) წევრთა დახასიათება,
- გ) წყვილთა დახასიათება.

ეს სამი ძირითადი ეტაპი ანალიზის პროცესში იშლება ქვეეტაპებად. სასკოლო პრაქტიკაში დამკვიდრდა წინადადებათა გარჩევა შემდეგი საკითხების მიხედვით:

1. წინადადების ინტონაციური ტიპის (შინაარსობრივი სახეები!) დადგენა (თხრობითი, კითხვითი, ძახილის, კითხვა-ძახილის, ბრძანებითი წინადადებანი).

2. წინადადების ლოგიკური ტიპის დადგენა (წართქმითი, უკუთქმითი წინადადებანი).

3. აგებულების მიხედვით წინადადების სახის დადგენა (მარტვი, შერწყმული, რთული წინადადებანი).

4. განკერძოებულ სიტყვა-გამოთქმათა გამონაწევრება და მათი

საქვეყნო დადგენა (მიმართვა, ჩართული, დანართი, განკერძოებულთა განსაზღვრება, განკერძოებული გარემოებანი, მიგებითი ნაწილაკები. შორისდებულო).

5. შედგენილობის მიხედვით წინადადების სახის დადგენა (მართივი და შერწყმული წინადადებანი: გავრცობილი ან გაუვრცობელი, სრული ან უსრული, ან კიდევ წვერნაკლი; რთული: თანწყობილი ან ქვეწყობილი).

6. წინადადების წვერთა დადგენა.

7. სინტაქსურ წვერთა დადგენა და მასში წვერთა შორის დამოკიდებულების ანალიზი.

წინადადების გარჩევას, ჩვეულებრივ, ქართული ენის სწავლების მთელ მანძილზე მივმართავთ, მაგრამ სინტაქსის კურსის შესწავლამდე მისი გარჩევა ნაწილობრივია, მხოლოდ იმ ცოდნა-ჩვევებით განისაზღვრება, რომლებიც მოსწავლეებმა მეშვიდე კლასამდე მიიღეს; სამაგიეროდ. მეტი დრო ეთმობა ფონეტიკურ, მორფოლოგიურ და სხვა სახის გარჩევას. სინტაქსური გარჩევა უფრო სრულყოფილი ხდება VII კლასში, ხოლო VIII კლასში დასრულებულ, დასისტემებულ სახეს იღებს.

თუ VII კლასამდე წინადადების სინტაქსურად გარჩევისას წინადადების წვერთა გამოყოფა-დასახელებით ვემაყოფილებით, VII-VIII კლასებში უფრო რთული ოპერაციებია ჩასატარებელი.

3.4. ა. წინადადების ინტონაციური ტიპები (წინადადება შინაარსის მიხედვით)

შინაარსის მიხედვით წინადადებათა სახის გარკვევა თავისთავად ძნელი არ არის, როდესაც საქმე ეხება თხრობით, კითხვით. ძახილსა და კითხვა-ძახილის წინადადებებს, რადგანაც მათ მეტ-ნაკლებად გამოკვეთილი ნიშნები აქვთ: დაწერილის გარჩევისას — სასჯენი ნიშნები, ზეპირად წარმოთქმულის გარჩევისას — ინტონაცია: აარდა ამისა, კითხვითსა და კითხვა-ძახილის წინადადებებში ხშირად ვკვებდება სპეციფიკური ლექსიკური ერთეულები (კითხვითი ნაწილაკები. ნაცვალსახელები და ზმნიზედები) და სხვ. რამდენადაც სიბრძნულეს ქმნის ბრძანებითი წინადადების განსხვავება ძახილის წინადადებისაგან. მაგრამ ამ შემთხვევაში საკმარისია წინადადებაში ბრძანებითი კლასის ფორმის მოძებნა, რომ იგი ბრძანებითად ჩაითვალოს.

შენიშვნა: ტერმინი — წინადადების სახეები შინაარსის მიხედვით — რამდენადაც უხერხულია. რადგან უშინაარსო წინადადება არ არსებობს. წინადადება აზრის ფორმაა. უაზრობა წინადადება არაა, შესაბამისად უშინაარსო წინადადება უაზრობაა, რაც თავისთავად წინადადება არ შეიძლება იყოს. თხრობითი კითხვითი თუ ძახილისა და ბრძანებითი წინადადებანი ემოციურ-მოდალური სახეებია, რომ-

ლები გამოხატავენ ან არ გამოხატავენ გრძობას (ძახილისა — თხრობითი), მთქმელს ნებლობას (ბრძანებითი — თხრობითი), შეიცავენ კითხვას (კითხვითი) ან კიდევ ერთორთულად გამოხატავენ კითხვასაც და გრძობად ელფერსაც (კითხვა-ძახილისა). ამდენად შინაარსის მიხედვით წინადადებათა კლასიფიკაციის ცნებაში გაერთიანებულია სხვადასხვა რიგის ელემენტები. სასურველია, წინადადებათა დაჯგუფების სახეები შესაბამისი ტერმინებით აღსახოს.

თხრობითი წინადადების ძირითადი თვისებაა მთქმელის ნეიტრალურობა. იგი მოგვითხრობს რაიმე ამბავს (გვატყობინებს ფაქტს) ისე, რომ არ გამოხატავს თავის დამოკიდებულებას ნათქვამისადმი (ფაქტისადმი); მაგ.:

ეს ზღაპრები მე გულს მიღონებდნენ (ი. ჭ.).

ლურჯ ბედაურს მოაგელვებს მეგობრისთვის მეგობარი (ა. წ.).

ქარი გიმღერის ნანასა (ანა კალ.).

მე პატარა ქართველი ვარ (დ. მეგრ.) და მისთ.

ძახილის წინადადება აზრის შეტყობინებასთან ერთად მთქმელის გრძობასაც გამოხატავს. ამის შესაბამისად ძახილის წინადადებაში შეიძლება გამოხატული იყოს ნაირგვარი გრძობადი ელფერი: სიხარული, წყენა, სინაზე, მწუხარება, გაკვირვება და სხვ.; მაგ.:

ესა ბრისხანებს, ელვა-ჭექამ ნადირსაც კი უფრთხო ძილი! (ა. წ.).

ღიღი საქმე მომხდარა! (ა. წ.) და მისთ.

ძახილის წინადადებას ხშირად ახლავს შორისდებული, რომელიც აძლევრებს მთქმელის გრძობათა გამოხატვას; მაგ.:

ეიშ, ჩემი ბრალი! (ი. ჭ.)

ეაი ამისთანა ქვეყნის შენახვას! (ა. წ.)

ეეჰ, წაგხდა! [— მიაყვია წერეთელმა] (ა. წ.) და მისთ.

კითხვითი წინადადება თავისებურად გამოხატავს აზრს. მთქმელი ან არ გვატყობინებს რაიმეს, არამედ მოსაუბრისაგან მოითხოვს რაიმეს შეტყობინებას, ზოგჯერ კი — თავის მიერ გამოთქმული აზრის დადასტურებას ან უარყოფას; მაგ.:

ამ უდაბნოში რამ მოგიყვანა? (ი. ჭ.)

მერე რა უნდა გეთქვა? (ი. ჭ.)

მადლი სუბუქია და ცოდო მძიმე განა, დედი? (ი. ჭ.)

მამ ისინი ამ ქალაში უნდა იყვნენ? (ა. ყაზბ.) და მისთ.

კითხვით წინადადებაში ძალიან ხშირად გვხვდება სპეციფიკური ლექსიკური საშუალებები, ე. წ. კითხვითი სიტყვები, რომლებიც შეიძლება იყოს კითხვითი ნაწილაკები, კითხვითი ნაცვალსახელები ან კითხვითი ზმნიზდები. ასეთ წინადადებაში მთქმელი მოსაუბრისაგან ცდილობს რაიმეს გაგებას, რაიმე ინფორმაციის მიღებას; მაგ.:

ესი სი სახლია ისეთი? (ი. ჭ.)

შ ა შ რ ო გ ო რ უნდა ყოფილიყო? (ი. ქ.)

გ ა ნ ა არ ვიცი, რომ დიდკაცობა ტყბილია? (ა. წ.)

ვ ი ნ დათვალოს ზღვაში ქვიშა? (ა. წ.)

რ ა ამბავია, დიაცო? (ვაჟა)

რ ა ჰქენი, კიკოლა? (ნ. ლომ.) და მისთ.

ზემოაღნიშნულის შესაბამისად კითხვითი წინადადება შეიძლება იყოს: ა) კითხვითსიტყვიანი ან ბ) არაკითხვითსიტყვიანი, რაც ანალიზის პროცესში აუცილებლად უნდა აღინიშნოს.

კითხვა-ძახილის წინადადება ნარევი სახისაა. იგი კითხვასაც შეიცავს და მთქმელის გრძნობასაც გამოხატავს. კითხვა-ძახილის წინადადება უპირატესად კითხვითსიტყვიანია, რაც ერთდროულად ორივე ინტონაციური სახის გამოხატვის საშუალებას ქმნის; მაგ.:

გ ა ნ ა ყველა, რაც ხმელია, კაცისგან საწუნარია?! (ვაჟა)

გ ა ნ ა ეს ეკადრება პიონერს და მოსწავლეს?! (ი. გრიშ.)

ჰაი, შე ბრიყვო, გჯერა, რ ა ს ა ც ეგენი ამბობენ?! (ვაჟა) და მისთ.

ბრძანებითი წინადადება ყველაზე თავისებურია როგორც მოდული ელფერის მიხედვით, ისე ფორმათა ნაირფერობითაც. ბრძანებითი წინადადებას საფუძველია ბრძანებითი კოლოს ზმნა თავისი ნაირგვარი ნიუანსებით. ბრძანებითი წინადადება მარტო ბრძანებას არ გამოხატავს. მას შეიძლება ჰქონდეს თხოვნის, ხვეწნა-მუდარისა და სხვა ემოციური ელფერი; მაგ.:

დედავ, ი ს მ ი ნ ე ქართვლის ვედრება! (ი. ქ.)

ახალგაზრდებო, აწ კი თქვენ გ ა მ ო დ ი თ, თქვენი ჰირიმე! (ა. წ.) და მისთ.

8.4. ა. § 1. წინადადების ინტონაციურ სახეთა ანალიზის ნიმუშები

ლოგიკური (მტკიცების) ხერხი

ქალი ნუ გინდა უცხო მხრის! (ხალხ.). ეს წინადადება არის ბრძანებითი, რადგან გამოხატავს მთქმელის ნებას, რომელიც კრძალავს მოქმედებას.

სხვა საქართველო სად არის? (გ. ორბ.). ეს წინადადება არის კითხვითი, რადგან გამოხატავს კითხვას. მთქმელი მოსაუბრისაგან მოითხოვს ადგილის დაზუსტებას.

ძნელი არის მართობა სულისა (ნ. ბარ.). ეს წინადადება არის თტრობითი, რადგან არ გამოხატავს არც კითხვას, არც გრძნობას და არც მთქმელის ნება-სურვილს; აზრს უბრალოდ გადმოგვცემს და მისთ.

3.4. ბ. წინადადების ლოგიკური სახეები
(სახეები მტკიცების მიხედვით)

წინადადების ლოგიკურ სახეებს, სამწუხაროდ, სკოლაში არ ექცევა ჯეროვანი ყურადღება მაშინ, როდესაც მათ ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვთ აზრის სწორად გამოხატვისათვის.

წინადადება, როგორც ცნობილია, აზრის გამოხატვისა და შეტყობინების ფორმაა. მთქმელმა შესაძლებელია აზრი ნაირგვარად გამოხატოს:

ა) შეგვატყობინოს რაიმე აზრი ისე, რომ დაადგინოს რაიმე ამბავი, მოვლენა და სხვა, როგორც ფაქტი, რომელიც ხდება, ხდებოდა, მოხდა, მოხლანდა, მოხდება და სხვ., ე. ი. თავის გამონათქვამს დადებითი ფორმა მისცეს; მაგ.: მაღლა ფოთლებში ელვარებს ვაშლი, სისხლივით წითელი (ა. წ.). დაუკარით, რომ ძველ ხანჯალს ელდა ეცეს! (ლ. ასათ.) და მისთ.

ბ) შეგვატყობინოს აზრი ისე, რომ უარყოს რაიმე ამბავი, მოვლენა, ფაქტი, რომელიც არ ხდება, არ მოხდება, არ ხდებოდა, არ მოხლანდა, ე. ი. აზრს უარყოფითი ფორმა მისცეს; მაგ.: ჩვენც ნუ ვიზამთ მაგ საქმესა, უომრად ნუ დავმარცხდებით (ი. ჯ.) და მისთ.

ამის შესაბამისად წინადადება შეიძლება იყოს წართქმითი ან უკუთქმითი.

შენიშვნა: ლოგიკურად (მტკიცების ფორმის მიხედვით) წინადადება სამგვარია: წარუქმითი, უკუთქმითი და კითხვითი, მაგრამ სასკოლო გრამატიკის თელსაზრისით კითხვითი წინადადება თავისი სპეციფიკური ინტონაციის გამო უმჯობესია განხილულ იქნეს წინადადების ინტონაციურ სახეებთან ერთად.

უკუთქმითობა წინადადებაში შეიძლება ნაირგვარად გამოიხატოს, როგორცაა, მაგალითად:

ა) უკუთქმითი ფორმის შემასმენელი (პრედიაკატული უარყოფა). ამ ტიპის წინადადებაში უკუთქმითობის გამოხატვა უარყოფით ნაწილაკებს ეკისრება, რომლებიც ზმნა-შემასმენელს ახლავს; მაგ.: ჯერ რქები და კბილები არ ამომსვლია, ჩლიქებიც არ გამშაგრებია (ვაჟა). ვერ გავცილებიგარ ტყეს (ვაჟა) და მისთ.

ბ) უკუთქმითი ფორმის ქვემდებარე, დამატება ან არამთავარი წევრები (არაპრედიაკატული უარყოფა). ამ ტიპის წინადადებაში უკუთქმითობას გამოხატავენ უარყოფითი ნაცვალსახელები და უარყოფითი ზმნიწელები; მაგ.: ნუთუ ამ ქვეყნად არ ავინა გყავს? (ი. ჯ.). არსადან ხმა, არსით ძახილი (ი. ჯ.) და მისთ.

გ) უკუთქმითი ფორმის შემასმენელი და უკუთქმითი ფორმისავე სხვა წევრი (ორმაგი უარყოფა). ამ ტიპის წინადადებაში უკუთქმი-

თარღა ერთდროულად უარყოფითი ნაწილაკებითა და უარყოფითი ნაცვალსახელებით ან ზმნიზედებით გამოიხატება; მაგ.:

გზაზე არ ავინ არ ჩანს. არსად არ წასულა და მისთ.

შენიშვნა: ორმაგი უარყოფის შესახებ იხ. ვ. თოფურია. ორმაგი უარყოფა ქართულში. წგნ. „ქართული საენათმეცნიერო სსოგაჯობის წელიწდეული“, I — II. თბ., 1923—1924.

უკუთქმითი წინადადების უარყოფითი შინაარსი შეიძლება გაძლიერდეს არა ან ვერა, ან კიდევ ნუ (იშვიათად) მიგებითი ნაწილაკებით; მაგ.:

არა, არ ჩაქრეს იმედი! (ა. წ.)

ვერა, ვერ მოგცე შენი ზაქარო! (ი. ჭ.) და მისთ.

არის წინადადებები, რომლებშიც წინააღმდეგობაა ფორმასა და შინაარსს შორის. ასეთ შემთხვევებში უკუთქმითი ფორმის წინადადებები აზრს დადებითად გამოხატავენ ან, პირიქით, ზოგიერთი წართქმითი ფორმის (მოდელის) წინადადება უკუთქმითი შინაარსისა; მაგ.:

როგორ არ უნდა მეშინოდეს? (ვაჟა) — ფორმით (მოდელით) უკუთქმითა, შინაარსის მხრივ — წართქმითი (მდრ. უნდა მეშინოდეს).

როგორ დამეხმარა? — ფორმის (მოდელის) მიხედვით წართქმითია, შინაარსით — უკუთქმითი და მისთ.

ამ ტიპის წინადადებებში ძალიან დიდ როლს ასრულებს ინტონაცია, რომელსაც თვით წინადადების შინაარსის შეცვლაც კი შეუძლია.

გვაქვს კიდევ ერთი ტიპის წინადადება, რომელშიც ფორმასა და შინაარსს შორის წინააღმდეგობა მოდელისმიერი თავისებურებებით არის გამოწვეული. როგორც ცნობილია, უარყოფითი მნიშვნელობისა, გარდა ნაცვალსახელებისა და ზმნიზედებისა, შეიძლება იყოს ზედსართავი, ე. წ. უქონლობის, სახელებიც (უქულო, უშნო, ულამაზო, უბედური, უფერული და მისთ.) და მათგან ნაწარმოები ზმნიზედებიც (უდარდელად, უშნოდ, შეუბრალებლად და მისთ.). ეს სიტყვები ისევე გამოხატავენ უარყოფით მნიშვნელობას, როგორც ზემოთ აღნიშნული მეტყველების ნაწილები: ნაწილაკები, ნაცვალსახელები და ზმნიზედები, მაგრამ, მათგან განსხვავებით, ვერ ქმნიან უკუთქმით წინადადებას; მაგ.:

თმა და უვარცხნელი ჰქონდა.

ეზო უსუფთაო იყო.

ზაზა უქულოდ წაიდა სკოლაში.

ასეთი ქცევა ულამაზოა და მისთ.

ვინაიდან წინადადებაში უარყოფითი (უქონლობის) მნიშვნელობის მქონე სიტყვებია, მოსწავლეებს ისინი ხშირად უკუთქმით წინა-

დადებდა მიაჩნიათ, რაც არაა სწორი. უკუთქმითი წინადადებისათვის აუცილებელია, რომ უარყოფის შინაარსი უარყოფითი ნაწილაკით ან უარყოფითი ნაცვალსახელითა და ზმნიზედით იყოს გამოხატული (უარყოფით ნაცვალსახელებსა და ზმნიზედებში უარყოფითობა უარყოფითი ნაწილაკების საშუალებით არის გამოხატული). ზემოაღნიშნულ წინადადებათა უკუთქმითი ვარიანტები შემდეგი სახისა იქნება: თმა დაუვარცხნელი არ ჰქონდა.

ეზო უსუფთაო არ იყო.

ზაზა უქუდოდ არ წავიდა სკოლაში.

ასეთი ქცევა არ არის უღამაზო და მისთ.

მართალია, ამ წინადადებათა მნიშვნელობა უფრო წართქმითია, ვიდრე უკუთქმითი (მათში უარყოფილია უქონლობა; შდრ. სინონიმური პარალელები: ეზო არ იყო უსუფთაო, ე. ი. ეზო სუფთა იყო; ეზო უსუფთაო იყო, ე. ი. ეზო არ იყო სუფთა), მაგრამ ისინი მაინც უკუთქმითია, რადგან ეს უკუთქმითობა მოდელისმიერია.

3.4. ბ. აბაგულავის მიხედვით წინადადების სახითა ზოგადი დახასიათება

აგებულების მიხედვით წინადადების სამივე სახე (მარტივი, შერწყმული, რთული) საშუალო სკოლაში დეტალურად ისწავლება, თუმცა მოსწავლეები არ ეცნობიან მარტივი წინადადების რაობის განსაზღვრას. ეს, შესაძლებელია იმიტაც იყოს გამოწვეული, რომ მარტივი წინადადების რაობის სრულყოფილი განსაზღვრა (წესი) ენათმეცნიერებაში ჯერჯერობით არ არის შემუშავებული. საშუალო სკოლაში მარტივი წინადადებას ე. წ. გამორიცხვის წესით განსაზღვრავენ ხოლმე. ამ წესის მიხედვით, მარტივია ისეთი წინადადება, რომელიც არც შერწყმულია და არც რთული. ასეთი განმარტება საკმარისი იქნებოდა, თუ მოსწავლეებს შერწყმული და რთული წინადადებანი უკვე შესწავლილი ექნებოდათ, მაგრამ წინადადების ეს ორი სახე საკმაოდ მოგვიანებით ისწავლება; ამიტომ არის, რომ პროგრამით სინტაქსის შესავალ კურსში გათვალისწინებულია აგებულების მიხედვით წინადადების სახეთა ზოგადი დახასიათება.

ყოველი წინადადება რაიმე აზრს გამოხატავს. აზრის ფორმა მსჯელობაა, ხოლო მსჯელობის ენობრივი (გრამატიკული) შესატყვისი — წინადადება. მსჯელობა გულისხმობს რაიმე საგნის ან მოვლენის დასახელებას (ლოგიკურ სუბიექტს) და მის დახასიათებას (ლოგიკურ პრედიკატს), ე. ი. მსჯელობის აუცილებელი თვისება პრედიკაციაა. მსჯელობის ამ ორ ელემენტს შეესაბამება ორი გრამატიკული ერთეული (წინადადების წევრი): ქვემდებარე (≈ ლოგიკური სუბიექტისა)

და შემასმენელი (≈ლოგიკური პრედიკატისა). მართალია, ერთი მხრივ, სუბიექტისა და ქვემდებარის, ხოლო, მეორე მხრივ, შემასმენლისა და ლოგიკური პრედიკატის ცნებებს შორის არ არის ზუსტი შესატყვისობა, მაგრამ უმრავლეს შემთხვევაში ისინი ერთუროს ეკვივალენტურია; ამიტომ, რომ ქვემდებარე და შემასმენელი წინადადების მაორგანიზებელ ცენტრებად ითვლება. ამრიგად, წინადადებად ჩაითვლება ყოველი გამონათქვამი, რომელშიც მოცემულია პრედიკატი, ე. ი. რომელშიც გვაქვს ან იგულისხმება მისი მაორგანიზებელი წევრები.

თუ ეს მაორგანიზებელი წევრები, უფრო ზუსტად, ამ წევრთა წყვილი, ერთზე მეტია, მაშინ მივიღებთ რთულ წინადადებას, ე. ი. რთული წინადადება შედგება ორი ან მეტი ისეთი ნაწილისაგან, რომლებიც ცალკე შეიძლება დამოუკიდებელ წინადადებად მოგვევლინოს. ამრიგად, რთული წინადადების საკლასიფიკაციო ნიშნად შეიძლება გამოვიყენოთ მისი ძირითადი თვისება — პოლიპრედიკატულობა, რაც გვაძლევს იმის საშუალებას, რომ ეს წინადადება დავყოთ ისეთ ნაწილებად, რომლებიც სრულ ან უსრულ ცალკე წინადადებად მოგვევლინებინ. ეს თვისება არა აქვთ არც მარტივსა და არც შერწყმულს; შდრ.:

შრომის სუფევა მოვა მაშინა ჰეშმარიტების მის ძლიერებით (ი. ვ.). იხვსა, ბატსა და ქათამსა — ყველას გავკარი კბილია (ხალხ.).
მოდის ურემი და უეცრადა ელაყამ ტყილამ ასკუბა ცხენი (ი. ვ.).
ამ წინადადებათაგან შეიძლება მხოლოდ მესამის გაყოფა ისე, რომ თითოეული მათგანი რამდენადმე დასრულებულ აზრს გამოხატავდეს; შდრ.:

ა) მიდის ურემი (აზრი გამოხატულია).

ვილაყამ ტყილამ ასკუბა ცხენი (აზრი გამოხატულია).

ბ) შრომის სუფევა მოვა მაშინა (აზრი გამოხატულია),

ჰეშმარიტების მის ძლიერებით (აზრი არ არის გამოხატული).

ბ) იხვსა, ბატსა და ქათამსა (აზრი არ არის გამოხატული),

ყველას გავკარი კბილია (აზრი გამოხატულია).

ამრიგად, როგორც უნდა დავყოთ მარტივი და შერწყმული წინადადებანი, შინც ვერ მივიღებთ ისეთ სიტყვათა შეკავშირებას, რომელთაგან ყველა გამოხატავდეს რაიმე აზრს. თავისთავად ცხადია. ეს ეხება მის ყველა დანაყოფს და არა ერთ-ერთს, რადგან ამ სახის წინადადებათა ის ნაწილი, რომელშიც გაყოფის შედეგად შემასმენელი გვხვდება, გამოხატავს რამდენადმე დასრულებულ აზრს.

შერწყმული წინადადების ძირითადი ნიშანია რომელიმე წილის განმეორება, ე. ი. შერწყმულია ისეთი წინადადება, რომელშიც ორი ან მეტი ერთგვარი წევრი გვაქვს; მაგ.: მხრებზეკუმშული, ნიკარტ-

დაღებულნი, უზარმაზარი ლეგა ფრინველი მოდიოდა პირდაპირ ჩემკენ (ვაჟა) და მისთ.

ამრიგად, შერწყმული წინადადების საკლასიფიკაციო ნიშანია ერთგვარი წვერი, რთულისა — ცალკე წინადადებად დაყოფის უნარი, ხოლო მარტივს არც ერთი ეს თვისება არა აქვს (მღრ. მარტივია ინაუი წინადადება, რომელიც არც შერწყმულია და არც რთული). ამის შესაბამისად აგებული მხედვით წინადადების სახეთა გამოსაცნობად უნდა გამოვიყენოთ სხვადასხვა ხერხი; მაგალითად. მარტივი წინადადების დასადგენად (რასაკვირველია, როდესაც ეჭვი გვეპარება მის მარტივობაში) ჯერ უნდა ვცადოთ მისი დაყოფა რამდენადმე დამოუკიდებელ ნაწილებად, რომლებშიც აუცილებლად უნდა იყოს შემასმენელი და ამ შემასმენელთან აუცილებლად იგულისხმებოდეს მისი ქვემდებარე. თუ ასეთი რამ შეუძლებელია, ვეძებთ ერთგვარ წვერებს, ე. ი. დავაკვირდებით, ხომ არ არის წინადადების რომელსამე წვერთან ორი ან მეტი ერთგვარი წვერი. თუ ასეთი რამ არ დადგინდება, წინადადება მარტივი ყოფილა.

შენიშვნა: სინტაქსის შესავალ გაკვეთლებზე მასწავლებელი, ჩვეულებრივ, ასეთ წინადადებებზე მუშაობს, რომლებიც ნაკლებად იწვევს ეჭვს. მოსწავლეებს დაწვებითი კლასებიდანაც გადმოყოლილი აქვთ მარტივი წინადადების დასაადგენი უნარ-ჩვევები. მაგრამ შერწყმული და რთული წინადადებები ხშირად ეჩვეათ ხოლმე ერთმანეთში.

ნი მ უ შ ე ბ ი :

მზე უცნის გიგლასა (რ. ერისთ.). ეს წინადადება მარტივია, რადგან მასში გვაქვს ერთი ქვემდებარე და ერთი შემასმენელი, წინადადების წვერები არ მეორდება.

შემოდგომა გაგვეპარა, მიილია, გაიწურა (შ. მღვიმ.). ამ წინადადებაში გვაქვს ერთ ქვემდებარესთან სამი შემასმენელი, ანუ ერთგვარი წვერი; მაშასადამე, წინადადება შერწყმულია.

ძალი ვინც მოკლა, მანვე გადაათრიოს (ხალხ.). ეს წინადადება რთულია, რადგან მასში გვაქვს ორი ისეთი შემასმენელი, რომელთაც თავ-თავიანი ქვემდებარე ახლავთ; წინადადების დაყოფა ორ ნაწილად შეიძლება (ძალი ვინც მოკლა — მანვე გადაათრიოს) და მისთ.

3.4. დ. წინადადების წმკრთა ანალიზი

წინადადების წვერთა ანალიზი მათი ზოგადი დახასიათებით უნდა დაეწყოთ. ამ ეტაპზე ხდება სიტყვისა (მეტყველების ნაწილისა) და წინადადების წვერის ცნებათა ურთიერთდაკავშირება. როგორც ცნო-

ბილია, ყველა წინადადების წევრი სიტყვებით გამოიხატება, მაგრამ ყველა სიტყვას არ შეუძლია წინადადების წევრის როლის შეარქვლება. მეტყველების ნაწილები მათი სინტაქსური ფუნქციის მიხედვით სამ ძირითად ჯგუფს ქმნიან; ესენია: 1) დამოუკიდებელნი, 2) დამხმარენი, 3) არაწევრი.

წინადადების წევრი არის სიტყვა ან სიტყვათშენაერთი, რომელიც რაიმე სინტაქსურ მიმართებას ამყარებს სხვა სიტყვასთან. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, წინადადების წევრი არის სიტყვა სხვა სიტყვასთან მიმართებაში. სხვა სიტყვასთან მიმართების დამყარება შეუძლიათ მხოლოდ დამოუკიდებელ მეტყველების ნაწილებს, სახელობრ— არსებით სახელს, ზედსართავ სახელს, რიცხვით სახელს, ზმნასა და ზმნიზედას. ამ მეტყველების ნაწილებს თავისთავადი მნიშვნელობა აქვთ და ამიტომ შესაბამისი კითხვებიც შეეწყობათ. სწორედ ეს თვისება — კითხვის შეწყობა — არის აღებული სასკოლო გრამატიკაში საკლასიფიკაციო ნიშნად: თუ წინადადებაში რომელსავე სიტყვას კითხვა შეეწყობა, იგი წინადადების ცალკე წევრია. ამავე წესის მიხედვით დამხმარე მეტყველების ნაწილი, რომელიც ახლავს დამოუკიდებელ მეტყველების ნაწილს, არ ჩაითვლება წინადადების წევრად, რადგან ცალკე მას კითხვა არ შეეწყობა. აქ გასათვალისწინებელია ერთი გარემოება: მართალია, დამხმარე მეტყველების ნაწილებს კითხვა არ შეეწყობათ, მაგრამ ზოგი მათგანი, კერძოდ თანდებული, კითხვას უცვლის იერს, თვით შედის კითხვაში; შდრ.: პუ რ ი (რა?) ადამიანის ძირითადი საკვებია — პუ რ ზ ე (რაზე?) კარაქი წაუსვა; დე დ ის (ვისი?) ხმა მოესმა — დე დ ის ა კ ე ნ (ვისკენ?) გაექნა და მისთ. რაც შეეხება წინადადების არაწევრ მეტყველების ნაწილებს (კავშირს, შორისდებულსა და ზოგიერთ ნაწილაკს), ისინი, როგორც მათი სახელწოდებიდან ჩანს, საერთოდ არ ასრულებენ წინადადების წევრის ფუნქციას.

წინადადების წევრ და არაწევრ სიტყვათა განხილვისას ყურადღება აუცილებლად უნდა გამახვილდეს ერთცნებიან, მაგრამ მრავალსიტყვიან ერთეულებზე, როგორცაა, მაგალითად, სახელგვარული „სინტაგმები“.

სახელგვარული სინტაგმების შესახებ ორგვარი მოსაზრება არსებობს: ერთნი მოითხოვენ, რომ ისინი წევრებად დაიშალოს, ხოლო მეორენი განიხილვენ, როგორც წინადადების ერთ წევრს; მაგალითად, წინადადებებში: ილია ჭავჭავაძე დაიბადა ყვარელში, ნიკოლოზ მელიტონის ძე ბარათაშვილი გამოჩენილი ქართველი რომანტიკოსი პოეტია და მისთ.

ანალოგიური მდგომარეობაა ერთცნებიან სიტყვათა შენაერთში, როგორცაა: საბჭოთა არმია, საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკა-

თა კავშირი, ჩრდილოეთ ამერიკის შეერთებული შტატები და მისთ.

მიუხედავად ამ ცნებათა დანაწევრებულობისა, ისინი მაინც ერთ წევრად უნდა ჩაითვალოს, რადგან მთლიანობაში ამყარებენ მიმართებას სხვა წევრთან. ამ მხრივ ქართულ ენაში თავისებური მდგომარეობაა. წინადადების წევრად შეიძლება წინადადებაც კი მოგვევლინოს; მაგ., მე ხ ი კ ი და გ ე ც ა ს ა ც ზედ დაატანდა (ი. ჭ.; ა. შანიძის ნიმუში).

წინადადების წევრთა ზოგად ანალიზში შედის მათი დაყოფა მთავარ და არამთავარ წევრებად.

შენიშვნა: სასკოლო პრაქტიკაში რატომღაც გავრცელდა ტერმინთა არასწორი დაპირისპირება: მთავარი და მეორეხარისხოვანი წევრები. მთავარი წევრს საპირისპირო ცნებაა არამთავარი, ხოლო მეორეხარისხოვანსა — პირველხარისხოვანი.

სახელმძღვანელოში ეს ჯგუფები მხოლოდ ჩამოთვლილია, თითქმის არაფერია ნათქვამი მათს თავისებურებებზე მაშინ, როდესაც წინადადების ანალიზის საშუალებით შეიძლება მათი მნიშვნელობათა (ცნებათა) დადგენა. ნიმუშისათვის გავანალიზოთ წინადადება — მზის სხივებით გამოღვიძებული ფრინველები მალლა ცაში მხიარულად დაფრინავდნენ (ი. გოგ.). ამ წინადადებაში რვა წევრია, ყოველ მათგანს კითხვა შეეწყობა (მზის — რის?, სხივებით — რით?, გამოღვიძებული — როგორი?, ფრინველები — რა?, მალლა — სად?, ცაში? — სად?, მხიარულად — როგორ?, დაფრინავდნენ — რას შეკრებოდნენ?). მათგან ზმნაა დაფრინავდნენ, ხოლო მისი სუბიექტური პირია ფრინველები. ამოვიწეროთ ესენი ცალკე — ფრინველები დაფრინავდნენ. ამ წინადადებაში აზრი ჩანს. ახლა ამოვიწეროთ სხვა წევრები — მზის სხივებით გამოღვიძებული მალლა ცაში მხიარულად. ეს სიტყვათა ჯგუფი აზრს არ გამოხატავს; მაშასადამე, წინადადებაში აზრის გამოსახატავად მთავარი მნიშვნელობა აქვს ორ წევრს: ზმნით გამოხატულსა და მის სუბიექტურ პირს.

ანალოგიურად გაანალიზდება წინადადებები, რომლებშიც შემასმენელი ორპირიანი და სამპირიანი ზმნებით არის გამოხატული; მაგ.:

ერთმა უგუნურმა თავუნამ იუკადრისა თავგობა (ა. წ.); შდრ. თავუნამ იუკადრისა თავგობა — ერთმა უგუნურმა.

ამის შემდეგ ადვილად კეთდება დასკვნა, რომ წინადადებაში აზრის გამოსახატავად მთავარი მნიშვნელობა აქვს ზმნითა და მისი პირებით გამოხატულ წევრებს, ამიტომ ისინი მთავარი წევრებია. შეიძლება აქვე მივაწოდოთ ცნობები მეტყველების ნაწილთა ძირითადი

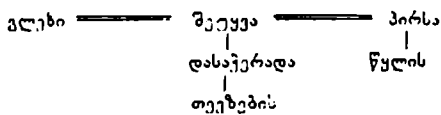
ფუნქციების შესახებ; სახელდობრ, რომ ზმნა-შემასმენელი წინადადების ძირითადი წევრია, მისი სუბიექტური პირი — ქვემდებარე, პრდაპირობიექტური პირი — პრდაპირი დამატება, ხოლო ირიბი ობიექტური პირი — ირიბი დამატება; მაშასადამე, წინადადების მთავარი წევრებია: შემასმენელი, ქვემდებარე, პრდაპირი და ირიბი დამატებანი. სხვა წევრები არამთავარია. ისინი მხოლოდ აზუსტებენ რომელსამე მთავარ ან არამთავარ წევრს. არამთავარი წევრებია: უბრალო დამატება, განსაზღვრება და გარემოებანი.

ანალიზის პროცესში კარგ შედეგს მოგვეცემს წინადადებათა სქემების გამოყენება: მაგ.:

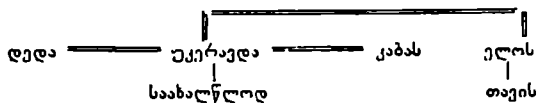
ერთი პაწია მერცხალი სულ კიკვიკებდა (შ. მღვიმ.).

გლეხი შეუყვა წყლის პირსა თევზების დასაქერადა (ა. წ.).

დედა კაბას უკერაედა საახალწლოდ თავის ელოს (შ. მღვიმ.).

ამრიგად, წინადადების წევრთა ანალიზისათვის ამ ეტაპზე უნდა გამოვიყენოთ კითხვებისა და მეტყველების ნაწილთა ანალიზის ხერხები. მსჯელობა, ძირითადად, ასე წარიმართება:

- 1) სიტყვა ან სიტყვათშენაერთი, რომელსაც კითხვა შეეწყობა, წინადადების წევრია;
- 2) ზმნა და მისი პირების გამომხატველი სიტყვები წინადადების მთავარი წევრებია.
- 3) სხვა წევრები არამთავარია.

• • •

ამა თუ იმ წევრის სინტაქსური ფუნქციის განსაზღვრისას გასათვალისწინებელია, ერთი მხრივ, მისი ლოგიკურ-სემანტიკური როლი (რას აღნიშნავს), მეორე მხრივ, ფორმები, ხოლო, მესამე მხრივ,

მიმართება სხვა წევრთან. როგორც ვხედავთ, წინადადების წევრთა ანალიზისას ვერ ხერხდება რომელიმე ერთი საკლასიფიკაციო ნიშნის გამოყენება. სასკოლო პრაქტიკაში გამოყენებულა ლოგიკურ-სემანტიკური ხერხი, რომელიც უმრავლეს შემთხვევაში კითხვების ხერხში გადადის. წევრთა ამოსაცნობად ძირითადად ორი კითხვაა გამოყენებული: რას აღნიშნავს? და რომელი კითხვა შეეწყობა? ორივე ეს საშუალება არაზუსტია, რადგან

1) წინადადების წევრი რეალურად ყოველთვის არ აღნიშნავს იმას, რასაც უნდა აღნიშნავდეს; მაგალითად, ქვემდებარე მოქმედ საგანს აღნიშნავს. ეს ხშირად სწორია; მაგ: გვალვა ახმობს ბალახს, წყალვარდნილი აბრუნებს ტურბინს და მისთ. ნიმუშებში ქვემდებარე მოქმედ საგანს უდრის, მაგრამ ამავე წინადადებათა სხვა ვარიანტებშიც კი (ბალახი ხმება გვალვისაგან, წყალვარდნილისაგან ბრუნავს ტურბინი და მისთ.) ქვემდებარე არა მოქმედ. არამედ სამოქმედო საგანს აღნიშნავს.

2) ასევე არაა ყოველთვის სანდო კითხვების ხერხიც, ვინაიდან ხშირად წინადადების სხვადასხვა წევრს ერთი და იგივე კითხვა შეეწყობა ან, პირიქით, ერთ წევრს სხვადასხვა კითხვა შეეწყობა (კითხვების ხერხის შესახებ იხ. 2.2. ა).

შედარებით უფრო სანდოა მიმართების ხერხი, რომლის მიხედვითაც შეიძლება დადგინდეს წინადადების ესა ოუ ის წევრი. გვაქვს რამდენიმე კანონი:

1. ზმნა წინადადებაში შემასმენელია.
2. წინადადების ნებისმიერი წევრი, რომელიც ზმნა-შემასმენლის სუბიექტურ პირს (მათ შორის ინვერსიულსაც) გამოხატავს, ქვემდებარეა.
3. წინადადების ნებისმიერი წევრი, რომელიც ზმნა-შემასმენლის ირიბ ობიექტურ პირს გამოხატავს, ირიბი დამატებაა.
4. წინადადების ნებისმიერი წევრი, რომელიც ზმნა-შემასმენლის პირდაპრობიექტურ პირს გამოხატავს, პირდაპირი დამატებაა.
5. წინადადების ნებისმიერი წევრი, რომელიც სახელით არის გამოხატული და ზმნა-შემასმენელს ან ნაზმნარი სახელით გამოხატულ სხვა წევრს უკავშირდება, მაგრამ მისი პირი არ არის, უბრალო დამატებაა.
6. წინადადების ნებისმიერი წევრი, რომელიც სახელით გამოხატულ სხვა წევრს უკავშირდება, განსაზღვრებაა.
7. წინადადების ნებისმიერი წევრი, რომელსაც ზმნიზედის მნიშვნელობა აქვს და ზმნა-შემასმენელს ან სახელზმნას უკავშირდება, გარემოებაა.

როგორც ვხედავთ, ამ ხერხით დგინდება წინადადების წევრი,

მაგრამ — ზოგადად, რაც საკმარისი არ არის ხოლმე; მაგალითად, გარემოებათა დადგენისას უნდა გაიკვეს, თუ რომელი სახის გარემოებაა (ადგილისა, დროისა თუ სხვა სახისა), ამისათვის კი საჭიროა სხვა დამატებით საშუალებათა გამოყენება, მაგალითად. კითხვების ხერხისა და სხვ.

შენიშვნა: 1. მიმართების ხერხი (რამდენაღმე სხვაგვარი ვარიანტი) გათვალისწინებულია სახელმძღვანელოშიც. როგორც დამატებითი ცნობა; მაგ.: ქვეშეუბარე — „ეს ის წვერია. რომელიც ზმნის სუბიექტურ პირთან არის შეწყობილი“ (II, გვ. 17), „ისეთ დამატებას, რომელიც ზმნის ობიექტურ პირთან არის დაკავშირებული, დამატება-ობიექტი ჰქვია“ (II, გვ. 26) და მსო.

2. ზემოაღნიშნული მიმართების წესები რამდენაღმე რთულია, რადგან შემოკლებით არა წარმოუდგენილი. სკოლაში მათი გამოყენება უფრო დიფერენცირებულად, მასასადაღმე, მართეულ, ხღება.

ამრიგად, წინადადების წვერთა ფუნქციის დადგენისას მხედველობაში უნდა გვქონდეს სამი ფაქტორი:

1. მიმართება (რომელ ან რით გამოხატულ წვერს უკავშირდება),
2. სემანტიკა (რას აღნიშნავს),
3. „ლოგიკა“ (რომელი კთხვა შეეწყობა).

ამათგან პირველი (მიმართება) ძირითადია. როგორც სინტაქსური, მეორე და მესამე (სემანტიკური და „ლოგიკური“ ნიშნები) — დამხმარე.

მ.4. დ. §1. შემასმენელი

შემასმენელი წინადადების ძირითადი, მარგანიზებული წვერია. უშუალოდ თუ სხვა წვერის მეშვეობით მასთან არის დაკავშირებული წინადადების ყველა წვერი.

შემასმენლის ამოცნობა არ არის ძნელი, თუკი იგი მხოლოდ ზმნით არის გამოხატული, მაგრამ საკმაოდ დიდ სირთულეს ქმნის მისი სხვა ფორმები, კერძოდ ისეთი შემთხვევები. როცა შემასმენელი მეშველზმნიანი ან ნაწილაკდართული ფორმებით არის გამოხატული.

იმისათვის რომ მოსწავლეებს არ აერიოთ ერთუროში მარტივი შემასმენლის ზემოაღნიშნული ფორმები და შედგენილი შემასმენელი, უმჯობესია გამოვიყენოთ ერთ-ერთის დახასიათების გზა (ე. წ. „გამორიცხვის“ ხერხი). რასაც შედგენილი შემასმენლის თვისებები არ ექნება, მარტივ შემასმენლად ჩათელება. სწავლების პროცესში ყურადღება უნდა გამახვილდეს შედგენილი შემასმენლის მოდელზე. შედგენილი შემასმენელი = სახელი + მეშველი ზმნა; შდრ. „შედგენილია შემასმენელი, რომელიც შეიცავს ბრუნებად ჰიტყვასა (სახელს ან სახელზმნას) და მეშველ ზმნას“ (იხ. სახელმძღვანელო, II, გვ. 15).

ამის შესაბამისად ნებისმიერი სიტყვათშენაერთი, რომელიც სახელისა და მეშველი ზმნისაგან არ შედგება, მარტივი შემასმენელია; მაგ., ყველა სოკო თ უ რ მ ე ა რ ი კ მ ე ვ ა. ამ წინადადებაში შემასმენელია თ უ რ მ ე ა რ ი კ მ ე ვ ა. იგი სამი სიტყვისაგან შედგება, მაგრამ არ არის შედგენილი, რადგან არა აქვს შედგენილი შემასმენლისათვის დამახასიათებელი ნაწილები: სახელი და მეშველი ზმნა.

შედგენილ შემასმენელს ხშირად ემსგავსება მეშველზმნიანი ფორმები, როგორცაა, მაგალითად, ვნებითი გვარის III სერიის ფორმები, რომლებიც მარტივი შემასმენლებია; შდრ.:

მარტივი შემასმენელი	შედგენილი შემასმენელი
(მეშველზმნიანი ფორმები)	

გაშლილა	გაშლილია
გაშლილიყო	გაშლილი იყო
გაშლილიყოს	გაშლილი იყოს
გაშავებულხარ	გაშავებული ხარ
გაშავებულიყავ	გაშავებული იყავ
გაშავებულიყო	გაშავებული იყო
დავბრუნებულვარ	დავბრუნებულ ვარ
დავბრუნებულიყავ	დავბრუნებულ იყავ
დავბრუნებულიყო	დავბრუნებულ იყო და მისთ.

ამ გარეგნულად მსგავს მარტივ და შედგენილ შემასმენელთა ერთურთისაგან განსასხვავებლად უნდა მოვიშველიოთ ზემოაღნიშნული მოდელი, რომლის საფუძველზეც პირველი სვეტის ნიმუშები მარტივი შემასმენლებია, რადგან წარმოადგენენ არა სახელისა და მეშველი ზმნის, არამედ ფ ლ ძ ი ს ა და მეშველი ზმნის შენაერთს. შეიძლება გამოვიყენოთ დამატებითი წესი: შე დ გ ე ნ ი ლ ი შე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი ყ ვ ე ლ ა მ წ კ რ ი ვ შ ი შე დ გ ე ნ ი ლ ი ა. თუ ზემოაღნიშნულსა და მათს მსგავს ფორმებს გადავიყვანთ I ან II სერიის რომელსამე მწკრივში, აშკარად შევამჩნევთ მათ შორის განსხვავებას: მაგალითად:

გ ა შ ლ ი ლ ა კოკორი — იშლება, გაიშალა კოკორი; შემასმენელი მარტივია.

გ ა შ ლ ი ლ ა კოკორი — იშლება, გაიშალა კოკორი; შემასმენელი შედგენილია და მისთ.

ანალიზის პროცესში მხედველობაში უნდა გვქონდეს აგრეთვე, რომ ზოგჯერ შედგენილ შემასმენელს გარეგნულად ჰგავს წინადადების სხვა წევრი, რომელსაც ნართაული ა ხმოვანი ახლავს; მაგალი-

თად, (საწყალი მელა ჩიოდა:) არ მომივიდა ძილია (ზალხ.). ამ წინადადებაში ძილია ქვემდებარეა, რომელსაც ნართაული ახლავს. შემასმენელია არ მომივიდა.

დასასრულ, გასათვალისწინებელია ისიც, რომ მეშველი ზმნა წინადადებაში შეიძლება დამოუკიდებლადაც შეგვხვდეს, მაშინ იგი მარტივი შემასმენელი იქნება; მაგ.: კარადაში საში წიგნი იყო; ორჯერ ორი ოთხია და მისთ. ამგვარ ფორმათა ანალიზის პროცესში გარკვეულ სირთულეს ქმნის ისიც, რომ არის ზმნა ხშირად მაშინაც შემოკლებული ფორმით იხმარება, როდესაც იგი მარტივი შემასმენელია; შდრ.:

ფერმაში ათასი ქათამია — ქოჩორა ქათამია.

კლასში ორმოცი მოსწავლეა — გივი ჩვენი კლასის მოსწავლეა და მისთ.

ამ შემთხვევათა ერთურობისაგან გასამიჯნავდ მოსწავლეებს უნდა მოვთხოვოთ ქვემდებარის მოქმენა, ხოლო შემოკლებული ფორმა სრული სახით უნდა წარმოვადგინოთ; მაგ.:

ფერმაში არის ათასი ქათამი. ქვემდებარე — ქათამი, შემასმენელი — არის, მარტივი.

ქოჩორა ქათამი არის. ქვემდებარე — ქოჩორა, შემასმენელი — ქათამი არის, შედგენილი.

კლასში ორმოცი მოსწავლე არის. ქვემდებარე — მოსწავლე, შემასმენელი — არის, მარტივი.

გივი მოსწავლე არის. ქვემდებარე — გივი, შემასმენელი — მოსწავლე არის, შედგენილი და მისთ.

8.4. დ. § 2. ქვემდებარე

ქვემდებარე ზმნის სუბიექტური პირის სარეალიზაციო ლექსიკურ-მორფოლოგიური ერთეულია, ე. ი. ის, რაც ზმნისათვის სუბიექტური პირია, წინადადებაში ქვემდებარეა. ეს წესი ძალიან მოხერხებული ჩანს, ვინაიდან წინადადების წევრთა სხვა ნიშნები ყოველთვის არ გამოხატავს ნამდვილ ვითარებას.

სემანტიკური ნიშნის მიხედვით ქვემდებარე დახასიათებულია, როგორც მოქმედი საგანი ან ისეთი საგანი, რომელსაც მოქმედება მიეწერება. სახელმძღვანელოს წესშიც ეს ნიშანი არის წინ წამოწეული (იხ. II, გვ. 17), მაგრამ ქვემდებარე ყოველთვის არ არის ლოგიკურად მოქმედი საგნის სახელი; მაგ.: გვალვისაგან მიწდორი გადახმა; ყანა ტრაქტორით მოიხნა; ზაზა წვიმით დასველდა და მისთ. ამ წინადადებებში ქვემდებარეები (მიწდორი, ყანა, ზაზა) არა მოქმედ, არამედ, პირიქით, სამოქმედო საგანს გამოხატავენ.

ქვემდებარის გამოხატვა არსებითად მისი სუბიექტური პირის რეალურებაზე არის დამოკიდებული. ამიტომ ქვემდებარეა ყველა სიტყვა. რომელიც ზმნის სუბიექტურ პირად არის წარმოდგენილი. საზოგადოდ. ზმნის სუბიექტური პირის რეალიზება არსებითი სახელებითა და მათი ეკვივალენტი ნაცვალსახელებით ხდება. ეს არის ამ მეტყველების ნაწილთა ძირითადი სინტაქსური ფუნქცია; მაგ.:
ყო არაბეთს რ ო ს ტ ე ვ ა ნ (ვტ).

მათ დაუბოცავთ ერთერთი (ხალხ.) და მისთ.

მაგრამ ქვემდებარის გამოხატვა ნებისმიერი სიტყვით შეიძლება, თუ იგი სუბიექტური პირის „უჯრამში“ მოთავსდება; მაგ.:

უფროსები დასხდნენ. უფროსები — ქვემდებარე, „ზედსართავი“ სახელი.

მესამემ ნაჩხვნივ გაუხვია. მესამე — ქვემდებარე, „რიცხვითი“ სახელი.

ჩემგან შეშოდი რატომ გეწყინა? შეშოდი — ქვემდებარე, „ზმნა“.

ხვალ მხოლოდ იმედის მომცემია. ხვალ — ქვემდებარე, „ზმნიზედა“.

ზე თანდებულია. ზე — ქვემდებარე, „თანდებული“.

მაგრამ მაპირისპირებელი კავშირია. მაგრამ — ქვემდებარე, „კავშირი“.

უნდა ხან ნაწილათა, ხან ზმნა. უნდა — ქვემდებარე, „ნაწილათა“.

ვაი შენს პატრონს! ვაი — ქვემდებარე, „შორისდებული“.

ამრიგად, ქვემდებარედ შეიძლება მეტყველების ნებისმიერი ნაწილი მოგვევლინოს. თუ ის ზმნა-შემასმენლის სუბიექტური პირის რეალიზებას წარმოადგენს. მათგან არსებით სახელთან თავიანთი მნიშვნელობითა და სამეტყველო დანიშნულებით ყველაზე ახლოსაა ზედსართავი, რიცხვითი და მათი ეკვივალენტი ნაცვალსახელები, რის გამოც ყველაზე ხშირად წინადადებაში ესენი ასრულებენ მათ ფუნქციას. სხვა მეტყველების ნაწილთა გაარსებითება მხოლოდ ერთეულ შემთხვევებში ხდება.

ქვემდებარის ანალიზის პროცესში ყურადღება უნდა გამახვილდეს აგრეთვე მის ფორმებზე. ბრუნვაეცვალბადი (I და III ტიპის უღლების ზმნა-შემასმენელთან შეწყობილისა) და ბრუნვაუცვლელი (II და IV ტიპის უღლების ზმნა-შემასმენელთან შეწყობილი) ქვემდებარის ფორმათა ამოცნობის საკითხი ადვილად წყდება, როდესაც ქვემდებარე III პირის სარეალიზაციო სინტაქსური ერთეულია, მაგ.

რამ I და II პირის ფორმებთან მისი ბრუნვების ამოსაცნობად დამატებითი ხერხი (ჩასმისა) დაგვიკირდება; მაგ.:

მე (მოსწავლე) ვწერ	ჩვენ (მოსწავლეები) ვხატავთ
მე (მოსწავლე-მ) დავწერე	ჩვენ (მოსწავლეებ-მა) დავხატეთ
მე (მოსწავლე-ს) დამიწერია	ჩვენ (მოსწავლეებ-ს) დავგიხატავს
შენ (ბავშვ-ი) თამაშობ	თქვენ (ბავშვებ-ი) მღერით
შენ (ბავშვ-მა) ითამაშე	თქვენ (ბავშვებ-მა) იმღერეთ
შენ (ბავშვ-ს) გითამაშია	თქვენ (ბავშვებ-ს) გიმღერიათ

ქვემდებარის ანალიზს უკავშირდება ერთი საკითხი, რომლის შესახებაც დავა ენათმეცნიერებაში ახლაც არ შეწყვეტილა. ესაა ქვემდებარე უყვარს ტიპის ზმნა-შემასმენელთან. როგორც ცნობილია, ამ საკითხის შესახებ ორი, ერთურთისაგან კარდინალურად განსხვავებული, მოსაზრება არსებობს (აღენიშნავთ ძირითად არგუმენტებს. უფრო დეტალური ცნობები იხ. ა. შანიძე. გრამატიკული სუბიექტი ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნასთან. თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 7. 1961):

1. ვინაიდან ქვემდებარე მოქმედი საგანია (რეალური სუბიექტია), წინადადებაში დათვს თავლი უყვარს, ქვემდებარე დათვს, ხოლო თავლი დამატებაა.

2. ქვემდებარეა თავლი, როგორც სუბიექტური პირის სარეალ-ზაციო ერთეული, ხოლო დათვს ორიბი დამატებაა. თავლი არ შეიძლება იყოს დამატება, რადგან ზმნა უყვარს გარდაუვალია, თავლი კი სახელობით ბრუნვაშია; სახელობითი ბრუნვა პირდაპირი დამატების ფორმაა, ხოლო პირდაპირ დამატებას გარდაუვალ ზმნაში არა ესაქმება რა.

რომელი უნდა მივიჩნიოთ ქვემდებარედ: დათვს თუ თავლი? საყურადღებოა, რომ ეს საკითხი საშუალი გვარის ზმნებში დაისმის, საშუალი გვარის ზმნები კი ორნაირია: საშუალ-მოქმედებითი (მედლო-აქტივი) და საშუალ-ვნებითი (მედლო-პასივი. უყვარს, სძულს და მისთ. ზმნები საშუალ-ვნებითა ქვეგვუფს განეკუთვნება. როგორც ცნობილია, საშუალი გვარის ზმნათა განაწილება საშუალ-მოქმედებითისა და საშუალ-ვნებითის ქვეგვუფებში ზმნის სემანტიკით არის შეპირობებული. ისეთი საშუალი გვარის ზმნები, რომელთა სუბიექტური პირი არ არის აქტიურად მოქმედი, შესაძლებელ ფორმებს ვნებითისას ირჩევენ, ე. ი. საშუალი გვარის ზმნათა ერთ წყებაში სუბიექტური პირი ვნებითის (პასივის) ვითარებას წარმოგვიდგენს, ხოლო ვნებითი გვარის ზმნისათვის დამახასიათებელია არა მოქმედი, არამედ ისეთი სუბიექტი, რომელიც თვით განიცდის

მოქმედებას ან ნეიტრალურია. ეს ადვილად ჩანს მწყრივთა წყებაში ჩაყენების გზითაც; მაგ.:

საშუალო გვარის ზმნები

შენაცვლებული ვნებითი
გვარის ზმნები

<p>ღუკაჲს ღუკარღა ღუკარღეს</p>	}	იგი მას	{	<p>ეყვარება ეყვარებოღა ეყვარებოღეს ჰყვარებია ჰყვარებოღა ჰყვარებოღეს</p>
--	---	---------	---	---

ამრიგად, ქვემდებარეა სახელობითი ბრუნვისფორმიანი სახელი (თაფლი), ხოლო მიცემითი ბრუნვისფორმიანი (ღათვს) ირიბი დამატებაა.

არის ორიოდე შემთხვევა, როდესაც ქვემდებარედ ჩათვლიღა (პირობით, სასკოლო გრამატიკის გაგებით) მიცემითი ბრუნვის ფორმა. ესენია: აქვს და ჰყავს საშუალო გვარის ზმნათა ზმნისწინიანი ფორმები (მიაქვს, მიჰყავს, მოაქვს, მოჰყავს და მისთ.). ეს ზმნები დანაკლისს მოქმედებითი გვარის ზმნებით იესებენ (წაიღებს, წაიყვანს და მისთ.). ფორმათა შეესება ზღება არა კონვერსიის წესით, რომლისთვისაც დამახასიათებელია პირდაპირობიექტური პირის დეკარგა, არამედ — ზმნათა შენაცვლებით; შღრ.:

ააშენა სახლი კოღმეურნემ. — კოღმეურნის სახლი აშენდა.

მი აქვს მტვირთავს ბარგი. — წაიღო მტვირთავმა ბარგი და მისთ.

ფუძის შენაცვლების საფუძველზე მი აქვს და მიჰყავს ზმნათა ქვემდებარე ანალოგიით დამატებათა წყებაში ღგება. ხოლო დამატება ქვემდებარის როღს ასრუღებს; მაგ.:

შემასმენელი	ქვემდებარე	დამატება
მი აქვს	ბავშვს	ბურთი
წაიღებს	ბავშვი	ბურთს
მიჰყავს	გიას	ფინია
წაიყვანა	გიამ	ფინია და მისთ.

ქვემდებარე შეიღლება I სერიის ფორმებთან თავიდანვე მოთბრობითში იყოს. ასეთია იცის ზმნა-შემასმენელთან შეწყობილი სახელი (აღრე უწყის ზმნაც იხმარებოღა მეტყვეღებაში). იგი ერთეული გამონაკლისია, ამიტომ არც მისი მოძებნაა ძნელი.

8.4. დ. § 8. პირმომართი დამატებაში (დამატება-ობიექტები)

პირმომართ დამატებათა ამოცნობა, საერთოდ, არ არის ძნელი, რადგან მათი მიმართება პირდაპირ ან ირიბ ობიექტურ პირთან თითქმის ყოველთვის უტყუარ შედეგს გვაძლევს, მაგრამ მათს გარჩევასთან მაინც არის დაკავშირებული რამდენიმე სირთულე; ესენია: ა) შემოთ აღნიშნული საკითხი, კერძოდ პირმომართ დამატებათა განსხვავება ქვემდებარისაგან უყვარს ტიპის ზმნა-შემასმენლებთან და ბ) პირმომართ დამატებათა განსხვავება ერთუროთისაგან გარკვეული წყების ზმნა-შემასმენლებთან.

საზოგადოდ, დამატებათა არსებითი ნიშანია ის, რომ ისინი რეალიზებულია სახელით, საგნის აღმნიშვნელით, ე. ი. დამატებანი გამოხატულია არსებითი ან მათი ეკვივალენტი ნაცვალსახელებით, თუმცა, ქვემდებარის მსგავსად, აქაც არის შემთხვევები, როდესაც წინადადების ეს წევრები სხვა მეტყველების ნაწილებით არის გამოხატული: მაგ.:

ნამდვილ სახელს წაგართმევ და მიყიდეს გიწოდებ (ი. გრიშ.).
ვაის გავეყარე, უის შევეყარე (ხალხ.). პირველ წინადადებაში მიყიდეს არის ზმნა, გაარსებითებული, მიც. ბრუნვაში; ხოლო მეორეში ვაის და უის შორისდებულებია, გაარსებითებული, მიც. ბრუნვაში და მისთ.

სემანტიკურად დამატებები აღნიშნავენ მოქმედებასთან დაკავშირებულ საგნებს. მათგან უშუალო სამოქმედო საგანი პირდაპირი დამატებაა, ხოლო არაუშუალო — ირიბი. მოსწავლეთა საგარძნობი ნაწილი ყურადღებას ამახვილებს სემანტიკაზე. ამის გამო მათ ხშირად ერევათ ერთუროთში ქვემდებარე-დამატებანი. სემანტიკურად ქვემდებარე მოქმედ საგანს გამოხატავს, დამატება — სამოქმედოს, მაგრამ საკმაოდ დიდი რაოდენობის ზმნებთან ქვემდებარე სამოქმედო საგნის სახით არის წარმოდგენილი. ასეთია ვნებითი გვარისა და საშუალ-ვნებითის ფორმები, მაგალითად, უყვარს ტიპისა (იხ. 3.4. დ. § 2). ასევე სემანტიკის შესაბამისად მოსწავლეებს პირდაპირ დამატებად მიაჩნიათ ყოველგვარი სახელი, რომელსაც ქვემდებარის მოქმედება პირდაპირ ეხება; მაგრამ ეს ყოველთვის ასე არაა, რადგან გვაქვს გარდაუვალ ზმნათა წყება, რომლებშიც დამატება აღნიშნავს საგანს, რომელსაც უშუალოდ, პირდაპირ ეხება ქვემდებარის მოქმედება, მაგრამ ისინი მაინც ირიბია; მაგ.:

ენარცხება	ტალლა	ნაპირს.
ეჩახება	მანქანა	ტეს.
ეხვევა	ვაზი	ჭიკოს.
ეფერება	დედა	შვილს და მისთ.

როგორც ვხედავთ, დამატებები — ნაპირს, ხეს, ჰიგოს, შვილს — აღნიშნავენ ისეთ საგნებს, რომელთაც უშუალოდ, პირდაპირ ეხება ქვემდებარის მოქმედება, მაგრამ ისინი არ არის პირდაპირი დამატებანი.

პირდაპირ და ირიბ დამატებათა ერთთობისაგან განსასხვავებლად თვით პირდაპირ და ირიბ ობიექტურ პირთა განმასხვავებელი ნიშანი უნდა გამოვიყენოთ. ეს არის პირდაპირი დამატების ბრუნვაეცვალეზადობა, ხოლო ირიბისა — ბრუნვაუცვლელობა.

პირდაპირ და ირიბ დამატებათა განსხვავება ნათლად ჩანს მათს სემანტიკურ-ფუნქციურ თავისებურებათა შეპირისპირების ცხრილში:

პირდაპირი დამატება	ირიბი დამატება
<ol style="list-style-type: none"> 1. მოქმედება უშუალოდ მას ეხება. 2. პირდაპირობიექტური პირის საჩეაღზაციო ერთეულია. 3. გვხვდება ორპირიან გარდაძველ და სამპირიან ზმნა-შემასმენელთან. 4. ბრუნვაეცვალეზადობა (I სერიის ფორმებთან მიცემითშია, II და III სერიის ფორმებთან — სახელობითში). 	<ol style="list-style-type: none"> 1. მოქმედება უშუალოდ მას არ ეხება. 2. ირიბობიექტური პირის საჩეაღზაციო ერთეულია. 3. გვხვდება ორპირიან გარდაუვალ ზმნა-შემასმენელთან. 4. ბრუნვაუცვლელობა (ყოველთვის მიცემით ბრუნვაშია).

როგორც ვხედავთ, პირდაპირსა და ირიბ დამატებებს ბევრი რამ მსგავსი აქვთ, მაგრამ ყველაზე მნიშვნელოვანია მათი განსხვავება ბრუნვაეცვალეზადობის მიხედვით. ეს არის ყველაზე უტყუარი ნიშანი ერთთობისაგან მათს გასამიჯნავად.

ამრიგად, პირმიმართ დამატებათა ანალიზისას პირველ რიგში ყურადღება უნდა გამახვილდეს, რომ ისინი ობიექტურ პირთა საჩეაღზაციო ერთეულებია, ხოლო შემდეგ გადავიყენოთ წყვეტილში. თუ II სერიის ფორმებთან დამატება სახელობითი ბრუნვის ფორმას მიიღებს, იგი პირდაპირია, ხოლო, თუ მიცემითში დარჩება, — ირიბი.

შენიშვნა: II სერიის ფორმას (წყვეტილს) სხვა სერიებთან შედარებით რიგი უპირატესობანი გააჩნია:

ა) I სერიაში როგორც პირდაპირი, ისე ირიბი დამატება მიცემით ბრუნვაშია, ერთნაირი ფორმა აქვთ.

ბ) III სერიაში სამპირიან ზმნა-შემასმენელს ერთი პირი, ჩვეულებრივ, ირიბი დამატება, ეკარგება (გადაღოს უბრალო დამატებათა ქვეყში). გარდა ამისა, ზმნები ინვერსიულია და ამიტომ მეტი შეცდომის დაშვების შესაძლებლობა იქმნება (მოს-

წავლევებს ხშირად დამატებად მიაჩნიათ ობიექტის ბრუნვით გამოხატული ქვემდებარეობა).

გ) II სერიის ფორმებთან ყველაზე მკაფიოდ ჩანს განსხვავება პირმიმართ დამატებათა შორის, ვინაიდან არც ერთი ზემოაღნიშნული სიძნელე იქ არ არის. გარდა ამისა, მეტყველებაში (და მხატვრულ ლიტერატურაშიც) უფრო მეტად გვხვდება მეორე სერიის ფორმები, ვიდრე პირველისა და, განსაკუთრებით, შესწავლა.

პირდაპირი დამატების ბრუნვაცვალებადობაზე დასაყვირებლად მოსწავლეებს ხშირად აუცილებლად მიაჩნიათ ზეგონის შეცვლა. კარგი იქნება, თუ მათ შევაჩვენებთ შემდეგ პრაქტიკულ ზეგონს: თუ ზმნა I სერიაშია, რგი II სერიის ფორმაში უნდა გადავიყვანოთ. ხოლო II და III სერიის ფორმებს გადაყვანა არ უნდა, რადგან უკვე განსხვავებულ ვითარებას ვეჩვენებენ.

პირდაპირსა და ირიბ დამატებებს შორის ხშირად ლოგიკურ-სემანტიკური სხვაობაა. პირდაპირი დამატება საგანს, ნივთს გამოხატავს, ხოლო ირიბი პიროვნებას; ამიტომ პირდაპირს ზოგჯერ ნივთის, ირიბს კი პიროვნების ობიექტს უწოდებენ ხოლმე (იხ. არნ. ჩიქობავა. ქართული ენის ზოგადი დახასიათება. გლ, ტ. I, თბ., 1950. გვ. 055); შდრ.:

უკერავენ თინას კაბას — შეუკერეს თინას კაბა და არა: შეუკერეს თინა კაბას და მისთ.

ზოგჯერ პირმიმართი დამატებანი ცნებათა მოცულობით განსხვავდებიან; მაგალითად, შეუდგამს ურემს კონკილას — შეუდგა ურემს კონკილა და არა: შეუდგა ურემი კონკილას.

არის შემთხვევები, როდესაც პირს პირდაპირ და ირიბ დამატებათა გამოიყვანა. ეს ხდება მაშინ, როდესაც ისინი ერთი და იმავე ლექსიკური ერთეულით არის რეალიზებული, მაგ.: ფრთას ფრთას შემოჰკრავს, ფეხს ფეხს ურტყამს, სკამს სკამს ადგამს და მისთ. (ლ. კვ ა ქ ა ძ ე. თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი. თბ., 1966. გვ. 77). III სერიის ფორმებში მათი გადაყვანაც არ გვაძლევს სასურველ შედეგს; შდრ.:

ფრთას ფრთას შემოჰკრავს — ფრთა ფრთას შემოჰკრა,

ფრთას ფრთა შემოჰკრა და მისთ.

ამგვარ შემთხვევებში ერთ-ერთი მათგანი პირობით ჩაითვლება პირდაპირად, ხოლო მეორე — ირიბად.

3.4. დ. § 4. უბრალო დამატება

უბრალო დამატება, პირმიმართთა მსგავსად, სახელია, მაგრამ, მათგან განსხვავებით, არ წარმოადგენს ზმნა-შემასმენლის ობიექტური პირის სარეალიზაციო ერთეულს. ეს კი მოსწავლეთა წინაშე გარკვეულ სიძნელეებს ქმნის. ეს სიძნელეები, ძირითადად, შემდეგია:

1. უბრალო დამატებას ბევრი ფორმა გააჩნია. ჩვეულებრივ, იგი ხუთ ბრუნვაში გვხვდება (სახელობითში, მიცემითში, ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებითში), ამიტომ მნიშვნელობაც მრავალგვარი აქვს.

2. ხშირად გვხვდება თანდებუიანი ფორმით. ეს თავის მხრივ ამსგავსებს მას გარეშობასთან. ზოგჯერ ეს მსგავსება იმდენად დიდია, რომ ძნელდება მათი გამოჩენა.

3. ვინაიდან უბრალო დამატება არ არის შეზღუდული ობიექტურ პირთან ფარდობით, იგი მიმართებას ქმნის არა მარტო შემასმენელთან. არამედ ნებისმიერ სხვა წევრთანაც, რომელიც სახელზმნით (საწყისით, მიმღებობით) არის რეალიზებული. მიმღებობათა ანალოგიით იგი შეიძლება ზედსართავ სახელებთანაც შეგვხვდეს.

საერთოდ, უბრალო დამატებისათვის დამახასიათებელია საგნობრიობა (გრამატიკული) და მოქმედების აღმნიშვნელ სიტყვასთან სინტაქსური კავშირი; მაგ.:

ამ გონიერ ვ ა რ ჯ ი შ ო ბ ა შ ი გადიოდა დილა (ი. ჯ.).

იქ ჯავშანიძე დაუხვდათ ჯ ა რ ი თ (ა. წ.).

ს ა ხ ე ლ ი ს გატეხას თ ა ვ ე ს გატეხა სჯობილი (ხალხ.) და მისთ.

სემანტიკურად უბრალო დამატება შეიძლება აღნიშნავდეს საქურაველს, იარაღს, გარდაქცევის საგანს, თანამდებობას, პროფესიას, რეალურად მოქმედ საგანს, თანწყობუ საგანს, მოქმედების (უფრო ზუსტად მოქმედი საგნის) მდგომარეობას და მისთ.; მაგ.:

უწინ ხ მ ლ ი თ და ძ ა ლ ი თ ჰულობდა ქართველი (ნ. ბარათ.).

ლუარსაბი ზემოთ აღწერილ გ ა ნ ც ხ რ ო მ ა შ ი ბრძანდებოდა (ი. ჯ.).

ხარები კ უ დ ი თ იგერიებდნენ მოუსვენარ ბუზებს (ი. ჯ.).

პეტრემ დაისვა ორივე თავის უ რ ე მ ზ ე (ი. ჯ.).

ხ უ მ ა რ ა დ ა ც ცარგველუხარ ვ ა ყ კ ა ც ო ბ ი თ პირველი (ა. წ.). და მისთ.

ამრიგად, უბრალო დამატებათა ამოსაცნობ საშუალებად ყველაზე კარგია მიმართებაზე ყურადღების გამახვილება. მოსწავლეებმა უნდა იცოდნენ, რომ უბრალო დამატება სახელია (მას სახელის ვინ ან რა? კითხვები შეეწყობა) და სინტაქსურ მიმართებას ამყარებს ზმნით ან სახელზმნით გამოხატულ სხვა წევრებთან.

3.4. დ. 5. განსაზღვრება

განსაზღვრების ამოცნობა არ არის ძნელი, თუ მის მიმართებას გავითვალისწინებთ. განსაზღვრებად შეიძლება ჩაითვალოს ნებისმიერი სახელი, რომელიც მიმართებას ამყარებს სახელით გამოხატულ

სხვა წევრთან, ე. ი. განსაზღვრება არის სახელით გამოხატულ წევრზე დაქვემდებარებული სახელი.

სემანტიკურად განსაზღვრება შეიძლება გამოხატავდეს საგნის ნიშან-თვისებას, ხოლო ნიშან-თვისებას ნაირგვარი მნიშვნელობითი ელფერი აქვს, როგორცაა: ფერი, მასალა, სიდიდე, კუთვნილება, დანიშნულება, რიგი, რაოდენობა, წილი და მრ. სხვ.

წინადადებაში ეს სემანტიკური ნიუანსები შეიძლება გამოხატული იყოს ზედსართავი, რიცხვითი სახელებით, ნაცვალსახელითა და არსებითი სახელებით; მაგ.:

დღემ დაიწყო თავისი დაუღეგარი ფაცა-ფუცი (ი. ჯ.).

ერთს მოხევეს შევხვდი (ი. ჯ.).

ამისთანა ქეიფში სხვა კაცი ძნელად თუ იქნება დედა-მისის ზურგზედაო (ი. ჯ.).

ინალიფას ლურჯა ცხენი ამ სამ დღეში მომგვარეო (ა. წ.)
და მისთ.

ყველაზე პროდუქტიულია ზედსართავი სახელი, შემდეგ — რიცხვითი და მათი ეკვივალენტი ნაცვალსახელები. ეს ბუნებრივია, რადგან ამ მეტყველების ნაწილთა ძირითადი მნიშვნელობა საგნის ნიშან-თვისების ან რაოდენობის (ატრიბუტული სემანტიკის) გამოხატვაა, მაგრამ მათ პარალელურად შეიძლება შეგვხვდეს არსებითი სახელით გამოხატული განსაზღვრებებიც, რომელთა მცირე ნაწილი ფორმის შეუცვლელად გვიჩვენებს ზედსართავის თვისებას, ატრიბუტულ სემანტიკას გამოხატავს, ხოლო დიდი ნაწილი ფორმას იცვლის, მაგრამ ამასთან ერთად საგნობრიობის სემანტიკას რამდენადმე მაინც ინარჩუნებს.

პირველი ჯგუფის არსებითი სახელები „გაზედსართავდებიან“ და აღნიშნავენ პროფესიას, ხელობას (ეჭიმი ჩიბურდანიძე, მეპურე პეტრე, დოცენტი ჭყონია და მისთ.) და სხვ., ზომა-ოდენობას (ტონა სიმინდი, ურეში შეშა, თოფი ქსოვილი და მისთ.) და სხვ., ესენი კი თვისებაა და არა საგანი.

მეორე ჯგუფის არსებითი სახელები იღებენ ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას, რითაც ზედსართავებს ემსგავსებიან. მაგრამ, როგორც აღვნიშნეთ, რამდენადმე მაინც ინარჩუნებენ საგნობრიობას (სუბსტანტიურ სემანტიკას); მაგ.: ხის კიბე, აბრეშუმი მანდილი, ცირკის ღირექტორი, თეატრის მსახიობი და მისთ. ამ ტიპის განსაზღვრებათა ანალიზისას გასათვალისწინებელია მათი გარეგნული (მაგრამ არა ფუნქციური) მსგავსება უბრალო დამატებასთან. როგორც ცნობილია, ნათესაობითი ბრუნვის ფორმიან სახელს (უთანდებულოდ) ორი ფუნქცია აქვს: იგი აღნიშნავს ან უბრალო დამატებას, ან განსაზღვრებას. სახელმძღვანელოში (II, გვ. 39) სავსე-

ბით სამართლიანად არის მითითებული, რომ მათს გასამიჯნავად სა-
ჭიროა, ყურადღება გაეამახვილოთ მიმართებაზე. თუ ასეთი წევრი
სახელწმინასთან არის შეწყობილი, იგი უბრალო დამატებაა, ხოლო,
თუ არსებით სახელთან—მაშინ განსაზღვრებაა; შდრ.:

გ ა ნ ს ა ზ ლ ე რ ე ბ ა	უ ბ რ ა ლ ო დ ა მ ა ტ ე ბ ა
აგურის კედელი	აგურის დაწყობა
ჯიხვის რქა	ჯიხვის მოკვლა
ოქროს ბეჭედი	ოქროს ძიება
თამბაქოს ბოლი	თამბაქოს მოვლა და მისთ.

განსაზღვრებათა ანალიზის პროცესში უნდა გავითვალისწინოთ
აგრეთვე ე. წ. „პარადოქსული“ შეხამებანი, რომლებიც შესიტყვების
შეკუმშვის გზით არის მიღებული. მეტყველებაში ზოგჯერ წინადა-
დებიდან ამოვარდება ხოლმე განსაზღვრება და მის ადგილს იკავებს
და წესაბამისად მის დუნქციას ასრულებს მასზე დაქვემდებარებუ-
ლი წევრი, რომელიც არ არის განსაზღვრება; მაგალითად, კედელზე
გამოჩნდა კაცი გრძელი ვაშლილი თ მ ი თ ა და წ ვ ე რ ი თ [* მ ო -
ს რ ლ ი] (ა. ყ ა ზ ბ .): იმისი მოკაცული ნისკარტი და ალმასივით [* მ ჭ რ ე -
ლი] ბრქუალები მაგონდება... (გაჟა) და მისთ. ამ წინადადებებში
თ მ ი თ , წ ვ ე რ ი თ და ა ლ მ ა ს ი ვ ი თ უბრალო დამატებებია,
რომლებიც მიმართებას ამყარებდნენ მიმღებებით გამოხატულ გან-
საზღვრებებთან; მაგრამ განსაზღვრებათა დაკარგვის გამო მათ მიმარ-
თება უშუალოდ არსებითი სახელით გამოხატულ წევრებთან (კაცი,
ბრქუალები) დაამყარეს და თვით იქცნენ განსაზღვრებებად. ამგვარი
შეხამებანი სასაუბრო მეტყველებაში ფართოდ ვრცელდება რუსული
ენიდან კალკს გამო. აღსანიშნავია, რომ რუსულშიც ეს „პარადოქ-
სული“ შეხამებანი შესიტყვების შეკუმშვით არის მიღებული; მაგ.
წყალი ყინულზე, სიგარეტი ფილტრით, „ქალი ძაღლით“ (ა. ჩეხოვის
ცნობილი მოთხრობის სახელწოდება) და მისთ., შდრ: вода на
льду, сигареты с фильтром, «Дама с собачкой» და მისთ.

3.4. დ. § 6. გარემოებანი

გარემოება ზოგადად მოქმედების ნიშან-თვისებას აღნიშნავს
(შდრ. საგნის ნიშან-თვისება, რომელიც განსაზღვრებისათვის არის
დამახასიათებელი). ჩვეულებრივ, მიღებულია მოქმედების დახასია-
თებისას მისი ისეთი ნიშან-თვისებების აღნიშვნა, როგორცაა: აღ-
გილი, დრო, ვითარება, მიზეზი და მიზანი. გარემოებანიც ამ ზეუთი
სახისაა.

ადგილის გარემოება აღნიშნავს მოქმედების ადგილს, მიმართულებას, მოქმედების საწყის ან დასასრულ წერტილს, ან კიდევ ორივეს ერთად. იგი იყენებს ადგილის ზმნიზედის კითხვებს: სად? საით(კენ)? საიდან? სადამდე? საიდან სადამდე?

იქ ვეძიებდი ნაცნობ ადგილს განსასვენებლად (ნ. ბარათ.).

მთვარე შორს გადადიოდა (შ. მღვ.),

მიდის ღვინია თბილისისაკენ (გ. ლეონ.) და მისთ.

დროის გარემოება აღნიშნავს მოქმედების დროს, მოქმედების დასაწყის ან დასასრულ მომენტს, ან კიდევ ორივეს ერთად. იგი იყენებს დროის ზმნიზედის კითხვებს: როდის? (რა დროს?), როდიდან? (რა დროიდან?), როდემდე? (რა დრომდე?); მაგ.:

გუშინ შევიდნი გურჯანელნი სანადიროდ წასულიყვენ (ხალხ.).

დილიდან წვიმდა.

სალამომდე გაგრძელდა კამაოი.

წლიდან წლამდე შიშვილობდა ძველად ღარიბი გლეხი და მისთ.

ვითარების გარემოება თავისი სემანტიკური ნიუანსებით ყველაზე მრავალფეროვანია. იგი შეიძლება აღნიშნავდეს მოქმედების ვითარებას (რა ვითარებაში, როგორ ხდება მოქმედება), ჭერობას, ინტენსიობასა და სხვ. ვითარების გარემოება იყენებს შესაბამის ზმნიზედათა კითხვებს: როგორ? რამდენჯერ? რამდენად? და სხვ.; მაგ.:

ნაზიბროლა ჩუმად სტირის (ა. წ.).

ასჯერ გაზომე, ერთხელ გასკერი (ხალხ.).

(ნიავი)... მოლხენით ტყეში ფოთლებთან ლაზღანდარობდა (ი. ჭ.).

უხვად დათესილს უხვად მოიმკიო (ხალხ.) და მისთ.

მიზეზის გარემოება აღნიშნავს მოქმედების მიზეზს. მისი კითხვაა რატომ? (რის გამო?); მაგ.:

ამიტომ წყრება მასწავლებელი.

ავადმყოფობის გამომწვევი მოვედი სკოლაში და მისთ.

მიზნის გარემოება აღნიშნავს მოქმედების მიზანს. მისი კითხვებია: რად?, რისთვის? (რა მიზნით?); მაგ.:

ორმოში ფეტვი ჩაეყარე გასაშრობად (ხალხ.).

შვიდნი გურჯანელნი სანადიროდ წასულიყვენ (ხალხ.) და მისთ.

გარემოებათა გამოხატვის ძირითადი საშუალება ზმნიზედებია. როგორც წესი, ადგილის ზმნიზედა ადგილის გარემოებაა, დროის

ზმნიზედა — დროის გარემოება და ა. შ., მაგრამ თავისი შედგენილობით გარემოებათა ფუნქციური კლასი გაცილებით უფრო ფართოა. ვიდრე ზმნიზედებისა. ამა თუ იმ სახის გარემოებაში შედის არა მარტო შესაბამისი ჭკუფის, არამედ სხვა ჭკუფის ზმნიზედებიც; ძალიან ხშირია აგრეთვე გარემოებათა გამოხატვა სახელის „გაქვავებული“ ბრუნვის ფორმებით.

სახელმძღვანელოში (II, გვ. გვ. 40, 43, 46, 48, 49) გარემოებათა გამოხატვის შესახებ მსჯელობისას ზოგადად აღნიშნულია, რომ ისინი გადმოიცემა ზმნიზედითა და ბრუნვიანი სიტყვით (სახელითა და სახელზმნით). ამ წესში რამდენადმე უგულებელყოფილია ზმნიზედის სხვა ჭკუფთა სინტაქსური ფუნქცია. მოსწავლეებმა ხშირად არ იციან, რომელ წევრს მიაკუთვნონ ესა თუ ის კითხვითი, მიმართებითი, განუსაზღვრელობითი ან უარყოფითი ზმნიზედები, რომელთაგან პირველი ორი განსაკუთრებით ხშირად გვხვდება მეტყველებაში. საკირო იქნება წესის რამდენადმე „გამდიდრება“ (თუ ვაკვეთილის ახსნის პროცესში არა, პრაქტიკული ვარჯიშობის დროს მაინც); სახელდობრ:

1. ადგილის გარემოება გამოიხატება ადგილის ზმნიზედით, მისი კითხვებით (კითხვითი ზმნიზედებით), ამ კითხვითი ზმნიზედებისაგან ნაწარმოები მიმართებითი, განუსაზღვრელობითი, უარყოფითი ზმნიზედებითა და მათი მნიშვნელობის მქონე სახელებით; მაგ.:

აქ ქართველი კაცი იდგა (ი. ჭ.).

მაგრამ, ქართველნო, სად არის გმირი? (ი. ჭ.).

სადაც კვამლი მადალიო, მეც იმისი მყარო (ხალხ.).

საიდანღაც ნაზი ბულბული სტვენდა... (ი. ჭ.).

არსაიდან ხმა, არსით ძახილი (ი. ჭ.) და მისთ.

ღღეს უღუმბოს აქვს საეანე (ა. წ.) და მისთ.

2. დროის გარემოება გამოიხატება დროის ზმნიზედით, მისი კითხვებით (კითხვითი ზმნიზედებით), ამ კითხვითი ზმნიზედებისაგან ნაწარმოები მიმართებითი, განუსაზღვრელობითი, უარყოფითი ზმნიზედებითა და მათი მნიშვნელობის მქონე სახელებით; მაგ.:

ოდეს ტურფა გაიფდეს (ვტ).

როსღა გვეღირსოს ჩვენ გაღვიძება? (ი. ჭ.).

როდესაც დაბნელდება, ვარსკვლავები კაშკაშს იწყებენ.

ოდესღაც აქ ჩვენი წინაპრები ცხოვრობდნენ.

არასოდეს გადაშენდება პატიოსანი ხალხი!

გათენებისას ნამი მოეფრქვია ბალახს და მისთ.

3. ვითარების გარემოება გამოიხატება ვითარების, ზომა-წონის, ოდენობის, ჯერობის ზმნიზედებით, მათი კითხვებით (კითხვითი ზმნიზედებით), ამ კითხვით ზმნიზედათაგან ნაწარმოები

მიმართებითი, განუსაზღვრელობითი ზმნიზედებითა და მათი მნიშვნელობის მქონე სახელებით; მაგ.:

ავადმყოფი უკეთ შეიქნა.

ქვანახშირს ტონობით ანგრევენ მალაროში.

სამჯერ გეტყვი მის სახელსა (ხალხ.).

როგორ მოხდა ეს ამბავი?

რამდენად მისაღებია თქვენი მოსაზრება?

როგორც მოხვალ, სვინაო, ისე წახვალ შინაო (ხალხ.).

რამდენჯერაც უნდა დაჰკრა ჯონი ქვას, მაინც ვერ დაამტკრევ (ხალხ.).

როგორმე მოშვენე ეს წიგნი! და მისთ.

4. მიზეზის გარემოება გამოიხატება მიზნის ზმნიზედით, მისი კითხვებით (კითხვითი ზმნიზედებით), ამ კითხვითი ზმნიზედებისაგან ნაწარმოები მიმართებითი, განუსაზღვრელობითი ზმნიზედებითა და მათი მნიშვნელობის მქონე სახელებით; მაგ.:

აქტივობა უფრადლებით უნდა იყო!

რატომ დაიგვიანე?

რადგანაც კაცნი გვქვიან, შვილნი სოფლისა, უნდა კიდევცა მიესდიოთ მას... (ნ. ბარათ.).

რატომღაც იგვიანებს ავტობუსი და მისთ.

შენიშვნა: მიზეზის ზმნიზედის რატომ კითხვისაგან (კითხვითი ზმნიზედისაგან) ნაწარმოები რატომაც მეტყველებაში იშვიათად იხმარება (უპირატესად გვხვდება რატომაც არა უარყოფითი ნაწილაკიანი ფორმით), სამაგიეროდ არის გამოყენებული მისი სინონიმური ეკვივალენტები: ვინაიდან და რადგან (აც).

5. მიზნის გარემოება გამოიხატება მიზნის ზმნიზედით, მისი კითხვებით (კითხვითი ზმნიზედებით), ამ კითხვითი ზმნიზედებისაგან ნაწარმოები მიმართებითი, განუსაზღვრელობითი ზმნიზედებითა და მათი მნიშვნელობის მქონე სახელებით; მაგ.:

ამისათვის ჩამოვედი სოფლიდან.

რად წახვედი სოფელში?

რადაც მოხველ, უნდა გაამხილო.

სამუშაოდ ეშურება დიდ-ბატარა... (ი. ევდ.) და მისთ.

შენიშვნა: ვითარების, ზომა-ოდენობისა, ყრობის, მიზეზისა და მიზნის ზმნიზედის კითხვებისაგან (კითხვითი ზმნიზედებისაგან) უარყოფითი ზმნიზედები არ იწარმოება. მათი მნიშვნელობით ფართოდ არის გამოყენებული არც ნაწილაკიანი ფორმები: არც როგორ, არც რატომ, არც რისთვის, რომლებიც ნაწილაკებთან ერთად შესაბამისი წევრის ფუნქციას ასრულებენ.

როგორც ვხედავთ, გარემოებათა გამოხატვის ძირითადი საშუალება ზმნიზედებია, მაგრამ იმავე დროს ყოველი მათგანის გამოხატვა უთანდებულო თუ თანდებულებიანი სახელებითაც შეიძლება. ეს სახელები ან უკვე გადასულია ზმნიზებათა კლასში (ზ ა მ თ ა რ შ ი, გ ა ზ ა ფ ხ უ ლ ზ ე და მისთ.), ან გარებულ ვითარებას გვიჩვენებენ: ხან ზმნიზედებია, ხან სახელები (მღრ. შევხარი ამ ბედნიერ დღეს — დღეს ხუთი გაცვეთილი გვაქვს და მისთ.). სახელებს თავიანთი სემანტიკურ-გრამატიკული თავისებურებანი გააჩნიათ, რომლებიც მათს ფუნქციაში ვლინდება. სახელს თავისი სპეციფიკური კითხვა გააჩნია, ზმნიზედს — თავისი. გარემოებათა ფუნქციის შესრულებისას სახელები ზმნიზედის კითხვაზე პასუხობენ, ე. ი. ზმნიზედად გვევლინებიან. აქ ჩნდება კითხვა: შეიძლება თუ არა სახელად ჩათვალოს სიტყვა, რომელსაც სახელის არც სემანტიკა შერჩა, არც კითხვა შეეწყობა და, რაც მთავარია, არა აქვს სახელის ფუნქცია?

სახელთა ფუნქცია წინადადებაში ვლინდება მათ მიერ შესაბამისი წევრის როლის შესრულებაში. ეს ფუნქციებია: ქვემდებარე, დამატება, წედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი და განსაზღვრება (უკანასკნელი — უფრო იშვიათად). გარემოებათა ფუნქციის შესრულებისას ისინი გაზმნიზედებიან ხოლმე; მაგალითად, სოფელში რეგულარულად გარემოების ფუნქციას ასრულებს, თუმცა მას მაინც თანდებულებიანი სახელად თვლიან ხოლმე. გარემოებანი რომ გამოხატონ, სახელები დროებით მაინც (ფაქულტატიურად) უნდა გაზმნიზედდნენ ხოლმე. სხვა პირობებში მათ აღარ შესწევთ მოქმედების ადგილის, დროისა და ა. შ. მნიშვნელობათა გამოხატვის უნარი.

ამრიგად, გარემოების გამოხატვის ძირითადი საშუალება ზმნიზედია.

საერთოდ, გარემოებაზე მსჯელობისას მათი გამოხატვის საშუალებებად ზმნიზებათა გარდა, სახელებსაც ასახელებენ. სასკოლო სახელმძღვანელოში მთელი რიგი პარაგრაფებია მიძღვნილი სახელებით გამოხატული გარემოებებისადმი. მაგრამ იქ მოტიანილი ყველა მაგალითი ზმნიზედისაა, რომელთაც სახელადი მხოლოდ წარმოშობა (წინა ვითარება) აქვთ. ცნობილია, რომ ზმნიზებათა წარმომავლობის ბაზა ძალიან ფართოა. ისინი წარმოიქმნებიან ყველა სახელისაგან და ზოგჯერ ეს სახელები თავიანთ ფორმას (რასაკვირველია, გაქვევებული სახით) ინარჩუნებენ. სახელებს თავიანთი სემანტიკურ-გრამატიკული თავისებურებანი გააჩნიათ, ზმნიზედს კი თავისი სპეციფიკური ნიშნები აქვს. ზოგი ფორმის გაზმნიზედება ქერ არ დასრულებულა და მისი მნიშვნელობა მხოლოდ კონტექსტში ირკვევა (მღრ. წელს კარგი მოსავალი გვაქვს — შრომითი წარმატებით ვეგებებით ხუთწლეულის მეხუთე წელს და მისთ.). სახელსა და ზმნიზედს შორის ყველაზე დიდი სხვაობა ფუნქციურია, რაც მის ფორმასა და სემანტიკაზეც ახდენს გავლენას. სახელთა სინტაქსური ფუნქცია ქვემდებარე-დამატება ან განსაზღვრებაა, ზმნიზება კი გარემოებათა ფუნქციურ კლასშია. ამდენად ზმნიზებათა (გარემოებათა) ფუნქციური კლასის ერ-

თეულები სახელები აღარაა; მაგალითად, სოფელში თანდებულნი სახელია მაგრამ სახელის თვისება მან დაკარგული აქვს, გაზნინებულია. სასკოლო გრამატიკის თვალსაზრისით, თუ კითხვების ხერხს მოვიშველიებთ, როცა სიტყვას ზმინუდის კითხვა დაესმის, ის სახელი აღარაა. ასეთი მდგომარეობა გვაქვს ყოველთვის, როდესაც ენა თუ ის სიტყვა გარემოების როლში გვევლინება; მაგალითად: სოფლად იყო — სად? და არა: რად?

განთიადისას ავღქვი — როდის და არა: რისას?

ქარგად უპასუხა — როგორ? და არა: რად? და მისთ.

თავისთავად ცხადია, აღნიშნული სიტყვები ზმინუდითა როლს ასრულებენ მხოლოდ და მხოლოდ შესაბამის კონტექსტში, გარქმობათა ფუნქციის შესრულებისას. სხვა შემთხვევებში მათ შეუძლიათ სახელის როლის შესრულება იმევე ფორმითაც კი, მაგრამ იმ სხვა კონტექსტში მათ სახელის მნიშვნელობა და ფორმაცვლილება ექნებათ, კითხვებიც სახელისა შეეწყობათ; მაგალითად:

რამდენიმე ოჯახით დასახლებული ადგილი დიდ სოფლად იქცა (რად?).

ამბაჯე ამბობდა განთიადისას (რისას?).

ამხანაგების გავლენით ცუდი მოსწავლე ქარგად გადაიქცა (რად?, როგორად?) და მისთ.

ამ მაგალითებშიც კი სახელის თვისება ზოგჯერ ისე დასუსტებულია, რომ სახელის ფუნქციით მათი გამოყენება ნაძალადევაა. ასეთია: განთიადისას, ქარგად და მისთ.

წინადადებათა ანალიზის პროცესში გარემოებათა სახეების სწავლებისას დახასიათებასთან ერთად ყურადღება უნდა მიექცეს მათს გამიჯნვას წინადადების სხვა წევრთაგან. როგორც ზემოთაც იყო აღნიშნული, გარემოებანი ძალიან ჰგვანან უბრალო დამატებებს. ეს მსგავსება ყველაზე უფრო ადგილის გარემოებასა და უბრალო დამატებას შორის შეინიშნება. ძალიან ხშირად მათი განსხვავება ჭირს კიდევ; ამიტომ პროგრამაში გათვალისწინებულია საკითხი — „ერთი და იმავე ფორმით გადმოცემული გარემოებისა და უბრალო დამატების გარჩევა ერთმანეთისაგან“ (იხ. პროგრამა, გვ. 34).

აღნიშნული საკითხების ანალიზი სათანადო გარემოებათა თავისებურებების დამუშავების შემდეგ წარმოებს. მოსწავლეთა შესახსენებთ დამატების თავისებურებებს და წინადადებათა ანალიზისას ყურადღებას გავამახვილებთ მათს მიმართებაზე ზმნა-შემასმენლის ობიექტურ პირთან; მაგალითად, მოსკოვს მიემგზავრებიან ჩვენი სკოლის პიონერები — მატარებელი მოსკოვს მიუახლოვდა და მისთ. პირველ წინადადებაში მოსკოვს ადგილის გარემოებაა, დაესმის კითხვა — საით? მეორეში ირიბი დამატება, დაესმის კითხვა — რას?

ვითარების გარემოებებს ანალიზის დროს ყურადღება უნდა გავამახვილოთ განსაზღვრებისაგან მის გამიჯნვაზე. ცნობილია, რომ ატრიბუტულ განსაზღვრებას ორ ბრუნვაში — მიცემითსა და ვითარებითში — დაესმის კითხვა — როგორ? იგივე კითხვა ხშირად აქვს

ვითარების გარემოებასაც, რის გამოც მოსწავლეებს ზემოაღნიშნული ფორმის განსაზღვრებანი გარემოებებად მიაჩნიათ ან პირუკუ. ამ შემთხვევაში საჭიროა, მოსწავლეებს შევაცვლევინოთ ბრუნვა. თუ სიტყვამ ბრუნვა იცვალა, იგი განსაზღვრებაა; შდრ.:

კ ა რ გ ა მხანავს — რ ო გ ო რ ? — კარგმა ამხანავმა — როგორმა?

კ ა რ გ ა დ სწავლობს — რ ო გ ო რ ? — კარგის სწავლობს (უაზრობა).

გაცილებით უკეთეს შედეგს გვაძლევს მიმართების ხერხი. რადგანაც განსაზღვრება საგნის ნიშან-თვისებას აღნიშნავს, იგი სინტაქსურ წყვილში ყოველთვის სხვა სახელით გამოხატულ წევრთან იქნება, ხოლო გარემოებათა სემანტიკა მოქმედების ნიშან-თვისების აღნიშვნაა, ამიტომ იგი მოქმედების აღმნიშვნელ სიტყვებთან კავშირში უნდა ვეძიოთ.

ანალოგიურად ვიქცევით სხვა სახის გარემოებათა და სხვა წევრების ერთუროთისაგან გამიჯვნისას.

ამრიგად, გარემოებათა ფუნქციური კლასის ძირითადი ნიშნები შემდეგი:

1. გარემოება მოქმედების ნიშან-თვისების აღმნიშვნელია (ამიტომ იგი მოქმედების აღმნიშვნელ სიტყვებთან უნდა ვეძიოთ).

2. გარემოება აღნიშნავს მოქმედების ადგილს, დროს, ვითარებას, მიზეზს ან მიზანს (ამიტომ კითხვებიც შესაბამისი ზმნიშვნელებისა შეეწყობა).

3. გარემოება გამოხატულია ზმნიშვნელით ან გაზმნიშვნელებული სახელებით (ამ სახელებსაც ზმნიშვნელის კითხვები შეეწყობა).

4. გარემოება მიერთვის წინადადების სხვა წევრს.

3.4.5. სინტაქსურ ფაზილთა ბარჩევა

სინტაქსურ წყვილთა ანალიზის პროცესში უნდა გაირკვეს არა მარტო წყვილთა რაოდენობა წინადადებაში, როგორც, სამწუხაროდ, სასკოლო პრაქტიკაშია გავრცელებული, არამედ უნდა განხილულ იქნეს მათ შორის არსებული ლექსიკურ-გრაამატიკული დამოკიდებულებაც. სინტაქსურ წყვილებს მოსწავლეები VIII კლასში ეცნობიან, მაშასადამე, წინადადების გარჩევისას მათ შესაბამის მსჯელობა VII კლასამდე არ წარმოებს; სინტაქსურ წყვილთა თემის შესწავლის შემდეგაც მათი ანალიზი არაა სრულყოფილი, ვინაიდან, მიუხედავად იმისა, რომ მოსწავლეები სინტაქსური დამოკიდებულებების სახეებს (შეთანხმებას, მართვას, მირთვას) ეცნობიან, დამოკიდებულებების კონკრეტულ სახეთა გარკვევა მხოლოდ სათანადო წევრების შესწავლის შემდეგაა შესაძლებელი.

დასაწყის ეტაპზე, წინადადების წევრების კონკრეტულ თავისებურებათა შესწავლამდე, სინტაქსურ წყვილებზე მსჯელობა მხოლოდ და მხოლოდ მათი ჩაოდენობის გარკვევითა და წყვილში შემავალი წევრების დასახელებით ამოიწურება; მაგალითად:

ამ მშვენიერ სახლში ქართველი კაცი იღვა (ი. ქ.).

ამ წინადადებაში არის ექვსი წევრი, მაშასადამე, წყვილი ხუთია.

- კაცი იღვა — ქვემდებარე და შემასმენელი.
- ქართველი კაცი — განსაზღვრება და ქვემდებარე.
- სახლში იღვა — ადგილის გარ. და შემასმენელი.
- მშვენიერ სახლში — განსაზღვრ. და ადგილის გარ.
- ამ სახლში — განსაზღვრ. და ადგილის გარ.

ამ ეტაპზე შესაძლებელია გამოყენებულ იქნეს ტაბულა, რომელშიც წევრებთან ერთად მათი გამოხატვის საშუალებებიც გაირკვევა; მაგ.:

მოხუცმა ქალმა დიდხანს ვერ გაუძლო მთელი ოჯახის მოვლას (ნ. ლორთ.).

№	წყვილები	წევრები	მეტყველების ნაწილები
1	ქალმა	ქვემდებარე	არს. სახელი
2	ვერ გაუძლო	შემასმენელი	ზმნა
3	ვერ გაუძლო	შესამენელი	ზმნა
4	მოვლას	ირიბი დამატ.	არსებითი საბ.
5	მოხუცმა	განსაზღვრება	ზედს. საბ.
6	ქალმა	ქვემდებარე	არს. საბ.
7	დიდხანს	დროის გარ.	ზანიზედა
8	ვერ გაუძლო	შემასმენელი	ზმნა
9	ოჯახის	უბრ. დამატ.	არს. საბ.
10	მოვლას	ირიბი დამატ.	არს. საბ. (საწყისი)
11	მთელი	განსაზღვრება	ზედს. საბ.
12	ოჯახის	უბრ. დამატ.	არს. საბ.

ამ ტაბულის უპირატესობა ისაა, რომ მოსწავლეებს აჩვენებს წინადადების წევრთა გამოსახატავად მეტყველების ნაწილთა სინტაქსურ ფუნქციასა და, რაც ძალიან მნიშვნელოვანია, მათს ურთიერთმიმართებას.

შემდგომ, როდესაც დამთავრდება წინადადების წევრთა შესწავლა, სინტაქსურ წყვილთა ანალიზი უფრო რთულ სახეს იღებს; მაგ.,

მკრთალი ნათელი საესე მთვარისა მშობელს ქვეყანას ზედ მოჰყენოდა (ი. ქ.).

ამ წინადადებაში არის რვა წევრი, მაშასადამე, წყვილი არის შვილი.

1. ნათელი მოჰფენოდა — ქვემდებარე და შემასმენელი.
- ქვემდებარე ითანხმებს შემასმენელს მესამე სუბიექტურ პირში, შემასმენელი მართავს ქვემდებარეს სახელობით ბრუნვაში.
2. ქვეყანას მოჰფენოდა — ირიბი დამატება და შემასმენელი.
ირიბი დამატება ითანხმებს შემასმენელს მესამე ირიბობიექტურ პირში, შემასმენელი მართავს ირიბ დამატებას მიცემით ბრუნვაში.
3. მკრთალი ნათელი — განსაზღვრება და ქვემდებარე.
ქვემდებარე ითანხმებს განსაზღვრებას სახელობით ბრუნვაში.
4. ნათელი მთვარისა — ქვემდებარე და განსაზღვრება.
ქვემდებარე მართავს განსაზღვრებას ნათესაობით ბრუნვაში.
5. სახვე მთვარისა — განსაზღვრება (1) და განსაზღვრება (2).
განსაზღვრება (2) ითანხმებს განსაზღვრებას (1) ნათესაობით ბრუნვაში.
6. მშობელ ქვეყანას — განსაზღვრება და ირიბი დამატება
ირიბი დამატება ითანხმებს განსაზღვრებას მიცემით ბრუნვაში.
7. ზედ მოჰფენოდა — ადგილის გარემოება და შემასმენელი.
ადგილის გარემოება მიერთვის შემასმენელს.

3.4.3 უაღვანელოვის მიხედვით მარტივი წინადადების ანალიზი

შედგენილობის მიხედვით მარტივი წინადადების ანალიზის პროცესში უნდა დადგინდეს მისი ძირითადი სტრუქტურული სახეები, როგორცაა:

- ა) სრული — უსრული,
- ბ) გაუვრცობელი — გავრცობილი,
- დ) წვერნაკლი.

წინადადების ამ სახეების საკლასიფიკაციო ნიშანი წინადადების წვერია. როგორც ზემოთაც არის აღნიშნული, წინადადების წვერებში გამოიყოფა ორი რიგის ერთეულები: ა) მთავარი და ბ) არამთავარი წვერები. პირველს მნიშვნელობა აქვს აზრის სისრულისათვის, ხოლო მეორეს — ამა თუ იმ წვერის დაზუსტებისათვის. მთავარი წვერის ქო-

ნა ან არქონა განაპირობებს მის დაყოფას სრულ და უსრულ წინადადებებად, ხოლო არამთავარისა — გავრცობილ თუ გაუვრცობელ წინადადებებად.

სახელმძღვანელოში სრულ და უსრულ წინადადებათა დიფერენციაციისათვის ყურადღება გამახვილებულია საერთოდ ნაკლებ წევრზე, რომელიც, როგორც წესი, წინა ნათქვამიდან იგულისხმება (იხ. II, გვ. 52), წინადადებაში კი ყოველთვის არ გვაქვს ყველა წევრი, მაგრამ იგი უსრული არაა; მაგ. მზემ ფანჯარას სხივი ტყუორცნა (ი. ევდ.), აყვავებული მღვლო (ი. ჰ.) და მისთ. წინადადება უსრულია, თუ მას აკლია მთავარი წევრი (ქვემდებარე, პირმომართი დამატება, იშვიათად — შემასმენელი).

შენიშვნა: უსრულ წინადადებაში ყველაზე ხშირად ქვემდებარე არაა და იგი ადვილად აღდება. თუ წინადადებაში შემასმენელი არაა, მაშინ იგი ქმნის სხვა ტიპს, სახელდებით წინადადებას; მაგრამ, ვინაიდან საშუალო სკოლაში სახელდებითი წინადადება არ ისწავლება (თუმცა მისი სწავლება არც ისე რთულია და თანაც სასარგებლო იქნებოდა, რადგან მეტყველებაში ძალიან ხშირად გვხვდება ამგვარი წინადადებანი) მას, ჩვეულებრივ, უსრულ წინადადებათა ჩვეუში განიხილავენ ზოლმე.

შეკადართო ერთურთს წინადადებები:

ზვიადაურმა ჯოყოლას მოუკლა ძმა.

ზვიადაურმა მოუკლა ძმა.

ჯოყოლას მოუკლა ძმა.

მოუკლა ძმა.

მოუკლა და მისთ.

ამ ნიმუშებში ამკარად ჩანს, რომ პირველ წინადადებაში აზრი დასრულებულია, მეორეში არ ჩანს, თუ ზვიადაურმა ვის მოუკლა ძმა, მესამეში — ვინ მოუკლა ჯოყოლას ძმა, მეოთხეში — ვინ ვის მოუკლა ძმა, მეხუთეში — ვინ ვის ვინ მოუკლა; მაშასადამე, პირველი წინადადება სრულია, დანარჩენი — უსრული.

უსრულ წინადადებათა დამახასიათებელ თავისებურებას წარმოადგენს ის, რომ ნაკლები წევრი მათში ყოველთვის „იგულისხმება“, ე. ი. იმავე კონტექსტში მისი რეალურად აღდგენა ყოველთვის შეიძლება. ამით იგი განსხვავდება წევრნაკლი (უქვემდებარო, უდამატებო) წინადადებებისაგან; ამიტომ ვარჯიშობის პროცესში ხშირად უნდა მივმართოთ წინადადებაში ნაკულისხმევი წევრის აღდგენას, ე. ი. უსრული წინადადების შენაცვლებას სრულით და, პირუკუ, სრულისა უსრულით; მაგ.: თოფები ძირს დაუშვეს — მოხვევებმა თოფები ძირს დაუშვეს და მისთ.

უსრულ და სრულ წინადადებათა ანალიზის პროცესში კარგ შედეგს გვაძლევს დიალოგების გამოყენება.

უსრულ წინადადებათა თავისებური სახეა წევრნაკლი წინადადებანი. უსრულთაგან განსხვავებით, ამ ტიპის წინადადებებში „დაკარგული“ წევრი აღარ აღდგება. წევრნაკლ წინადადებაში, როგორც წესი, აკლდება ქვემდებარე ან პირდაპირი დამატება. ამის შესაბამისად იგი ორი სახისაა: უქვემდებარო და უდამატებო.

შენიშვნა: პროგრამასა და სახელმძღვანელოში, სამწუხაროდ, გათვალისწინებულია მხოლოდ უქვემდებარო წინადადების სწავლება, მაშინ როდესაც უდამატებო წინადადებაც ძალიან ხშირად გვხვდება მეტყველებაში.

ამგვარ წინადადებათა ანალიზის პროცესში წამოიკრება კითხვა: რომელ წინადადებათა ტიპს უნდა განეკუთვნოს წევრნაკლი წინადადებანი, რომელთაც საპირისპირო ცალი არ მოეპოვებათ (ქვემდებარე და უქვემდებარო წინადადებათა დაპირისპირება ძალიან ზოგადი და არაზუსტია). უსრული წინადადების შევსება ნაკლული წევრით (მისი „აღდგენა“) ადვილად შეიძლება, რეგულარულად წევრნაკლისა — არა. ამდენად უსრულ წინადადებას ყოველთვის მოეპოვება საპირისპირო სრული. ანალიზის პროცესში სწორედ ამ თვისებაზე უნდა გამახვილდეს ყურადღება. წევრნაკლი წინადადება შეიძლება ჩაითვალოს სრულად, რადგან ენაში მისი მხოლოდ ეს ვარიანტი გვხვდება და არ შეიძლება თავისი საპირისპირო უსრული ცალი გააჩნდეს; შდრ.:

მოუარა (მიხედა) მეზობელმა ბავშვს — მოუარა ბავშვს და მისთ.

სემანტიკური თვალსაზრისით, უქვემდებარო წინადადება ორგვერდია: ერთნი აღნიშნავენ ბუნების მოვლენებს (თოვს, წვიმს, ღამდება და მისთ.), ხოლო მეორენი — ადამიანის ჯანმრთელობის მდგომარეობას, ემოციურ განწყობილებასა და სხვ. (აცივებს, ატყურობებს, ეშინია და მისთ.). მეორე ტიპის წინადადებანი ხშირად სტრუქტურულად ორგვერდ ვითარებას გვიჩვენებენ: ისინი ხან უქვემდებაროა, ხან — ქვემდებარეანი.

ბუნებრივია, უქვემდებარო წინადადებათა ანალიზი უმჯობესია დავიწყეთ პირველი ტიპით, რადგან იგი მხოლოდ ერთ ვითარებას გვიჩვენებს. კარგია, თუ ერთმანეთს შევადარებთ ორ წინადადებას: ერთს უსრულს, მეორეს უქვემდებაროს; მაგ., ზამთრის არდადეგები ბაკურიანში გაატარეს — ზამთარში ადრე ღამდება. ამ წინადადებათა ანალიზით ადვილი დასადგენია, რომ ორივეს აკლია ერთნაირი წევრი — ქვემდებარე; მაგრამ პირველ წინადადებაში იგი ადვილად აღდგება — მოსწავლეებმა (პიონერებმა, ბავშვებმა და სხვ.) ზამთრის არდადეგები ბაკურიანში გაატარეს; მაშასადამე, ეს წინადადება უსრულია, მისი ქვემდებარე ადვილად აღდგება. სხვა ვითარებაა მეორე წინადა-

დებაში, რომელშიც ქვემდებარე არ არის და არც შეიძლება იყოს (ღ ა მ ე ღ ა მ დ ე ბ ა არასწორი ფორმა).

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: წევრის აღდგენაზე ყურადღების გამახვილება იმიტომ არის სა-
ჭირო, რომ უქვემდებარო წინადადებაშიც შეიძლება იგულისხმებოდეს „გრამატი-
კული ქვემდებარე“ (ნაუკლასახელი ის), მაგრამ მისი რეალურად გამოხატვა
(„აღდგენა“) არ შეიძლება.

ანალოგიური მდგომარეობაა ისეთ უქვემდებარო წინადადებებში,
რომელთა შემასმენელიც ადამიანის ჯანმრთელობის მდგომარეობას
გამოხატავს. მაგ.: წუხელ ავადმყოფს მთელი ღამე აციებდა. შიშისაგან
აქანკალებს და მისთ. ასეთსავე ვითარებას გვიჩვენებს ზოგიერთი გარ-
დაბავალი (სხვა შემთხვევაში) ზმნა-შემასმენელი; მაგალითად, ი ც ი ს
ღ ა მ ის თ.

უქვემდებარო წინადადების საფუძველს წარმოადგენს პირნაკლი
ზმნა-შემასმენელი. მას მხოლოდ და მხოლოდ III სუბ. პირის ფორმა
აქვს; შ დ რ .:

წვიმს — შეუძლებელი ფორმები: ვ-წვიმ, [*ს-] წვიმ.
თენდება — „ „ ვ-თენდები, [*ს-] თენდები.
აერყოლებს — „ „ ვ-აერყოლებ, აერყოლებ და მისთ.

საკმარისია უქვემდებარო წინადადების ზმნა-შემასმენელს გაუჩ-
დეს პირის სხვა ფორმები, რომ წინადადება უქვემდებარო აღარ
იქნება.

როგორც აღვნიშნეთ, წევრნაკლ წინადადებათა მეორე სახეობას
უღამატებო წინადადებათა წარმოადგენენ. ეს ისეთი შემთხვევებია,
როდესაც წინადადებაში იკარგება დამატება და მისი აღდგენა აღარ
შეიძლება; მაგ.: შეხედა ზაზამ მთას. მოუაღერსა დედამ თინიკოს. ჩა-
უნისკარტა კოდალამ წრუწუნას და მისთ.

ამ წინადადებებში, როგორც წესი, აკლია პირდაპირი დამატება,
რომლის აღდგენა აზიანებს წინადადების სტილს; მაგალითად, მი-
უ ა ლ ე რ ს ა დ ე დ ა მ თ ი ნ ი კ ო ს ა ლ ე რ ს ი , ჩ ა უ ნ ი ს კ ა რ ტ ა კ ო -
დალამ წრუწუნას ნ ი ს კ ა რ ტ ი თ ა ნ ა მ დ რ ო ე ე ქ ა რ თ უ ლ შ ი ნ ო რ მ ის
ღ ა რ ლ ვ ე ვ ა ა .

გავრცობილ და გაუვრცობელ წინადადებათა განმასხვავებელი ნი-
შანი არამთავარი წევრის ქონა ან არქონაა. თუ შევადარებთ ერთმან-
ეთს წინადადებებს: ნისლი შემოწოლილიყო — თერგის ხეობაში ნის-
ლი შემოწოლილიყო, ვნახავთ, რომ ორივე წინადადება მარტივია,
სრული, მაგრამ ერთი მხოლოდ მთავარი წევრებისაგან შედგება, ხო-
ლო მეორეში არამთავარი წევრებიც არის, ამიტომ იგი გავრცობი-
ლია.

ანალიზის პროცესში უნდა შეიჩქეს ისეთი წინადადებებიც, რომლებშიც მთავარი წევრებიდან მხოლოდ შემასმენელია; მაგ.: მივიდნენ — სოფელში მივიდნენ და მისთ., რადგან მოსწავლეებს ერევათ ხოლმე, ერთი მხრივ, სრულ და უსრულ, ხოლო მეორე მხრივ, გავრცობილ და გაუვრცობელ წინადადებათა საკლასიფიკაციო ნიშნები და უქონლობის ცნებათა ასოციაციით უსრული გავრცობილი წინადადება გაუვრცობლად მიაჩნიათ. მოსწავლეებს შესაბამისი ნიმუშების ანალიზით უნდა ვაჩვენოთ, რომ მეტყველებაში შეიძლება შეგვხვდეს შემდეგი სახის მარტივი წინადადებები:

1) ს რ უ ლ ი გ ა უ ვ რ ც ო ბ ე ლ ი: ქარი ქრის. ღრუბელი მზეს ეფარება. მებაღურმა დაიჭირა თევზი. მამამ ზაზას წიგნი უყიდა და მისთ.

2) ს რ უ ლ ი გ ა ვ რ ც ო ბ ი ლ ი: ბაღში ვაზი ობოლი მეტის ლხენითა ტირის (ი. ჭ.). მათ ახალთ აღვიდგინონ უენ დიდების დღენია (ი. ჭ.). აღარა აქვს ბოლო ამ ჩემს სატანჯველს (ა. წ.). ნუვინ იტყვის ობლობისა ვაებას (ნ. ბარ.). და მისთ.

3) უ ს რ უ ლ ი გ ა უ ვ რ ც ო ბ ე ლ ი: ბიჭმა დაინახა. მეზობელმა ობლებს მისცა. ამოდის და მისთ.

4) უ ს რ უ ლ ი გ ა ვ რ ც ო ბ ი ლ ი: მდინარის პირას ჩავიდა (ა. წ.). დაინახეს მინდორში მოსრიალე სამი გველეშაპი (ხალხ.) და მისთ.

5) წ ე ვ რ ა კ ლ ი გ ა უ ვ რ ც ო ბ ე ლ ი: დაღამდა. ბნელა. აგრილდა და მისთ.

6) წ ე ვ რ ა კ ლ ი გ ა ვ რ ც ო ბ ი ლ ი: ძლიერ დაცხა. მთაში ადრე აღმდება. ჩვენში გაზაფხულზე ქარი იცის და მისთ.

8.4.ვ. § 1. მარტივი წინადადების გარჩევის ცხრილი

მარტივი წინადადების გარჩევა გარკვეული ცხრილის მიხედვით წარმოებს. სინტაქსური გარჩევის პროცესში აღინიშნება წინადადების ემოციურ-მოდალური (ინტონაციური, ანუ, როგორც სასკოლო გრამატიკაშია აღნიშნული, სახეები შინაარსის მიხედვით), ლოგიკური სახეები, მისი ტიპები წევრთა შედგენილობის მიხედვით, რომელსაც მოჰყვება წევრთა და წყვილთა ანალიზი.

წინადადების წევრთა გარკვევისას უნდა დაცულ იქნეს გარკვეული თანამიმდევრობა. თუ მორფოლოგიური გარჩევის დროს ტექსტში ან წინადადებაში დაცულ სიტყვათა რიგს მივეყვებოდით, აქ სიტყვები დალაგდება მათი სინტაქსური როლის მიხედვით. წინადადების წევრთა რიგი ასეთია: 1) შემასმენელი, 2) ქვემდებარე, 3) პირმიმართი

დამატებანი. არამთავარ წევრთა გარჩევის დროს უმჯობესია ჯერ ერთი მთავარი წევრის თანმხლები სიტყვები (შესიტყვებანი) გაგარჩიოთ, შემდეგ — მეორისა და ა. შ. იმ შემთხვევაში, თუ წინადადებაში რომელიმე წევრი არ არის, იგი არ აღინიშნება, ვინაიდან წინადადების გარჩევა გულისხმობს კონტექსტში რეალურად მოცემული სიტყვა-გამოთქმათა ანალიზს.

საზოგადოდ, წინადადებათა სინტაქსური ანალიზი სამი ნაწილისაგან შედგება, როგორცაა: ა) წინადადების დახასიათება, ბ) წინადადების წევრთა დახასიათება და გ) სინტაქსურ წყვილთა დახასიათება.

გარჩევის ცხრილი ასეთია:

- 1) წინადადების სახე „შინაარსის“ მიხედვით (თხრობითი, კითხვითი, ძახილისა, კითხვა-ძახილისა, ბრძანებითი).
- 2) წინადადების სახე მტკიცების მიხედვით (წართქმით — უკუთქმითი).
- 3) წინადადების სახე აგებულების მიხედვით (ამჯერად — მარტივი).
- 4) წინადადების სახე წევრთა შედგენილობის მიხედვით (სრული — წევრნაკლი; გავრცობილი — გაუვრცობელი).
- 5) წინადადების წევრები.
- 6) სინტაქსური წყვილები და წევრთა ურთიერთობა წყვილებში.

3.1.3. § 2. მარტივი წინადადების სინტაქსური გარჩევის ნიმუშები

„ჩვეულებრივი“ გარჩევა

1. მწყემსებმა ღამის სადგურებს მიმართეს (ა. ყაზბ.).
ეს არის თხრობითი, წართქმითი, მარტივი, წევრნაკლი გავრცობილი წინადადება.

წინადადების წევრები

მიმართეს — შემასმენელი.
მწყემსებმა — ქვემდებარე.
სადგურებს — ირიბი დამატება.
ღამის — განსაზღვრება.

სინტაქსური წყვილები

ამ წინადადებაში არის წევრი — 4, წყვილი — 3.
მწყემსებმა მიმართეს — ქვემდებარე და შემასმენელი.

ქვემდებარე შემასმენელს ითანხმებს III სუბ. პირსა და მრ. რი-
ცხვში, შემასმენელი ქვემდებარეს მართავს მოთხრ. ბრუნვაში.

სადგურებს მი[*ჰ]მართეს — ირიბი დამატება და შემასმენელი.

ირიბი დამატება შემასმენელს ითანხმებს III ირიბობიექტურ
პირში, შემასმენელი მართავს ირიბ დამატებას მიც. ბრუნვაში.

ლამის სადგურებს — განსაზღვრება და ირიბი დამატება.

ირიბი დამატება მართავს განსაზღვრებას ნათ. ბრუნვაში.

2. ნუვინ იტყვის ობლობისა ვაებას! (ნ. ბარ.)

ეს არის ბრძანებითი, უკუთქმითი (აკრძალვითი), მარტივი, სრუ-
ლი, გავრცობილი წინადადება.

წინადადების წევრები

იტყვის — შემასმენელი.

ნუვინ — ქვემდებარე.

ვაებას — პირდაპირი დამატება.

ობლობისა — განსაზღვრება.

შენიშვნა: ვაებას გაუღიფერენციურებული დამატებაა, რადგან იტყვის
ზნა სუბლექტიურად აწარმოებს მწკრივის ფორმებს (ამობს — იტყვის — თქვა), მაგ-
რამ სკოლაში იგი პირდაპირ დამატებად არის ჩათვლილი; ასევე ობლობისა
შეიძლება უბრალო დამატებად ჩავეთვალა (წარმოშობით იგი სწორედ უბრა-
ლო დამატებაა, რადგან ვაებას ზმნის საწყისად გარდაქცევის შედეგად მიიღ
მან ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა; შდრ.: ობლობა ვაებას — ობლობისა
ვაება), მაგრამ ვაებას მყარად არის ვაარსებითებული, ამიტომ ობლობისა
განსაზღვრებად იქცა.

სინტაქსური წყვილები

ნუვინ იტყვის — ქვემდებარე და შემასმენელი

ქვემდებარე ითანხმებს შემასმენელს III სუბ. პირში. შემასმენე-
ლი მართავს ქვემდებარეს სახელობით ბრუნვაში.

იტყვის ვაებას — შემასმენელი და პირდაპირი დამატება.

შემასმენელი მართავს პირდაპირ დამატებას მიცემით ბრუნვაში.

ობლობისა ვაებას — განსაზღვრება და პირდაპირი დამატება.

პირდაპირი დამატება მართავს განსაზღვრებას ნათ. ბრუნვაში.

ლოგიკური (მტკიცებითი) ხერხით გარჩევა

როსლა გველირსოს ჩვენ გაღვიძება? (ი. ჭ.).

ეს წინადადება არის

1) კითხვითი, რადგან გამოხატავს კითხვას, კითხვითსიტყვიანი,
რადგან შეიცავს კითხვით ზმნიზედას (როსლა).

2) მარტივი, რადგან მასში არ არის ერთგვარი წევრები.

3) სრული, რადგან წარმოდგენილია ყველა მთავარი წევრი.

4) გავრცობილი, რადგან გვაქვს არამთავარი წევრი (როსლა).

წინადადების წევრები

გველი რსოს — შემასმენელი, რადგან გამოხატულია ზმნით.

გალვიძება — ქვემდებარე, რადგან ზმნა-შემასმენლის სუბიექტური პირია.

ჩვენ — ირიბი დამატება, რადგან ზმნა-შემასმენლის ორიბობიექტური პირია.

როსლა — დროის გარემოება, რადგან აღნიშნავს დროს, გამოხატულია კითხვითი ზმნიზედით (დროის ზმნიზედის კითხვით).

სინტაქსური წყვილები

გველი რსოს გალვიძება — შემასმენელი და ქვემდებარე.

ქვემდებარე ითანხმებს შემასმენელს III სუბ. პირში, რადგან თვით არის III პირის სარეალიზაციო ერთეული (პირველსა და II პირებში იქნებოდა მე, ჩვენ, შენ, თქვენ ნაცვალსახელები).

შემასმენელი მართავს ქვემდებარეს სახელობით ბრუნვაში, რადგან გამოხატულია ვნებითი გვარის ზმნით.

(რიცხვში შეთანხმება არ არის, რადგან ქვემდებარე გამოხატულია მოქმედების სახელით — საწყისით, რომელსაც არა აქვს მრავლობითის ფორმა).

გველი რსოს ჩვენ — შემასმენელი და ირიბი დამატება.

ირიბი დამატება ითანხმებს შემასმენელს I ირიბობიექტურ პირში და მრავლობით რიცხვში, რადგან გამოხატულია ჩვენ ნაცვალსახელით.

შემასმენელი მართავს ირიბ დამატებას მიცემით ბრუნვაში, რადგან ირიბი დამატების ერთადერთი ფორმა მიც. ბრუნვაა.

როსლა გველი რსოს — დროის გარემოება და შემასმენელი.

დროის გარემოება მიერთვის შემასმენელს, რადგან გამოხატულია ზმნიზედით.

2. ვინ შეამკოს ღირსეულად ქართველ გმირთა მხარ-მკლავები? (ა. წ.). ეს წინადადება არის

კითხვითი (გამოხატავს კითხვას), კითხვითისიტყვიანი (შეიცავს კითხვით ნაცვალსახელს — ვინ?).

წართქმითი (აზრი დადებითად არის გამოხატული).

მარტივი (არ შეიცავს ერთგვარ წევრებს).

სრული (ყველა მთავარი წევრი წარმოდგენილია).

გავრცობილი (შეიცავს არამთავარ წევრებსაც).

წინადადების წევრები

შეაკოს — შემასმენელი (გამოხატულია ზმნით).

ვინ — ქვემდებარე (ზმნა-შემასმენლის სუბიექტური პირია).

მხარ-მკლავები — პირდაპირი დამატება (ზმნა-შემასმენლის პირდაპირობიექტური პირია, II სერიის ფორმასთან სახელობით ბრუნვანია).

ლირსეულად — ვითარების გარემოება (ზმნა-შემასმენელს უკავშირდება და დაესმის კითხვა როგორ?).

გმირთა — განსაზღვრება (გამოხატულია ნათესაობითი ბრუნვის პლურაში არსებითი სახელით და მიემართება არსებითი სახელით გამოხატულ სხვა წევრს — მხარ-მკლავები).

ქართველ — განსაზღვრება (გამოხატულია ზედსართავი სახელით და მიემართება არსებითი სახელით გამოხატულ სხვა წევრს — გმირთა).

სინტაქსური წყვილები

ვინ შეაქოს — ქვემდებარე და შემასმენელი.

ქვემდებარე ითანხმებს შემასმენელს III სუბ. პირში (თვით არის III პირის გამოხატველი ერთეული, I ან II პირში იქნებოდა მეჩვენე, შენ, თქვენ).

შემასმენელი მართავს ქვემდებარეს მოთხრობით ბრუნვაში (მოქმედებითი გვარის ზმნის II კავშირებითის, ე. ი. II სერიის, ფორმა).

შეაქოს მხარ-მკლავები — შემასმენელი და პირდაპირი დამატება.

შემასმენელი მართავს პირდაპირ დამატებას სახელობით ბრუნვაში (მოქმედებითი გვარის ზმნის II კავშირებითის ფორმა).

შეაქოს ღირსეულად — შემასმენელი და ვითარების გარემოება.

ვითარების გარემოება მიერთვის შემასმენელს (ამ კონტექსტში იგი ასრულებს ვითარების ზმნიზედის ფუნქციას, „გაზმნიზედებულია“).

გმირთა მხარ-მკლავები — განსაზღვრება და პირდაპირი დამატება.

პირდაპირი დამატება მართავს განსაზღვრებას ნათესაობით ბრუნვაში (განსაზღვრება არსებითი სახელით არის გამოხატული, სუბსტანტიურია).

ქართველ გმირთა — განსაზღვრება (1) და განსაზღვრება (2).

განსაზღვრება (2) ითანხმებს განსაზღვრებას (1) ნათესაობით ბრუნვაში (განსაზღვრება (1) გამოხატულია ზედსართავი სახელით და მიემართება არსებითი სახელით გამოხატულ სხვა წევრს).

დაპირისპირების ხერხით გარჩევა

დაპირისპირების („ოპოზიციის“) ხერხით შეიძლება წარიმართოს წინადადების სინტაქსური ანალიზის ერთი მხარე, სახელდობრ, წინადადების დახასიათება (ნაწილობრივი გარჩევა); რადგან საპირისპირო ერთეულებისა თუ ფორმების გამონახვა მხოლოდ ამ სფეროში შეიძლება; მაგ.:

ამირანმა ბევრი დევი გამოასალმა წუთისოფელს (ხალხ.)

ეს წინადადება არის
თხრობითი — საპირისპირო კოტხვითი: ვინ გამოასალმა ბევრი დევი
ამ წუთისოფელს?

ან ძახილისა: ამირანმა ბევრი დევი გამოასალმა ამ წუთის-
სოფელს!

ან კიდევ ბრძანებითი: ამირან, ბევრი დევი გამოასალმე ამ
წუთისოფელს!

შენიშვნა: „შინაარსობრივ“ სახეთა ანალიზის დროს თხრობითის საპირის-
პიროდ უმჯობესია კითხვითის გამოყენება.

წართქმითი — საპირისპირო უკუთქმითი: ამირანმა ბევრი დევი არ
გამოასალმა ამ წუთისოფელს.

მარტვი — საპირისპირო შერწყმული: ამირანმა და მისმა ძმებმა
ბევრი დევი გამოასალმეს ამ წუთისოფელს.

სრული — საპირისპირო უსრული: ბევრი დევი გამოასალმა ამ წუ-
თისოფელს.

გავრცობილი — საპირისპირო გაუვრცობელი: ამირანმა დევი გამო-
ასალმა წუთისოფელს.

3.4.3. შერწყმული წინადადების ბარჩევა

შერწყმული წინადადების გარჩევა რამდენადმე განსხვავდება მარ-
ტივისაგან, თუმცა მათ საერთო ძალიან ბევრი აქვთ. განსხვავება მხო-
ლოდ სინტაქსურ-პუნქტუაციურია. მართალია, გარჩევის ზოგადი სქე-
მა უცვლელი რჩება (განკერძოებულ სიტყვა-გამოთქმათა გამოყოფა,
წინადადების დახასიათება, წინადადების წვერთა და სინტაქსურ
წყვილთა დახასიათება), მაგრამ შერწყმული წინადადების გარჩევისას
წინ წამოწეულია ამ ტიპის წინადადების სპეციფიკური ნიშანი — ერთ-
გვარი წევრები, რომლებიც მრავალნაირ თავისებურებას ქმნიან წინა-
დადებაში.

შერწყმული წინადადების სწავლების მიზანი მის თავისებურებათა
გაცნობასთან ერთად სათანადო პუნქტუაციურ უნარ-ჩვევათა გამომუ-
შავებაცაა, უნარ-ჩვევათა გამოსამუშავებლად კი გრამატიკული გარ-
ჩევა და შესაბამისი სინთეზური სავარჯიშოებია მოწოდებული.

შერწყმული წინადადების გარჩევის სწორად და რაციონალურად
ორგანიზებისათვის საჭიროა გამონახულ იქნეს ის ძირითადი საკლასი-
ფიკაციო ნიშნები, რომლებითაც ეს წინადადება განსხვავდება მარტი-
ვისაგან და ამასთან ერთად ერთგვარი წევრები გაიჩევიან სხვა წევ-
რებისაგან.

საპწუხაროდ, შერწყმული წინადადების მარტივისაგან გასარჩევად
რაიმე გარეგანი ხელშესახები ნიშნები არ მოგვეპოვება; მართალია,

მარტივისაგან განსხვავებით, მას სპეციფიკური სასვენი ნიშნები (ორწრტილი, მძიმე, ტირე) ან კავშირები გააჩნია (არც ერთი ეს მოვლენა მარტივ წინადადებას არ ახასიათებს), მაგრამ ეს სასვენი ნიშნები, კერძოდ, მძიმე და ტირე, განკერძოებულ სიტყვა-გამოთქმებთანაც გვხვდება, ხოლო მავრთებელი კავშირები ისევე სპეციფიკურია რთული თანწყობილი წინადადებისათვის, როგორც შერწყმულისათვის. რასაკვირველია, მოსწავლეები ამ ეტაპზე არც განკერძოებულ სიტყვა-გამოთქმებსა და არც რთულ თანწყობილ წინადადებებს არ იცნობენ, მაგრამ ეს სრულიად არ გამოორიციხავს იმის შესაძლებლობას, რომ მოსწავლეებმა ტექსტებიდან ამოიწერონ განკერძოებული სიტყვა-გამოთქმანი ან რთული წინადადებანი სწორედ იმ მიზეზებითაც, რომ მათ „გარეგნული“ ნიშნები ერთნაირი აქვთ.

შენიშვნა: იგულისხმება შერწყმული წინადადების სწავლების დასაწყისი, როდესაც შეიძლება მოგვეჩვენოს, რომ შესაძლებელია მოსწავლეებს მივაწოდოთ გარეგნული ნიშნები, რადგანაც ისინი ჯერ კიდევ არ იცნობენ განკერძოებულ სიტყვა-გამოთქმებსა და რთულ წინადადებას.

ამრიგად, სხვა წინადადებათაგან შერწყმული წინადადების გასამიჯნავად ისევ წესს (განსაზღვრას) უნდა მივმართოთ: „შერწყმული ჰქვია წინადადებას, რომელშიც მოიპოვება რამდენიმე (ორი ან მეტი) ერთგვარი წევრი“ (იხ. სახელმძღვანელო, II, გვ. 54); მაშასადამე, შერწყმული წინადადების დასადგენად საჭიროა წინადადების წევრთა გარკვევა, ეს კი წინადადების სინტაქსური გარჩევის რიგის შეცვლას მოითხოვს; მით უმეტეს, რომ შერწყმული წინადადების ანალიზის დროს უნდა აღინიშნოს, თუ სახელდობრ რომელი წევრი მეორდება, რის მიხედვით არის წინადადება შერწყმული: ქვემდებარეთა მიხედვით, შემასმენელებისა თუ სხვა წევრთა მიხედვით.

ერთგვარ წევრებს უნდა ახასიათებდეთ შემდეგი ნიშნები:

1. ერთი და იგივე ფუნქცია,
2. ერთ სხვა წევრთან მიმართება,
3. ერთი ნიშნის მიხედვით დახასიათება.

შენიშვნა: შერწყმული წინადადების რაობის განსაზღვრა არ არის სრულყოფილი, რადგან არავითგვარწევრებიანი შერწყმული წინადადებანი მოგვეპოვება (იხ. ლ. კვ აქ აქ ე. არავითგვარწევრებიანი შერწყმული წინადადება საქართველოს სსრ უმაღლესი სასწავლებლების ჟარტული ენის კათედრათა 1 (V) სამეცნიერო — მეთოდური კონფერენცია. მუშაობის გეგმა და მოხსენებთა თეზისები. თბ., 1963, გვ. 18-19). სკოლაში მხოლოდ ერგვარწევრებიანი შერწყმული წინადადება ისწავლება.

შერწყმული წინადადების ტიპებიდან ყველაზე ადვილია რამდენიმე შემასმენლიანი წინადადების ამოცნობა, რადგან შემასმენლი აბსოლუტურად უმრავლეს შემთხვევაში მხოლოდ ზმნით არის გამოხატუ-

ლი. თვით შედგენილ შემასმენელშიც კი სხვა სიტყვას (სახელს) პრედიკატულობას ზმნა ანიჭებს, მაგრამ ცალკეულ შემთხვევებში ამ ტიპის დადგენაც ძნელდება. მოსწავლეებს განსაკუთრებით უძნელდებათ ისეთი შერწყმული წინადადების ტიპის დადგენა, როდესაც შედგენილი შემასმენლის ზმნური ნაწილი ჩავარდნილია; მაგალითად, თუ მოსწავლეებისათვის არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენს შემასმენელთა მიხედვით შერწყმული წინადადების დადგენა, მისი ვანსხვავება სხვა ტიპის წინადადებისაგან ნიმუშში: მამალმა მედიდურად ჩაახველა. გასივდა, გაიფხო (ვაჟა), სამაგიეროდ ამ ნიმუშში: ტაიყო წყნარი და მოკამკამე, შემოხატული ლერწმის ჩრდილებით (ი. ნონეშ.) ერთგვარ წვერებად ისინი თითქმის ყოველთვის განსაზღვრებებს შიიხნევენ. აღნიშნული ტიპის წინადადების გარჩევის დროს მოსწავლეები იბნევიან არა მარტო შერწყმული წინადადების სწავლებისას, არამედ შემდგომაც, კურსის დასასრულისას.

ასევე ადვილია ქვემდებარეთა მიხედვით შერწყმული წინადადების ამოცნობა, ვინაიდან მას, შემასმენლის მსგავსად, პარალელური წვერი არ მოეპოვება; მაგ.: გამოჩნდებოდა ბუქი და მტვერი, კორიანტელი ამტყდარი ცამდე (გ. ლეონ.). იძახოდნენ გაკვირვებით ნანა, ქეთო, რუსუდანი (შ. მღვ.) და მისთ.

ყველა ამგვარ შემთხვევაში საკმარისია დადგინდეს, რამდენიმე შემასმენლის ან რამდენიმე ქვემდებარის არსებობა, რომ წინადადება შერწყმული იყოს. ამთგან განსხვავებით, მეტ-ნაკლებად ძნელია სხვა წვერთა მიხედვით შერწყმული წინადადების სახის დადგენა, რადგან რამდენიმე დამატების, რამდენიმე გარემოების ან რამდენიმე განსაზღვრების არსებობა ჭერ კიდევ არ ნიშნავს, რომ წინადადება შერწყმულია. აქ საჭიროა ერთი რიგის ცნების მოშველიება, ერთგვარი წვერის არსებობის დადგენა; მაგალითად, წინადადებაში შეიძლება ერთდროულად სამი დამატება იყოს, მაგრამ ეს სრულებითაც არ ნიშნავს იმას, რომ წინადადება შერწყმულად მივიჩნიოთ. კატამ გოშიას ბრჭყალებით დრუნჩი დაუკაწრა. ამ წინადადებაში სამი დამატებაა; მაგრამ წინადადება მარტივია, რადგან ეს დამატებები სხვალასხვა რიგისაა: დრუნჩი — პირდაპირი, გოშიას — ირიბი, კლანკებით — უბრალო. შერწყმული იქნება მაშინ, როდესაც ერთზე მეტი ან პირდაპირი, ან ირიბი, ან კიდევ უბრალო დამატება შეგვხვდება წინადადებაში; მაგ.: მხოლოდ რქები და ჩლიქები ბებიას დაუნარჩუნა (ა. წ.). ლამით კოტი მძინარე კურდღლებსა და ნუკრებს თავს ესხმოდა (ვაჟა). მთლად ტყავში, ნაბადსა და ყაბალახში გახვეული პატარა ბიჭი ცხენს მიერეკებოდა (ა. ყაზბ.) და მისთ.

თითქმის ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს გარემოებებთანაც: წინადადებაში შეიძლება რამდენიმე გარემოება გვექონდეს, მაგრამ იგი შერწყმული არ იყოს. შერწყმული იქნება წინადადება, თუ მასში ერთდროულად რამდენიმე რიგის გარემოება გვექნება: ადგილისა, დროისა, ვითარებისა და ა. შ.; მაგ.:

ფრინველები ტყეებსა და ჭალებში დაიმაღლნენ (ი. გოგ.)
აეპიკეციო ბულბული სალამოთი და დილითა (ვაჟა).

აღარ დაბრუნდა, წვიდა წყნარად და აუჩქარებლად (ვტ) და მისთ.

გაცილებით ძნელია რამდენიმე განსაზღვრებიანი შერწყმული წინადადების დადგენა, რადგან მისთვის არ არის საკმარისი, რომ წევრები განსაზღვრებები იყოს და ერთსა და იმავე წევრს მიემართებოდეს. მათთან ერთად საჭიროა ერთი ნიშნის ცნების შემოტანაც; მაგალითად, გოგონას ტყავის ახალი ყვითელი ფეხსაცმელი ეცვა. ამ წინადადებაში სამი განსაზღვრებაა: ტყავის, ახალი, ყვითელი; მაგრამ წინადადება მარტივია, მიუხედავად იმისა, რომ ეს სამივე განსაზღვრება ერთ სხვა წევრს (ფეხსაცმელი) მიემართება. წინადადება შერწყმული რომ იყოს, ამისათვის საჭიროა, რამდენიმე განსაზღვრება ერთი და იმავე ნიშნით ახასიათებდეს ერთსა და იმავე საგანს; მაგ.: მაღაზიაში მოიტანეს ტყავისა და ტილოს ფეხსაცმელები; გოგონებს წითელი, ყვითელი, შავი და თეთრი ფეხსაცმელები ეცვათ და სხვ.

რიგ შემთხვევაში შერწყმული წინადადებისათვის არ არის საკმარისი ერთგვარი წევრის არსებობა, თუნდაც ისინი ერთი ნიშნის მიხედვით ახასიათებდნენ გაბატონებულ წევრს. მართალია, საკმარისია წინადადებაში გვექონდეს რამდენიმე ქვემდებარე ან რამდენიმე შემასმენელი, რომ იგი შერწყმული იყოს, მაგრამ მდგომარეობა რთულდება არამთავარ წევრებთან. წინადადებაში რამდენიმე უბრალო დამატების, გარემოებისა თუ განსაზღვრების არსებობა, თუნდაც ისინი ერთი ნიშნის მიხედვით ახასიათებდნენ სხვა წევრებს, არ არის საკმარისი, რომ წინადადება შერწყმული იყოს. აქ მნიშვნელობა აქვს იმას, თუ რომელ წევრს მიემართება განმეორებული წევრი. განვიხილოთ ასეთი წინადადება: ოთახის ერთი კარი ორ ფანჯარას შორის არის გამოჭრილი. ამ წინადადებაში ორი განსაზღვრებაა: ერთი და ორი. ორივე ერთნაირი რიგისაა (აღნიშნავენ რაოდენობას), მაგრამ წინადადება მარტივია, რადგან განსაზღვრებანი წინადადების სხვადასხვა წევრებს უკავშირდებათ; ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს წინადადებაში — სიცვიით გათოშილი მგზავრები ბუხრის ცეცხლით გამოთბარ ოთახში შეცვივდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ ამ წინადადებაში ორა უბრალო დამატებაა და ორივე ერთი რიგისაა, წინადადება

მარტივია, რადგან ეს უბრალო დამატებანი სხვადასხვა წევრებს უკავშირდებიან.

შერწყმული წინადადების სპეციფიკას, მარტივისაგან განსხვავებით, აგრეთვე განმაზოგადებელი (ერთგვარ წევრთა გამაერთიანებელი) წევრი წარმოადგენს, მაგრამ ეს წევრი შერწყმული წინადადების ტიპის დასადგენად საკმარისი არაა, რადგან, ერთი მხრივ, იგი ყველა შერწყმულში არ გვხვდება, ხოლო, მეორე მხრივ, განმაზოგადებელი წევრი ისევ ერთგვარ წევრთა განხილვას მოითხოვს.

განმაზოგადებელწევრიანი შერწყმული წინადადების ანალიზის დროს სასკოლო პრაქტიკაში ხშირად ყურადღებას არ აქცევენ ამ წევრს, რაც არასწორია. განმაზოგადებელ წევრს, ძირითადად, პუნქტუაციური თავისებურებანი ახასიათებს, მაგრამ ანალიზის პროცესში საჭიროა მათი ლექსიკურ-გრამატიკულ თავისებურებათა გათვალისწინებაც; სახელდობრ:

1. განმაზოგადებელი წევრი იმავე ფუნქციას ასრულებს, რასაც — ერთგვარი წევრები.

2. მას ხშირად იგივე ლექსიკური მნიშვნელობა აქვს, როგორც — ერთგვარ წევრებს, მხოლოდ ზოგადად.

3. იგივე ფორმა აქვს (ან უფორმოა ახასიათებს), როგორც — ერთგვარ წევრებს.

ანალიზის პროცესში ყურადღება უნდა მიექცეს ნარევი სახის შერწყმულ წინადადებას, რომელიც შერწყმულია ორი ან მეტი ერთგვარი წევრის მიხედვით; მაგ.: რწყილი და ჭიანჭველა დამძობილდნენ და გაუდგნენ გზასა (ხალხ.); მოიყვანა, დააბა და შინ შევიდა წყნარად, ფრთხილად (ა. წ.) და მისთ.

შენიშვნა: შერწყმულ წინადადებასთან დაკავშირებულ სხვა საკითხებს განვიხილავთ ქვემოთ (იხ. 3.5. პუნქტუაციური გარჩევა).

8. 4. ზ. § 1. შერწყმული წინადადების გარჩევის ცხრილი

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, შერწყმული წინადადება, მარტივთან შედარებით, სპეციფიკურ თავისებურებებს ძირითადად ზოგადსინტაქსური და პუნქტუაციური თვალსაზრისით ავლენს. რამდენადმე თავისებურია მისი სტილური მხარეც. გარჩევის სხვა სახეთა მიხედვით მის ანალიზი მარტივი წინადადების ანალოგიურად წარმოებს. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ წყვილთა რაოდენობის წესი შერწყმულ წინადადებაში ხშირად ირღვევა; ამიტომ წყვილთა დათვლა არ არის სასურველი.

შერწყმული წინადადების გარჩევის ცხრილი ასეთია:

1. წინადადების სახე „შინაარსის“ მიხედვით.

2. წინადადების სახე მტკიცების მიხედვით.
3. წინადადების სახე აგებულების მიხედვით (ამჟერად — შერწყმული).
4. შერწყმული წინადადების სახე (შემასმენელთა მიხედვით, ქვემდებარეთა მიხედვით, ერთგვარდამატებიანი, ერთგვარგარემობიანი, ერთგვარგანსაზღვრებიანი).
5. ერთგვარ წევრთა შეერთება (კავშირიანი, უკავშირო, ნარევი სახისა).
6. წინადადების სახე წევრთა შედგენილობის მიხედვით (სრული — უსრული — წევრნაკლი, გავრცობილი, — გაუვრცობელი).
7. წინადადების წევრები (განსაკუთრებული ყურადღება მიექცევა განსაზღვრებულ წევრს).
8. სინტაქსური წყვილები და წევრთა ურთიერთობა წყვილებში.

8. 4. § 2. შერწყმული წინადადების გარჩევის ნიმუშები

„ჩ ვ ე უ ლ ე ბ რ ი ე ი“ გ ა რ ჩ ე ვ ა

1. პეპია კეთილი, ხანშესული, დროული, სახელიანი და პატივცემული კაცი იყო (ი. ჰ.; წინადადება გადმოკეთებულია).

ეს არის თხრობითი, წართქმითი, შერწყმული წინადადება: შერწყმულია განსაზღვრებათა მიხედვით. ერთგვარ წევრთა შეერთება ნარევი სახისაა. შედგენილობის მიხედვით არის სრული, გავრცობილი.

წინადადების წევრები

კ ა ც ი ი ყ ო — შედგენილი შემასმენელი.

პ ე პ ი ა — ქვემდებარე.

კ ე თ ი ლ ი, ხ ა ნ შ ე ს უ ლ ი, დ რ ო უ ლ ი, ს ა ხ ე ლ ი ა ნ ი, პ ა ტ ი ვ ც ე მ უ ლ ი — ერთგვარი განსაზღვრებანი.

სინტაქსური წყვილები

პეპია კაცი იყო — ქვემდებარე და შემასმენელი.

ქვემდებარე შედგენილი შემასმენლის ზმნურ ნაწილს ითანხმებს III სუბ. პირში.

შემასმენელი მართავს ქვემდებარეს სახელობით ბრუნვაში.

კეთილი კაცი იყო,
ხანშესული კაცი იყო,
დროული კაცი იყო
სახელიანი კაცი იყო
პატივცემული კაცი იყო

განსაზღვრება და შედგენილი შემასმენელი.

შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი ითანხმებს განსაზღვრებას სახელობით ბრუნვაში.

2. ქარმა შრიალი დააწყებინა ხის ფოთლებსა და ბალახებს.

ეს წინადადება არის

თხრობითი, წართქმითი, ირიბ დამატებათა მიხედვით შერწყმული. ერთგვარ წევრთა შეერთება კავშირიანია (და). შედგენილობის მიხედვით არის სრული, გავრცობილი.

წინადადების წევრები

და აწყებინა — მარტივი შემასმენელი.

ქარმა — ქვემდებარე.

შრიალი — პირდაპირი დამატება.

ფოთლებს, ბალახებს — ირიბი დამატებანი.

ხის — განსაზღვრება.

სინტაქსური წყვილები

ქარმა დააწყებინა — ქვემდებარე და შემასმენელი.

ქვემდებარე შემასმენელს ითანხმებს III სუბ. პირში, შემასმენელი მართავს ქვემდებარეს მოთხრ. ბრუნვაში.

შრიალი დააწყებინა — პირდაპირი დამატება და შემასმენელი.

შემასმენელი მართავს პირდაპირ დამატებას სახელობით ბრუნვაში.

დააწყებინა ფოთლებს,
დააწყებინა ბალახებს

შემასმენელი და ირიბი დამატებანი.
ირიბი დამატებანი ითანხმებენ შემასმენელს III ირიბობიექტურ პირში, შემასმენელი მართავს ირიბ დამატებებს მიცემით ბრუნვაში.

ხის ფოთლებს — განსაზღვრება და ირიბი დამატება.

ირიბი დამატება მართავს განსაზღვრებას ნათესაობით ბრუნვაში.

ლოგიკური გარჩევა

1. სოფლად და ქალაქად მრავალი ახალი სკოლა შენდება.

ეს წინადადება არის

თხრობითი (არ შეიცავს არც კითხვას, არც ბრძანებას და არც გრძნობას გამოხატავს).

წართქმითი (აზრი დადებითად არის გამოხატული).

შერწყმული (გვხვდება ორი ერთგვარი წევრი).

ადგილის გარემოებათა მიხედვით შერწყმული (ერთგვარი წევრები — სოფლად და ქალაქად — ადგილის გარემოებებია).

კავშირიანი შეერთება (ერთგვარ წევრთა გასაერთიანებლად გამოყენებულია კავშირი და).

სრული (ყველა მთავარი წევრი ადგილზეა).

გავრცობილი (გვაქვს არამთავარი წევრები).

წინადადების წევრები

შენდება — შემასმენელი (გამოხატულია ზმნით).

სკოლა — ქვემდებარე (ზმნა-შემასმენლის სუბიექტური პირია).

ახალი — განსაზღვრება (გამოხატულია ზედსართავი სახელით. მიემართება არსებითი სახელით გამოხატულ წევრს).

მრავალი — განსაზღვრება (გამოხატულია რიცხვითი სახელით, მიემართება არსებითი სახელით გამოხატულ წევრს).

სოფლად, ქალაქად — ადგილის გარემოებანი (აქეთ ადგილის ზმნიზედის მნიშვნელობა, შეეწყობათ კითხვა — სად?, მიემართებიან ზმნით გამოხატულ წევრს).

სინტაქსური წყვილები

სკოლა შენდება — ქვემდებარე და შემასმენელი.

ქვემდებარე შემასმენელს ითანხმებს III სუბ. პირში (თვით არის III პირის სარეალიზაციო ერთეული; I და II პირში გვექნებოდა ნაცვალსახელები: მე, ჩვენ, შენ, თქვენ).

შემასმენელი მართავს ქვემდებარეს სახელობით ბრუნვაში (შემასმენელი გამოხატულია ვნებითი გვარის ზმნით, რომლის სუბიექტური პირი მუდამ სახელობით ბრუნვაშია).

ახალი სკოლა — განსაზღვრება და ქვემდებარე.

ქვემდებარე ითანხმებს განსაზღვრებას სახელობით ბრუნვაში (განსაზღვრება გამოხატულია ზედსართავი სახელით. იგი საზღვრულთან ერთად ბრუნების დროს იმავე ბრუნვაშია, რომელშიც მსაზღვრელია).

მრავალი სკოლა — განსაზღვრება და ქვემდებარე.

ქვემდებარე ითანხმებს განსაზღვრებას სახელობით ბრუნვაში. (განსაზღვრება გამოხატულია გაურკვეველი რიცხვითი სახელით. იგი იმავე ბრუნვაშია, რომელშიც საზღვრულია).

სოფლად შენდება, ქალაქად შენდება	}	ადგილის გარემოება და შემასმენელი.
		ადგილის გარემოებანი მიერთიან შემასმენელს (ამ კონტექსტში ზმნიზედის ფუნქციას ასრულებენ და მის სინტაქსურ თვისებასაც იძენენ).

შენიშვნა: ამ წინადადებაში ორი განსაზღვრებაა (მრავალი, ახალი), ორივე დაკავშირებულია ერთ წევრთან (ქვემდებარესთან), მაგრამ სხვადასხვა რიგისაა, სხვადასხვა ცნებას გამოხატავს; ამიტომ ეს წინადადება არ შეიძლება ერთგვარგანსაზღვრებანი შერწყმული იყოს.

2. საკვირველად მიყვარს დაბურუნლს, ხმაგაკმენდილ ტყეში ხის ძრას ჯდომა და მილეულის გულსცემით ლოდინი ნაოჯალევოს ნაღრიისა (ი. ჭ.).

ეს წინადადება არის

თბრობითი (არ შეიცავს არც კითხვას, არც ბრძანებას და არც გრძნობას გამოხატავს).

წართქმითი (აზრი დადებითად არის გამოხატული).

შერწყმული (მოუპოვება ერთგვარი წევრები).

ნარევი სახისა (წინადადება შერწყმულია ერთდროულად ქვემდებარეთა და განსაზღვრებათა მიხედვით).

ნარევი სახის შეერთება (ქვემდებარეები და კავშირითაა შეერთებული, განსაზღვრებები — უკავშიროდ).

უსრული (აკლია ირიბი დამატება, იგულისხმება მე).

გავრცობილი (მოიპოვება არამთავარი წევრები).

წინადადების წევრები

მიყვარს — შემასმენელი (გამოხატულია ზმნით).

ჯღომა, ლოდინი — ქვემდებარეები (ზმნა-შემასმენლის სუბიექტური პირებია).

ტყუში — ადგილის გარემოება (აქვს ზმნიზედღური მნიშვნელობა, შეეწყობა კითხვა სად? მიემართება ზმნით გამოხატულ წევრს).

დაბურულს, ხმაგაკმენდილ — განსაზღვრებანი (გამოხატულია ზედსართავი სახელებით, მიემართებიან არსებითი სახელით გამოხატულ წევრს).

საკვირველად — ვითარების გარემოება (აქვს ზმნიზედღური მნიშვნელობა, შეეწყობა კითხვა როგორ?, მიემართება ზმნით გამოხატულ წევრს).

ხის ძირას — ადგილის გარემოება (აქვს ზმნიზედღური მნიშვნელობა, შეეწყობა კითხვა სად?, მიემართება სახელზმნით გამოხატულ წევრს).

მიღეულის — განსაზღვრება (გამოხატულია მიმღებობით, მიემართება სახელით გამოხატულ წევრს).

გულისცემით — ვითარების გარემოება (აქვს ზმნიზედღური მნიშვნელობა, შეეწყობა კითხვა როგორ?, მიემართება სახელზმნით გამოხატულ წევრს).

ნადირისა — უბრალო დამატება (ნათესაობითი ბრუნვის თორვა მიემართება სახელზმნით გამოხატულ წევრს).

ნათვალევის — განსაზღვრება (გამოხატულია მიმღებობით, მიემართება საწყისით გამოხატულ წევრს).

სინტაქსური წყვილები

მიყვარს ჯღომა — შემასმენელი და ქვემდებარე.

ქვემდებარე ითანხმებს შემასმენელს III სუბ. პირში (გამოხატულია III პირის სარეალიზაციო ერთეულით).

შემასმენელი მართავს ქვემდებარეს სახელობით ბრუნვაში. (მიყვარს საშუალ-ვნებითი, ე. ი. IV ტიპის უღლების ზმნაა, მისი სუბიექტი მულამ სახელობით ბრუნვაშია).

მიყვარს ლოდინი — შემასმენელი და ქვემდებარე.

ქვემდებარე ითანხმებს შემასმენელს III სუბ. პირში (გამოხატულია არსებითი სახელით).

შემასმენელი მართავს ქვემდებარეს სახ. ბრუნვაში (გამოხატულია საშუალ-ვნებითი გვარის ზმნით).

შენიშვნა: ზეპირი გარჩევის დროს მსჯელობა ერთნაირ წყვილებში წვერთა ურთიერთობის შესახებ შეიძლება არ განმეორდეს და მიეთითოს ანალოგიურ წყვილზე. აქ სპეციალურად ვიმეორებთ, რათა ვაჩვენოთ მსჯელობის ნაირგვარობა.

ხის ძირას ჯდომა — ადგილის გარემოება და ქვემდებარე.

ადგილის გარემოება მიერთვის ქვემდებარეს (ქვემდებარე გამოხატულია სახელზმნით, კერძოდ საწყისით).

ტყეში ჯდომა — ადგილის გარემოება და ქვემდებარე.

ადგილის გარემოება მიერთვის ქვემდებარეს (აქვს ზმნიზედური მნიშვნელობა).

ხმაგაქმენდილ ტყეში — განსაზღვრება და ადგილის გარემოება.

ადგილის გარემოება ითანხმებს განსაზღვრებას მიცემით ბრუნვაში (განსაზღვრება გამოხატულია ზედსართავი სახელით).

დაბურულს ტყეში — განსაზღვრება და ადგილის გარემოება.

ადგილის გარემოება ითანხმებს განსაზღვრებას მიცემით ბრუნვაში (გამოხატულია მიმღებობით).

გულისცემით ლოდინი — ვითარების გარემოება და ქვემდებარე.

ვითარების გარემოება მიერთვის ქვემდებარეს (აქვს ზმნიზედური მნიშვნელობა, ქვემდებარე გამოხატულია საწყისით).

მიღეულის გულისცემით — განსაზღვრება და ვითარების გარემოება.

ვითარების გარემოება ითანხმებს განსაზღვრებას „მოქმედებით“ ბრუნვაში (განსაზღვრება გამოხატულია მიმღებობით).

შენიშვნა: ამგვარ შემთხვევაში მოსწავლეებს აუცილებლად უნდა მიეაწოდოთ ცნობის სახით, რომ ფორმები კეთილის კაცით, დიდის ამბით, აკრთვე დიდს საქმედ, მეორეს მხრით და მისთ. გადმოსული ძველი ქართულიდან, არქაიზმია და იმ პერიოდის გადმონაშთია, როცა, ერთი მხრივ, წათესაობითი და მოქმედებითი, ხოლო, მეორე მხრივ, მიცემითი და ვითარებითი გაუდიფერენცირებელი იყო. ვიმეორებთ, რომ ამგვარი მსჯელობა მხოლოდ ცნობის სახით უნდა მიეაწოდოთ.

ლოდინი ნადირისა — ქვემდებარე და უბრალო დამატება.

ქვემდებარე მართავს უბრალო დამატებას ნათესაობით ბრუნვაში. (გამოხატულია საწყისით).

ნათვალევის ნადირისა — განსაზღვრება და უბრალო დამატება.

უბრალო დამატება ითანხმებს განსაზღვრებას ნათესაობით ბრუნვაში (განსაზღვრება გამოხატულია მიმღებობით).

საკვირველად მიიყვარს — ვითარების გარემოება და შემასმენელი.

ვითარების გარემოება მიერთვის შემასმენელს (აქვს ზმნიზღელური მნიშვნელობა).

3.4. თ. ბანაძემოცულ სიტყვა-გამოთქმათა

გარჩევა

განკერძობულ სიტყვა-გამოთქმათა ანალიზის პროცესში, უწინარეს ყოვლისა, ისინი უნდა გამოიყოს წინადადებისაგან და შემდგომ დადგინდეს მათი სახე. ზოგადად ამით ამოიწურება მუშაობა განკერძობულ სიტყვა-გამოთქმათა სინტაქსური გარჩევის პროცესში, მაგრამ მორფოლოგიური ანალიზის დროს ამ გამოთქმათა შემადგენელ სიტყვებს ისევე ვიხილავთ, როგორც წინადადების წევრ სიტყვებს.

სასკოლო პრაქტიკაში დადგინდა განკერძობულ სიტყვა-გამოთქმათა სწავლების გარკვეული რიგი, მაგრამ მათი გარჩევისათვის ამას არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს, რადგან განკერძობულ სიტყვა-გამოთქმათა ანალიზს თვით მასალა აპირობებს.

განკერძობულ სიტყვა-გამოთქმებს განეკუთვნებიან, ერთი მხრივ, წინადადების განკერძობული წევრები (განკერძობული განსაზღვრება, განკერძობული გარემოება, დანართი), ხოლო, მეორე მხრივ, წინადადების არაწევრი, წინადადებასთან გრამატიკულად დაუკავშირებელი სიტყვა-გამოთქმები (მიმართვა, მიგებითი ნაწილაკები) და ემოციური შინაარსის სიტყვა-წინადადებანი (შორისდებული, ჩართული).

შ ე ნ ი შ ე ა : სასკოლო გრამატიკაში ეს სახეები ერთ ცნებაში ექცევა, რაც შეზღუდულია გამართლებული იყოს (სასკოლო კურსის თვალსაზრისით), მაგრამ უმჯობესია ისინი დაიყოს რამდენიმე ჯგუფად, რასაც საფუძვლად წინადადებასთან მათი მიმართება დაედება. ამ მიმართების შესაბამისად გამოიყოფა სამი რიგის ცნებები: 1. წინადადების განკერძობული წევრები, 2. წინადადების დანართი წევრები და 3. წინადადების არაწევრი სიტყვა-გამოთქმები.

განკერძობულ სიტყვა-გამოთქმებს თავიანთი საკლასიფიკაციო ნიშნები გააჩნიათ. მათგან ზოგი მორფოლოგიურია და ამიტომ — უფრო ცხადი და ხელშესახები (მაგალითად, წოდებითი ბრუნვა მიმართვისათვის), ზოგი — სინტაქსური (მაგალითად, შეთანხმება განკერძობული განსაზღვრებისათვის), ზოგი კი — ლოგიკურ-ემოციური (მაგალითად, ჩართული და შორისდებული) და მეტ მუშაობას მოითხოვს.

გ ა ნ კ ე რ ძ ო ბ უ ლ ი გ ა ნ ს ა ზ ღ ვ რ ე ბ ი ს ანალიზის პროცესში ყურადღება უნდა გამახვილდეს იმ გარემოებაზე, რომ იგი წინა-

დადებისაგან განკერძოებით დგას და ამიტომ არ შედის წინადადების შედგენილობაში.

შენიშვნა: ჭერჭერობით გადაწყვეტილი არაა, ჩაითვალოს თუ არა განკერძოებული განსაზღვრება წინადადების წევრად, მიუხედავად იმისა, რომ სინტაქსური თეორიის თვალსაზრისით იგი ოდნავადაც არ განსხვავდება ჩვეულებრივი ატრიბუტული განსაზღვრებისაგან.

განკერძოებული განსაზღვრების ძირითადი საკლასიფიკაციო ნიშნებია:

1. განკერძოებული განსაზღვრება ყოველთვის სახელით გამოხატულ წევრს უკავშირდება (ეს განსაზღვრებათა საერთო ნიშანია).

2. განკერძოებული განსაზღვრება, ერთეული შემთხვევების გარდა, მოსდევს იმ სიტყვას, რომელსაც განსაზღვრავს.

3. განკერძოებული განსაზღვრება გამოხატულია მიმღეობით (ერთეულ შემთხვევებში გვხვდება ზედსართავი სახელები, რომელთაც მიმღეობათა სინონიმური მნიშვნელობა აქვთ; შდრ. მზისაგან შავი — მზისაგან გაშავებული და მისთ.).

4. განკერძოებული განსაზღვრება წინადადებისაგან გაძლიერებული პაუზით (წერისას მძიმით ან მძიმეებით) გამოიყოფა.

5. განკერძოებული განსაზღვრება ყოველთვის შეთანხმებულია.

დანართის გამოსაცნობად არსებითი მნიშვნელობა აქვს როგორც მნიშვნელობის, ისე გრამატიკული ფორმების აბსოლუტურ იგივეობას. დანართიან წინადადებაში, ისევე როგორც შერწყმულში, რამდენიმე ერთნაირი წევრი გვაქვს, მაგრამ, შერწყმულისაგან განსხვავებით, რომელშიც გრამატიკული (ფუნქციურ-ფორმობრივი) იგივეობა, მაგრამ მნიშვნელობის მიხედვით განსხვავებაა, დანართი ამა თუ იმ წევრის იდენტურია (ან პიაზლოებით იდენტური, დამაზუსტებელი) შინაარსობრივადაც და გრამატიკულადაც. ამიტომ არის, რომ დანართისათვის დამახასიათებელია მაიგივებელი კავშირი. სწორედ ეს არის დანართის არსებითი საკლასიფიკაციო ნიშანი: თუ განკერძოებულ სიტყვა-გამოთქმაში წინადადებასთან მის დასაკავშირებლად ან არის მაიგივებელი კავშირები (ანუ, ესე იგი), ან შეიძლება მათი ჩასმა, ან კიდევ ჩანაცვლება, ეს სიტყვა-გამოთქმა დანართია.

დანართიანი წინადადების გარჩევისას მუშაობა საგრძნობლად გააღვილებულია, როდესაც დანართის სპეციფიკური საკავშირებლები გვაქვს, მაგ.: ძლოკვი, ანუ ანკარა, ქვეწარმავალია. ლუარსაბი გარდაიცვალა, ე. ი. მოკვდა და მისთ., მაგრამ რამდენადმე რთულდება მუშაობა, როდესაც მაიგივებელი კავშირის ფუნქციით არის გამოყენებული სხვა სიტყვები, როგორცაა: მაგალითად, კერძოდ. სახელდობრ და მისთ., თუმცა ყოველ ასეთ შემთხვევაში შე-

იძლება მათი ჩანაცვლება სპეციფიკური მაიგივებელი კავშირებით; მაგ.: ციტრუსი, კერძოდ მანდარინი, შავი ზღვის სანაპიროზე ხარობს — ციტრუსი, ანუ მანდარინი, შავი ზღვის სანაპიროზე ხარობს და მისთ.

დანართიანი წინადადების ანალიზის დროს ყოველთვის უნდა გვქონდეს მხედველობაში მისი სემანტიკურ-გრამატიკული სინონიმია „მისამართ“ წევრთან.

გ ა ნ კ ე რ ძ ო ე ბ უ ლ ი გ ა რ ე მ ო ე ბ ა ძალიან წააგავს დანართს. განსხვავება მათ შორის მხოლოდ იმაშია, რომ განკერძოებული გარემოება აზუსტებს უპირატესად ზმნიზებით (ან ზმნიზედური მნიშვნელობის სახელით) გამოხატულ სიტყვას, მაშინ როდესაც დანართს ქვემდებარე-დამატების (ან საერთოდ სახელით გამოხატული წევრის) დაზუსტებას აკისრებენ ხოლმე.

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: განკერძოებული გარემოებანი სრულიად თავისუფლად შეიძლება ჩაითვალოს დანართად. ეს ენათმეცნიერული სიზუსტის დაცვა იქნებოდა და მეთოდოლოგიური თვალსაზრისითაც სავსებით მისაღებია. განკერძოებული გარემოებანი, იქვე როგორც დანართი წევრები, უშუალოდ ახლავან დასახსტებელ წევრს (აღგლის მიხედვით ყოველთვის წინადადების შუაშია ან ბოლოში) და, რაც მთავარია, განკერძოებულ გარემოებებში სრულიად თავისუფლად შეიძლება (ზმირად რეალურადაც გვხვდება) იმ საკავშირებელთა აღდგენა თუ ჩასმა, რომლებიც დანართისათვის არის სპეციფიკური; შდრ.: ხვალ, (სახელდობრ) საღამოს რვა საათზე, დიწვება ტელეფონის ჩვენება და მისთ. სახელმძოვანელოში აღნიშნულია გარემოების ორგვარი განკერძოება (იხ. II. გვ. 65-66): გაძლიერებული პაუზით გაზოჟოფა და წინადადების წევრი გარემოების თანმხლები დამაზუსტებელი გარემოება. პირველი ნამდვილი განკერძოებული გარემოებაა, ხოლო მეორე — დანართი გარემოება.

მეტყველებაში ყველაზე ხშირად გვხვდება ადგილისა და დროის გარემოებათა განკერძოება, სხვა ტიპები უფრო იშვიათია; ამიტომ არის, რომ სკოლაში ამ ორი ტიპით ვკმაყოფილდებით, თუმცა მოსწავლეებს ცნობის სახით აუცილებლად უნდა მიეაწოდოთ, რომ სხვა სახის გარემოებათა განკერძოებაც ხდება და შესაძლებლობის შემთხვევაში, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც საანალიზო ტექსტში სათანადო ნიმუშები შეგვხვდება, უნდა გავაანალიზოთ კიდევ.

მიმართვა განკერძოებულ სიტყვა-გამოთქმებიდან ყველაზე ხელშე-სახები ნიშნით ხასიათდება. ეს არის წოდებითი ბრუნვა; მაგ.: არ დაიდარდო, დედაო! (გ. ლეონ.); დეო, გადიდი, გადიდი! (გ. ლეონ.) და მისთ.

მიმართვა ცალკე სიტყვით ან სიტყვათა ჯგუფით არის წარმოდგენილი. ხშირია შემთხვევები, როდესაც მიმართვას ახლავს სხვა განკერძოებული სიტყვა-გამოთქმები. ამათგან ყურადღება უნდა მიექცეს განკერძოებულ განსახლვრებას, რომელიც იმავე ბრუნვაშია, რო-

მელშიც მიმართავა (წოდებითში) და ამიტომ მოსწავლეებს ხშირად მიმართვად მიაჩნიათ; მაგ.:

მამავ ძვირფასო, ჩვენზე ზრუნვით გათეთრებულო, . . . შდრ.

ჩვენზე ზრუნვით გათეთრებულო ძვირფასო მამავ,...

მამა ძვირფასი, ჩვენზე ზრუნვით გათეთრებული,...

ჩვენზე ზრუნვით გათეთრებული ძვირფასი მამა, ... და მისთ.

მიმართვის ანალიზის დროს გასათვალისწინებელია აგრეთვე, რომ რიგ შემთხვევაში (ადამიანთა საკუთარ სახელებთან) წოდებითი ბრუნვის ფუნქციას წრფელობითი ასრულებს; მაგ.: ნ უ გ ზ ა რ, გ ა ი ო ზ და მისთ.

ჩართული განკერძოებულ სიტყვა-გამოთქმთაგან ყველაზე რთულია, რაც საგრძობლად აძნელებს მის ანალიზს. ჩართულს არ გააჩნია გამოკვეთილი გრამატიკული ფორმები. იგი წინადადების სახითაც გვხვდება და ძალიან ჰგავს რთული წინადადების კომპონენტებს.

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: ჩართული წარმოშობით რთული წინადადების ერთ-ერთ კომპონენტად არის მიჩნეული. ზოგ შემთხვევაში ეს შეაფიოდ ჩანს (ადვილია მისი სინტაქსური დაკავშირება წინადადებასთან), ზოგში უფრო ძნელია ამის დადგენა; მაგ.: მართალია (ის), (რომ) იტრია კიდევ. მაგალითად (აღვნიშნავთ), (რომ) ივანე კარგად სწავლობს და მისთ.

ჩართულის არსებითი ნიშანია მისი ლოგიკური დამოკიდებულება წინადადებასთან. ჩართული გვაქვს მაშინ, როდესაც ესა თუ ის სიტყვა, გამოთქმა თუ წინადადება გამოხატავს მთქმელის დამოკიდებულებას წინადადებით გადმოცემული აზრისადმი, ე. ი. როგორ აფასებს იგი იმ ამბავს, რომელსაც გვატყობინებს: საწყენად მიაჩნია, სასიხარულოდ. ნამდვილ ამბად, საექვოდ და ა. შ.; მაგ.: მეფისა და სამშობლოს წინ, მ ა რ თ ა ლ ი ა, მიძღვის ღვაწლი, მაგრამ, მეფევ, სხვას დავეუთობო აწ სამსახურს (ა. წ.). მე, ს წ ო რ ე დ, ნადირობის ტრფიალს რომ იტყვიან. ისა ვარ (ი. ჭ.). ს ა მ წ უ ზ ხ ა რ ო დ, წიგნის წაკითხვა ბოლომდე ვერ მოვასწარი და მისთ.

მიგებითი ნაწილაკების ამოცნობა სრულიადაც არ არის რთული: ჯერ ერთი, იმიტომ, რომ ისინი იმდენად მცირეა, რომ მათი ზეპირად დასწავლაც კი შეიძლება (დიახ, კი, ჰო, არა, ვერა, ნუ); მეორე, მიგებითი ნაწილაკები საერთოდ ცალკე გვხვდება, მათ არ ახლავთ სხვა სიტყვები. რამდენადმე მეტ ყურადღებას მოითხოვს მათი გამიჯვნა არა და ვერა ნაწილაკებისაგან, რომლებიც უკუთქმით წინადადებებში გვხვდება, მაგრამ ესეც არ არის ძნელი.

გარჩევის თვალსაზრისით არც შ ო რ ი ს დ ე ბ უ ლ ი ა რთული, მას კარგად გამოკვეთილი გარეგნული სახე აქვს (ჰმ!, ვაი! ეჰ! და მისთ.). ანალიზის პროცესში საჭიროა მხოლოდ გაარსებითებულა

შორისდებულების გამოიჭნა ჩვეულებრივისაგან (მაგ., ვაის გავეყარე, უის შევეყარე და მისთ.) და იმ ემოციური ელფერის აღნიშვნა, რომელსაც გამონათქვამს ანიკებს ესა თუ ის შორისდებული (საერთოდ ნაწილაკებისა და შორისდებულის შესახებ უფრო დეტალური ცნობები იხ. 3.2.ა და 3.2.კ).

3.4.თ. § 1. განკერძოებულ სიტყვა-გამოთქმათა გარჩევის ნიმუშები

განკერძოებულ სიტყვა-გამოთქმათა გარჩევისას აღინიშნება მხოლოდ მათი სახე. სასურველია აგრეთვე აღინიშნოს, თუ რა ლოგიკურ ან ემოციურ ელფერს ანიკებენ ისინი გამონათქვამს. ამ სიტყვა-გამოთქმათა გამოყოფის შემდეგ წინადადება ჩვეულებრივად გაირჩევა (აქ მოვიტანთ მხოლოდ განკერძოებულ სიტყვა-გამოთქმათა გარჩევის ნიმუშებს, წინადადებათა გარჩევა იხ. ზემოთ).

ლოგიკური გარჩევა

მოუკლავთ ზვიდაური, ცით ჩამოსული სვეტადა (ვაჟა).

ეს არის მარტივი, თხრობითი, წართქმითი წინადადება, რომელსაც ახლავს განკერძოებული განსაზღვრება — ცით ჩამოსული სვეტადა (მიმართებაშია სახელით გამოხატულ წევრთან, გამოხატულია მიმღეობით, შეთანხმებულია მასთან ბრუნვაში).

წყალნი, მთით დაქანებულნი, აღმასებრ უფსკრულს ჰსცივიან (გ. ორბ.):

ამ წინადადებაში გვაქვს განკერძოებული განსაზღვრება — მთით დაქანებულნი (გამოხატულია მიმღეობით, მოსდევს საზღვრულ წევრს, გამოიყოფა მისგან გადიდებული პაუზით, შეთანხმებულია მასთან ბრუნვასა და რიცხვში).

რუსთაველი, „ვეფხისტყაოსნის ავტორი“, მეთორმეტე საუკუნეში ცხოვრობდა.

ამ წინადადებაში გვაქვს დანართი — „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი, რომელიც აზუსტებს წინადადების წევრს, ქვემდებარეს, შეერთება უკავშიროს.

ვერა, ვერ მოგცე შენი ზაქარო (ი. ჭ.).

ამ წინადადებაში არის მიგებითი ნაწილაკი ვერა, რომელიც აძლიერებს წინადადებაში გამოხატულ უარყოფას.

უჰ, როგორ დავილაღე!

ამ წინადადებაში არის შორისდებული უჰ, რომელიც წუხილის ელფერს ანიკებს წინადადებას.

აქ, ამ პატარა ახმეტაში, ყოველიფერი მალამოდ ეცხება ჩემს გრძნობა-გონებას (ა. წ.).

ამ წინადადებაში არის განკერძოებული ადგილის გარემოება—
ამ პატარა ახმეტაში, რომელიც აზუსტებს ზმნიზედით გამოხატულ გა-
რემოებას აქ.

3.4.0. რთული წინადადების გარჩევა

რთული წინადადების გარჩევისას, უწინარეს ყოვლისა, უნდა დად-
გინდეს მისი სახე. ამისათვის საჭიროა გამოიკვეთოს მისი სპეციფიკუ-
რი ნიშნები. ზომლებითაც რთული წინადადება განსხვავდება მარტი-
ვისა და შერწყმულისაგან. ეს ნიშანია პოლიპრედიკატულობა, რაც
ვლინდება თვით რთული წინადადების შედგენილობაში. რთული ისეთი
წინადადებაა, რომელიც ორი ან მეტი ნაწილისაგან შედგება და ეს
ნაწილები შეიძლება ცალკე წინადადებად გამოვიყენოთ. ცალკე
წინადადებად გამოყენების საშუალებას გვაძლევს ის, რომ რთული
წინადადების ნაწილებს თავ-თავიანთი შემასმენელი და ქვემდებარე
გააჩნიათ; მაგ.. ერთბაშად ხალხი შეინძრა, გაისმა „გერგეტულის“
სიძლეა და გრგვინვასავე ბანის მიმცემმა ხალხმა ქუდები მოიხადა
(ა. ყაზბ.) და მისთ. წინადადებათა დაშლა შემადგენელ ნაწილებად
კარგ შედეგს გვაძლევს რთული თანწყობილი წინადადების ამოსაც-
ნობად. რაც შეეხება რთულ ქვეწყობილს, იგი უფრო ადვილია, რადგან
გარეგნულად ხელშესახები ნიშანი გვაქვს. ეს არის საკავშირებელი სა-
შუალება. როგორც ცნობილია, რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში სა-
კავშირებლად გამოყენებულია მაქვემდებარებელი კავშირები, მიმარ-
თებითი ნაცვალსახელები და მიმართებითი ზმნიზედები, რომელთა
თითქმის ერთადერთი ფუნქცია მთავართან დამოკიდებული წინადად-
ების შეერთებაა. ბუნებრივია, ისეთი რთული წინადადება, რომელშიც
დამოკიდებული მოიპოვება, ქვეწყობილია.

რთული თანწყობილი წინადადება გარეგნულად ძალიან ემსგავ-
სება შერწყმულს; შდრ.: ქარი ქროდა და არხევდა იასამნის ტოტებს —
ქარი ქროდა და იასამნის ტოტები ირხეოდა და მისთ., მაგრამ საკმა-
რისია წინადადების მთავარ წევრთა ანალიზი, რომ მათ შორის განსხ-
ვავება ნათლად გამოჩნდეს; შდრ. ჰქვემები.

შ ე რ წ ყ მ უ ლ ი

ქარი [ქროდა
არხევდა იასამნის ტოტებს

თ ა ნ წ ყ ო ბ ი ლ ა

[ქარი ქროდა
იასამნის ტოტები ირხეოდა

რთულ თანწყობილ წინადადებას შერწყმულთან საზიარო კავშირები გააჩნია: ორივე იყენებს მეერთებელ კავშირებს, კერძოდ: მაკგუფებელს, მაპირისპირებელსა და მაცალკეებელს (მაიგივებელი კავშირი დანართის კუთვნილება). გარდა ამისა, ლოგიკური მიმართება ნაწილებს შორის (ერთდროულობა, დაპირისპირება, უწინარეს-შემდგომობა, მიზეზ-შედეგობრიობა და მისთ) მათ ძალიან ხშირად ერთნაირი აქვთ. ამიტომ საკლასიფიკაციო ნიშნად ესენი ვერ გამოდგება. მთავარი შიანე წინადადების მორგანიზებული ცენტრების (ქვემდებარისა და შემასმენლის) ძიებაა. რასაკვირველია, ზემოთ აღნიშნულ საკითხებს ანალიზის პროცესში დიდი ყურადღება უნდა მიექცეს, მაგრამ საკლასიფიკაციო ნიშნებად ისინი არ გამოდგება.

კავშირების ანალიზის პროცესში სასურველია ყურადღება გამახვილდეს, რომ მეერთებელი კავშირები შერწყმულ წინადადებაში ორ ან მეტ წევრს აერთიანებენ, ხოლო რთულ თანწყობილში — ორ ან მეტ წინადადებას; შდრ.: თოვლმა მოუხშირა და ნაკვალევი დაფარა — თოვლმა მოუხშირა და ნაკვალევი დაიფარა და მისთ.

რთული თანწყობილი წინადადების ანალიზის პროცესში უნდა დადგინდეს მისი ძირითადი თავისებურებანი; სახელდობრ შემდეგი:

1. რთული თანწყობილი წინადადება აერთიანებს ორ ან მეტ მარტივ ან შერწყმულ წინადადებას.

2. წინადადებანი ერთმანეთთან შეერთებულია მეერთებელი კავშირებით ან უკავშიროდ (მეორე შემთხვევაში შეიძლება კავშირის აღდგენა).

3. რთულ თანწყობილ წინადადებაში გაერთიანებული წინადადებები ერთმანეთს აზრობრივად უკავშირდებიან, ხოლო გრამატიკულად დამოუკიდებელი არიან (გააჩნიათ თავ-თავიანთი შემასმენლები და ქვემდებარეები).

4. რთულ თანწყობილში გაერთიანებული მარტივი ან შერწყმული წინადადებები ერთმანეთისაგან მძიმით (ზეპირ მეტყველებაში პაუზით) გამოიყოფიან, გარდა და კავშირი: შეერთებული წინადადებებისა.

რთული ქვეწყობილი წინადადება მეტყველებაში ყველაზე მეტად არის გაერთიანებული. იგი უფრო მრავალფეროვანია, ვიდრე სხვა სახის წინადადებები.

რთული ქვეწყობილი წინადადების არსებითი თვისებაა ქვეწყობა, ე. ი. წინადადებათა ისეთი დაკავშირება, როდესაც ერთი ხსნის მეორეს (იხ. სახელმძღვანელო, II, გვ. 77). თანწყობილისაგან განსხვავებით, რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში გვაქვს გრამატიკული კავშირი, დამოკიდებულება, რომელიც შესაბამისი მიმართებითი სიტყვებით არის გაფორმებული. სპეციფიკური საკავშირებელი საშუალების დადგენა,

რთული ქვეწყობილი წინადადების ისეთა ნიშანია, რომელიც თითქმის ყოველთვის უტყუარ შედეგს გვაძლევს. იგივე ნიშანი შეიძლება გამოდგეს ღვით მთავარი და დამოკიდებული წინადადებების ერთობისაგან გასამიჯნავად, რადგან მაქვემდებარებელი კავშირი ან მისი ფუნქციური ეკვივალენტი მიმართებითი ნაცვალსახელი ან მიმართებითი ზმნიზედა მხოლოდ და მხოლოდ დამოკიდებულ წინადადებებში გვხვდება.

კავშირების ანალიზის პროცესში ყურადღება უნდა გამახვილდეს კავშირისა და წევრ-კავშირის ცნებებზე. მოსწავლეებს უნდა დაეანახოთ, რომ წევრ-კავშირი მიმართებითი ნაცვალსახელი ან მიმართებითი ზმნიზედაა, ესენი კი დამოუკიდებელი მეტყველების ნაწილებია. მაშასადამე, მათ წინადადების წევრის გამოხატვაც ეკისრებათ. ისინი კავშირის როლს ასრულებენ მთლიანად რთულში, ხოლო დამოკიდებულში წევრებია.

შეიძლება გამოვიყენოთ შემდეგი ტაბულა

№	წინადადება	საკავშირებელი საშუალება	მერყეულების ნაწილი	წინადადების წევრი
1	სადაც ამხანაგები დამილიეს, მეც იქ უნდა ჩავიკაფირო! (ა. ყაზბ.)	სადაც	მიმართ. ზმნიზედა	ადგილის გარემოება
2	კიდევ ბევრს ლაპარაკობდა ონისე, რომელიც თანდათან სუსტდებოდა და წყნარდებოდა (ა. ყაზბ.)	რომელიც	მიმართ. ნაცვალს.	ქვემდებარე
3	ონისე დარწმუნებული იყო, რომ გუგუასაგან ამხანაგების ლაღი შეეძლებელი იყო.	რომ	მაქვემდ. კავშირი	—

ანალიზის პროცესში მოსწავლეებს უნდა მივაწოდოთ რაც შეიძლება მეტი კავშირები და წევრ-კავშირები, რათა მათი მორფოლოგიური ანალიზისა და ფუნქციის გარკვევის შედეგად მათ არ აურიონ ერთმანეთში ეს ფრიალ მნიშვნელოვანი ცნებები.

8.4.0. § 1. დამოკიდებულ წინადადებათა გარჩევა

დამოკიდებულ წინადადებათა ანალიზის პროცესში, ძირითადად, სამი საკითხი უნდა გაირკვეს; ესენია: 1) დამოკიდებული წინადადების ადგილი მთავართან მიმართებით, 2) დამოკიდებულ წინადადებათა კავშირები (კავშირიანი თუ უკავშირო შეერთება) და 3) დამოკიდებულ წინადადებათა ფუნქცია, ანუ მათი სახეები. პირველს არსე-

ბითად პუნქტუაციური მნიშვნელობა აქვს (ამიტომ მას პუნქტუაციურ გარჩევაში განვიხილავთ), მეორე გრამატიკულ-სტილური ხასიათისაა, ხოლო მესამე — წმინდა ფუნქციური.

ყოველ მასწავლებელს იდეალურად ესახება ისეთი მდგომარეობა, როცა ცალკეული სახის დამოკიდებულ წინადადებას თავისი საკავშირებელი ექნება; მაგრამ რეალურად ეს ასე არაა. მაქვემდებარებელი კავშირები ძალიან ცოტა მოგვეპოვება. ვარიანტების გარეშე ისინი ორად-ორია: რომ და თუ. ამათგან თუ კავშირს მოეპოვება რამდენიმე ნაწილაკიანი ვარიანტი: თუ მცა, თუ გინდ და მისთ. ამიტომ არის, რომ მათი მნიშვნელობით ფართოდაა გამოყენებული მიმართებითი სიტყვები: მიმართებითი ნაცვალსახელები და მიმართებითი ზმნიშვნელები. საერთოდ, მაქვემდებარებელი სიტყვები სხვადასხვა ფუნქციის წინადადებაში გვხვდება (ამ მხრივ რომ კავშირს ბადალი არა ჰყავს. იგი თითქმის ყველა სახის წინადადებაში გვხვდება), ეს კი საგრძნობლად აძნელებს დამოკიდებული წინადადების სახის დადგენას.

სკოლაში დამოკიდებულ წინადადებათა სახის დასადგენად ფართოდ არის გამოყენებული კითხვები, მაგრამ მათაც ზემოაღნიშნული ნაწილი გააჩნიათ. გარდა ამისა, გვაქვს წინადადებები, რომელთაც საერთოდ არ შეეწყობათ კითხვა და სხვ.

მთავარ წინადადებასთან დამყარებული სინტაქსური მიმართების მიხედვით, რითაც მათა ფუნქცია არის შეპირობებული, დამოკიდებული წინადადება ნაირგვარია. საკმაოდ დიდ ჯგუფს აქვს წინადადების ანა თუ იმ წევრის გაგება. ისინი მთლიანად წინადადების სახით ასრულებენ რომელიმე წევრის ფუნქციას, წინადადების რომელიმე წევრის გაშლილ სახეს წარმოადგენენ და მიემართებიან მთავარი წინადადების რომელსამე წევრს. ასეთია: ქვემდებარული, დამატებითი, განსაზღვრებითი და სხვ. დამოკიდებული წინადადებები (ჩვენ მათ პირობით I ჯგუფის დამოკიდებული წინადადებანი ვუწოდოთ). მეორე ჯგუფის წინადადებებს არა აქვთ რომელიმე წევრის გაგება, ისინი არ მიემართებიან მთავარი წინადადების რომელსამე წევრს (აზუსტებენ მთლიანად მთავარ წინადადებას) და ამიტომ არც რომელიმე წევრის კითხვა შეეწყობათ (ჩვენ მათ კვლავ პირობითე II ჯგუფის დამოკიდებული წინადადებანი დავარქვავთ).

შენიშვნა: პროგრამასა და სახელმძღვანელოში II ჯგუფის დამოკიდებულ წინადადებათათვის გამოყენებულია ტერმინი სხვა სახის დამოკიდებული წინადადებანი (იხ. სახელმძღვანელო, II, გვ. 107).

დამოკიდებული წინადადების სახეთა თანამიმდევრობის შესახებ ქართულ საეციალურ ლიტერატურაში მნიშვნელოვანი მოსაზრებებია

გამოთქმული (იხ. ლ. კვაცაძე, რთული წინადადების სწავლების მეთოდთა. თბ., 1950, გვ. 34 და შმდ.; მ. თალაკვაძე, ქართული ენის გრამატიკის სწავლების მეთოდთა. თბ., 1959, გვ. 362-364 და სხვ., მაგრამ გარჩევისათვის ამას არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს. რასაკვირველია, წინადადებათა გარჩევა საკითხთა სწავლების შესაბამისად უნდა წარმოებდეს).

დამოკიდებულ წინადადებათა ნაირფეროვნებით არის გამოწვეული, რომ მის გასარჩევად არ გავაჩნია ერთი საკლასიფიკაციო ნიშანი, ერთი ხერხი. მის სახეთა დასადგენად ვიყენებთ, ძირითადად, ოთხ ხერხს, როგორცაა: 1) კითხვების ხერხი, 2) კავშირების ხერხი, 3) მისათითებელი სიტყვების ხერხი და 4) რთული ქვეწყობილი წინადადების მარტივად გარდაქცევის ხერხი. თითოეულ მათგანს როგორც ღირსება, ისე ნაკლი გააჩნია. მათი საზოგადო ნაკლი ისაა, რომ ისინი ოთხია.

კითხვების ხერხი, როგორც ზემოთაც არის აღნიშნული, სკოლაში ფართოდ არის გამოყენებული. იგი არსებითად ეყრდნობა წინადადების წევრთა კითხვებს, მაშასადამე, იგივე ნაკლი გააჩნია, რაც — წევრთა კითხვებს. ეს ხერხი შეიძლება გამოყენებულ იქნეს მხოლოდ I ჯგუფის დამოკიდებულ წინადადებათა ამოსაცნობად.

კითხვების ხერხის გამოყენებისას აუცილებლად უნდა დავიცვათ შემდეგი წესი: კითხვა მთავარი წინადადებიდან უნდა გამომდინარეობდეს, ხოლო მის პასუხს მთლიანად დამოკიდებული წინადადება წარმოადგენდეს. კითხვები შეიძლება გაუფრცობელი (ერთსიტყვიანი) ან გავრცობილი იყოს (მეორე უფრო ზუსტია); მაგ.:

ჩვენ უკვე ვიცით, რომ სოფელ ვაშლოვანს აღმოსავლეთით ეკრა დიდი ტყე (ი. გოგ.). კითხვა — რა?

როცა ამ გზით ვერაფერს გახდა, ზურაბმა ხერხს მიმართა (ი. გოგ.). კითხვა — როდის მიმართა ზურაბმა ხერხს? და მისთ.

კითხვები ყველა სახის დამოკიდებულ წინადადებას არ შეეწყობა. ესაა ამ ხერხის ძირითადი ნაკლი. გარდა ამისა, სხვადასხვა სახის დამოკიდებულ წინადადებას შეიძლება ერთი და იგივე კითხვა შეეწყოს, რაც ართულებს მის გამოყენებას.

გარჩევის პროცესში მოსწავლეები ხშირად კითხვას არასწორად უწყობენ. ეს უპირატესად გამოწვეულია იმით, რომ მათ არ იციან კითხვების დასმის ზემოაღნიშნული წესი და კითხვას დამოკიდებული წინადადების რომელსამე წევრს ან შესიტყვებას შეუწყობენ ხოლმე; მაგ.:

როდესაც გოჩამ დალოცვა გაათავა, ხალხს გამოუცხადა ნუგზარ ერისთავის სურვილი (ა. ყაზბ.). არასწორი კითხვა — რა გამოუცხადა

ხალხს?, ე. ი. როდის გამოეცხადა ხალხს ნუგზარ ერისთავის სურვილი? და მისთ.

კავშირების ხერხი საკმაოდ არასაანდოა, გარდა რამდენიმე შემთხვევისა, როდესაც დამოკიდებულ წინადადებებს სპეციფიკური საკავშირებლები გააჩნიათ. სამწუხაროდ, ასეთი შემთხვევები (ოტაა. სპეციფიკურ საკავშირებელთაგან შეიძლება აღინიშნოს შემდეგი: რომელიც განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადებისათვის, ვინაიდან და რადგან(აც) მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადებისათვის, რათა მიზნის გარემოებითი, თუმცა დათმობითი დამოკიდებული წინადადებებისათვის. საქმარისია ეს კავშირები დამოკიდებულ წინადადებაში შეგვხვდეს, რომ არ გავიჭიროება მათი სახის დადგენა.

კავშირების ხერხს შეიძლება დაუკავშიროთ ჩანაცვლების ხერხი. საქმე ისაა, რომ ზემოაღნიშნული დამოკიდებული წინადადებები ხშირად სხვა საკავშირებლებსაც იყენებენ, მაგრამ ყველა შემთხვევაში შეიძლება მათი ჩანაცვლება სპეციფიკური საკავშირებლით; მაგ.:

შორს მოვლა არჩია, რომ შინ მშვიდობით მისულიყო (ი. გოგ.); შდრ. შორს მოვლა არჩია, რათა შინ მშვიდობით მისულიყო. რათა მიზნის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების საკავშირებელია; მაშასადამე, წინადადება მიზნის გარემოებითი დამოკიდებულია.

შერცხეის ის ქუდოსანი, ვინც მეზობელს ღალატად შეადგების! (ა. ყაზბ.). შდრ. შერცხევს ის ქუდოსანი, რომელიც მეზობელს ღალატად შეადგების. რომელიც განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების სპეციფიკური საკავშირებელია; მაშასადამე, დამოკიდებული წინადადებაც შესაბამისი სახისაა.

მღინარის პირას მიადგა, წყურვილის მოკვლა რომ სურდა (ა. წ.); შდრ. მღინარის პირას მიადგა, რადგან (ვინაიდან) წყურვილის მოკვლა სურდა. რადგან (ვინაიდან) მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების სპეციფიკური საკავშირებელია და მისთ.

მისათითებელი სიტყვის (კორელატის) ხერხი, კითხვების მსგავსად, ლოგიკურ ხერხთა წყებას განეკუთვნება, ისიც მხოლოდ I ჯგუფის დამოკიდებულ წინადადებებთან გამოგვადგება. კორელატებს მკიდრო კავშირი აქვთ კითხვებთან, მაგრამ ხშირად უფრო ზუსტად წარმოგვიდგენენ დამოკიდებული წინადადების სახეს. ეს განსაკუთრებით მაშინ არის შესამჩნევი, როდესაც დამოკიდებული წინადადებები აბსოლუტურად ერთნაირია, კითხვაც ერთნაირი შეეწყობათ, მაგრამ სხვადასხვა სახისაა; მაგ.:

მ ო ი გ ო ნ ა ის, რაც უშველიდა — მ ო ა გ ო ნ დ ა ის, რაც უშვე-
ლიდა.

ამ გარეგნულად ერთნაირ წინადადებებს კითხვა ერთი და იგივე
შეეწყობა — რა?, მაგრამ კორელატები განსხვავებული ფუნქციისა
აქვთ: პირველ წინადადებაში ის პირდაპირი დამატებაა; მაშასადამე,
დამოკიდებული წინადადებაც დამატებითია. მეორე წინადადებაში ის
ქვემდებარეა; მაშასადამე, დამოკიდებული წინადადება ქვემდებარე-
ლია და მისთ.

კორელატების ხერხი განსაკუთრებით კარგ შედეგს გვაძლევს, რო-
დესაც განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებაში გამოყენებულია
ადგილისა და დროის დამოკიდებულთა საკავშირებლები, როგორიცაა:
ს ა დ ა ც, ს ა ი დ ა ნ ა ც, რ ო დ ე ს ა ც და მისთ. მოსწავლეებს ეს
მიმართებითი ზმნიზებლები წვერთა ფუნქციის ასოციაციით უბიძგებს
შეცდომისაკენ, რომ დამოკიდებული წინადადებები გარემოებითად
ჩათვალონ; მაგ.:

ი მ ა ღ ჯ ი ს და უწყეს ყურება, ს ა ი დ ა ნ ა ც მოჩანდა მტვერი
(ა. ყაზბ.).

ონისე ი მ ქ ა ლ ა შ ი ჩ ა ვ ი დ ა, ს ა დ ა ც გამარჯვებული ოსები მზი-
არულის „ვარაიდათი“ ღიხქვეშ ჰქელავენენ მამულის დამცველთ პა-
ტიოსან გვამებს (ა. ყაზბ.).

ერთ ბნელ ღამეს, რ ო დ ე ს ა ც კაცი თვალთავან მიტანილ თით-
საც კი ვერ გაარჩევდა, სამტვეროს თავში მოისმა ხმაურობა რამდე-
ნიმე მომავალი კაცისა (ა. ყაზბ.) და მისთ.

რთული ქვეწყობილი წინადადების მარტივად გ ა რ დ ა ქ ც ე ვ ე ის
ხერხი ყველაზე უფრო სანდოა, რადგან ამ დროს დამოკიდებული წი-
ნადადების შემასმენელი იქცევა სახელზმნად და ახალ (მარტივ) წინა-
დადებაში იმ წვერის როლს ასრულებს, რა სახისაცაა დამოკიდებული
წინადადება (გადაქცევის წესები უფრო დეტალურად იხ. ქვემოთ, 4.1.
სინთეზური სავარჯიშოები), მაგრამ ეს ხერხიც შეზღუდულია თუნ-
დაც იმით, რომ მართო I ჯგუფის დამოკიდებულ წინადადებათა ამო-
საცნობად გამოვადგება. ამასთან ერთად გასათვალისწინებელია ისიც,
რომ გარდაქცევა VII-VIII კლასების მოსწავლეთათვის საკმაოდ რთუ-
ლი ოპერაციაა. გარდა ამისა, ზოგიერთი რთული წინადადება გარდაქ-
ცევის შემდეგ სტილურად მძიმე, უხეში გამოდის, რაც ასევე აძნე-
ლებს მის გამოყენებას.

ბუნებრივად ჩნდება კითხვა: რომელ ხერხს უნდა ვენდოთ, რომე-
ლი მათგანი უნდა გამოვიყენოთ დამოკიდებული წინადადების დასად-
გენად? პასუხი ასეთია: ცალკე არც ერთს. საჭიროა ორი ხერხის გამო-
ყენება მიანიც: ერთისა — ამოსაცნობად, ხოლო მეორისა — საკონტ-
როლოდ. ისე კი მასწავლებლის დახელოვნებაზე დამოკიდებული ოპ-

ტიმალური ვარიანტის შერჩევა, რაც ეკონომიასთან ერთად მოსწავლეთა გონებრივი უნარის განვითარებაზეც მოახდენს გავლენას.

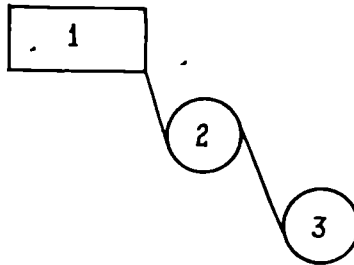
8.4.0. § 2. რთული სინტაქსური კონსტრუქციების გარჩევა

რთული ქვეწყობილი წინადადების შესწავლის პროცესში მოსწავლეები მხოლოდ ორკომპონენტიან წინადადებებს აანალიზებენ, მაგრამ მეტყველებაში საკმაოდ ხშირად გვხვდება მრავალკომპონენტიანი რთული წინადადებები, რომლებშიც ერთზე მეტი დამოკიდებულია ან რომლებშიც ერთდროულად გვხვდება როგორც თანწყობა, ისე ქვეწყობა.

რთული სინტაქსური კონსტრუქციების გაცნობა მოსწავლეთათვის მხოლოდ და მხოლოდ პრაქტიკული გზით წარმოებს. მოსწავლეებს არაერთაზრ შემთხვევაში არ უნდა მივაწოდოთ თეორიული განსაზღვრა-განზოგადებანი ამა თუ იმ სინტაქსური კონსტრუქციის აგებულებისა და მათი გამომწვევი მიზეზების შესახებ. მათ მხოლოდ სათანადო მაგალითების ანალიზით უნდა დავანახოთ, რომ შეიძლება ერთ მთავარ წინადადებას ახლდეს ორი ან მეტი დამოკიდებული ან დამოკიდებულს ახლდეს დამოკიდებული, ან კიდევ დამოკიდებულის შემცველი მთავარი წინადადება შეიძლება თანწყობით იყოს დაკავშირებული სხვა წინადადებასთან და ა. შ. პრაქტიკული ვარჯიშობის პროცესში ეაწვდით ტერმინებს: თ ა ნ ა დ ა მ ო კ ი დ ე ბ უ ლ ი და თ ა ნ ა მ ი მ დ ე ვ რ უ ლ ა დ დამოკიდებული. კარგ შედეგს გვაძლევს სახელმძღვანელოში მოთავსებულის ანალოგიური სქემების გამოყენება (იხ. სახელმძღვანელო, II, გვ. გვ. 113-115); მაგ.:

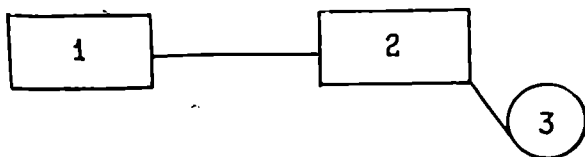
ამ ლაპარაკში იმათ მიაღწიეს გორის თავს, სადაც გამაგრდნენ იმდენად, რამდენადაც შესაძლებელი იყო ორი კაცისაგან (ა. ყაზბ.).

სქემა

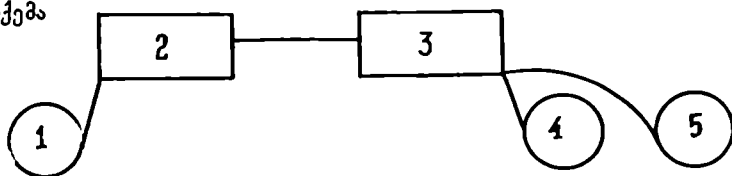
გარეულმა ფრინველებმა გამოიღვიძეს და იმათ ყრბაში მიიკარგა მდინარე ბუქუჩის შუილი, რომელიც იმ დაწყნარებულ ღამეში გაისმოდა ოზურგეთის მიდამოში (ე. ნინ.).

სქემა

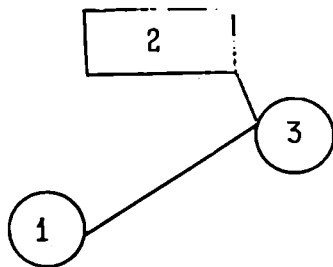
რამდენადაც გაგი აქ იტანჯებოდა, იმდენად გორაზე მყოფთ ნუგეში ეძლეოდათ და იმედი ჰქონდათ, რომ ლამის სიბნელესთან ერთად იმათ გაეხსნებოდათ გზა და მშვიდობიანად გადარჩებოდნენ თავიანთ მოსიხსლეებს (ა. ყაზბ.)

სქემა

[*და] ვინც გრძნობით დაუგდებს ყურს, ვფიცავ, არც ის მოტყუვდება (ა. წ.).

სქემა

რთული სინტაქსური კონსტრუქციების ანალიზი არ არის ძნელი. რასაკვირველია, თუ მოსწავლეებმა იციან ორკომპონენტური წინადადებათა გარჩევა, მაგრამ არის ერთი საკითხი, რომელიც ხშირად აძნელებს დამოკიდებული წინადადების გამოყოფასა და მისი სახის დადგენას. ეს არის საკავშირებელი საშუალების დაკარგვა ერთნაირ თანადამოკიდებულ წინადადებაში.

ერთნაირ თანადამოკიდებულ წინადადებაში, როდესაც დამოკიდებულები ერთნაირ საკავშირებელს იყენებენ, ხშირად ჩნდება მაერთებელი კავშირი და; მაგ., ძველი დროის ადამიანები ოცნებობდნენ ისეთ მანქანაზე, რომელიც თავისით იმგზავრებდა მიწაზე და რომელიც ცხენზე უფრო სწრაფად გადაიყვანდა მგზავრებს.

შეიძლება მეორე დამოკიდებულის საკავშირებელი დაიკარგოს. ამ შემთხვევაში დამოკიდებულ წინადადებათა შენაერთი შერწყმულს ან რთულ თანწყობილს ემსგავსება; მაგ., როდესაც მზე ჩაეა და [როდესაც] ტყეში ბინდი დაისადგურებს, ჩიტუნები შეწყვეტენ ჰიკპიკს.

ზოგჯერ ეს და კავშირიც იკარგება და დამოკიდებული წინადადებები უფრო მეტად ემსგავსებიან შერწყმულს ან რთულ თანწყობილს; მაგ., თუ ბავშვს უყვარს საპონი, [და თუ] უყვარს კბილის ფხვნილი, კარგი არის ეს ბავშვი და ამგვარი შვილი.

ყველა ამგვარ შემთხვევაში მოსწავლეებს უნდა აღვადგინოთ შესაბამისი საკავშირებელი.

8.4.ი. § 8. რთული წინადადების გარჩევის ცხრილი

რთული წინადადების გარჩევისას, უწინარეს ყოვლისა, უნდა დადგინდეს მისი სახე, შემდეგ დაიყოფა შემადგენელ კომპონენტებად, რომლებიც ისევე გაირჩევა, როგორც — შესაბამისი მარტივი ან შერწყმული წინადადებები. წინადადების ემოციურ-ინტონაციური სახე აუცილებლად მთლიანად რთულისა უნდა გაირკვეს, რადგან იგი ერთი საკომუნიკაციო ერთეულია და საკუთარი სახე აქვს. იგი შედგენილობით არის რთული, თორემ ერთ აზრს გადმოგვცემს. ანალიზი პარაცესში გასათვალისწინებელია განკერძოებულ სიტყვა-გამოთქმათა ადგილი. განკერძოებული სიტყვა-გამოთქმები, როგორც წესი, მარტივი ან შერწყმულ წინადადებებს შეესაბამება ხოლმე (ამიტომ არის, რომ პროგრამა მათ შესწავლას შერწყმული წინადადების შემდეგ ითვალისწინებს).

ზოგადად რთული წინადადების გარჩევის ცხრილი ასეთია:

1. წინადადების ემოციურ-ინტონაციური სახე (სახე „შინაარსის“ მიხედვით).
2. წინადადების სახე აგებულების მიხედვით (ამჟერად — რთული).
3. შემადგენელ კომპონენტთა (წინადადებათა) რაოდენობა.
4. შემადგენელ წინადადებათა შორის მიმართება (თანწყობილია თუ ქვეწყობილი).
5. დამოკიდებულ წინადადებათა პოზიცია (თუ რთული ქვეწყობილი წინადადება).
6. შეერთება (კავშირიანია თუ უკავშირო).
7. დამოკიდებულ წინადადებათა სახე (ფუნქცია).

ამის შემდეგ რთული წინადადების კომპონენტები (შემადგენელი წინადადებები) გაირჩევა ცალ-ცალკე, როგორც მარტივი ან შერწყმული წინადადებები.

მ. ზ. ბ. § 4. რთული წინადადების გარჩევის ნიმუშები

(ძირითადად, წარმოდგენილი იქნება რთული წინადადების დამახასიათებელ თავისებურებათა გარჩევა).

ვარდს გაეფურჩქნა კოკორი, გადახვეოდა იასა, ზამბახსაც გაპლვიძებოდა და თავს უხრიდა ნიავსა (სოსელო).

ეს არის თხრობითი რთული თანწყობილი წინადადება, შედგება ორი შერწყმული წინადადებისაგან, შეერთება უკავშირობა.

ქეთოს დედისაგან დაჰყვა მეტად მოსიყვარულე გული და ამ გულს ძლიერ მოუხდა იშვიათი მისი თავგადასავალი (ი. გოგ.).

ეს არის თხრობითი რთული თანწყობილი წინადადება, შედგება ორი მარტივი წინადადებისაგან, შეერთება კავშირიანია (მაჯგუფებელი კავშირი და).

აყვავებულა მდელო, აყვავებულან მთები, მამულო საყვარელო, შენ როსლა აყვავდები? (ი. ჭ.).

ეს არის კითხვითი რთული თანწყობილი წინადადება, შედგება სამი მარტივი წინადადებისაგან, შეერთება უკავშირობა; მესამე წინადადებაში არის მიმართვა.

რომ ბედში მყოფი შენ ძმად მიგაჩნდეს, ეგ ვერაფერი სიყვარულია (ი. ჭ.).

ეს არის თხრობითი რთული ქვეწყობილი წინადადება, შედგება ორი მარტივი წინადადებისაგან: პირველი — რომ ბედში მყოფი შენ ძმად მიგაჩნდეს — დამოკიდებულია, მეორე — ეგ ვერაფერი სიყვარულია — მთავარი. დამოკიდებული წინადადება მთავრის წინაა, შეერთება კავშირიანია (მაქვემდებარებელი კავშირი რ ო მ). დამოკიდებული წინადადება ქვემდებარულია.

მზეს თუმცა უხვად მოეფინა დედამიწაზე თავისი სხივები, მაგრამ ჯერ კიდევ გრილოდა (დუტუ მეგრ.).

ეს არის თხრობითი რთული ქვეწყობილი წინადადება, შედგება ორი მარტივი წინადადებისაგან: პირველი — მზეს თუმცა უხვად მოეფინა დედამიწაზე თავისი სხივები — დამოკიდებულია, მეორე — მაგრამ ჯერ კიდევ გრილოდა — მთავარი. დამოკიდებული წინადადება მთავრის წინაა, შეერთება კავშირიანია (თუმცა). დამოკიდებული წინადადება დათმობითია.

ამ სერის გადაღმა, სადაც ახლა თავისი სამწყსო მიუღიოდა და რომელიც სულ ახლო მანძილიდან მათ სოფელს თავზე დასცქეროდა, ჯერ გაგნას არ გადაეხედნა (ი. ევლ.).

ეს არის რთული ქვეწყობილი წინადადება, შედგება სამი მარტივი წინადადებისაგან: პირველი — ამ სერის გადაღმა ჯერ გაგნას არ გადაეხედნა — მთავარია, მეორე — სადაც ახლა თავისი სამწყსო მიუღი-

ოდა — და მესამე — რომელიც სულ ახლო მანძილიდან მათ სოფელს თავზე დასცქეროდა — დამოკიდებული. დამოკიდებული წინადადებები მთავრის შუაშია. ორივე დამოკიდებული განსაზღვრებითაა. შეერთება კავშირიანია (პირველი დამოკიდებულებისა — სადაც მიმართებითი ზმნიზედა, მეორისა — რომელიც მიმართებითი ნაცვალსახელი. დამოკიდებული წინადადებები ერთმანეთთან შეერთებულია და მაჭფუფებელი კავშირით, რადგან ერთნაირია).

ამ მდგომარეობაში იყო მზალო, როდესაც ელგუჯა დაინახა, რომელიც იმასთან მიდიოდა (ა. ყაზბ.).

ეს არის რთული ქვეწყობილი წინადადება, შედგება სამი მარტივი წინადადებისაგან: პირველი — ამ მდგომარეობაში იყო მზალო — მთავარია, მეორე — როდესაც ელგუჯა დაინახა — მასზე დამოკიდებული (თანამიმდევრულად დამოკიდებული წინადადებები). დამოკიდებული წინადადება მთავრის შემდეგაა, მეორე დამოკიდებული მოსდევს პირველს. პირველი დამოკიდებული წინადადება დროის გარემოებითაა, შეერთება კავშირიანია (როდესაც); მეორე დამოკიდებული — განსაზღვრებითი, შეერთება — კავშირიანი (რომელიც).

მონადირემ დაინახა შუა გზაზე გაშლართული შველი, რომელსაც ყვავი უნისკარტებდა, ეჭვიც არ შეჰპარვია, რომ ცოცხალია (ე. ევდ.).

ეს არის თხრობითი, ნარევი სახის რთული წინადადება; შედგება ოთხი მარტივი წინადადებისაგან. მათგან პირველი და მესამე ერთმანეთთან თანწყობილია, შეერთება უკავშიროს; პირველ წინადადებას ახლავს დამოკიდებული — რომელსაც ყვავი უნისკარტებდა. იგი მთავრის შემდეგაა, შეერთება — კავშირიანი (რომელსაც); დამოკიდებულა წინადადება განსაზღვრებითია. რიგით მესამე წინადადებას ახლავს თავისი დამოკიდებული — რომ ცოცხალია. იგი მთავრის შემდეგაა, შეერთება კავშირიანია (რომ); დამოკიდებული წინადადება უბრალო დამატებითია.

ლო გ ი კ უ რ ი ხ ე რ ს ი თ გ ა რ ჩ ე ვ ა

ჩაწამს მწყემსმა თვალი მოჰკრა მომავალს ქალსა, სახემ გაუღიმა, თუძეცა დიდი ზანი იყო, რაც ამგვარად ხშირად ზარზობდა ხოლმე, მაგრამ გულმა ისე დაუწყო ძგერა, თითქოს შეყრის პირველი დღე ყოფილიყო (ა. ყაზბ.).

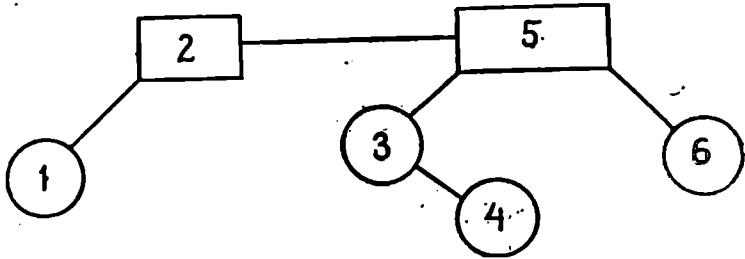
ეს წინადადება არის ობრობითი (არ შეიცავს არც კითხვას, არც ბრძანებას და არც გრძნობას გამობატავს).

ნარევი სახის რთული წინადადებაში თანწყობაც გვაქვს და ქვეწყობაც).

შედგება ექვსი მარტივი წინადადებისაგან.

მეორე და მეხუთე წინადადებები ერთმანეთის მიმართ თანწყობილია, მათ შორის შეერთება კავშირიანია (მაპირისპირებელი კავშირი მა გ რ ა მ); პირველი წინადადება დამოკიდებულია მეორეზე, მესამე — მეხუთეზე, მეოთხე — მესამეზე, მეექვსე — მეხუთეზე.

სქემა

ამ წინადადებაში გვაქვს ერთდროულად თანა და თანამიმდევრული დაქვემდებარება.

პირველი წინადადება დროის გარემოებითი დამოკიდებულია (კითხვა — როდის?, მისათითებელი სიტყვა — [*მ ა შ ი ნ], საკავშირებელი — რ ა წ ა მ ს, გარდაქცევის შემდეგ მივიღებთ თ ვ ა ლ ის მოკვარისას სახემ გაუღიმა).

მესამე წინადადება დათმობითი დამოკიდებულია (საკავშირებელი — თ უ მ ც ა).

მეოთხე წინადადება დროის გარემოებითაა (კითხვა — როდის?, მისათითებელი სიტყვა — მ ა ს შე მ დ ე გ).

მეექვსე წინადადება ვითარების გარემოებითაა (კითხვა — როგორ?, მისათითებელი სიტყვა — ისე, საკავშირებელი — თ ი თ ქ ო ს).

შენიშვნა: ამგვარი რთული კონსტრუქციის წინადადებებს სკოლაში საერთოდ არ ვარჩევთ ხოლმე. აქ მხოლოდ ნიმუშა სრული სახით წარმოდგენს მიზნით არის გარჩეული.

პირველი წინადადება — რაწამს მწყემსმა თვალი მოჰკრა მომავალს ქალსა — არის

მარტივი (შედგება ერთი წინადადებისაგან, არ შეიცავს ერთგვარ წევრებს).

წარმქმითი (აზრი დადებითად არის გამოხატული).

სრული (ყველა მთავარი წევრი მოიპოვება).

გავრცობილი (შეიცავს არამთავარ წევრებს).

წინადადების წევრები

მ ო ჰ კ რ ა — შემასმენელი (გამოხატულია ზმნით).

მ წ ყ ე მ ს მ ა — ქვემდებარე (ზმნა-შემასმენლის სუბიექტური პირია).

თ ვ ა ლ ი — პირდაპირი დამატება (ზმნა-შემასმენლის პირდაპირ-ობიექტური პირია).

ქ ა ლ ს ა — ირიბი დამატება (ზმნა-შემასმენლის ირიბობიექტური პირია).

მ ო მ ა ვ ა ლ ს — განსაზღვრება (გამოხატულია მიმღობით, მიემართება სახელით გამოხატულ წევრს).

რ ა წ ა მ ს — დროის გარემოება (გამოხატულია მიმართებითი ზმნი-ზედით [*რა წამსაც], დროის ზმნიზედის კითხვისაგან არის ნაწარ-მოები).

სინტაქსური წყვილები

მწყემსმა მოჰკრა — ქვემდებარე და შემასმენელი.

ქვემდებარე ითანხმებს შემასმენელს III სუბ. პირში (თვით არის III პირი) და მხოლოდობით რიცხვში (აქვს საპირისპირო ფორმა — მ წ ყ ე მ ს-ე ბ-მ ა მ ო ჰ კ რ ე ს).

შემასმენელი მართავს ქვემდებარეს მოთხრობით ბრუნვაში (შე-მასმენელი გამოხატულია მოქმედებითი გვარის ზმნის წყვეტილის ფორმით),

თვალი მოჰკრა — პირდაპირი დამატება და შემასმენელი.

შემასმენელი მართავს პირდაპირ დამატებას სახელობით ბრუნვა-ში (მოქმედებითი გვარის ზმნის წყვეტილის ფორმა).

მოჰკრა ქალსა — შემასმენელი და ირიბი დამატება.

ირიბი დამატება ითანხმებს შემასმენელს III ირიბობიექტურ პირ-ში (თვით არის III პირი — მას).

შემასმენელი მართავს ირიბ დამატებას მიცემით ბრუნვაში (მიცე-მითი ბრუნვა ირიბი დამატების ერთადერთი ბრუნვა).

მომავალს ქალსა — განსაზღვრება და ირიბი დამატება.

ირიბი დამატება ითანხმებს განსაზღვრებას მიცემით ბრუნვაში (განსაზღვრება გამოხატულია მიმღობით, რომელიც არსებითი სახე-ლით გამოხატული წევრის მსაზღვრელია).

რ ა წ ა მ ს მოჰკრა — დროის გარემოება და შემასმენელი.

დროის გარემოება მიერთვის შემასმენელს (გამოხატულია ზმნი-ზედით).

ანალოგიურად გაირჩევა რთული წინადადების კომპონენტი სხვა წინადადებებიც.

პუნქტუაციური გარჩევის მიზანია მოსწავლეთათვის სასვენი ნიშანთა მართებულად გამოყენების ჩვევათა გამომუშავება. სასვენი ნიშანთა ხმარება, ჩვეულებრივ, წინადადების სახეზეა დამოკიდებული (როგორც „შინაარსის“ თვალსაზრისით, ისე აგებულების მიხედვით): ამიტომ, რომ ჩვენს სკოლებში პუნქტუაციის სწავლებას საფუძვლად აიტყვის უძველესი პუნქტუაციური გარჩევის ძირითადი ბაზა წინადადება (ზოგჯერ — ტექსტი).

პუნქტუაციური გარჩევა შეიძლება ცალკე ჩატარდეს, მაგრამ უფრო ხშირად მას სინტაქსურ გარჩევას უკავშირებენ.

პუნქტუაციური გარჩევის ცალკე (მისი წმინდა სახით) ჩატარებისას მოსწავლეთა ყურადღება მხოლოდ სასვენი ნიშნებზე მახვილდება. განსაკუთრებით დიდი ყურადღება უნდა მიექცეს ისეთ შემთხვევებს, როდესაც სასვენი ნიშნების ხმარება შინაარსზე და ინტონაციაზე არის დამოკიდებული. რასაკვირველია, სათანადო ყურადღება სინტაქსურ საფუძველზე სასვენი ნიშნების ხმარებასაც უნდა მიექცეს, მაგრამ მხოლოდ პუნქტუაციური გარჩევისას მისი ხვედრითი წონა ნაკლებია, ვინაიდან ცნობებს სინტაქსურ თავისებურებათა მიხედვით სასვენი ნიშნების ხმარების შესახებ უფრო ხშირად (და უფრო საფუძვლიანად) მოსწავლეები სინტაქსური გარჩევის დროს იღებენ.

პუნქტუაციის, ისევე როგორც ორთოგრაფიის, სწავლება მკიდროდ არის დაკავშირებული სასკოლო გრამატიკის კურსთან, მაგრამ მისი წესებისა თუ საკითხების სწავლება ხშირად გრამატიკის ცნებებით იჩქმალდება; ამიტომ, რომ ძალიან ხშირად ასეთი შეუსაბამობა გვხვდება ხოლმე: მოსწავლე კარგად ერკვევა „თეორიულ“ საკითხში (როგორც გრამატიკის, ისე ლიტერატურის ცნებებში), მაგრამ მისი მართლწერა უვარგისია. სასვენი ნიშანთა არასწორად ხმარება არა მარტო აზიანებს ტექსტის შინაარსს, არამედ შტამპის სახეს აძლევს მას. ეს იმით არის გამოწვეული, რომ მოსწავლეს არა აქვს სასვენი ნიშანთა ხმარების ჩვევა, წესის გახსენების საშუალებას კი არ აძლევს შესაბამისი გრამატიკული ან სალიტერატურო ცნებები (გამონათქვამის შინაარსი), ამიტომ იგი ხშირად ხმარობს დაშტამპულ ფრაზებს, რომელთა მართლწერაში ეპვი არ ეპარება, გაუბრის რამდენადმე გართულბულ სინტაქსურ კონსტრუქციებს, ხმარობს მხოლოდ მარტივი წინადადებებს, ხოლო ზოგჯერ არავითარ ყურადღებას არ აქცევს სასვენი ნიშნებს, რაც აღარ იბნებს მის მსჯელობას.

როგორც აღვნიშნეთ, პუნქტუაციის საკითხთა სწავლება სკოლაში გრამატიკის სწავლებისაგან იმითაც განსხვავდება, რომ აქ უფრო მეტი ყურადღება ექცევა ჩვევას; მაშასადამე, მას არსებითად პრაქტიკული

ხასიათი აქვს; მაგრამ ამ საკითხებს მართო მართლწერისა და მართლ-მეტყველების თვალსაზრისით არ ვიხილავთ. როგორც ვთქვით, მათ ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვთ აზრის სწორად გამოხატვისათვის, ფრაზებად, წინადადებებად მეტყველების დანაწევრებისათვის, ლოგო-ურ-სემანტიკურ ნაწილებად წინადადებათა დაყოფისა და ამ ნაწილებს შორის გარკვეული სინტაქსური კავშირის დადგენისათვის.

სახელმძღვანელოში, გარდა შესაბამის წინადადებათა სახეებთან პუნქტუაციის წესების მითითებისა, მოცემულია სასვენი ნიშნების ხმარების წესები (იხ. II, გვ. გვ. 121-131). სამწუხაროდ, ამ წესებს არ ახლავს შემაჯამებელი სავარჯიშოები, რომლებიც მოსწავლეებს გა-ნუმტკიცებდა სასვენი ნიშნების ხმარების ჩვევებს.

სასვენ ნიშანთა სწორად გამოყენებისათვის ძალიან დიდი მნიშვნე-ლობა აქვს მათ დაჯგუფებას გამოყენების ადგილის მიხედვით. ამ თვალსაზრისით სასვენი ნიშნები ორ ჯგუფად იყოფა: 1) სასვენი ნიშ-ნები, რომლებიც მხოლოდ წინადადების ბოლოს იხმარება (წერტილი, კითხვის ნიშანი, ძახილს ნიშანი, კითხვა-ძახილის ნიშანი, მრავალ-წერტილი) და 2) სასვენი ნიშნები, რომლებიც მხოლოდ წინადადების შიგნით იხმარება (მძიმე, წერტილ-მძიმე, ორწერტილი, ტირე ფრჩხი-ლები). თავისებურია ბრჭყალების ხმარება (იხ. ნ. ბ ა ა ი ლ ა ი ა. პუნქტუაცია. თბ., 1973, გვ. 7).

პუნქტუაციური გარჩევის პროცესში (როგორც ცალკე, ისე სინტაქ-სურ გარჩევასთან ერთად) ყურადღება მახვილდება შემდეგ სა-კითხებზე:

I ჯგუფის სასვენი ნიშნები

1. წერტილი თბრობითი წინადადების ბოლოს.
2. კითხვის ნიშანი კითხვითი წინადადების ბოლოს.
3. ძახილის ნიშანი ძახილისა და ბრძანებითი წინადადებების ბოლოს.
4. კითხვისა და ძახილის ნიშნები კითხვა-ძახილის წინადადების ბოლოს.

II ჯგუფის სასვენი ნიშნები

1. მძიმე შერწყმულ წინადადებაში ერთგვარ წევრებს შორის, გან-კერძოებულ სიტყვა-გამოთქმებთან, რთული წინადადების კომპონენ-ტებს შორის.
2. წერტილ-მძიმე შერწყმულსა და რთულ სინტაქსურ კონსტრუქ-ციებში.
3. ორწერტილი შერწყმულ წინადადებაში, რთულ თანწყობილ წინადადებასა და სხვათა სიტყვაში.

4. ტირე შერწყმულ წინადადებაში, განკერძოებულ სიტყვა-გამოთქმებთან (დანართსა და ჩართულთან) და პირდაპირ ნათქვამში.

5. ფრჩხილები განკერძოებულ სიტყვა-გამოთქმებთან (დანართსა და ჩართულთან).

6. ბრჭყალები პირდაპირ ნათქვამთან.

პუქტუაციურ გარჩევას ყველაზე ხშირად მიემართავთ მოსწავლეთა შეცდომების გარჩევის პროცესში. მოსწავლეთა შეცდომები, ძირითადად, შემდეგი სახისაა:

ა) სასვენი ნიშანი უნდა იყოს, მაგრამ არ არის; მაგ.; მე რ ა ს ა - კ ვ ი რ ვ ე ლ ი ა არ ვ ე ლ ო დ ი, რომ წვიმა მოვიდოდა. ამ წინადადებაში ჩართული არ არის გამოყოფილი მძიმეებით.

ბ) სასვენი ნიშანი არ უნდა იყოს, მაგრამ არის; მაგ., სკოლის დამთავრების შემდეგ, მე კოლმეურნეობაში ვიმუშავებ. ამ წინადადებაში დროის გარემოება თავისი თანმხლები წევრებითურთ არამართებულად არის გამოყოფილი მძიმით. განსაკუთრებით ხშირია მძიმის დასმა რომ კავშირის წინ, როდესაც იგი არ იწყებს დამოკიდებულ წინადადებას: მაგ., პეტრე, რომ მოვიდა, მე გაკვეთილები უკვე დამზადებული მქონდა და მისთ.

გ) საპირო სასვენი ნიშნის მაგიერ დასმულია სხვა სასვენი ნიშანი, მაგ., უჰ, რა კარგი დილაა. უ. ი. ძახილის ნიშანი (!) და მისთ.

გარჩევის პროცესში განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს მძიმის ხმარებას და კავშირთან. მოსწავლეებს გამჭდარი აქვთ გონებაში წესი, რომ და კავშირთან მძიმე არ იხმარება, ამიტომ საერთოდ გაურბიან ამ სასვენი ნიშნის ხმარებას. გარჩევის დროს ყურადღება უნდა გამახვილდეს იმ გარემოებაზე, რომ და კავშირთან მძიმე იმ შემთხვევაში იწერება, როდესაც მის წინ ან შემდეგ მოთავსებულა განკერძოებული სიტყვა-გამოთქმა ან დამოკიდებული წინადადება; მაგ.: კვარას გვიან ავდექი და, საქუხაროდ, შეჯობრებაზე დავაგვიანეთაგუნამ სოროდან დრუნჩი გამოყო და, როდესაც მელა დაინახა, სწრაფად დაიმალა და მისთ.

შერწყმული წინადადების გარჩევის პროცესში განსაკუთრებით უნდა გაანალიზდეს სეთი წინადადებები, რომლებშიც ორწერტილი იხმარება. როგორც ცნობილია, მოსწავლეები ორწერტილს წერენ ყოველგვარი ჩამოთვლის წინ, როდესაც ეს სასვენი ნიშანი იწერება მაშინ და მხოლოდ მაშინ, როდესაც ერთგვარ წევრებს წინ უძღვის განმაზოგადებელი წევრი; მაგ. ექსკურსიაზე წავიდნენ: თინა, ნიკო და პეტრე (ორწერტილი არაა საპირო), ექსკურსიაზე წავიდნენ პიონერები: თინა, ნიკო და პეტრე (აქ ორწერტილი საპიროა, რადგან წინადადებაში გვაქვს განმაზოგადებელი წევრი პ ი ო ნ ე რ ე ბ ი) და მისთ.

პუქტუაციური გარჩევა უმჯობესია ჩავატაროთ ლოგიკური

(„მტკიცების“) ხერხით, მტკიცების საფუძველი იქნება სათანადო პუნქტუაციური წესი ან სინტაქსური კანონი.

პუნქტუაციურ გარჩევას უკავშირდება ერთი სასვენი ნიშნის ხმა-რების სადავო საკითხი: ძახილის ნიშნის ხმარება მიმართვასა და შორისდებულთან. რატომღაც გავრცელებულია წესი, რომ ძახილის ნიშანი შეიძლება დაიწეროს თვით წინადადების შიგნით, მიმართვისა და შორისდებულის ბოლოს, თუკი ისინი გაძლიერებული გრძნობით წარმოითქმება (იხ. სახელმძღვანელო, II, გვ. 123); მაგრამ უმჯობესია მიმართვა და შორისდებული, როგორი გრძნობითაც უნდა წარმოითქვას ისინი, წინადადებისაგან მძიმით (მძიმეებით) გამოიყოს, რადგან ანტონაცია წინადადების კუთვნილებაა და არა განკერძოებული სიტყვა-გამოთქმისა; ხოლო ძახილის ნიშნის წერა უმჯობესია წინადადების ბოლოს; შდრ.

სამშობლოს მთებო! თქვენი შვილი განებებთ თავსა (ი. კ.). — სამშობლოს მთებო, თქვენი შვილი განებებთ თავსა!

ეჰ! რა ცუდი ამბავი გავიგე. — ეჰ, რა ცუდი ამბავი გავიგე! და მისთ.

პუნქტუაციური გარჩევის პროცესში სათანადო ყურადღება უნდა მიექცეს წერტილის ხმარებას შემოკლებული სიტყვების შემდეგ. შემოკლებანი ორგვარია: 1) აბრევიატურები (შემოკლებული კომპოზიტები) და 2) შემოკლებული სიტყვები. აბრევიატურებს წერტილები არ უნდა; მაგალითად, შეცდომაა მათი ასე წერა: ა.ლ.კ.კ. (უ.ი. ალკკ), საქართველოს ს.ს.რ. (უ.ი. საქართველოს სსრ) და მისთ. ასევე წერტილები არ უნდა ისეთ შემოკლებულ სიტყვებს, რომლებიც საზომ ერთეულთა უნიფიცირებულ გამოსახულებებს წარმოადგენენ; მაგ.: მ (მეტრი), სმ (სანტიმეტრი), მმ (მილიმეტრი), კმ (კილომეტრი); სთ (საათი), წთ (წუთი), წმ (წამი) და მისთ., მაგრამ რიგ მათგანს, რომლებიც მოკვეცილ სიტყვებს წარმოადგენენ, ბოლოში წერტილი უნდა დაეწეროს; მაგ.: მან., კაპ., გრად. (გრადუსი), ტემპ. (ტემპერატურა) და მისთ. წერტილები იწერება მოკვეცილ სიტყვებთან; მაგ.: სხვ., იხ. (იხილეთ), ნახ. (ნახატი, ნახაზი), ნ. (ნახე), შდრ. (შეადარეთ) და მისთ. ასევე წერტილი დაიწერება ერთზე მეტი სიტყვის შემცველი გამოთქმების შემოკლებულ ვარიანტებთან; მაგ.: უ.ი. (უნდა იყოს), ე.ი. (ესე იგი), ბ.ა. (ბეჭდის ადგილი) და მისთ.

3.5.5. პუნქტუაციური ბარჩევის ნიშნები

არასოდეს დაივიწყო დედის ტკბილი რძე, შენი მხარე — საქართველო — და ცხრათვალა მზე! (ხუტა ბერულავა).

ეს წინადადება ბრძანებითია, ამიტომ მის ბოლოს იწერება ძახილის

ნიშანი. აგებულების მიხედვით შერწყმულია. ერთგვარი წევრები უკავშიროდ არის შეერთებული, ამიტომ მათ შორის იწერება მძიმე; წინადადებაში არის დანართი. იგი შუაშია მოთავსებული და გამოიყოფა ტირეებით (შეიძლება მძიმეებითაც გამოიყოფილიყო).

გაიღვიძე, პატარავ, დილა მშვიდობისა! (მაყვალა მრევლ.)

ეს წინადადება არის ბრძანებითი, ამიტომ მის ბოლოს იწერება ძახილის ნიშანი; წინადადების შუაში არის მიმართვა, რომელიც ორივე მხრით მძიმეებით გამოიყოფა.

მზეო, მზეო, ცხრათვალა, ვის უცინი, ვისა? (მაყვალა მრევლ.)

ეს წინადადება არის კითხვითი, ამიტომ მის ბოლოს იწერება კითხვის ნიშანი. იგი შერწყმულია, ამიტომ ერთგვარი წევრები (ვისა) გაყოფილია მძიმით; წინადადების თავში არის ორი მიმართვა (მზეო, მზეო), რომლებიც წინადადებისა და ერთმანეთისაგან მძიმეებით გამოიყოფა; მიმართვას ახლავს განკერძოებული განსაზღვრება (ცხრათვალა), რომელიც აგრეთვე მძიმეებით გამოიყოფა.

— „ნუ გეშინიან, შვილო, შენი მამა ვარ. მოვედი აქა, რომ დედასთან წაგიყვანო. წავიდეთ შინა!“ — უთხრა ზურაბმა ტკბილი მამობრივი ხმით (ი. გოგ.).

ეს გამოთქმა არის სხვათა სიტყვა. იგი შედგება ორი ნაწილისაგან: სხვისი ნათქვამისა და ავტორისეული ნათქვამისაგან. სხვისი ნათქვამი პირდაპირია, ამიტომ მის თავსა და ბოლოში დაისმის ბრჭყალები, აგრეთვე ტირეები. პირდაპირი ნათქვამი სამი წინადადებისაგან შედგება. პირველი წინადადება თხრობითია, ამიტომ მის ბოლოს იწერება წერტილი. ამავე წინადადებაში არის მიმართვა (შვილო), რომელიც შუაშია მოთავსებული, ამიტომ მძიმეებით გამოიყოფა. მეორე წინადადება რთული ქვეწყობილია. მასში დამოკიდებულია რომ დედასთან წაგიყვანო. იგი მოსდევს მთავარს და მისგან მძიმით გამოიყოფა. მთლიანად რთული ქვეწყობილი წინადადება თხრობითია, ამიტომ მის ბოლოს იწერება წერტილი. მესამე წინადადება ბრძანებითია, ამიტომ მის ბოლოს იწერება ძახილის ნიშანი.

3.6. სტილური ანალიზი

სტილზე მუშაობას ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს მოსწავლეთა მეტყველების განვითარებისათვის. სამწუხაროდ, მას სკოლაში ვერ ექცევა სათანადო ყურადღება, რადგან ჯერ კიდევ მკაფიოდ არ არის დადგენილი მისი ადგილი სასკოლო კურსში. მასწავლებლები ნაკლებად მუშაობენ სტილური შეცდომების აღმოფხვრაზე, იშვიათად ტარდება სპეციალური ვარჯიშობანი, მოსწავლეთა წერით ნამუშევრებში დაშვებული შეცდომების ანალიზის დროს მეტი ყურადღება ექცევა

გრამატიკულს, ორთოგრაფიულსა და პუნქტუაციურს, რადგან ისინი უფრო მეაფიოდ, გამოკვეთილად ჩანს, ხოლო სტილზე მუშაობისათვის დრო თითქმის არ რჩება. ამით არის გამოწვეული, ის, რომ ჩვენს მოსწავლე-აპალგაზრდობას უპირს წინადადებათა მართებულად შედგენა. მათში სიტყვების სწორად შეხამება, რაც საკმაოდ ხშირად უხსნის გზას ენისათვის უჩვეულო ფორმებს და რის გამოც სუსტდება ენის გამომხატველობითი ძალა.

ჩვენი მეტყველება, როგორც ზეპირი, ისე წერიტი, უწინარეს ყოვლისა, სწორი, ნათელი და ზუსტი უნდა იყოს. სწორ მეტყველებას ქმნის ენობრივი ნორმების დაცვა, ნათელი მეტყველებისათვის აუცილებელია, აზრი იმგვარად გამოითქვას, რომ მსმენელისათვის (ან წამკითხველისათვის) არ იყოს ძნელი მისი გაგება (ინფორმაციის მიღება ან, როგორც ახლა ამბობენ, დეკოდირება), ხოლო აზრი ზუსტი მაშინ იქნება, როდესაც მეტყველება სავსებით ზუსტად ასახავს გამოსახატავ შინაარსს.

სტილისტიკა სწავლობს აზრის ნათლად და ზუსტად გამოხატვის წესებს.

შენიშვნა: სტილისტიკის საგანს ნაირგვარად განსაზღვრავენ, მაგრამ ამაყრად ჩვენ არ გვიანტერესება დისკუსია ამ საკითხზე. სასკოლო გაგებით სტილისტიკა სწავლობს წინადადებაში სიტყვათა შინაარსობრივად სწორად შეხამების წესებს.

წინადადება აზრის ფორმაა, აზრის გამოხატვისას კი მის აღმნიშვნელ ცნებათა ურთიერთმიმართებას არანაკლები მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე წინადადებაში სიტყვათა გრამატიკულად დაკავშირებას. ლექსიკურ ერთეულთა შეხამება წინადადებაში ნებისმიერად არ ხდება: მაგალითად, ცნობილია, რომ ზედსართავი სახელი არსებითის მსაზღვრელად იხმარება, მაგრამ ყველა ზედსართავი ყველა არსებითს არ შეეხამება არა თუ პირდაპირი, არამედ გადატანითი მნიშვნელობითაც კი. სიტყვათა შინაარსობრივ შეხამებას თავისი სემანტიკურ-სტილური წესები აქვს; მაგალითად, მხიარული შეიძლება იყოს აღამიანი, დროსტარება, შეხედრა, საუბარი და მისთ., მაგრამ მხიარული კენესა ისეთივე გაუგებრობაა, როგორც — მხიარული ცხვირი, რქა, თოვლი და მისთ.

სტილური ვარჯიშობა ყველაზე მკიდრო კავშირშია ლექსიკურ მუშაობასთან, რადგან ენათმეცნიერების ეს ორივე დარგი მნიშვნელობით-შინაარსობრივის გამოხატულებას სწავლობს. ვარჯიშობის ამ სახეს უპირატესად სინთეზურ-კონსტრუქციული ხასიათი აქვს, მაგრამ ანალიზური ვარჯიშობის, კერძოდ სტილური გარჩევის, ჩატარებაც საკმაოდ ხშირად გვიხდება ხოლმე.

სტილური ვარჯიშის პროცესში საჭიროა აღინიშნოს, თუ რამდენად მოხდენილია სიტყვათა შეხამებაში ესა თუ ის სიტყვა; მაგალითად,

ნ ა ზ ი ნ ი ა ვ ი ს ტ ი ლ უ რ ა დ არ ა მ ა რ თ ე ბ უ ლ ი შ ე ხ ა მ ე ბ ა ა , რ ა დ გ ა ნ თ ვ ი თ ნ ი ა ვ ი ს ც ნ ე ბ ა მ ი ი ც ა ვ ს თ ა ვ ი ს ს ა ვ ე გ ა ნ ს ა ზ ლ რ ე ბ ა ს (ძ ლ ი ე რ ი ნ ი ა ვ ი უ ქ ვ ე ქ ა რ ი ა დ ა რ ა ნ ი ა ვ ი) , მ ა გ რ ა მ წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ა შ ი — ნ ი ა ვ ი ნ ა ზ ა დ არ ხ ე ვ დ ა ფ ო თ ლ ე ბ ს — შ ე ხ ა მ ე ბ ა ნ ა ზ ა დ არ ხ ე ვ დ ა ს ა ვ ს ე ბ ი თ დ ა ს ა შ ე ვ ბ ი ა დ ა მ ი ს თ .

სტილური ანალიზი სიტყვათგანლაგების განხილვასაც გულისხმობს. ამ მხრივ მოსწავლეთა მეტყველებას განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს. სიტყვათგანლაგებას წინადადებაში არა მარტო ე. წ. „მააქტუალიზებული“ მნიშვნელობა აქვს, არამედ საკმაოდ ხშირად მასზე არის დამოკიდებული აზრის ნათლად გამოხატვა და ზოგჯერ სიტყვათა მნიშვნელობაცა და ფორმაც; შდრ. ბ ა ვ შ ე ვ ი პ ა ტ ა რ ა ს ა ხ ლ ი ს წ ი ნ ი დ გ ა , რ ო მ ე ლ შ ი ც პ ა ტ ა რ ა , თ უ ბ ა ვ შ ე ვ ი ს ი ტ ყ ვ ი ს მ ს ა ზ ლ რ ე ლ ი ა , ს ა ხ ე ლ ბ ი თ ბ რ უ ნ ე ა შ ი ა , ხ ო ლ ო ს ა ხ ლ ი ს ი ტ ყ ვ ი ს მ ს ა ზ ლ რ ე ლ ი , — ნ ა თ ე ს ა ო ბ ი თ შ ი (ი ხ . ლ . კ ვ ა ქ ა ძ ე . თ ა ნ ა მ ე დ რ ო ვ ე ქ ა რ თ უ ლ ი ე ნ ი ს ს ი ნ ტ ა ქ ს ი . გ ვ . 13) .

სტილური გარჩევის პროცესში განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს დიალექტიზმებს, ბარბარიზმებსა და ეარგონიზმებს, რომლებიც, სამწუხაროდ, საკმაოდ ხშირია მოსწავლეთა მეტყველებაში.

საერთოდ, სკოლაში სტილური გარჩევა გულისხმობს შემდეგი საკითხების ანალიზს:

- 1) სიტყვათგანლაგება წინადადებაში,
- 2) რთული წინადადების კომპონენტთა (მარტივ ან შერწყმულ წინადადებათა თანამიმდევრობასა და მათს აზრობრივ მიმართებაზე დაკვირვება.
- 3) წინადადებაში სიტყვათა მართებულად შერჩევა.
- 4) სხვათა სიტყვის მართებულად გაფორმება და მისთ.

სტილზე მუშაობა ენის სასკოლო კურსის ერთ-ერთი ძირითადი მხარეა, სამწუხაროდ, სასკოლო პრაქტიკაში უმართებულად მივიწყებული. რატომღაც ჩვენს მასწავლებლობაში გავრცელებულია აზრი, რომ სტილი წერისა და, საერთოდ, მეტყველების ინდივიდუალური მანერაა, ამდენად სტილი სუბიექტურია. მართლაც სტილს (თუ მეტყველების მანერას სტილად ჩავთვლით) სუბიექტური თავისებურებანი გააჩნია, მაგრამ, ინდივიდუალურ თავისებურებათა გარდა, არსებობს ობიექტური სტილი, რომლის წესების დაცვა ყველასათვის სავალდებულოა. სკოლაში სწორედ ეს ობიექტური სტილი უნდა ისწავლებოდეს.

ანალიზის პროცესში შეიძლება ყურადღება გამახვილდეს მხოლოდ სტილისტიკის საკითხებზე (მაშინ მივიღებთ ცალკე სტილურ გარჩევას) ან სტილის საკითხები დაუკავშირდეს სინტაქსურ გარჩევას.

სტილური გარჩევის ამა თუ იმ სახის გამოყენება დაკავშირებულია მშობლიური ენის პროგრამის შესაბამის საკითხებთან, მაგრამ ეს იმას

არ ნიშნავს, რომ სტილური გარჩევა მხოლოდ ენობრივ მოვლენათა შესწავლის პარალელურად ჩაატაროთ; მაგალითად, წინადადებაში სიტყვათგანლაგება გავაანალიზოთ მხოლოდ წინადადების წევრთა შესწავლის დროს და მისთ.

სტილურ ანალიზს ძალიან ხშირად უნდა მივმართოთ. საერთოდ, სტილური გარჩევის ჩატარების საპირობებას განსაზღვრავს მოსწავლეთა მეტყველების დონე, მათი შეცდომები. თავისთავად ცხადია, რომ მასწავლებელმა სტილური გარჩევა (და, საერთოდ, სტილური ვარჯიშობა) ხშირად უნდა ჩაატაროს იმ საკითხებზე, რომლებშიც მოსწავლეები კარგად ვერ ერკვევიან, შეცდომებს უშვებენ.

სასკოლო სწავლებაში სტილზე იუშაობის ერთ-ერთ თავისებურებას ისიც წარმოადგენს, რომ მასში არ არის ერთურთისაგან გამოყოფილი გრამატიკული, ლექსიკური თუ სხვა ხასიათის სტილი. ამიტომ სტილურ შეცდომებს ძალიან ხშირად ენობრივ-გრამატიკულთან აიგივებენ ხოლმე. სტილი მეტყველების სფეროს განეკუთვნება, ამიტომ იგი მკვეთრად არის განსხვავებული ენობრივ-გრამატიკულისაგან. ენობრივი შეცდომა ენის ნორმათა, სახელდობრ სიტყვის, მისი ფორმების, სინტაქსური და სხვ. მიმართების დარღვევის შედეგია; სტილური შეცდომა კი ხშირად მაშინაც გვაქვს, როდესაც შეხამება ენობრივად სწორიც კია; მაგალითად, წინადადებაში — ბ ა ე რ ი ს ა კ ი თ ე ბ ი განიხილეს — დაშვებულია ენობრივი შეცდომა, რადგან დარღვეულია რაოდენობის სემანტიკის მქონე მსაზღვრელთან საზღვრულის შეხამების წესი: საზღვრული ამგვარ შემთხვევაში მხოლოდობით რიცხვში უნდა იყოს. ეს ენობრივი ნორმაა. ასევე ენობრივი შეცდომაა დაშვებული წინადადებაში — ბ ა ე შ ვ ე ბ მ ა კ ო ლ მ ე უ რ ნ ე ბ ს დ ა ე ხ მ ა რ ე ნ , რადგან ნორმის მიხედვით უნდა იყოს ბ ა ე შ ვ ე ბ ი დ ა ე ხ მ ა რ ე ნ და სხვ. სტილური შეცდომებია დაშვებული წინადადებებში: ლეო ქიაჩელმა ბ რ წ ყ ი ნ ვ ა ლ ე და ღ ი და ა ტ ყ ო ქ ა რ თ უ ლ ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ა ს . ასეთი ხასიათი ახასიათებს ტარიელ გოლუას და მისთ. პირველ წინადადებაში სიტყვა არამართებულად არის შერჩეული — და ღ ი ქ ა რ თ უ ლ ე ნ ა შ ი მ ო ლ დ და მ ო ლ ო ლ უ ა რ ყ ო ფ ი თ ი მ ნ ი შ ე ნ ე ლ ო ბ ი თ ი ხ მ ა რ ე ბ ა , ბ რ წ ყ ი ნ ვ ა ლ ე კ ი და დებთი მნიშვნელობისაა; მაშასადამე, მათი შეხამება არასწორია; მაგრამ, ისავე დროს და ღ ი არსებითი სახელია, რომელიც პირდაპირ დამატებად საესებით გამოარტყლებულია, ხოლო ბ რ წ ყ ი ნ ვ ა ლ ე ს ი ტ ა ყ ვ ი ს განსაზღვრებად გამოყენება ენის ნორმის მიხედვით საესებით დასაშვებია. მეორე წინადადებაში დაშვებულია პლონასტური (ტავტოლოგიური) შეცდომა და ამიტომ ისიც სტილურს განეკუთვნება.

სტილურ შეცდომასთან გვაქვს საქმე, როდესაც დაზიანებულია აზრის სიზუსტე. შესუსტებულია ენის გამომსახველობითი ძალა.

მოსწავლეთა სტილური შეცდომები, ძირითადად, შემდეგი სახისაა:

1. კარბსიტყვიანობა (სამწუხაროდ, ეს მართო მოსწავლეთათვის არ არის დამახასიათებელი); მაგალითად, ქართველი ენის დიდი მოამაგე, მეცხრამეტე საუკუნის ეროვნულ-დემოკრატიული მოძრაობის ჩირაღდანი, მომავალი თაობის მანათობელი ვარსკვლავი, ქართველი ერის მყინვარივით დიდებული და თერგივით დაუდევარი ილია ჭავჭავაძის პოეტურმა გენიამ კომეტასავით გაიელვა საქართველოს შვილურბლებით დაქუფრულ ცაზე და მისთ.

კარბსიტყვიანობის ბრწყინვალე ნიმუშია ი. ჭავჭავაძის მოთხრობის — „გლახთა განთავისუფლების პირველ-დროების სცენების“ — მოქმედი პირის, გლახა კრიაშვილის, მეტყველება (სანიმუშოდ მოვიტანთ ნაწყვეტს): „გლახა კრიაშვილი. ისე დალაგებით მოგახსენებ, შენი ჳირიმე. სიჩქარით, შენი ჳირიმე, თქვენც კარგად მოგეხსენება, სოფელი არავის მოუქამია. მოსამართლე ხელმწიფის ყურია. უნდა ყველაფერი თავიდან ბოლომდინ გაგაგებინო. თუ წყალი სათაუეშივე აიძვრა, ბოლომდინ მღვრიედ ივლის, ამიტომაც მინდა ისევე თავიდან დალაგებით მოგახსენო, იმიტომ რომ კარგად დალაგებით დაწყებული თავიდანვე საქმე ბოლომდინ ანკარა წყაროსავით გავა. ეს თქვენ უფრო კარგად მოგეხსენებათ, თორემ მენა ამეებისა რა მეცოდინება? ერთი რეგვენი გლეხკაცი ვარ, ჩემს დღეში სამართლის კარი არც-კი დამინახავს, რა ფერია: წითელია, თუ შავი? იქნება თეთრიც იყოს. ვინ იცის? მენა ის თვალითაც არ მინახავს. მალალი ღმერთის ღმთის-რისხვა და თქვენი ღმთის-რისხვა არა მაქვს, მართალს მოგახსენებ. აი, ამიტომაც მინდა თავიდან დავიწყო. ისე სჯობია, თავიდანვე დალაგებით მოგახსენო: პაპა-ჩემი აზნაური გხლებიათ — ეს დიდი ხნის ამბავი გახლავს — ნუგზარ ერისთავის დროსაო, თუ გაგიგონიათ, სისხლის წვიმების დროსაო. ასე ამბობენ, თქვენი ღმთის-რისხვა არა მაქვს, თორემ მენა იმ დროებისა რა მეცოდინება?...“ და ა. შ. ეს ნაწყვეტი მხოლოდ მცირე ნაწილია გლახა კრიაშვილის მიერ სასამართლოში წარმოთქმული საჩივრისა.

კარბსიტყვიანობის ნაირსახეობაა ე. წ. „პარაზიტი“ სიტყვები; მაგალითად, მოსწავლეთა მეტყველებაში ხშირად გვხვდება პარაზიტულად „ესე იგი“, „მაშასადამე“ და მისთ., რომელთაც ისინი საჭირო თუ არასაჭირო შემთხვევებში იყენებენ.

2. სიტყვაძეწობა (კარბსიტყვიანობის საპირისპირო მოვლენა); მაგალითად. ნიკოლოზ ბარათაშვილი რომანტიკოსი პოეტი იყო. მან დაგვიწერა პოემა „ბედი ქართლისა“. პოემაში ასახულია ქართველი ხალხის ბრძოლა. ერეკლე ამხნევეს ჯარს. ქართველები გამირულად იბრძოდნენ და დამარცხდნენ და ა. შ.

3. ტავტოლოგია (სიტყვათა არამართებული განმეორება). ტავტოლოგიას ორი სახე აქვს: ა) ტავტოლოგია ფრაზაში; მაგალითად, გამოჩენილი ქართველი მოღვაწე გ. წერეთელი მოღვაწეობდა...; ბ) ტავტოლოგია ტექსტში; მაგალითად, ილია ჭავჭავაძე დაიბადა... ილია ჭავჭავაძე სწავლობდა... ილია ჭავჭავაძე გაემგზავრა... ილია ჭავჭავაძემ დაგვიწერა... და მისთ.

4. სიტყვათა არასწორი შერჩევა და შეხამება; მაგალითად: ლუარსაბი და ხავსებუღი ადამიანი იყო. მისი გაპოხილი ქცევა აკვირებდა ყველას. ტყეში მას გზა დაეფანტა და მისთ.

5. არასწორი სიტყვათგანლაგება; მაგალითად: მესაიდუმლე ქართული სიტყვის ვაჟა ფშაველა... პირველი მერცხალი გაზაფხულის მოსვლის... და მისთ.

6. ფრაზეოლოგიურ შეხამებათა დამახინჯება; მაგალითად, მამა აბრამის ვაჟი. ამ შეხამებაში ორი ფრაზეოლოგიური გამოთქმის კონტრამინაციაა: მამა აბრამის ბატკანი და განტევების ვაჟი.

7. არასწორი სიტყვათწარმოება; მაგალითად: ქვიერი ნაპირი (შდრ. ფხვიერი ნიადაგი); უ. ი. ქვიანი ნაპირი. სასაპნო კოლოფი, უ. ი. სასაპნე კოლოფი და მისთ.

8. წინადადების წევრთა დუბლირება ნაცვალსახელებით ან ზმნიზედებით; მაგალითად: ონისემ, რომელიც მტერთან საბრძოლველად მიდიოდა, მან დაივიწყა თავისი მოვალეობა. კუდიგორის მთაზე მისული ზაქრო იქ შეხვდა კაკო ბლაკიაშვილს და მისთ.

9. თანდებულთა არასწორი ხმარება: მათი სიკარბე ან უხმარებლობა; მაგალითად: თბილისი, ქუთაისი და სოხუმში; უ. ი. თბილისში, ქუთაისსა და სოხუმში. დაზე და ძმაზე; უ. ი. დასა და ძმაზე და მისთ.

10. რთული წინადადების ნაწილებს შორის მიმართების აღრევა: მაგალითად, როდესაც ინათა, პეტრე კი აღრე წამოხტა ლოგინიდან და მისთ.

11. ირიბი ნათქვამის არასწორად გაფორმება; მაგალითად: ამხანაგმა მითხრა, რომ მე ხვალ ვერ მოვალო და მისთ.

შენიშვნა: როგორც ზემოთ მოტანილი, ისე საანალიზო ნიმუშები აღებულია საშუალო სკოლის მოსწავლეთა წერითი ნამუშევრებდან.

3.6.ა. სტილური ბარჩაჰის ნიმუშები

არა, ვერ იყიდეს ბიძინა ჩოლოყაშვილის გული სპარსელებმა.

ამ წინადადებაში არასწორად არის შერჩეული მიგებითი ნაწილაკი არა. წინადადებაში უარყოფა შეუძლებლობის ელფერით არის გა-

ნობატული (ვერ), მასთან საჭიროა იმავე ელფერის ვერა მიგებითი ნაწილაკის ხმარება: შდრ. ვერა, ვერ მოგცე შენი ზაქარო (ი. ჭ.). გარდა ამისა, არასწორად არის შერჩეული ზმნა იყიდეს, რადგან გულის ყიდვა არასწორი გამოთქმაა; საჭირო იყო გვეხმარა ზმნა მოიგეს (გული).

აკაკის აღადგებდა ბორკილებში მოქცეული მისი სამშობლოს ბელი. ამ წინადადებაში არასწორად არის ნახმარი კუთვნილებითი ნაცვალსახელი მისი. მოქმედი პირის კუთვნილება ქართულში თავისი ნაცვალსახელით გადმოიცემა.

გაათრებელი ქართველი მებრძოლები გაათრებით ეკვეთნენ ირანელებს.

ამ წინადადებაში არასწორად არის განმეორებული გაათრება ფუძის ჩქონე სიტყვები (თუ გაათრებულნი იყვნენ, მშვიდად ვერ ეკვეთებოდნენ). საჭირო იყო გვეხმარა სხვა სიტყვა; მაგ., გაათრებული ქართველი მებრძოლები გმირულად ეკვეთნენ ირანელებს (დასაშვებია სხვა ვარიანტებიც).

3.7. ნარევი სახის (კომპინირებული) გარჩევა

გარჩევის ამ თუ იმ სახის (ფონეტიკურისა, მორფოლოგიურისა, სინტაქსურისა და ა. შ.) ცალკე ჩატარებას თავისი სპეციფიკური მიზანი აქვს: იგი ხელს უწყობს სათანადო წესის ცოდნის განმტკიცებასა და შესაბამისი უნარის გამომუშავებას, მაგრამ სასკოლო პრაქტიკაში ძალიან ხშირად იყენებენ გარჩევის კომპინირებულ სახეებს, როგორცაა მორფოლოგიურ-ორთოგრაფიული, ფონეტიკურ-მორფოლოგიური და სხვ. ყველაზე ხშირია სინტაქსურ-მორფოლოგიური გარჩევა. გარჩევის სახეთა კომპინაციისას მხედველობაში მისაღებია გარჩევის ბაზა. კარგ შედეგს გვაძლევს ერთნაირი ბაზის მქონე სახეების გაერთიანება; მაგალითად, ცალკე სიტყვის ანალიზის დროს შესაძლებელია ერთმანეთს დაუკავშირდეს ფონეტიკური, ორთოგრაფიული და მორფოლოგიური გარჩევა (სხვადასხვა ვარიაციით: ფონეტიკურ-ორთოგრაფიული, ფონეტიკურ-მორფოლოგიური, ორთოგრაფიულ-მორფოლოგიური) იმისდა მიხედვით, თუ რა საკითხს ექცევა ყურადღება; ასევე წინადადების ანალიზის დროს — სინტაქსური, სტილური და პუნქტუაციური, თუმცა წინადადების ანალიზი არ გამოირიცხავს სიტყვათა გარჩევის შესაძლებლობასაც (წინადადება ხომ სიტყვებისაგან შედგება?). ამიტომ არის, რომ დასაშვებია სინტაქსურ-მორფოლოგიური ან მორფოლოგიურ-სინტაქსური გარჩევა; მაგრამ ყველა სახის ერთმანეთთან დაკავშირება არ არის სასურველი, რადგან მათ ერთმანეთთან საერთო არა აქვთ რა; მაგალითად, არავითარ შედეგს არ მოგცემს ორთოგრაფი-

ულ-სინტაქსური ან ფონეტიკურ-პუნქტუაციური და მისთ. ნარევი სახის გარჩევა. რასაკვირველია, ეს არ ნიშნავს, რომ ცალკეულ შემთხვევებში ყურადღება არ გავამახვილოთ სხვა სახის საკითხებზე: მაგალითად, სინტაქსური ან სინტაქსურ-მორფოლოგიური გარჩევის დროს არ ვიმსჯელოთ ფონეტიკის რაიმე საკითხზე, თუკი ფონეტიკური თვალსაზრისით საინტერესო სიტყვა შეგვხვდება, მაგრამ ცალკეულ საკითხებზე მსჯელობა სხვაა და კომბინირებული გარჩევა — სხვა.

ნარევი სახის გარჩევის ჩატარებისას, როდესაც იგი გარკვეულ მიზანს — წესის განმტკიცებას ან რაიმე უნარის გამომუშავებას — ემსახურება. იგი არ უნდა გადავტვირთოთ ზედმეტი მსჯელობით, ყურადღება ამ შემთხვევაში მხოლოდ იმ მოვლენათა თავისებურებებზე უნდა გამახვილდეს, რომელთა სწავლებაც გვაქვს მიზნად დასახული. ამ დროს გარჩევა უპირატესად ნაწილობრივი იქნება: წინ წამოიწევა ის კატეგორიები, რომელთა ანალიზის უნარ-ჩვევათა გამომუშავებაც უნდა მოხდეს. ასეთ შემთხვევებში გარჩევის სახეთა კომბინაცია ორზე მეტი არ უნდა იყოს. რაც შეეხება მუშაობის იმ ეტაპს, როდესაც გრამატიკულ გარჩევას ცოდნის შემოწმების მიზნით ვატარებთ (საკონტროლო გარჩევა), მაშინ შეიძლება რამდენიმე (ორზე მეტი) სახის გაერთიანება.

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, სკოლაში ნარევი გარჩევის სახეებიდან ყველაზე ხშირია სინტაქსურ-მორფოლოგიური. ეს გამართლებულია თუნდაც იმით, რომ სასკოლო გრამატიკის კურსში მორფოლოგიასა და სინტაქსს ყველაზე დიდი ადგილი უკავიათ; ამასთან ენათმეცნიერების სხვა დარგების, ანუ სასკოლო კურსის დარგების, სწავლება (მათ რიცხვში ფონეტიკის საკითხებისაც, როგორცაა, მაგალითად, ფონეტიკური მოვლენები) მორფოლოგიისა და სინტაქსის საკითხებთან არის დაკავშირებული; მაგრამ ეს სრულებითაც არ ნიშნავს იმას, რომ სკოლაში მხოლოდ სინტაქსურ-მორფოლოგიურ გარჩევას უნდა ვიყენებდეთ (სამწუხაროდ, ხშირად ასეც ხდება!). გარჩევის ამ სახეს, რასაკვირველია, სხვა სახეებთან შედარებით უფრო ხშირად უნდა ვიყენებდეთ, მაგრამ სათანადო ადგილი უნდა დაეთმოს აგრეთვე კომბინირებული გარჩევის სხვა სახეებსა და ცალკეული (არაკომბინირებული) გარჩევის სახეებსაც.

3.7.ა. ნარევი სახის გარჩევის ნიშნუბები

ა) ჩ ე ე უ ლ ე ბ რ ი ვ ი გ ა რ ჩ ე ვ ა

1) სინტაქსურ-მორფოლოგიური

დარაჯებმა განთიადისას თავი დახარეს დიდებული დედოფლის წინაშე (ნ. ლორთქ.).

სინტაქსური გარჩევა

ეს არის თხრობითი, წართქმითი მარტივი სრული გავრცობილი წინადადება.

წინადადების წევრები

დახარეს — შემასმენელი.

დარაჯებმა — ქვემდებარე.

თავი — პირდაპირი დამატება.

დედოფლის წინაშე — უბრალო დამატება.

დიდებული — განსაზღვრება.

განთიადისას — დროის გარემოება.

სინტაქსური წყვილები

დარაჯებმა დახარეს — ქვემდებარე და შემასმენელი.

ქვემდებარე შემასმენელს ითანხმებს III სუბ. პირსა და მრავლობით რიცხვში; შემასმენელი ქვემდებარეს შართავს მოთხრ. ბრუნვაში. თავი დახარეს — პირდაპირი დამატება და შემასმენელი.

შემასმენელი შართავს პირდაპირ დამატებას სახ. ბრუნვაში.

დახარეს დედოფლის წინაშე — შემასმენელი და უბრალო დამატება.

შემასმენელი შართავს უბრალო დამატებას ნათესაობით ბრუნვაში.

დიდებული დედოფლის წინაშე — განსაზღვრება და უბრალო დამატება.

უბრალო დამატება ითანხმებს განსაზღვრებას ნათესაობით ბრუნვაში.

განთიადისას დახარეს — დროის გარემოება და შემასმენელი.

დროის გარემოება შიერთვის შემასმენელს.

მორფოლოგიური გარჩევა

დარაჯებმა — არსებითი სახელი, სულიერთა, ვინ ჯგუფისა, კონკრეტული, საზოგადო; ფუძე — დარაჯებ — ბოლოთანხმოენიანი, უკუმშველი; მოთხრობით ბრუნვაში (-მა), მრავლობით რიცხვში (-ებ-).

განთიადისას — დროის ზმნიზედა.

თავი — არსებითი სახელი, უსულოთა, რა ჯგუფისა, კონკრეტული. საზოგადო; ფუძე — თავ — ბოლოთანხმოენიანი; სახელობითი ბრუნვა (-ი), მხოლ. რიცხვი.

დახარეს — ზმნა, ორპირიანი (შათ იგი).

შათ — III სუბ. პირი მრ. რიცხვისა,

იგი — III პირდ. ობ. პირი მხოლ. რიცხვისა;

ღ რ ო — წარსული, კილო — თხრობითი, ზმნისწინი—და-, მარტივი; ასპექტი — სრული, მწკრივი — წყვეტილი, სერია — II, გარდამავალი; გვარი — მოქმედებითი, ქცევა — საარვისო, კონტაქტი — უშუალო, უღლება — I ტიპისა.

ღ ი დ ე ბ უ ლ ი — ზედსართავი სახელი, მიმართებითი (ვნებითი გვარის წარსული დროის მიმღობა), არსებითთან ერთად, მის წინ; ფუძე — ბოლოთანხმოვნისანი; ბრუნვა — ნათესაობითი, ნიშანი -ი (ბრუნვის ნიშნის თანხმოვანი ს მოკვეცილია).

ღ ე ღ ო ფ ლ ი ს — არსებითი სახელი, სულიერთა, ვინ ჯგუფისა, კონკრეტული, საზოგადო; ფუძე — დედოფალ — ბოლოთანხმოვნისანი, კუმშვადი; ნათესაობით ბრუნვაში (-ის), მხოლ. რიცხვში.

წ ი ნ ა შ ე — თანდებული (დაერთვის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას), ორმარცვლიანი, ცალკე მდგომი.

2) ფონეტიკურ-მორფოლოგიური

მიღის ურემი (ი. ქ.).

ფ ო ნ ე ტ ი კ უ რ ი გ ა რ ჩ ე ვ ა

მ ი დ ი ს — სიტყვა შედგება ხუთი ბგერისაგან; მათგან ორი ხმოვანია (ი,ი), სამი (მ,დ,ს) — თანხმოვანი; მ — ბაგისმიერი მკლერი ბგერა, შედის ცალეულებში; ი — ხმოვანი; დ — კბილისმიერი მკლერი თანხმოვანი, შედის სამეულებში (დ, თ, ტ); ი — ხმოვანი; ს — წინანუნისმიერი ყრუ ფშვინვიერი თანხმოვანი, შედის წყვილეულებში (ზ, ს).

მ ი დ ი ს სიტყვა ორმარცვლიანია: მი-დის; პირველი მარცვლი (მი) ლიაა, მეორე (დის) — დახურული.

უ რ ე მ ი — სიტყვა შედგება ხუთი ბგერისაგან; მათგან სამი (უ,ე,ი) ხმოვანია, ორი (რ,მ) — თანხმოვანი; უ — ხმოვანი ბგერა; რ — წინანუნისმიერი მკლერი თანხმოვანი, ნარნარა, შედის ცალეულებში. ე — ხმოვანი; მ — ბაგისმიერი მკლერი თანხმოვანი, შედის ცალეულებში; ი — ხმოვანი ბგერა.

უ რ ე მ ი სიტყვა სამმარცვლიანია: უ-რე-მი, სამივე მარცვლი ლიაა.

ამ სიტყვას მოუღის ფონეტიკური ცვლილება: მისი ფუძე იკუმშება — ურმის.

მ ო რ ფ ო ლ ო გ ი უ რ ი გ ა რ ჩ ე ვ ა

მ ი დ ი ს — ზმნა, ერთპირიანი (ის);

ი ს — III სუბ. პირი, მხოლ. რიცხვისა;

ღ რ ო — წარსული, კილო — თხრობითი, ზმნისწინი — მი-, იქითა მიმართულებისა, მარტივი; ასპექტი — უსრული, მწკრივი — აწმყო, სერია — I, აწმყოს წრე; გარდაუვალი, გვარი — საშუალი, ქცევა — საარვისო.

უ რ ე მ ი — არსებითი სახელი. უსულოთა, რა ჭკუფისა, კონკრეტული, საზოგადო; ფუძე — ურემ — ბოლოთანხმოვნანი, კუმშვადი; სახელობით ბრუნვაში (ი-), მხოლ. რიცხვში.

3) ფონეტიკურ-ორთოგრაფიული

ექიმმა მწყემსს წამალი გამოუწერა.

ფონეტიკური გარჩევა

ექიმმა — სიტყვა, შედგება ექვსი ბგერისაგან; მათგან სამი (ე, ი, ა) ხმოვანია, სამი (ქ, შ, მ) — თანხმოვანი.

ე — ხმოვანი ბგერა; ქ — სასისმიერი ყრუ ფშვინიერი თანხმოვანი, შედის სამეულებში (გ, ქ, კ); ი — ხმოვანი; შ — ბაგისმიერი მჟღერი თანხმოვანი, შედის ცალეულებში; ა — ხმოვანი ბგერა.

ეს სიტყვა სამმარცვლიანია: ე-ქი-მა; პირველი მარცვალი (ე) ღია, მეორე (ქიშ) — დახურული; მესამე (მა) — ღია.

მწყემსს — სიტყვა, შედგება შვიდი ბგერისაგან; მათგან ერთი (ე) ხმოვანია, ექვსი (მ, წ, ყ, მ, ს, ს) — თანხმოვანი.

შ — ბაგისმიერი მჟღერი თანხმოვანი, შედის ცალეულებში; წ — წინანუნისმიერი ყრუ მკვეთრი თანხმოვანი, შედის სამეულებში (ძ, ც, წ); ყ — ხახისმიერი ყრუ მკვეთრი თანხმოვანი, შედის ცალეულებში; ე — ხმოვანი ბგერა; მ — თანხმოვანი (იხ. ზემოთ), ს — წინანუნისმიერი ყრუ ფშვინიერი თანხმოვანი (შედის წყვილეულებში). სიტყვა ერთმარცვლიანია.

წამალი — სიტყვა, შედგება ექვსი ბგერისაგან; მათგან სამი ხმოვანია (ა, ა, ი), სამი (წ, მ, ლ) — თანხმოვანი.

ლ — წინანუნისმიერი მჟღერი ნარნარა თანხმოვანი, შედის ცალეულებში.

შენიშვნა: წ და შ თანხმოვნები გარჩეულია ზემოთ, ამიტომ აღარ ვიმეორებთ.

ეს სიტყვა სამმარცვლიანია: წა-მა-ლი; სამივე მარცვალი ღიაა.

ამ სიტყვაში ხდება ფონეტიკური ცვლილება: მისი ფუძე იკუმშება — წამლის.

გამოუწერა — სიტყვა, შედგება ცხრა ბგერისაგან; მათგან ხუთი (ა, ო, უ, ე, ა) ხმოვანია, ოთხი (გ, მ, წ, რ) — თანხმოვანი.

გ — სასისმიერი მჟღერი თანხმოვანი, შედის სამეულებში (გ, ქ, კ). (სხვა ბგერები გარჩეულია, იხ. ზემოთ).

ორთოგრაფიული გარჩევა

ექიმ-მა — ამ სიტყვაში იწერება ორი მ, მათგან ერთი ფუძისეულია, ხოლო მეორე — მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნის დასაწყისი ბგერა.

მწყემს-ს სიტყვაში იწერება ორი ს, მათგან ერთი ფუძისე-
ულა, ხოლო მეორე მიცემითი ბრუნვის ნიშანი.

(სხვა სიტყვები ორთოგრაფიულად საინტერესო არ არის).

4) მორფოლოგიურ-ორთოგრაფიული

ერთ ქარქაშში ორ ხანჯალს ვერავენ ჩააგებსო (ხალხ.).

მორფოლოგიური გარჩევა

ერთ — რიცხვითი სახელი, რაოდენობითი; არსებითთან ერთად, მის წინ; ფუძე — ერთ — ბოლოთანხმოვნიანი, მიცემით ბრუნვაში (ბრუნვის ნიშანი ს მოკვეცილი აქვს).

ქარქაშში — თანდებულიანი არსებითი სახელი.

ქარქაშ[*ს] — არსებითი სახელი, უსულოთა, რა ჭგუფისა, კონ-
კრეტული, საზოგადო; ფუძე — ქარქაშ — ბოლოთანხმოვნიანი, უკუმ-
შველი; მიცემით ბრუნვაში, მხოლ. რიცხვში.

ში — თანდებული, დაერთვის მიცემით ბრუნვას.

ორ — რიცხვითი სახელი, რაოდენობითი; არსებითთან ერთად, მის
წინ; ფუძე — ორ — ბოლოთანხმოვნიანი; მიცემით ბრუნვაში (ბრუნვის
ნიშანი მოკვეცილი აქვს).

ვერავენ — უარყოფითი ნაცვალსახელი, სახელობით ბრუნვაში.

ჩააგებს — ზმნა, ორპირიანი (იგი მას);

იგი — III სუბ. პირი, მხოლ. რიცხვისა (-ს);

მას — პირდაპირობიექტური პირი, III, მხოლ. რიცხვისა
(ნიშანი არა აქვს).

დრო — ნომავალი, კილო თბრობითი, ზმნისწინი — ჩა-, მარტივი;
ასპექტი — სრული, მწყრივი — მყოფადი, სერია — I, მყოფადის წრე;
გარდამავალი, გვარი — მოქმედებითი, ქცევა — საარვისო, კონტაქ-
ტი — უშუალო, უღლება — I.

ო — სხვათა სიტყვის ნაწილაკი.

ორთოგრაფიული გარჩევა

ერთ — რიცხვით სახელს მოკვეცილი აქვს მიცემითი ბრუნვის
ნიშანი, რადგან არსებითი სახელის მსაზღვრელია და მის წინ დგას.

ქარქაშ-ში სიტყვაში გვაქვს ორი შ, ერთი ფუძისეულა, ხო-
ლო მეორე — თანდებულის საწყისი ბგერა. ამ სიტყვაში მიცემითი
ბრუნვის ნიშანი ს ყოველთვის იკარგება (მაშასადამე, არ უნდა ვწეროთ
ქარქაშ-ს-ში) ში თანდებულის დართვის გამო.

ორ — ამ რიცხვით სახელსაც მოკვეცილი აქვს მიცემითი ბრუნვის
ნიშანი ს, რადგან არსებითი სახელის მსაზღვრელია და მის წინ დგას.

ხანჯალს არსებითი სახელი ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებით ბრუნვებში, აგრეთვე მრავლობითი რიცხვის ყველა ბრუნვაში უნდა ვიხმაროთ შეკუმშული ფუძით; ხანჯლ-ის, ხანჯლ-ით, ხანჯლ-ად; ხანჯლ-ები-ი და ა. შ.

ჩააგებ ზმნაში იწერება ორი ა, ერთი ზმნისწინისეულია, ხოლო მეორე — საარვისო ქცევის ნიშანი.

ო სხვათა სიტყვის ნაწილაკი ზმნასთან შერწყმით იწერება.

5) სინტაქსურ-პუნქტუაციური

არა, არ ჩაქრეს იმედი! (ა. წ.).

სინტაქსური გარჩევა

ეს არის ბრძანებითი, უკუთქმითი, მარტივი გაუვრცობელი სრული წინადადება, ახლავს შიგვითი ნაწილაკი არა.

წევრები

არ ჩაქრეს — მარტივი შემასმენელი.

იმედი — ქვემდებარე.

სინტაქსური წყვილები

არ ჩაქრეს იმედი — შემასმენელი და ქვემდებარე. ქვემდებარე შემასმენელს ითანხმებს III სუბ. პირში, შემასმენელი ქვემდებარეს მართავს სახელობით ბრუნვაში.

პუნქტუაციური გარჩევა

ამ წინადადების ბოლოს იწერება ძახილის ნიშანი, რადგან იგი ბრძანებითია. წინადადებას ახლავს შიგვითი ნაწილაკი არა, რომელიც მისგან მძიმით გამოიყოფა.

6) სინტაქსურ-სტილური

შენ — სილამაზის ნაზო გრიგალო, შენგან აროდეს მომესვენება! (გ. ლეონ.).

სინტაქსური გარჩევა

ეს არის რთული თანწყობილი წინადადება. შედგება ორი ნაწილისაგან. პირველი — შენ, მეორე — შენგან აროდეს მომესვენება. პირველ წინადადებას ახლავს მიმართვა — სილამაზის ნაზო გრიგალო.

პირველი წინადადება ერთსიტყვიანია. მასში მოცემულია II პირის ნაცვალსახელით გამოხატული წევრი — შენ, რომელიც შეიძლება ან ქვემდებარე იყოს (შენ იცოდე), ან დამატება (შენ გახსოვდეს).

მეორე წინადადება — შენგან აროდეს მომესვენება — არის მარტივი, გავრცობილი, უსრული, უკუთქმითი.

წინადადების წევრები

მომესვენება — შემასმენელი.

შენგან — უბრალო დამატება.

აროდეს — დროის გარემოება.

სინტაქსური წყვილები

შენგან მომესვენება — უბრალო დამატება და შემასმენელი.

შემასმენელი მართავს უბრალო დამატებას ნათესაობით ბრუნვაში.

აროდეს მომესვენება — დროის გარემოება და შემასმენელი.

დროის გარემოება მიერთვის შემასმენელს.

ს ტ ი ლ უ რ ი გ ა რ ჩ ე ვ ა

ამ წინადადებაში დარღვეულია სიტყვათა შეხამების ნორმა: ნ ა - ზ ი გ რ ი გ ა ლ ი არ შეიძლება. პოეტს ეს შეხამება გადატანითი მნიშვნელობით აქვს გამოყენებული. მან ხაზი გაუსვა ნინო ჭავჭავაძის სინაზესა და კდემამოსილებას, რომელიც გრიგალივით მოქმედებს სხვაზე.

ამავე წინადადებაში გამოყენებულია წევრთა შეხამების თავისებური სახე (ელიფსი), როდესაც პირის ნაცვალსახელები შინაარსობრივად უშუალოდ მიმართავს უკავშირდებიან (შდრ. შენ — ჩემო ოცნება! შენ — პაქართველოვ! და მისთ.).

გარდა ამისა, ა ს ვ ე ნ ე ბ ს ზმნას ვნებითი არა აქვს, რადგან იგი აქტიური მნიშვნელობისაა (შდრ. ისვენებს). ე ს ვ ე ნ ე ბ ა ა ნ ს ვ ე ნ - დ ე ბ ა ფორმები არასწორია და მიღებულია ამავე ზმნის ომონიმური პარალელის ანალოგიით (შდრ. შეისვენა).

8.8. ჯაპონური გარჩევა

სასკოლო პრაქტიკაში ხშირად იყენებენ კომბინირებული გარჩევის თავისებურ სახეს, რომელსაც შეიძლება ჯაპონური ვლუოდოთ (ტერმინი ამ ოციოდე წლის წინათ პროფ. მ. თ ა ლ ა კ ვ ა ძ ე მ მოგვაწოდა). ეს არის გარჩევის შერეული სახე, როდესაც ერთდროულად ხდება როგორც წინადადების დახასიათება, ისე მისი წევრებისა და მათი გამომხატველი სიტყვების ყოველმხრივი ანალიზი. თუ კომბინირებული გარჩევის დროს წინადადებას ჯერ სინტაქსურად ვარჩევდით, შემდეგ — მორფოლოგიურად ან პუნქტუაციურად და გარჩევის ამ სახეებს რამდენადმე დამოუკიდებლობა გააჩნდათ, ჯაპონური გარ-

ჩვეის პროცესში ენობრივი ერთეული ერთდროულად დახასიათდება ფონეტიკურადაც, მორფოლოგიურადაც, ორთოგრაფიულადაც, სინტაქსურადაც და ა. შ. რასაკვირველია, ყველა სიტყვა ყოველმხრივ ვერ დახასიათდება, რადგან ის, რაც ორთოგრაფიული თვალსაზრისით საინტერესოა. შესაძლებელია არავითარ ინტერესს არ იწვევდეს პუნქტუაციის ან სხვა თვალსაზრისით; ამიტომ ჯაჭვისებრ გარჩევას შერჩევითი ხასიათი აქვს.

ამრიგად, წინადადების ჯაჭვისებრი გარჩევის დროს ყოველი სიტყვა წარმოადგენს „რგოლს“, რომელთა შეერთება ქმნის წინადადების „ჯაჭვს“.

ნიმუშისათვის შევადაროთ ჩვეულებრივი სინტაქსურ-მორფოლოგიური კომბინირებული გარჩევა ჯაჭვისებრს.

იმ თათქარიძის ოთახში იდგა ორი გრძელი ტახტი (ი. ქ.).

1) ს ი ნ ტ ა ქ ს უ რ - მ ო რ ფ ო ლ ო გ ი უ რ ი გ ა რ ჩ ე ვ ა

ეს წინადადება არის თხრობითი, წართქმითი, მარტივი, გავრცობილი, სრული.

წევრები

ი დ გ ა — შემასმენელი.

ტ ა ხ ტ ი — ქვემდებარე.

გ რ ძ ე ლ ი — განსაზღვრება.

ო რ ი — განსაზღვრება.

ო თ ა ხ შ ი — ადგილის გარემოება.

თ ა თ ქ ა რ ი ძ ი ს — განსაზღვრება.

ი მ — განსაზღვრება.

წყვილები

წინადადებაში 7 წევრია, მაშასადამე, წყვილი — 6.

იდგა ტახტი — ქვემდებარე და შემასმენელი.

ქვემდებარე შემასმენელს ითანხმებს III სუბ. პირში. შემასმენელი ქვემდებარეს მართავს სახელობით ბრუნვაში.

გრძელი ტახტი — განსაზღვრება და ქვემდებარე.

ქვემდებარე განსაზღვრებას ითანხმებს სახელობით ბრუნვაში.

ორი ტახტი — განსაზღვრება და ქვემდებარე.

ქვემდებარე განსაზღვრებას ითანხმებს სახელობით ბრუნვაში.

ოთახში იდგა — ადგილის გარემოება და შემასმენელი.

ადგილის გარემოება მიერთვის შემასმენელს.

თათქარიძის ოთახში — განსაზღვრება და ადგილის გარემოება.

ადგილის გარემოება მართავს განსაზღვრებას ნათ. ბრუნვაში.

იმ თათქარიძის — განსაზღვრება (1) და განსაზღვრება (2).

განსაზღვრება (2) ითანხმებს განსაზღვრება (1)-ს ნათესაობით ბრუნვაში.

მორფოლოგიური გარჩევა

იმ — ჩვენებითი ნაცვალსახელი, არსებითთან ერთად, მის წინ, ნათესაობით ბრუნვაში.

თ ა თ ქ ა რ ი ძ ი ს — არსებითი სახელი, სულიერთა, ვინ ჯგ., კონკრეტული, საკუთარი; ფუძე — თათქარიძე — ბოლოხმოვნია, კვეცადი; ნათესაობით ბრუნვაში.

ო თ ა ხ შ ი — თანდებულისანი სახელი.

ო თ ა ხ [* ს] — არსებითი სახელი, უსულოთა, რა ჯგ., კონკრეტული, საზოგადო; ფუძე — თახ — ბოლოთანხმოვნია, უკუმშველი; მიცემით ბრუნვაში, მხოლ. რიცხვში.

შ ი — თანდებული, დაერთვის მიცემით ბრუნვას.

ი დ გ ა — ზმნა, ერთპირიანი (ის); ის — III სუბ. პირი მხოლ. რიცხვისა; დრო — წარსული, კილო — თხრობითი, უზმნისწინო, უასპექტო, მწკრივი — წყვეტილი, სერია — II; გარდაუვალი, გვარი — საშუალ-ვნებითი (გვარში ფუძე მონაცვლე აქვს, აწმყოში შეესატყვისება დ გ ა ს საშუალი გვარის ზმნა), უქცევო, უკონტაქტო, უღლება — IV ტიპისა.

ო რ ი — რიცხვითი სახელი, არსებითთან ერთად, მის წინ; ფუძე — ორ — ბოლოთანხმოვნია, სახელობით ბრუნვაში (-ი).

გ რ ძ ე ლ ი — ზედსართავი სახელი, ვითარებითი, დადებით ზარისხში; არსებითთან ერთად, მის წინ; ფუძე — გრძელ — ბოლოთანხმოვნია; სახელობით ბრუნვაში (-ი).

ტ ა ხ ტ ი — არსებითი სახელი, უსულოთა, რა ჯგ., კონკრეტული, საზოგადო; ფუძე — ტახტ — ბოლოთანხმოვნია, უკუმშველი; სახელობით ბრუნვაში (-ი), მხოლ. რიცხვში.

(შეიძლება ამათ დაემატოს ცალკე გარჩევის სხვა სახეებიც: ფონეტიკური, სტილური და ა. შ., მაგრამ გარჩევის ტექნიკა ამით არ შეიცვლება).

ჯაჭვისებრი გარჩევა

ეს წინადადება არის თხრობითი, წართქმითი, მარტივი, გავრცობილი, სრული.

იმ — ჩვენებითი ნაცვალსახელი, ორფუძიანი (სახელობითში — ის); ასრულებს მითითებითს ფუნქციას (გვიჩვენებს, რომ მსჯელობაა სწორედ იმ და არა სხვა თათქარიძეზე), არსებითს ანლავს, მის წინ დგას და ამიტომ შეთანხმებული განსაზღვრებაა. ვითარებაში

შეკვეცილი ფუძით გვხვდება. შედგება ორი ბგერისაგან (ო — ხმოვანი და შ — ბაგისმიერი მკლერი ცალკეული თანხმოვანი). ერთმარცვლიანია; გადატანისას არ გაიყოფა.

თ ა თ ქ ა რ ი ძ ი ს — არსებითი სახელი, სულიერთა, ვინ ჯგ, კონკრეტული, საკუთარი; ფუძე — თათქარიძე — ბოლოხმოვნიანი, კვეცადი, რადგან ე ხმოვანზე ბოლოვდება; მართალია, საკუთარი სახელია, და არ უნდა იკვეცებოდეს, მაგრამ ადამიანთა გვარები ამ მხრივ საზოგადო სახელთა თვისებებს ავლენენ; წათესაობით ბრუნვაში (ნიშანი-ის), მხოლ. რიცხვში (ადამიანთა გვარები ამ მხრივაც საზოგადო სახელთა თვისებებს ავლენენ; მრავლობით რიცხვში იქნება — თათქარიძე-ებ-ი ან თათქარიძე-ნი); შედგება 10 ბგერისაგან, მათგან 4 (ა, ა, ი, ი) ზმოვანია, ხოლო 6 (თ, თ, ქ, რ, ძ, ს) — თანხმოვანი; თ — კბილისმიერი ყრუ ფშინვიერი თანხმოვანი, შედის სამეულებში (დ, თ, ტ); ა — ხმოვანი ბგერა; ქ — სასისმიერი ყრუ ფშინვიერი თანხმოვანი, შედის სამეულებში (გ, ქ, კ); ა — ხმოვანი; რ — წინანუნისმიერი მკლერი, ნარნარა თანხმოვანი, შედის ცალეულებში; ი — ხმოვანი; ძ — წინანუნისმიერი მკლერი თანხმოვანი, შედის სამეულებში (ძ, ც, წ); ი — ხმოვანი; ს — წინანუნისმიერი ყრუ ფშინვიერი თანხმოვანი, შედის წყვილეულებში. ეს სიტყვა ოთხმარცვლიანია (თათ-ქა-რი-ძის), მათგან პირველი და მეოთხე დახურულია, მეორე და მესამე — ღია. ფუძის აგებულებით რთულია (კომპოზიტია), ამიტომ გადატანისას უმჯობესია გაიკვეთოს ბოლო მარცვალთან (თათქარი-ძის); წინადადებაში განსაზღვრებაა, უკავშირდება გარემოებას და მართულია მისგან ნათესაობით ბრუნვაში და ა. შ.

როგორც ვხედავთ, ჯაჭვისებრი გარჩევა ძალიან რთულია და დიდ დროს მოითხოვს. ამასთან ერთად გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ყველა სიტყვის ყოველმხრივ გარჩევა შესაძლებელია მხოლოდ VII-VIII კლასებში, როდესაც არსებითად დასრულებულია ენის კურსის შესწავლა.

გარჩევის ამ სახის გამოყენება სასკოლო პრაქტიკაში ჯერ კიდევ მყარი არაა. მისი გამართლებისა თუ განმტკიცების საქმეში გადაწყვეტი სიტყვა სკოლას ეკუთვნის.

• • •

სკოლაში კომბინირებული გარჩევის ჩატარებისას მხედველობაში უნდა გვქონდეს ერთი ფრიად მნიშვნელოვანი გარემოება: არ არის სავალდებულო ყოველი სიტყვის ყოველნაირად გარჩევა. ვარჯიშობის პროცესში ყურადღება უნდა გამახვილდეს წინადადების სინტაქსურ-

მორფოლოგიურ თავისებურებებზე, ხოლო ცალკეულ სიტყვათა ფონეტიკურ, ორთოგრაფიულ, სტილურ თუ სხვა თავისებებზე ყურადღება უნდა გამახვილდეს მხოლოდ მაშინ, როდესაც იგი ამ თვალსაზრისით საინტერესოა და ზელს უწყობს უნარ-ჩვევათა გამომუშავებას. სხვა შემთხვევაში მხოლოდ და მხოლოდ სინტაქსურ-მორფოლოგიური ანალიზით უნდა შემოვიფარგლოთ, რადგან ფართო ანალიზი, თუნდაც ისეთი, როგორსაც ჯაჭვისებრი გარჩევა მოითხოვს, მოსწავლეთათვის შესაძლებელია მომამზებრებელი გახდეს. ეს განსაკუთრებით საფრთხილია მაშინ, როდესაც სიტყვის ამა თუ იმ მხარის თავისებურებათა ანალიზი ზელოვნურია; მაგალითად, ჩვენ მიერ ზემოთ განხილულ ნიმუშებში ბევრი ზედმეტი მსჯელობაა, რომლებიც სიტყვის დახასიათებას არაფერს ჰმატებს (ისინი მხოლოდ ნიმუშის საჩვენებლად არის გამოყენებული).

ამრიგად, ჯაჭვისებრი გარჩევა არ გულისხმობს აუცილებლად ყოველი სიტყვის ყოველმხრივ ანალიზს. იგი შეიძლება ჩატარდეს გარჩევის მხოლოდ ორი სახის მიხედვით (მორფოლოგიურ-სინტაქსური, ფონეტიკურ-მორფოლოგიური და სხვ.). ჩვეულებრივი კომბინირებული გარჩევისაგან იგი მხოლოდ და მხოლოდ საკითხთა შერეულად განხილვით განსხვავდება.

8. 0. ენობრივ-შინაარსობრივი ანალიზი

საშუალო სკოლაში ენობრივი მუშაობა მარტო ენის, მით უმეტეს, მარტო გრამატიკის გაკვეთილებზე არ ზდება. სასწავლო გეგმა ითვალისწინებს ქართული ლიტერატურის საკმაოდ ვრცელი კურსის სწავლებას. ლიტერატურის სწავლების მეთოდიკას თავისი სპეციფიკური მიზანი და ამოცანები აქვს, რომელთაგან ერთ-ერთი ძირითადია მოსწავლეთა მეტყველების განვითარება. მხატვრული ნაწარმოების ანალიზის აუცილებელი კომპონენტია მისი ენობრივი ანალიზი. მწერლისა და პერსონაჟთა მეტყველების თავისებურებათა გაანალიზება ზელს უწყობს არა მარტო ნაწარმოების ტექსტის სპეციფიკის გამოვლენას, არამედ მოსწავლეთა მეტყველების განვითარების ერთ-ერთი მძლავრი ფაქტორიცაა.

ამა თუ იმ მწერლის ენისა და სტილის თავისებურებათა შესახებ ჩვენში მრავალი ნაშრომია შექმნილი. გადაჭარბებული არ იქნება, თუ ვიტყვით, რომ არ დარჩენილა არც კლასიკოსი, არც თანამედროვე მწერალი, რომლის ნაწარმოებთა ენის შესახებ სპეციალური ნაშრომი (სადისერტაციო ნაშრომი ან ცალკე წიგნი) თუ არა, სამეცნიერო სტატია მაინც არ იყოს დაწერილი. საკმაოდ მოგვეპოვება აგრეთვე ტექსტის ენობრივი ანალიზის სწავლების შესახებ დაწერილი მეთოდიკურ

ნაწარმოები, მაგრამ ნაწარმოების ტექსტზე მუშაობა ჯერ კიდევ ვერ დგას სათანადო დონეზე. მწერლის ენის ანალიზი მასში ფონეტიკურ მოვლენათა გრამატიკულ ფორმათა თუ სიტყვათა რიგის თავისებურებათა აღნუსხვა კი არაა, არამედ — იმ საშუალებათა ჩვენება, რომლითაც იგი გამომსახველობით ძალას ანიჭებს სიტყვას. ამ საშუალებათა ანალიზისადმი მიძღვნილი ნაწარმოებები კი ძალიან ცოტა მოგვეპოვება.

ენისა და ლიტერატურის სწავლების კავშირი ყველასაგან აღიარებულია, მაგრამ ამ მხრივ, სამწუხაროდ, სკოლაში ძალიან ცოტა რამ კეთდება: ხშირად ენის სწავლება გრამატიკის სწავლებით არის შეცვლილი, ხოლო ლიტერატურულ ნაწარმოებთა ანალიზი უსამართლოდ არის მივიწყებული. კიდევ მეტი, ზოგჯერ ლიტერატურის სწავლება ტექსტის ანალიზის გარეშე ხდება, რაც თვით ლიტერატურას უკარგავს სპეციფიკას, ხელოვნებას ეკარგება გამომსახველობითი ძალა.

უკანასკნელ ხანებში სკოლაში ცალკე გამოიყო მეტყველების განვითარების გაკვეთილები, რაც ენისა და ლიტერატურის სწავლების დაკავშირების თავისებური ცდაა, მაგრამ რეალურად რაიმე სასურველი შედეგი მას არ მოპყლია. მართალია, ამ გაკვეთილებისათვის შედგა პროგრამა, მაგრამ სკოლაში ფაქტიურად მეტყველების განვითარების გაკვეთილები ან გრამატიკას, ან ლიტერატურას, უფრო ხშირად კი წერით სამუშაოებს ხმარდება. ენისა და ლიტერატურის სწავლებას შორის კავშირი უპირატესად იმით ამოიწურება, რომ მოსწავლეებს გრამატიკული ფორმების ამოწერას ავალებენ შესწავლილი ლიტერატურული ტექსტიდან. ეს, საერთოდ, არ არის ურიგო, მაგრამ ზემოაღნიშნული კავშირის მეტად პრიმიტიული სახეა.

საჭიროა სკოლაში დაინერგოს მხატვრული ნაწარმოების ტექსტზე მუშაობის ერთი სახე, რომელსაც შეიძლება ენობრივ-შინაარსობრივი ანალიზი ეწოდოს. ენობრივ-შინაარსობრივი ანალიზის მიზანია, გაირკვეს ავტორის მიერ აზრის გადმოსაცემად გამოყენებულ საშუალებათა თავისებურებანი, მათი მიზანშეწონილობა, ამა თუ იმ სიტყვისა თუ ტროპის გამომსახველობითი ძალა; კერძოდ, რა ენობრივ-სტილურ საშუალებებს იყენებს ავტორი აზრის უფრო სრულად და ხატოვნად გადმოსაცემად.

მხატვრული ნაწარმოების ანალიზის ერთ-ერთი ძირითადი ფორმაა სახეობრივი გამოხატვის საშუალებათა დახასიათება. ზოგადი მნიშვნელობით სახე აღნიშნავს ობიექტური რეალობის (გარე სამყაროს) ასახვას ადამიანის ცნობიერებაში. ამ ასახვის განსაკუთრებული მხარეა მხატვრული სახე, რომლის სპეციფიკა, უწინარეს ყოვლისა, ისაა, რომ გარე სამყაროს საგნებსა და მოვლენებს აღნიშნავს და იმავე დროს გამოხატავს მისდამი დამოკიდებულებას. მხატვრული სახე მკითხველს

ატყობინებს იმ განსაკუთრებულ სიტუაციურ გარემოს, რომელშიც ვითარდება რაიმე მოვლენა. ამ სიტუაციას მწერალი აძლიერებს გარკვეული ტროპული საშუალებებით; მაგალითად, ლ. ქიაჩელის მოთხრობა „ტარიელ გოლუა“ მთავრდება ეპილოგით, რომელშიც ნაჩვენებია 1905 წლის რევოლუციური აღმავლობის დასაწყისი. ნაწარმოების სიუჟეტის მიხედვით ტარიელმა ბევრი გასაქირი გადაიტანა: ციხე, სახლ-კარის გადაწვა, ერთადერთი ვაჟიშვილის დაღუპვა და სხვ., ავტორს შეეძლო პირდაპირ ეთქვა, რომ ტარიელი ვერ გატეხა ამ გასაქირმა და კვლავ თავისებურად დარჩა სოფლის ხელმძღვანელი როგორც ლხინში, ისე ქირში. ეს მოვლენის უბრალო აღწერა იქნებოდა და არა მხატვრული გადმოცემა. ავტორმა ერთი შედარებით გამოხატა მრავლისმთქმელი აზრი:

„ტარიელ გოლუა ისე იდგა მათ შორის, როგორც დროის ქარიშხლით ტოტებზემსხვრეული, აქა-იქ ტანდაკორძებული, მაგრამ ფესვებმაგარი და ტანძლიერი ძველი მუხა დგას ხოლმე ახალ ავარდნილ მწვეანე ნორჩ ტყეში“.

ენობრივ-შინაარსობრივ ანალიზში დიდი ყურადღება უნდა მიექცეს ტროპებს. ზოგადად ტროპი არის ლექსიკური გამომხატველობითი საშუალება, რომელიც რაიმე მნიშვნელობას გამოხატავს არა უშუალოდ, არამედ გადატანით. ტროპების არსი სწორედ ამ გადატანით მნიშვნელობაშია, როდესაც სიტყვის ან სიტყვათშენაერთის ძირითადი მნიშვნელობა უპირისპირდება გარკვეულ კონტექსტში გამოყენებულს, რომლის დროსაც იგი მიზანმიმართულ სტილურ ფუნქციას ასრულებს; მაგ., დილასა აღრე მოვიდა იგი ნ ა ზ ა რ დ ი ს ო ს ა ნ ი (ვტ) და მისთ. ტროპები საკმაოდ არის დახასიათებული პოეტიკისადმი მიძღვნილ ნაშრომებში, ამიტომ აქ მათ დახასიათებას არ შევუდგებით (იხ. ს. გაჩეჩილაძე. ლიტერატურის თეორია. თბ., 1966; ვ. შახარაძე. ლიტერატურის თეორია საშუალო სკოლაში. თბ., 1973). ჩვენ უფრო მეტად მათი ენობრივი (ლინგვისტური) ბუნება გვიანტერესებს, რადგან ყოველგვარი ტროპი ენობრივი საშუალებებით გადმოიცემა; შდრ.:

როგორც ისარი, იმ ხეობიდან გამოხტა ცხენი ამ დროს უეცრად (ა. წ.). წამოხტა კაკო ლომივით ზეზე (ი. ჭ.). ვითა ეთერი მზეთუნახავი საყვარლის მლოდე თრთის და კანკალებს (ა. წ.) და მისთ.

ენობრივ-შინაარსობრივ ანალიზში განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს ფრაზეოლოგიზმს; ხატოვან სიტყვა-გამოთქმებს, ანდაზებს, გამოცანებს, რომელთაც ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვთ მოსწავლეთა მეტყველების განვითარებისათვის.

ენობრივ-შინაარსობრივი ანალიზის ერთ-ერთი ძირითადი საკითხია

პოეტური ლიცენცია, რომელშიც ზოგადად ენის ნორმათა „დარღვევა“ იფულისხმება; მაგ.: „აკაკიები, ბაკაკიები, მესხი, მეველე, შელიქ-ალები“ (გ. ორბ.) და მისთ.

ამრიგად, ენობრივ-შინაარსობრივ ანალიზში შევა როგორც ნაწარმოების თემისა და იდეის გარკვევა, პერსონაჟთა დახასიათება, ისე ტროპების გამოყენება, სიტყვათგანლაგება, განმეორებანი, ფრაზეოლოგიზმები და სხვ. და, რაც მთავარია, მათი გავლენა სიუჟეტის განვითარების გადმოცემაზე, მათი მხატვრულ-გამომსახველობითი ძალის ანალიზი. ამგვარი ანალიზის პროცესში შესაძლებელია მოსწავლეებმა შეცვალონ ტროპის სახეები (მაგალითად, ზმარებული ეპითეტის მაგიერ გამოიყენონ სხვა ზედსართავი), რათა მათი ურთიერთმედარებით გააანალიზონ, თუ რატომ იყენებს მწერალი ტროპის ამა თუ იმ სახეობას და მისთ. თავისთავად ცხადია, რომ ეს მუშაობა საკმაოდ რთულია და მისი ჩატარება მხოლოდ VII კლასიდან შეიძლება, როდესაც მოსწავლეებს ძირითადად უკვე შესწავლილი აქვთ მშობლიური ენის სტრუქტურა, იციან ტროპის სახეები და ამასთან ერთად აქვთ ნაწარმოების ანალიზის ელემენტარული ჩვევები. რასაკვირველია, მუშაობა VIII-X კლასებში თანდათან გართულდება და ტექსტის ანალიზს უფრო მეტად ჩამოყალიბებული სახე მიეცემა, რადგან ამ კლასებში უკვე ლიტერატურის ისტორიის, მართალია, მოკლე, მაგრამ მაინც ქრონოლოგიური კურსი ისწავლება.

ენობრივ-შინაარსობრივი ანალიზის მეტად ცუდი ნიმუში იქნებოდა ნაწარმოების შინაარსობრივი ანალიზის მექანიკურად გაგრძელება გრამატიკის საკითხებით ან ტექსტში რომელიმე გრამატიკული ფორმის მოძებნა და კლასიფიკაცია.

ურთიგო არ იქნებოდა, გაგვეხსენებინა ტექსტის ენობრივ-შინაარსობრივი ანალიზი, რომელიც შეიმუშავა აკად. ლ. შჩერბამ (იხ. Л. В. Щерб а. Опыты лингвистического толкования стихотворений. I. «Воспоминание» Пушкина. II. «Сосна» Лермонтова в сравнении с ее немецким прототипом. «Избранные работы по русскому языку». М., 1947, стр. 26-44, 97-109), რასაკვირველია, საშუალო სკოლის პროგრამისადმი მისი მისადაგების შემდეგ.

ნაწარმოების ტექსტის ანალიზის უპირველესი პირობაა მისი გავება. ამ მხრივ ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს ლექსიკურ მუშაობას, რომელიც თან სდევს ყოველი ტექსტის სწავლებას. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ არ არის სწორი ლექსიკური და სალექსიკონო მუშაობის ცნებათა გაიგივება. სალექსიკონო მუშაობა მხოლოდ პრიმიტიული ეტაპია ლექსიკური მუშაობისა, რომლის ცნება უფრო ფართოა, რადგან, გარდა ამ ეტაპისა, იგი შესწავლილი ლექსიკის მეტყველებაში გამოყენების ჩვევებსაც მოიცავს.

ლექსიკურ თუ სალექსიკონო მუშაობის შესახებ ბევრია დაწერილი და ამჟერად (ადგილის ეკონომიის მიზნით) აქ არ შევხებით, მხოლოდ აღვნიშნავთ, რომ სიტყვათა მნიშვნელობის ახსნის სხვადასხვა ხერხ-თავან, როგორცაა: ვერბალური ახსნა თუ თვალსაჩინოების გამოყენება, ინტუიცია, სინონიმიზაცია, პერიფრაზი თუ სხვ. მასწავლებელმა უნდა შეარჩიოს ყველაზე მეტად რაციონალური (ობტიმალური) ხერხი, რომელიც მნიშვნელობის გაგებინებასთან ერთად რაიმე ვარჯიშობის ჩატარების საშუალებასაც იძლევა (ვარჯიშობის კონკრეტული სახეები იხ. ქვემოთ, IV თავში).

ზოგადად ნაწარმოების ენობრივ-შინაარსობრივი ანალიზი შეიძლება შემდეგნაირად ჩატარდეს:

ა) ამოჯარიბოთ ტექსტიდან (მისი ნაწყვეტიდან) „უცნობი“ სიტყვები, აგრეთვე არქაიზმები, დიალექტიზმები, ბარბარიზმები, უარგონიზმები, ფრაზეოლოგიზმები და სხვ.

ბ) ამოჯარიბოთ ტროპები, ჰიპერბოლური და მეტონიმიური გამოთქმები და გავარკვიოთ მათი მნიშვნელობა.

გ) გავაანალიზოთ ტექსტი და დავაკვირდეთ, როგორ წინადადებებს (მარტივს, შერწყმულსა თუ რთულს) უფრო მეტად იყენებს მწერალი, რა გავლენას ახდენს წინადადების ტიპები აზრის გამოხატვაზე.

დ) გავამახვილოთ ყურადღება სიტყვათგანლაგებაზე წინადადებებში, განსაკუთრებით ისეთ შესიტყვეებებში, როდესაც სიტყვათგანლაგება გავლენას ახდენს წინადადების მნიშვნელობაზე ან მის სემანტიკურ ელფერზე; შდრ.: ლუარსაბი მოკვდა — მოკვდა ლუარსაბიცა... და მისთ.

ე) ნაწარმოები დავყოთ საკვანძო ნაწილებად (ფაბულურ-სიუჟეტური ანალიზი), შევადგინოთ მისი გეგმა.

ვ) გამოვეყოთ მთავარი და არამთავარი პერსონაჟები და ტექსტში მოვქმენოთ მათი დახასიათებისათვის საჭირო აღდეგები.

ზ) გავარკვიოთ ნაწარმოების თემა და იდეა და ა. შ.

თ ა ვ ი IV.

სინთეზური ვარჯიშობა

4. 1. სინთეზურ სავარჯიშოთა ზოგადი დახასიათება

ენობრივ ფორმათა და მოვლენათა ანალიზი არ აძლევს მოსწავლეებს პრაქტიკული მეტყველების ჩვევებს, ხოლო ეს კი ენის სწავლების მთავარ მიზანს წარმოადგენს. მხოლოდ ანალიზის გზით მომუშავე მასწავლებელი, კ. უშინსკის გამოთქმა რომ ვიხმართ, შეიძლება შევედაროთ მკერავს, რომელიც თავის შეგირდებს მხოლოდ შეკერილის დარღვევას ასწავლის, გამოჭრასა და კერვას კი — არა.

მართალია, ენობრივ მოვლენათა ანალიზს საკმაოდ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება შესწავლილი წესების განმტკიცებისათვის, მაგრამ ტექსტში ენობრივი ერთეულების მოძებნა და მათ შორის მიმართებათა დადგენა ვერ უზრუნველყოფს მოსწავლეებში მეტყველების პრაქტიკული ჩვევების გამომუშავებას. ამისათვის საჭიროა სპეციალური სინთეზური სავარჯიშოები.

სინთეზური ვარჯიშობა ანალიზურისაგან განსხვავდება როგორც მუშაობის შინაარსით, ისე მიზანდასახულობით. ვარჯიშობის ამ სახეში იგულისხმება ფორმათა წარმოქმნა, მათი გარდაქცევა და, რაც მთავარია, წინადადებებისა და ტექსტების შედგენა.

სინთეზური ვარჯიშობის პროცესში მოსწავლეებს ნაკლებად მოუხდებათ წესების მიხედვით მსჯელობა. რასაკვირველია, წესების შესწავლას სკოლაში ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს. მოსწავლეებმა უნდა იცოდნენ წესები და მტკიცედ ახსოვდეთ ისინი, მაგრამ მათი შესწავლა ძირითადი მიზანი არაა. წესების სწავლება მხოლოდ გარკვეული ეტაპია ამა თუ იმ პრაქტიკული ჩვევის დასაუფლებლად. ჩვევა სწორედ იმით განსხვავდება სწავლების სხვა საფეხურებისაგან, კერძოდ, გაგებისა და უნარისაგან, რომ მას არ სჭირდება წესის გახსენება. ჩვევას უფრო მეტი ავტომატურობა (სახელდობრ, ავტომატურობა და არა მექანიკურობა) ახასიათებს, ვიდრე უნარს, და გაცილებით მეტი — ვიდრე გაგებას. (იხ. 1. 2).

სინთეზურ ვარჯიშობას იშვიათად აქვს წმინდა გრამატიკული სახე. იგი უპირატესად ლექსიკურ-სტილურია. წმინდა გრამატიკული შეიძ-

ლება იყოს მხოლოდ ფორმის ცვლა, რომელიც ვარჯიშობის გარდაქმნის სახეს მიეკუთვნება.

სინთეზური ვარჯიშობის პროცესში ხდება გრამატიკული მოდელების რეალიზება, მათი „ხორცშესხმა“ კონკრეტული ლექსიკური ერთეულებით, რის შედეგადაც ნორმალურ სამეტყველო ფრაზას ვიღებთ.

4.2. ლექსიკური ვარჯიშობა

4.2.ა. ლექსიკოლოგიის საკითხები სკოლაში

(მოკლე ცნობები მასწავლებელთათვის)

ლექსიკაზე მუშაობა ენის სწავლების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი რგოლია. ენის ლექსიკური შედგენილობა წარმოადგენს მასალას, რომელიც სათანადო გრამატიკული „შედუღებების“ შედეგად გვაძლევს წინადადებას, როგორც საკომუნიკაციო (ინფორმაციის გაცვლა-გამოცვლის) ერთეულს.

ენის სასკოლო კურსში ლექსიკაზე მუშაობა საკმაო ხანს იყო იგნორირებული. მისი საკითხებიდან პროგრამასა და სახელმძღვანელოებში ყურადღება ძირითადად მახვილდებოდა სიტყვათწარმოებაზე, რომელიც მორფოლოგიის კურსში შედიოდა. ლექსიკური მუშაობა არსებითად ლიტერატურის გაკვეთილებზე ტარდებოდა და იქაც ტროპებისა და უცხო (გაუგებარ) სიტყვათა მნიშვნელობის ახსნამდე იყო დაყვანილი.

ლექსიკოლოგიის საგანია სიტყვა მნიშვნელობის თვალსაზრისით და სიტყვის მნიშვნელობის ცვლის საშუალებანი (სასკოლო კურსში ლექსიკოლოგიისა და სემასიოლოგიის საკითხები არ არის ერთურთისაგან გამიჯნული).

4.2.ა. § 1. სიტყვა

სიტყვას, ჩვეულებრივ, განსაზღვრავენ, როგორც ბგერათა მიმდევრობას (ჯგუფს), რომელსაც რაიმე მნიშვნელობა აქვს. როგორც ჩანს, თვით ტერმინი მნიშვნელობა ფართო მნიშვნელობით არის გამოყენებული, რადგან მეტყველებაში გვხვდება ძალიან ბევრი სიტყვა, რომელთაც საერთოდ არა აქვთ მნიშვნელობა, ყოველ შემთხვევაში დამოუკიდებლად არ გამოხატავენ მას (შდრ. სრულმნიშვნელოვანი და არასრულმნიშვნელოვანი სიტყვების ცნებათა დაპირისპირება).

სიტყვის შემადგენელი ელემენტებია: ბგერა, რომელიც ენის პერიფერიულ უმარტივეს ერთეულს წარმოადგენს, და მარცვალი, რომელიც შუალედური საწარმოთქმო ერთეულია ბგერასა და სიტყვას შორის. ბგერითი შედგენილობა სიტყვის გარეგანი მხარეა, ხოლო მნიშვნელობა — შინაგანი მხარე.

სიტყვის ამ ორ მხარეს შორის მკიდრო კავშირია. „სიტყვა, როგორც ენის ერთეული, შეადგენს გამოთქმისა და შინაარსის ერთობლიობას“ (ალ. ლლონტი. ქართული ლექსიკოლოგია. თბ., 1964, გვ. 12).

შენიშვნა: არსებობს სიტყვის ნაირგვარი განსაზღვრა, მაგრამ ამჟერად ჩვენ მხოლოდ მისი სემანტიკურ-ფუნქციური ბუნება გვაინტერესებს.

მეტყველებაში არსებული ყველა სიტყვა სამი ძირითადი ნიშნით ხასიათდება, როგორცაა: მნიშვნელობა, ფორმაცვლილება და დანიშნულება (იხ. 3. 2. ა).

ყოველი სიტყვა რაიმეს აღნიშნავს, რალაცაზე მიუთითებს. სიტყვათა უდიდესი ნაწილი ბუნების ან საზოგადოების საგნების, ფაქტების ან მოვლენათა აღმნიშვნელია. სიტყვის მნიშვნელობა არის ის საგანი ან მოვლენა, რომელსაც იგი განზოგადებულად გამოხატავს. „ყოველი სიტყვა აზოგადებს“ (ვ. ი. ლენინი). სიტყვა სკამი აღნიშნავს არა ერთ რომელიმე საგანს, არამედ — ერთნაირ საგანთა წყებას. საგნებით დასაშვებია, რომ მათ ნაირგვარი მოყვანილობა, სიდიდე, ფერი და სხვა თვისება ჰქონდეთ, მაგრამ დანიშნულებით ისინი ერთნაირია.

განზოგადებას რამდენიმე საფეხური აქვს; მაგალითად, საგნის სახელთა სიმრავლეში შედის ისეთი სიტყვები, რომლებიც აღნიშნავენ:

- ა) ერთგვარ საგანთა წყებას (სახელი, რვეული, კალამი და მისთ.),
- ბ) ნაირგვარ, მაგრამ რაიმე ნიშნით გაერთიანებულ, საგანთა წყებას (ხე, ადამიანი, ხილი, მანქანა, ბოსტნეული და მისთ.),
- გ) ნიშან-თვისებას, წარმოადგენენ მის დასახელებას (სიმამაცე, სიტკბო, სილამაზე, ნაზობა, ეშმაკობა და მისთ.).

როგორც აღვნიშნეთ, სიტყვათა ერთი ჯგუფი მოკლებულია საგანთა ან მოვლენათა დამოუკიდებლად აღნიშვნის უნარს. მათ არასრულმნიშვნელოვან, სხვაგვარად დამხმარე, სიტყვებს უწოდებენ. ეს სიტყვები მეტყველებაში, ძალიან დიდ როლს ასრულებენ, თუმცა მათი როლი ვლინდება არა უშუალოდ, არამედ სხვა სიტყვებთან მიმართებაში.

ფორმაცვლილება სიტყვის მორფოლოგიური ნიშანია, რომლის შესაბამისად ენაში არსებული ყველა სიტყვა სამ ჯგუფად იყოფა, როგორცაა:

- ა) ფორმაცვალეზადი (სახელები, ზმნები),
- ბ) ფორმაუცვლელი (ნასახელარი ზმნიზედები, რომლებშიც „გაქვევებული“ სახით ჩანს ფორმა: დღე-ს, საღამო-თი, დილა-ს, კარგად და მისთ.; აგრეთვე ნაზმნარი ნაწილაკები, რომელთაც გარეგნულად ჭერ კიდევ შენარჩუნებული აქვთ ზმნური სახე: უნდა [მოვიდეს], თქვა (თქო და მისთ.).

გ) უფრო მო (ზმნიზედები, რომლებშიც საერთოდ ფორმის ნასახიც კი აღარ ჩანს და ამიტომ „ოდინდელს“ უწოდებენ, აგრეთვე თანდებულების, ნაწილაკებისა და შორისდებულების უმეტესობა).

დანიშნულება (ფუნქცია) ყველა სიტყვას აქვს. იგი შეიძლება იყოს არა მარტო ლექსიკური, არამედ — სტილურიცა და გრამატიკულიც. საკმარისია, სიტყვამ დაკარგოს ფუნქცია, რომ „მოკედეს“, გაქრეს მეტყველებიდან.

სიტყვა ენის ლექსიკური შედგენილობის კუთვნილებაა. მასთან არის დაკავშირებული ენის აზრობრივი მხარის გამოხატვა, რადგან სიტყვა საგანთა ან მოვლენათა ცნების აღმნიშვნელია, ხოლო ცნება აზრის ისეთივე აუცილებელი კომპონენტია, როგორც — ქანგადადისა და წყალბადის ატომები წყლისათვის.

ენის ლექსიკურ შედგენილობაში შედის ორი ჯგუფის სიტყვები: ძირეული და წარმოქმნილი, ძირეული სიტყვები ენის ძირითად ლექსიკურ ფონდს ქმნიან, წარმოქმნილი კი — ლექსიკურ შედგენილობას. ბუნებრივია, ლექსიკურ შედგენილობაში ლექსიკური ფონდის სიტყვებიც შევა; მაგალითად, კარი ძირეული სიტყვა ლექსიკური ფონდის კუთვნილებაა, რომელიც იმავე დროს ლექსიკურ შედგენილობაშიც შედის, ხოლო ოდენლექსიკური შედგენილობის სიტყვებია მისგან ნაწარმოები კარიანი, უკარო, საკარე, კარადა, კარედი და სხვ.

სიტყვის მნიშვნელობა ნაირგვარია. ზოგი სიტყვა საგანს შეესატყვისება, ზოგს მოქმედების აღსანიშნავად ვიყენებთ, ზოგი საგანს ახასიათებს, ზოგი — მოქმედებას და ა. შ. ამრიგად, სიტყვის მნიშვნელობა განზოგადდება ზოლმე, რის საფუძველზეც ვიღებთ უფრო ფართო ცნებას — მეტყველების ნაწილს, რომელიც ერთ სიმრავლეში აერთიანებს სიტყვებს, რომელთაც ზოგადად ერთნაირი აქვთ მნიშვნელობა, ერთნაირი ფორმაცვლილება ახასიათებთ და ერთნაირ ფუნქციას ასრულებენ.

სიტყვის მნიშვნელობა არ არის რაღაც მუდმივი, კონსტანტური რამ. იგი შეიძლება შეიცვალოს. თითქმის ყოველ სიტყვას შეიძლება ჰქონდეს პარალელური მნიშვნელობა. ერთი და იგივე ბგერითი მიმდევრობა (სიტყვის გარეგნული მხარე) შეიძლება სხვადასხვა მნიშვნელობის გამოსახატავად გამოვიყენოთ.

ცალკე აღებული სიტყვა როგორც ფორმობრივად, ისე შინაარსობრივად ამორფულია. სიტყვის მნიშვნელობა (ხშირად ფორმაც) ზუსტდება კონტექსტში, სხვა სიტყვებთან მიმართების ფონზე; მაგალითად, თავი სიტყვა საერთოდ ზედა ნაწილს, ნაკვთს აღნიშნავს; შდრ. მისი ყინულით ნაკვეთი თავი (ი. კ.). ჩვეულებრივ, იგი ადამიანის სხეულის ნაწილია (თავი დახარა), თუმცა ზოგჯერ მთლიანად პი-

როვნებას აღნიშნავს (თავი ისახელა), შეიძლება სხვა მნიშვნელობაც ჰქონდეს (ათისტავი), საპირისპირო მნიშვნელობაც. იგი გამოხატოს (სამი თავი ხახვი. როგორც ცნობილია, იქმევა ხახვის ძირი, ანუ ბოლქვი, და არა თავი) და სხვ. გარდა ამისა, ყოველ სიტყვას შეიძლება მოეძებნოს მეტონიმიური პარალელი, რომელიც გადატანით აღნიშნავს რაიმე ნიშან-თვისების მიხედვით მსგავს საგნებს ან მოვლენებს; შდრ. გველი ცხელ ქვეყნებში ცხოვრობს — გველი კაციც ქვეყარმავალია და მისთ.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მნიშვნელობის მიხედვით სიტყვები ნაირგვარია. სიტყვათა განზოგადებული მნიშვნელობანი ასახულია მეტყველების ნაწილთა ცნებაში, რომლებიც თანამედროვე ენათმეცნიერებაში სიტყვათა კლასებად არის კვალიფიცირებული. სიტყვები, გარდა კლასებისა, იყოფა ქვეკლასებად, ხოლო ქვეკლასებში გამოიყოფა სემანტიკური ბირთვები, რომელთა ირგვლივაც ჩგუფდება სიტყვები; მაგალითად, საგნის აღმნიშვნელ სიტყვათა კლასს (არსებით სახელებს) გააჩნია კონკრეტული — აბსტრაქტული, სულიერთა — უსულოთა, ვინ ჩგუფისა — რა ჩგუფისა და მისთ. ქვეკლასები. ერთ-ერთი ქვეკლასიდან, მაგალითად, ვინ ჩგუფისა, რომელიც გონიერ საგნებს, ე. ი. ადამიანებს, აღნიშნავს, შეიძლება გამოიყოს სემანტიკური ბირთვი, მაგალითად სახელები, რომელთა თვისებაში ურევია ცნება სწავლა. ამის ირგვლივ დაჩგუფდება სახელები: სწავლა, მოსწავლე, მოწაფე, მასწავლებელი და მისთ. რა ჩგუფის სულიერთა სახელებიდან შეიძლება გამოიყოს ოთხფეხა წყვილჩლიქოსანი ცხოველების სემანტიკური ბირთვი, რომელშიც მოთავსდება შემდეგი სახელები (წარმოვადგენთ სქემის სახით):

კლასი — საგნები.

ქვეკლასი — სულიერთა, რა ჩგუფისა.

სემანტიკური ბირთვი — წყვილჩლიქოსანი ცხოველები.

სიტყვები: ირემი, ძროხა, ხარი, ცხვარი, თხა, ვერძი, ყოჩი, ღორი და მისთ.

შეიძლება ერთი და იგივე სიტყვა შედიოდეს სხვადასხვა სემანტიკური ბირთვის რეალიზებაში; მაგალითად, დელფინი ერთსა და იმავე დროს შევა ზღვის ბინადართა, თევზთა, ძუძუმწოვართა სემანტიკური ბირთვის გამოხატულებაში. სემანტიკური ბირთვი არის ნიშანი, რომლის ირგვლივაც შეიძლება სიტყვების დაჩგუფება. ასეთი სემანტიკური ბირთვი ენაში უამრავია. ჩვეულებრივ, იგი ემთხვევა საგანთა დაჩგუფებას გვარ-სახეობრივი ნიშნების მიხედვით. ასევე შეიძლება დაჩგუფდეს მოქმედების, ნიშან-თვისებათა და სხვა სიტყვები.

გამოყენების სიხშირის მიხედვით სიტყვებში გამოიყოფა წყება, რომელსაც ხმარობს ამა თუ იმ ენაზე მოლაბარაკე ყველა ადამიანი; მაგალითად, ასეთია: ეზო, სახლი, პური, კარი, ხელი, წყალი და სხვ. მათ საყოველთაოდ სახმარი სიტყვები ეწოდებათ, რადგან თითქმის ყოველდღიურად ვიყენებთ მეტყველებაში. ამგვარ სიტყვათა გარდა, ენაში მოიპოვება ისეთი სიტყვები, რომელთაც მხოლოდ ადამიანთა ცალკე ჯგუფი ხმარობს და ხშირად მხოლოდ მათთვის არის გასაგები; მაგალითად, მიუხედავად მეცნიერებისა და ტექნიკის პროგრესისა, რომელიც ამჟამად საოჯახო სფეროშიც კი იჭრება, ყველასათვის მაინც არ არის გასაგები სიტყვა ნიპელი, რომელიც აღნიშნავს ლითონის მილს, რომელსაც ხრახნული ჭრილები აქვს ორივე მხარეს და მილების შესაერთებლად გამოიყენება საზეინკლო საქმეში თუ მეტალურგიაში.

ამგვარ სიტყვებს დარგობრივს, ანუ პროფესიულს, უწოდებენ. ბუნებრივია, ამა თუ იმ პროფესიის ადამიანები, რომლებიც მეურნეობის სხვადასხვა დარგში მუშაობენ, სხვადასხვა სიტყვებს იყენებენ, მაგრამ ერთმანეთს აზრს მაინც აგებინებენ, უწინარეს ყოვლისა, საყოველთაოდ სახმარი სიტყვების მეშვეობით.

დარგობრივი ლექსიკა ნაირგვარია. იგი შეიძლება მოიცავდეს ადამიანთა დიდი ჯგუფის ან მხოლოდ რამდენიმე ადამიანის მეტყველებას. დარგობრივ ლექსიკაში გამოირჩევა პურეულის, მებაღეობის, მეტალურგიის, ქიმიისა და სხვ. მრ. ჯგუფები. პროფესიული ლექსიკა ვლინდება ტერმინოლოგიაში, რომელშიც აღნუსხულია ამა თუ იმ დარგის შექმლებისდაგვარად ყველა ტერმინი.

ტერმინი ცნების გამომხატველი სიტყვაა. მისთვის არსებითია ცნების სიზუსტე.

დარგობრივი ლექსიკის თავისებური სახეა ჟარგონიზმები.

როგორც ვნახეთ, სიტყვები, გარდა კლასებისა და ქვეკლასებისა, ჯგუფდებიან თავიანთი მნიშვნელობის მიხედვით. მათ ლექსიკის ჯგუფებს უწოდებენ. ლექსიკის ჯგუფს ქმნის ამა თუ იმ სემანტიკური ბირთვის სიტყვები; მაგალითად, ზედსართავ სახელთა კლასის ზოგადი მნიშვნელობაა საგნის ნიშან-თვისებათა აღნიშვნა, საგნებს კი მრავალნაირი ნიშან-თვისება გააჩნიათ. ისინი შეიძლება დახასიათდეს ფერის, სიდიდის, გემოსა და სხვა ნიშნების მიხედვით. ამის შესაბამისად გვექნება სხვადასხვა ჯგუფი; მაგალითად, ფერის აღმნიშვნელთა ლექსიკურ ჯგუფში შედის შემდეგი სიტყვები: თეთრი, შავი, მწვანე, წითელი, ყვითელი, რუხი, ვარდისფერი, ცისფერი, ყვავისფერი და სხვ. ბოტანიკურ ლექსიკის ჯგუფში — კიტრი, ხახვი, კომპოსტო, კარტოფილი, პამიდორი, ჭარხალი და მისთ.; მწვანელი — ჭინჭი, კამა, ოხრახუში, ნიახური, პრასა და მისთ.

ლექსიკის ჯგუფები ხშირად თვით ქმნიან გვარ-სახეობრივ ქვეჯგუფებს. ნიმუშისათვის განვიხილოთ მცენარეთა აღმნიშვნელების ჯგუფი:

მ ც ე ნ ა რ ე

ხე	ბუჩქი	ბალახი
მუხა	იასამანი	მრავალძარღვა
ფიჭვი	ასკილი	კამა
თელა	მაყვალი	ქუჩი
სოჭი	ვარდი	ქინძი
წიფელა	ჟოლო	შამბი
და მისთ.	და მისთ.	და მისთ.

ლექსიკის ჯგუფების კლასიფიკაცია შეიძლება ნაირგვარი ნიშნების მიხედვით მოხდეს: წინ იქნეს წამოწეული მათი ასაკი, სარგებლიანობა, სქესი, სიდიდე, ფერი, ხარისხი და სხვ. „ენის ლექსიკა მიაგავს უნაპირო ოკეანეს, რომელსაც ავსებს მძლავრი ზღვები და წყალუხვი მდინარეები თავიანთი დიდი და მცირე შენაკადებითურთ. ქართული ენის ლექსიკაში გამოიყოფა ათეულობით დარგობრივი კლასი, სპეციფიკური სიტყვებით რომ ავსებს საერთო მარაგს“ (ალ. ლლონტი. ქართული ლექსიკოლოგია. გვ. 33).

სიტყვის ძირითადი მნიშვნელობა მის აღსანიშნთან არის დაკავშირებული, მაგრამ სიტყვები უპირატესად კონტექსტში, სხვა სიტყვებთან მიმართებაში იხმარება. ხოლო კონტექსტი გავლენას ახდენს თვით სიტყვის მნიშვნელობაზე. მეტყველების პროცესში მთქმელს შეუძლია ესა თუ ის სიტყვა გამოიყენოს სხვა, გადატანითი მნიშვნელობით და ზოგჯერ საპირისპირო მნიშვნელობაც კი მიანიჭოს მას; მაგალითად, ი. ჭავჭავაძის მოთხრობის — „კაცია-ადამიანი?! — მოქმედ პირთა საუბარს გონივრულობის არც თუ ისე ბევრი ნატამალი გააჩნია, რაც მწერალმა მიგვანიშნა წინადადებით — „ამ ყოფაში და ჭკუის გონიერ ვარჯიშობაში გადიოდა დილა“ (ი. ჭ.). ასევე, როდესაც ვამბობთ: ბორჯომი დავლიე, ეს სრულებითაც არ ნიშნავს, რომ ბორჯომი ისმევა. აქ იგულისხმება მინერალური წყალი, რომელიც ბორჯომში ამოდის; გამოცდაზე ჩაფლავდა არ ნიშნავს, რომ გამოსაცდელისაგან ფლავი მოხარშეს და მისთ.

მეტყველებაში გადატანითი მნიშვნელობით სიტყვის გამოყენება ზოგჯერ იმდენად ხშირია, რომ მას შეიძლება დაეკარგოს ძირითადი მნიშვნელობა და გადატანითი ჩაენაცვლოს; მაგალითად, ძველ ქართულში მეცნიერი აღნიშნავდა ნაცნობს, შემდეგ მან

მ ც ო დ ნ ი ს მნიშვნელობა მიიღო (მეცნიერნი მისა საქმისა), ამჟამად ს წ ა ვ ლ უ ლ ს აღნიშნავს და მისთ.

სიტყვა სოციალური მნიშვნელობისაა. იგი მეტყველების პროცესში გამოიყენება ადამიანთა ურთიერთობის დასამყარებლად. ზიტყვა ადამიანთა საზოგადოებაში წარმოიშვება, ვითარდება, იცვლება და შეიძლება დაიკარგოს კიდევ. სიტყვის ცვალებადობა ენის ლექსიკური მარაგის განვითარების აუცილებელი პირობაა. სიტყვის მრავალი მნიშვნელობისაგან შეიძლება დარჩეს ერთი ან რამდენიმე ან, პირიქით, შესაძლებელია მისმა მნიშვნელობამ უფრო მეტი აღსანიშნი შეიძინოს, ე. ი. სიტყვის მნიშვნელობა დაეწროვდეს ან გაფართოვდეს.

სიტყვის მნიშვნელობის ცვლა ნებისმიერად არ ხდება. ამ დროს იცვლება აღსანიშნი (საგანი, მოვლენა, ნიშან-თვისება და სხვ.), მაგრამ ახალი აღსანიშნი, რომელიც სიტყვის ახალ მნიშვნელობაში არის გამოხატული, ჩვეულებრივ იმავე ჯგუფის აღსანიშნებს განეკუთვნება; მაგალითად, ა გ ა რ ა კ ი სახნავ-სათეს ადგილს აღნიშნავდა, ამჟამად დასასვენებელ ადგილზე მიუთითებს (თანამედროვე სააგარაკო ზონაში ხვნა-თესვა აკრძალულიც კია), მაგრამ მ ა ი ნ ც ა დ გ ი ლ ი ს სახელია და სხვ.

როგორც ვთქვით, სიტყვის მნიშვნელობის გაფართოებისას მის აღსანიშნთა რაოდენობა იზრდება; მაგალითად, ლ ი მ ო ნ ა თ ი ლ ი მ ნის წვეს აღნიშნავდა (შდრ. ო რ ა ნ ჟ ა დ ი — ფორთოხლის წვენი), მნიშვნელობის გაფართოების შემდეგ კი ყოველგვარი ხილის წვეს აღნიშნავს. სიტყვის მნიშვნელობის დაეწროვება აღსანიშნთა შემცირებით არის გამოწვეული; მაგალითად, და ბ ა საერთოდ სოფლის სახელწოდება იყო, ამჟამად გარკვეული ტიპის დასახლებულ ადგილს აღნიშნავს და სხვ.

გარდა სიტყვის მრავალმნიშვნელობიანობის (პოლისემიის), მნიშვნელობის ცვლის, გაფართოებისა თუ დაეწროვებისა, ხშირად გვაქვს სიტყვის მნიშვნელობის გამოხატვის ვარიანტები. მათ განეკუთვნება ს ი ნ ო ნ ი მ ე ბ ი, ო მ ო ნ ი მ ე ბ ი და ა ნ ტ ო ნ ი მ ე ბ ი.

4.2.ა. § 2. სინონიმია, სინონიმები

სიტყვა ბგერითი გამოხატულებისა (აღმნიშვნელისა) და მნიშვნელობის (აღსანიშნის) ერთიანობაა. რიგ შემთხვევაში ერთსა და იმავე აღსანიშნს ორი ან მეტი აღმნიშვნელი მოეპოვება. ამ მოვლენას ს ი ნ ო ნ ი მ ი ა ჰქვია, ხოლო აღმნიშვნელებს — ს ი ნ ო ნ ი მ ე ბ ი. ამის შესაბამისად სინონიმებს განმარტავენ, როგორც ბგერითად განსხვავებულ, მაგრამ ერთნაირი მნიშვნელობის სიტყვებს.

სინონიმები ორგვარია: 1. იდენტური (აბსოლუტური) და 2. მიახლოებითი (რელატიური).

აბსოლუტური სინონიმები ენაში მეტად იშვიათია. შეიძლება დავასახელოთ მხოლოდ დიალექტური პარალელები ან სხვა ენიდან შემოსული სიტყვები; მაგალითად, დიალექტურია პარალელები: თუთა — ბეოლა, კაკალი — ნიგოზი, კონში — ბია, გოგრა — კვახი და მისთ. სინონიმურია აგრეთვე პარალელები, რომელთაგან ერთ-ერთი უცხოური ენიდან არის შემოსული; მაგალითად, ბედი — ილბალი (არაბ.), მარტვირი (ბერძნ.) — მოწამე, მომღერალი — მუტრიბი (არაბ.) და მისთ. (იხ. შ. ძიძიგური. საენათმეცნიერო საუბრები. თბ., 1975, გვ. 55 — 61). ასეთი სინონიმები ზოგჯერ ერთსა და იმავე კომპოზიტიში გვხვდება; მაგ. ბედ-ილბალი და მისთ.

მეტყველებაში გაცილებით უფრო მეტია მიახლოებითი სინონიმები. მათი ძირითადი მნიშვნელობა ერთი და იგივეა, მაგრამ მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან სემანტიკური ელფერის მიხედვით; მიახლოებითი სინონიმებია, მაგალითად: აღისფერი — წითელი — სისხლისფერი — ძოწისფერი და სხვ. მიახლოებითია აგრეთვე სინონიმები: გულადი — შამაცი — გმირული — უშიშარი — შეუპოვარი და მისთ., რომლებიც აღამიანს ახასიათებენ, მაგრამ თითოეულ მათგანში არის მნიშვნელობის რაღაც ელფერი, რომელიც მხოლოდ მისთვის არის დამახასიათებელი. მიახლოებით სინონიმთა არსებობას სწორედ ეს ნიარგვარი ელფერი განაპირობებს.

4.2. ა. ზ მ. ომონიმია. ომონიმები

ომონიმია სინონიმის საპირისპირო მოვლენაა. ამ შემთხვევაში ერთ აღმნიშვნელს ორი ან მეტი აღსანიშნი შეესაბამება, ე. ი. ბგერითად ერთნაირ გამოხატულებას სხვადასხვა მნიშვნელობა შეესატყვიება; მაგალითად, თანამედროვე ქართულში სიტყვა კილო აღნიშნავს შემდეგს:

1. წონის ერთეულს (შემოკლებული სიტყვა კილოგრამი),
2. დიალექტს (გურული კილო),
3. დილის გასაყრელს (შდრ. დილკილო),
4. ზმნის ერთ-ერთ გრამატიკულ კატეგორიას (კავშირებითი კილო),
5. მეტყველების ინტონაციურ ელფერს (თხოვნის კილო),
6. სიმღერის (გალობის) ხმას.

ძველ ქართულში კილო აგრეთვე აღნიშნავდა ღრმულს ისრის ბოლოში, რომლითაც იგი მშვილდის საბელს ედებოდა.

ომონიმები პოლისემიური (მრავალმნიშვნელობიანი) სიტყვებისაგან განსხვავდებიან იმით, რომ მათი წარმოშობის გზა ნიარგვარია. ის-

ტორიულად ისინი სხვადასხვა ძირის სიტყვებისაგან მომდინარეობენ ან ხდება ნასესხები სიტყვების დამსგავსება.

სიტყვის პოლისემიურობა მისი ძირითადი მნიშვნელობის გარდა წარმოადგენს; მაგალითად, სიტყვა წვერი რაიმე საგნის წამახვილებულ დაბოლოებას აღნიშნავს. სხვა სიტყვებთან ურთიერთობაში იგი მხოლოდ ოდნავ იცვლის მნიშვნელობას, ძირითადი სემანტიკა კი იგივე რჩება; შდრ. მთის წვერი, წვერი გაიპარსა, კალმის წვერი, ხმლის წვერი, ფეხის წვერი და მისთ.

პოლისემიური სიტყვებისაგან განსხვავებით, ომონიმი სხვადასხვა მნიშვნელობას გამოხატავს; მაგალითად,

- ხ ე ლ ი: 1. ადამიანის ხეულის ნაწილი (ხელი ჩამოართვა),
2. ნორმალური მდგომარეობიდან გამოსული
ა) ნივთი, ნივთიერება (ღვინოს ხელი აქვს),
ბ) ადამიანი („შენგან ბრძენი ხელად რებდეს; ა. ჯ.),
3. ნივთთა ნაკრები (ერთი ხელი ტანსაცმელი),
4. ჯერობა (ერთი ხელი ითამაშა).

ომონიმთა წარმოშობის მიზეზები ნაირგვარია. მათგან ძირითადია:

ა) ფონეტიკური ცვლილებანი სიტყვაში; მაგალითად, ხერხი ძველ ქართულში დაკბილულ დანას აღნიშნავდა, ხოლო მოხერხებულ მოქმედებას, იღეთს კერძი ერქვა. ძალიან ადრე, ჯერ კიდევ ძველ ქართულშივე, დაიწყო ხ და კ ბგერათა აღრევა, რომელიც საშუალ ქართულში უფრო გაძლიერდა, რასაც კ ფონემის დაკარგვა მოჰყვა (როგორც გრაფემამ, მან ხელოვნურად XIX საუკუნემდე გაძლო). ერთმანეთს ბგერითად აბსოლუტურად დაემთხვა ორი სიტყვა, რომელთაც შეინარჩუნეს თავიანთი მნიშვნელობანი და მივიღეთ ომონიმი.

ბ) ანალოგიური ან მსგავსი ბგერითი შედგენილობის სიტყვათა სესხება; მაგალითად: ქართ. ბარი (ვაკე ადგილი) და ინგლ. ბარი (ადგილი, სადაც სასმელებს სუამენ); ქართ. ბაკი (საქონლის დამის სათევად შემოღობილი ადგილი) და ფრანგ. ბაკი (დიდი დაუხურავი ჭურჭელი წყლისათვის) და სხვ.

ომონიმებია აგრეთვე სიტყვები, რომლებიც ნაირგვარი მნიშვნელობით სხვადასხვა შეტყვევების ნაწილებს განეკუთვნებიან: შდრ.

- ხევს: 1) ზმნა (ბავშვი ფეხსაცმელს ჩქარა ხევს),
2) არს. სახელი (მგზავრები მიადგნენ ხევს).

მწერს: 1) ზმნა (ღედა მწერს წერილს),

- 2) არს. სახელი (მერცხალი სობს მწერს) და მისთ.

4.2.ა. § 4. პარონიმია. პარონიმები

მეტყველებაში გვხვდება სიტყვები, რომლებიც ერთურთის მსგავსად წარმოითქმინან, მაგრამ სხვადასხვა მნიშვნელობა აქვთ. მათ პარონიმებს უწოდებენ. ომონიმთაგან განსხვავებით, რომელთა გამოთქმა და წერა აბსოლუტურად იდენტურია, პარონიმების გამოთქმა, როგორც წესი, მიხსლოებითია, ხოლო დაწერილობა—განსხვავებული; მაგალითად; ორმხრივი — ორმაგი, ექსკავატორი — ესკალატორი, დისტანცია — ინსტანცია, პროცესი — პროცესია, კონტინენტი — კონტინგენტი, აბონენტი — აბონემენტი, სოციალური — სოციალისტური და სხვ.

პარონიმები უპირატესად უცხოური წარმოშობისაა. მათ ჩვეულებრივ ინტერნაციონალური მნიშვნელობა აქვთ.

4.2.ა. § 5. ანტონიმია. ანტონიმები

ანტონიმები ჰქვია საპირისპირო მნიშვნელობის სიტყვებს; მაგალითად, სწრაფი სიტყვის საპირისპირო მნიშვნელობისაა, ნელი, კეთილი სიტყვისა — ბოროტი და მისთ. ანტონიმები კონტრასტული მოვლენების, ნიშან-თვისებათა და, საერთოდ, ყოველგვარი დაპირისპირების აღსანიშნავად გამოიყენება ზოლმე.

ანტონიმურია, ჩვეულებრივ, ხარისხის, სივრცის, სიდიდის, დროისა და სხვა განზომილებათა ზოგადი აღმნიშვნელები; მაგ.: დიდი — პატარა, კარგი — ცუდი, ვიწრო — ფართო, სქელი — თხელი, გრძელი — მოკლე, დილა — საღამო და მისთ.

ანტონიმები ორი რიგისაა: 1) ძირეული და 2) წარმოქმნილი.

ძირეული ანტონიმები ნაირფუძიანია; მაგალითად: ძუ — ხვადი, კაცი — ქალი, მსუქანი — მკლე, მალა — დაბლა და სხვ.

წარმოქმნილ ანტონიმებს ერთი და იგივე ძირი აქვთ. ამ ძირივ ერთურთს უპირისპირდება ქონებისა და უქონლობის სახელები; მაგ.: ქუდიანი — უქუდო, კვიანი — უკუო, ძლიერი — უძლური, გულიანი — უგულო, წესიერი — უწესო და მისთ.

უკანასკნელ ხანებში მკვიდრდება არა ნაწილაკის საშუალებით ნაწარმოები ანტონიმები; მაგ.: წესიერი — არაწესიერი, გულწრფელი — არაგულწრფელი, ადეკვატური — არაადეკვატური, ხანგრძლივი — არახანგრძლივი, ფხვიერი — არაფხვიერი და მისთ.

სხვა ენების, უპირატესად ევროპულის, გავლენით ქართულში შემოდის ანტი თავსართიანი უარყოფითი სიტყვები, რომლებიც ანტონიმური წყვილის ცალს ქმნიან; მაგ.: რელიგიური — ანტირელიგიური, რევოლუციური — ანტირევოლუციური და მისთ. შეიძლება ანტი თავსართით ქართული სიტყვებიც დაუპირისპირდნენ ერთმან-

ნეთს. მაგ.: საზოგადოებრივი — ანტისაზოგადოებრივი, ხალხური — ანტიხალხური და სხვ.

4. 2. ბ. ენის ლექსიკური მარაგის გამდიდრების საშუალებანი

ენა განუწყვეტელი ვითარდება საზოგადოების განვითარებასთან ერთად. მასში ახალი ცნებების გამოსახატავად ჩნდება ახალი სიტყვები. ახალი სიტყვების შესაქმნელად ენა, უწინარეს ყოვლისა, თავის შინაგან საშუალებებს მიმართავს: ერთი წყება სიტყვებისაგან წარმოიქმნება ახალი; ხდება ორი ან მეტი ფუძის შეერთება, ზოგიერთი სიტყვა დიალექტებიდან გადმოდის საერთო-სახალხო ენაში. ლექსიკური მარაგის გასამდიდრებლად ზოგჯერ სხვა ენებიდან ხდება სიტყვათა სესხება ან სხვა ენის სიტყვათა თარგზე იქმნება ახალი სიტყვა.

ამრიგად, ენის ლექსიკური მარაგის გამდიდრების ძირითადი საშუალებებია შემდეგი:

1. სიტყვათა წარმოქმნა.
2. თხზვა.
3. სიტყვათა სესხება.
4. კალკი.

4.2. ბ. § 1. სიტყვათა წარმოქმნა

წარმოქმნა ჰქვია სიტყვის ისეთ ცვლილებას, როდესაც ერთი სიტყვისაგან სართების მეშვეობით ვიღებთ ახალი მნიშვნელობის სიტყვას. სიტყვა, რომლისგანაც ვიღებთ ახალს, ძირეულია, ხოლო ძირეულზე სართის მეშვეობით მიღებული — წარმოქმნილი.

ძირეული სიტყვის ფუძე შეიძლება თვით იყოს წარმოქმნილი.

ამრიგად, სიტყვის აგებულებაში გვაქვს სამი ცნება: ძირი, სართი და ფუძე. ამთგან ძირი და ფუძე შეიძლება ერთმანეთს დაემთხვეს, თუმცა ფუძის ცნება, როგორც წესი, სართსაც მოიცავს (ფუძე=ძირი+ფუძის).

შენიშვნა: სიტყვაწარმოების აფიქსები და წარმოქმნილ სიტყვათა ჩვეულებრივ მნიშვნელობის მხედვით (განსაკუთრებით სახელთა წარმოქმნისა) საკმაოდ ფართოდ არის დახასიათებული სპეციალურ ლიტერატურაში, მათ შორის სასკოლო გრამატიკაშიც (იხ. I, გვ. 70—80); ამიტომ მათ დახასიათებას აქ არ შევეუდგებით. ჩვენ მხოლოდ ყურადღებას გვაქმნივით სიტყვაწარმოების ძირითად გზებსა და ძირეულ-წარმოქმნილ სიტყვათა ურთიერთმიმართებაზე.

მეტყველების ნაწილები წარმოქმნის გზების მიხედვით ნაირგვარ ვითარებას გვიჩვენებენ: ზოგი უფრო ნაირფეროვანი და პროდუქტიულია, ზოგი ნაკლებად იწარმოება სხვა მეტყველების ნაწილებისაგან, ზოგი კი თავის საზღვრებში „იხარშება“.

არსებითი სახელებისაგან შეიძლება ვაწარმოოთ:

1) ზმნა: სახლი — ასახლებს, კაცი — კაცდება, პოეტი — პოეტობს და მისთ.

2) ზედსართავი სახელი: გული — უგულო, ცხენი — ცხენოსანი, სოფელი — სოფლელი და მისთ.

3) ზმნიზედა: დღე — დღეს, დილა — დილით, ზაფხული — ზაფხულში და მისთ.

ზედსართავი სახელებისაგან შეიძლება ვაწარმოოთ:

1) ზმნა: შავი — აშავებს, წითელი — წითლდება, ნაზი — ნაზობს და მისთ.

2) არსებითი სახელი: ლამაზი — სილამაზე, კადნიერი — კადნიერება, წყალდიდი — წყალდიდობა და მისთ.

3) ზმნიზედა: კარგი — კარგად, ნელი — ნელა, ზანტი — ზანტად და მისთ.

რიცხვითი სახელებისაგან იწარმოება:

1) ზმნა: ორი — აორებს, სამი — სამდება, ასი — ასობს (წარმოების ეს გზა ნაკლებპროდუქტიულია) და მისთ.

2) არსებითი სახელი: ხუთი — ხუთები, ორი — ორები და მისთ.

ზედსართავი სახელი: ცხრა — ცხრიანი, ხუთი — ხუთიანი, ასი — ასიანი (ამგვარი წარმოების ზედსართავეები ხშირად არსებითდება).

ნაცვალსახელებისაგან იწარმოება:

1) ზმნა: ჩემი — იჩემებს, თვისი — ეთვისება, მე — მეობს და მისთ.

2) არსებითი სახელი: ჩვენ — ჩვენები, თქვენ — თქვენები და მისთ. (ამგვარი წარმოება იშვიათია).

3) ზედსართავი სახელები: შენ — შენიანი, თქვენ — თქვენებრი (თქვენებური) და მისთ.

4) ზმნიზედები (ე. წ. „ნაცვალსახელური“); ამგვარი — ამგვარად, რა — რად და მისთ.

ზმნისაგან იწარმოება:

1) არსებითი სახელები (მასდარები, ე. წ. „საწყისები“): კერავს — კერვა, შექამს — შექმა, ცხოვრობს — ცხოვრება და მისთ.

2) ზედსართავი სახელები (მიმღებობები): მიდის — მისული, ამშვილებს — დამამშვიდებელი, ტეხს — გასატეხი, თამაშობს — მოთამაშე, შესვამს — შეუსმელი და მისთ.

ზმნიზედებისაგან იწარმოება, ისიც, როგორც წესი, ნაკლებპროდუქტიულად, ზედსართავი სახელები: იქ — იქაური, სად — სადაური და მისთ.

4.2. ბ. § 2. თხზვა

სიტყვათწარმოქმნის თავისებური სახეა თხზვა, ანუ კომპოზიცია. ჩვეულებრივი სიტყვათწარმოებისაგან იგი იმით განსხვავდება, რომ,

ფუძისა და სართის შეერთების ნაცვლად, ახალი მნიშვნელობის მი-
საღებად ერთიანდება ორი ან მეტი ფუძე, რის შედეგადაც ვიღებთ
რთულ სიტყვებს, ანუ კომპოზიტებს.

რთული სიტყვების მისაღებად შეიძლება შეერთდეს ერთნაირი
(ერთი და იმავე კლასის) სიტყვები, ისე ნაირგვარი. ამის შესაბამისად
გამოიყოფა ტოლად შერწყმული სიტყვები და საკუთრივ კომპოზი-
ტები.

კომპოზიცია მეტნაკლებად დამახასიათებელია ყველა დამოუკიდ-
ბელი მეტყველების ნაწილისათვის. მათგან ზოგიერთი ტოლად შერ-
წყმულ ვითარებას ირჩევს, ზოგისათვის ფუძის გაორკეცება, ხოლო
ზოგისათვის ნაირფუძიანობა არის დამახასიათებელი.

ტოლად შერწყმულ სიტყვათა ცნება გულისხმობს, რომ რთული
სიტყვის კომპონენტები ერთსა და იმავე მეტყველების ნაწილებს გა-
ნეკუთვნებიან; მაგალითად: სახლ-კარი, დედ-მამა, და-ძმა, ხელ-ფეხი,
თოფ-იარაღი, ავ-კარგი, ხვალ-ზეგ და სხვ.

ტოლად შერწყმული სიტყვებია აგრეთვე ფუძეგაორკეცებული
რთული სიტყვები, რომელთა ნაწილებს, ცალკე აღებულთ, შენარჩუ-
ნებული აქვთ თავიანთი მნიშვნელობა. ამგვარი გაორკეცება უფრო
მეტად ზედსართავ და რიცხვით სახელებს ახასიათებს, შედარებით
იშვიათად — ზმნასა და ზმნიზედას; მაგალითად:

1) ზედსართავი სახელები: მალალ-მალალი, დიდ-დიდი, მსუქანი-
მსუქანი, შავ-შავი და მისთ.

2) რიცხვითი სახელები: ორ-ორი, სამ-სამი, ათ-ათი, ას-ასი და მისთ.

3) ზმნები: მიწერ-მოწერა, წავიდ-წამოვიდნენ, მიანგრ-მოანგრა
და მისთ. ზმნებს, როგორც წესი განსხვავებული აქვთ ზმნისწინები
(ისინი სხვადასხვა ორიენტაციისაა). ზოგჯერ ფუძის განმეორება არ
ხდება და ვიღებთ შემოკლებულ ფორმებს: მიმოდის, მიმოიხილავს
და სხვ.

4) ზმნიზედები: ნელ-ნელა, ჩქარ-ჩქარა და სხვ.

ტოლად შერწყმული და ფუძეგაორკეცებული რთული სახელების
კომპონენტებს შორის თითქმის ყოველთვის იგულისხმება მაჯგუფე-
ბელი კავშირი და (ზოგჯერ — თ უ), რომლის მაგივრობას წერისას
დეფისი ეწევა; მაგ.: დედა და მამა — დედ-მამა, აწეწილი და დაწე-
წილი — აწეწილ-დაწეწილი და მისთ.

ფუძეგაორკეცებულ რთულ სიტყვებს ემსგავსება ძირგაორკეცე-
ბული კომპოზიტები. მათ შორის სხვაობა ისაა, რომ ძირგაორკეცე-
ბულთა კომპონენტებს თავიანთი მნიშვნელობა არა აქვთ. ასეთი კომ-
პოზიტები, როგორც წესი, ხმაბაძვითური შორისდებულების შეერთე-
ბით არის მიღებული; მაგ.: კიკვიკი, ხარხარი, ლულულდი, კაშკაში
და მისთ. კიკ, ხარ, ლულ, კაშ არაფერს აღნიშნავს, მაგრამ მათი გან-

მეორება სრულმნიშვნელოვან ფუძეებს ქმნის. ამ ტიპის რთული სახელები შერწყმით იწერება.

ძირების განმეორების დროს შესაძლებელია მათში ფონეტიკური ცვლილებები მოხდეს, როგორცაა ბგერათჩანაცვლება (ჩამიჩუმი, კანტიკუნტი, რახარუხი და მისთ.), ბგერათგაჩენა (არემარე და მისთ.), აგრეთვე — მარცვალთჩანაცვლება (ქოხმახი, გიჟმაი და მისთ.).

ტოლად შერწყმული სიტყვები, გარდა ფუძეგაორკეცებულისა, იმდენ ცნებას გამოხატავს, იმდენი მნიშვნელობის შენაერთია, რამდენიც კომპონენტია მათში; მაგ.: დღე-ღამე, ქართლ-კახეთი-იმერეთი, ქართულ-რუსულ-ინგლისური და მისთ. ფუძეგაორკეცებულ კომპოზიტებს, ჩვეულებრივ, ერთი და იმავე მნიშვნელობის გაძლიერება (ზოგჯერ, პირიქით, შესუსტება) ეკისრებათ.

სხვადასხვა ფუძის შეერთებით მიღებული კომპოზიტები, როგორც წესი, ერთ ცნებას გამოხატავენ, რადგან მათს შემადგენელ ნაწილებს შეერთების შემდეგ მეტნაკლებად დაკარგული აქვთ დამოუკიდებელი მნიშვნელობა; მაგალითად, რთული სიტყვის — ქ ი ნ ძ ი თ ა ვ ი — მოსმენისას მოქმელსაც და მსმენელსაც არც ქ ი ნ ძ ი და არც თ ა ვ ი არ წარმოუდგებათ, არამედ — გარკვეული მოყვანილობის ქალაღის სამაგრი. თ ა ვ ქ უ დ მ ო გ ლ ე ჟ ი ლ ი კაცი შეიძლება ქუდდახურულიც გარბოდეს ძალიან სწრაფად და მისთ.

კომპოზიტური წარმოებისაა რთული რიცხვითი სახელები; მაგ.: ოცდახუთი, [ა]თორმეტი და მისთ.

კომპოზიტთა თავისებური სახეა ე. წ. აბრევიატურები, ანუ შემოკლებული სახელები. საერთოდ, შემოკლების წესები ნაირგვარია. წმინდა აბრევიატურაა ისეთი შეერთება, რომელშიც წარმოდგენილი მხოლოდ შემავალი სიტყვების თავკიდური ასოები; მაგ.: სკკპ (საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტია), ალკკ (ახალგაზრდათა ლენინური კომუნისტური კავშირი), ზაპესი (ზემო ავქალის პიღრო ელექტრო სადგური) და მისთ. კომპოზიცია შეიძლება მოხდეს შემავალ სიტყვათა დასაწყისი მარცვლების შეერთებით (პროფკომი, საქშახტმშენი და მისთ.), მოკვეცილი და სრული სიტყვების შეერთებით (ფიზკულტურა, მონკავშირი და მისთ), სიტყვის ფუძისა და მომდევნო სიტყვების თავკიდური ასოების ან მარცვლების შეერთებით (ენგურჰესი, ქალაქკომი) და სხვ.

4.2. ბ. § 8. სიტყვათა სესხება

ს ი ტ ვ ა თ ა ს ე ს ხ ე ბ ა ენის ლექსიკური მარაგის გამდიდრების ერთ-ერთი საშუალებაა. როგორც წესი, ნასესხები სიტყვა შემოკლება ხოლმე საგანს (ცნებას), რომელიც ამა თუ იმ ენაზე მოლა-

პარაკე ხალხს არა აქვს. ხშირად იგი შემოდის, როგორც ზომის ერთეული ან საზოგადოებრივ-მეცნიერული ტერმინი და სხვ.

სიტყვათა სესხება ერების პოლიტიკური, ეკონომიური და კულტურული ურთიერთობის საფუძველზე ხდება ხოლმე. ბუნებრივია, სესხება უპირატესად იმ ენებიდან ხდება, რომელზეც მოლაპარაკე ხალხთან უფრო მჭიდრო ეკონომიური და კულტურული კავშირია. ქართულ ენაში სჭარბობს ბერძნული, სპარსული, არაბული, თურქული სიტყვები; XIX საუკუნის დასაწყისიდან ფართოდ შემოდის რუსული ენიდან ნასესხები სიტყვები.

სიტყვათა სესხების თავისებური სახეა კალკი. უშუალო სესხებისაგან განსხვავებით, კალკის პროცესში ნასესხებია სიტყვის აგებულების თარგი, რომელიც შევსებულია საკუთარი სიტყვებით ან ფუძეებით; მაგალითად, თვითმარქვია — самозванец (თვით — сам, მარქვია — званец).

ნასესხები სიტყვებისაგან უნდა განვასხვაოთ ინტერნაციონალიზმები, ანუ საერთაშორისო სიტყვები, რომლებიც ამა თუ იმ ენის გზით არის შემოსული, მაგრამ მსოფლიოს თითქმის ყველა ენაში ერთი და იმავე მნიშვნელობით იხმარება.

ინტერნაციონალიზმები ყველაზე ხშირად გვხვდება სამეცნიერო და ტექნიკური შინაარსის ტექსტებში. როგორც წესი, მათ შენარჩუნებული აქვთ პირვანდელი მნიშვნელობა, მაგრამ ხშირად განზოგადდებიან ხოლმე; მაგალითად, ინტუიცია ლათინურად ქვრეტას აღნიშნავს, მაგრამ ახლა გუმანის, მიხედრის მნიშვნელობით იხმარება. ესენცია ლათინურად არსის მნიშვნელობისაა, ინტერნაციონალიზმის გაგებით ხელოვნურად მიღებულ ხსნარს აღნიშნავს (შდრ. ძმარი — ძმრის ესენცია) და სხვ.

სიტყვათა სესხებას უკავშირდება ბარბარიზმის საკითხი. ბარბარიზმი სიტყვათა არამართებული სესხებაა. იგი ენას კი არ ამდიდრებს, არამედ ანაგვიანებს. ბარბარიზმების არამართებულობა იმით მტკიცდება, რომ ენაში არსებული სიტყვის პარალელურად ჩნდება ნასესხები სიტყვა; მაგ.: სამზარეულო — ქუხნა, იატაკი — პოლი, სარკმელი — აკოშკა, ასანთი — სპიჩკა და სხვ.

ბარბარიზმების შემოტანის პროცესს უპირისპირდება პურიზმი, ანუ ენის სიწმინდის დაცვა. ქართული ენის ისტორიაში ენის სიწმინდისათვის ბრძოლა დასაბამითგანვე არის ცნობილი. პურისტული მიმდინარეობა განსაკუთრებით ძლიერი იყო X—XI და XVII საუკუნეებში. ცნობილია XIX საუკუნის 60-იანი წლების მოღვაწეთა: ილიას, აკაკისა და იაკობ გოგებაშვილის ღვაწლი ენის სიწმინდის დასაცავად, რომელიც „მამათა“ და „შვილთა“ ბრძოლის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მიზეზი იყო. ამჟამად ქართული ენის სიწმინდის დაცვისათვის

ზრუნავს საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული ქართული ენის ნორმათა დამდგენი კომისია, რომელიც თავის დადგენილებებს აქვეყნებს სპეციალურ კრებულებში.

მეტყველების პროცესში ჩვენ ზოგჯერ ხელოვნურად ვაცოცხლებთ ენიდან გასულ „მკვდარ“ სიტყვას. ამ მოვლენას არქაიზმი ჰქვია. ფართო მნიშვნელობით არქაიზმი ჰქვია ყოველგვარ სიტყვას ან გამოთქმას, რომელიც ძველად იხმარებოდა, მაგრამ თანამედროვე მეტყველებაში აღარ გვხვდება; მაგ.: არგანი — ჯოხი, ოტება — განდვენა, გაქცევა, როჭიკი — საზრდო, ჯმნა — განშორება და სხვ.

არქაიზმებს ხშირად იყენებენ ისტორიული ხასიათის ნაწარმოებებში, რათა მოქმედების ისტორიული კოლორიტი შეიქმნას.

არქაიზმების საპირისპირო მოვლენაა ნეოლოგიზმები, რაც ახალი სიტყვების გაჩენას ნიშნავს. ნეოლოგიზმები ახალ ცნებათა გაჩენას უკავშირდება. ნეოლოგიზმების წარმოშობის გზა ნაირგვარია: ისინი შეიძლება შეიქმნას როგორც თვით ენის ლექსიკური საშუალებებით, ისე სესხებისა და კალკის გზით; მაგ.: კოსმოდრომი, შვეულმფრენი, მთვარის ორბიტა და სხვ.

ნეოლოგიზმის ცნება პირობითია: ის, რაც გარკვეული პერიოდისათვის ნეოლოგიზმია, შესაძლებელია ენის ლექსიკური მარაგის მკვიდრი გახდეს; მაგალითად, ჩვენი საუკუნის 30-იანი წლების დასაწყისისათვის სიტყვა კოლმეურნე ნეოლოგიზმი იყო, მაგრამ ამჟამად ენის ლექსიკური მარაგის კუთვნილებაა. ნეოლოგისტური მნიშვნელობა ეკარგებათ აგრეთვე სიტყვებს: კაპრონი, ნეილონი, ლავსანი, ხელოვნური თანამგზავრი და სხვ.

ენაში, გარდა ბარბარიზმებისა, შეიძლება შეგვხვდეს გადატანითი მნიშვნელობით ნახმარი სიტყვები, რომლებიც მეტყველებას ანაგვიანებენ. მათ ქარგონიზმებს უწოდებენ. ქარგონიზმები მხოლოდ ადამიანთა ვიწრო ჯგუფისათვის არის გასაგები, რადგან მათთვის აუცილებელია პირობითობა; ქართულ ენაში ქარგონიზმები ძალიან იშვიათია, მაგრამ, სამწუხაროდ, მაინც გვხვდება; მაგ.: ბლატი — დამხმარე, შემწე, ევასება — ესიამოვნება, ლიპა — ყალბი, შატალო — გაკვეთილების გაცდენა სახეტილოდ და სხვ.

ჩვეულებრივი მეტყველება სალიტერატურო ენას უნდა ეყრდნობოდეს, მაგრამ ზოგჯერ ვხვდებით სიტყვებს, რომლებიც ამა თუ იმ დიალექტისათვის არის დამახასიათებელი. ამგვარ სიტყვებს დიალექტიზმი ეწოდება.

დიალექტიზმის ცნებაში ვასხვავებთ მის ორ სახეობას: დიალექტურ სიტყვას და დიალექტურ ფორმას. დიალექტური სიტყვა ცალკე ლექსიკური ერთეულია, რომლის შესატყვისადაც სალიტერატურო ენას სხვა სიტყვა მოეპოვება; მაგ.: გაპიპინებული (იმერ.) —

ძალიან სავსე, ბეწიწკურა (ხევს.) — პატარა, სასრევო (მოხ.) — სალესი, ანქა (ფერეიდ.) — მანდ, ყაზილარი (გურ.) — ყმაწვილი ბიჭი და სხვ.

დიალექტური ფორმა არ არის ცალკე სიტყვა. იგი საზიაროა სალიტერატურო ენასთან, მაგრამ მისი წარმოთქმა და შესაბამისად დაწერილობაც სხვაგვარია. მაგ.: შობა — შერება, მეიტანა ან მაიტანა — მოიტანა, გუშვა — გაუშვა და მისთ. (იხ. აგრეთვე 3.3).

4.2. 8. ლექსიკური ვარჯიშობა

ლექსიკური ვარჯიშობის მიზანია მოსწავლეთათვის ლექსიკური მარაგის გამდიდრება და დახვეწა. მართალია, ქართულ სკოლაში მოსწავლეს საკმაო ლექსიკური მარაგი აქვს, რომელიც მდიდრდება არა მარტო ქართული ენისა და ლიტერატურის, არამედ სხვა გაკვეთილებზეც, პრესის, რადიო-ტელევიზიისა და სხვა არხებით, მაგრამ იგი მაინც არ არის საკმარისი თავისუფალი, ხატოვანი მეტყველებისათვის. მოქმედი პროგრამის მიხედვით ლექსიკოლოგიის გაკვეთილები ცალკე გამოყოფილია IV და V კლასებში. IV კლასის პროგრამა ითვალისწინებს შემდეგ საკითხებს:

„სიტყვა როგორც მნიშვნელობის მქონე ბგერათა ჯგუფი. სიტყვის ერთი და რამდენიმე მნიშვნელობა. სიტყვის პირდაპირი და გადატანითი მნიშვნელობა. სინონიმები, ანტონიმები, ომონიმები“ (იხ. პროგრამა, გვ. 24).

V კლასში ლექსიკისა და ფრაზეოლოგიისათვის გამოყოფილია 8 საათი. პროგრამით გათვალისწინებულია შემდეგი საკითხების შესწავლა:

„ქართული ენა როგორც ერთ-ერთი უძველესი, ლექსიკით მდიდარი და განვითარებული ეროვნული ენა.

საყოველთაოდ ხმარებული სიტყვები. პროფესიული ლექსიკა. სალიტერატურო ენა და კილოები (დიალექტები) ლექსიკის თვალსაზრისით. კუთხური (დიალექტური) სიტყვები. საკუთარი და ნასესხები სიტყვები ქართულ ენაში. მოძველებული სიტყვები და გამოთქმები (არქაიზმები). ახალი სიტყვები (ნეოლოგიზმები). სიტყვათა მყარი შეხამებანი (თქვენი ჰირი წაილო, სული განუტევა, ქვა ქვაზე აღარ დატოვა და მისთ.) — პროგრამა, გვ. 25.

როგორც აღვნიშნეთ, ლექსიკოლოგიის საკითხები უფრო მეტად გრამატიკის კურსში არის ჩაქსოვილი; მაგალითად, მორფოლოგიის კურსში ცალკეა გამოყოფილი თემა „სახელთა წარმოქმნა“, რომელსაც 15 საათი ეთმობა (იხ. პროგრამა, გვ. 28).

VI-VII-VIII კლასების პროგრამა მთლიანად გრამატიკულია, მხოლოდ VIII კლასში ძველი ქართული ენის კურსში 4 საათი ეთმობა ძველი ქართული ენის ლექსიკას (იხ. პროგრამა, გვ. 38).

მიუხედავად ზემოაღნიშნულისა, ლექსიკაზე მუშაობა სკოლაში ყოველ გრამატიკულ თემასთან დაკავშირებით უნდა წარმოებდეს.

საშუალო სკოლაში ლექსიკური მუშაობის ძირითადი სახე ორია:

1. სალექსიკონო მუშაობა, რომელიც ძირითადად ლიტერატურის გაკვეთილებსა და მეტყველების განვითარების პროცესში წარმოებს.

2. ლექსიკურ-სტილური ვარჯიშობა.

სალექსიკონო მუშაობა ლექსიკური მუშაობის ერთ-ერთი სახე, კერძოდ მისი პირველი საფეხურია. იგი, როგორც წესი, ტექსტზე მუშაობას უკავშირდება. სიტყვის მნიშვნელობის ახსნა მოსწავლეთა ლექსიკური მარაგის გამდიდრების მნიშვნელოვანი საშუალებაა, მაგრამ იგი სრულებითაც არ არის საკმარისი, რომ ესა თუ ის ახალი სიტყვა, რომლის მნიშვნელობაც მოსწავლეს გაეგებინეთ, შევიდეს მისი მეტყველების აქტიურ სიტყვათა მარაგში. სიტყვის მნიშვნელობის ახსნის შემდეგ საჭიროა სპეციალური ვარჯიშობა, რომელიც ლექსიკის აქტივიზაციის მიზნით უნდა იქნეს ჩატარებული.

საკუთრივ სალექსიკონო მუშაობისა და მისი ხერხების შესახებ საკმარად მოგვეპოვება ნაშრომები როგორც ენის, ისე, განსაკუთრებით, ლიტერატურის სწავლების მეთოდის დარგში; ამიტომ ჩვენ ლექსიკური მუშაობის იმ სახეებს შევვებით, რომელთა მიზანია მოსწავლეთა ლექსიკური მარაგის გამდიდრება და დახვეწა.

4.3. სინთეზური ვარჯიშობის სახეები

ისევე როგორც ანალიზური, სინთეზური ვარჯიშობაც მრავალფეროვანია თავისი დანიშნულების, შინაარსისა და მოცულობის მხრივ, მაგრამ ყველა მათგანს წითელი ზოლად გასდევს გარდაქცევით წარმოქმნითი ხასიათი.

სინთეზური ვარჯიშობა ზოგადად შეიძლება იყოს წმინდა გრამატიკული, ლექსიკურ-გრამატიკული ან ლექსიკურ-სტილური ხასიათისა, რაც მას ენობრივ და არა მხოლოდ გრამატიკულ მნიშვნელობას აძლევს. მსჯელობის ფორმის მიხედვით იგი, ისევე როგორც გარჩევა, შეიძლება ზეპირი ან წერილობითი იყოს. მუშაობის შინაარსის მიხედვით სინთეზურ ვარჯიშობას შეიძლება ჰქონდეს შემდეგი სახეები:

- 1) დასახელებითი („მოფიქრებითი“) ვარჯიშობა,
- 2) მიმართებითი (სიტყვათშეკავშირებითი) ვარჯიშობა,
- 3) გარდაქცევა (ტრანსფორმაცია),
- 4) სიტყვათა ჩასმა წინადადებაში,

- 5) სიტყვათა ჩანაცვლება წინადადებაში,
- 6) დეფორმირებულ ტექსტებზე მუშაობა,
- 7) წინადადებათა ან ტექსტის გაერცობა,
- 8) წინადადებათა ან ტექსტის შედგენა.

4.3. დასახელებითი („მოფიქრებითი“) ვარჯიშობა

ენობრივი ვარჯიშობის პროცესში ხშირად გვიხდება მოსწავლე-თათვის — „მოიფიქრეთ! დასახელეთ! იპოვეთ!“ — ტიპის დავალება. პირველი ორი, ჩვეულებრივ, მეხსიერების დაძაბვას მოითხოვს, ხოლო მესამე, როგორც წესი, ტექსტზე მუშაობის პროცესში არის გამოყენებული.

მოფიქრება-დასახელება რამდენიმე სახისაა:

ა) დასახელება ნიმუშის ანალოგიით,

ბ) დასახელება აღწერის მიხედვით,

გ) დამოუკიდებელი დასახელება შემდგომი ანალიზითა თუ სინთეზური ვარჯიშობითურთ.

ნიმუშის ანალოგიით დასახელებას უპირატესად დაჯგუფების ხასიათი აქვს. ასეთია, მაგალითად, შემდეგი სავარჯიშოები:

1. ერთნაირძირიანი სიტყვების დაჯგუფება; მაგ.: მწვანე — ამწვანებს, მწვანილი, სიმწვანე, გამწვანებული და მისთ.

2. მნიშვნელობის (ცნებათა) მიხედვით ერთნაირ სიტყვათა დაჯგუფება; მაგ.: ლითონი — რკინა, თუჯი, სპილენძი, ფოლადი, ტყვია და მისთ. მთები — იალბუზი, თეთნულდი, უშბა, მყინვარწვერი, ჯომოლუნგმა, არარატი და მისთ. მხეცები — ჭიქი, ვეფხვი, ლომი, დათვი, მელა, მგელი, ტურა და მისთ.

3. ერთნაირსართიანი სიტყვების დაჯგუფება; მაგ.: სი——ე — სილაბაზე, სიკეთე, სიბრძნე, სიჩაუქე, სიწითლე და მისთ. -ურ — კახური, ჩინური, ძმური, მოსკოვეური და მისთ. -ულ — ბრძნული, გორული, რუსული, მეგობრული და მისთ.

როგორც აღენიშნეთ, მოფიქრებითი ხასიათის ვარჯიშობას უმეტეს წილად დავალების ხასიათი აქვს. სავარჯიშოებში ისინი შემდეგნაირად ფორმდება (წარმოვადგენთ რამდენსავე ვარიანტს):

1. მოიფიქრეთ (დაწერეთ) 5—5 არსებითი სახელი, რომლებიც აღნიშნავენ ა) ყვავილებს, ბ) კენკროვანს.

2. მოუძებნეთ (დაწერეთ) სინონიმები.

სიმამაცე —

მწუხარება —

ღია (მწვანე) —

გაუთეთრდა (სახე) —

3. მოუძებნეთ (დაწერეთ) ანტონიმები.

დღე —	სიცოცხლე —
სიხარული —	სიკეთე —
დასაწყისი —	ნათელი —
სიცივე —	მწიფე —

4. მოიფიქრეთ და სვეტებში დაწერეთ 5-5 ფუძებოლოხმოენიანი სახელი.

	ა	ე	ი	ო	უ
ნიმუში:	კა	რძე	ჩაი	ერბო	რუ

5. მოიფიქრეთ (დაწერეთ) ისეთი სახელები, რომელთაც ნათესაობითსა და მოქმედებით ბრუნვებში ექნებათ ორი ი და სხვ.

მოფიქრებითი ხასიათის სავარჯიშოებს თავისი დანიშნულებით უახლოვდება ე. წ. ამოკრებითი სავარჯიშოები. ამ ტიპის სავარჯიშოებში მოსწავლეებს ეძლევათ მზა ტექსტი ან მაგალითთა ნაკრები, რომელთაგანაც უნდა შეარჩიონ დავალებული მნიშვნელობის სიტყვები ან ფორმები. ეს სიტყვები ან ფორმები შეიძლება ცალკე ამოიწეროს ან გადაწერილ ტექსტში გაესვას ხაზი. ამ ტიპისაა, სხვათა შორის, სახელმძღვანელოში მოთავსებულ სავარჯიშოთა უმეტესობა.

4.3.ბ. მიმართებითი სავარჯიშოები

მიმართებით სავარჯიშოებს ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვთ საბეტყველო ფრაზის დაუფლებისათვის. წინადადება გარკვეული ნაწილებისაგან შედგება. მისი უმარტივესი შემადგენელი ნაწილი წინადადების წევრია. წინადადების წევრთა ურთიერთშეხამება, მათი გარდაქცევა შესიტყვებებად და წინადადებებად მარტო გრამატიკულ წესებს არ ექვემდებარება. გრამატიკა ზოგად, მოდელისმიერ კანონებს ქმნის, მაგრამ მოდელში სიტყვის მოთავსებას თავისი ე. წ. ვალენტური კანონები აქვს. სიტყვა მიმართების კანონების საფუძველზე მოექცევა რა ჯერ შესიტყვების, ხოლო შემდეგ წინადადების მოდელის შემადგენლობაში, იქნეს გარკვეულ სტრუქტურულსა და მის შესაბამისად საკომუნიკაციო დატვირთულობას, თავისი სემანტიკისა და მორფოლოგიურ თავისებურებათა ფარგლებში ეგუება მოდელისმიერ ვითარებას და თვითონაც განაპირობებს სხვა ელემენტების ფორმას თუ ლექსიკას.

ლექსიკური შეხამებულობა მკიდრო კავშირშია გრამატიკულთან, მაგრამ მისი ანალოგიური არაა. ლექსიკური შეხამებულობისათვის მთავარია ცნებების (მნიშვნელობათა) ურთიერთმიმართება, გრამატი-

კულისათვის — ფორმობრივი; მაგალითად, გვაქვს გრამატიკული წესი, რომ ზმნის პირის რეალიზება მხოლოდ და მხოლოდ არსებითი სახელით ან მისი ეკვივალენტი ნაცვალსახელით ხდება. იმ კონკრეტულ შემთხვევაშიც კი, როდესაც ზმნას პირად ეხამება არა არსებითი სახელი, არამედ სხვა მეტყველების ნაწილი, იგი მაშინვე გაარსებითდება, იძენს არსებითი სახელის მნიშვნელობასა და გრამატიკულ კატეგორიებს; მაგრამ ყველა ზმნას ყველა არსებითი არ ეხამება. ცალკეულ სიტყვას (ამ შემთხვევაში ზმნას) თავისი განსაზღვრული ლექსიკური ვალენტობა ახასიათებს, მისი მნიშვნელობა განსაზღვრავს იმ საგნების სახელთა სიას, რომელთაც შეუძლიათ ზმნის სემანტიკით შეპირობებულ პროცესში მონაწილეობა; მაგალითად, *ქიკიკებს* ზმნას სუბიექტურ პირად (ქვემდებარედ) შეიძლება შეეწყოს მხოლოდ ისეთი სახელები, რომლებიც ფრინველთა წყებას აღნიშნავენ. დასაშვებია, გადატანითი მნიშვნელობით აღმნიშნავენ ალმნიშვნელებიც გამოვიყენოთ, მაგრამ *ძროხა ქიკიკებს*, *ქარხანა ქიკიკებს*, და *თვი ქიკიკებს* და მისთ. აშკარად არასწორი შეხამებებია. თვით ფრინველთა სემანტიკური წყების ალმნიშვნელთაგანაც ყველა სახელი არ გამოდგება; შდრ.

ქიკიკებს ზმნის სუბიექტური შეხამება

სწორი	არასწორი
მერცხალი	არწივი
ბელურა	ძერა
სკინჩა	ქორი
და სხვ.	და სხვ.

ანალოგიური მდგომარეობაა ობიექტურ პირებთან (დამატებებთან) შეხამებაშიც; მაგ., *შეწვა* — კარტოფილი, ხორცი, ქათამი, გოჭი და სხვ. და არა: ლარნაკი, ბეტონი, კედელი, კარადა, წიგნი და მისთ.

სიტყვათა ვალენტობა უფრო ნათლად ჩანს ზედსართავი და არსებითი სახელების შეხამებაში, რომელშიც თვით არსებითი სახელი აპირობებს თავისთავად დახასიათებას იმ ნიშან-თვისებებით, რომლებიც მას შეიძლება გააჩნდეს, ე. ი. მის მნიშვნელობაში შედიოდეს; მაგალითად, *კედელი* — მაღალი, ვიწრო, განიერი, ნესტიანი, მშრალი, გლუვი, მტვრიანი და სხვ.; მაგრამ სემანტიკურად არასწორი შეხამებაა *კედელი* — მშიშარა, საქმიანი, ბოროტი, აყვია, აშარი, ფრთხილი, პატიოსანი და მისთ.

ამრიგად, ცალკეულ სიტყვებს აქვთ ე. წ. „სიები“, რომლებითაც იფარგლება შესაბამებელი სიტყვები.

მიმართებითი ხასიათის ვარჯიშობა უნდა გამოვიყენოთ ყოველ-

თვის, ენის თითქმის ყველა გაკვეთილზე (რასაკვირველია მეტ-ნაკლები მოცულობით), რომელზეც სიტყვის ფორმაზე ან მნიშვნელობაზე გვექნება საუბარი.

მიმართებითი ვარჯიშობის პროცესში, როგორც აღვნიშნეთ, ხდება სემანტიკურად სწორი შეხამებათა შედგენა. მისი ჩატარების დროს მოსწავლეებს შეიძლება მიეცეთ ცალკე მეტყველების ნაწილები და დაევალოთ, მოუძებნონ (მოიფიქრონ, მიუწერონ) სემანტიკურად სწორი შეხამების სიტყვები; მაგალითად:

1. ჩამოთვლილ ზედსართავთაგან მოუძებნეთ მსაზღვრელები არსებით სახელს ბ ა ვ შ ვ ი .

მშიშარა, ნესტიანი, ცხელი, კეთილი, გარეული, მსუქანი, ბუზლუნა, მკვახე, გლუვი, ბნელი, ჭიუტი, წვეტიანი.

2. ჩამოთვლილ ზედსართავებს მოუძებნეთ შესაბამისი არსებითი სახელები.

ტუჭყიანი, ძუნწი, ცელქი, ბოროტი, სამუსიკო, მშრალი, გულისხმიერი.

3. შეუწყვეთ ზმნებს სუბიექტურ პირად (ქვემდებარედ) შესაბამისი სახელები.

კიხვინებს, ლულულებს, ტირის, ღმუის, აპროექტებს, ბურღავს.

4. ზომა-წონის აღმნიშვნელ სიტყვებთან გამოიყენეთ ნახევარი მათ წინ და შემდეგ.

ნახევარი ტონა — ტონა-ნახევარი.

ვაშლი, მუქა, ჯამი, მეტრი, პური, კილომეტრი.

4.3.3. ბარლაჰცევა (ტრანსფორმაცია)

მეტყველების პროცესში გარდაქცევა ყველაზე ხშირად ხდება. ტრანსფორმაცია გვაქვს ყველა შემთხვევაში, როდესაც განსხვავებულ ფორმას ან მნიშვნელობას ვიღებთ. ენობრივ ერთეულთა გარდაქცევა პრაქტიკული ვარჯიშობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სახეა. იგი ხელს უწყობს მოსწავლეებში სწორი მეტყველების ჩვევათა გამომუშავებას, წინადადების დამოუკიდებლად შედგენასა და მეტყველებაში მათი გამოყენების ჩვევათა დანერგვას.

საერთოდ, ტრანსფორმაცია ზოგადი მნიშვნელობით აღნიშნავს ყოველგვარ გარდაქცევას: მორფოლოგიურსაც, ლექსიკურსაც, სინტაქსურსაცა და სხვ., მაგრამ მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით უმჯობესია მისი დაყოფა სახეებად, როგორცაა: ა) ფორმის ცვლა, ბ) სიტყვათწარმოქმნა და გ) წინადადებათა გარდაქცევა. სამივე სახის გარდაქცევა, განსაკუთრებით (ა) და (ბ), შეიძლება ცალკე სიტყვებზე ჩატარდეს, მაგრამ ამ შემთხვევაში სინთეზური ვარჯიშობის მეტად პრიმი-

ტიულ სახეს მივიღებდით. გაცილებით უკეთეს შედეგს გვაძლევს ფორმათა და სიტყვათა გარდაქცევა წინადადებაში, რომელსაც ხშირად წინადადების ფორმისა თუ სტილის გამართვა მოჰყვება ხოლმე.

4.8. ბ. § 1. ფორმის ცვლა

ფორმის ცვლა წმინდა გრამატიკული სავარჯიშოა, რადგან არსებითად მხოლოდ ბრუნებასა და უღლებას გულისხმობს. სინთეზური ვარჯიშობის ეს სახე სკოლაში ძალიან ფართოდ არის გამოყენებული. იგი ძირითადად მორფოლოგიის სწავლებას უკავშირდება. ფორმის ცვლა შეიძლება ჩატარდეს ერთი საპირისპირო ფორმის მოძებნის (იხ. 2.2. ბ) ან კატეგორიის ყველა ფორმაში გარდაქცევის გზით; შდრ.: დიდი — უდიდესი, მწვანე — მომწვანო — უმწვანესი და მ.ს.თ.

ცალკეულ კატეგორიათა მიხედვით ფორმის ცვლა საკმაოდ ხშირად არის გამოყენებული; მაგალითად:

1) არსებით სახელთა ბრუნება (სხვადასხვაფუძიანისა) მხ. და მრ. რიცხვში,

2) ზედსართავ და რიცხვით სახელთა ბრუნება ცალკე და არსებითთან ერთად,

3) ნაცვალსახელთა ბრუნება,

4) ზმნის ცვლა პირისა და რიცხვის, დროის, ასპექტის, მწკრივისა და სხვა კატეგორიათა მიხედვით და ა. შ.

მიუხედავად იმისა, რომ სკოლაში, განსაკუთრებით IV-VI კლასებში, ძალიან ფართოდ არის გამოყენებული სინთეზური ვარჯიშობის ეს სახე, იგი მაინც არ იძლევა სასურველ შედეგს; პირიქით, მოსწავლეებს ძალიან მალე ჰბეზრდებათ იგი. ეს განსაკუთრებით არსებით სახელთა ბრუნებაზე ითქმის, რომელსაც პროგრამით სახელთაგან ყველაზე მეტი დრო ეთმობა. სამწუხაროდ, არც თუ ისე იშვიათია ისეთი შემთხვევები, როდესაც მოსწავლეები გაკვეთილზე „მშრალად“ აბრუნებენ არსებით სახელებს, საშინაო დავალებადაც სახელთა ბრუნებუ ეძლევათ, ხოლო ზოგი მასწავლებელი საკონტროლო სამუშაოდ იმავე სამუშაოს შერჩევას „ახერხებს“ კიდევ. რასაკვირველია, ჩვენ ამით სრულებითაც არ გვირნდა იმის თქმა, რომ მოსწავლეებს საერთოდ არ დავავალოთ ბრუნებისა და უღლების პარადიგმების წერა. მაგრამ არც მათი გადაჭარბებით გამოყენება ვარგა. გაცილებით უკეთეს შედეგს გვაძლევს ფორმის ცვლა წინადადებაში, კონტექსტში, რომელიც ნამდვილად სინთეზური ვარჯიშობა იქნება. წინადადებაში ფორმის ცვლას ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს მოსწავლეთათვის მეტყველების ჩვევათა გამოსამუშავებლად და მათ დასახვეწად, რადგან ამ

დროს მოსწავლე ეჩვევა წინადადების გამართვას, რომელიმე შენაცვლებული ფორმისათვის მთელი წინადადების შეგუებას; მაგ.:

ჩვენს სოფელში კლუბს აშენებენ — ჩვენს სოფელში კლუბი შენდება.

ბუღბული იწყებს გალობას — ბუღბულმა დაიწყო გალობა და მისთ.

ამგვარ გარდაქცევას დიდი მნიშვნელობა აქვს მეტყველების სტილისათვის. როგორც ცნობილია, მეტყველების პროცესში არც ერთი მთქმელი არ ფიქრობს, თუ რატომ არის მოქმედებითი ან საშუალო-მოქმედებითი გვარის ზმნა-შემასმენელთან ქვემდებარე მოთხრობითობრუნვაში. იგი მხოლოდ იმაზე ზრუნავს, რომ სიტყვები სწორად შეაჩიოს და სწორადვე შეახამოს ისინი ერთურობთან როგორც ფორმის, ისე მნიშვნელობის მხრივ. წინადადების ორი ძირითადი — გრამატიკულ-მოდელური და სემანტიკური — მხარიდან პირველი ენაში საუკუნეთა განმავლობაშია შემუშავებული და ამა თუ იმ ენაზე მოლაპარაკე ადამიანს მტკიცედ აქვს გამჭლარი გონებაში. მეტყველების პროცესში ადამიანი მხოლოდ მეორე — სემანტიკურ — მხარეზე ფიქრობს (ა. შ ა ნ ი ძ ე. ქვემდებარე ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნასთან. თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, გვ. 212).

ფორმათა გარდაქცევა შეიძლება რამდენიმე ეტაპად ჩატარდეს: მოსწავლეებს დაევალოთ ჭერ ცალკეულ სიტყვათა ფორმების გარდაქცევა, ხოლო შემდეგ ამ გარდაქცევათა ჩატარება წინადადებასა და ტექსტში.

ფორმათწარმოებაზე (გარდაქცევაზე) ვარჯიშობის პროცესში ყურადღება უნდა მიექცეს მორფემათა შერჩევითობას. ეს განსაკუთრებით საჭიროა იმ სკოლებში, რომელთა მოსწავლეებსაც დიალექტურ გარემოში უხდებათ მეტყველება; მაგალითად, ფუძემოვნიანი სახელების სახელობითი ბრუნვის უნიშნო ფორმა სალიტერატურო ქართულის ნორმად, აღმოსავლურ დიალექტებში მას *ი/ა* ნიშნიანი პარალელი მოეპოვება (დედა-ი, დედა-ა; ძმა-ი, ძმა-ა და მისთ.), დასავლურ დიალექტურ გარემოში განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს *III* სუბ. პირის მრავლობითობის ნიშანს წყვეტილში, რადგან აღნიშნულ დიალექტურ გარემოში ჩვეულებრივია -*მს* მორფის ნაცვლად -*მნ* ალომორფის ხმარება (ხილის დიდი მოსავალი *ა* *ი* *ღ* *ენ* და მისთ.); მოხეურში კავშირებითის *ე*, *ა*, *ო* ალომორფთაგან თითქმის ყოველთვის იხმარება *ა*: წაიღას (წაიღოს), მოვიდას (მოვიდეს) და მისთ.

სათანადო ყურადღება უნდა მიექცეს თემის ნიშნებს, რომელთა ხმარება ზოგი დიალექტური ფენის წარმომადგენელთა მეტყველებაში მეტად აღრეულია; მაგ.: იწყობს სიმღერას, ხნამს, სეავს და მისთ.

განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს ზმნისწინებს, რომლებსაც სხვადასხვა დიალექტში სხვადასხვა ვარიანტი აქვთ; შდრ.: მოიტანა — მაიტანა, შეიტანა და მისთ.

შენიშვნა: ამგვარ საეარქიშოთა ჩატარების სიხშირე თვით მასწავლებელმა უნდა განსაზღვროს მოსწავლეთა კონტინგენტის დიალექტური ვარეშოს გათვალისწინებით.

საერთოდ, აფიქსთა შერჩევითობის მხრივ ძალიან საინტერესოა ზმნისწინთა დართვა ზმნებზე. თანამედროვე ქართული ენის 15 პროდუქტიული ზმნისწინისაგან ზოგიერთ ზმნასთან (მოძრაობის აღმნიშვნელებთან) პროდუქტიულია ყველა ზმნისწინის სმარება; მაგ.:

ა-

ამო-

გა-

გამო-

შე-

შემო-

წა-

წამო-

ჩა-

ჩამო-

მი-

მო-

გადა-

გაღმო-

და-

ვიდა, ფრინდა, ხტა, ცურდა და მისთ.

მაგრამ ხშირ შემთხვევაში ზმნები „ირჩევენ“ ხოლმე ზმნისწინებს; მაგალითად, მ ა რ თ ლ და ზმნას ნორმალურ მეტყველებაში ერთადერთი ზმნისწინი (გა) შეეწყობა (გამართლდა), სხვა ზმნისწინები არასწორ ფორმებს ქმნიან (შემართლდა, წამართლდა, გადამართლდა და მისთ. არასწორი ფორმებია).

შენიშვნა: რიგი მორფოლოგიური კატეგორიები ფორმათწარმოქმნას განეკუთვნება. ისინი სიტყვებს ერთდროულად ფორმასაც უცვლიან და მნიშვნელობასაც (უპირატესად — სემანტიკურ. ელფერს); ასეთია, მაგალითად, სახელთა რიცხვი, ზმნის გვარი და სხვ., მაგრამ სკოლაში ფორმაცვლილება და ფორმათწარმოქმნა ერთდროისაგან არ არის გამოიწვლი.

როგორც აღვნიშნეთ, სიტყვათწარმოების ყველა საკითხი სკოლაში არ ისწავლება და არც არის საჭირო, მაგრამ პროგრამით გათვალისწინებულ საკითხთა სწავლებაც ორგვარად წარმოებს: 1) ცალკე პროგრამული თემების სახით და 2) შესაბამის მეტყველებით ნაწილთა სწავლებისას, ასე რომ სიტყვათწარმოების ძირითადი სიმძიმე პრაქტიკულ ვარჯიშობაზე მოდის. ამ მხრივ კარგ შედეგს გვაძლევს „სიტყვათა დაშლისა“ და „ეტიმოლოგიური“ გარჩევის ხერხები (იხ. 2.1. გ; 2.1. დ).

სიტყვათწარმოების თავისებურებანი ძირითადად ანალიზური ვარჯიშობის პროცესში ირკვევა, მაგრამ სინთეზური ვარჯიშობისასაც შეიძლება გამოვიყენოთ მისი რომელიმე მხარე, როგორცაა მეტყველების ნაწილთა წარმოქმნის თავისებურებანი, მათი ბაზის დახასიათება, ზმნათაგან სახელზმნების წარმოება, რომელიც ყველაზე კარგად რთული წინადადების მარტივად გარდაქცევას უკავშირდება და მრ. სხვა.

გარდა მეტყველების ნაწილთა გარდაქცევისა, შესაძლებელია ტრანსფორმაციული სავარჯიშოები ჩავატაროთ თვით მეტყველების ნაწილების შიგნით, როგორცაა: ხარისხების წარმოება, რიგობითი და წილობითი სახელების მიღება, გვარისა და ქცევის ფორმათა გარდაქცევა და მისთ.

სიტყვათწარმოებაზე ვარჯიშობის პროცესში ყურადღება უნდა მიექცეს აფიქსთა და ძირთა ურთიერთშეპირობებულობას. ამა თუ იმ მნიშვნელობის გამოსახატავად ენაში არსებობს სპეციალური მოდელები, აფიქსთა წყება, რომლებიც ხშირად პარალელური აფიქსებით არის წარმოდგენილი. ამ აფიქსთაგან ზოგი პროდუქტიულია, ზოგი კი მხოლოდ ცალკეულ ძირთან იხმარება; მაგალითად, უქონლობის მნიშვნელობის გამოსახატავად თანამედროვე ქართულ ენაში გვაქვს მოდელები (სართები): უ — ო, უ — ურ, უ — ულ, უ — არ, უ — ელ, უ- . ამათგან უ — ო და უ — ურ (უ — ულ) უპირატესად სახელურ ძირებთან იხმარება, ხოლო უ — არ, უ — ელ და უ — ზმნურთან (უ-ძმ-ო, უ-ბედ-ურ-ი, უ-ფსკრ-ულ-ი; უ-წყინ-არ-ი, უ-ძლეველ-ი, უ-ხნავი და მისთ.). ამ მოდელთაგან ყველა არაა პროდუქტიული: ყველაზე ხშირია სახელებში უ — ო, ხოლო ზმნებთან უ — ელ (მიმღებებში). უარყოფა ქართულში არა ნაწილავის დართვითაც გამოიხატება. რიგ შემთხვევაში (თუმცა ძალიან იშვიათად) დასაშვებია ერთი და იმავე ძირის (ფუძის) ჩასმა სხვადასხვა მოდელში; მაგ.: უ-გონ-ო, უ-გნ-ურ-ი, არა გონიერი და მისთ., მაგრამ დადებითი ფორმიდან უარყოფითში გარდაქცევას უფრო მეტად შერჩევითობის ხასიათი აქვს; მაგ.: სახარბიელო — არასახარბიელო

(და არა: უსახარბიელო ან უსახარბიელური), ქული — უქული (და არა: უქუდური ან არაქუდიანი) და მისთ.

სიტყვათწარმოქმნითი ვარჯიშობის ჩატარებისას მოსწავლეებს შეიძლება მიეცეთ ძირეული სიტყვები და დაევალოთ მათგან გარკვეული მნიშვნელობის სიტყვათა წარმოება. ეს სკოლაში საკმაოდ ფართოდ არის გამოყენებული. შესაძლებელია მიეცეთ აფიქსთა წყება (მოდელები) და დაევალოთ, შეურჩიონ ძირები ისე, რომ სწორი წარმოქმნილი სიტყვები მივიღოთ; მაგალითად, დანიშნულების სახელთა წარმოებისას მივაწოდოთ მოდელები: სა — ე, სა — ო, სა — ურ, სა — ულ. მოსწავლეები თვითონ შეარჩევენ ძირეულ სახელებს, რომელთა ფუძეზე აღნიშნულ სართთა დართვისას მივიღებთ სწორ სიტყვებს; მაგ.: სა-ხრ-ე (და არა: სახრო ან სახრული), სა-ექიმ-ო (და არა: საექიმე ან საექიმური), საფეხ-ურ-ი და მისთ.

ვარჯიშობის პროცესში ყურადღება უნდა გამახვილდეს იმაზეც, რომ ზოგჯერ სხვადასხვა აფიქსები შეიძლება დაერთონ ერთისა და იმავე ძირეული სიტყვის ფუძეს, მაგრამ ნაირგვარი გაგება მიანიჭონ; შდრ.: სა-თაგ-ე (მდინარისა) — სათა[*ე]-ურ-ი (წიგნისა), სა-გზ-ურ-ი (სანატორიუმისა) — სა-გზა-ო (მშენებლობა) და მისთ. ზოგჯერ პარალელური წარმოება სინონიმებს ქმნის; შდრ. სა-თით-ე და სა-თით-ურ-ი. ერთეულ შემთხვევებში ძირეული სიტყვის ფუძეში ფონეტიკური ცვლილება ქმნის ნაირგვარ გაგებას; შდრ.: სა-ხარ-ე (ხბო) — სა-ხრ-ე (შოლტი) და მისთ.

ვარჯიშობის პროცესში შეიძლება მოსწავლეებს მივაწოდოთ ტაბულები, რომელთაც ისინი შეაესებენ სწორი ფორმებით; მაგ.,

ქონების სახელები

№—№	სიტყვები	სართები			
		ი ა ნ	ი ე რ	ო ს ა ნ	ო ვ ა ნ
1	მთა	მთიანი	—	—	—
2	ქლდე	ქლდინი	—	—	ქლდოვანი
3	ზომა	—	ზომიერი	—	—
4	ქხენი	ქხენიანი	—	ქხენოსანი	—
5	გული	გულიანი	—	—	გულივანი

ამგვარი სავარჯიშო შეიძლება ტაბულის გარეშეც ჩატარდეს; მაგალითად, მოსწავლეებს მიეცეთ აფიქსები და სიტყვები, რომელთაც ისინი ძირეულ სახელებად გამოიყენებენ:

- იან: ძალ-იან-ი (ასცხენისძალიანი ძრავა),
- იერ: ძლ-იერ-ი (ძლიერი ტალღა),
- ოსან: ძალ-ოსან-ი (ძალოსანთა შეჯიბრება),

სასურველია ვარჯიშობას ახლდეს მსჯელობა სწორ და არასწორ წარმოქმნილ სიტყვათა შესახებ (არასწორი ფორმები ფრჩხილებშია ჩასმული); მაგ.:

	ჩოხა	ჭირი
-იან:	ჩოხ-იან-ი	ჭირ-იან-ი
-იერ:	(ჩოხიერი)	(ჭირიერი)
-ოსან:	ჩოხ-ოსან-ი	(ჭიროსანი)
-ოვან:	(ჩოხოვანი)	(ჭიროვანი) და მისთ.

გარდაქცევითი ხასიათის სავარჯიშოებს უპირატესად დავალების ფორმა აქვთ; მაგალითად:

1. ჩამოთვლილ არსებით სახელთაგან აწარმოეთ ზედსართავეები (ნიმუშები ეძლევათ).
2. ჩამოთვლილ ზედსართავ სახელთაგან აწარმოეთ ზმნიზედები (ნიმუშები ეძლევათ) და მისთ.

შესაძლებელია დავალებებთან ერთად მოსწავლეებს მიეცეთ ინფორმაციული ცნობები (მიმართებითი ან სემანტიკური ხასიათისა); მაგალითად (მოცემულია უკვე შევსებული ფორმები):

1. გარდააქციეთ ზმნები წარსული ღრობის ვნებითი გვარის მიმღეობებად.

- ჭიქა გატყდა — გატეხილი ჭიქა.
- ლექსი დაიწერა — დაწერილი ლექსი.
- ბებია გაბრაზდა — გაბრაზებული ბებია.
- მელა მოკვდა — მკვდარი მელა.
- მელა მოკლეს — მოკლული მელა და მისთ.

2. გარდააქციეთ ზმნები უარყოფით მიმღეობებად.

- არ ადუღდა (არ აადუღეს) წყალი — აუდუღებელი წყალი.
- არ შედებეს ღობე — შეუღებავი ღობე.
- არ დახატეს სურათი — დაუხატავი სურათი.
- არ დააუთოვეს შარვალი — დაუუთოვებელი შარვალი და მისთ.

3. გარდააქციეთ ზმნები საშუალი გვარის მიმღეობებად.

ე ი ნ ც
(რ ა ც)	}	თამაშობს — მოთამაშე.
		ფრენს — მფრინავი.
		ბანაობს — მობანავე.
		გორავს — მგორავი და მისთ.

4. გარდაქციეთ ზმნები მოქმედებითი გვარის მიმღობებად.

ვ ი ნ ც (რ ა ც)	{	აშენებს — ამშენებელი. აკეთებს — (გა)მკეთებელი. თხრის — მთხრელი. ატარებს — მატარებელი და მისთ.
----------------------	---	--

5. გარდაქციეთ ზმნები მომავალი დროის მიმღობებად.

რ ა ც უ ნ და	{	დაიხატოს — დასახატავი დასახატი. დაიწეროს — დასაწერი. შეიწვას — შესაწვავი. გაქრეს — გასაქრობი და მისთ.
--------------	---	---

კომპოზიტა შედგენაზე ვარჯიშობისას ყურადღება უნდა გამახვილდეს იმაზე, რომ ფუძეთა ტოლად შერწყმისა თუ შეერთებისას მოქმედებს მათი სემანტიკური სიახლოვის, სინონიმისა თუ ანტონიმის კანონები (ა. შ ა ნ ი ძ ე. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 157). თუ ეს პირობები არ არის, ტოლად შერწყმა არ ხდება ხოლმე; მაგ.:

ხელი+იატაკი — ხელ-იატაკი; შდრ.: ხელ-ფეხი, კერ-იატაკი.

ფოთოლი+ძროხა — ფოთოლ-ძროხა; შდრ.: ხარ-ძროხა, ფოთოლ-ბალახი და მისთ.

სემანტიკური სიახლოვის პრინციპი მოქმედებს აგრეთვე სხვა სახის კომპოზიტებში; მაგ.: გულქვა, გულჩვილი, გულფიცხი... და არა: გულთხრილი, გულქვიშიანი, გულწყველა და სხვ.

სიტყვათგარდაქცევითი ვარჯიშობა შეიძლება მეტად მრავალფეროვნად ჩატარდეს. ამგვარი სამუშაო მოსწავლეებს ძალიან აინტერესებთ და დიდი ხალისით ასრულებენ სავარჯიშოებს. რასაკვირველია, მასწავლებლის იმპროვიზაციის უნარზე ბევრი რამ არის დამოკიდებული.

4.3. გ. § 3. წინადადებათა გარდაქცევა

წინადადებაში სიტყვათა გარდაქცევისაგან უნდა განვასხვაოთ თვით წინადადებათა გარდაქცევა. მართალია, ჩატარების წესის მიხედვით ისინი ერთმანეთს ძალიან ჰგავს, რადგან წინადადების გარდაქცევა შეუძლებელია მისი სტრუქტურული ერთეულების გარდაქცევის გარეშე და პირიქით; მაგრამ მთავარი სხვაობა მაინც მათს მიზნობრივ ურთიერთმიმართებაშია. პირველ შემთხვევაში წინადადების ამა თუ იმ წევრის გარდაქცევა საწყისი მოვლენაა, რომელსაც უნდა მოჰყვიეს სხვა წევრებისა და ბოლოს მთლიანად წინადადების გარდაქცევა; მე-

ორე შემთხვევაში ჯერ მთლიანად წინადადება გარდაიქცევა და შემდეგ გაანალიზდება შის წევრებში მომხდარი ცვლილებები.

გარდაქცევით-გადაკეთებითი ხასიათი აქვს ძირითადად შემდეგ მოვლენებს, როგორცაა:

1. წინადადების ინტონაციური ტიპების გარდაქცევა: თხრობითი-საგან — კითხვითის, ბრძანებითის, ძახილის ან კითხვა-ძახილის წინადადებათა მიღება, კითხვითისაგან თხრობითის, ძახილისა და ა. შ. განსაკუთრებით საყურადღებოა სხვა ტიპის წინადადებებისაგან კითხვითისტყვიანი კითხვითის მიღება; მაგალითად, შეიძლება ჩატარდეს ვარჯიშობის ასეთი სახე: მოსწავლეებს მივცეთ თხრობითი წინადადება და დავავლოთ მისი გადაკეთება კითხვითად ისე, რომ კითხვითი სიტყვა ჩაენაცვლოს ყველა შესაძლებელ წევრს; მაგ.: პირველ დღესვე არჩილმა ვენახში წაიყვანა გიორგი (ი. ჭ.). ვარიანტები: რ თ დ ის წაიყვანა არჩილმა ვენახში გიორგი? პირველ დღესვე ვ ი ნ წაიყვანა ვენახში გიორგი? პირველ დღესვე ს ა დ წაიყვანა არჩილმა გიორგი? და სხვ.

2. მარტივი წინადადებებისაგან შერწყმულის მიღება წევრთა ჩამატების ან წინადადებათა შერწყმის გზით; შდრ.: ჩიტუნა ხ ტ ი ს — ჩიტუნა ხ ტ ი ს და ჭ ი კ ჭ ი კ ე ბ ს, ტ ო რ ო ლ ა გალობს, ბ უ ლ ბ უ ლ ი გალობს—ბ უ ლ ბ უ ლ ი და ტ ო რ ო ლ ა გალობენ და მისთ.

3. რთული თანწყობილი ან რთული ქვეწყობილი წინადადების მიღება მარტივი ან შერწყმული წინადადებებისაგან. ამ ვარჯიშობას ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს რთული წინადადების კომპონენტთა შორის აზრობრივი (ლოგიკურ-სემანტიკური) კავშირის დასახვეწად. როგორც ცნობილია, ორი ან მეტი წინადადების ნებისმიერად შეერთება არ გვაძლევს რთულს. რთულ წინადადებას მივიღებთ მაშინ, როდესაც შესაერთებელ წინადადებებს რაიმე სემანტიკური კავშირი აქვთ; შდრ.: დღეს წვიმს, ბოლოკი კი ბოსტნეულია—დღეს წვიმს, გუშინ კი დარი იყო. ამათგან პირველში არაა წინადადება საერთოდ, მეორეში კი მარტივ წინადადებათა შეერთებამ მოგვცა დამატებითი სემანტიკური ელფერი—დაპირისპირება, ამიტომ არის იგი რთული.

საყურადღებო სავარჯიშოა აგრეთვე მარტივი წინადადებისაგან რთული ქვეწყობილის მიღება მის წევრთა წინადადებებად გარდაქცევის გზით; მაგ., სტუმრებმა შუაში ჩაიყენეს ყმაწვილი ბიჭი (ა. ყაზბ.). ვარიანტები:

იმათ, ვინც სტუმრები იყვნენ. შუაში ჩაიყენეს ყმაწვილი ბიჭი.

სტუმრებმა შუაში ჩაიყენეს ბიჭი, რომელიც ყმაწვილი იყო.

სტუმრებმა შუაში ჩაიყენეს ის, ვინც ყმაწვილი ბიჭი იყო და

მისთ.

ამგვარი ვარჯიშობა განსაკუთრებით საინტერესოა ისეთ წინადადებებზე, რომლებშიც სახელწმინდე ურევია, რადგან მათი უკუგარდაქცევა ზმნებად უფრო დახვეწილ რთულ წინადადებებს გვაძლევს; მაგ., ძაღლებისაგან და მ ფ რ თ ხ ა ლ ი კ უ რ დ ლ ე ლ ი ს უ ლ ს ძ ლ ი ვ ს ი თ ქ ვ ა მ ლ ა — კ უ რ დ ლ ე ლ ი, რ ო მ ე ლ ი ც ძ ა ლ ლ ე ბ მ ა დ ა ა ფ რ თ ხ ე ს, ს უ ლ ს ძ ლ ი ვ ს ი თ ქ ვ ა მ ლ ა და მისთ.

4. სრული წინადადებისაგან უსრულის ან, პირუკუ, უსრულისაგან სრული წინადადებების მიღება; მაგ.: მზის სხივებმა ოქროსფრად ააელვარა მთების წვერები — ოქროსფრად ააელვარა მთის წვერი; სოფელში გაემგზავრა — ჩემი მეზობელი სოფელში გაემგზავრა და მისთ.

5. გავრცობილი წინადადების გარდაქცევა გაუვრცობლად და, პირუკუ, გაუვრცობლისა გავრცობილად არამთავარი წევრების ჩამატების ან ამოღების გზით.

6. პირდაპირი ნათქვამის გარდაქცევა ირიბად და პირუკუ და სხვ. რასაკვირველია, სევარჯიშოთა ზემოაღნიშნული ჩამოთვლა სრული არაა, მაგრამ, ვფიქრობთ, მასწავლებელთა ორიენტაციისათვის საკმარისი უნდა იყოს.

4.3. ზ. სიტყვათა ჩასმა წინადადებაში

ეს სამუშაო რამდენადმე პრიმიტიულად არის ჩათვლილი და მისი ჩატარების ადგილად რატომღაც მხოლოდ დაწყებითი კლასებია მიჩნეული, მაგრამ ამგვარი დამოკიდებულება არ უნდა იყოს სწორი, რადგან ვარჯიშობის ამ სახეს უკავშირდება სტილისტიკის ფრიალ მნიშვნელოვანი საკითხი — სიტყვათა მართებულად შერჩევა და სწორად შეხამება. ვარჯიშობა ძირითადად შემდეგნაირად ტარდება: მოსწავლეებს ეძლევათ წინადადებები (დასაშვებია — სიტყვებიც), რომელშიც მასწავლებლის დავალების შესაბამისად უნდა ჩასვან სიტყვები, შეუხამონ არსებით სახელებს ზმნები, ზედსართავი სახელები და სხვ. ამ ვარჯიშობის შედეგად მოსწავლეებისათვის ნათელი გახდება, რომ წინადადებაში სიტყვები არა მარტო გრამატიკულად, არამედ სემანტიკურადაც აპირობებენ ერთმანეთს, და შეეჩვევიან მათს მართებულად შეხამებას. შეიძლება მივაწოდოთ სიტყვები („სია“), რომელთაგან შეარჩევენ უფრო შესაფერისს; მაგ., წინადადება — მ თ ვ ა რ ე ა ნ ა თ ე ბ ლ ა, გ ა ნ ს ა ზ ჳ რ ე ბ ა თ ა ს ი ა: (ს ა მ კ უ თ ხ ა), ბ ა დ რ ი, (მ ხ ტ უ ნ ა ვ ე ი), მ ე დ ი ლ უ რ ი, ვ ე რ ც ხ ლ ი ს ფ ე რ ი, ნ ა მ გ ა ლ ა, (დ ა გ რ ე ხ ი ლ ი) და მისთ.

სიტყვათა ჩასმას ენობრივ ფორმათა საანალიზოდაც ვიყენებთ (იხ. 2.2. დ.), მაგრამ იქ მას ეპიზოდური ხასიათი აქვს, ფორმის ამო-

ცნობის ხერხია, სინთეზური ვარჯიშობის პროცესში კი სიტყვათა ჩას-
მა ვარჯიშობის მთლიან სახეს მოიცავს.

4.3.2. სიტყვათა ჩანაცვლება წინადადებაში

წინადადებაში სიტყვათა ჩანაცვლებას, როგორც სინთეზურ ვარ-
ჯიშობას, ძირითადად სტილური დანიშნულება აქვს. აქ ფართოდ არის
გამოყენებული სინონიმები, ანტონიმები, პერიფრაზი და სხვ. განსა-
კუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს ფრაზეოლოგიზმებსა და ხალ-
ხური მხატვრული სიბრძნის ნიმუშებს, რომლებიც ენის ღირსებას
ამაღლებს.

ვარჯიშობის ამ სახეში შედის არა მარტო შესაბამის სიტყვა-გა-
მოთქმათა მოძებნა, არამედ, რაც უფრო მნიშვნელოვანია, მათი მარ-
თებულად გამოყენება მეტყველებაში.

ჩანაცვლებითი ხასიათის ვარჯიშობაა სინონიმია, როგორც ლექსი-
კური, ისე გრამატიკული.

როგორც აღენიშნეთ, ლექსიკურისაგან უნდა განვასხვაოთ გრამა-
ტიკული სინონიმია, რომელიც ფუნქციური ეკვივალენტების საკითხს
უკავშირდება (იხ. 0.5. ე). გრამატიკული სინონიმის ცნებაში იგუ-
ლისხმება ერთი და იმავე გრამატიკული მნიშვნელობის გამოხატვა
ორი ან მეტი (ჩვეულებრივ, გრამატიკული და არაგრამატიკული) სა-
შუალებით; მაგ.: სასხვისო ქცევის მნიშვნელობა: უშენებს —
სხვისათვის აშენებს; თურმეობითის მნიშვნელობა: გაუკეთ-
ებია — თურმე გააკეთა; მრავლობითი რიცხვის მნიშვნელო-
ბა: სკამები — ბევრი სკამი და მისთ. სტილური თვალსაზრისით
განსაკუთრებით საინტერესოა ვნებითის „ორგანული“ და აღწერილო-
ბითი ფორმების სინონიმია; მაგ.: გაკეთდა — გაკეთებულ იქნა,
დამტკიცდა — დამტკიცებულ იქნა და მისთ.

გრამატიკულ სინონიმის განეკუთვნება აგრეთვე პერიფრაზი, რო-
დესაც სიტყვის ეკვივალენტად შესიტყვება ან წინადადება გვევლინე-
ბა; მაგ., რიონის სათავე კავკასიონის ქედია — დასავლეთ სა-
ქართველოს ყველაზე დიდი მდინარის სათავე კავ-
კასიონის ქედია და მისთ.

ჩანაცვლებითი ხასიათის ვარჯიშობაა წინადადებათა და ტექსტების
ანტონიმიზაცია. იგი გულისხმობს წინადადებებში (ან ტექსტში) სი-
ტყვების ჩანაცვლებას ანტონიმებით. დასაწყის ეტაპზე შეიძლება
მოსწავლეებს ვარჯიშობის პროცესში მიეცეთ ანტონიმთა სია, მაგრამ
უმჯობესია თვით მათ მოიფიქრონ შესატყვისი ანტონიმები და და-
აკვირდნენ. შეიძლება თუ არა ყველა კონტექსტში ანტონიმების გა-
მოყენება; შდრ.: კვადრატი ტოლგვერდა ოთხკუთხედი — კვად-

რატი ა რ ა ტ ო ლ გ ვ ე რ დ ა ოთხკუთხედი (ანტონიმიამ დაარღვია აზრი), გზა ფ ა რ თ ო იყო — გზა ვ ი წ რ ო იყო (აზრი არ დარღვეულა, შეიცვალა მხოლოდ გამონათქვამის მნიშვნელობა) და მისთ.

ჩანაცვლებითი ხასიათის ვარჯიშობის ჩატარებისას განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს ინტერნაციონალიზმებისა და სპეციალური ტერმინების ჩანაცვლებას ქართული სიტყვებითა და პირუკუ; ამ ვარჯიშობას ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს ენის სიწმინდის დაცვისათვის. საქმე ისაა, რომ თანამედროვე ქართულ ენაში ძალიან იკიდებს ფეხს ნასესხები სიტყვები, რომელთა პარალელები ქართულ ენას მოეპოვება და ამიტომ მათ ბარბარისმის ხასიათი აქვთ. თვით ინტერნაციონალიზმიცა და სპეციალური ტერმინიც იხმარება მხოლოდ გარკვეულ კონტექსტში, სხვა შემთხვევაში კი ქართული სიტყვა უნდა ვიხმაროთ; მაგ.: რ ე კ ო ნ ს ტ რ უ ქ ც ი ა — აღდგენა; შდრ.: ოპერის თეატრის რ ე კ ო ნ ს ტ რ უ ქ ც ი ა — პენსიის რეკონსტრუქცია (უ. ი. აღდგენა) და მისთ.

ლექსიკურ-სტილური ჩანაცვლებითი მუშაობის პროცესში ყურადღება უნდა მიექცეს აგრეთვე პარონიმებს. მოსწავლეებს ზშირად ერთმანეთში ერევათ მსგავსი წარმოთქმის სიტყვები, როგორცაა: პროცესი — პროცესია, კონტინენტი — კონტინგენტი, ორმხრივი — ორმაგი და მისთ. საჭიროა მოსწავლეებს მივცეთ ამ ტიპის პარონიმები და დავავალოთ მათი სწორად გამოყენება კონტექსტში.

4.3.3. დეფორმირებულ ტექსტებზე მუშაობა

დეფორმირებულ ტექსტებზე მუშაობა რამდენადმე ელემენტარული ხასიათის ვარჯიშობაა. ამიტომ არის, რომ მას დაწყებით კლასებში მეტი ყურადღება ექცევა. საქმე ისაა, რომ დეფორმირებულ წინადადებებსა და ტექსტებს მზამზარეულად ვაწვდით მოსწავლეებს და მათ მხოლოდ და მხოლოდ სიტყვათა დალაგება უხდებათ. IV-VI კლასებში შეიძლება გამოვიყენოთ ტექსტების დეფორმაციის უფრო რთული სახე, როდესაც მოსწავლეებს ნარეველ მივცემთ სიტყვები და მათ ნებისმიერად უნდა შეუხამონ ერთმანეთს ისინი, რათა ტექსტში გაბმული თხრობა მიიღონ. ეს სამუშაო უფრო მეტად ტექსტის შედგენითი ვარჯიშობაა (იხ. ქვემოთ 4.3. თ).

ტექსტის ან წინადადებათა დეფორმაცია რამდენიმე სახისაა:

1. წინადადებაში გამოტოვებულია სიტყვები, რომლებიც ცალკეა მოცემული. მოსწავლემ თვით უნდა შეარჩიოს სიტყვა და ჩასვას სათანადო ადგილზე შესაბამისი ფორმით. ამ სავარჯიშოს რამდენადმე გართულებული სახეა, როდესაც მოსწავლეებს ჩასასმელი სიტყვები

არ ეძლევათ და თვით უნდა მოიფიქრონ ისინი კონტექსტის შესაბამისად. მეტად პრიმიტიული სახე აქვს ისეთ სავარჯიშოს, როდესაც სიტყვები მზა ფორმით ეძლევათ ან სიტყვათა მაგიერ ფრაზილებში წერია კითხვები; მაგ., ძია ესტატემ ქალაქიდან (რა?) ჩამოიტანა და მისთ.

2. წინადადებაში მოცემულია ყველა სიტყვა, მაგრამ არასწორი ფორმით. მოსწავლემ უნდა შეუხამოს ფორმები ერთმანეთს; მაგ., მზე, დილა, ნათელი, ეფინება, ჩვენმა, ქვეყანა — დილის მზის ნათელი ეფინება ჩვენს ქვეყანას და მისთ.

3. ტექსტში ნარევიად არის მოცემული სიტყვები, რომელთაგან მოსწავლეებმა უნდა შეადგინონ მოთხრობა და მისთ.

4.3.წ. წინადადებათა და ტექსტის ბაჰსტის ბავრობა

წინადადებათა და ტექსტის გავრცობა ძალიან ჰგავს სხვა სახის სინთეზურ ვარჯიშობას — სიტყვების ჩასმას, დეფორმირებულ წინადადებებზე ან ტექსტზე მუშაობას, მაგრამ მათ შორის არსებითი სხვაობაა მიზანდასახულობის მიხედვით. საქმე ისაა, რომ სინთეზური ვარჯიშობის ზემოაღნიშნული სახეების ჩატარებისას მოსწავლე საკმაოდ შეზღუდულია იმ მასალით, რომელიც მას მზამზარეულად ეძლევა, გავრცობითი ხასიათის ვარჯიშობის პროცესში მისი ფანტაზია თავისუფალია და თავისი ნიჭიერების შესაბამისად შეუძლია განაგრძოს თხრობა. სავარჯიშოთა ამ წყებას განეკუთვნება მოთხრობისა და მისი ეპიზოდის გაგრძელება, რაც ძალიან დიდად უწყობს ხელს მეტყველების ჩვევათა გამომუშავებას.

4.3.თ. წინადადებათა ან ტექსტის შედგენა (ენობრივი „თხზულება“)

სინთეზური ვარჯიშობის სახეებიდან IV-VIII კლასებში ძალიან დიდი მნიშვნელობა ენიჭება წინადადებათა და ტექსტის შედგენას (ე. წ. ენობრივ თხზულებას). იგი აჩვენებს მოსწავლეებს საკუთარი აზრის სწორი ქართული ენით გადმოცემას. ამ სახის თხზულება ლიტერატურულისაგან განსხვავდება თუნდაც იმით, რომ მოსწავლე ნაკლებადაა შეზოქილი როგორც შინაარსის, ისე ლექსიკის მხრივ. აქ მეტი ყურადღება ექცევა ნაწერის ენობრივ მხარეს, სიტყვათა და ფორმათა მართებულად გამოყენებას. რასაკვირველია, ენობრივი „თხზულების“ შედგენისას მოსწავლეს მოეთხოვება შინაარსის სწორად გადმოცემა: მან არ უნდა დაამახინჯოს ფაქტები, მოვლენები და შეძლებისდაგვარად სწორად უნდა შეაფასოს ისინი; მაგრამ, ლიტერატურული

თხზულებისაგან განსხვავებით, აქ მსჯელობა თავისუფალია, მასზე ზე-
გაუღენას არ ახდენს ნაწარმოების შინაარსი.

თხზულებაზე მუშაობა შეიძლება დაუქვავშირდეს ნებისმიერ პროგ-
რამულ საკითხს, როგორცაა, მაგალითად: არსებით სახელთა ბრუნე-
ბა, ზედსართავი სახელების ხარისხი, ზმნის კატეგორიები და მრავალი
სხვა. ამ შემთხვევაში მოსწავლეებს ეძლევათ გრამატიკული დავა-
ლებანი; მაგალითად: შეადგინონ პატარა მოთხრობა ისე, რომ გამოიყე-
ნონ ესა თუ ის ფორმა ან ფორმები. ნიმუშისათვის მოვიტანთ მეხუ-
თე კლასის მოსწავლის ერთ-ერთ ნაშრომს (თბილისის I საშ. სკო-
ლის მასწავლებელ ბ. ფუთუჩიძის გამოცდილება):

ზღვა და მენავე

(ამ სიტყვების მიხედვით შევადგინოთ მოთხრობა და გამოვიყენოთ ისინი მხ.
რიცხვის ყველა ბრუნვაში. ბრუნვის ფორმებს გავუსვათ ხაზი)

გათენების წინ ზღვა ლურჯად ლივლივებდა. შორს ლანდივით მოჩანდა პატარა
ნავი, რომელზედაც იყო მოხუცი მენავე. ზღვამ იუკადრისა ასე აღრიანად
შეწუხება და ტალღებით დაარწია ნავი. მენავემ მოაბრუნა ნავი. უცბად ქარმა
დაუბერა, წვიმა წამოვიდა. მისი წვეთები ხმაურით ეცემოდნენ ზღვას და აწვე-
ლებდნენ მენავეს. ზღვის ტალღები უფრო ძლიერად ეხეთქებოდნენ ნაპირს.
ნავი ძნელად მოაბობდა ტალღებს. მენავეს ნიჩბები ისე ძლიერად ვეღარ მოძ-
რაობდნენ. დაიღალა მოხუცი. მას აღარ ჰქონდა ძალა, რომ ზღვით, მისი აღელ-
ვებული ტალღებით მოთამაშე ნავი ნაპირისაკენ წაეყვანა (ეს წინადადება მასწავლე-
ბელს გაუსწორებია). მოხუცს გაახსენდა თავისი ახალგაზრდობა, როდესაც მენა-
ვეთ მთელი სოფელი ამაყობდა. ზღვა ბობოქრობდა. ის ზღვად აღარ მოეჩვენ-
ებოდა ადამიანს. მოხუცს უნდოდა დაეწუხებოდა ის ღღე, როდესაც მენავედ
გახდომა ინატრა, მაგრამ თავისი ნათიქრის თითონვე შერცხვა. ზღვაო! — დაიძა-
ხა მან, — შენ ძლიერი ხარ, მაგრამ ადამიანი შენზე ძლიერია! — მოხუცმა მოიკრიბა
ძალა და ნავი ნაპირზე გამოიყვანა. — „ყოჩაღ, მენავეე!“ — აქებდა მას ხალხი.

რასაკვირველია, ამგვარი მუშაობა გაცილებით უფრო სასარგებ-
ლოა, ვიდრე ცალკე სიტყვათა ბრუნება. ასეთი ვარჯიშობა, როგორც
ზემოთ აღვნიშნეთ, ყველა თემასთან დაკავშირებით შეიძლება ჩატარ-
დეს, მაგრამ აქ აუცილებელია ზომიერების დაცვა, რადგან ვარჯიშო-
ბის რომელიმე სახის გადაჭარბებით გამოყენება ხალხის უკარგავს
მოსწავლეებს.

თხზულების უმარტივესი სახეა სურათის აღწერა, რომელსაც გან-
საკუთრებით დიდი ეფექტი აქვს ზედსართავ სახელთა და ზმნისხედა-
თა სწავლებისას. რასაკვირველია, სურათებიც შესაბამისად უნდა შე-
ირჩეს; მაგალითად, ზედსართავი სახელის სწავლებისას უმჯობესია გა-
მოვიყენოთ ფერადი (მრავალფერიანი) სურათები, ზმნისხედათა სწავ-
ლებისას კარგ შედეგს მოგვცემს ბატალური სცენების სურათები და
მისთ.

განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს შთაბეჭდილებათა გადმოცემას ნანახი, განცდილი მოვლენებისა და სურათების მიხედვით. ამისათვის შეიძლება გამოვიყენოთ ნანახი კინოფილმის, სპექტაკლის, საცირკო წარმოდგენის, სპორტული შეჯიბრების, ექსკურსიისა და სხვ. მასალები. თხზულებაზე მუშაობა შეიძლება ჩატარდეს წინასწარ შედგენილი გეგმის მიხედვით (ამ შემთხვევაში თხზულების სიუჟეტურ-ფაბულური ხაზი ერთნაირი იქნება), საკვანძო სიტყვების მიხედვით (მოსწავლეებს ეძლევათ რამდენიმე სიტყვა, რომლებიც მიმართულებას აძლევენ მის თხრობას; მაგ., სკოლა, ეზო, შესვენება, თოვლი, გუნდა და მისთ.). თხზულების უფრო რთული სახეა ტექსტის შედგენა მხოლოდ თემის (სათაურის) მითითებით; მაგ.: „ქარხანაში“, „ექსკურსია“ და მისთ.

შ ი ნ ა პ რ ს ი

შ ე ს ა ე ა ლ ი

0.1. ენათმეცნიერება, მისი დარგები	3
0.2. ენა და მეტყველება, მათი ურთიერთობა	7
0.3. ენობრივი ერთეული და ენობრივი მოვლენა, შუალედური ერთეულები	13
0.4. გრამატიკული კატეგორია, მისი ძირითადი მხარეები	13
0.5. გრამატიკული მნიშვნელობის გამოხატვის ძირითადი საშუალებანი	24
0.5 ა. ნიშნაანი (მორფემული გამოხატულების) კატეგორიები	25
0.5 ბ. ფონეტიკური ცვლილებები ფუძეში	26
0.5 გ. გრამატიკული თვისება, უნიშნო (უმორფემო) „ფორმები“	28
0.5 დ. სუპლემენტები (ფუძის შენაცვლება)	29
0.5 ე. ფუძის გარაკეცება	32
0.5 ვ. დამხმარე ლექსიკური საშუალებები	33

თ ა ე ი I. პრაქტიკული ვარჯიშობა და მისი სახეები 36

1.1. ქართული ენის სასკოლო კურსი. მეცნიერული და სასკოლო გრამატიკა	36
1.2. პრაქტიკული ვარჯიშობის როლი ცოდნის დაუფლებისათვის	41
1.3. პრაქტიკული ვარჯიშობის სახეები	43
1.3 ა. ზეპირი და წერილობითი ვარჯიშობა	44
1.3 ბ. სრული და ნაწილობრივი ვარჯიშობა	45
1.3 გ. კერძო და ზოგადი ვარჯიშობა	45
1.4. მასალა ვარჯიშობისათვის	46
1.5. თვალსაჩინოება პრაქტიკულ ვარჯიშობაში	50
1.5 ა. ტაბულები	52
1.5 ბ. სქემები	54

თ ა ე ი II. ენობრივი ანალიზის სახეები და ხერხები 58

2.1. ენობრივი ანალიზის სახეები	58
2.1 ა. უშუალო („ჩვეულებრივი“) გარჩევა	61
2.1 ბ. „ლოგიკური“ გარჩევა	64
2.1 გ. სიტყვათა „დამლა“	67
2.1 დ. „ეტიმოლოგიური“ გარჩევა	68
2.2. ენობრივი ანალიზის ხერხები	70
2.2 ა. კითხვების ხერხი	71
2.2 ა. § 1. ენობრივ ერთეულთა ამოსაცნობი კითხვები	72
2.2 ა. § 2. მეთოდოლოგიური კითხვები	73
2.2 ბ. ოპოზიციის ხერხი (სამირსამირო ფორმების მიხედვით გარჩევა)	81
2.2 გ. ჩანაცვლების ხერხი	83
2.2 დ. ჩასმის ხერხი	84
2.2 ე. მიმართების ხერხი	85
2.2 ვ. გამორიცხვის ხერხი	86
2.3. ენობრივი ანალიზის ტექნიკა	87

თ ა ე ი III. ენობრივი ანალიზის სახეები შინაარსის მიხედვით 91

3.1. ფონეტიკური გარჩევა	92
3.1 ა. ფონეტიკური გარჩევა	92
3.2. მორფოლოგიური ანალიზი	95

3.2. ა.	მეტყველების ნაწილთა ზოგადი დახასიათება	97
3.2. ბ.	არსებით სახელთა გარჩევა	101
3.2. ბ. § 1.	არსებით სახელთა რაობა	101
3.2. ბ. § 2.	არსებით სახელთა სემანტიკური ჯგუფების ანალიზი	102
3.2. ბ. § 3.	არსებით სახელთა ფუძისა და ბრუნვათა გარჩევა	107
3.2. ბ. § 4.	არსებით სახელთა გარჩევის ცხრილი	109
3.2. ბ. § 5.	არსებით სახელთა გარჩევის ნიმუშები	110
3.2. გ.	ზედსართაე სახელთა გარჩევა	111
3.2. გ. § 1.	ზედსართაეი სახელის რაობა	111
3.2. გ. § 2.	ზედსართაე სახელთა სემანტიკური ჯგუფები	112
3.2. გ. § 3.	ზედსართაე სახელთა ხარისხის ფორმები	113
3.2. გ. § 4.	ზედსართაე სახელთა ბრუნვისა და რიცხვის ფორმები	114
3.2. გ. § 5.	ზედსართაე სახელთა გარჩევის ცხრილი	115
3.2. გ. § 6.	ზედსართაე სახელთა გარჩევის ნიმუშები	116
3.2. დ.	რიცხვით სახელთა გარჩევა	116
3.2. დ. § 1.	რიცხვით სახელთა რაობა	116
3.2. დ. § 2.	რიცხვით სახელთა ფუძე	117
3.2. დ. § 3.	რიცხვით სახელთა ბრუნვები და რიცხვი	118
3.2. დ. § 4.	რიცხვით სახელთა გარჩევის ცხრილი	119
3.2. დ. § 5.	რიცხვით სახელთა გარჩევის ნიმუშები	119
3.2. ე.	ნაცვალსახელთა გარჩევა	120
3.2. ე. § 1.	ნაცვალსახელის რაობა და ჯგუფები	120
3.2. ე. § 2.	ნაცვალსახელის მრუნვები და რიცხვი	121
3.2. ე. § 3.	ნაცვალსახელთა გარჩევის ცხრილი	128
3.2. ე. § 4.	ნაცვალსახელთა გარჩევის ნიმუშები	128
3.2. ვ.	მხლელბედიანი სახელების გარჩევა	129
3.2. ზ.	ზმნის გარჩევა	131
3.2. ზ. § 1.	ზმნის რაობა	131
3.2. ზ. § 2.	პირისა და რიცხვის კატეგორიები	133
3.2. ზ. § 3.	ზმნისწინთა ფუნქციების ანალიზი	138
3.2. ზ. § 4.	ზმნის დროის ფორმათა გარჩევა	140
3.2. ზ. § 5.	ზმნის ასპექტის ფორმათა გარჩევა	141
3.2. ზ. § 6.	ზმნის კილოს ფორმათა გარჩევა	143
3.2. ზ. § 7.	ზმნის მწკრივებისა და სერიების გარჩევა	144
3.2. ზ. § 8.	ზმნის გარდამავლობის გარჩევა	146
3.2. ზ. § 9.	ზმნის გეარის ფორმათა გარჩევა	147
3.2. ზ. § 10.	ზმნის ქვევის ფორმათა გარჩევა	154
3.2. ზ. § 11.	ზმნის კონტაქტის ფორმათა გარჩევა	156
3.2. ზ. § 12.	თავისებურ ზმნათა გარჩევა	157
3.2. ზ. § 13.	ზმნის გარჩევის ცხრილი	164
3.2. ზ. § 14.	ზმნის გარჩევის ნიმუშები	164
3.2. თ.	სახელზმნათა გარჩევა	166
3.2. ი.	ზმნზელათა გარჩევა	173
3.2. კ.	მხლელბელთა გარჩევა	175
3.3.	ორთოგრაფიული გარჩევა	176
3.4.	სინტაქსური გარჩევა	184
3.4. ა.	წინადადების ინტონაციური ტიპები (წინადადება შინაარსის მიედვით)	185
3.4. ა. § 1.	წინადადების ინტონაციური სახელთა ანალიზის ნიმუშები	187
3.4. ბ.	წინადადების ლოგიკური სახეები (სახეები მტკიცების მიხედვით)	188
3.4. გ.	აგებულების მიხედვით წინადადების სახეთა ზოგადი დახასიათება	190
3.4. დ.	წინადადების წყერთა ანალიზი	192
3.4. დ. § 1.	შემასმენელა	197
3.4. დ. § 2.	ქვემდებარე	199
3.4. დ. § 3.	პირმიმართი დამატებანი (დამატება-ობიექტები)	203
3.4. დ. § 4.	უბრალო დამატება	205
3.4. დ. § 5.	განსაზღვრება	206
3.4. დ. § 6.	გარემოებანი	208
3.4. ე.	სინტაქსურ წყვილთა გარჩევა	214
3.4. ე.	შედგენილობის მიხედვით მარტივი წინადადების ანალიზი	216

3.4. ვ. § 1. მარტივი წინადადების გარჩევის ცხრილი	220
3.4. ვ. § 2. მარტივი წინადადების გარჩევის ნიმუშები	221
3.4. ზ. შერწყმული წინადადების გარჩევა	225
3.4. ზ. § 1. შერწყმული წინადადების გარჩევის ცხრილი	229
3.4. ზ. § 2. შერწყმული წინადადების გარჩევის ნიმუშები	230
3.4. თ. განკერძოებულ სიტყვა-გამოთქმათა გარჩევა	235
3.4. თ. § 1. განკერძოებულ სიტყვა-გამოთქმათა გარჩევის ნიმუშები	239
3.4. ი. რთული წინადადების გარჩევა	240
3.4. ი. § 1. დამოკიდებულ წინადადებათა გარჩევა	242
3.4. ი. § 2. რთული სინტაქსური კონსტრუქციების გარჩევა	247
3.4. ი. § 3. რთული წინადადების გარჩევის ცხრილი	249
3.4. ი. § 4. რთული წინადადების გარჩევის ნიმუშები	250
3.5. პუნქტუაციური გარჩევა	254
3.5. ა. პუნქტუაციური გარჩევის ნიმუშები	257
3.6. სტილური ანალიზი	258
3.6. ა. სტილური გარჩევის ნიმუშები	263
3.7. ნარევი სახის (კომპინირებული) გარჩევა	264
3.7. ა. ნარევი სახის გარჩევის ნიმუშები	265
3.8. ჩაქვისებრი გარჩევა	271
3.9. ენობრივ-შინაარსობრივი ანალიზი	275

თ ა ვ ი IV. სინთეზური ვარჯიშობა 280

4.1. სინთეზურ საეარჯიშოთა ზოგადი დახასიათება	280
4.2. ლექსიკოლოგიის საკითხები სკოლაში (მოკლე ცნობები მასწავლებელ-თათვის)	881
4.2. ა. § 1. სიტყვა	281
4.2. ა. § 2. სინონიმია, სინონიმები	287
4.2. ა. § 3. ომონიმია, ომონიმები	288
4.2. ა. § 4. პარონიმია, პარონიმები	290
4.2. ა. § 5. ანტონიმია, ანტონიმები	290
4.2. ბ. ენის ლექსიკური მარაგის გამდიდრების საშუალებანი	291
4.2. ბ. § 1. სიტყვათა წარმოქმნა	291
4.2. ბ. § 2. თხზვა	292
4.2. ბ. § 3. სიტყვათა შესხება	294
4.2. გ. ლექსიკური ვარჯიშობა	297
4.3. სინთეზური ვარჯიშობის სახეები	298
4.3. ა. დასახელებითი („მოფიქრებითი“) ვარჯიშობა	299
4.3. ბ. მიმართებითი საეარჯიშოები	300
4.3. გ. გარდაქცევა (ტრანსფორმაცია)	302
4.3. გ. § 1. ფორმის ცვლა	303
4.3. გ. § 2. სიტყვათწარმოება	306
4.3. გ. § 3. წინადადებათა გარდაქცევა	309
4.3. დ. სიტყვათა ჩასმა წინადადებაში	311
4.3. ე. სიტყვათა ჩანაცვლება წინადადებაში	312
4.3. ვ. დეფორმირებულ ტექსტებზე მუშაობა	313
4.3. ზ. წინადადებათა და ტექსტის გავრცელება	314
4.3. თ. წინადადებათა ან ტექსტის შედგენა	314